İlahi Gazap

Darrin M. McMahon

DEHA NEDİR? DÂHİ KİMDİR?

İngilizce'den Çeviren: Arlet İncidüzen

AYRINTI

DARRIN M. MCMAHON: Kaliforniya'da doğan Darrin M. McMahon University of California, Berkeley'de lisans eğitimi görmüş ve ardından Yale'de doktorasını yapmıştır. Halen Dartmouth College'ta tarih profesörü olarak çalışmakta olan McMahon'ın ilk kitabı *Enemies of the Enlightenment: The French Counter-Enlightenment and the Making of Modernity*'dir. Ayrıca on iki dile *çevrilmiş* olan ve 2006'da ABD'nin dört büyük gazetesi tarafından Yılın En İyi Kitabı Ödülü alan *Happiness: A History* (Atlantic Monthly Books) kitabının da yazarıdır. Ryan Hanley ile birlikte 5 ciltlik *The Enlightenment: Critical Concepts in Historical Studies*, (Routledge, 2009) dizisinin ve Samuel Moyn ile birlikte *Rethinking Modern European Intellectual History* (Oxford University Press, 2014) kitabının editörlüğünü de yapmıştır. McMahon Columbia University, New York University, Yale University, University of Rouen, École Normale Supérieur ve University of Potsdam'da misafir hoca olarak dersler vermekte ve *New York Times*, *Boston Globe*, *New York Times Book Review*, *Washington Post* ve *Wall Street Journal* gibi gazete ve dergilere yazılar yazmaktadır.

Ayrıntı: 831
İnceleme Dizisi: 263

İlahi Gazap:
Deha Nedir? Dâhi Kimdir?
Darrin M. McMahon

Kitabın Özgün Adı
Divine Fury
A History of Genius

İngilizce'den Çeviren
Arlet İncidüzen

Yayıma Hazırlayan
Papatya Tiraşin

© 2013 by Darrin M. McMahon

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
De Agostini Picture Library/
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66

Birinci Basım *2015*

Baskı Adedi *2000*

İSBN 978-975-539-963-8
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Darrin M. McMahon

İlahi Gazap:
Deha Nedir? Dâhi Kimdir?

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

ÇALIŞMAK SAĞLIĞA ZARARLIDIR
Annie Thébaud-Mony

BERABER
Richard Sennett

HAYATIN ANLAMI
Terry Eagleton

DUYURU
Michael Hardt-Antonio Negri

KÜRESELLEŞMENİN SONU MU?
Arif Dirlik

İSYAN PAZARLANIYOR
Joseph Heath & Andrew Potter

VAMPİRİN KÜLTÜR TARİHİ
Gülay Er Pasin

TUHAF ALAN
Burcu Canar

ÜTOPYA
Nilnur Tandaçgüneş

AKIL HASTALIĞI VE PSİKOLOJİ
Michel Foucault

İŞLETME HASTALIĞINA
TUTULMUŞ TOPLUM
Vincent de Gaulejac

ETİN CİNSEL POLİTİKASI
Carol J. Adams

TOPLUMLA YÜZLEŞME
Zülküf Kara

İKOMÜNİZM
Colin Cremin

KÜRESEL ÇARKIN DIŞINDA
KALANLAR
Kathrin Hartmann

AZINLIĞIN ZENGİNLİĞİ HEPİMİZİN
ÇIKARINA MIDIR?
Zygmunt Bauman

PSİKOLOJİDE SÖZ VE ANLAM
ANALİZİ
Sibel A. Arkonaç

ÇALIŞMA SORUNU
Kathi Weeks

BENLİK YANILSAMASI
Bruce Hood

VAHŞİ HUKUK
Cormac Cullinan

TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN
TOPLUMSAL ARKEOLOJİSİ
Erbatur Çavuşoğlu

MARKSİZMDEN SONRA MARX
Tom Rockmore

OYUN, OYUNBAZLIK, YARATICILIK
VE İNOVASYON
Patrick Bateson & Paul Martin

Doğarak *ve* var olarak bana hediyelerini sunan
Julien ve Madeleine'a.
Karşılığında daha fazlasını verebilir miyim?

İçindekiler

Sunuş 9

GİRİŞ

Deha Problemi 17

1. BÖLÜM

Antik Deha 33

2. BÖLÜM

Hıristiyan Deha 79

3. BÖLÜM

Çağdaş Deha 131
İdollerin Düşüşü 190

4. BÖLÜM

Romantik Deha 201

5. BÖLÜM

Genetik 256

6. BÖLÜM

Deha Dini 310

SONUÇ

Halkın Dehası 368

Dizin 409

Sunuş

Hayatım boyunca şüphesiz birçok yanılsama yüzünden acı çektim ve daha da çekeceğim. Ne var ki dâhi olmak bunlardan biri değildi. Sevgi dolu titiz babam, sıkça dile getirdiği üzere, oğlunun asla "briçte kendisine katılacak kadar ilerlediğini" göremeyeceğini anladı ve sevgi dolu titiz ailem de hâlâ aynı tavrı sürdürüyor. Gerçeği söylemek gerekirse, *ihtişamlı bir çılgınlık*tan mustarip olacağıma, kendimi tam bir hafta boyunca çocuklarının oyuncaklarını doğru düzgün kurmayı beceremeyen, modern teknoloji karşısında afallayan ve çamaşırlarını kurutucudan çıkarmayı (hâlâ) unutan bir embesil olarak düşünmeyi tercih ederim. Şahsi başarısızlıklarımın cevaplayacağı çok şey var. Yine de gayet geleneksel bir açıklama-

sı olabilir. 1970'lerin başlarında daha çocukken, Kaliforniya devlet okulları sistemi içerisinde "Zihinsel Yetenekli Küçükler" adında bir kabiliyet testine tabi tutulmuştum. Hatırladığım kadarıyla şekilli ve resimli bir nevi IQ testiydi. Yine de çok ayrıntılı hatırlamıyorum, emin olduğum tek şey testi geçemediğimdir. *Neredeyse* başarıyor olduğumu söylemeleri bir işe yaramamıştı. Neredeyse yetenekli olmak, "güzel sayılır" olmak kadar avutucu. Küçük arkadaşlarımın her hafta özel sınıflarda debelenmelerini izleyerek az da olsa teselli bulmuştum.

Bu hikâyeyi burada anlatıyor olmamın sebebi sadece (her ne kadar kusurlu da olsa) kendi kibrimle mücadele etmem değildir. Aynı zamanda bunun gibi kitapların, bahsettikleri kişiler üzerinde, yaratıcılık, kabiliyet ve deha gibi ölçeklendirilmesinde büyük zorluklar olan, anlaşılmaz, çok etkenli ve karmaşık konularda etiketleme gücüne sahip olmalarıdır. Bu testlerin uygulanması sırasında denetmen olan öğretmenlerden biriyle –belirtmeliyim ki kendisi bizim gibi doğuştan kazıklanmışlar için elinden geleni yapan iyi öğretmenlerden biridir– yakın zamanda yaptığım bir görüşmede, kendisi bu testlerden başarılı ve başarısız olanları ve sonunda da nasıl yerlere geldiklerini hatırlayınca kahkahayı patlattı. Bu testlerin öngörüsüne pek itimat etmediğini belirtmem yeterli.

Bu kitapta kaydedilen birçok veri basit kuşkuculuğu tekrar teyit edebilir. Yine de bu, testlerin ve onları destekleyen varsayımların etkisinin daha güçsüz ve tahammül edilemez olduğu anlamına gelmez. Bana çok küçük yaşımda, tam bir bilimsel objektiflikle yetenekli olmadığım söylenmişti. Bu durumda pes edebilirdim ancak ben inatçı tiplerdendim. Yıllarımı bu kararla mücadele ederek, kendime ve diğerlerine doğuştan zayıf biri olmadığımı ispatlamak için çalışarak harcadım. Çok sonraları bu testin aslında istemsizce bana bir iyilik yapmış olduğunu fark ettim. Üstelik bu iyilik bir yazar ve aydın için gerekli ideal özelliklerden olan kendinden şüphe etme yetisinden de öte bir şeydi. Bu sayede taşıması çok zor olabilecek bir yükten azat edilmiştim. Kalıtsal kapasite ve zekâ gücünün bir çocuğun

gelişimini olumsuz etkileyerek, motivasyonunu ve girişimciliğini baltalayacağına dair eski inanışı ispatlayacak öneriler mevcuttur. Hatta gençlere birtakım sayılara istinaden uygun olmadıklarını söylemenin yaratacağı sonuçların ne kadar zarar verici olabileceğine dair daha fazla kanıt bulmak da mümkündür. Tabii ki standartlaştırılmış testler yirminci yüzyılın başından beri hayatımızdalar ve var olmaya devam edecekler. Ancak bunlar eğitimde hayati rol oynamaya başladıklarında, yarattıkları etki ve teşkil ettikleri haleti ruhiye üzerine ciddi bir şekilde düşünmek gerekir. Bu kitap, bütün insanların eşit olarak doğdukları evrensel inanışına rağmen biz Batı'dakilerin (ve diğerlerinin) sürekli olarak az sayıda bir kesimin doğal ve kalıtsal üstünlüğü gibi bu inanışa aykırı bir önermeyi yeniden tasdik etmeye çalıştığını gösterme gayretindedir. Neden böyle olduğu sorusu psikolojik ve ahlaki bir soru olduğu kadar, tarihsel bir sorudur da. Modern dünyadaki dehanın muazzam çekiciliğine odaklanırsak, bu kitap bir cevap bulabilmeyi ummaktadır.

Bu kitabı yazarken insanların nezaket ve uzmanlıklarından fazlaca yararlandım. Eğer yaratım sürecinde esas mesele buysa özellikle bu çalışmada dâhiyane dokunuşları birçok farklı alanlarda hissedildi: psikoloji, bilim tarihi, teoloji, şeytan bilimi, sosyoloji, tarihi estetik, edebi çalışmalar, müzik ve sanat da siyasi tarih, şan ve şöhret tarihi gibi deha çalışmasında yerlerini buldular. Her şeyden önce, bu zorlu mevzuda tartışmama yardımcı olan, bir dizi konferanslar ve sempozyumlar düzenleyerek bu konudaki düşüncelerime büyük katkı sağlayan bazı enstitülere ve şahıslara teşekkür etmek istiyorum: Philadelphia'da düzenledikleri iki günlük tatminkâr toplantıyla aralarında James Gleick, Douglas Hofstadter, Anders Erickson, Rebecca Goldstein, Robert Scales, David Lubinski, Roy Baumeister ve Dean Keith Simonton'ın da bulunduğu olağanüstü bir uzmanlar grubunu bir araya getiren Pensilvanya Üniversitesi'nden çok yardımsever Martin Seligman ve Angela Duckworth'e. Florida Eyaleti Strozier Kütüphanesi'ndeki veri-

leri toplamak ve Prof. Christian Webber ve benim için Şubat 2012'de "Dâhinin Görünüşü" isimli bir günlük sempozyumu organize etmek gibi muhtelif konularda desteğini sunan, bağlı bulunduğum enstitünün uygarlık tarihi bölümü kütüphane görevlisi Sarah-Buck Kachaluba'ya. Son olarak da Mayıs 2012'de meslektaşım ve arkadaşım Joyce Chaplin ile birlikte baş döndürücü sayıda araştırmacıyı bir araya getirip mümkün olabilecek en uyumlu ortamda iki gün boyunca dehayı tartışmamıza vesile olan Pasadenadaki Huntington Kütüphanesi'ne.

Antoine Lilti'nin 2010 ilkbaharında bir ay süreyle Paris'te kalıp École Normale Supérior'da bir dizi konferanslar vermeme vesile olan nazik daveti paha biçilemez değerdedir (en azından benim için). David Armitage ve Peter Gordon benim için Harvard'da Avrupa Çalışmaları Merkezi'nde cazip bir izleyici kitlesine hitap edebileceğim bir konuşma ayarladılar. Aynı şekilde bir başka konuşmamı da Dan Edelstein ve Keith Baker sayesinde Standford'da Fransız Kültürü Çalıştayı'nda gerçekleştirdim. Tony Judt ölümünde aylar önce beni New York Üniversitesi Remarque Enstitüsü'nde kabul ederek, ilham verici bir grupla deha hakkındaki fikirlerimi paylaşmamı ve kendisiyle çok değerli bir saat geçirmemi sağladı. Kariyerimin büyük bir kısmında Tony koruyucu bir melek ve *deha ikramiyesi* [*genius bonus*] olmuştur benim için. Onu tanımış olmaktan ötürü çok müteşekkirim ve onu her gün özlüyorum.

Ayrıca Carolina Armenteros'a beni Cambridge'te Jesus Koleji'nin Joseph de Maistre Beşinci Uluslararası Kolokyumu açılış konuşmasını yapmak üzere davet ettiği için; Annie Jourdan'a misafirperverliği ve Amsterdam Üniversitesi Avrupa Çalışmaları'nda kötücül dâhiler üzerine konuşma daveti için; Ivo Cerman'a bana Prag'taki Çek Ulusal Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'nde "dehanın dini" üzerine tartışma şansı verdiği için ve Hans Stauffacer'e Berlin Devlet Üniversitesi Dini Araştırmalar Enstitüsü'nde "genetik" hakkında konuşmama fırsat tanıdığı için müteşekkirim. Deha üzerine yayımlanan metinler aynı zamanda Batı Toplumu Fransız Tarih Araştırmaları'na,

Avrupa Devrim Konsorsiyumu'na ve Potsdam Üniversitesi'ne de iletildi. Buradaki dinleyicilere, konu üzerine getirdikleri yorum ve katkılar için minnettarım. Aynı şekilde Florida Eyaleti'ndeki meslektaşlarıma da Tarih Bölümü'nde süregiden iki tartışma konusu hakkında bana ilettikleri çok faydalı geri bildirimler için minnettarım. Ron Doel, Charles Upchurch, George Williamson, Fritz Davis ve Robert Gellately her bir bölümü itinayla okuma nezaketinde bulunarak bana çok faydalı tavsiyeler verdiler. Klasik Arkeoloji Bölümü'nden John Marincola da cömert ve güçlü sezgileriyle metinleri inceleyerek bana destek verdi. François Dupuisgrenet Desroussilles'in sunduğu müthiş bilgelik başlangıçta ayrı olan iki bölümün birleşerek tek bir bölüm olmalarını sağladı. Edward Gray muhtelif defalar beni dinleyerek üretkenliğimi yükselttiği gibi karaciğerimi de yordu. Ayrıca St.Walpurgis Tarikatı mensuplarından John Carrigan, Thomas Joiner, Neil Jumonvile, David Kirby, John Maner, Mark Petralunga, David Scott ve Mark Weingardner'a taşralaşmaya, usanmaya, entelektüel kibre, tembelliğe ve ayık kalmaya karşı verdiğimiz savaşta gösterdikleri dirençli cesaretleri, profesyonel yardımları ve kişisel destekleri için teşekkür ederim.

Elyazısı taslaklarımın tamamını okuyan saygıdeğer üç şahsa özellikle teşekkür ederim: David Belle'e, ki kendisi öngörüsü ve gösterdiği benzersiz fedakârlıkla bu eserin gelişmesinde ve eksikliklerinin giderilmesinde herkesten fazla rol oynamıştır. *Merci, bonne étoile.** Bütün taslakları kendine has parıltılı ve kıvrak zekâsıyla okuyan ve beni anlatımlardaki müthiş uzantılar hakkında coşturarak, kahkahalara boğan silah arkadaşım ve dostum David Armitage'a ve Paris'teki resim atölyesini tatlılık ve ışıkla dolu bir yenilenme mekânına çeviren, yazarlığının yanı sıra çok iyi bir tarihçi olarak da bilge görüşlerini sunan Steve Englund'a.

Daha birçok kişi bilgisini, kaynaklarını, öngörülerini ve yayımlanmamış eserlerini paylaştı. Tam listesi ileriki sayfa-

* Fr.: Şans meleğime/ilham perime teşekkür ederim. (ç.n.)

larda yer alacak ancak en azından Kathleen Kete, John Carson, Adam Potkay, David Bates, Pascal Dupuy, Lauren Gray, Nathalie Heinich, April Shelford, Rob Riemen, Eric Eichman, Robert Folkenflik, Mark Juergensmeyer, Kent Wright, Jeremy Caradona, Daniel Roche, Jacques Rvel, Eva Giloi, Christine Zabel, Larry Fischer, Micheal Carhart, JuliannaBaggot, Danny Markel, Cyril Triolaire, Philippe Carbonnières, Peter Hicks, Thierry Lentz, John Randolph, Rolf Reichardt, Mark Lilla, Stéphane Van Damme, Matthew Day, Will Hanley, Sophia Rosenfeld, Shalyn Rae Claggett, W. Warner Burke, James Younger, Lynn Hunt, Irina Sirotkina, Margaret Jacob ve çok erken kaybettiğimiz, kendisinden çok şey öğrendiğim Frank Turner'a şükranlarımı iletmeme müsaade ediniz.

Tarah Luke, Katherine Cox, Darren Derby ve Antje Meijners araştırmamda ve materyal toplamamda bana yardımcı oldular. Berlin'de Dorit Brixius, Almanca kaynaklar konusunda paha biçilemez bir destekte bulundu. Ayrıca doktora öğrencilerim Joe Horan, Cindy Ermus, Shane Hockin ve Jonathan Deverse, hepsi de bu sürece bir yerden dahil olup bana yardım ettiler; etkileri büyük katkıları çok olumlu oldu.

Bu elyazılarının çoğu büyük felaketler yaşamış, acılar çekmiş ama sonunda kendisini inanılmaz bir eğlence ve bilgi başkentine dönüştürmeyi başarmış şehir, Berlin'de yazıldı. Oradaki zamanımı finanse eden Alexander von Humboldt'a, örnek bir ev sahibi olduğu gibi dostluğunda, fikirlerinde ve kıvrak zekâsında da bana karşı cömert olan Günther Lottes'a son derece minnettarım. Yine aynı şekilde Iwan d'Aprile de çok cana yakındı. Postdam Üniversitesi son sınıf öğrencileri de canlı ve sıcakkanlı bir ortam yarattılar. Tıpkı Prenzlauer Berg'deki kiralık dairemi gerçek bir eve çevirmeme yardımcı olan Irmela Schautz, Christian Ridder ve kızları Salome gibi. En nihayetinde, Araştırma ve Yaratıcılık Konseyi dahi kurarak, bana çalışma zamanı ve kaynak yaratarak bu projenin ortaya çıkmasında büyük destek veren kendi kurumum, Florida Eyalet Üniversitesi'ne çok müteşekkirim.

En kıt aklı bile çalıştırabilecek güçte ve zekâda üç kadın, üç ilham perim: Karım Courtney McMahon, menajerim Tina Bennett, editörüm ve yayıncım Lara Heimert. Beni ateşlediler. Courtney'nin sükûnet içinde çalışabilmem ve dikkatimin dağılmaması için gösterdiği fedakârlık azımsanamayacak ölçüdedir. Aksine bu kitabı adadığım evlatlarım Julien ve Madeleine, ofisimin kapısından içeri süzülüp üzerime atlamak ve gecenin bir yarısında beni uyandırmak suretiyle bu kitabın gecikmesinde ellerinden geleni artlarına koymayarak ufak bir başarı elde ettiler. Ya kitap biraz daha uzun sürseydi…

GİRİŞ

Deha Problemi

Deha. Bu kelimeyi yüksek sesle söyleyin; tarihte ilk kez Antik Romalı yazar Plautus tarafından iki bin yıl önce kullanılmasına rağmen bugün bile kulağa güçlü ve cazibeli geliyor. Yaratma gücü. Evrenin sırlarına nail olan ilahi güç. Yok etme gücü. Delilik ve acayiplik belirtileri, cinsi cesareti ve muhtelif imkânlarıyla deha, kendilerine insanüstü yetenekler ve tanrısal güçler vakfedilmişler için gizemli kuvvetini sürdürüyor. Deha dünyanın gizli işlerine doğru ayrıcalıklı bir erişim yetkisi sağlıyor. Deha bizi son ilahi kalıntıya bağlıyor.

Futbol antrenörlerinin ve rock starların sık sık "dâhiler" olarak adlandırıldığı bir dönemde bu afili tanımlama haddini

aşmış görünebilir.[1] Kelimenin ihtişamı –bir zamanlar saygınlık mabedi, üstünlerin üstü manasında kullanılırken– abartılı ve aşırı kullanımlar sonucunda zaman içinde şüphesiz soldu. BBC televizyonunun Nobel ödüllü fizikçi Richard Feynman'ın hayatı hakkındaki belgeseli bu durumu özetlemektedir: *Sıra Dışı Dâhi*.[2] Bir zamanlar bu sıfat lüzumsuz görülebilirdi ama artık öyle değil.

Deha: Bu kelimeye, bu düşünceye ve bu kelimenin bahş edildiği insanlara takmış durumdayız.[3] Artık her birimizin dâhi olabileceğine kanaat getirerek, kendimizle takıntılı olduğumuzu söyleyebiliriz. En azından *Scientific American Mind*'ın son sayısının kapağında iddia edildiği üzere "dâhi gibi düşünme"yi öğrenebiliriz.[4] İçimizdeki dâhiyi bir "keşfedebilsek". İşte o zaman, eğitici ürünler endüstrisinin, yetenekli çocuklar yetiştirebilmek için dağıttığı tavsiyelerin, iyi niyetli ebeveynlere sunduğu Baby Mozarts™ [Küçük Mozartlar] ve Baby Einsteins™ [Küçük Einsteinlar] yaratma vaatlerinin ve bu sıfatlardan yoksun olmanın hiçbir manası kalmayacak. Okur bu değersiz sayfaları çevirirken kutsal şeylere ait bir iz bulmakta zorlanabilir. Ancak her ne kadar solukça parlasa da o iz oradadır.

Einstein'ı mükemmel bir modern dâhi örneği olarak ele alabiliriz. Popüler bir çocuk biyografileri yazarının haklı olarak

1. Bkz. David Harris, *The Genius: How Bill Walsh Reinvented Football and Created an NFL Dynsaty*, Random House, New York, 2008 ve Danny Goldberg, *Bumping Into Geniuses: My Life Inside the Rock and Roll Business*, Gotham Books, New York, 2008.

2. Bu belgesel ayrıca yönetmen Christopher Sykes editörlüğünde bir kitaba da dönüşmüştür, *No Ordinary Genius: An Illustrated History of Richard Feynman*, W. W. Norton, New York, 1995. James Gleick'in yazdığı mükemmel Feynman biyografisi ise: *Genius: The Life and Sience of Richard Feynman*, Vintage, New York, 1992.

3. Marjorie Garber, "Our Genius Problem", *The Atlantic*, Aralık 2002.

4. "Think Like a Genius: How Exceptional Intelligence and Creativity Arise", *Sientific American Mind*, özel sayı, Kasım/Aralık 2012. Bu başlık ayrıca Todd Siler tarafından da kullanılmıştır: *Think Like a Genius*, Bantam Books, New York, 1999. Aynı şekilde Micheal J. Gelb'in kitabında da geçer: *Discover your Genius: How to Think Like History's Ten Most Revolutionary Minds*, Harper, New York, 2003. [Micheal J. Gelb, *Dehanızı Keşfedin: Tarihin En Devrimci 10 Aklı gibi Düşünmenin Yolları*, Çev. Handan Balkara, Boyner Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2003. (ç.n.)]

belirttiği gibi "Einstein" artık sadece başarılı bir bilim insanının soyadı değildir. "Yaygın bir sıfat olmuştur. 'Einstein' dâhi demektir."[5] Kendilerini dâhi addedebilmek için düzinelerce kişi biyografilerinin başlığında bu iki kelimeyle bağlantı kurmuş ve kitap kapaklarında bu adamın karatahta önündeki ya da dağınık saçlarıyla bisiklet sürerken dil çıkardığı görselini kullanmışlardır. Einstein'ın görsellerinin telif haklarına sahip olan Kudüs İbrani Üniversitesi her yıl, bu görsellerin kullanıldığı tişörtler, kartpostallar ve üzerinde baskı olan bilumum ıvır zıvır sayesinde on sekiz milyon dolar telif geliri elde etmektedir.

Bu görsellerde tam olarak neyi arıyoruz? Daha doğrusu dâhi kelimesinde neyi arıyoruz? Bir aşamada cevap gayet açık. Einstein'ın çok amaçlı kullanılan görseli de diğer şan ve şöhret simgeleri gibidir. Marilyn serigrafilerinin trajik bir güzelliği ya da Che Guevara'nın siluetinin romantik bir devrimi ima ettiği gibi Einstein'ın göz kırpması da dehayı simgeler. Ayrıca başka çağrışımları da tetikler. Einstein'ın dehasının özünde yaratıcı zekâ olsa da onu kuşkusuz oyuncu bir tuhaflıkla, kabul gören psikolojik tanıma uygun "çocuksu bir kayıtsızlıkla" ve gerçekten üstün zekâlılığın açıkça, genel tanımı olmakla bağdaştırırız.[6] Einstein'ın da karmaşık bir problem üzerinde çalışırken yemek yemeyi veya çoraplarını ayakkabılarında önce giymeyi unutmak gibi dalgınlıkları vardı ve giyim kuşamı hakkındaki derbederliği meşhurdur. Kemanla Mozart çalmak, küçük teknelerle denize açılmak ve kendi karısı olmayan kadınların peşinden gitmek gibi yönleri de vardır. Ailesiyle ve sevdikleriyle duygusal sorunları, iç gözlemleri, uzun süreli ve aralıksız çalışma kapasitesi, inatçılığı, asiliği ve problem çözmede "mistik, sezgisel" yaklaşımı vardır.[7] Nihayetinde ve belki de her

5. Joyce Goldenstern, *Albert Einstein: Physicist and Genius*, Basic Books, New Jersey, 1995, s. 12.

6. Howard Gardner, *Creating Minds: An Anatomy of Creativity as Seen through the Lives of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Elliot, Graham, and Gandhi*, Basic Books, New York, 1994, s. 119.

7. "Mistik, sezgisel" Hans C. Ohanian'ın tanımlamasıdır: *Einstein's Mistakes: The Human Failings of Genius*, W. W. Norton, New York, 2008, s. 3, 215 ve 332.

şeyden de önemlisi, dehası endişe verici olmaya başladığında, dünyayı nükleer füzyonun yok edici gücüne karşı uyarması ve bu yıkıcı gücün dizginlenmesine yardım etmesi, Einstein'a bir koruyucu ve "aziz" (her ne kadar reddetse de üzerine yapışan bir mertebe) rolü biçmiştir. Yahut hikâye öyle diyor.[8] 1946 yılının *Time* dergisinin bir kapağında bu durum ikili bir görselle çok iyi ifade edilmiştir. Kapakta önde resmedilen "kozmosçu" Einstein'ın arkasında, patlamış bir bombadan yükselen mantar biçimindeki bulutun üzerinde $E=mc^2$ denklemi görülmektedir. "Emsali görülmemiş bir patlama ve alevlerin arasından" diye okumaktayız ilk atom bombasının ölümcül infilakının ardından, "belli belirsiz bir şekilde utangaç, neredeyse mübarek, ufak tefek, kahverengi gözlü çocuksu bir adam beliriyor... Profesör Albert Einstein."[9]

Yıkım faktörü –bir zamanlar mübarek bir yaratıcı ve erdemli bir yok edici– olarak Einstein'ın tanımı, kötücül bir dehaya karşı verdiği mücadele dikkate alındığında keskin bir odak noktasına dönüşür. Bu adam, Einstein'ı kişisel bir tehdit olarak algılayan ve Yahudilerin zekâsını garip bir takıntı haline getiren Adolf Hitler'di. Rakibi gibi o da tarihin akışını değiştirdi. Ve yine o da profesyonel hayatında bir dâhi portresi çizdi.

Hitler'den "dâhi" diye bahsetmek şüphesiz uygunsuz hatta şoke edici: Şarkıcı Micheal Jackson'ın yıllar önce yaptığı bu beyan* uluslararası bir itiraz uyandırdı. Rahmetli pop starın Hitler'i dâhi diye tanımlaması, her ne kadar çarpık bir düşünceyse de bununla, onun hareketlerini, karakterini ve hatta gerçekten de sahip olduğu özelliklerini hoş göstermeye çalışmıyordu. Burada

8. Einstein'ın gerçekte, Başkan F. D. Roosvelt'i bomba hakkında uyarmasının ve Manhattan Projesi'nde nükleer silah üretilmesine karşı çıkmasının nispeten küçük bir önemi vardır.

9. *Time Magazine*, 1 Temmuz 1946.

* Rabbi Shmuley Boteach'in Micheal Jackson ile yaptığı ve ölümünden sonra bir kitap olarak yayımlanan röportaj kastediliyor. Jackson burada, "Hitler bir hitabet dehasıydı. Birçok insanı kendine döndürebilir, değiştirebilir ve nefretle doldurabilirdi. İyi bir konuşmacı olmak zorundaydı ve öyleydi de..." demiştir. Rabbi Shmuley Boteach, *The Michael Jackson Tapes: A Tragic Icon Reveals His Soul in Intimate Conversation*, Vanguard Press, New York, Eylül 2009. (ç.n.)

sadece Hitler'in, onu bu kadar güçlü ve halk destekli kılan özelliklerine dikkat çekmek isteniyor. Oysa *Time* dergisi de "Dâhi Hitler" başlığını, 1938'de Führer'in doğum gününü kutlamak için Almanya'nın dört bir yanına saçılan yayınlarda, onun "siyasi olduğu kadar askeri bir deha olarak da resmedilmesi" hakkındaki bir makalede ironik de olsa rahatça kullanmıştı.[10] Benzer tanımlamalar yaygınlaşmıştı (tabii ki Ren'in doğu bölgesinde mahsur kalarak). Bunları bizzat Hitler, çok önceleri, 27 Nisan 1920'de yaptığı bir konuşmada Almanya'nın "dâhi bir diktatör"e ihtiyacı olduğunu vurgulayarak başlattı.[11] Bu düşünceyi *Mein Kampf* [Kavgam]* isimli biyografisi boyunca geliştirdi ve kendisinin de doğuştan öyle olduğunu savunarak şöyle dedi: "Gerçek deha doğuştan gelir ve asla sonradan geliştirilemez, öğrenilemez."[12] Görünen o ki Almanya'nın ihtiyaç duyduğu dâhi, Wagner hayranı bu tipik asker ve sanatçıydı. Almanya'ya gelince, o da on dokuzuncu yüzyıldan beri süregelen hem muhalifler hem de müritleri tarafından tereddütsüz bir "din" olarak tanımlanan bu dâhi kültüne bir şekilde hazırlandı.[13] Dâhi bir kurtarıcı olmalıydı, dâhi arındırmalıydı, dâhi bir "peygamber" olmalıydı, bir "ruhani", bir "irade adamı".[14] Vizyon sahibi bir yaratıcı ve kural bozucu olarak dâhi, insanların ruhlarını kendisinde toplayabilmeli ve bununla bir şaheser yaratabilmeliydi. Yine de sanatçı elindeki malzemeyi şekillendirirken güç kullanmalıydı. Hitler'in son propaganda bakanı Joseph Goebbels, 1931'de yazdığı romanı *Michael*'da şöyle demektedir: "Heykeltıraş için taş ne ise siyasetçi için de insan odur. Dâhiler insanları kullanırlar ve işin doğası budur."[15]

---

10. "Germany: Genius Hitler", *Time Magazine*, 2 Mayıs 1938.

11. Alıntı, Ian Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, Allen Lane, Londra, 1998, s. 151.

* Adolf Hitler, *Kavgam*, Çev. Ö. Kenan Yalıntaş, Emre Basın Yayın, İstanbul, 2005. (ç.n.)

12. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Çev. Ralph Mannheim, Londra, 1969, s. 266. Bu eleştirel tartışma 1. Cildin 9. Bölümü "Millet ve Irk"ta geçmektedir.

13. A.g.e., 6. Bölüme bakınız.

14. Georg Schott, *Das Volksbuch vom Hitler*, Münih, 1924. "Dâhi", "Peygamberimsi İnsan", "Ruhani" ve "İrade Adamı" bu kitabın bölüm başlıklarıdır.

15. Goebbels'den alıntı Jochen Schimdt'in kitabından aktarılmıştır: *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945*, Universitätsverlag, Heidelberg, 2004, 2. Cilt, s. 207.

Bugün böyle bir iddiayı çok abartılı bulabilmemizin nedeni bunun sadece kınanacak bir sav olmasından değil, aynı zamanda Einstein gibi dehanın temsil ettiği başarılı ve kahramansı imgeleme kıyasla, dehanın karanlık ve akıldışı tarihi hakkında çok az şey bilmemizden de kaynaklanıyor. Bu bilgi eksikliği bile tek başına Einstein'ın zaferi. Plutarkhos'un yazdığına göre Augustus Caesar'ın dehası, rakibi Marcus Antonius'u son savaşlarının arifesinde sindirebilmiş olmasındandır. Einstein'ın dehası, ihtişamını ortaya koymada büyük başarı göstermiştir. Bu zaferi, Hitler ile dehayı birlikte düşünmemize engel olan tarihçiler az ya da çok teşvik etmiştir. Bu anlaşılır bir davranıştır. Dehanın modern dünyada oynadığı rolü takdir etmek istiyorsak, aslında dehanın biz sıradan insanların umutlarının ve beklentilerinin bir ürünü olduğuna dair rahatsız edici düşünceyi de aklımızın bir köşesinde tutarak, kötüyü ve iyiyi birlikte anmalıyız. Dehadan medet uman, ona hayranlık duyan ve gıpta eden bizleriz. Ona bağlılık ve hürmet duyan bizleriz. Gerçek anlamda dehayı yaratan bizleriz.

Bununla birlikte ne olduğu tam olarak anlaşılamasa da dâhilerde her zaman özel bir şey, bariz bir şey vardır. Ancak sağduyulu olup kabul etmek gerekir ki dâhi toplumun oluşumunun yani tarihçilerin deyimiyle "yapı"sının bir parçasıdır ve onu inşa edenlere hizmet eder.[16] Bu gerçeğe göre bütün özgünlüklerine rağmen (özgünlük bile tek başına modern açıdan dâhiyi tanımlamaya yeterli) sıra dışı insanlar olmak dâhilerin sadece imajlarının bir parçası değil, onları cisimleştiren, toplum tarafından kalıplaştırılmalarını sağlayan bir olgu ve bu durum kendilerinden önce gelen dâhiler için de geçerli. Kayda değer aykırılıkta da olsalar, olağandışı da olsalar, Einstein ya da Hitler de olsalar, bu, istisnasız böyle. Benzersiz –eşsiz– de olsa-

16. Bireysel yeteneklerin ve deha belirtilerinin rolünü önemsizleştiren daha güçlü bir "yapısalcı" yaklaşım için bkz. Tia DeNora, *Beethoven and the Construction of Genius: Musical Politics in Vienna*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2005. Bu yaklaşıma dair bir eleştiri için bkz. Pierre-Michel Menger, *Le travail créateur*, Gallimard, Paris, 2009.

lar dehaları, onlar için hazırlanmış, nesiller boyunca üzerinde çalışılmış bir algıdan ibaret.

Neden bu şekilde dâhi modelleri yaratıyoruz? Onlarda ne buluyoruz ve ne işe yarıyorlar? Bu karmaşık soruların tek bir cevabı olmayabilir ancak bir an için bunların içinden önemli bir tanesini, onları çevreleyen gizemi –bu gizem korkunç, etkileyici ya da haşmetli bile olsa– ele alalım. Dâhiler, dünyanın harikalarını anlayabilmemizi sağlamak için seçilmiş tuhaf mucizelerdir ve varlıkları da benzer bir harikalık yaratır. Dâhiler dünyanın yalanlarını görebilmemiz için gözlerimizdeki perdeleri kaldırırlar ve gördüklerimiz daima hayal ettiğimizden daha zengin, daha derin, daha olağandışı ve daha korkunçtur. Uzay zamanının şaşırtıcı güzelliğinin bu bağlamda bir Picasso tablosundan, bir Beethoven senfonisinden, bir Euler teoreminden, Edison'un elektrik lambasından ya da bir Hidrojen bombası patlamasından farkı yoktur. Dâhi bir ışık yansımasıysa, parlaklığı etrafımızı saran ya da bir şeyleri gölgesinde bırakan gizemli karanlığı aydınlatmaya yarar.

Bu bağlamda gizem hakkında bahsetmek kitabımın ana temalarından biridir: Deha ve dâhi figürüyle ilintili derin sofuluk. Bir keresinde Einstein, "Tanrı'nın dünyayı nasıl yarattığını bilmek istiyorum" demişti. "Düşüncelerini öğrenmek istiyorum."[17] Şüphesiz lafın gelişi söylenmişti bunlar. Yine de umuyorum ki bu kitap, Einstein ve onun gibi dâhilerin, çoğu zaman dinle herhangi bir bağ kurmayı reddetmelerine rağmen, modern dünyada sahip oldukları son derece dinsel fonksiyona da bir açıklık getirecektir. Dehanın uzun tarihi bir kere anlaşıldıktan sonra, maddenin doğasının dini ebediliğinin ya da inkârının tek başına bir şaşırtıcılığı kalmaz. Deha, sadece insanüstülük ve yücelikle sıkı bağları olduğundan değil, aynı zamanda bütün dinlerde mevcut olan vahşet ve yıkım kapasitesiyle de eskiden beri dinsel bir olgudur.[18]

17. Alice Calaprice (Der.), *The New Quotable Einstein*, Princeton University Press, Princeton, 2005, s. 194.

18. Din ve vahşet arasındaki geçmişten gelen ve güncel olan ilişki için bkz. Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Kaliforniya ve Los Angeles, 2003, 3. Baskı.

Deha ile din arasındaki ilişkiyi idrak edenlerin bunu yok sayması güçtür. Buna rağmen deha üzerine çalışma yapanların çok azı bu konuyu irdelemiştir.[19] Öte yandan on dokuzuncu yüzyıldan beri doğal ve sosyal bilimlerle ilgilenenler –antropologlar, sosyologlar ve psikologlar– dehanın sırlarını çözmeye, onun doğasını ve nelerden beslendiğini anlamaya, onu ortaya çıkaran durumları saptamaya soyunmuşlardır. Ancak dehanın davranış ve gelişim özelliklerini tanımlamak –daha sonra da ölçeklendirmek ve karşılaştırmak– için harcadıkları amansız gayrete rağmen bu araştırmacılar, dehanın dinsel karşılığını ve cazibesini yok sayma eğiliminde olmuşlardır.[20] Sanki bu konuda profesyonel açıdan bir kör nokta var, deha üzerine çalışmaya ilk niyetlenenler, kendilerini dini itikadı bilimsel açıdan çürütmek gibi daha kapsamlı bir projeye kaptırmış ve ardılları da bu yolda ilerlemiştir.

Diğer taraftan, çok farklı bir grup araştırmacı, edebi kuram, sanat tarihi ve eleştiri sahalarında çalışarak, deha kavramını tamamen reddetme yönüne sapmış, onu bir zamanlar estetik ayrımcılıkla sahip olduğu imtiyazlı makamdan düşürmüştür.[21] Geçmişten gelen birçok ideolojik kalıntı gibi dehanın ve dâhilerin de çözümlenip son verilmesi gereken efsaneler olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak bu eserin ardındaki itici güç her ne kadar aydınlatma olsa da –zira dehanın tüm dini güçler gibi mitolojik bir rol oynadığı yadsınamaz– onu,

19. Bu konuda çalışmalar yapan Fransız sosyolog Nathalie Heinich dikkate değer bir istisnadır. Özellikle de *The Glory of Van Gogh: An Anthropology of Admiration* (Çev. Paul Leduc Browne, Princeton University Press, Princeton, 2006) adlı eseri. Ayrıca Patricia Fara da Isaac Newton'un bir aziz olarak çözümlemesini yaptığı *Newton: The Making of a Modern Genius* (Columbia University Press, New York, 2002) adlı eseriyle dikkat çekmektedir.

20. Nispeten yeni ve karakteristik bir örnek için bkz. Hans Jürgen Eysenck, *Genius: The Natural History of Creativity*, Columbia University Press, New York, 2002.

21. Bu konuda en güçlü eleştiri, eserinde kendine has yaratma kavramıyla "yazar"ı özgünlük ve deha kaynağı olarak gösteren Michel Foucault ile Roland Barthes arasında yaşanmıştır. Barthes'ın 1967'de yazdığı etkileyici makalesi *"La mort de l'auteur"* ve Foucault'nun 1973'teki cevabı "Que'st-ce-qu'un auteur?"a bakınız.

modası geçmiş estetik bir ideal ya da tarihin, önemli kişilerin hikâyelerinden ibaret olduğu dönemlerden kalma silik bir izmişçesine es geçmek, bu kudretli güçteki şaşırtıcı ve ilginç pek çok şeyi kaçırmak demektir.[22] Açıkça efsanelerin taşıyıcıları güçlü erkekler ve kadınlardı. Ve deha bizi güçlü şekillerde taşıdı. Deha ideolojisinin nasıl anlaşıldığı ve ne gibi koşullara ulaştığını doğru kavrayamamak, insan hayatına nasıl etki ettiğini de kaçırmak demektir.

Dehanın dinsel boyutunu bütünüyle reddetmeyen bir üçüncü grup araştırmacı daha vardır. Aksine bu durum karşısında hürmetle diz çökerler. Amerikalı popüler tarihçi Will Durant 1930'larda şöyle yazmıştı: "Her şeyin dengede olduğu ve hiçbir şeye secde edilmeyen bir çağda, eski tanrıların geri döneceği ve bize eziyet edeceği korkusuyla iman ve ibadetin izleri kalplerimizden silinebilir. Kendi adıma, ben bu son dine tutunurum. Tanrı'nın yaratıcılığının devamlılığı, onun eseri olarak dâhinin önünde ancak eğilebiliriz."[23] Yakın zamanda Harold Bloom'un aktardığı gözlem de aynı derecede saygındır: "İçimizden birçok kişiyi kıskandırıp rahatsız etse de dâhilere ihtiyacımız var. Aşkın ve olağanüstü şeylere duyduğumuz tutku, bizi yavaşça terk etse de asla tam olarak yok olmayacak ortak bir özelliğimiz gibi görünüyor."[24] Bloom, aşkın şeylere duyulan çetin tutku konusunda haklı ve bu kitapta bunu yakından inceleyeceğiz. Ancak deha dini üretmektense –Durant gibi üstün zekâlar karşısında diz çökeceğime ya da Bloom gibi her dâhiyi Tanrı'nın Kabalacı bir yansıması olarak tasavvur edeceğime– bu fenomeni incelemek istiyorum: Dehada bizi çeken ve onu yaratmaya iten şey

22. Genel eğilime istisna iki postmodern görüş için bkz. Julia Kristeva, *Female Genius: Life Madness, and Works –Arendt, Melanie Klein, Collete, a Triology*, Çev. Ross Guberman, Columbia University Press, New York, 2001, 1. Cilt "Hanneh Arendt" başlığı, "Female Genius: General Introduction" Bölümü, s. ix-xxi [Juila Kristeva, *Kadın Dehası: Hanneh Arendt*, Çev. Zeynep Mertoğlu, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2012. (ç.n.)] ve Klaus Ottman, *The Genius Decision: The Extraordinary and the Postmodern Condition*, Spring Publications, Putnam, 2004.
23. Will Durant, *Adventures in Genius*, Simon and Schuster, New York, 1931, s. xv.
24. Harold Bloom, *Genius: A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds*, Warner Books, New York, 2002, s. 7.

nedir? Bunu gerçekleştirmek için ilk önce dehanın ne olduğunu sormalıyız. Kitabın bütününde bu asli soru ele alınacak ancak bir yerden cevaplamaya başlamalı. Ve başlangıç için deha kavramı ve onun doğuşundan daha iyi bir yer olamaz.

Modern dâhi, on sekizinci yüzyılda, üzerinde düşünülmüş, eski inanışlara da uygun, neredeyse sade bir insan olarak doğdu ve kendisine olağanüstü güçler bahş edildi: yaratıcı güçler, hayal gücü, yüce görüşlülük ve coşkunluk, kehanet, icat etme ve görme yetenekleri. Bu doğuşu meydana getiren etkenler antikçağa kadar uzanmaktaydılar. Ancak bu ortaya çıkışın "Aydınlanma" olarak adlandırdığımız bir kurtuluş döneminde gerçekleştiği aşikârdır. Aydınlar, uzun süredir, merkezinde mükemmeliyet olan bu akımda, üst bir insan formu ve kusursuz bir insan örneği olarak dâhinin varlığının farkındaydılar.[25] Asıl belirsiz olan bu meydana çıkışın sebepleri. Neden bu dönemde, on sekizinci yüzyıl boyunca? Ve neden orada, enine boyuna düşünülerek Batı'da?

Kendilerine bu soruyu sormaya tenezzül edenler, kapitalizmin gelişmesinden yeni estetik kavramlarına, yaratma ve var olmaya dair yeni anlayışlara kadar uzanan birtakım cevaplar bulabilirler. Bu eserde sunulan fikirlerle hiçbir uyuşmazlığı olmayan bu açıklamaların her biri hakkında söylenecek şeyler var. Ancak bu kitap biraz daha farklı bir bakışla, dâhinin ortaya çıkışına ve buna müteakip dönemlerde gerçekleşen iki geniş başkalaşıma açıklama aramaktadır. Birincisi, çok uzun süredir insanoğlu ile ilahi güçler arasında iletişimi sağlayan ve koruyucu görevi olan birtakım kutsal varlıkların –ruhlar ve melekler, havariler ve azizler– inkâr ve reddedilmeleriyle başlayan ve "Tanrı'nın feshi" diye de adlandırılabilecek dini değişim dönemidir.[26] Bu reddetme hiçbir zaman tam anla-

25. Herbert Dieckmann, "Diderot's Conception of Genius", *Journal of History of Ideas 2*, 2. Sayı, Nisan 1941, s. 151-182 (alıntı s. 151'den).

26. "Tanrı'nın Feshi" için bkz. Marcel Gauchet, *The Disenchanment of the World: A Political History of Religion*, Çev. Oscar Burge, Princeton University Press, Princeton, 1997. Yine bunun kadar başarılı farklı bir bakış açısı için bkz. Charles Taylor, *A Secular Age*, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 2007. Gauchet

mıyla kabul görmemiştir. Yine de dikkate değer bir ölçekte olmuştur ve sonuçları etkileyicidir. Bu sadece erkekleri ve kadınları dünya üzerinde Yaratıcı'yla baş başa bıraktığı için değil, Yaratıcı'nın çoğunluk için çok uzakta, çok mesafeli ve gündelik hayattan kopuk olarak görüldüğü bir dönemde gerçekleştiği için de böyledir. Bu dönemde gizemli sırra vakıf olmak, Tanrı'ya ulaşmak –yüreklendirilmiş bir azınlığın merak ettiği şekilde, tabii eğer hiç var olduysa– eskisinden daha da zordu. Koca bir boşluk oluşmuştu ve artık insanoğluna elini uzatıp onun bu yoldan geçmesine yardım edecek birileri yoktu. İşte tam da bu boşluğun ortasında modern dâhi ortaya çıktı. Dâhinin yapısı göz önüne alındığında, bir zamanlar Tanrı'ya ve insanları ona götüreceğine inanılan haşmetli varlıklara ait güçler dâhiye nakledilmiştir.[27] Kısaca on sekizinci yüzyılda dehanın ortaya çıkışı, bir zamanlar reaktif ve yaratıcı olan bir süreçte, dünyanın baştan beri büyüsünü adım adım kaybetmesine büyüsünü yeniden kazanışının eşlik ettiği tezine kusursuz bir örnekti.[28]

Büyük çaplı dinsel dönüşümler, dehanın modern kavramlarının anlaşılması konusunda asli bir içerik oluşturdukları kadar, sosyo-politik açıdan insan eşitliğine dair inanışı da eksiksiz bir şekilde içermekteydiler.[29] On yedinci yüzyılın sonlarında Atlantik'in her iki tarafında da ilan edilen, Thomas Jefferson'un

kutsal habercilerin ve koruyucuların inkârı ve reddedilmelerinden bahsetmiyor ancak eserindeki gelişim anlatımı gayet tutarlı.

27. Tanrısal güçlerin insana yüklenmesi hakkında bkz. Michael Allen Gillespie, *The Theological Origins of Modernity*, University of Chicago Press, Chicago, 2009.

28. Büyüyü yeniden kazanmanın genel olarak nasıl geliştiği hakkında bkz. Joshua Landy ve Michael Saler, *The Re-Enchantment of the World*, "Giriş" Bölümü, Stanford University Press, Stanford, 2009, s. 2. Michael Saler, "Modernity and Enchantment: A Historiographic Review", *American History Review III*, Sayı 3, 2006, s. 692-717.

29. Düşünce tarihi alanında eşitlik konusunda çok az eser üretilmesi şaşırtıcıdır. Siep Stuurman'ın bu konudaki kaliteli çalışması kayda değer bir örnek olarak sayılabilir: *Die Uitvinding van de Menseid*, Prometheus, Amsterdam, 2010. Bu araştırmanın kendisi tarafından İngilizce olarak yayımlanan gerekçeleri için bkz. "How to Write the History of Equality", *Leidschrift 19*, Sayı 3, Aralık 2004, s. 23-38.

meşhur "Bağımsızlık Bildirgesi"nde* belirttiği "bütün insanlar eşit yaratılmışlardır" görüşü, on sekizinci yüzyılın sonlarında artık tartışmasız bir gerçekti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında ise Alexis de Tocqueville gibi bazı uyanık gözlemciler tarafından, "tanrısal gerçek' ve kendisinden önce gelen tüm görüşleri yerle bir eden önlemez bir kuvvet olarak takdir ediliyordu. Yine de eşitlik ilkesi, insanlar arasından her kategoride istisnalar seçilerek şartlandırılmış ve engellenmiştir. Tarihçiler, bu istisnaları yakından inceleyerek, kadınların, farklı ten rengine sahip ırkların, Yahudilerin ve başkalarının, aslında doğuştan sahip oldukları eşitlik hakkından ve kendileri haricindekilere tanınan diğer haklardan, birtakım dışlama stratejileriyle nasıl sistematik olarak mahrum bırakıldıklarını ortaya koydular.[30] Ancak azınlığın çoğunluğun üstüne çıkmasını, standartların üzerinde haklar ve ayrıcalıklar edinmesini sağlayan stratejiler daha az ilgi uyandırdılar. Bizzat Jefferson yetenek, yaratıcılık ve zekânın eski aristokrasi anlayışında aranan kan ve aile bağlarının yerini aldığı bir "doğal aristokrasi"den bahsetmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın büyük bir çoğunluğu, doğa tarafından özel yeteneklerle donatılmış sanatçıları bu gözle görmekteydi ve hususi ayrıcalıklarının olması gerektiğine ikna olmuştu.[31] Benzer iddialar,

* Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi [*United States Declaration of Independence*]: On Üç Koloni'nin Büyük Britanya Krallığı'ndan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan ettikleri belgedir. Kongre tarafından 2 Temmuz 1776 tarihinde onaylanmış, 4 Temmuz'da ilan edilmiştir; bu tarih Amerika Birleşik Devletleri'nde her sene Bağımsızlık Günü olarak kutlanmaktadır. Bildirgenin büyük bir bölümü Jefferson tarafından yazılmıştır. Bildirgede şu sözler yer almaktadır: "Bütün insanların eşit yaratıldıklarına; yaratıcıları tarafından onlara hayat, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı gibi geri alınamaz bazı haklar verildiğine inanıyoruz." (ç.n.)

30. Uday S. Mehta'nın "Liberal Strategies of Exclusion" başlıklı yazısı için bkz. *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Der. Frederich Cooper ve Laura Stoler, University of California Press, Berkeley, 1997, s. 59-86.

31. Jefferson'dan yapılan alıntılar ve çözümlemeler için bkz. John Carson, *The Measure of Merit: Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750-1940*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 11. Doğal aristokratlar olarak Avrupalı sanatçılar için bkz. Nathalie Heinich, *L'élite artiste: Excellence et singularité en régime démocratique*, Editions Gallimard, Paris, 2005. Dehanın eşitlik kavramı açısından yarattığı istisna hakkındaki analizimde Carson ve Heinich'in kaliteli eserlerinden genişçe faydalandım, her iki yazara da sohbetleri ve anlayışları için minnettarım.

genellikle diğerlerinin doğuştan aşağılık olduğuna tekabül ettiği gibi kendine uygun savlarla bağlantılıydı. Bunlar, herkesin eşitliği hakkındaki parlak bildiriye karşı, "eşitsizliğin gölge dili"nin bir bölümünü şekillendirdi.[32] Modern deha tartışmaları çoğunlukla bu minvalde, evrensel eşitlik doktrinlerine itiraz eden bir tescille, yeni hiyerarşi formlarını meşrulaştıracak bir bağlamda yürütülüyordu. Doğuştan üstünlük ve doğal farklılıklar açısından sıra dışı bir vaka olarak tasarlanan deha, yasaların önüne geçebilecek ya da onları altüst edebilecek, buna bağlı olarak insanları özgürleştirebilecek ya da köleleştirebilecek istisnaların en heybetli ya da korkunç türü olarak görülmüştür.

Dehanın ortaya çıkışıyla ilgili belirli koşullar, bu kitapta baskın gelen Avrupai odaklanmayı açıklamaya da yardımcı olmaktadır. İlk defa Avrupalı erkekler ve kadınlar, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir gelişme kaydederek, önemli bir şekilde hayal kırıklığı dramasını deneyimlemişlerdir. Eşitlik ilkesinin kayda değer ilk kazanımı Avrupa ve Amerika'da gerçekleşmiştir. Bu etkenler, neden bu coğrafyalarda olduğunu açıklamaktadır. Peki ama kapsamı ve metodu ne olacaktı? Neden tıpkı elinizdeki gibi, bir yaratığın doğuşuna adanmış antik dünyadan bir kitap, on sekizinci yüzyılda buna yol açmıştı? Ve neden bu işe idealar tarihinde girişilmişti? Alternatif bir yaklaşım, oluşum aşamasını tamamen göz ardı ederek doğrudan doğumla başlamak, modern dehanın ışığı fark ettiği ve hızlıca kullanmaya başladığı anı ele almak olabilir. Bu yaklaşım birçok şey sunmakta –uzun süredir idealar üzerine çalışan tarihçiler için endüstriyel standart olmasıyla– ve mevcut haliyle şüphesiz durumu basitleştirmektedir. Yine de bazılarının on sekizinci yüzyıldaki itirazlarına rağmen, çok az idea –deha ideaları bile– hiçlikten [*ex nihilo*] –durduk yere, ortada hiçbir sebep yokken– ileri gelmektedir. "Başlangıç"tan başlamanın hiçbir faydası olmayacak, aksine devamlılığa, bağlantılara ve daha geniş bir perspektiften ele alma şansına karşı bir risk oluşturacaktır.

32. Carson, *Measure of Merit*, s. xiii.

Bir başka yaklaşım "dâhi" kelimesinin Romalılara kadar uzanan bir tarihi çizelgesini oluşturmak olabilir. Yahut daha da iyisi modern dehalarda geçmişten analoglar aramak olabilir. Bahsi geçen nihayetinde çok zeki, eşi benzeri görülmemiş yeteneklere ve maharetlere sahip olmasıyla tanınan bir yaratıksa, tarihçiler için modern dehanın tarihi karşıtlarını aramak çok daha mantıklı değil mi? Bu bile, tarihte iz sürmek ve kelimenin kökenini incelemek, başlı başına çok şey sunmaktadır ve bu kitapta her iki yaklaşıma da yer verilecektir.[33] Eleştirmenler, dehanın tarihini yazmakta ısrarcı olmak için sadece kelimelerin ve kavramların yeterli olmadığına, ayrıca onu cazip hale getiren yükselen bir tepe grafiği ve tarihteki büyük şahsiyetlerin panteonu olmak gibi güçlü sebeplerin varlığına dikkat çekmekte haklıydılar.[34] İlk etapta böylesi bir tarih, daha önceleri birçok kere yazılmıştı. Aslında, hemen hemen yirminci yüzyıla kadar üretilmiş bütün tarihler, dünyaya ve olaylara yön veren önemli karakterler –büyük adamların, az çok büyük kadınların başarı ve düşünceleri– hakkındaki baskın konuda şu veya bu varyasyonda bahsetmiştir. Bu yaklaşımın eksiklileri bıktırıncaya kadar (ancak göründüğü kadarıyla biyografi satışlarını etkilemeden) sıralanmış ve sonunda araştırmacıları tarihteki "büyük"leri yeni yollardan ele almaya itmiştir.[35] Elinizdeki kitap da bu doğrultu-

33. Bu yaklaşımda esasen Edgar Zilsel'den esinlenilmiştir: *Die Enstehung des Geniebegriffes: Ein Betrag zur Ideengeschichte der Antike und des Fruhkapitalismus*, Paul Siebeck, Tübingen, 1926. Bu eserde tarihsel olarak deha kavramı, antik dönemlerden Rönesans'a kadar hem köken hem de erken dönem benzer örnekleri açısından irdelenmektedir. 1918'de basılan ve Zilsel'in Almanya ve Avusturya'da yirminci yüzyılın başlarında "dâhinin dini" üzerine analizlerini içeren *Die Genieereligion: Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal*'a rağmen, dâhinin kendi varlığı hakkında dinsel bir açıklamaya hiçbir şekilde itimat etmediği görülür.

34. Bkz. Quentin Skinner, "The Idea of a Cultural Lexican", *Visions of Politics. Volume I: Regarding Method*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 158-174.

35. Şöhret, karizma ve modern kahramanlık tarihine duyulan yeni ilgi, bu konuda tipik bir örnek oluşturur. Bkz. Edward Berenson ve Eva Giloi (Der.), *Constructing Charisma: Celebrity, Fame, and Power in Nineteenth- Century Europe*, Berghahn Books, Oxford ve New York, 2010.

da bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ne var ki dehanın tarihini salt seçkin başarılar tarihi olarak yazarken çok dikkatli olunması hususunda daha güçlü bir başka sebep daha vardır. Bu sebep, daha önce söylenmiş birçok şeyi tekrar söyleyen bir yaklaşım olma riskinin yanı sıra çağ dışı kalma, geçmişi, henüz on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış bir perspektifle –modern deha– değerlendirme riski taşımasıdır. Bu tarihten önce bizim anladığımız anlamda dâhiler yoktu. Saygın sanatçıların, düşünürlerin ve şairlerin daha sonra dâhinin imajının ve karakterinin belirlenmesinde oynadıkları rol inkâr edilemez ancak bir grup daha var. Bunlar bir zamanlar ellerinde bulundurdukları güçlerle beraber dâhi ile yer değiştiren havariler, peygamberler, azizler, büyücüler, iblisler, ifritler, melekler ve cinler gibi muhtelif ruhani varlıklardır. Bu bağlamda, antik dönemlerdeki cinlerin ve onların Hıristiyanlıktaki çeşitli haleflerinin, dâhiyle eskiden bilinenden daha fazla ilgisi vardır. Sadece geçmişte göze çarpan şahsiyetlere ya da büyük sanatçılara odaklanmak, aradaki hayati bağlantıyı kaçırmamıza sebep olabilir.

Öyleyse, elinizdeki kitap, uzun vadeli entelektüel bağlamları çeşitli kavramlarla irdeleyen *longue durée** bir tarih formu, bir "fikirler tarihi"dir.[36] Bu, son zamanlarda eski moda sayılıp üstünkörü incelenmiş ya da yöntembilimsel açıdan şüpheli bir geçmiş yaklaşımıdır. Yine de yeniden doğmanın ve keşfedilmenin cesaret verici sinyallerini göstermiştir. Belki de tarih-

* *Longue Durée*: Fransız Annales Okulu'nun tarih çalışmalarında, olayların gerisinde uzun dönem tarihsel yapılara öncelik veren tarih yazımı yaklaşımını ifade eden kavramdır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Marc Bloch ve Lucien Febvre'in öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım, toplumbilim yöntemlerini tarihe uygular. (ç.n.)

36. "Fikirler tarihi" ifadesini (*düşünce* tarihi yerine) arkadaşım ve meslektaşım David Armitage'a borçluyum. Bu düşüncesini "*transtemporal*" kavramıyla birlikte yakında New York'ta yayımlanacak *Civil War: A History in Ideas* adlı eserinde geliştirmiştir. Bu yaklaşım hakkında daha kapsamlı bir metodoloji için bkz. Darrin M. McMahon, "The Return of the History of Ideas?", *Rethinking Modern European Intellectual History for the Twenty-First Century*, Darrin M. McMahon ve Samuel Moyn (Der.), Oxford University Press, New York, 2013; David Armitage, "What's the Big Idea?", *Times Literary Supplement*, 20 Eylül 2012; David Armitage, "What's the Big Idea? Intellectual History and The Longue Durée", *History of European Ideas 38*, Sayı 4, Aralık 2012.

çiler, üzerine büyük yatırımlar yaptıkları konu, bağlam ve ucu ucuna tasarlanmış zaman dilimlerinden çok az geriye dönüş almanın tehlikelerini not almışlardır. Belki okurları da bunları not almıştır. Her halükârda burada bahsedilen gibi bir kavramın olası faydalarından biri, derinlemesine uzmanlaşılabilmesi için bağlantıları, devamlılığı, çatlamaları, kırılmaları, kesişen disiplinleri, zamanı ve mekânı göstermesidir. Bunu hemen hemen herkes için ufak da olsa bir merak uyandırabilecek şekilde yapılabiliyorsa ne âlâ? Faydaları risklerine değer.

Deha çeşitli yönlere gidebilir ve çeşitli yerlerden gelebilir. Ve tabii ki zaman içinde sihirle oluşmuş tek bir deha kavramı yok, üstün insanın nasıl ortaya çıktığına ve güzel bir zihnin gereksinimlerinin ne olabileceğine dair uyumlu birçok olasılık var. Bu kitap, sadece büyük düşünürlerin ve yaratıcıların tarihine dair olmaktan çok, modern dâhilerin, antik atalarından boşalan yerleri nasıl doldurduklarını, yeni rollere bürünmüş olmalarına rağmen onlardan kalan birçok işlevi üstlendiklerini göstermekte ve bu olasılıkları incelemektedir. Dâhiler ilahi olan ile insanoğlu arasında bir aracı görevi görmüş, evrenin gizli dilini tercüme etmişlerdir. Anlamın mimarları, kaderin hamalları dâhilerin, fikir babası ve koruyucu kollayıcılar olarak kehanet, vahiy, kurtuluş ve kefaret, kuralları değiştirme ve kabul ettirme, yok etme ve yaratma kapasitesi gibi büyük güçlerle donatıldığına inanılmıştır. Bu güçler siyasi sonlar –bazılarının umduğu gibi daha iyiye doğru ya da çoğunun korktuğu gibi daha kötüsü için– hazırlayabilirdi. Modern dâhinin iyi bir güç olduğu yönündeki genel kanıya rağmen, sahip olduğu sınırsız imkânlar –hakiki ve tasarlanmış– her zaman yoldan sapma tehlikesi oluşturmuştur. Kötücül dâhi de geçmişten gelen derin kökleriyle modern bir figürdür ve daha erdemli olan kardeşi veya ikiziyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. İkisi de modern suretleri altında gizemlerini korurlar. Ve her ikisi de bütün insanların eşit olduğu fikrinin ortaya atıldığı ilk günden beri, asırlardır bunun hayalini kuranlar için lanetlidir.

1. BÖLÜM

Antik Deha

Her çağın ve her kültürün kendi düşünsel kahramanları vardır. Antik Mısırlılar, bilinmesi gereken her şeyin içinde yazılı olduğu antik kitapları hatmetmiş Djedi ve Setna gibi bilge insanların hikâyelerini anlatırlardı.[1] Çin'de, alim adayları binlerce yıllık öğretilerde inanılmaz maharetler ortaya koyar, geleneksel kahramanlık olaylarıyla ilgili arkaik metinleri ez-

1. Setna'nın hikâyeleri için bkz. *The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiography and Poetry*, W. K. Simpson (Der.), Yale University Press, New Haven, 2003, 3. Baskı. Djedi için bkz. *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940-1640 BC*, R. B. Parkinson (Der.), Oxford University Press, Oxford, 1997.

berlerdi.[2] Hindistan, Japonya ve Tibet'te, Hindu Brahma ve Budist keşişlerin, günlük zihin jimnastiği olarak *sutra*ları* ve *veda*ları** mükemmel bir şekilde günlerce, durmadan tekrarlamaları hayret vericiydi. Yahudi geleneği, Tevrat'ın herhangi bir sayfasına rastgele batırılan bir iğnenin sayfaya bakmadan hangi mektuba denk geldiğini söyleyebilen hahamlarıyla övünüyordu. Aynı şekilde Müslümanlar için de Kuran'ın her ayetini ezbere okuyabilen müftü veya ulema övünç kaynağıydı. Bu geleneklerin çoğu, bütün bilgileri akıllarında tutup, yok olmasını engellemek için sözlü olarak aktarma geleneğinin temsilcileri, ayaklı kütüphaneler Afrikalı ozanlarla –*griot*lar, *dom*lar ve "bilgeliğin efendileri"– nihayetinde benzerlikler içerir.[3]

Böyle örnekler, bizim gibi yıldönümlerini ya da anahtarlarını nereye koyduğunu unutanlar için yetersizliklerimizi yüzümüze vuran acı örneklerdir. Ama aynı zamanda bize zekâda sınırlama olmadığı basit gerçeğini de gösterirler. Zaman ve uzay boyunca, insanın yeteneklerini sınıflandıran istatistiksel verilerin güvenilmezliği, kavram, kültür ve ırka çok az önem vermelerindendir. Batı'da birçokları, bazılarının hâlâ yapmakta olduğu gibi aklın kalıtımsal üstünlüğüyle böbürlenip uzun süre bu devamlılığı görmezden geldi.[4] Ancak bu kitap bu tür

2. Benjamin A. Elman, *A Cultural History of Civil Examination in Late Imperial China*, Berkeley ve Los Angeles, 2000, s. 64.

* Sutra: Budizm'de Gautama Buddha'nın öğretilerinden oluşan ve doğrudan Budha'nın sözlerini aktardığı varsayılan metinlere verilen addır. (ç.n.)

** Veda'lar: Aryan din edebiyatının tamamını içine alan bir terimdir. Hinduizm dinine inananlar için kutsaldırlar ve yine onlar için açığa çıkmış bilgidirler. Veda kelimesi bilgi manasına gelir. Birçok Hindu, Veda'ların yaratılışın başından beri var olduğuna inanır. Veda'ların en yeni bölümleri yaklaşık MÖ 500 civarında ortaya çıkmışken, en eski metin (Rigveda) yaklaşık MÖ 1500 yıllarına aittir. Fakat birçok Hindistanlı bilimciye göre metinler yazılmadan önce uzunca bir süre devam eden bir sözel gelenek mevcuttu. (ç.n.)

3. Bkz. Jacqualine Ki-Zerbo ve Joseph Ki-Zerbo, "The Living Tradition", *Methodology and African Pre-History*, The University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1989, s. 62-73.

4. Göze çarpan insani başarılarda Batılı baskınlığı hakkında son dönemde yazılmış bir eser için bkz. Charles Murray, *Human Accomplishment: The Pursuit of Excellence in the Arts and Science, 800 B.C. to 1950*, Harper Collin, New York, 2003, s. 245-383.

iddiaları (özellikle) anlamaya çalıştığı sırada bile savunmuyor. Kısaca, eğer dehayı istisnai zekâ ya da yüksek IQ, muazzam öğrenme performansı ya da aklı başında olmak olarak ele alırsak o zaman "dâhi" bir dünya vatandaşıdır.

Bugün dâhi hakkında böyle bahsetmek gayet kabul edilebilir. Ama her zaman böyle değildi. Yakın geçmişte, aslında özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, deha ve zekâ yakından ilişkilendirilmişti, sanki biri diğerinin eşanlamlısı gibiydi. Ayrıca geçmişte deha, nadiren sadece muazzam öğrenmeyi, bilgeliği ya da bilinen bir komutu ifade etti. Deha tarihinin daha iyi bir kısmında ise dâhiler başka bir şeyi temsil etti. Hem belirli bir seviyede bilgeliğe hem de zekâya –genellikle– sahip olmalarına rağmen, gerekli hallerde kendilerini kifayetli görmediler. Bilgelik tarihi, zekânın tarihi, deha ve yaratıcılık tarihi birbirlerinden ayrı şeylerdir.

Modern psikologlar, her MENSA* üyesinin dâhi olmadığı (sanki herhangi biri dâhiymiş gibi) hakkındaki genel kanıyı paylaşarak, bu ayrıma varma eğilimindedirler. Yüksek bir IQ insanı dâhi yapmaz, yaratıcılık ve öngörü kapasitesininse kendi kuralları vardır.[5] Psikologlar her zaman böyle anlayışlı olmamışlardır. Ancak asıl kritik nokta, bugün bile, dâhi olmanın beyine sahip olmaktan çok daha fazlasını gerektirdiğinin tam olarak anlaşılamamış olmasıdır.

Bu şey nedir, dâhiyi ayırt edici kılan mükemmel güç müdür yoksa tutku mu? Bahsi geçen bilge insanlar olumsuz da olsa bir ipucu sağlıyorlar ve bize modern dehanın ne olmadığını açıkça gösteriyorlar. Her durumda somutlaşan ideal, bir hatırlama ve bulma, saklama ve çok önceden zihinde yer edeni ortaya çıkarmadır. Bu anlayışla bilinç, aslında bir telafi eylemidir, daha

* Mensa: En büyük, en eski ve en çok bilinen yüksek-IQ topluluğudur. Kâr amacı gütmeyen bu topluluk, kabul edilen IQ testlerinde bulundukları toplumun %98'inden daha yüksek puan alan yani en üst %2'ye girmeyi başaran her bireye açıktır. Topluluğa girmenin başka hiçbir şartı yoktur. Mensa, 1946'da Birleşik Krallık'ta bir hukukçu olan Roland Berril ile bir bilim insanı ve avukat olan Dr. Lancelot Ware tarafından kurulmuştur. (ç.n.)

5. Örnek için bkz. Hans Eysenck, *Genius: The Natural History of Creativity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 59-66.

önce söylenmiş ve düşünülmüş olanı yeniden ifade etmektir. İnsan bakışını şekillendiren benzetmeler ve taklitler düşünülürse aynı durum sanat için de geçerlidir. Ölümsüz biçimleri kopyalamak, içinde bulunduğumuz dünyayı mükemmel bir şekilde betimlemek bugün artık "sanatçı" diye adlandırdığımız ustaların en büyük hedefiydi. Bu maharetli zanaatkârlar, kendilerini, yüzyıllar boyunca ataları ve cetleri, tanrılar, Tanrı ya da doğa ana tarafından belirlenen bir dünyanın yollarını ve kalıplarını takip etmeye mecbur kıldılar. MÖ 3000 yıllarında, Mısırlı yazman Kakheperresenb, "daha önce konuşulmamış bir dilde", "eski insanlar tarafından daha önce kullanılmamış kelimelerle", "zaten daha önce söylenmemiş" bir cümleyi yazmanın imkânsızlığından yakınıyordu. Ve on birinci yüzyılda Sanskrit epik şiiri, *Kátha sarit ságara* ya da *Oceans of the Streams of Story*'de, tanrı Şiva'nın aşığı Parvati, Şiva'ya kendisine daha önce hiç duyulmamış ve bir daha da duyulmayacak bir hikâye anlatması için yalvarır.[6] Şiva büyük yeteneklerin tanrısıydı (dikkate değer birçok marifetiyle, çağlarca varlığını sürdürdü). Ancak en başarılı olduğu konu, çok bilinen hikâyeleri toplayıp değiştirerek yeniden anlatılır kılmasıydı. Hikâyenin teması çok tanıdık: Gökyüzünün altında yeni hiçbir şey yok. Bu duruma göre gerçekten özgün olmak bir tanrı için bile imkânsız.

Din, konuşma biçimi olan tanrılara yakarmakla beraber, insanoğlunun dikkatini uzunca bir süre başlangıç zamanına, geriye gidildikçe daimi bir dikkat isteyen efsanevi bir geçmişe yönlendirdi. Oradaki "mutlak geçmiş", sonsuz bir dünyada başlangıçtan beri süregelen ebedi dönüş içinde, şimdiyi ve geleceği anlamanın anahtarı olarak yatmaktadır.[7] Tüm soruların

6. Kakheperresenb'in yakınması ve *Kátha sarit ságara* örneğinin tartışıldığı enfes makale için bkz. John Barth, "Do I Repeat Myself? The Problem of the Already Said", *Atlantic Monthly*, Fiction 2011 Special Issue.

7. "Başlangıç zamanı" kavramı ve ifadesi, Mircea Eliade'ın tüm eserlerinin merkezindedir ancak özellik bkz. *The Myht of the Eternal Return: Cosmos and History*, Çev. Willard R. Trask, Princeton University Press, Princeton, 1991 (ilk olarak 1949'da Fransızca basılmıştır) [Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Akdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994. (ç.n.)]. Aşağı yukarı on

cevapları geçmişte saklıdır. Tüm bulmacaların çözümleri geçmişte saklıdır. Kader ve kısmetin haritası geçmişte saklıdır. Bu, yoktan var edilmiş dünyanın her yerinde olduğu kadar Batı'da da din öğrencilerinin doğruluğunu göstermek için kendilerini parçaladıkları bir gerçektir. Ancak meselenin özü, "keşif", "icat" ve "yaratım" kelimelerini etimolojilerini göz önüne aldığımız anda hızla kavranabilir. On sekizinci yüzyılda, muhtelif Hint-Avrupa dillerinde ilk önce tutulan iki kavram, "açığa çıkarmak ve bulmak", "keşfetme"nin en köklü açıklamasıydı. Keşfetmek bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak, aslında başından beri var olan gizlenmiş ya da kaybolmuş bir şeyi ortaya çıkarmak demekti. Aynı şekilde "icat etmek" de uzun zamandır var olan bilinç envanterine ulaşmak ve onu devreye sokmaktı. Bir icat sadece bir keşfetmeydi, unutulmuş bir objenin yeniden şekillendirilmesiydi, günümüzdeki bir *objet trouvé**. Sadece "yaratım" kelimesi bile meselenin daha çarpıcı açıklanmasına yetiyor. "Yaratmak', çok uzun süre boyunca insanoğlu için imkânsızdı, yaratmak –ilahi bir güç– tanrılara mahsustu. Ortaçağ ilahiyatçılarından Aziz Akinolu Thomas, *solus deus creat*, diye tipik bir söylemde bulunuyordu, yani "sadece Tanrı yaratabilir". Tanrı her şeyin kaynağı olarak, her şeyin yaratıcısıdır.[8] Ancak on sekizinci yüzyılda Fransız hukukçular, bütün kitaplarda ve fikirlerde kralın payı olduğunu haklı çıkarmak için bu prensibi kullandılar. Tanrı her şeyin sahibi olarak görüldüğüne göre, teliflerin nasıl toplandığını ve dağıtıldığını, söz konusu eserlerin gerçek yaratıcısı adına yalnızca onun

---

sekizinci yüzyıla kadar dini toplulukların geçici yönelimlerinde hüküm süren "mutlak geçmiş" kavramı için bkz. Marcel Gauchet, *The Disenchantment of the World: A Political History of Religion*, Çev. Oscar Burge, Princeton University Press, Princeton, 1997, s. 23-33.

* *Objet trouvé* [Fr. bulunmuş nesne]: Sanatçı tarafından bulunmuş ya da seçilmiş ve estetik değere sahip nitelikte görülmüş doğal nesnelerdir. Örneğin doğada sanatçı tarafından bulunmuş bir çakıl taşı da *object trouvè* kapsamına girer. (ç.n.)

8. "Solus Deus creata" der Akinolu ve ekler, "Nullum corpus potest creare" yani başka hiçbir beden –beşeri ya da ilahi- yoktan var edemez. Aquinas, *Summa Theologica*, I, q. 45.2 ad 2 ve 3.0 ve q. 46.1 ad 5. Augustinus da insanı kastederek aynı konuya değinir ve "yaratılmış olan güç yaratamaz" der. (De Trinitate, III, 9)

yeryüzündeki temsilcisi denetleyebilirdi. İnsani fikirler sadece kutsal orijinallerinin kusurlu kopyalarıydı.

Bunu, kendini kutsal bir eylem olan doğurmaya –yeni bir şeyler var etmeye– yakın görenlerin, dini bir imtiyazı gasp etme riski oluşturarak tehlikeyle flörtleşmeleri izledi.[9] Klasik Prometheus efsanesi bu mesajı çok iyi şekilde iletmektedir. Titanların en bilgesi, geleceği görme maharetiyle kutsanmış (isminin kelime anlamıdır bu) Prometheus, Zeus'un bozguna uğrattığı devasa tanrıların soyundan gelmekteydi ve Olimpos Dağı'na kabul edilmişti. Ancak onlardan ateşlerini çalarak intikam aldı. Bu temel gücü insanlığa bağışladı ve bu güç birçok icadın –dil ve tarım, metalurji ve marangozluk, tıp, astronomi ve kehanet– kaynağı oldu. Ne var ki Prometheus bir kayaya zincirlendi ve sonsuza kadar bir kartalın her gün kendini yenileyen karaciğerini yemesiyle çok ağır bir şekilde cezalandırıldı.

Yaratılışı gasp etmenin sonuçları tek tanrılı dinlerde de pek farklı değildi. Örneğin, Hanok'un şaibeli kitabında, Lut Gölü Tomarları içinde geçen ve Prometheus'un hikâyesinden çok da farklı olmayan bir olaydan, İncil'de, Tekvin 6'da ayrıntılandırılan, gökyüzünden kovulan ve yeryüzündeki kadınlarla şehvet gidermek isteyen bir melek soyundan gelen "insan evlatları"ndan bahseder. Doğaya aykırı bu birleşmelerinin meyvesi yarı insan yarı ilahi devler oldu. Ve onlar Tanrı'dan çalınan bilgiyi –metalurji, tarım, yazı ve "cennetten çıkma diğer ebedi sırlar"– açığa çıkarırken dünyaya kötülük ve zulmü getirdiler. Tanrı'nın öfkesi tavizsizdir. Zeus'un yaydıkları için Prometheus'u cezalandırdığı gibi Tanrı da devleri ve onların biçimsiz dünyasını sadece Nuh'un kurtulduğu bir tufanla harcadı. Hıristiyan geleneğin de benzer bir hikâyesi vardır. Bu hikâyede meleklerin en bilgesi, "ışık getiren" Lucifer'in, meleklere bile yasaklanmış yaratma kabiliyetine el uzatmaya cesaret etmesinin ardından nasıl bir "düşman"a, Şeytan'a dönüştüğü

9. Bu, John Hope Mason'un eserinde büyük bir berraklık ve bilgelikle işlenmiş bir noktadır: *The Value of Creativity: The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Ashgate Publishing, Londra, 2003. Prometheus ve Hanok üzerine tartışmalar bu başarılı eserde genişçe ele alınmıştır.

anlatılır. John Milton'un *Paradise Lost** adlı eserinde, Şeytan bir çeşit Prometheus olarak çok iyi tarif edilmiştir. O, yenilikçi ve hayalci olarak tehlikeli bir kaynaktır ve şüphesiz cezalandırılır. Ne var ki Tanrı olmaya özenmenin onu kendi felaketine sürüklemesinin trajik bir kahramansı yönü de vardır. Aslında bu efsanevi örnekler genelde karmaşık olduğu kadar –yaratma gücüne sahip olmaya özenmek tehlikeli, kibirli, günahkârdır– epiktir de. Tanrılara meydan okuyanlar, canavarlar ve devler de olsalar sıradan insanların arasından çıkmışlardır. Çok yükseklere çıkanların düşüşleri de heybetli olur.

Yükselme arzusunun ayartması ve cazibesi, dâhinin çekiciliğine bağlıdır. Bu, bize, uzun zaman boyunca tabu olarak görülen birçok gücün –yaratıcılık, hayal gücü, özgünlük ve modern anlamda yeni bir şey yapmak olan "icat etmek"– neden ilk önce onlara atfedildiğini açıklamakta yardımcı oluyor. Çünkü bu güçler tanrılara meydan okumak demekti. Çoğunlukla bu sebepten yaratıcılık fikri ancak on sekizinci yüzyılda modern anlamda ortaya çıktı ve "hayal gücü" uzunca bir süre kontrol edilmesi ve hatta korkulması gereken bir beceri olarak derin şüpheyle karşılandı.[10] Bu, dünya boyunca insanların iyi kötü kendi yaratıcılıklarından mahrum kalmalarını öğütleyen anlayış yıkılmadan önce yaratıcılık diye bir şeyin olmadığı anlamına gelmiyor. Böyle düşünceleri barutu, piramitleri veya matbu kâğıtları düşünerek bertaraf edebiliriz. Yine de on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan özgün sava göre, ilk defa bu dönemde –ve esas olarak da Avrupa idaresindeki yerlerde– gökyüzünün altında, sürekli ve sistemli bir şekilde ortaya çıkarılacak yeni bir şeylere ulaşma yolunun yaratıcılık ve dehadan geçtiği fikri yayılmıştır. İddiaya göre "Yaratıcı'nın varlığı, insanoğlunu ken-

* John Milton, *Kayıp Cennet (Adem ile Havva'nın Cennetten Kovuluş Öyküsü)*, Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007. (y.h.n.)

10. Yaratıcılığın ortaya çıkışı için bkz. Mason, *The Value of Creativity*, s. 5 ve daha birçok yerde; Wladyslaw Tatarkiewicz, "Creativity: History of Consept", *A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics*, Çev. Cristopher Kasparek, The Hague, Nijhof, 1980, s. 244-265. Hayal gücüne karşı duyulan şüphenin sürerliği için bkz. Jan Goldstein, "Enthusiasm or Imagination? Eighteent-century Smear Words in Comparative National Context", *Huntington Library Quarterly* 60, 1998, s. 29-49.

di yaratıcılığından alıkoyar." Ancak Yaratıcı'nın varlığının sorgulanmaya başlamasıyla insanın yaratıcılığı tam olarak ortaya çıkabilir.[11] Bu bağlamda deha, kültürel bir olgu, hayal gücünün cisimleşmiş hali, yenilik ve yaratma kapasitesi olarak belirli bir tarihte ve yerde, on sekizinci yüzyılda Batı'da, tam da insanlık tarihi içinde tanrılara aralıksız saldırıların ilk defa gerçekleştiği dönemin göbeğinde doğmuştur. Şüphesiz, bu idealin başka geleneklerde türevleri ve benzerleri mevcuttur.[12] Ancak iyi ve kötü devrimsel sonuçlarıyla beraber ilk defa Avrupa ve sömürgelerinde yaygınlaşmıştır.

O zaman yavaş ve bazen ıstıraplı doğuma giden uzun gebeliği nasıl planlayacağız? Şüphesiz birçok farklı yöntem var. Bu, kesinlikle bu özel "şey"in bir özelliğinin olmasıyla tatmin edici bir anlama gelebilir. Âlimler ve sofistler, bilim ve akıl adamları, şairler ve ozanlarla birlikte kendilerini gösterecekler. Oysa asıl odaklanmamız gereken bireyler, kendilerini sıradan bir insan gibi görmekten çok, cüretleri ve ulvi seçimleriyle Olimpos Dağı'nın zirvesine ve tanrılar katına ulaşabileceklerine inananlardır. Güçlerindeki tehlike ve cazibeyle, ucubelik ve güzellikle, uğursuzlukla bu özel varlıklar, anında diğer yaratıklardan ayrı tutuluyorlardı. Diğer insanlarda bulunamayacak şeylere sahip -ya da bu özelliklerle donatılmış- görülüyorlardı. Antik dünyada bu afilli varlıkların birçok örneğine -Pisagor'dan Arşimet'e ve nicelerine kadar- rastlamak mümkün olsa da bir kişi kadar hiç kimse kendi emsallerini ve neslini büyüleyememiş ve şaşırtamamıştır. Atinalı bir filozofla -hiçbir şey bilmediğini iddia eden adam, fanilerin en bilgesi- başlar dehanın tarihi.

Onu gizemli yoldaşı üzerinden dolaylı olarak, parça parça ve kendi kendine söylenmiş sözleriyle tanırız. "Tam nehri geçmek üzereydim" diye açıklar Sokrates Platon'a diyaloglarından birinde, ana kaynağımız eksik de olsa ustasının sözlerini aktarır Platon: "Her ortaya çıktığında beni yapmak üzere oldu-

11. Mason, *Value of Creativity*, s. 30.

12. Bkz. Weihua Niu ve Robert J. Stenberg, "The Philosophical Roots of Western and Eastern Conceptions of Creavity", *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology 16*, Sayı 1-2, 2006, s. 18-38.

ğum işten alıkoyan o tanıdık kutsal işareti gördüm."[13] Başka bir yerde Sokrates bu "işaret"i (*sêmeion*) çocukluğunden beri kendisiyle konuşan bir "ses" olarak tarif eder.[14] Ancak bunu tarif ederken sürekli kullandığı *daimonion* kelimesi, daha sonra kısalarak *daimon* kelimesine ve sonra da günümüzdeki "*demon*"a dönüşür. Bu kavram, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren de sadece kötülüğü ifade eder hale gelmiştir. Sokrates'in varlığını açıklamak zorunda bırakıldığı bu dramatik tanımlama, *daimonion* hakkında potansiyel bir tehdit –tehlikeli hatta devrimci bir şey– zaten vardı. Sokrates'in öğrencisi, Atinalı asker ve tarihçi Ksenofon, "Sokrates'in adı, '*daimonion*' tarafından yönlendirildiği iddiasıyla kötüye çıkmıştı, sanırım bu suçlama acayip tanrıların ortaya çıkmasını sağladı" diye açıklar.[15] Şehrin ileri gelenleri tarafından "yeni şeytani varlıklar"ı (*daimonia kaina*) ortaya çıkarmakla itham edilen Sokrates, elinde bulundurduğu bilinmez güçle devletin güvenliğini tehdit etme, kâfirlik ve gençleri yoldan çıkarma suçlarıyla yargılandı. Açık seçik ortada olan bu siyasi niyeti görmezden geldi ve açık yüreklilikle *daimonion*un kendisi için, başkalarının işlerine "müdahale etme" aracı olduğunu kabul etti:

> Ben bu ithamla karikatürize edilmiş, kesinlikle ilahi ya da şeytani bir deneyim yaşadım. Çocukluğumda başlayan ve o zamandan beri benimle olan, bir çeşit ses, ne zaman ortaya çıksa beni yapacağım bir şeyden alıkoymaktadır, asla bana bir şeyler yaptırmamıştır. Politikaya atılmamı engelleyen de budur.[16]

13. Plato, *Phaedrus*, 242b-c. Burada ve daha sonra geçmekte olan tüm çeviriler için bkz. Alexander Nehamas ve Paul Woodruff, *Phaedrus*, Hackett, Indianapolis, 1995.

14. Bkz. Plato, *Apology*, 31d. Ayrıca pasajların alıntılandığı diğer kaynaklarda bu yönlendiren ses (*daimoion*) *Apology* 40a-b, Euthypro 3b, Alcibiades I 103a, 105a, Euthydemus 272e, *Republic* 496c ve Theatutes, 151a Platon'un kanonik metinlerinde geçmektedir.

15. Xenophon, *Memorobilia*, 1.1.2. Burada ve daha sonra geçmekte olan çeviriler için bkz. E. C. Marchant, *Memoroblia*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., (1923), 2002, s. 3. [Xenophon, *Sokrates'ten Anılar*, Çev. Candan Şentuna, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996. (ç.n.)]

16. Socrates, *Apology*, 31c-d.

İronik olarak onu güçten uzak tutan bu ulu güç, onun siyasi sonunu getirmiştir. Delfi kâhinlerinin meşhur tabiriyle "yaşayan tüm insanlar" içindeki "en bilge" kişi, MÖ 399'da şehre şeytanları getirmekten suçlu bulundu ve idama mahkûm edildi.[17] Ölmeden birkaç saat önce arkadaşlarına, *daimonion*un ona bir kere bile durmasını söylemediğine göre bu durumu onayladığını anlatmasına bakarsak, Sokrates kendisine verilen zehri sükûnetle içti. "Bu başıma gelen kesinlikle iyi bir şey" sonucuna varmıştı, kendini şehit etmek, açıkça dâhi olduğunu göstermese de en azından şeytani gücünü göstermektedir.[18]

Peki Cicero'nun, Sokrates gibi ilahi ve gizemli şeyi ele geçirmek için uygun kelimeler bulmakla mücadele ettiği ve daha sonraları *quiddam divinum* (ilahi şey) diye adlandırdığı bu güç, tam olarak neydi?[19] Nesiller boyunca âlimler, Sokrates kadar akılcı birinin nasıl böylesi garip bir şeye inanabildiği sorusuna mahçup bir sessizlikle yaklaştılar ya da bir açıklama arayıp durdular. Oysa bu adam aynı zamanda, "kendi akıl gücünü, belirsiz ve muğlak olanı açıklamaya diğerlerinden daha fazla zorlayan kişi riayet ettiği gizemli güçleri kabullenir..." demişti.[20] Sokrates'in sesine kulak verdiği, daha içsel bir *daimonion*a inandığından emin olabiliriz.

Bu bağlamda, en azından bu olağanüstü adam, ruhlara ve görünmeyen güçlere inanan çağdaşlarının büyük bir çoğunluğundan çok da farklı değildi. Bu soyut varlıklara başvurmak, alnımıza yazılmış kader veya talih gibi kendi eylemlerimize rağmen kontrolümüz dışında gelişen, daha iyi veya kötü olaylarla ilgili hayata etki eden sessiz güçleri açıklamak için geliştirdikleri bir yöntemdi.[21] Bu insanlar, sıradan insanlar arasında

17. Antik dünyada sıkça kullanılan bu cümle Diogenes Laertius'un, Leob Classical tarafından R. D. Hicks çevirisiyle basılan kitabı *The Lives of the Eminent Philosophers* (Harvard University Press, Cambridge, 1972, s. 169) içinde Sokrates'in hayatını anlatan kısmından alındı, 2.37-39.
18. Socrates, *Apology*, 40a-b.
19. Cicero, *De Divinatione*, 1.54.22.f.
20. Paul Friedländer, *Plato*, Çev. Hans Meyerhoff, Pantheon, New York, 1958, 1:38.
21. Walter Burkert, *Greek Religion*, Çev. John Raffian, Harvard University Press, Cambridge, 1985, s. 179-181.

çok yaygın olan, iyi veya kötü bir nevi ruhani koruyucu varlıklar tarafından yönlendirildikleri inancını paylaşıyorlardı. Fesat bir varlık onları felakete sürükleyebilirdi. "İyi bir varlık" (bir *eu daimon*), bizi mutlu (*eudaimon*) kılabilirdi. Bu iki kelime aslında tek bir kelimeydi.[22]

Sokrates'in *daimonion* hakkındaki kendi görüşleri, neredeyse devamlı olarak efsaneler, mitler ve şiirlerle dilden dile yayılmış bu inanışa sebep olmuştur. Örneğin Homeros'un dizelerinde, Yunanlar, ozan tarafından Olimpos Dağı'ndaki tanrılara eşit sayılan *daimones*lerin tutarsızlıkları nedeniyle savaşta tarumar edilmişlerdir.[23] Homeros'un çağdaşlarından Hesiodos daha seçici davranmış ve *daimones*lerin aslında Altın Çağ'da insanoğlunun koruyucusu ve "bekçisi" olarak nesilleri tükenmiş kahramanların, Zeus tarafından dönüştürülmüş halleri olduklarını söylemiştir.[24] Ve altıncı yüzyılda Pisagor'u takip eden filozof ve matematikçilerin tamamı, engin bilgilerinin sonucunda *daimon*ları görüp duyabildiklerini söylüyorlardı. Benzer bir özelliğin kâhinler, rahibeler ve rahipler için de geçerli olduğunu dikkate alırsak, Sokrates'in gizemli *daimonion*u esrarını kaybedebilir. Ksenofon, ustasının işaretinin gayet normal bir şey olduğunu savunurken ısrarla şöyle demiştir: "Kehanetlere inanan ve falcılık, kâhinler, tesadüfler ve kurbanlar gibi şeylere itimat eden insanlarınkinden daha garip bir inanç yoktu."[25]

Ksenofon, diğer insanlar tanrıların mesajlarını öğrenmek için, kuşların uçuş hareketleri gibi doğa olaylarını gözlemleyerek kehanette bulunurken bu durumu normal bulan bir istisna olmasına rağmen, Sokrates'in bu mesajları kendi içinde araması karşısında iddiasını sürdüremedi. Ksenofon, ileride

22. Mutluluk (*eudaimonia*) ve "iyi varlık" (*eu daimon*) arasındaki ilişki için bkz. Darrin M. McMahon, *Happiness: A History*, Athlantic Monthly Press, New York, 2006, s. 3-5. [Darrin M. McMahon, *Mutluluk/Mutluluk Üzerine Tarihsel Bir Çalışma*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, E Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)]
23. Burkert, *Greek Religion*, s. 180.
24. Hesiod, *Work and Days*, 1.252. [Hesiodos, *İşler ve Günler: Tanrıların Doğuşu*, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2012. (ç.n.)]
25. Xenophon, *Memorabilia*, 1.1.3.

bu konuda böbürlenmekte çok haklıydı. Bu, insanların en bilgesinin ruhani varlığının, özel bir şey olduğunun, özellikle seçildiğinin üstü kapalı itirafı değil miydi? Bizzat Sokrates bile, Platon'un *Devlet* eserinde adının geçtiği az sayıda kısımda, hiç böyle bir işarete sahip olmuş biri var mı diye soruşturuyor.[26] Bu bağlamda Sokrates'i itham edenler şu noktaya dayanmaktaydılar: Sahip olduğu *daimonion* tuhaf ve dünyada daha önce hiç rastlanmamış bir şeydi.

Sokrates efsanesinde, onu destekleyenler ve ona karşı olanlar arasında da öne çıkan bu anlayıştı. Diğer taraftan ona karşı olanlar, bu adamın içinde bir canavar olduğunda ve onu ele geçirdiğinde ısrarcıydı. Bu durum Sokrates'in dış görünümünün kötü tasvir edildiği görsellerle desteklenmiştir. Her anlamda "çarpıcı derecede çirkin", kısa ve yayvan suratlı bir bodurdu, pörtlek gözleri, şişik dudaklar ve uzun küt bir burnu vardı.[27] Tohuma kaçmış bir üniversite profesörü gibi kel bir kafa ve darmadağın sakallarla tamamlanan bu tasvir, Atinalıların o bildik güzelliğine tezat oluşturmaktaydı. Düşmanları tezlerini dış görünüşün insanın karakterini yansıttığı kanısına dayandırdılar ve şeytani bir ruhu olduğunu savundular. Sokrates şehvet düşkünüydü, Sokrates bir canavardı, Sokrates şeytanlarını gençleri kandırmak ve devlet düzenini bozmak için yönlendiren bir büyücüydü. Ortada kem zihniyle ve kasten ortaya attığı uygunsuz sorular ve çözümlemelerle yapışkan bir at sineği gibi huzuru bozan bir adam vardı. Sokrates, bilinen en eski tasvirinde --ölümünden sonraki 10-20 yıl arasında dikilmiş bir büst– şarap tanrısı Dionysos'un coşkulu translarıyla ünlenmiş, ayyaş ve sevimsiz akıl hocası Silenus olarak betimlenmiştir.[28]

Şu var ki Sokrates'in Silenus olarak betimlenmesi başka bir şeyi daha ifade eder. Bir tanrının yoldaşı olduğu için de keskin içgörüsü ve kehanet gücüyle tanınmıştır. Friedrich

26. Plato, *Republic*, 496c. [Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014. (ç.n.)]
27. Paul Zanker, *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in Antiquity*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1995, s. 34.
28. Zanker, *Mask of Socrates*, s. 32-9.

Nietzsche'nin daha sonraları *Birth of Tragedy** içinde tarif edeceği şekilde, Silenus'un "korkutucu hikmet"i, parçalanma, hiçlik ve ölümün habercisi olsa da her anlamda imtiyazlı bir hikmetti. Sokrates taraftarlarına göreyse bu kehanet ve vahiy güçleri açıkça yüceltilebilirdi. Böylelikle Plutarkhos, birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşamış Yunan bir yazar, meşhur diyaloglarından birinde Sokrates'in işaretine düşkün bir karakterine, *daimonion*un cennetten çıkma, aydınlanma ve kehanetin kutsal kaynağı olduğunu ve onu "insanoğlunun aklının ermeyeceği karanlık meseleler" hakkında bilgilendirdiğini söyletmiştir.[29] Bu işaretin sadece olumsuz yönde hareket ettiğine dair Sokrates'in ısrarlarına rağmen, Ksenofon'un daha önceleri ima ettiği gibi ilahiyat ve kehanet imalarına eklenen böylesi bir tanımlamayla işaret, kayda değer bir önemde sayıldı.[30] Cicero bir derlemesinde, Yunan Stoacı filozoflara olan tutkusu nedeniyle, Sokrates'in *daimonion*u ve onun "göze çarpan" önsezileri hakkında bir "yığın" hikâye topladığını söylemiştir.[31] Daha sonra Apuleius, Proklos ve Tyreli Maximus gibi klasik eleştirmenler, bu konudaki incelemelerinde genellikle Sokrates'in yüce güçlerle ve şeytani bilimle bağlantılı olduğunu kabul etmişlerdir. İkinci yüzyılda Maximus tipik olarak bunu şöyle açıklar: "Tanrının kendisi, değişken ve sabittir, alemleri yönetir ve onlarda kurulu olan hiyerarşiyi sürdürür. Ne var ki *daimon* denilen, gökyüzü ve yeryüzü arasında var olan ikincil bir ölümsüz ırk da mevcuttur."[32] Bu *daimon*lar evrende

---

* Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, Çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007. (y.h.n.)

29. Plutarch, *On the Sign of Socrates*, 580c-d, *Moralia*'nın Leob Classical baskısının 7. Cildinde, Çev. Phillip H. De Lacy ve Benedict Eirnarson, Harvard University Press, Cambridge, 2000 (ilk baskı 1959).

30. Phaedrus 242c'de Sokrates *daimonion* hakkında tartıştıktan hemen sonra kendisini "çok da iyi olmayan" bir "kâhin" olarak tanımlar. Bu zayıf bağlantı, daha sonra eleştirmenler tarafından *daimonion*un fazileti sayesinde Sokrates'in edindiği ilahiyat ve kehanet güçleri hakkındaki yazılara temel oluşturdu. Bkz. John M. Rist, "Plotinus and the 'Daimonion' of Socrates", *Phoenix 17*, Sayı 1, Güz, 1963, s. 15-16.

31. Cicero, *De Divinatione*, 1.54.123.

32. Maximus of Tyre, *Orations*, 8.3 ["Daimonion (1)"], *The Philosophical Orations*, Çeviri ve Sunum M. B. Trapp, Clarendon Press, Oxford, 1997, s. 71.

"mutavassıt"tılar [*middle term*].[33] * Kimi hastalıkları iyileştiriyor, kimi "şehirlerde yaşamak için dünyaya iniyor" ve bazıları da "Sokrates, Platon, Pisagor, Zenon, Diyojen gibi farklı insan bedenlerini kendilerine yuva seçiyorlardı." Kısaca antik dünyanın en büyük akılları özellikle seçilmiş ve ele geçirilmişlerdi. *Daimon*un kalıcı varlığı da olağanüstü güçlerini açıklıyordu.

Maximus'un Sokrates'in şeytanından anladığı açık ve basitti. Bu açıdan, büyük birçok Platoncu ve Neo-Platoncu'nun evreni doldurduklarına, insanları ve tanrıları etkilediklerine inandıkları soyut varlıklar hakkında savurganca ortaya koydukları muhtelif tablodan çok da farklı değildi. Benzer bir yorumun temelini Platon'da da buldular. Platon, hatırı sayılır uzunluktaki birtakım diyaloglarını *daimon*ların işlevi ve rolü üzerine kurmuştu, onları meleksi "haberciler"den farklı, tanrılar ve insanlar arasında "ileri-geri gidip gelen", insan ile ilah "ortası"nda, "bir nevi tanrı" olan ruhani varlıklar diye tanımlamıştır.[34] Bu ifadeler düz okunduğunda, ileride destekçilerinin kâinatı dolduran şeytani güçler hakkında tıka basa beslenebilecekleri kurgu malzemesiyle dolu bir şölen sunmaktadırlar. Oysa içlerinde daha ince işlenmiş, konuya daha farklı bir açıdan yansıtan, şeytani insanın içinde, doğadaki şeytanilikten daha fazlasını barındırmadığına dair bir açıklama da bulunmaktadır. Sokrates gibi göze çarpan bireyler, doğanın kendilerini ele geçirebilecek güçleri hakkında olduğu kadar kendilerinin ele geçirebilecekleri doğa güçleri hakkında da heyecanlanmaktadır. Tanrılar kimlere kendi güçlerini bolca dağıtmaktadırlar ve neden bazılarına burun kıvırırken diğer-

33. (a.g.e.) Maximus *middle term* ifadesini *Orations*, 9.2 {"Daimonion (2)"} içinde kullanıyor.

* Mutavassıt kelimesi Arapça bir kelime olup burada "aracı" manasında kullanılmıştır. Diğer bir anlamı ise "ortalama, vasat"tır. Tavassut, vasat ve vasıta kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir. Bu kelimeyi tercih etme sebebimiz İngilizce *middle term*'ün günümüz anlamı ve antik anlamı arasındaki ilişkinin benzer farklılık ve aynılıktan kaynaklanmasındandır. (y.h.n.)

34. *Symposium*, 202e-203a. Platon *daimon*ları "bir nevi tanrı" olarak *Apology*'de (27d) tanımlamıştır.

lerini kutsamaktadırlar? Bu sorular Sokrates'in *daimon*undan da eskidir ve antik dünyada filozoflar kadar ozanları da peşlerinden sürüklemiştir.

"Şakı ey tanrıça, Aşil'in öfkesinden bahset." "Şakı peri, dönüp duran adamı anlat." Antik dünyanın en bilinen iki şiiri, Homeros'un *İliada** ve *Odysseia*'sı, Aşil ve Odiseus'un Truva Savaşı sırasında ve sonrasında gösterdikleri yiğitliklerini anlatan destanları bu iki dizeyle başlar. Ancak bunları yazan yazar da kutsanmıştır. Farklı bir çeviride şöyle ima eder: "Şakı içimde peri ve benim vasıtamla anlat hikâyeyi..."[35] Bir seans, talep ve dua, kelimeler şairin bedenini ele geçirmesi ve sesini kullanması, onun içine yerleşmesi için tanrıçayı çağırır. Batı'da tesis edilmiş metinler edebi kaide gereği büyülü sözlerle başlar.

Şairi ilahi esinlenmeleri ortaya çıkaran bir medyum olarak algılamak, bu asil varlığın en eski Yunan geleneğindeki ve onun yanı sıra diğer anlayışlardaki karşılığından açık ara önde bir şeydi. Bizzat Homeros, kör ozan Demodocus'un "şarkı söylerken ruhla kaplandığı"nı söylemesinin, diğerlerini kahkahadan kırıp geçerirken Odysseius'u gözyaşlarına boğduğunu yazar. "Tanrı bu adama şarkı söyleme maharetini bahş etmişti, diğerlerinden ayrı sadece ona" diye yazar Homeros.[36] Nesiller boyunca Yunanlar, çoğu zaman kör olarak tasvir edilmesine rağmen özel bir görüyle ödüllendirilmiş olduğu konusunda Homeros'la hemfikirdiler. Homeros'tan sonra en büyük epik ozanı Hesiodos, gücünün kaynağı hakkında benzer bir anlatımda bulunur, Şiir Tanrıçaları'nın Helicon Dağı'nın tepesinde nasıl kendisine göründüklerini anlatır:

---

* Homeros, *İlyada*, Çev. A. Kadir ve Azra Erhat, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014. (ç.n.)

35. Homer, *The Odyssey*, Çev. Robert Fitzgerald, Farrar, Straus ve Giroux, New York, 1998, s. 1 (vurgu eklenmiş). [Homeros, *Odysseia*, Çev. A. Kadir ve Azra Erhat, Can Yayınları, İstanbul, 2013, 27. baskı. (ç.n.)]

36. A.g.e., s. 192-193.

> Kutsal ses gelecekte ve geçmişte olanları kutlayabilmem için içimde nefes aldı. Kutsanmışların, ebedi tanrıların ama her zaman ilk ve son kez kendilerinin şarkılarını söylemem için beni seçtiler.[37]

Tanrıların ulakları aracılığıyla karşılık verdikleri çağrılarla yapılan ozanlık, daha sonraları Latince *inspirare* yani "içine nefes almak" kelimesinden türeyerek yazarların esinlenme anlamında kullandıklar kusursuz *inspiration* [esinlenme] kavramını doğurmuştur. Her ne kadar Hesiodos bunu anlatmak için daha farklı, Yunanca *pneo* (nefes almak) kelimesini kullansa da ona yüklediği anlam yine şiirsel yaratıcılıkta ilham perilerinin doğrudan kişinin zihnine yerleşmesidir. Buradan hareketle şiir [*poetry*] kelimesinin *poeien* (yaratmak) kelimesinden türediğini düşünerek diyebiliriz ki şiirler, sanatkâr kulları ve aracıları vesilesiyle ortaya çıkmış tanrısal yaratımlardır.

Bu sebeple şiir ile kehanet ve ozan ile kâhin sıkça birbirine benzetilmiştir. Kehanet duyuruları, Sokrates'i dünyanın en bilge adamı olarak gören ünlü Delfi kâhinlerine, tanrıların nefesinin ve kükürtlü dumanların bacalardan yükseldiği tapınaklarında geleceği görmek için kendilerinden geçtikleri sırada dizeler halinde gelirdi. Ve tıpkı Hesiodos'un "gelecekten haberlerle kutsandığı" sırada büyülenmesi gibi kâhinler de çoğu zaman dili en güzel şekilde, tanrıların vantrilokları gibi kullanırlar. Bu bağlamda Yunan kâhinler ya da "temsilciler", İbranilerin çok daha eski olan güzellik ve aydınlanmayla yoğrulmuş *nabi*sinden* (Tanrı'nın düşüncelerini ileten kişi) biraz daha farklıydı. Başlangıçta söz vardı, ozanlar ve kâhinler tarafından aktarılan söz birçok gelenekte Tanrı'ydı ve ondan geliyordu.[38]

37. Hesiod, Theogony, s. 30-34. Alıntı için bkz. "Poetic Genius and its Classical Orgins", *Genius: The History of an Idea*, Der. Penelope Murray, Basis Blackwell, Oxford, 1989, s. 12. Şiirsel deha üzerine antik anlayış hakkındaki tartışma, Murray'in zengin ve kısa makalesinde derinlik kazanıyor. Ayrıca bkz. Penelope Murray, "Poetic Inspiration in Early Greece", *Journal of Hellenic Studies 101*, 1981, s. 87-100.

* nabi [Ar. nebî] kitap indirilmemiş peygamber/kâhin; sözcük "çağırma, ilan etme, bildirme" kökünden türetilmiştir. (y.h.n.)

38. Bkz. "Poetics, Prophetics, Inspiration", *Poetry and Prophecy: The Antropology of Inspiration*, Der. Joh Harold Leavitt, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997, özellikle 1. Bölüm.

Yunan ozan-kâhini hiçbir şekilde benzersiz olmamasına rağmen toplumda eşsiz bir statüye ve özel bir varlık olarak ayrı bir yere sahipti. Ressamların, mimarların ya da heykeltıraşların antik dünyada işçiliklerine duyulan hayranlığa rağmen bu kadar ayrıcalıkları yoktu. Esnaf denilen -bilek gücü kullanan zanaatkârlar- akıl gücü kullananlar tarafından küçümseniyordu. Bu kayırma en azından Rönesans'a kadar sürdü. Antik Yunan'da ozanlar imtiyazlıydı. Onlar geçmişin hatıralarını canlı tutuyorlardı. Onlar tanrıların ve kahramanların hikâyelerini anlatıyorlardı. Ve onlar, toplumun gençlerini eğitiyor, manevi bilgileri ve modelleri aktararak sürmekte olan sözlü kültürü yönetiyorlardı. Toplumun temsilcileri olarak bel bağladığı en büyük ustalar içinden -hepsinin içinden Hesiodos ve Homeros- en çok bu iki adamın büstünün günümüze ulaşmasından, bu ikisinin özellikle çok yüksek itibar gördüklerini söyleyebiliriz.

Peki ama Tanrılar neden Homeros ve Hesiodos'u seçmişti? Bu soruya verilecek basit bir cevap, "Homeros" ve "Hesiodos"un eserlerinin sadece tek bir yazara ait olmadığı gerçeğiyle karmaşıklaşır. Başka bir deyişle, onlara atfettiğimiz binlerce dize aslında yüzyıllar boyunca farklı seslerin sözlü olarak aktarırken üzerine ekledikleri çalışmalarla harmanlanmıştır. Yine de çağdaşları, bu destanların, kendilerine bahş edilen özel nefesle konuştuklarına inandıkları kişilerin eserleri olduklarına inandılar. Sadece Şiir Tanrıçası'nın neden oraya değil de buraya yerleşmeyi seçtiği sorusu cevaba muhtaçtı. Büyük ozanlar paratoner gibi gökyüzünden enerji mi çekiyorlardı? Belki de ruhlarında bu gücü davet eden "iletken" bir metal vardı. Ya da yüksekler tarafından doldurulan boş kazan mıydılar?

Daha eski Yunanların doğuştan gelen şiirsel yetenek gibi bir kavramları yoktu; tanrıların -ya da Tanrı'nın- gizemli yöntemlerle çalıştığı ve kesinlikle birilerini yetkilendirdiği, genel kanıyla uyumlu olan bu perspektif sadece Yunanistan'la sınırlı da değildi. Örneğin en büyük antik peygamber Musa, Tanrı'nın kelamıyla dolmadan önce "konuşma ve lisanda geri

kalmış"tı. Musa'nın, kendisinin Tanrı ile konuşacak kadar değerli olmadığı yönündeki cılız itirazlarına Rab şöyle cevap vermişti: "İnsanoğluna ağız veren kimdi?"[39] Bizzat Tanrı kimi nefesiyle dolduracağına karar verir ve seçimleri beklenmedik görünse de hesap vermek zorunda değildir. Aynı şekilde tanrılar ve periler olması gereken yerde ilham verirler.

Ozanın edilgenliğine dair bu antik görüş, esasen Sokrates'in öğrencisi Platon'un, erken ve orta dönem diyaloglarında, *Ion* ve *Phaedrus*, formülize ettiği esinlenme teorisiyle, daha sonraki dâhi anlayışları üzerinde muazzam bir etki ortaya koymuştur. Platon'un iddiasına göre eserlerini icra eden şairler ve ozanlar, üretim ve icraat aşamasında periler tarafından meskûn ve ele geçirilmiş haldedirler. "Tanrı onların bilinçlerini alır ve tıpkı müneccimlere ve peygamberlere yaptığı gibi onları vaizleri olarak kullanır."[40] Peygamberler gibi ozanlar da kutsal ruhla doldurulmuşlardır; vahiy almış, ele geçirilmişlerdir. Güçlerinin kaynağı budur.

Lakin hepsi bu değil. Platon birinin ele geçirilebilmesi için bilincini kaybetmesi ve kendisini bütünüyle tanrıya adaması gerektiğinde ısrar eder. Ozan kompozisyon coşkusuyla kökten bir yabancılaşma yaşar ve "tüm duyularından arınıp ele geçirilene ve artık zihni kendisine ait olmayana kadar hiçbir şekilde üretemez."[41] Latin eleştirmenlere göre bir nevi esinlenme ya da delilik olan çılgınlığın pençesine düşer, Platon'un daha sonraları *furor poeticus* diye tanımlayacağı şiirsel bir "hiddet" veya "taşkınlık" hali, ozanı, ateşli yaratım ya da anlatım sürecinin ortasında yakalar. Böylesi coşkulu bir trans halinde ozanın aklı gerçekten başında değildir. Geçici delilik, vecd –Yunanca *ekstatis*, yani kişinin kendinde geçmesi– Platon'un diyaloglarında ilahi yabancılaşmanın başka biçimleri olarak ilişkilendirdiği bir durumdur. Platon, antik dünyada, Sibyl ve Apollo'nun diğer rahibelerinin ele geçirildikleri sırada bilinçsizce yaptıkları

39. Exodus: 4:10-11. Aksi belirtilmediği sürece tüm kutsal kitap alıntıları İncil'in *New International* baskısından yapılmıştır.
40. Plato, *Ion*, 534d.
41. A.g.e.

duyuruları, gaipten haber vermeleri ve kehanette bulunmalarını tarif ederken, Yunanca'da deliliği ifade eden (*manika* ya da *mania*) ile kehanet anlamına gelen (*mantike*) sözcüklerle kelime oyunu yapar. Bu, "kâhinsi cinnet", "ozansı cinnet" gibi Platon'un tarif ettiği, kült ayinler sırasında tanrı Dionysos tarafından tetiklenen, dindar insanları coşku ve şevkle geçici olarak kendilerinden geçiren "mistik cinnet"le doğrudan bağlantılıdır.[42]

Platon "ilahi cinnet"e bir hastalık veya illetin değil, ilahi olarak ele geçirilmenin sebep olduğunu söylüyordu. Gerçekte bu, tanrıların armağanıydı. Yine de belirtmek gerekir ki onun bakış açısı da özellikle ozanın bu işin neresinde olduğu konusunda bazı belirsizlikler taşır. Ozanları içleri tamamen boş birer kazan –tamamen bilinçsiz!– olarak gördüğünden, Platon onların kendilerine ait erdem ve irfanları olabileceğini reddeder. Ve bu iddiayı destekleyen birçok örnekle beraber Platon MÖ dördüncü yüzyılda bunu formüle etti. Ayrıca Yunanlar ozanlık kavramını genişleterek, kuralları öğrenilebilir, karmaşıklığı çok çalışma ve ustalık birikimiyle giderilebilir bir tür sanat, bir *technê* ya da zanaat olarak gördüler. Ozanlık için esinlenme gerektiği şüphesizdi fakat ilahi kutsama ancak işlenmiş bir zeminde işe yarardı.

Ne var ki Platon, Sokrates'in ağzından bütün iyi epik ve lirik ozanların işlerini "sanatla değil, efsunlanma ve ele geçirilme" ile üretmekte, ortaya çıkarmakta olduklarını söyleyerek sıkça ozanlığın bir sanat olduğunu reddeder.[43] Ve eğer ozan, kâhin ve sofulukla kendinden geçmiş gibi sanat olmayan bir sanatla uğraşıyorsa, ne yaptığı hakkında en ufak bir bilgisi, fikri yoktur. Cinneti gerçekten de ilahi olabilir ama cinnet sonuçta gerçekdışı ve tehlikeli bir şeydir. Aslına bakarsanız Platon ozanların biraz kaçık olduklarını ve gözlem altında tutulmaları gerektiğini söyler, hatta *Devlet*'te açıkça, konu edindiği ideal toplum için, yararlı olduklarını gösterene kadar ozanların

42. Eleştirel tartışma için bkz. *Phaedrus*, 244a-246b.
43. Plato, *Ion*, 533e.

sansürlenmesi hatta toplumdan uzaklaştırılması gerektiğini tartışır. Ne gariptir ki ozanlar arasında itibar gören şiirsel esinlenme teorisi, daha sonra Platon tarafından onları otoriteye meydan okur göstermek için kullanılmıştır.

Yine de Platon'un ozanlara yönelttiği bu kurnaz eleştiri, şiirselliğe karşı düşmanca bir tavır olarak –hele de tüm eserlerinde şiirsel anlatıma ve yeteneğe duyduğu sevgi görülürken– değil, şiirin baştan çıkarıcı gücü hakkında samimi bir itiraf olarak algılanmalıdır. Anlatım ve betimlemeyle alakalı bu ilahi ödül, siyasi hayatta kolayca kötüye kullanılabilir, kişisel hırsları ateşleyebilir ve kişinin ruhunu ele geçirebilirdi. Platon'un ünlü tasvirindeki ozan, "nurlu, kanatlı, kutsal bir şey" ise aynı soyut varlık şeytani de olabilirdi.

Bu durum ilginç bir soruyu doğurur. Bir peri tarafından aklı başından alınan bir ozan ile *daimonion*unun kulağına fısıldadığı Sokrates gibi bir filozofun ne farkı vardı? İkisi de aynı derecede ele geçirilmiş ve tehlikeli değil miydi? Bu soru, Sokrates'i itham edenlerden birinin, Atinalı Miletus'un kendisinin de bir ozan olmasıyla vahim bir hal alır. Platon, ozanları toplumdan uzaklaştırarak ustasının intikamını mı alıyordu? Ya da daha kötüsü, çok sevgili hocasını kontrol edemediği bir tanrının cazibesine kapılmakla hor gören Atinalı yöneticilerle aynı günaha mı giriyordu?

Bu iki olay, Platon'un *Devlet*'te çılgınlığın dördüncü çeşidi olarak bahsettiği, en yüce insanları diğerlerinden ayırt edebilmek için önerdiği daha özel şeylerin belirtisi, sevgiden ileri gelen ilahi cinnet ile ozanlarda, kâhinlerde ve sofulukla kendinden geçmişlerde görülen ilahi cinnet karşılaştırıldığına daha anlaşılır olur. Tabii ki sevginin kendisi de bir orgazm titremesi ya da açığa çıkarabileceği bir kıskançlık krizi gibi yönleriyle çok tehlikeli bir güç olabilir. Ancak Platon'a göre tanrıların –Eros ve Afrodit– bu güçleri vermeyi seçtikleri kişiler hiddet ve çılgınlıklarını taşıyabilirler, onlara yön verilebilir ve kontrol edilebilirler, istikametleri ve rotaları belirlenebilir. Yüce bir arzu nesnesi seçerek kendimizi, Freud'un ileride yüceleştirme,

erotik enerjiyi "daha yüksek" şeylere yönlendirme olarak tanımladığı seviyeye çıkartabiliriz. Platon'un eserinin ana teması da çoğunlukla budur ancak o, *Phaedrus*'taki ilahi cinnet tartışmasının ardından bir eklemleme yaparak yükselme vasıtasına odaklanır. Bu araç, "ölümsüz", "bağımsız" ve mecazen "ağır şeyleri kaldırabilecek ve tanrıların yaşadığı yüksekliğe taşıyabilecek kuvvette" kanatlara sahip olan ruhtur der.[44] Ruhun üç bölümden –hikmet, irade ve istek– oluştuğunu söyler ve meşhur bir görselde ruhu iki at koşulmuş bir arabaya benzetir. Atlardan biri beyaz ve asil, diğeri siyah ve azılıdır. Hikmet yerine koyduğu arabacı, atların ikisini de –irade ve arzu– dürterek, ruhu ait olduğu yere, ölümsüz tanrıların katına dönmeye zorlamalıdır. Ne var ki dünyevi şeylerle –siyah atların ayartmasıyla– aşağı çekilen ruhlar doğruluk seviyesine çıkamayacaklardır. Platon'a göre ancak hikmet tarafından başarıyla yönetilenler yani tutkulu birer doğruluk âşığı olan filozoflar en yükseğe ulaşabilirler. Bir filozof, "insani kaygıların dışında" dururarak "ilahi olana yaklaşmak" için, iradesini disipline eder ve azılı ihtiraslarını dizginler. Sıradan insanlar "tanrı tarafından ele geçirildiğinden bihaber, onun dengesiz ve huysuz olduğunu" düşünecektir. Filozofu "deli olmakla" suçlayacaklardır.[45] Oysa gerçekte deliliği, bilgelik seviyesinin çok yüksek olmasıdır. "Mükemmel olabilecek kadar mükemmel", ilahi gazabı tanır ve onda saklı olağanüstü vizyonu ve gücü bilir. Sokrates gibi bu filozof da "ilahi bir şeyin etkisinde" yaşar.[46]

Bu nokta, azılı ve olası tehlikelerine rağmen işlenebilir ve en azından uygun eğitim teknikleriyle kontrol edilebilir bir ilahi esinlenme formu vardı. Ozanlık ve kâhinliğin aksine felsefe öğrenilebilir bir zanaattı ve Platon eserlerinde eğitime, doğal olmayanla mücadeleye büyük değer biçmişti. Ancak bu, Platon'un felsefeyi herkesin anlayabileceği bir şey olarak gördüğü şeklinde anlaşılmamalıdır, ona göre doğruyu görebilmek ancak az sayıda

44. Plato, *Phaedrus*, 244c-246e.
45. Plato, *Phaedrus*, 249c-249e.
46. Plato, *Phaedrus*, 238c.

özel kişinin yapabileceği bir şeydi. Platon birçok vesileyle sadece Sokrates'in bu konuda kendini eğitmekte başarılı olduğunu söylemiştir. "İlahi bir şeyin kontrolünde yaşamak" –ve dolayısıyla doğruyu görmek– özel ruhların imtiyazındaydı.

Bu, Sokrates'in felsefik yapısının diğerlerinden tamamen farklı olduğu anlamına mı geliyordu? Onun –ve onun gibi yüce-ruhlu diğer kişilerin– doğası bir şekilde özgün ve ender miydi?[47] Soruyu başka bir şekilde sorarsak, Sokrates sadece özel bir güç tarafından ele geçirilmiş değildi, aynı zamanda onu ele geçirmişti de diyebilir miyiz?[48] Platon'un düşüncesinin etkisi hakkında yorum yaparken, onun, Pindar ve Protagoras ve eski Yunanlar gibi ruhgöçmesine veya reankarnasyona inandığını dikkate alınmalıdır. Bu durumda bütün ruhlar, geçmiş deneyimleriyle şekillenerek, önceden edinilmiş bilgiyle dünyaya geliyorlarsa, o zaman ortada daha doğuştan gelen bir "eşitsizlik" ve kapasite farklılığı olmalıydı. Ayrıca Platon meşhur eseri *Devlet*'te, bu şekilde insanoğlunun yapısal olarak eşit olmamasını amacına uygun bulduğunu itiraf eder. Siyasi yapının ruhların yansıması ve sosyal hiyerarşinin doğal bir şey olduğu inancını sürdürmek için bu durumu faydalı bulur. İdeal toplumun yöneticileri "altın" ruhlara sahipken, yardımcıların "gümüş", düşük işçilerin ve zanaatkârların "demir" ya da bronz ruhları vardır. Platon bu kurguyu "muhteşem mit" ya da "asil yalan" olarak tanımlar, gerçek olmasa bile siyasi olarak faydalı.[49]

Açıkça insanoğlunun ruhu altından değildir. Ancak barındırdıkları "metal", Platon'un etkileyici "Timaeus" diyaloğunda ve başka yerlerde ileri sürdüğü şekilde, her bireyin sahip olduğu *daimon*, onu ilahi olanla bağlayan ve sürekli koruyan bir

47. Bu, Leo Strauss okumalarının etkisinden olmalı.

48. Bu ayrımı Peter Kivy'nin eserinden idrak ettim: Peter Kivy, *The Possessor and the Possessed: Handel, Mozart, Beethoven, and the Idea of Musical Genius*, Yale University Press, New Halen ve Londra, 2011. Kivy'nin burada ele geçirilen ve ele geçiren arasında kurduğu tezat, çok faydalı sezgiselliğine rağmen kanımca çok keskin hatlarla çizilmiş. İleriki sayfalarda irdeleyeceğim üzere ele geçirilen ve ele geçiren aslında onun düşündüğünden daha fazla ortak noktaya sahip.

49. Plato, *Republic*, 414b-415d.

muhafız olarak da algılanabilir.[50] *Daimon*u bireyden bağımsız bir varlık olarak tanımlamaktansa Platon, bunun ruhun gerçek bir parçası olduğunu ve insanın kafasında bulunduğunu söyler. Sahip olduğumuz bu parça –insan aklı– (zekâ ya da idrak) en kutsal ve ilahi parçamızdır; öğrenme ve düşünmeyle beslenip geliştirilebilir. Platon ayrıca daima ilahi yanına yönelen ve kendi içindeki *daimon*u hakkıyla geliştiren kişilerin, bu oranda kutsanmış ve muhteşem bir *daimon*a sahip olacağını söyler.[51] Bu önerme, Sokrates gibi daha önce hiç kimsenin yapmadığı kadar ruhunun bu gerçek parçasını geliştirmiş bir kişi açısından, sadece ele geçirilme hali bakımından değil, ayrıca ele geçirdikleri bakımından da bir istisna olmalıydı. Buna göre onun özel işareti, *daimonion*u, yabancı bir ruh ya da tanrı değil, kendi yüce ruhu, eşsiz güzel aklıydı.[52]

Platon, hiçbir zaman bu önermeyi açıkça dillendirmedi. Ancak başkaları yaptılar. Örneğin Sokrates öncesi filozoflardan Heraklitos, bu konudaki esrarlı bir fragmanında, "insanın karakteri onun *daimon*udur" der ve ruh ile karakterin bir olduğunu ima eder.[53] Daha sonra Platoncu Romalı Apulieus, meşhur eserinde Sokrates'in *daimonion*u, *De Deo Socratis*, üzerine yazmış ve bedenin içinde var olan insan zihninin de kesinlikle bir *daimon* sayılabileceğini söylemiştir.[54] Ne var ki Platoncu açıdan zihnin düşünme yetisinin, bahsi geçen yüce güçten kaynaklandığının bir dayanağı olsaydı, sonraki kuşak-

50. Plato, *Timaeus*, 90a. Ayrıca bkz. Plato, *Laws*, 732c, 877a.

51. Plato, *Timaeus*, 90c.

52. Sokrates'in *daimonion*u hakkında güncel bir yorum için bkz. Pierre Destreé ve Nicholas D. Smith (Der.), *Divine Sign: Religion, Practice, and Value in Socratic Philosophy*, özel sayı *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science* 38 Sayı 2, Haziran 2005, British Columbia: Academic Printing and Publishing, Kelowna, 2005.

53. Heraklitos, Frag. 22:119. Heraklitos yine benzer bir şekilde, "ruh *daimon*un meskenidir" (Frag. 68:171) der. Bkz. Daniel Ogden (Der.), "Greek Religion and Philosophy: The God of the Philosophers", *A Companion to Greek Religion*, Fritz-Gregor Herrmann, Blackwell, Oxford, 2010, s. 385-398 (alıntı s. 393).

54. Apuleius, "On the God of Socrates (De Deo Socratis)", *Rhetorical Works*, Çev. Stephen Harrison, John Milton ve Vincent Hunink, Der. Stephen Harrison, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 206.

lar, Platon'un ele geçirilmiş –bir *daimon*, bir melek ya da Kutsal Ruh tarafından– zihin kavramı üzerinde daha fazla durma eğiliminde olurlardı. Oysa sahip olduğu hayal gücünün ana kaynağı, zihin modelinin yansıması olarak farklı –ancak Platon geleneğiyle değil de onun en parlak öğrencisi Aristoteles tarafından ortaya konan ve yine ozanlara atfedilen– bir eğilime yöneldiler.

Bu gelenek, Platon'dan yaklaşık yüz yıl önce MÖ beşinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve doğuştan gelen yetenek fikrini Antik Yunan'da ilk defa ortaya atmış olan ozan Pindar'a dayandırılabilir. Tanrıların her bir insanı farklı yeteneklerle donattıklarını ve "onun doğasına göre" (*phusis*) yaşamaya çalışması gerektiğini söyleyen Pindar, doğuştan gelen kapasiteyi öğrenme, sanat ya da zanaatla karşılaştırmış ve kesinlikle bunlarla dünyaya gelindiğine kanaat getirmiştir. Ona göre yaradılış, yetiştirmeden öndeydi. "Her şeyin en iyisi doğal halidir."[55] Bu açıdan bakıldığında olağanüstü şiirsel yetenek –ve bu bağlamda her türlü üstün yetenek– doğuştan geliyor olmalıydı. Yüce-ruhlu ya da yaradılışlı bu bireyler –*megalophues*– çalışma ya da öğrenme ve zanaatla baş edilemeyecek seviyede bir doğuştan yeteneğe sahip olduklarını iddia edebilirlerdi.

Öğrenme yoluyla edinilmiş beceriler ve doğuştan bahş edilmiş yetenek arasındaki karşıtlık antik dünyada birçok tartışmayı başlattı. Nihayetinde, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan modern görüşün –dâhi doğulur, olunmaz– bilhassa temelini oluşturdu ve bizzat Pindar'ın da orijinal dâhilerden sayılmasına neden oldu. Ne var ki antik dünyada ve yüzyıllar sonrasında, yetiştirme ve yaradılış (*ars et ingenium*) genellikle birbirlerini tamamlayıcı görülmüş, aynısı şiirsel yaratıcılıktaki doğal yetenek ve teorik bilgi inanışı için de geçerli olmuştur. Bu yüzden, iki görüş de yaratım sürecinde sık sık birleşerek ideal olanın yaratılmasına vesile olacak yansımalar sağlayabilirlerdi. Örneğin Pindar hiçbir zaman mevcut doğal yetenek ile

55. Pindar, *Olympian*, 9.100.

ilhamı karşıtlık olarak görmez.[56] Doğuştan gelen maharetler sonuçta tamamen takdir-i ilahidir, kişiye doğarken tanrılar tarafından bahş edilmiştir. Bu bağlamda insanın doğuştan sahip olduğu donanımda kesinlikle "doğallık" yoktur. Tıpkı ele geçirilen insanda olduğu gibi üstün doğanın da ele geçirilmesinde ilahi bir dokunuş, bir ayrıcalık ve tanrılar tarafından gerçekleştirilen bir seçim söz konusudur. Böylesi ayrıcalıklı bir kişinin, ilham perilerinin doğrudan kendi ruhunda beliren desteğini almaması için hiçbir geçerli sebep yoktur. Tabii alabilecek donanımdaysa.

İlham ve doğuştan gelen yetenekler arasındaki farkı ancak daha sonra, Aristoteles'in MÖ dördüncü yüzyılın ortalarında yazılmış *Poetika*'sında hâlâ çok kesin olmamakla beraber görebiliyoruz. Burada Aristoteles, şiir yazımını, "tanrı vergisi bir yetenek" ile kişiyi kendisi olmaktan çıkaran bir nevi "delilik süzgeci"nden geçip tasarlanması açısından kısaca karşılaştırır.[57] Ancak ikisi arasındaki farklılıkları pek önemsemez, aslına bakarsanız Aristoteles'in doğuştan gelen yeteneğe sahip kişilere, ele geçirilmişlerden daha yakın durduğunu söyleyebiliriz. Onun zihin olgusu, ilahi gazabı tanımlayan kendinden geçerek yükselme türünden kaçınma eğilimindedir, ayrıca insan doğasının farklı şekillendirilmesi konusunda da açıksözlüdür. Açıkça kadın ruhunun erkeklerinkinden daha aşağı olduğuna inanır ve doğa birçoğunu "doğal" olarak köle yapmaktadır. Platon'un ortaya attığı kullanışlı kurguyu –bazı akılların doğal olarak diğerlerinden farklı olması– Aristoteles tartışmasız bir gerçek olarak görmüştür. Ve bunun sonucunda, seçkin biri –bir erkek– özgür, gerçek yüceliği ve erdemi yaratmaya müsait, eğitilebilir bir ruha sahip olarak doğmalıdır.

Aristoteles yine de Platon'un öğrencisiydi, buna rağmen bakış ve yaradılışları arasındaki farklılıklar, Aritoteles'in iki elementin birleşimi olarak geride bıraktığı teoride, doğuştan

56. Murray, *"Poetic Genius"*, s. 15.

57. Aristotle, *Poetics*, 17.2. [Aristoteles, *Poetika*, Çev. Samih Rifat, Can Yayınları, İstanbul, 2014. (ç.n.)]

yeteneğe sahip olan birinin ele geçirilmiş sayılmasının yolunu açığa çıkarıyor. Aritoteles'in yakın zamana kadar kendisine mal edilen mevzubahis eleştiri metnini, *Problemata* ya da *Problemler*, şahsen yazmadığı bir gerçek.[58] Eser, büyük ölçüde Aristoteles geleneğinin etkisinde kalmış deha problemine dair bir metindir.

Problemler, neden kadınlar tüysüzdür ya da erkekler kıllıdır gibi kafa karıştırıcı "bilimsel" sorular üzerine uzun tartışmaların bir derlemesidir. Ve otuzuncu kitap şöyle başlar:

> Neden felsefede veya siyasette veya şiirde ya da sanatta göz önüne çıkanlar, açıkça hüzünlü (melankolik) bir mizaca sahipler ve onlardan bazıları neden kara sevdadan kaynaklanan hastalıklara yakalanacak derecedeler?[59]

Varsayım ve çıkış noktası –yüksek mevkideki insanlar arasında muhtelif alanların payını, ortak fizyolojik yapı olarak tanımlayabiliriz– sadece doğuştan ya da kalıtımsal mükemmeliyet eğilimi inanışına yansımaz, ayrıca Aristoteles ve öğrencilerinin aktif oldukları dönemde gelişmekte olan daha geniş bir tıbbi spekülasyon geleneğine de tesir eder. En iyi şekilde antik fizikçi Hipokrat'ın (MÖ 460-377) yazılarında ifade edilmiş ve daha sonra Galen (MS 130-200) tarafından sistematize edilmiştir. Bu gelenek vücutla ilgili güçlü salgısal [*humoral*] bir teori ileri sürmektedir, böylece vücudun yapısının işleyişi, bu dört yaşamsal sıvı ya da salgıyla olan etkileşimiyle açıklanmaktadır: kan, iltihap, safra ve Yunanca *melan* (kara) ve *chole* (safra) birleşimi ya da Latince *atra bilis* şeklinde adlandırılan sevda. Sağlıklı bireylerde bu salgıların uyum içinde ve denge-

58. *Problemler*, yine de benim de alıntıladığım gibi birçok Aristoteles'in tüm eserleri serilerinin içinde yer almaktadır. Metnin tarihçesi ve yazarının aslını öğrenmek için bkz. Pieter de Leemans ve Michèle de Goyens (Der.), *Aristotle's Problemata in Different Times and Tongues*, Leuven University Press, Leuven, 2006.

59. [Sözde-Aristoteles], *Problems*, 30.1, *The Complete Works of Aristotle. The Revised Oxford Translantion* içinden, Jonathan Barnes (Der.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984, 2 Cilt; alıntı 1. Cilt, s. 1498.

de olduğu düşünülüyordu. Ne var ki bir dengesizlik, ruh haline güçlü bir etkide bulunabilir, (günümüzde adlandırdığımız isimleriyle) iyimser, ilgisiz, asabi ve melankolik tiplere sebep olabilirdi. Daha sonraları özellikle endişeye, üzüntüye ve marazlı kuruntulara meyilli olanların ve büyük yeteneklerle doğanların bu tür sıkıntılar açısından riskli oldukları düşünüldü. Ancak *Problemler*'in yazarının da belirttiği gibi böyle bireylere oldukça nadir rastlanmaktaydı ve gereken nitelikler ile gereken vücut ısısı denk geldiğinde sevdalarının "Falcı kadınlar, kâhinler ve vahiy alan kişiler"deki gibi "kudurma ve cinnet" gibi sıra dışı etkileri olabilirdi.[60] Melankolik bir yapı, kâhinsi güçlere sebep olabileceği gibi hayal gücünü dürtebilir, şiirsel ilhama ve farklı şekillerde ruhsal yiğitliklere yol açabilirdi. "Birçok ozan"ın, Sokrates değilse bile Platon gibi felsefik devlerin ve "başka bir sürü kahraman"ın yanı sıra Aias ve Herkül de bu tipte insanlardı.[61]

Problemler, belirli insanların neden doğuştan yücelikle donatılmış olduklarını, insanlardaki doğal seçilimi öne sürerek yarı-bilimsel [*quasi-scientific*] şekilde açıklamaktaydı. Ancak aynı zamanda Platon'un savunduğu ele geçirilme teorisini de desteklemekteydi. Bu belirli bünyeler taşkın ruhlara, kendinden geçmelere ve kehanetlere karşı hassaslardı. *Problemler*, ruhsal dengesizlik ve hatta delilik iddiasını yenileyerek kitleleri, tıpkı Platon'un özellikle vahiy alanlar hakkındaki görüşleri gibi, Sokrates'in aslında yüce zihni olarak gördüğü garip *demon* fikrine katılarak, doğuştan yetenekli insanların ele geçirilmiş oldukları düşüncesine sevk etti. Antik Yunan'dan çıkan insanın ruhsal maharetlerine dair bu iki bakış açısı, kapsamı hatırı sayılır şekilde karşılıklı pekiştirerek, tanrısal bireyler –ilahi olarak kutsanmış ancak özel seçimlerinde potansiyel olarak tehlikeli ve dengesiz: Bir insandan fazlasına sahip ama aynı zamanda insandan daha az insan– görüşünü birlikte sağlamlaştırdılar. Romalı tercümanlar, mevki sahibi

60. A.g.e., 30.35, s. 1501.
61. A.g.e., 30.26-28, s. 1499.

insanları daha inandırıcı kılacak özel bir şeylerin genel resmini, insan doğasını ve özel yetenekleri kendi anlayışlarını katarak aktardılar.

Bir kez daha ozanlara kulak verelim; bu defa Roma'dan kendini ayrı tutarak insanlar hakkında konuşan birine. MÖ birinci yüzyılda Tibullus, kendi *deha*sına halis şarap, ballı çörekler, tütsüler, danslar ve oyunlarla hürmet mersiyesi yazmaktadır.[62] Sıradan övgüler, Ovidius için merhametli dualar, hoş sözler ile çörekler içerirdi ve:

> omuzlarımdan dökülen beyaz bir örtü,
> çiçekten taçlarla, çelenklerle süslenmiş dumanlı sunak,
> kutsal ateşte çıtırdayan tütsü taneleri...[63]

Horatius bir arkadaşının *deha*sını, onun "doğum günü"nde düzenlediği bir partiyle kutlar. Bir "şişe dolusu Alban Tepeleri'nin eski şarabı" hazır bekliyor ve çelenkler hazır.

> Hane halkı hazırlanıyor, gümüşler cilalanmış,
> Kadehler ve sürahiler parıldıyor; hane halkının sunağı,
> Yapraklarla bezenmiş, hazır, adakları bekliyor,
> Herkeste bir telaş.[64]

Bir doğum günü kutlamasına ya da bir aziz adına verilen kutsal ziyafetlere katılmış olan herkes, bu büyük heyecanı, doğuma ve dünyaya gelmeye dair şölensi kutlamayı anlayacaktır. Hatta farkında olmayarak tam bir pagan ayininin son kalıntılarına da katılmış olacaklardır. Ovidius'un *festum geniale* diye adlandırdığı yıllık ritüel ve kişinin kendi *deha*sına ya da doğum tanrısına kurban sunması, doğum günü partisinin uzak-

62. Tibillus, *The Elegies*, 1.7.49-64.
63. Ovidius, *Tristia*, 3.13, "kendi doğum tanrısı"na kastediyor, Ovidius'un İngilizce çevirisinden, *Tristia, Ex Ponto*, Çev. Arthur Leslie Wheelter, G. P. Putnam's Sons, New York, 1924, s. 151.
64. Horatius, *Odes*, 4.11.6-11. Burada David Ferry'nin çevirisinin iki dilli baskısını kullanıyorum. David Ferry, *The Odes of Horace*, Farrar, Strauss&Giroux, New York, 1997, s. 297.

tan atasıdır. Bugün artık olayın merkezinde olan pasta, bir zamanlar çiçekler ve şarapla beraber başlıca adaklardandı. Hatta mumları üflerken gözlerimizi kapatarak tuttuğumuz dilek bile sunaktaki ateş önünde edilen duaları hatırlatmakta. Bir hürmet göstergesi ve *deha* için verilen kurban.

Kelime (*genius*) aslen Latince tabii, bu kitabın başlığında olduğu gibi mükemmel hecelenmiş, gerçi modern anlamı antik anlamını çok sönükçe çağrıştırıyor. Üstelik Yunanlılara benzer şekilde Romalı düşüncesine göre bu güçler her neyse, kimlerde görülüyorsa, onları mükemmelleştiren şeytani kuvvetlerdi. Kişinin ne tip biri olduğu, ne türde bir gücü olduğu ya da hangi gücün onu ele geçirip tanrılarla bağlantı kurmasını sağladığı o kişinin *deha*sını tanımanın yoluydu.

Genius [deha] kelimesinin kökü Latince *gigno, gignere* yani "var etmek, babası olmak, yol açmak" fiiline dayanıyor. Kendisinden türetilmiş çeşitli birçok kelimenin kökü: *gens* (insanlar ya da klan), *genus* (doğum, nesil, ırk) ya da bugün bildiğimiz *gene* [gen] ve *genital* [jenital]. *Deha* bir yol açıcı, yolu açan şey. *Dâhi*, hepimizin babası.[65] Başlangıç noktası belirsiz. Dehaya dair günümüze ulaşan en eski edebi örnekler Romalı oyun yazarı Plautus'tan. Plautus MÖ üçüncü yüzyılda, kendi altınının esiri olmuş, yaşamadığı tüm zevkler için pişmanlık duyan yaşlı bir cimriyi anlatıyor. Karakteri, kendinden önceki ve sonraki birçok cimri adına şöyle hayıflanıyor: "Ben kendime, ruhuma (*animus*) ve *deha*ma [*genius*] ihanet ettim."[66] Bir başka metinde Plautus'un komik kahramanı kendi *deha*sına, onu aç ve sekssiz bırakarak savaş açmaktan bahsediyor.[67] La-

65. Aslında bu Niccolo Perotti'nin *Cornucopiae, siue linguae latini commentarii* (1489) isimli klasik kelimeler ve kapsamları hakkındaki Rönesans eleştirisinden bir tanım. Bkz. D. T. Starnes, "The Figure of Genius in the Renaissance", *Studies in the Renaissance*, 11, 1964, s. 233-244.

66. Plautus, *Aulularia, 724-725*. Satır, "*Egoment me defraudavi animumque meum geniumque meum*" şeklinde başlıyor. [Plautus, *Çömlek*, Çev. Turhan Yılmaz Öğüt, *Mitos Boyut Tiyatro* Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)]

67. Bkz. Plautus, *Truculentus*, 182. Jane Chance Nitzsche, Plautus'un dâhi kelimesini kullanışını şu eserinde tartışır, *The Genius Figure in Antiquity and the Middle Ages*, Columbia University Press, New York ve Londra, 1975, s. 10-11.

tince'deki "bir kişinin *deha*sını memnun etmek" (*indulgere genio*) deyimi, muhtemelen yaygın olarak "ihtiraslarına yenik düşmek", dünya nimetlerinden zevk almak anlamındaydı. Romalı hicivci Persius şöyle der: *Indulge genio, carpasum dulcia.* "Hayatın güzelliklerini yakalayalım, *deha*yı şımartalım."[68] Bu deyim, Erasmus tarafından *Adagia*'ya, Latin ve Yunan atasözlerinin geniş açıklamalı incelemesine uygun görüldüğüne göre en azından on altıncı yüzyıla kadar kullanılmıştır.[69]

Bir insanın *deha*sını beslemesinin yolu ona gıda ve seks vermesiydi –ve onu inkâr etmek için doğal arzuları yok saymalıydı– iyi de peki o zaman *deha* neydi? Plautus'un jestlerinde kullanmaya başladığı anlamlar zamanla yok oldu. Ancak şu kadarı kesin: *Deha* daha en başından beri güç demekti. Klasikçi bir tanımlamayla başlıca bir "yaşam gücü", başka bir anlayışla da "görünen dünyanın içine işlemiş her yerde bulunan ilahi güç".[70] *Deha* enerjiydi, Romalıların *numen* dediği kutsanmış varlığa benzer tanrısal bir aura ya da animist kültürlerde *mana* denen doğanın bilinmeyen ruhları ve güçleri.[71] Roma açısından bakıldığında deha gücü daima döllenmeyle ilişkilendirilmiş görünüyor. MÖ sekizinci yüzyılda Etrüsklere kadar giden, Etrüsk tanrısı ve yaşamın kaynağı olarak, yaşam gücünü yayma ve penis arasında uzanan bulgular var.[72] Romalılar sanatta onu, üreme kapasitesinin sembolleri olan bereket boynuzu veya yılanla

68. Persius, *Satira*, 5.151.

69. Erasmus, "Indulgere genio", *Adagia*, 2.4.74.

70. Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Clarendon Press, Oxford, 2002, s. 37 ve Wissowa, *Religion und Kultus Der Romer*, s. 182. Ayrıca Wissowa'nın s. 182'deki tartışmasına da bakınız.

71. Dâhi, *numen* ve *mana* arasındaki sıkıntılı ilişki için bkz. Duncan Fishwick, "Genius and Numen", *The Harvard Theological Review 62*, 1969, Sayı 3, s. 356-367; Gradel, *Emperor Worship*, s. 234-236; H. J. Rose, "On the Original Significance of the Genius", *The Classical Quarterly 17*, Nisan 1923, Sayı 2, s. 57-60.

72. Etrüsk bağlantısı için bkz. Massimo Pallatino, *The Etrusans*, Çev. J. Ceremona, Indiana University Press, Bloomington, 1975, s. 158; Franz Alheim, *A History of Roman Religion*, Çev. Harold Mattingly, E. P. Dutton, New York, 1938, s. 169 ve en yenilerden Nancy T. de Grummon, "Maris, the Etruscan Genius", *Across Frontiers: Etruscans, Greeks, Phoenicians & Cypriots: Studies in Honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway*, Der. Edward Herring ve diğerleri, Accordia Reseach Institute, Londra, 2006 s. 413-426.

ilişkilendirdiler.[73] Boynuz, boğumlu yapısıyla hemen her yerde karşımıza çıkan bir seks metaforuydu ve hâlâ da öyle ("Boynuzluyor"* musun?).[74] Yer seviyesinden yukarı doğru kalkan yılan formu, açıkça, başlı başına ayartıcı bir etkiye sahip: Birçok antik kültürde doğurganlık ve üremenin ilk örneği.

Erken dönem İtalyan inanışında, muhtemelen MÖ altıncı yüzyılda Roma devletinin kurulmasından da önce, yılan bir *deha* totemi olarak ortaya çıkıyor, haneyi ve klanı koruyan, üremeyle sicimleşmiş ve topraklarının koruyucusu kutsal bir varlık.[75] Öyle görünüyor ki Roma'nın iki büyük tarihçisi, Plutarkhos ve Livius, Büyük İskender'in babasının muazzam bir yılan-*dâhi* olduğunu yazarak efsanenin devam etmesine özen göstermişlerdir. Livius'un aktardığına göre İskender'in annesi Olympia'nın yatak odasında sık sık bir yılan görülmekte ve ona sahip olmaktaydı.[76] Livius'un halefi Suetonius da imparator Augustus'un büyülü yılansı kökeni hakkında benzer bir hikâye yazmaktadır. Sürüngenden gebe kalmasını takiben Augustus'un annesi Attia'nın vücudunda yılana benzer bir leke belirmiş ve beklenen sürenin –Suetonius'un hesaplamalarına göre ay takvi-

73. Sanatsal ve ikonografik tasvir şu eserde işlenmiştir, Hille Kunckel, *Der Römische Genius*, F. H. Kerle Varlag, Heidelberg, 1974. Roma tasvirlerinde dehanın penis olarak kullanılmasına karşı çıkan bir görüş için bkz. Altheim, *A History of Roman Religion*, s. 61 ve Georges Dumézil, *Archaic Roman Religion*, Çev. Phillip Krapp, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1966, 2 Cilt, bkz. 1. Cilt, s. 359.

* Orijinal metinde "*Are you feeling 'horny?'* " yani "Azdın mı?" denmiş ama ben Türkçe'de bunu kullanmayı uygun buldum. (ç.n.)

74. Boynuzlar, bereket boynuzları ve *deha* için bkz. R. B. Onians, *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000 (ilk baskı 1951), s. 238-245.

75. Nitzsche, *Genius Figure*, s. 8-9.

76. Plutarkhos, İskender'in döllenmesiyle ilgili Olympia'nın yatağında görülen yılan hikâyesini, İskender'in hayatını da anlattığı eserinde yineler, *Lives*, 2.4. [Plutarkhos, *Yaşamlar*, Çev. Nilüfer (Bayar) Gürsoy ve Ayşe (Özsay) Sarıgöllü, Der. Egemen Berköz, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul, 1999. (ç.n.)] Livius'un anlatısı için bkz. *Ab Urbe Condita*, 26.19.7. Aksi belirtilmediği sürece bu eserdeki tüm alıntılar Leob Classical'ın İngilizce çevirisinden alınmıştır, *Livy in Fourteen Volumes*, Çev. B. O. Foster, Harvard University Press, Cambridge, 1988 (ilk baskı 1919). [Titus Livius, *Roma Tarihi*, Çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992-2002, 25 Cilt. (ç.n.)]

miyle on ay sonunda– zekâsının nedeni olan *deha*sıyla birlikte geleceğin imparatoru genç Octavius doğmuştur.[77]

Üreme gücünün devamlılık sembolü olarak yılan, bu örneklerde görüldüğü gibi aktarıldığı mekânlarla da yakından ilişkiliydi. Romalılar, nihayetinde, dağlardaki kaynaklardan askeri kışlalara, kamu binalarına kadar birçok mekânda ikamet eden *genius loci*yi yani "mekânın *deha*sını" görmeye gelirlerdi. Ancak eğer tüm bu mekânların kendi *deha*ları olabiliyorsa, yılanın bağlı olduğu asıl mekân, klan reisinin mülkü olmalıydı: *Deha*nın en eski ikametgâhı eviydi. Görünen o ki daha önceleri, hane ocağının koruyucu tanrıçası Vesta, kilerin perisi Penates ve aile toprağının tanrısı Lar veya Lares gibi hane içi küçük ilahlar ve koruyucular arasında sayılmıştır.[78] *Deha*nın gücü, özellikle, karı kocanın yatağında (*lectus genialis*) toplanmıştır. İşte klan ve ailenin korunduğu –"gen"lerin bir nesilden diğerine aktarıldığı– tam bu üreme noktasında *deha*nın gücü kendisini gösteriyor ve açığa vuruyordu.

Eski İtalyanların serbest akan yaşam gücü olan *deha*nın, tam olarak nasıl ve ne zaman kişisel ruha, Ovidius ve Horatius'un başvurduğu türde bireysel bir koruyucuya dönüştüğü belirsiz olsa da genel süreci tahmin etmek zor değil: Başta üremeyle ilişkili ve aile reisi üzerinden aktığına inanılan bir güç, sadece ailenin üzerindeki kutsal bir enerji olarak kalmamış, gitgide tüm insanları doğdukları andan itibaren koruyup kollayan bir ilah sayılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla MÖ ikinci yüzyılın sonlarında –muhtemelen daha önce de olabilir– Plautus'un ortaya attığı kelime kişisel koruyucuya, bir muhafıza ve hami ruha dönüştü. Hepsi, Romalılar için sadece bir koruyucu olan *deha*nın erken dönem cinsel bağlantısını açığa çıkarıyor. Reis ve idaresindekiler tarafından kapsam başka kurumlara ve mekânlara doğru genişletildiğinde bile kuruluşun temel pren-

77. Seutonius, *"Divus Augustus"*, *De Vita Caesarum*, 2.94.9. [Seutonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Çev. F. Gül Özaktürk ve Ü. Fefo Telatar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988. (ç.n.)]
78. Wissowa, *Religion und Kultus*, s. 176-178.

sibi olarak düşünülen, kurucu baba ve onun "yaşam"ının zamana karşı sürekliliğini koruyan devamlılık kaynağı sayılan *deha*, cinsiyetçi güçlü bir anlamı korudu.[79] Bu örnekler, Roma kültünden çok daha uzun yaşayacak bir çağrışımı, *deha*nın etkin eril karakterini teyit etmektedir.[80]

Deha, her insanın benzersiz karakteri açısından bir muhafız ve koruyucu olarak eşzamanlı tasarlanmıştı. Horatius bu çift anlamı *Epistles*'de geçen meşhur pasajında yansıtır. Burada, biri tembel ve gamsız, diğeri ciddi ve çalışkan iki kardeşin huylarının farklılığını neyin belirlediğini sorar. Sadece kendi *deha*mız diye cevaplar Horatius:

> doğum-yıldızımızı kontrol eden yoldaş,
> insan doğasının tanrısı, her insanın faniliği boyunca,
> değişken özellikli, parlak ve kasvetli.[81]

Deha, kişisel "yoldaş"ımız, insanın kişiliğini şekillendiren farklılıkların farkında ve bundan sorumlu olarak kaderi etkilemekte. Ve kader yıldızlarda yazılı. Bu, en azından, Roma dini inanışlarında büyük etkiye sahip antik astrologların iddiası. Horatius'un doğum-yıldızı (*astrum natale)* söylemi, özellikle o dönemde *deha*ya astrolojik bir sapma katarak bu etkiyi yansıtır.[82] Anlaşılabilir bir bağlantı: *Deha* mefhumumuzun tanrısı oldu; bizi doğum günümüzde; yıldızlar kaderimizi tayin ederek ve karakterimizi şekillendirerek sıralandıkları gün onurlandırdı, o bize "kişilik" ve haslet verdi. Böylesi bir tanrının zodyakta kudretli bir güç olduğunu, yapımızı etkileyen ve alınyazımızı öngören gezegenlerin konumlarına rehberlik ettiğini düşünmek gayet doğal.

79. Fowler, *Roman Ideas of Deity*, s. 19-22.
80. Bkz. Christine Battersby, *Gender and Genius: Towards a Feminist Aesthetics*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 1989, s. 52-70.
81. Horace, Epistles, 2.2.187-189, *Epistles and Satires*, Çev. John Davie, Oxford University Press, New York, 2011, s. 105.
82. Nitzsche, *Genius Figure*, s. 22.

Ayrıca bu tanrının –kâinatın ilahi güçlerine aracılık etmek için göklere yükselebilen– içimizde ikamet ettiği sonucuna varmak da doğal. Romalı tefsirciler, *deha*nın kesin mesken yeri, sürekli tepemizde mi dolaştığı ya da içimizde mi ikamet ettiği, kafamızın içinde, dizlerimizde (*genus*) mi yer aldığı ya da bir nefes veya ruh gibi tüm vücudumuzu mu kapladığı konusunda fikir ayrılığına düşüyorlar. Ancak *deha*nın doğumdan itibaren özgün bir yapı ve karakter oluşumuna yardımcı olmasına bakılırsa, bu ilahi yoldaş ile kişinin içyüzü birbirine yakındı. *Deha* [*genius*] kelimesi, daha sonra tamamen birleşeceği, doğuştan gelen içyüzümüz, yaradılış, yetenek ya da kabiliyet anlamına gelen klasik Latince kökteşi *ingenium* kelimesiyle zaten Roma döneminde de yakından ilintiliydi. Aldığı "*in*" ön ekiyle türetilen, *deha*nın [*genius*] –i halindeki kelime, sözlük anlamıyla içimizdeki *deha* –bizi şekillendiren tanrının doğası– demekti. Her insanın farklı bir *deha*sı, farklı bir muhafızı ve yoldaşı olduğuna göre her birey farklı bir kişiliğe, farklı bir yapıya ve kadere sahipti. Bu iki kavram, Yunanca *damion* ve *phusis* (pek yaygın olmasa da *ingenium*a eşdeğer) gibi birleşme eğilimi gösterdi.

Yunanların kafasını meşgul eden bir sorgulama hattı –insan doğasını ve özellikle de yüce insanların doğasını ne oluşturur– hayranlık duydukları ataları hakkında özgürce cevaplar savuran Romalılara kadar ulaştı. Sorguladıkça *genius* ve *ingenium* üzerindeki fikirlerini Yunan *daimon* ve doğal yetenek (*phusis*) yorumlarıyla birleştirdiler. Böylece Seneca gibi bir yazar, Aristoteles'e ithaf edilen anonim *Problemler*'de en çok tekrarlanan açıklamalara dayanarak, "içinde delilik barındırmayan yüce bir *ingenium* olamaz" çıkarımında bulunabildi.[83] Diğerleri Platon'u kabullerek, onun ilah coşkusuna çağlar boyunca kullanılacak Latince bir isim verdiler, *furor poetica*, daha çok *furor divinus* türündekilere hizmet eden ilahi *ilham.* Yine de itibarlı tefsirciler tarafsız kaldılar. Örneğin Cicero, *ingenium*u

83. Seneca, *De Tranquillitate Animi*, 17.10. "Nullum magnum ingenium sine dementiae fuit." Seneca bu dizeyi Aristoteles'e atfediyor. [Seneca, *Ruh Dinginliği Üzerine*, Çev. Bedia Demiriş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. (ç.n.)]

–sonradan öğrenilemeyen doğal yetenek– överken ilahi esinlenmenin coşkulu aktarımını da onaylar. Horatius *Ars Poetica* eserinde, sözde-Aristotelesler ile Platonculari birleştirerek göze çarpan ozanların deliliğinden dem vurur. Ve Longinus adıyla bilinen yazar, sonraları deha düşüncesi üzerinde büyük etki bırakacak yücelik hakkındaki bilimsel eserinde, doğuştan üstün yetenekli yazarların, "bütün fanilikleri içinden" kendilerini dışarı çıkarabilecek ve "Tanrı'nın dehasının yakınına" yükseltebilecek bir gücün etkisinden olduklarından bahseder.[84]

Söz konusu Romalılar bu düşünceyle devam etti ve göze çarpan bireylerin kendilerini sıradan insandan daha fazlası yapan bir güçleri –ya da onları ele geçirmiş bir güç– olduğu tartışmasını canlı tuttu. Bu senkretizmin en iyi örneği Sokrates'in dehası tanımlamasındaki Romalı etkisidir. Daha birinci yüzyılda Plutarkhos'un *On the Sign of Socrates* adlı eserine Latince *De Genio Socratis* ("Sokrates'in *deha*sı üzerine) deniyordu. On yedinci yüzyılda Plutarkhos'un eserlerini İngilizce'ye çeviren İngiliz şair John Dryden da bu geleneği benimseyerek, çevirisine *Genius of Socrates* [Sokrates'in Dehası] adını verdi. Plutarkhos'tan kısa bir süre sonra Apuleius, Sokrates'in "tanrı"sı hakkında Yunanların *daimon*ı ve Romalıların *deha*sı arasındaki kendi benzerlik iddiasını ileri sürdü.[85] Bu birleşme Romalıların kendi *genii*lerini Yunanların *demon*unda görmelerini sağladı ya da tam tersi. Böylece âlim Varro, Platon'un ruhun akli bir parçası olarak *daimon* kavramından etkilenmiş terimlerden bahsedebildi. Aziz Augustinus'un günümüzde kayıp olan elyazmalarından aktarıldığı üzere Varro şöyle der: "*Deha*, her insanda bulunan akılcı ruhtur (*anima rationalis*)."[86] Apuleius bu duruşunu, daha sonra Yunanlara göre insanların sadece iyi bir tanrı, dostane bir *daimon-deha* tarafından değil şeytani bir tanrı tarafından

84. Longinus, *Peri Hypsous*, 36.1-2.

85. Nitzsche, *Genius Figure*, s. 31.

86. Aziz Augustinus'tan Varro alıntısı, *City of God*, 7.13. Varro ayrıca, Platoncu ve Stoacı etkilenmelerle, büyük evrensel bir Deha'nın ("var olan her şeyi kontrol eden tanrı") parçası olan bireysel dehalardan, ruhlar âleminden ya da kozmik zihinden de bahseder. Bu konuda bkz. Nitzsche, *Genius Figure*, s. 24-26.

da yönlendirilebileceğini kabul ederek korudu. İyi *deha* her insanda, hem tanrı hem de ruhken –"bizzat bilinç işlevi görerek insan zihninin derinliklerindeki en kutsal kısmında" ikamet eden– şeytani *deha*, günahkârlık ve ahlaksızlık potansiyelimizi temsil ediyordu.[87] Plutarkhos aynı şekilde meşhur bir pasajında bunu anlatır. Sezar'ın katili Brutus, Triumvirlik döneminin İkinci Savaşı sırasında, kamptaki diğer askerler uyurken sönük bir ateş ışığında tek başına oturmaktadır:

> Bir başına derin düşüncelere dalmışken birinin içeri girdiğini sandı. Korkunç, tuhaf görünüşlü, doğadışı ve ürpertici bir bedenin sessizce önünde dikildiğini gördü. Brutus cesurca sordu: "Nesin sen, insan mı tanrı mı ve benden ne istiyorsun?" Suret cevap verdi: "Ben senin şeytani *deha*nın; Philippi'de tekrar görüşeceğiz."[88]

Philippi tabi ki Brutus'un öldüğü yer. Onun şeytani *deha*sı, ölüm meleği. Romalı ruhu bu hesapla bir *Götterämerung*'un parçası, *cin*in [*genii*] büyük savaşı, ilahi güçlerin çatıştığı bir muharebe alanı. Dördüncü yüzyılda Romalı dilbilimci Servius konuyu mükemmelce netleştirdi. "Doğduğumuz anda iki *cin*e sahibiz: biri bizi iyi şeylere çağırmak, diğeri kötü yola sürüklemek için."[89] Güçlü olan kazanır.

Çift *cin* fikrine herkesin katılmadığı kesin. Tek bir *deha* insanları bilgece ya da yoldan çıkararak yönetebilir, iki işi birden yapabilirdi. Tekli ya da ikili bir etmen olarak düşünülse de yaratıcı bir dürtü ya da ruhun en üstün melekesi, koruyucu bir hayalet, kötünün bir temsilcisi ya da Ruhlar Âlemi'nden kopmuş bir zerre olarak klasik *deha* her şekilde insanın içindeki –onunla beraber, içinde, varlığına sebep olan, dünyasını etkileyen– ilahi bir parçaydı. Bireyin, insani varlığından farklı ve onun ötesinde bir varlık formuna ulaşmasını sağlar, kâinatta yalnız olmadığını,

87. Apuleius, *De Deo Socratis*, s. 15.

88. Plutarkhos, *"Marcus Brutus"*, Dryden'ın çevirisinden, *Plutarch's Lives*, Der. Arthur Hugh Clough, The Modern Library, New York, 2001, 2 Cilt; alıntı, 2. Cilt, s. 596-597.

89. Servius, Virgil'in Aeneis tefsirinden, 6.743; alıntı ve çeviri, Nietzsche, *Genius Figure*, s. 33.

onunla birlikte bu serüveni paylaşan şahsi bir tanrısı, yoldaşı, rehberi ve dostu olduğunu temin ederdi.[90] Kişi *deha*sıyla birlikte, kendisinden çok daha büyük, kendisini tanrılara bağlayan yapısının ilahi açıklaması olan başka bir güce sahipti.

Herkesin bir *deha*sı vardı. Ancak kimseninki aynı değildi. Tıpkı Sokrates'in *deha*sının özel bir varlık –sıra dışı yapısının ve benliğinin bir yansıması– olarak düşünüldüğü gibi en yüce Romalıların *cin*i de olağanüstü ve eşsiz görülüyordu. Özellikle bir kişi, Brutus'un Philippi'deki rakibi, *genius populi*yi, Roma halkının *deha*sını kendine katma arayışında diğer herkesi egemenliği altına aldı. Sokrates'in *daimonion*u nasıl onu politikadan uzak tuttuysa, geleceğin Augustus Sezar'ı olacak Octavius da *deha*sı tarafından hükümdarlığını olabildiğince genişletmeye teşvik edildi.

Ondan önce başkaları da vardı, kendi iradelerini dünyaya dayatan diğer tanrı-insanlar ve kahramanlar. İskender bunlardan biriydi. Hem Octavius hem de Sezar, MÖ dördüncü yüzyılın ortalarında antik dünyada, kan dökerek hayalini yakalayan, imparatorluklar boyunca zaferini ilan eden bu adamdan etkilenmişti. Başkalarının sonuçsuzca çözmeye uğraştığı Gordion Düğümü'nü* kılıcıyla parçalayan İskender. Otuzuna gelmeden dünyanın büyük bir bölümünü fetheden parlak kumandan İskender, Homeros'un bir kopyasını daima yanında taşırdı. Hocası Aristoteles'i bir hediyesiydi ve ona insandan öte insanların neler yapabileceğini sürekli hatırlatıyordu. Sadece olağanüstü işler başarmak değil Perilerin şarkılarına konu olup hatırlanmak da isteyen İskender. Öldüğünde kendini tanrı sanan yarı delirmiş İskender.

90. MacCormack, "Roma, Constantinopolis", s. 134. MacCormack bu noktada etkileyici.

* Bir kâhin, yeni bir lider arayışında olan Friglere şehre öküz arabasıyla giren ilk adamı kral ilan etmelerini söyler. Bu kişi kağnısıyla kente giren yoksul bir köylü, Midas'ın babası, Gordios olur. Gordios, kral ilan edildikten sonra öküz arabasını Frig tanrısı Sabazios (Yunanlılarda Zeus) için tapınağa adar. Araba kızılcık dallarından bir düğümle tapınağa bağlanır ve bu düğümü çözecek kişinin Asya'nın hâkimi olacağı söylentisi yayılır. Büyük İskender, Gordion'a geldiğinde (MÖ 334) düğümü çözmeye çalışır ama başaramaz. Sabrı tükenince öfkeyle kılıcını çekip düğümü keser. (ç.n.)

İskender'in ilk meşhur insan olduğu söylenir.[91] Namında mevkisinden, soyundan ya da gelenekten çok, kim olduğunun ve kim olmak istediğinin, büyük oranda kendi iradesinin payı vardı. Bu bağlamda İskender, kendisinden önceki ilahi yöneticilerden, atalarının izinden giden ve kadim kaidelere uyan, yeryüzünde tanrı olarak hareket ettiğini savunan Çin imparatorları ya da Mısır firavunlarından farklılaşıyordu. Büyük piramitler ve terakota savaşçıları hâlâ onların adını yaşatmakta. Ama İskender farklıydı, büyük oranda tek başına başardı. Yaptıkları, antik dünyada şana özenenlerde hayranlık uyandırdı ve şan, İskender'in Romalı halefleri için çok arzulanan bir şeydi. "Asil insan, zafer sarhoşluğuna daha yatkındır" der Cicero. İskender, herkesten daha yatkındı, bin yıl sonra nasıl hatırlanacağını ve seferlerinin ayrıntılarını kaydetmeleri için tarihçileri yanına almayı akıl edebilmiş İskender'e nasıl hayran kalınacağını açıkça merak ediyordu. Cicero kendisi için daha iyisini yaptı: Bizzat kendi kaydını tuttu. Ne var ki büyük zaferlere gıpta edenler, doğrudan kaynağa, sanki orada bulunarak bütün sırlarına nail olabileceklermiş gibi İskender'in kendi adına kurduğu ve lahitinin de bulunduğu Mısır'daki İskenderiye şehrine yöneldiler. Pompey oraya gitmişti, Jül Sezar da hatta hepsinden daha da tanınmış, Sezar'ın evlatlık yeğeni Octavius da –ki geleceğin imparatoru Augustus olarak bilinir– ezeli rakibi Marcus Antonius'u MÖ 31'de Aktium Muharebesi'nde bertaraf edip sevgilisi kraliçe Kleopatra'yı tahttan indirdikten sonra gitti. Octavius, lahitini açtırıp kazara burnunu kırdığı İskender'in bedenini çiçeklerle süsledi ve üzerine bir taç koydu. Daha otuz üç yaşındaydı. Bu mucizenin önünde dururken merak etmiş olmalı: Bu hayret verici adamın kudreti nasıl açıklanır? İskender'in büyüklüğü nasıl izah edilir?

Halefleri bu olağanüstü başarıyı her zamanki gibi ilahi bir atıfla açıklayabilirdi. Bugün biz buna "deha", "karizma" ya da her ikisini birden diyoruz. Terimler yeni ancak kökenleri antik;

91. Leo Braudy, *The Frenzy of Reown: Fame and Its History*, Oxford University Press, New York, 1986, s. 32.

Yunanların tanrıların hediyesi bir ilahi kayırma ya da lütuf anlamında kullandıkları *kharis*ten geliyor. Tanım gereği karizma farklı bir şey; bu konuda çalışmaya tenezzül eden ilk ve en ünlü araştırmacı Max Weber'e göre "faziletleri açısından doğaüstü, insanüstü veya en azından nadir güçlerle donatıldığı varsayılan kendine özgü bir karakterin bariz kalitesi".[92] İskender'de bu şey --bu *numen*, bu aura– vardı ve kendisine bahş eden ile bahş edileni kolayca birleştirebilecek seviyedeydi.

Octavius, konu, insanları muharebe meydanına sürüklemek olduğunda Sezar ya da İskender'e benzemiyordu. Ancak bir güç stratejisti olarak en azından onlarla denkti ve onlar gibi antik dünyadaki yüksek makamların çelişkilerinin etkili gücüne aşinaydı. Yücelik ve onun sağladığı şöhret için iradeli olmak gerekiyordu. Oysa yücelik, kaçınılmaz, kaderde olan, hükmü önceden verilmiş bir şeye bağlı olmalı ve öyle görünmeliydi. Makam sahibi insanlar tanrıların nefesinden, doğadışı hamurundan yaratılmış, olağanüstü *ingenium*a, tuhaf *demon*lara, sıra dışı *deha*ya sahip olmalıydı. Bir yılandan döllenen bu adam bunu anladı ve üstelik her antik dönem insanı gibi buna inandı. Bu öngörü ve kanaatlerle daha önce kimsenin yapmadığı bir şeyi başardı. Augustus'un *deha* inancı, şöhret tarihinin dönüm noktası olduğu kadar dâhinin tarihinin de bir sınır taşıdır.[93]

Daha gençliğinde bunun işaretleri görülüyordu. Tarihçi Suetonius, Octavius'un delikanlıyken, geleceğin ünlü generali, yakın arkadaşı ve müttefiki Agrippa'yla bir astrologa gittiklerinden bahseder. Astrolog, kumandanın ihtişamlı geleceğini anlatırken Octavius kendi kaderinde daha sönük bir gelecek olabileceği endişesiyle doğumuyla ilgili detayları vermekten çekinir. Ne var ki bu bilgileri paylaşmaya ikna olduğunda, astrolog ayağa fırlar ve yaşayacağı parlak kaderi adına onun

92. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Der. Guenther Roth ve Claus Wittich, University of California Berkeley Press, Berkeley ve Los Angeles, 1978, 2 Cilt; alıntı 1. Cilt, s. 241. [Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, 2 Cilt. (ç.n.)]
93. Braudy, *The Frenzy of Renown*, s. 108.

önünde saygıyla eğilir. Suetonius, "Kısa bir süre sonra bu kadere öyle inandı ki yıldız haritasını halka duyurdu ve üzerinde Oğlak burcunun amblemi olan gümüş bir para bastırdı" diye yazar.[94] İleride, Octavius, öldürülen Sezar onuruna düzenlediği oyunlar sırasında görülen meşhur kuyrukluyıldızı, Sezar'ın doğum yıldızını tanrısal bir mesaj, kendi talihinin dönüm noktası ve *deha*sının bir işareti sayarak, evlatlık oğlu olarak babasının kaderini tamamlayacağını iddia etmiştir. O andan itibaren de *sidus Iulium* yani "Jülyen yıldızı"nı kendisinin ilan etmiştir.

Octavius'un kaderine olan inancı, Aktium zaferiyle birlikte iyice pekişti. Plutarkos'un aktardığı ve daha sonra Shakespeare tarafından da yinelendiği üzere, Marcus Antonius'un *deha*sı Octavius'unki karşısında durmadan sinmişti.[95] Muharebe, uzun süreli iç kargaşalara bir son verdi ve Sezar'ın başlattığı görevi –birbirleriyle didişerek Roma'nın sonunu getirebilecek olan kurumları bastırmak– tamamlama şansı vererek Octavius'u Roma'nın tek hâkimi yaptı.[96] Nihayetinde, tanrılara olan yakınlığını –hatta benzerliğini– vurgulayarak hükümdarlığını ilahi bir otoriteyle kuşattı. Resmi unvanı "Augustus" bu ihtirası yansıtır. Senato tarafından MÖ 27'de verilen bu ismin güçlü bir dini çağrışımı vardı. Ovidius bu kelimenin *sanctus* ya da *divinus* –kutsal ya da ilahi– ile anlamdaş olduğunu id-

94. Suetonius, *Divus Augustus*, s. 93. Burada alıntıyı şuradan yaptım: "The Deified Augustus", *Lives of the Cesars*, Çev. Catharine Edwards, Oxford Univesity Press, Oxford ve New York, 2000, s. 92.

95. Plutarkhos, Antony, 33, *Plutarch's Lives 2:500-501* içinde. Mısırlı bir kâhinin Antonius'a söyledikleri. Shakespeare'in kâhini, *Antonius ve Kleopatra* oyununda, 1. perde, 3. sahnede şöyle nasihat eder:

"Onun için yanında durma, Antonius.
Senin Daemon'un, yani seni koruyan ruh
Sezar'ın olmadığı her yerde
Soylu, yiğit, yüksek, eşsiz;
Ama onun yanında bir korku geliyor seninkine,
Gücü üstünde bir güçle karşılaşmış gibi.
Onun için Sezar'dan uzak dur."

96. Plutarkhos, Antony, 33, *Plutarch's Lives 2:500-501* içinde. Mısırlı bir kâhinin ya da falcının Antonius'a söyledikleri.

dia etse bile bu muhtemelen pohpohlayıcı bir abartı. Daha çok kutsal mekânları ve alanları tarif etmek için kullanılmış duruyor.[97] Popüler dünyadaysa her anlamda başka bir içeriğe bürünmüş ve bu kelime ile *augurim* (kehanet) arasında bir bağıntı kurulmuş. Herkesin bildiği gibi Roma'nın efsanevi kurucu Romulus'un gücü, ilahi bir kehanetle –gökyüzünde beliren on iki akbaba– tanrıların Romulus'un Roma'nın kurucusu olmasını istediklerine dair işaretleriyle doğrulanmıştı. Ve Octavius taraftarları, eğitimli Romalıların ozan Ennius'un şu dizelerini gayet iyi bildiklerinin farkındaydı:

Augusto augurio postquam incluta condita Roma est.[*]

Muhteşem Roma, "aziz kehanet"le kurulmuştu. Octavius da bir kurucu, insanlarının yeni babası ve bütün Roma'nın ruhunu kendinde birleştirebilecek kâhince bir adam olabilirdi.

Bu rolü, halkın onun kişisel *deha*sına –*genius Augusti*– olan inancını sağlamlaştırdı. Weber'in dediği gibi karizmatik otorite, "kehanete, ele geçirilmeye ya da kendi iradesi vesilesiyle hakiki bir elçi, hakiki bir askeri lider olarak ve gerçek bir lider gibi vaaz etmek, ortaya koymak ve yeni taahhütler talep etmekse", Augustus'un *deha*sı hakkındaki vahiyin açığa çıkması hayati önemdeydi. Tüm Romalılar gibi Octavius'un da vasi bir ruhu, şahsi bir doğum tanrısı vardı. Ne var ki bu kişisel tanrıyı, toplumun tamamının ibadet edeceği bir hale getirmek mühim bir yenilikti. Kendi tanrısını Roma vatandaşlarının en azından MÖ üçüncü yüzyıldan beri taptığı *Deha, Genius populi Romani*, ile birleştirerek bu fikri uyguladı. Livius, Hannibal'a karşı Alpler'de girişilen mücadelede Roma'nın selameti için "beş yetişkin kurban"ın (*maiores hostiae quinque*) nasıl *Deha*ya kurban edildiğini aktarır.[98] Ortak ya da genel bir *deha*ya dair en erken örnek budur. Daha sonraki kaynaklar buna *Genius urbis*

97. Bu konudaki tartışma için bkz. Gradel, *Emperor Worship*, s. 112-114 ve Altheim, *History of Roman Religion*, s. 368-369.

[*] Meşhur Roma aziz kehanetiyle kurulduğundan beri. (ç.n.)

98. Livius, *"Ab Urbe"*, 21.62, *Livy in Fourteen Volumes*, Cilt 5, s. 186.

Romae, *Genius publicus* ya da *Genius populi Romani* gibi farklı isimler vermişlerdir.[99] Ve araştırmacılar şehrin tamamına ait bu tanrıların Helenistik modellerin bir uyarlaması –örneğin Atina'nın *demos* kültü ya da Antakya şehrinin Tike'si gibi– olduğunu önerirken ortak *deha*, hanenin, mekânların ve soyların *deha*sı kültünün mükemmel bir uzantısıydı.[100] Romalılar dağılmış insanlardan, kavimlerden ve farklı kesimlerden oluşmuş bir aile değil miydi? Ve bu ailenin bir doğumu, başlangıcı ve soyu yok muydu? Dost canlısı bir güç bir insanın bedenini koruyabiliyorsa, bir *deha* siyasi topluluğun çıkarlarını da gözetebilirdi.

Genius populi ile diğer cisimler ve mekânlar arasından birinin öne çıkmasında buna benzer bir mantığın rol oynadığı söylenebilir. Ancak Augustus bunu, kendi *deha*sını diğerlerinin atası olarak *genius populi* ilan ederek açıkça yaptı. Daha MÖ 30'da, uysal senatosu, anavatan içinde yenilen –evlerdeki basit öğünlerden halka açık en zengin ziyafetlere kadar– her öğünde ortak bir kurban olarak tanrılar adına dökülen şarabın artık imparatorun *deha*sı adına dökülmesine hükmetti.[101] Çok geçmeden, üzerinde Augustus'un *deha*sı basılı paralar imparatorluğun her yerinde kullanılmaya, farklı birçok yeni düzenleme ve uygulamalara başlandı. MÖ 12'de –Augustus'un kendisini tüm hükümdarlıktaki en yüksek rahiplik mertebesi sayılan *pontifex maximus* unvanına layık gördüğü yıl– bütün resmi yeminlerin Augustus'un *deha*sı üzerine edilmesi hakkında bir yasa çıkarıldı.

---

99. Alıntılanan bölümde Livius, *Deha*ya kurban verilmesi kısmında ("et Genio maiores hostiae caesae quinque") özellikle Roma Halkının *Deha*sı'ndan bahsetmese de birçok araştırmacı Roma şehri adına zihninde bu farklı *cin* adlandırmalarından biri olduğu konusunda hemfikir. Özellikle bkz. Dumézil, 1: Cilt 1, s. 362. *The Loeb* çevirisinde B. O. Foster gerçekten de "Roma Halkının *Deha*sı"nın altını çizer ama ben burada aynısını yapmaktan sakındım.

100. J. R. Fears, "Ho demos ho Romaion: Genius Populi Romani. A Note on the Origin of Dea Roma", *Mnemosyne*, Sayı 3, 1978, s. 274-286. Duncan Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, E. J. Brill, Leiden ve New York, 1987, Cilt 1, s. 52.

101. Cassius Dio, *Roman History*, 51.19.7. Tanrılar adına şarap dökülmesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Lily Ross Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Society, Middletown, 1931, s. 151 ve 181.

Eskiden kendi efendilerinin *dehası* üzerine yemin etmekte olan hane halkından ve genellikle Jüpiter'in *dehası* üzerine ant içen sıradan Romalılardan, artık –ileride Hıristiyanların melekler ve azizler üzerine yemin etmesi gibi– dini törenlerde imparatorlarının *dehasına* yakarmaları isteniyor, daha doğrusu şart koşuluyordu.[102] Aşağı yukarı aynı tarihlerde Augustus, Cumhuriyet döneminde terk edilmiş antik bir geleneği dirilterek ve önemli oranda değiştirerek yerleşim yeri kültünü (*compita*) de ortaya çıkardı. İmparator, Roma'daki her yerleşim yerindeki dört yol ağzına, içinde bir sunak ve kendisinin *dehası* ile hanenin koruyucusu Lares'in simgelerinin –genellikle heykel şeklinde– olduğu mabetler inşa edilmesini emretti. Roma'nın idari bölgelerinin yöneticileri tarafından düzenli olarak uygulandı bu ibadetler ve her yıl kurbanların sunulduğu, ziyafetlerin verildiği, oyunların oynandığı bir festival, *Compitalia* düzenlendi. Dikkatle hazırlanan mesaj açıktı. Yerleşim yerlerini dört yollar ayırmakta, Lares ve *deha*, haneyi ve bölgeyi korumakta ve böylece *compita* kültü tüm Roma'yı Augustus'un himayesinde birleştirmekteydi. Onun şahsi *dehası* herkesin *dehasıydı*.[103]

Yılandan döllenen adam, diğer tüm insanlardan çok daha güçlü ve çok daha kapsayıcı bir tanrı olduğunu iddia ediyordu. Buna uygun olarak *Genius populi Romani* gibi özel günlerde, resmi tatil ilan edilerek oyunlarla ve imparatorun *dehası* onuruna okunan ilahilerle kutlanan Augustus'un doğum gününde kesilen kurban etiyle –iri bir boğa– besleniyordu. *Genius Augusti*'nin resmi devlet kültü olarak sürdürülüp sürdürülmediği şüpheli.[104] Ancak eyaletlerde ve daha yumuşak başlı batı-

102. Taylor, *Divinity of the Roman Emperor*, s. 152, 191-192.

103. Augustus'un *compita* kültünün etkisi ve önemi için bkz. Gradel, *Emperor Worship*, s. 116-128.

104. Wissowa ve Taylor, devlet kültünün imparatorun Palantino Tepesi'ndeki hanesindeki mabedin rahipleri tarafından, Forum'daki Mars Ultor Tapınağı'nda ve Capitol'deki bir başka tapınakta daha sürdürüldüğünü ileri sürerler. Başkaları da bu görüşe katılır ancak Gradel son zamanlarda buna şiddetle karşı çıkmaktadır, *Emperor Worship*, Bölüm 4-5. Gradel'e göre, imparatorun *dehası* onuruna devlet kültü sadece imparator Claudius döneminde başlamıştır. Yine de Augustus tarafından kurulan "şahsi" *compita* kültünü büyük önemde bulur.

da, Augustus onuruna özel rahiplerin gözetiminde tapınaklar yükseldiği kesin.[105] Ve Augustus'un *deha*sının sureti –tıpatıp Augustus– bütün tablolarda, paralarda, anıtlarda ve heykellerdeydi. Ovidius, sadece Roma'daki dört yol mabetlerinde kusursuzca Augustus'a benzeyen binden fazla figür olduğunu iddia eder.[106]

Kişisel doğum tanrısı ile toplumun *deha*sını birleştirerek Augustus, açıkça, önemli ve güçlü bir birleşmeyi sağladı. *Deha* her zamanki anlamını korudu; kişileri ve aileleri ilahi olana bağlayan anlamını. Fakat Augustus'a göre bu iletim, onun şahsından ya da şahsında vücut bulan ilahi varlıktan, kişiliğini, doğuştan gelen yeteneklerini ve niteliklerini temsil eden şahsi eşlikçisinden ve eşinden geçiyordu. Tıpkı eski Romalıların hane babasının *deha*sını onurlandırmakta birleştikleri, babalarının koruyucu ruhu adına yemin ettikleri gibi Roma halkı şimdi de ortak babalarının *deha*sı, devlet babalarının adıyla yemin ederek onu onurlandırıyorlardı. Augustus'un *deha*sı, imparatorluğun her bir üyesinin kişisel ruhunu Roma'nın ruhunda birleştirerek kendi cinsindekiler içinden yükselen, bir tanrı yaratan ruhani bir güçtü.

Augustus'un ilahlaşma sevdasının sonucu büyük bir yenilikti. Daha önce ölümlerinden sonra tanrı olarak geniş kabul görmüş İskender ve Sezar gibi Yunan örnekler olsa da mağrur Romalılar asla yaşayan liderlerine bir tanrı gibi tapınmaya meyletmemişlerdi. Augustus'a gerçekten tapınıp tapınmadıkları da şüphe uyandırır. Resmi olarak, ölümsüzler arasına öldükten sonra katıldı. Ancak *deha*sıyla ilgili kült, açıkça iktidarının yüce karakterini tasdik etmek için tasarlanmıştı. Augustus'un kaderi Romalıların kaderiydi, onun hükümdarlığı yıldızlara kazınmış, tanrısal olarak kutsanmış ve bahş edilmişti.

Augustus'un getirdiği yenilik –devrim– bir idare şeklini ve kendilerini açıkça tanrı ilan etmekte sakınca bulmayan Nero

105. Taylor, *Divinity of the Roman Emperor*, s. 222-223'de Augustus'un *deha*sı adına kurulmuş eyalet tapınakları hakkında bir iddiada bulunur. Gradel, *Emperor Worship*, Bölüm 4'te bu görüşe karşı çıkar.
106. Ovidius, *Fasti*, s. 145-146.

ve Caligula gibileri tarafından korkunç bir şekilde sömürülebilecek, potansiyel tehlikeli sonuçlar barındıran bireysel kültü devreye soktu. Bu ikisinin mevzusundaki kişi ile gerçek kişi arasındaki tezat o kadar büyüktü ki yansıyan ruhun gücüne işaret ediyordu. Bir tanrı gibi hükmedebilmek için *deha*ya sahip olunmalıydı, oysa Nero ve Caligula'nın sahip olduğu şeytani *cin* açıkça sapkındı. Çok azı, imparator *deha*sı kültüyle, hiçbir şeyi umursamayan, asırlar boyunca adına toprağa şaraplar dökülen ve yeminler edilen İmparator Augustus standartlarında yaşadı.[107] Bu bağlamda Augustus, İskender'den ve kendisinden önceki Sezar'dan çok daha başarılıydı. Karizmatik otorite, kişinin *deha*sından kaynaklanıyorsa daima istikrarsızdır –geçmişi reddeden, hepimizin içindeki şeytan kadar tehlikeli "özellikle devrimci bir güç"– Augustus aynı zamanda buna da sebep oldu.[108] Bürokratik ve idari örgütlenme ustasıydı; bu özelliği ona "rutinleştirme", otorite kurma ve zayıflayan *deha*sını ayakta tutmada yardımcı oldu. Kendi yenileştirmesinde bile, daha önce neler yapıldığına bakmaya devam etti, yasalar yaparken, gelenekler yaratırken artık unutulmuş veya gözden kaçmış eski emsalleri yeniden düzenledi. Cumhuriyeti yok ederken cumhuriyetçi ruhu dirilterek, iktidarı kurulu düzene geri dönüşün makul bir biçimi olarak sunulabilirdi. Böylece geçmiş şimdiyi kısıtladı ve taklidi henüz gerçekleşmemiş olanı sınırlandırdı.

Yine de Augustus'un genelleştirdiği emsal, insanı yüce bir insan yapan, asırlar boyunca kabul görmüş Klasik *quiddam divinum* inanışının bir yansımasıydı. Özel insanların ruhlarına akan gizemli, üretken güç esas olarak insanüstü otoriteye hizmet etmeliydi. Yüce insanın *deha*sı, hepsini birleştirerek halkın *deha*sı olarak hükmetmeliydi. Aslen böylesi bir gücün dengesiz hatta tehlikeli –şüphe götürmez bir deliliğe sebep olabilir,

107. Ortaçağda kralın iki bedeni kavramı üzerinde bile imparatorun *deha*sının sönük bir yansıması vardır. Bkz. Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton, 1997 [1957], s. 80, 82, 501-504.

108. Weber, *Economy and Society*, 1. Cilt, s. 244.

zihni ele geçirebilir ve ruhu yolundan saptırabilir– olduğunda herkes hemfikirdi. "Mevki sahibi insanlar –ozanlar ya da siyasetçiler, filozoflar ya da sanatçılar– kendilerini istikrarsız kılan, ruhun karanlık tabiatına meyilli ortak bir gücün etkisi altındadırlar" diye uyarır (sözde)-Aristoteles. Platon, ulvi bir güçle ilahi esinlenmenin etkisine kapılanların özellikle risk altında oldukları, deliliğe ve ele geçirilmeyle yabancılaşmaya yatkınlıkları konusunda ısrarcıdır. Büyük oranda bu sebeple, Platon, tehlikeli, kelime büyücüleri olarak gördüğü ozanları kamu alanlarından men ederdi. Ayrıca mükemmel bir dünyanın, *furor divinus*a sahip bir filozof, hiçbir ayartmaya kanmayacak filozof kral tarafından yönetilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Sokrates'in *deha*sı onu politikadan uzak tuttu ve Atinalılar da bunu kabul ettiler. Herkes bu kadar iradeli ve sağduyulu olmayacaktı. *Daimon* eğilip büküldü ve insandan daha fazlası olanların saltanatını Hıristiyan tanrısına kadar getirdi. Yeni üstün insan tipiyle birlikte yeni bir düşünce doğdu. Bireysel *deha*lara, artık cennet katına çıkaran veya cehennem ateşlerinde yakan meleksi bir güç olarak ibadet edilecekti.

2. BÖLÜM

Hıristiyan Deha

Vali üzerine yürüdü ve dedi: "Yemin et ve seni serbest bırakayım, İsa'ya küfret." *Polikarpos yanıtladı:* "Seksen altı yıldır İsa'nın hizmetkârıyım ve onun hiç kötülüğünü görmedim. Beni kurtaran Kral'a nasıl küfrederim?" Ancak Vali üsteledi ve dedi: "Sezar'ın *dehası* adına yemin et." Polikarpos: "Beyhude Sezar'ın *dehası üzerine yemin etmemi* bekliyorsun ve kim olduğumu unutuyorsun, beni iyi dinle: Ben bir Hıristiyanım..."[1]

1. Eusebius, *The Ecclesiastical History*, Çev. Kirsopp Lake, Leob Classical Edition, Harvard University Press, Cambridge, 1949, 2 Cilt; alıntı 1. Cilt, s. 349.

Ve böylece İzmir Piskoposu ve Havari Yuhanna'nın müridi Polikarpos, Roma Valisi önünde MS 155'de kaderine razı oldu. Derhal yakılmak üzere kazığa bağlanan ve kılıçla delik deşik edilen Polikarpos şehit ilan edildi, paganların *deha*larını tanımayı reddederek tanrısal bir zaferle aziz unvanı kazandı.

Polikarpos'un tartışması, *deha*nın, paganlar ve Hıristiyanlara göre nerede olduğuna dair kısa ve öz bir örneklem. Pek nadir görülen bir vaka da değil. Romalı yöneticiler düzenli sorgulamaları sırasında bağlılık yemini testini sıkça kullanıyorlardı ve Hıristiyanlar bilinen sonuçlarına rağmen yemin etmeyi gururla reddediyorlardı.[2] Ünlü teolojist Origenes, üçüncü yüzyılın başlarında, "Kesinlikle imparatorun *deha*sı üzerine yemin etmeyiz" diye ilan etmişti. "İmparatorun *deha*sı denilen şey bir şeytan... Dadandığı kişileri günah işlemeye sevk eden kötü ve imansız bir şeytan üzerine yemin etmektense ölmeyi tercih ederiz."[3] Hıristiyanlar vadesi dolmuş Sezar'a yüz çevirmeliydi ancak Origenes'in çağdaşı Tertullianus'a göre de Sezar'ın kötücül *deha*sı bu işe bulaştırılmamalıydı.[4] Yine de başka bir isimle adlandırmış olsalar bile *deha*nın otoritesini inkâr ederek her ikisi de onun varlığını ve gücünü kabul etmiş oldular.

Bu çelişki –aynı anda tasdik ve inkâr etme çelişkisi– gelecek yüzyıllar boyunca Hıristiyanların paganlara yönelik davranışlarını şekillendirecekti. Ve hatta tanrı-insan İsa ve onun mükemmelliğine özenen olağanüstü bireyler, şehitler ve azizler gibi daha güçlü yeni modeller çıkarmalarına rağmen antik dönemden gelen özel şeyleri de devam ettirdiler. İlahi ele geçirilmeyi ve Tanrı tarafından bahş edilen kutsal güçleri yeniden tanımlayarak, melekler refakatinde bu güçleri kabul edenleri aziz sayıp selamladılar ve reddedenleri ele geçirilmiş günahkâr

2. Yemin için bkz. Rhona Beare, "The Meaning of the Oath by the Safety of the Roman Emperor", *The American Journal of Philology 99*, Sayı 1, Bahar 1978 ve Fergus Millar, "The Imperial Cult and the Persecutions", Le *Cult des Souverains dans l'empire romain*, Fondation Hardt, Cenevre, 1973, s. 145-165.

3. Origen, *Contra Celsum*, 8.65, Çev. Henry Chadwick, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, s. 502.

4. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Tertullian, *Apology*, s. 32.

insanlar, şeytanın esiri büyücüler olarak itham ettiler. Tezat ortadaydı ve çok ince bir çizgiyle ayrılıyordu; mükemmellik vaadi her zaman cazipti. MS dördüncü yüzyılda, bir Roma vatandaşı ve azizine adanmış Milan Bazilikası'nda bu gruplar toplandı ve kendilerini açık ettiler. İleride Rönesans'a dönüşecek, filizlenmekte olan Hıristiyan modeli bir üstünlüğün izlerine, insan ruhunun olağanüstü bir şekilde bahş edildiği, ele geçiren ya da ele geçirilen bir ilham ve zarafet modeli olarak, günümüzde hâlâ izin veriyorlar. Antik dünyanın ruhi güçlerinin soyları ve modern dâhinin ataları: İyisiyle kötüsüyle bir insandan daha fazlası olan insanlar.

Şehitlerin nerede yatmakta oldukları ona rüyasında beliren bir görüntüyle geldi. Ve piskopos orayı işaretlemeleri ve temizlemeleri için hizmetkârlarını gönderdi. İşte! "Antik günlerdeki gibi muhteşem endamlı iki adam."[5] Kafaları bedenlerinden ayrılmıştı, yine de bedenleri bütündü ve etraf çok kanlıydı. Orada toplananlar, "mübarek şehitlerin güçleri"yle karşılaşınca kutsal varlığı hissedebiliyorlardı: Bir adam "tutulmuş ve yere kapaklanmıştı", diğerleri ürpermiş, titremiş ve bu muhteşem görüntü karşısından feryat etmişlerdi.

Yolun karşı tarafına yeni bir bazilika inşa edilmiş ve mihrabının altında piskopos için mezar yeri yapılmıştı. Şehitler oraya gömülmeliydi. Bu yüzden, *demon*ları çığlıklar atarak bedenlerinden kaçışırken, dini bir tören alayıyla kalıntıları oradan alındı ve yeni evlerine taşındı. Kör bir adamın, kasap Servius'un görüşü düzeldi. Yazıtta, "Kör biriyken artık görüyorum" yazmakta. Başkaları da bu şehitlerin, insandan daha fazlası olan bu adamların, Kutsal Ruh tarafından kutsanmış ve kaplanmış azizlerin, güçleri sayesinde görmeye başladı.

Milan piskoposu Aziz Ambrose, ikinci yüzyılda şehit olmuş Hıristiyan azizlerinden, Aziz Gervasius ve Aziz Protasius'un kalıntılarının bulunduğunu, bu olaydan hemen sonra kız kar-

5. Bu ve ilerideki tüm alıntılar için bkz. Ambrose, "Letter to Marcellina on Finding the Bodies of Sts. Gervasius and Protatius", *Library of Nicene and Post Nicene Fathers*, Çev. H. de Romestin ve Thomas Head, New York, 1896, İkinci Dizi, Cilt 10, 30 Mart 2012'de ulaşıldı. http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf210.v.viii.html

deşine yazdığı kısa bir mektupta anlatır. 17 Haziran 386'da ortaya çıkarılmış ve iki gün sonra yeni inşa edilen Ambrosiana Bazilikası'na yerleştirilmişlerdi ve hâlâ oradaydılar. Ambrose'nin arkadaşı Aziz Augustine buluntuları şahsen incelemiş ve kör adamın iyileştiğini tasdik etmişti. Ayrıca "kötü ruhlar yüzünden eziyet çeken kişilerin de kutsal kalıntılar sayesinde iyileştiğini" eklemişti.[6]

Gervasius ve Proasius'un fani yaşamları hakkında pek bir şey bilinmemesine rağmen ölümlerinden sonraki kaderleri çok iyi belgelenmiştir. Kalıntılarının bulunması ve başka bir yere taşınmasının en olağanüstü yanı kullanım amaçlarıdır. İnsanlar onlara bazilikanın çifte gözcüleri, koruyucuları gözüyle bakıyordu, "muhafızlar" ve "savunucular", Ambrose'nin tanımıyla da cesur "şampiyonlar", "İsa'nın askerleri".[7] "Yardımcılar" olarak arabuluculuk da yapıyorlardı, gözlerini "sonsuz sayıda melekleri" ve Tanrı'nın görkemini görmek için açanları ilahi olana ulaştırıyorlardı. "Himayeleri çok güçlü" diyordu Ambrose. İleride, bulunuşlarının üçüncü yıldönümünde verdiği vaazda, onları, kendi bölgelerinin sınırlarını koruyan "iyi yılanlar"a (*boni serpentes*) benzetmiştir.[8]

Yılan benzetmesi yapılması, Hıristiyanlıkta yılanın genelde Cennet Bahçeleri'nde insanoğlunun günaha sokulmasını çağrıştırması açısından dikkat çekici. Ancak Ambrose'nin buradaki benzetmesi tamamen edebi, kutsal kitaptan değil. Doğrudan Vergilius'un dizelerinden, Klasik Dönem'de Romalıların kutsal sembolü olan yılana, koruyucu ruha (*genius loci*), bir çağrışım yapmak için alınmış.[9] Ambrose'nin iddiasına göre iki iyi yılan, Gervasius ve Protasius, iyi ruhlar, Ambrosiana Bazilikası'nın doğumuna eşlik eden babaları, muhafızları.

---

6. Augustine, *Confessions*, 9.7, Çev. R. S. Pine-Coffin, Penguin, Hammondsworth, 1961, s. 191. Kısa bir anlatım için bkz. *City of God*, 22.8.
7. Ambrose, *"Letter to Marcellina on Finding the Bodies"*, s. 10.
8. Burada belirttiğim derin analiz ve alıntı için bkz. Jean Doignon, "Perspectives ambrosiennes: SS. Gervais et Protais, génies de Milan", *Revue des études Augustiniennes 2*, 1956, s. 313-334.
9. A.g.e., s. 317-22.

Ambrose, Latin Hıristiyanları içinde şehitlikle alakalı "koruyucu" (*patronus*) kavramını ilk kullanan kişiydi. Romalılar bu kelimeyi, hizmetinde oldukları güç ve nüfuz sahibi insanlar ya da şehirleri ve kurumları yöneten ruhlar için, kendi koruyucu muhafızları için kullanıyorlardı.[10] Ambrose'nin örneğiyle, Hıristiyanlar, bu kelimenin kapsamını, şerefli ölümleriyle Tanrı'nın seçtikleri arasına girmeyi başaran şehitleri de içine alacak şekilde genişlettiler. Bu şekilde Yeni Ahit'te erdemlilikle ilgili Aziz Pavlus'un verdiği örnekte bir başka tanımlamayı da kabullendiler: Yunanca *Agios*, Latince *sanctus* yani anlamı "kutsal" olan kelimeyi. Ancak vaazlarda ve cesur Hıristiyanların hayatlarını ve ölümlerini inceleyen eserlerde kullanıldıkça, günümüzde "aziz" kelimesini çağrıştırmaya başladı. Şehitler sanki ilk *sanctil*erdi, kendilerine onları sıradan insanoğlundan ayıran özel güçler bahş edilmiş "kutsal kişiler". Ölü ya da diri iblisleri def edebilirlerdi çünkü kalıntıları kutsal güçlerini korumaktaydı. İnsanlık yararına Tanrı'yla aramızda arabuluculuk yapabilirlerdi çünkü onun tahtına yakın duruyorlardı. Zamanla seçkin ölüler listesine, dikkat çekici kutsallıklarıyla beraber başka erkekler ve kadınlar da eklendi. Onlar da azizler gibi hatırlanıp muamele gördüler ve gömülü oldukları yerlerde olduğu düşünülen kutsal ruha büyük saygı gösterildi. Koruyucular ve muhafızlar, tanrısal aracılar, azizler, Gervasius ve Protasius'un ardından eski Romalıların *deha*sına atfedilen rolü sürdürdüler.

Bu kendi inancına katma süreci iyi işledi. Hıristiyanlığa geçişte Konstantin'i takip eden imparatorlar *deha* kültünü yasakladı ve doğum tanrısı adına şarap sunulmasını idamla cezalandırdı.[11] Tabii ki eski gelenekler varlığını sürdürdü; Avrupa'daki Hıristiyan misyonerler asırlar boyunca inatla direnen gelenekleri ihbar ettiler: baharda şarap ve ekmek sunulması, dört yol ağızlarına mabetler yapılması yani diğer bir deyişle

10. A.g.e., 325-326.
11. Bu hüküm, 8 Kasım 392 tarihli *Codex Theodosianus*, 16.20.12 içinde bulunabilir.

koruyucu ruhun (*genius loci*) yerel bölgelerde onurlandırılması.[12] Ancak son dönem antik kadınlar ve erkekler aziz kelimesine özlem duydukları *deha*, *daimon* ve diğer görünmez eşlikçilerini de içine alacak bir anlam yüklediler.[13] Aziz, insanları ve mekânları gözeten, insanları doğumlarından ölümlerine kadar koruyan bir varlık olarak *deha*nın soyundan geliyordu.[14] Azizler, Tanrı'nın önünde mesajları ve duaları iletiyorlardır. Ve tıpkı klasik eşlikçiler gibi aziz de dertlileri avutan, hastaları rahatlatan bir dosttu. Azizler gitgide Klasik Dönem'deki atalarının önemine ulaştılar; zaferlerinin işaretleri her yerdeydi: adaklar sunulan *deha*nın yerine koruyucu azizlerin tasvir edildiği sanat eserlerinde ve ikonagrafide, "azizlerin hayatı"nın, koruyucu muhafızların mucizevi hareketlerinin aktarıldığı her yerde, çocuklara onların isimlerini vererek korunmalarını sağlama gayesinde, vaftizde bireysel bir koruyucu edinmede ve nihayetinde de azizlerin kutlama günlerinde; aslında ölüm tarihlerinin yıldönümü, *dies natalis* olarak adlandırılan, cennetteki "doğum" günleri. Bir kişinin koruyucu azizi adına verilen ziyafet, *festum geniale*, bireysel ya da toplu olarak hayatın kutlandığı esas gün, doğum günü kutlamalarına dönüştü. İşte bu, Hıristiyanların, kendilerini kollayan ve yararları için Tanrı'yla arabulucuk yapan varlıkları onurlandırdıkları gündü. Ortaçağda her Hıristiyan'ın bir koruyucusu vardı, hatta kurumların –loncalar, kulüpler, hayır kurumları, kentler, ülkeler, müfrezeler– bile kendi mabetleri ya da ibadethaneleri, özel mihrapları, resimleri ya da kemik parçaları vardı. Vergilius'un Roma İmparatorluğu için kurduğu "*nullus loci sine genio*" [dâhiler her yerde] cümlesi, artık Hıristiyan alemi için "*nullus loci sine sancto*" [azizler her yerde] olarak kullanılabilirdi.

12. Claude Lecouteux, *Démons et génies du terroir au Moyen Age*, Editions Imago, Paris, 1995, s. 43-44. Antik geleneklerin sürmesine dair daha kapsamlı bir bakış için bkz. Ramsay MacMullen, *Christianity and Paganism in the Fourth to Eigth Centuries*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1997.

13. Peter Brown, *The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, The University of Chicago Press, Chicago, 1981, s. 55. Genel olarak Brown'un *"The Invisible Companion"* başlıklı 3. Bölümdeki analizine bakınız.

14. Brown, *Cult of the Saints*, s. 59.

Lakin koruyucu azizler, basit bir Klasik Dönem varlığının değişime uğramasından çok daha fazlasıydı. Aziz, bariz bir biçimde etten kemikten oluşmuş bir aracı, bir insandı –doğrusu çoğu zaman da bir kadındı. Bütün azizlerin ölü olduğu da doğruydu ve ruhlarından bahsetmek gerekirse, ruhları diriliş zamanı tekrar bedenleriyle buluşuncaya kadar gök kubbedeydi. Ancak *cin* ve *daimones*in aksine, azizler fani kalıntılarını arkalarında bırakıyor ve bu kalıntılar –ortaçağ boyunca muazzam hürmet gören– ölüm içinde, çok az insanın baş edebileceği ama herkesin ulaşmak isteyeceği ya da özendiği daha yüksek bir yaşayan benlik imgesi yaratarak, azizin bir zamanlar yaşamış ve ölmüş biri olduğunu hatırlatıyordu. Bu bağlamda Hıristiyan azizleri, antik dönemin görünmez eşlikçilerine benzer farklı zaman dilimlerinde yaşamış insan örneklerine daha az benzemektedir. Efsanevi kahramanlar gibi onlar da sınavlara, sıkıntılara ve testlere katlandılar, güçlükler karşısında cesurca kendilerini feda ettiler.[15] İnsanları doğruluğa ulaştırmak için İbrahim gibi savaşarak ya da "dünyaya gelmiş en yüce ve mükemmel adam"[16] Musa gibi Tanrı'nın emirlerine uyarak, onun sesiyle dolmuş İbrani peygamberler ve emir duyuruculara özeniyor, Hak yolunda ilerliyorlardı. Çağdaşlarını geçip onlarınkinden çok daha yüce bir güce hizmet ettiklerini ileri sürseler bile, azizler de diğer tüm kutsal insanlarla –mistikler ve zahitler, *sadhu* ve *bodhisattva*lar– aynı idealleri şekillendirmekteydiler. Zamanının çoğunu inzivada geçiren azizler de benzer örnekleri gibi ayrıcalıklı insanlardan sayılıyorlardı.

Hıristiyan aziz, bu ve diğer şekillerde, peygamber, kahraman ve bir gün dâhiyi de kapsayacak benzerleriyle ilintili ol-

15. Geoffry Cubitt'in özlü ve kapsamlı "Giriş" bölümüne bakınız. *Heroic Reputation and Exemplary Lives*, Geoffry Cubitt ve Allen Warren (Der.), Manchester University Press, Manchester ve New York, 2000, s. 1-26.

16. MÖ birinci yüzyıl filozoflarından Philon'un bu kanısı için bkz. Louis H. Feldman, *Philo's Potrayal of Moses in the Context of Ancient Judaism*, University of Notre Dame Press, Indiana, 2007, s. 3. Birinci yüzyıl Yahudi tarihçilerinden Josephus da aynı kanıyı paylaşıyor ve Musa'nın erdemlerini, çeşitli Klasik Dönem emsalleriyle ve kahramanlarla kıyaslayarak açıkça övüyordu.

mayı sürdürdü.[17] Yine de aziz, onlardan daha fazla ve tamamen özgün bir mertebede görülüyordu. İsa, Matta İncili'nde (5:48), "Göksel Babanızın yetkin olduğu gibi siz de yetkin olun" der müritlerine. O kendi hayatıyla örnek teşkil etti. Tanrı, etten ve kemikten bir insan, eşsiz bir kahraman olarak insanlık mücadelesi için ilahi mükemmellikle yeryüzüne indi.[18] O, ilahi güçlerle donatılmış bir bireyin neler yapabileceğinin yaşayan kanıtıydı. Yani fani bedeninin çarmıha gerilmesi, onun Tanrısal olabilme mücadelesiydi. Başkalarının da buna özendiği kesin. Bütün Yahudiler Tanrı'nın insanı kendi suretinden ve kendisine çok benzer yarattığını biliyordu. Ve "ilahi insan" kavramı, tanrıların sık sık insan olarak tasvir edildiği ve İskender ve Sezar gibi en yüce insanların vücutlaşmış tanrılar olarak görüldüğü antik dünyada da gayet iyi biliniyordu. Yine de Hıristiyan öğretisi daha kati, daha kapsamlı ve daha açıktı.[19] Tanrı'nın mistik varlığına ulaşabilmek, İsa gibi kutsal bir insan olabilmek için Tanrı'nın yetkin olduğu gibi sen de yetkinliğe ulaşmaya çalış. İsa'nın yolunda giderek mükemmelliğe ulaşma gayesi Tanrı olabilme teşebbüsüydü.

Bu, imkânsız gibi görünebilir ve hatta Aziz Ambrose ile büyük çağdaşı, müriti Aziz Augustine bunu göstermeye de çalıştılar. Augustine bütün teolojik enerjisini, insan ruhunun ilk günah nedeniyle kaçınılmaz bir şekilde hasar gördüğünü ve bu yüzden yaşarken ya da yardım edilmeden kusursuzluğa ulaşamayacağını kanıtlamaya adadı. Çağdaşlarına, ilk günahın, Adem ve Havva'nın yılanın, "Tanrı gibi olacaksınız" (Tekvin 3:5) sözüne kanmalarının bedeli olduğunu hatırlattı. Böyle şeylere özenmek çok tehlikeliydi, kibir ve gurur kokuyordu. İnsanoğlunun kendi başına kusursuzluğa ulaşması mümkün

17. Max Scheler'in 1. Baskısı 1933'te yapılmış *Vorbilder und Führer* eseri, bu devamlılığın klasik sosyolojik bir açıklamasıdır.

18. Örneğin bkz. Peter Brown, "The Saint as Exemplar in Late Antiquity", *Representation 1*, Sayı 2, Bahar 1983; Donald Weinstein ve Rudolph M. Bell, *Saints and Society: The Two Worlds of Western Christiandom, 1000-1700*, University of Chicago Press, Chicago, 1983.

19. Helmet Koester, "The Divine Human Being", *Harvard Theological Review 78*, Sayı 3-4, 1985, s. 243-252.

değildi ancak Tanrı'nın lütfuyla daha yüksek bir hikmete ulaşabilirdi.

Augustine'in kuvvetli söylemleri, İsa'nın kusursuzluğa erişme buyruğunu gerçekleştirilebilir bir şey olarak algılayanları bir süreliğine durdurmayı başardı. Ancak bu, ne arzuyu ne de arayışı yok edebildi ve nihayetinde yapmaya çalıştığı da bu değildi. Mesih'in yolundan giden herkes ulaşılması imkânsız bir hedef bile olsa Mesih gibi olmaya çalışmalıydı. İlahi İsa örneği, sınırlayıcı bir durum ve idealdi. Ve yine de onun öğretisini kabul etmek beraberinde baş ağrıtan birçok soruyu getirdi: Eğer insanoğlu günahkâr yapısını alt etme gücüne sahip değilse mükemmellik yolunda ilerleme şansı neydi? Kaderinde aziz olmak yazanlar Tanrı'dan gelen içsel bir gücün etkisinde miydiler? Yoksa bu güç onlara doğrudan yukarıdan –Tanrı, melekler ya da Kutsal Ruh tarafından– mı verilmişti? Tanrı'nın ihsan ettiklerini bir kişi hangi bağlamda geliştirebilirdi? Ve gösterdiğimiz emek ve çabanın, Mesih gibi olmak için döktüğümüz terin kurtuluşumuza ne katkısı olabilirdi?

Bu soruları ciddiye almak Hıristiyanlık tarihi hakkında çok şey anlatabilir. Katolik Kilisesi'ni parçalayan Avrupa'daki Reform Hareketi'nden başlayarak, kurtuluş ve lütfun gizemi hakkında net bir cevap bulmak için yüzyıllardır tartışan teologlar bir dizi rakip konum yarattılar. Ancak dâhinin tarihi perspektifinden bakarsak, göze çarpan nokta, insanoğlunun nasıl üstünlüğe ulaşabileceğine dair Hıristiyanların yürüttükleri ile Klasik Dönem'de sıradan bir insanın nasıl daha fazlası olacağı hakkındaki tartışmaların birbirine ne kadar yakın olduklarıdır. Bir azizi aziz yapan, bu özel şey, lütfedilen *quiddam divinum*, neydi ve ona nasıl sahip olunuyordu? Üstün *ingenium* gibi doğuştan edinilen bir hediye miydi? Koruyucu bir ruh tarafından mı veriliyordu? Fedakârlık ve alın teriyle hak edenlere doğrudan Tanrı tarafından mı aktarılıyordu? Tüm bu soruların tatmin edici cevapları mevcut; asırlar boyunca Klasik emsallerine bariz benzer bir biçimde ortaya çıktılar. Bir kişinin pozisyonu ne olursa olsun, *quiddam divinum*un ne olmadığı açıkça bel-

liydi. Erken dönemde kilisenin, antiklerce insanı daha yüksek bir seviyeye çıkaran bu gizemli varlıklarla karşı karşıya gelmemesi mümkün değildi, özellikle de Sokrates'in insanı eşsiz bir bilgelik ve berrak bir görüşle donatan *daimonion*uyla.

Bu kelime Yunanca Yeni Ahit'te sıkça geçer: tam olarak elli beş defa.[20] Gerçi Hıristiyanların küçültmeler için -yüce Mesih karşısında bütün pagan *daimon*ları "küçük"tü- tenezzül ettiği kelime, ister istemez Sokrates'in meseleleri tartıştığı göklere çıkardığı *daimonion*unun şeytani sayıldığını hatırlatıyordu. İlk Latin teologlardan Tertullianus örneğin şöyle söyler: "Filizoflar, *demon*ların varlığını kabul ediyorlardı. Sokrates bizzat bir *demon*un söylediklerine uydu. Peki neden? Söylendiğine göre çocukluğundan beri kötü bir ruh ona musallat olmuştu; onu doğru yoldan çıkarmıştı."[21] Tertullianus'un çağdaşı Lactantius, Hıristiyan bir yazar ve İmparator Konstantin'in danışmanı, benzer şekilde üçüncü yüzyıl başlarında okurlarına şöyle diyordu: "Sokrates, çocukluğundan beri yanında devamlı bir *demon* olduğundan ve onun yönlendirmelerine ve arzusuna göre hareket ettiğinden bahsediyordu."[22] Aziz Augustine de birçok kereler Sokrates ve Platon'a daha ılımlı yaklaşmış, bununla beraber *City of God* isimli eserinde bu konuyu daha kapsamlı ele alarak Apuleius'un eserinin yanlış adlandırıldığının altını çizmiştir. *De Deo Socratis*, kendisini ele geçirmiş bir şeytan söz konusu olduğuna göre *Demon of Socrates* [Sokrates'in Şeytan'ı] şeklinde tercüme edilmeliydi.[23]

Tetullianus, Lactantius ve Augustine, üçü de Latince yazdılar Yunanca değil ve Latinceleştirilmiş *daemon* kelimesini Sokrates'e yol gösteren ruhu tanımlamak için kullandılar. Hiçbiri Sokrates'in *daimonion*unu diğer sıradan ruhlardan ayırt

20. Tam tersi *daimon* büyültme amacıyla çok nadir kullanılmıştır. Karmaşık teknik farklar ve *daimon* ile *daimonion*un kullanımı ve İbranice karşılıkları hakkında şu makaleye bkz. *"δαίμων, δαίμόνιον"*, *Theological Dictionary of the New Testament*, Der. Gerhard Kittel, Çev. Geoffrey W. Bromiley, Wm. B. Eardmans, Michigan, 1964-1976, 10 Cilt; 2. Cilt, s. 1-20.

21. Tertullian, *Apology*, s. 22.

22. Lactantius, *The Divine Institutes*, 2.15.

23. Augustine, *City of God*, 8.16.

edecek ufak bir farklılık bile gözetmedi ve bu yaklaşım Aziz Jerome'in (Hieronymus) Latince İncil çevirisinde de sürdü. *Vulgata*'yı okuyanlar, hâlâ kullanılan kilise kuralları kitabı, *daemon* kelimesinin baştan sona Yunanca *daimon* ve *daimonion* kelimeleri yerine kullanıldığını görecekler. Erken dönem Hıristiyanlarının, zihni ele geçiren ruhlar hakkındaki kendi inanışlarını ve anlayışlarını değiştirmeye çalıştıkları düşünülürse, bu seçim gayet savunulabilir. Hepsi –Pagan tanrılar, *daimon* ya da *deha*nın varisleri, şeytanlar ve tüm kötü ruhlar– Hıristiyanlıkta *daemon* yani *demon* (iblis) kategorisi altında toplanabilirdi ve öyle de oldu.[24] Antik insanlar açısından tarafsız olmaktan çıkan bu terimin içeriği şöyle değişti: Hıristiyan inanışına göre bütün *demon*lar şeytanidir.

Bu yeniden tanımlamanın –ya da modern ifadeyle yeniden markalaştırmanın– sözde tek tanrılı olan bir dinin merkezine çok tanrılı bir dünya görüşünün kalıntılarını bırakmak gibi ilginç bir sonucu oldu. Bunun yanı sıra baba Tanrı, belirsiz –kesinlikle Hıristiyanlar tarafından tanımlanmamış– ama yine var olan birçok "küçük" tanrı arasında kaldı.[25] İlk Hıristiyanların her yerde iblis gördüklerine şüphe yok! Tüm pagan tanrıları –Olimposlulardan en önemsiz yerel *deha*lara ve *cin*lere kadar– işbirlikçi ruhlar vasıtasıyla kitlelere yaşatılan yanılsamalar olarak yeniden açıklanmıştır. Mesih'ten önce yüzlerce yıl boyunca ruhları yozlaştıran şeytanlar, hâlâ yürek ve zihin arasındaki savaşta yer almaya devam ediyorlardı.[26] Bedende sinsi sinsi dolaşıyor, her türlü mekânda pusuya yatıyor, ayartıcı tuzaklar kuruyor, kusura ve günaha

24. Robin Lane Fox'un kısa gözlemine göre, "Paganizm, şeytani bir sistem olarak yeniden sınıflandırıldı". Robin Lane Fox, *Pagans and Christians*, Harpercollins, San Francisco, 1988, s. 326.

25. Fox, *Pagans and Christians*, s. 137. Bu konuda ayrıca bkz. Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity A.D. 200-1000*, Blackwell, Oxford, 1996, s. 37; Ramsay MacMullen, *Paganism in the Roman Empire*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1981, s. 82.

26. Peter Brown, *The World of Late Antiquity A.D. 150-750*, W. W. Norton, New York, 1971, s. 54. [Peter Brown, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, Çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. (ç.n.)]

çekiyorlardı. Hatta bizzat Mesih bile iblislerin kötü efendisi, usta ayartıcı Şeytan tarafından, kırk gün kırk gece "yeryüzünün krallıkları" (Matta, 4:8) vaadiyle ayartılmaya çalışıldı. İsa direndi ama herkes bu kadar güçlü değildi. "İblislerin prensi", emrindeki birliklerle en zorlu ruhu bile ele geçirebilirdi.

İşte bu sebeple, kadınlar ve erkekler, Gervasius ve Protatius gibi güçlü muhafızlara, iblisleri bozguna uğratıp yok edecek Hıristiyan mücahitlere ihtiyaç duyuyorlardı. Ambrose onlar tam bir asker ve aynı zamanda efendileri Mesih gibi şeytan çıkarıcı olarak tarif ediyordu.[27] Tüm İncillerde İsa iblislere buyuruyor, onları azarlıyor ve Kutsal Ruh'un gücü ve "Tanrı'nın eliyle" (Luka 11:20) onları insanların ve mekânların içinde çıkarıyordu. Ferisiler, mucizevi güçlerinin şeytan çıkarmayla bu denli alakalı olmasından dolayı Mesih'i de bizzat ele geçirilmiş olmakla itham ettiler. Topluma, "İblisleri, iblislerin prensinin gücüyle kovuyor" (Matta 9:34) dediler. Buna rağmen insanlar, tıpkı efendilerinin gücünün kendilerine geçtiğini öğrenen İsa'nın müritleri gibi huşu içindeydiler. "İblisleri kovma yetkisi" (Markos 3:14-16), Mesih'in mirasının ve lütfunun bir parçasıydı ve havarilere, onların ardından da Gervasius ve Protasius gibi kudretli, Mesih'in izinden giden kutsal adamlara geçiyordu.[28] Hatta ortaçağda, şehitlerin mezarları şeytan çıkarmak için önemli yerlerdi; Augustine'in böbürlenerek aktardığına göre, iblislere "işkence edilerek hadlerinin bildirildiği ve ele geçirdikleri insanların bedenlerinden kovuldukları" gürültülü, inlemelerle çınlayan mekânlardı.[29]

Ancak şeytan çıkaran ve arındıran azizlerin –kötülükle sürdürülen büyük kozmik mücadelede ön safhalarda yer alan askerlerin– zaferi bilek gücüne dayanıyor olamazdı. Sokrates'in

27. Antik dünyada ve erken dönem kilisesinde şeytan çıkarma için bkz. Eric Sorensen, *Possession and Exorcism in the New Testament and Christianity*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2002 ve Graham T. Twelftree, *In the Name of Jesus: Exorcism among Early Christians*, Baker Academic, Grand Rapids, 2007.

28. Peter Brown, "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity", *The Journal of Roman Studies* 61, 1971, s. 81.

29. Augustine, *City of God*, 7.26, s. 340.

yere göğe sığdırılamayan *daimonion*unu ve dünyadaki daha başka birçok *daimon*u bulup yok etmelerini sağlayan aynı güç, onlara keskin netlikte bir görüşle donatıyor, fani şeylerden öte varoluşun ebedi hakikatlarını anlama kapasitesi veriyordu. Azizin ruhu, ait olduğu kişiyi ilahiyata bağlayan çok gelişmiş bir araçtı. Azizler daha yüksek bir bilinç ve anlayışa sahipti: Mesajları iletebilir ve bilgelik dağıtabilir, kehanette bulunabilir, mucizeler gerçekleştirebilir, idrak güçleriyle hakikatları açığa çıkarabilirlerdi. Diğerlerinin kör ve sağır olduğu şeyleri görüp duyabilen azizler, varoluşun en saklı gerçeklerine erişebilme ayrıcalığı sayesinde, çok az ölümlüye nasip olacak irfana ve esinlenmeye sahiptiler.

Kilisenin doktorları (Latince *docere*=öğretmek fiilinden türemiş) olarak adlandırılan, engin bilgi ve ileri görüşlülükleriyle tanınmış bir aziz sınıfının kilise tarafından ayrı tutulması, biraz da kutsal idealin bu yönünü onurlandırmak içindi. Patristik yazarların bir bakıma esnek kullanımıyla bu başlık, sonunda kurucuları "yüce doktorlar"ına, sekizinci yüzyıl başlarına kadar geniş çapta tanınan dört kilise babasına –Ambrose, Augustine, Jerome ve Gregory– resmiyet kazandırdı. Zamanla, kilise, listeye tanınmış skolastik düşünürler Aquinas, Albertus Magnus ve Bonaventure, geleceği gören kâhinler Avilalı Theresa ve Sienalı Catherine gibi başka isimleri de ekledi.[30] Albrecht Dürer'in, çalışırken –huzur verici bir hikmet ve esinlenmeyle parıldayan– Aziz Jerome'yi gösteren ünlü on altıncı yüzyıl gravürü, azizin esinlenmiş bilgin ve kâhin imajının ne kadar güçlü olduğunu kanıtlar. Jerome'nin dördüncü yüzyılda yazdığı eser *De Viris Illustribus* (Şöhretli Şahsiyetler) de aynı etkiyi yapar. Bu eser, filozoflar ve *viris illustribus*lar için onların bilgeliğini ve değerini öven methiyeler yazan Suetonius ve daha birçok pagan yazara doğrudan bir cevap vererek, Klasik Dönem yazarlarının "soylular arasındaki şöhretli edebi

30. Theresa ve Catherine 1970'lere kadar doktor olarak takdis edilmemişlerdir. Hangi doktorun seçileceği usulü için bkz. Lawrence C. Cunningham, *A Brief History of Saints*, Blackwell, Oxford, 2005, s. 87-91.

şahsiyetler" için yaptıklarını, Hıristiyanlar için yapmak isteyen özbilinçli bir kitaptır. "Kilisede hiç filozof ya da hatip ya da ilim insanı olmadığını sananlara, onu kaç kişinin ve nasıl insanların tesis ve inşa ettiğini, süslediğini öğretip, kendi cehaletinin farkında olmayanların, inancımızı köylü basitliğiyle suçlamasına engel olsun" diyordu Jerome.[31] İyi doktor ve kütüphanecilerin atasının hakkı vardı; kendisinin ve Hıristiyan kardeşlerinin güvenle bir başka aydınlanma kaynağına başvurabileceğini ileri sürüyordu. Antiklerin muhafız ve tanrısal insanlarının yerini alan azizler, Tanrı'ya ulaşmak için Mesih'in güdülerinin ve yardımlarının yanı sıra kendi özel koruyucularını da çağırabilirlerdi: Her azizin bir *dehası* vardı.

İbranice *malachi*, Yunanca *angeloi* denen "melekler" (*angels*) Hıristiyan evreninde iblislerden katı olarak ayrılmış ve sonuçta onlardan çok daha güçlü yardımsever varlıklardı. Tabii ki Hıristiyanlar bu varlıkları ilk keşfedenler değillerdi. Bu kavramın, Yunanlarda *daimon* inanışına ilaveten, ilahi haberci ve elçiler olarak algılanan *angelio* da dahil, birçok gelenekte derin kökleri vardı.[32] Ancak hepsinin içinden Hıristiyanların gözünü açan Yahudilerin uzun ve zengin mirası oldu.[33] Tekvin bölümünde "Tanrı'nın meleği" ve "Tanrı'nın melekleri"nin sıkça göründüğü; çağrıldığı ve kendilerini seçilmiş kişilere gösterdikleri Yahudi İncili'nde melekler sayfalarca yer tutar. Tekvin 22:12'deki meşhur rüyasında Yakup, "Tanrı'nın meleklerinin inip çıktığı" gökyüzüne uzanan bir merdiven görür ve daha sonra karanlıkta, Hoşea Kitabı'na göre bir melek olan garip bir

31. Jerome, "Introduction", *De Viris Illustribus*, http://www.newadvent.org/fathers/2708.htm

32. Bkz. Franz Cumont, "Les anges du paganisme", *Revue de l'histoire des religions* 72, 1915, s. 159-182; F. Sokolowski, "Sur le cult d'Angelos dans la Paganisme Grec et Romain", *Harvard Theological Review* 53, Sayı 4, Ekim 1960, s. 225-229.

33. Yahudilerin melek anlayışıyla ilgili geniş literatür içinde şu eserler faydalı bir başlangıç olabilir: W. G. Heidt, *Angelology of the Old Testament*, Catholic University Press, Washington, 1949; Micheal Mach, *Entwicklungstadien des judischen Engelsglauben in vorrabbinischer Zeit*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1992; Kevin P. Sullivan, *Wrestling with Angels: A Study of the Relationship between Angels and Humans in Ancient Jewish Literature and the New Testament*, Brill, Leiden ve Boston, 2004.

varlıkla güreşir. İsrail'in Tanrısı, çocuklarının Mısır'dan "kaçışını hazırlaması" için bir melek gönderir ve sıkça melekleri yıkım aracı olarak, tıpkı Zebur 78'de Firavunun üzerine "sıcak öfkesi"ni salması için gönderdiği "bir grup tahribat melekleri" şeklinde kullanır. Ateşten kılıçları olan çocuk melekler, kanatlı meleklerin yanı sıra sayısız kötü melek ve Şeytan'ın gözdeleri de vardır. MÖ üçüncü yüzyılda gerçekleştirilen, Yahudi İncili'nin Yunanca çevirisi Septuanginta'da, Tanrı'nın tahtına eşlik eden meleklere rastlanmaktadır.

Bu emsaller Hıristiyanlara yeterli materyali sağladı; kendi kutsal metinlerinde meleklerden bolca bahsedilmesi tesadüf değil. En ünlüsü, Meryem'e görünen ve İsa'nın doğumunu müjdeleyen Cebrail. Başmelekler Mikail ve Rafael ile birlikte, İncil'de ismiyle anılan üç melek olsa da meleklerin sayıca çok olduğu görülüyor. İsa, bunu havarilerine, isterse babasını düşmanlarını mağlup etmek için "on iki tümenden fazla melek" göndermeye çağırabileceğiyle açıklar (Matta 26:53). İleride Stalin, Papa'nın önemsiz sayıdaki tarifiyle alay edecekti, zira bizzat orduların Efendi'si bu konuda yeterli bir kaynaktı; Apokalips 5:11'de melekler, "binlercenin binlercesi, on bin kere on bin" kadardılar.[34] Rönesans'a kadar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, kökenlerini ve görevlerini serbestçe yorumladıkları çeşitli melekleri, başmelekleri, çocuk melekleri ve kanatlı melekleri önem sırasına göre aynı ayrıntılı hiyerarşik yapıda sınıflandırıyorlardı. Melekler, imanlıları kollamak ve kötüleri cezalandırmak, mesajları taşımak ve Tanrı'nın emirlerini duyurmak gibi birçok farklı rol üstlendiler. Fakat en yaygın Hıristiyan görüşüne göre ruhların koruyucuları ve vaftiz olmuşların muhafızlarıydılar. Aziz Pavlus İbranilere Mektup'unda şöyle sorar:

34. Daha sonra, özellikle ortaçağ boyunca meleklerin kesin sayısı Hıristiyan ve Yahudi araştırmacıları meşgul eden bir soru oldu. Talmud alimlerine göre bu sayı 301655172 olmalıydı. Ancak on yedinci yüzyılda Alman Cizvit Gaspar Schott sayısal buluşuyla ödülü aldı. *Magia universalis naturae et artis* (1967) isimli eserine göre evrendeki meleklerin sayısı 2978149956285365484961654793688000000000000000000000000 olmalıydı! Bkz. H. Levlercq, "Agnes", *Dictionnaire d'archéologie Chrétienne et de liturgie*, Letouzey et Ané, Paris, 1907, 15 Cilt; 1. Cilt, 2. Kısım, s. 2154-2155.

"Bütün melekler zulüm görenleri korumak için gönderilmedi mi?" (İbranilere Mektup, 1:14) Benzer şekilde, Havarilerin İşleri'nde, Petrus hapishaneden kaçıp bir arkadaşının evine geldiğinde, onun öldüğünü sanan hane sakinleri gördüklerine inanamazlar. "Onun meleği olmalı" diye bağırırlar (İşler 12:15). Petrus'un meleği, anladığımız üzere, tıpatıp ona benzeyen, ruh ikizi, onun koruyucu *deha*sıdır.

İlk Hıristiyanların, kelimeyi bu bağlamda pagan çağrışımlarından dolayı nadiren kullandıkları doğrudur ne var ki zamanla "melek" *deha*nın anlamdaşı haline geldi. Ancak erken dönem Hıristiyan tefsircileri çoğu zaman, Yahudi inancındaki benzerlerini ve aynı zamanda Klasik Dönem'deki, özellikle de Roma dünyasındaki geniş dâhi kültünü çağrıştırmaktan kaçınacak biçimde koruyucu rehberlerden bahsettiler.[35] Örneğin ikinci yüzyılda yazılmış, popüler ve etkileyici eser *Shepherd of Hermas*, kiliselerde okundu ve erken dönem kilise babaları tarafından ilahi esinlenmenin bir ürünü sayılarak takdir gördü. Eserde, "Her İnsana Eşlik Eden İki Ruh Nasıl Tanınır ve Tavsiyeleri Birbirlerinden Nasıl Ayırt Edilir" konusu anlatılıyordu. "Her insanın yanında iki melek vardır" deniyordu eserde, "biri doğruluktan diğeri kötülükten taraf." Üçüncü yüzyılın başlarında, Origenes benzer bir gözlemde bulunur: "Her bir kişiye eşlik eden iki melek vardır. Biri iyilik meleği, diğeri kötülük meleği. Eğer içimizden iyi düşünceler geçiyor ve ruhumuz hakkaniyet doluyorsa, kesinlikle Tanrı'nın meleği bizimle konuşmaktadır. Ama içimizde kötü düşünceler varsa o zaman Şeytan'ın meleğidir bize seslenen."[36] Meleklere dair yapılan bu vurgular, birbiriyle çelişen dürtüleri ve zihindeki tezatlıkları anlama biçimi, aslında psikoloji biliminin başlan-

35. Bu bağlantının etraflıca geliştirilmemesi şaşırtıcı. Erken dönemde bağlantının algılanışıyla ilgili bkz. Gordon J. Laing, *Survivals of Roman Religion*, Longmans, New York, 1931, s. 23-24. Büyük oranda faydalandığım ve bu konudaki en eksiksiz çalışma için bkz. Robert Schilling, "Genius et Ange", *Rites, cultes, Dieux de Rome*, Éditions Kincksieck, Paris, 1979, s. 415-441.

36. Origen, *Homilies*, 12.4; Origen, *Homilies on Luke; Fragment on Luke*, Çev. Joseph T. Lienhard, Catholic University of America Press, Washington, 1996, s. 49-50; ayrıca bkz. Homily, 35.3.

gıcıydı. Aynı zamanda var olan iyi *deha* inanışının, kötücül bir ikizle eklemlenerek değiştiğini de gösteriyorlardı. Aslında ortaçağ boyunca tefsirciler, doğuştan gelen, en derindeki düşüncelerimize sızabilecek ve bizi günaha sevk edecebilecek bireysel bir iblise, bir kötülük meleğine karşı uyarıyorlardı.[37] İşte bizi koruyabilecek bir muhafız aramamızın en büyük nedeni buydu. Tabii ki bu görevi azizler üstlendi ancak koruyucu melekler de her zaman yardıma hazırdılar. "Ruhun kıymeti öyle büyük ki her biri doğuştan koruyucu bir meleğe sahip" diyordu Aziz Jerome.[38] Başka bir yerde, Jerome, Horaius'un bilinen *deha* tanımını kullanarak, muhafız meleği bir yoldaş olarak tarif ediyordu.[39] Bu, iki söylemin birleştirildiğini gösteriyor ve daha başka vesilelerde de açığa çıkıyor. Örneğin kendisinin ya da bir başkasının *deha*sı üzerine yemin etmek yerine Hıristiyanlar, eski Roma deyimi *per genium tuum* yerine *per angelum tuum* diyerek melekleri şahit gösteriyorlardı.[40] Benzer şekilde ilk Hıristiyanlar resmi olarak kız ve erkek kardeşlerinden de "Senin meleğin" diye bahsederken mezar taşlarına da genellikle, doğrudan mezar yerini işaretlemek için rahmetlinin *deha*sını simgeleyen bir işaret kullanan pagan geleneğine ait bir alışkanlıkla "[merhum]un Meleği" yazısını kullanıyorlardı.[41] Erken dönem Hıristiyan melek tasvirleri bile *cin*lere benziyordu. İncil'de meleklerin uçabildiğinden bahsedilmesine rağmen görsel tasvirlerde kanat simgesi ancak dördüncü yüzyıldan itibaren kullanıldı. Aksine ilk Hıristiyan tasvirlerinde melekler, şaşırtıcı bir biçimde Roma *deha*sına benzer, genelde

37. Örnek için bkz. "Diable" maddesi, *Dictionnaire raisonné de l'Occident medieval*, Der. Jacques Le Goff ve Jean-Claude Schmitt, s. 260-272.

38. Hugh Pope, "Angels", *The Catholic Encyclopedia*, Romert Appleton Company, New York, 18 Temmuz 2011'de alıntılanmıştır. New Advent: http://www.newadvent.org/cathen/01476d.htm Teologlar koruyucu meleğin ruhani doğumla (vaftiz) mı yoksa doğuştan mı geldiği konusunda hemfikir değildir.

39. Bkz. Schilling, "*Genius et Ange*", s. 432.

40. A.g.e., s. 434.

41. Brown, *Cult of the Saints*, s. 51; Brown, *The Making of Late Antiquity*, s. 72, 121, dn. 64; Schilling, "*Genius et Ange*", s. 434-435. Ayrıca bkz. H. Grégoire, "'Ton ange', et les anges de Thera", *Byzantische Zeitschrift* 30, 1929-1930, s. 641-644.

temiz yüzlü (bazen sakallı), beyaz tunik içinde genç erkekler olarak gösterilir.[42] Sonunda Roma *cin*inin sadece insanları değil mekânları da koruduğu gibi meleklerin hâkimiyet alanı da dini otoriteler tarafından şehirleri, milletleri ve aslında "bize ait olan her şeyi" –hatta kimilerine göre hayvanları, bitkileri ve rüzgârları– kapsayacak şekilde genişletildi.[43]

Bariz birtakım pagan etkileri, melek kültü üzerinde putperestlik tehlikesi yaratsa da bunlar büyük oranda ayıklandı; kişisel muhafız melekler kültü, Papa V. Paul'ün 1608'de melekler onuruna ilan ettiği resmi bayram tarihine, modern dönemin başlarına kadar serpildi.[44] Koruyucu aziz ve muhafız melek birlikte, *cin* ve *daimones*e benzer, cennet ile dünya arasında aracılık hizmeti vererek, daha yüksek bir benlik fonksiyonu kazandılar. Tertullianus, bütün insanların doğuştan –daha rahimde kendisine bahş edilmiş– bir muhafız meleği olduğuna ve ruhani doğum olan vaftizle de koruyucu bir aziz edinildiğine inanıyordu. Ancak en güçlü koruyuculara ve bu yüksek varlıklarla en sıkı ilişkilere sahip olanlar bizzat azizlerdi. Aslında, onları daha çok azizler görebiliyorlardı ve azizler, tıpkı Gervasius ve Protasius'un kalıntılarının Ambrose ve cemaatine "sonsuz sayıda meleği görünür" kıldığı gibi diğerlerinin gözlerini bu varlıklara açabiliyorlardı. Dördüncü yüzyıl tarihçilerinden Ammianus Marcellinus'un belirttiğine göre, "teologlar [muhafız meleklerin] her insanın doğumu sırasında yanında olduklarından ve onlara rehberlik ettiklerinden bahsediyorlardı"; bu melekler "çeşitli erdemleriyle ün kazanmış çok kı-

42. Gunnar Berefelt, *A Study on the Winged Angels: The Origin of a Motif*, Çev. Patrick Hort, Almqvist&Wiksell, Stockholm, 1968, s. 7; Rosa Giorgi, *Angels and Demons in Art*, Der. Stefano Zutti, Çev. Rosanna M. Diammanco Frongia, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2005; Arnold Nesselrath, "Wrestling with Angels: The Invisible Made Visible", *Angels from the Vatican*, Der. Allen Duston ve Arnold Nesselrath, Art Services International, Virgina, 1998, s. 44-49.

43. Sözde-Dionysius, alıntı Daneilou, *Angels and their Missions*, s. 16.

44. Muhafız melek inancının devamlılığı için bkz. Carlo Ossalo, *Gli Angeli Custodi. Storia e figure dell' «Amico vero»*, Einaidi Editore, Turin, 2004; Jean-Patrice Boudet, Philippe Faure, Christian Renoux (Der.), *De Socrate à Tintin. Anges gardiens et démons familiers de l'Antiquite à nos jours*, Press Universitaries de Rennes, Renne, 2011.

sıtlı bir kesim tarafından görülebiliyorlardı."[45] Marcellinus bir pagandı ancak geniş kapsamlı yaklaşımı –ruhani üstünlüğün özellikle meleklerle yakın ilişkide olmaktan geçtiği– yaygın şekilde kabul görmüştü.[46] Origenes'in öğrencilerinden Gregory Thaumaturgus, biraz yüksekten atarak, "Uzun bir süredir meleksi bir varlığın kendisini kolladığını ve ona yardım ettiğini" yazmıştır.[47] Samimiyet ilahi varlığın tek göstergesi değildi fakat özel bir ayrıcalıktı ve Gregory, hocası Origenes'ten önce bilhassa yüksek bir varlığı, "yüce görüşlü bir meleği", bizzat Mesih'in meleklerinden birini duyumsamıştı.[48] Sokrates ve Augustus gibi paganların hizmetinde daha üstün *deha*lar olması gibi büyük imana sahip insanların da daha yüksek sınıftan melekleri vardı.

Bu seçilmiş kişiler, melek yoldaşlarıyla sadece dostluk kurmuyor, onlarla benzerleşiyorlardı. Mesih'in vaatlerinin muazzam anımsatıcıları Matta, Markos ve Luka'nın bahsettiği gibi diriliş günü kurtarılanlar "cennetteki meleklere benzeyecek' ve ölüm onlara uğramayacaktı.[49] Aziz Pavlus, insanın "meleklerden biraz geri kılındığını" söyler (İbraniler 2:7). Ancak koruyucusu onu yükseltebilirdi. "Meleksi" olmak, erdemlilerin görkemli sonuydu ve azizlere bu son garanti edilmişti. Bu sebeple kilise girişlerinde ve katedral cephelerinde, azizler ve melekler bir arada durur. Bu sebeple içten bir dua "melekler ve azizler"e diye edilir. Zamanla bir azizi "melek gibi" adlandırmak sıradanlaştı ve bazıları özel unvanlar bile aldılar.[50] Âlim aziz Thomas Aquinas –dendiğine göre zihni öyle ele geçirilmişti ki aynı anda birkaç yazmana dikte ettirebiliyordu– ortaçağda "Melekvari Doktor" unvanını kazanmıştı. Aziz Bonaventure "Kanatlı Melek gibi [*Seraphic*] Doktor" oldu ve onun kesin kanısına

45. Brown, *Cult of the Saints*, s. 52.
46. Brown, *Cult of the Saints*, s. 52-53.
47. Gregory alıntısı için bkz. Brown, *Making of Late Antiquity*, s. 72.
48. A.g.e., s. 71.
49. Matta 22:30; Markos 12:25; Luka 20:36.
50. David Keck, *Angels and Angelology in the Middle Ages*, Oxford University Press, New York, 1998, s. 44, 144.

göre Aziz Assisli Françesko sadece meleğe benzemiyordu, açık olmak gerekirse o, imanlı bir bedende dünyayı gözlemlemeye inmiş kıyamet habercisi meleklerin altıncısıydı. Ortaçağ kilisenin ileri gelen otoritelerine göre Bonaventure bunu bilebilecek pozisyondaydı. Ancak kendi açıklamasına göre, özellikle bu bilgi kendisine doğrudan göksel bir sesle aktarılmış, kanatları olan bir varlık tarafından iletilmişti.[51]

Bu varlık, şüphesiz, paganların teofani ve tezahürün elçisi, saklı gerçeklerin habercisi olarak algıladıkları koruyucu ruhlardan çok daha yüksek seviyede bir melek olmalıydı. İskenderiyeli Klement, ikinci yüzyılda, Mesih'in gelişinden uzun zaman önce meleklerin Tanrı'nın emriyle dünyada aktif olduklarından, "Mısırlılara saklı ve gizemli felsefelerini", "Keldanilere astrolojiyi", Hindulara "en Yüce Tanrı'nın bilimini" ve Yunanlara felsefe bilgilerini ilettiklerinden bahseder.[52] Şimdi, Mesih'in gelişiyle birlikte eskisinden çok daha aktif biçimde Tanrı'nın sonsuz bilgeliğini seçilmiş kişilere iletip ayrıcalıklı bir kavrayış sunuyorlardı. Kulağında bir meleğin sıcak nefesini hisseden kişi, ilahi bilgelikle –bugün de dediğimiz gibi "ilhamla"– Latince *spirare* yani nefesle doluyordu. Tanrı, Ademe yaşam verdiği gibi bir meleğin nefesiyle de ruhlarımızı bilgelikle doldurabilirdi. Vahiy, esinlenme ve tezahür sırasında melekler evrenin en derin sırlarını açıklayacak güce sahipti.

Burada Hıristiyanlara özgü bir *furor divinus* zemini oluşuyordu. Peki ama insan, kulağına fısıldayanın iyi bir melek olduğundan ve kötücül bir melek olmadığından –basitçe insanı ele geçirmediğinden, Tanrı'nın emriyle hareket ettiğinden– nasıl emin olabilirdi? İblisler, insanı daha kolay kandırabilmek için melek kılığına bürünmeye bayılır değil mi?[53] Hatta bizzat Şey-

51. A.g.e., s. 144.

52. Danielou, *Angels and their Mission*, s. 18.

53. Bu fikir Tertullianus'a ait. Ona göre meleklerin ve şeytanların "ortak özelliği" kanatlar, "aynı anda her yerde olabilmelerini" sağlayarak her şeyi önceden bilmelerini ve insanları kolayca kandırabilmelerini sağlıyordu. Tertullian, *Apology*, 22. Bölüm.

tan da bir zamanlar melek –Tanrı'nın en gözdesi– değil miydi? Bütün iblisler öyle değil miydi? Düştükten sonra bile hinlikleri ve kurnazlıklarıyla insanoğlunu daha iyi ayartıp yoldan çıkarabilmek için evren hakkındaki engin bilgilerini korudular. Bu bağlantı ortaya koyuyor ki erken dönem Hıristiyan savunucuları, *demon* (iblis) kelimesinin etimolojisini Yunanca *daêmôn*, "bilmek", kelimesine dayandırdılar. Augustine bu türetmeyi uygun bulup *City of God* eserinde tekrarladı.[54] Sevilleli Isidore, altıncı yüzyılda yazdığı ve ortaçağda yaygın bir şekilde okunan ansiklopedisi *Etymologiae*'da aradaki bağlantıyı gösterir.[55] Hıristiyanların tümü kelimenin türetilişiyle ilgilenmese de iblisler ve bilgi arasında ilişki, şeytani bilgiyle hareket ettikleri düşünülen *magi* (sihirbazlar) ve *malefici* (büyücüler) popüler tanımlarla sağlamlaştı. Pagan dünyası engin bilgileriyle ve muhteşem güçleriyle nam salmış böyle figürlerle –büyücüler, astrologlar, müneccimler ve kâhinler– doluydu. Hermes Trismegistus, hepsinin içinde en ünlüsü, genellikle Mısırlıların bilgelik tanrısı Thot ile bir tutulurdu. Taştan heykellere hayat verebilir ve ölülerin ruhlarını uyandırabilirdi. Diğerleri, mesela Asklepios, entelektüel donanımlarıyla (Asklepios açısından tıp ve iyileştirme bilgisiyle) kendilerini karalayanların bile büyük takdirini topluyor ve büyü konusundaki başarıları kendilerini cezalandıran Hıristiyanlardan bile gerçekmiş gibi itibar görüyorlardı. Havarilerin İşleri'nde başka bir figürden, Petrus'tan Kutsal Ruh'u satın almaya çalışan Büyücü Simon'dan bahsedilir. Simon tabii ki terslenmiştir ancak bununla birlikte güçlerine paye verilir. "Samara'nın bütün insanları, yüksek ve alçak tabakadan, onunla ilgilendiler... Onun peşinden gittiler çünkü uzun bir süre sihriyle onları şaşkına çevirmişti" der İşler'de (İşler 8:9-13).

54. Alıntı Nitzsche, *Genius Figure*, s. 40. Augustine bu türetmeyi, *City of God* eserinde, "The meaning of the word 'demon' " başlığı altında tartışır ve *Cratylus* 398b'de kullanan Platon'dan almış olabilir.

55. Isidore'un ve ortaçağda yaygın olan iblisler ve bilgi anlayışı için bkz. Valerie J. Flint, *The Rise of Magic in Early Medieval Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1991, s. 107.

Böyle efsaneler, bir nevi azizin zıttı olarak kara büyücü imgesinin devamlılığını sağladı. Gerçek aziz, meleklerle dostluk kurup onların bilgeliğinden ve gücünden faydalanırken, bir büyücü iblislerle münasebet içindeydi. İkisi arasındaki çizgi teolojik açıdan açıktı ve geriye dönüp bakıldığında saptanması kolaydı: Azizler iblislere direndikleri ve melekleri tercih ettikleri için aziz ilan edilmişlerdi. Ancak ruhsal bir mücadelenin karmaşası içinde bu çizgi belirginliğini yitiriyor, en iyi niyetli insanın bile iblislerin aldatmacalarına kurban gidebileceği gerçeğiyle bulanıklaşıyordu. Bilinçli olarak bir meleği çağırmak, kazara iyi bir melek yerine şeytani bir tanesini getirerek her zaman putperestlik ve cincilik riski taşıyordu.

Bu sebeple erken dönem Kilisesinde melekler hatırı sayılır derecede dehşet uyandırıyordu. Daha birinci yüzyılda, Aziz Pavlus Küçük Asya'daki Kolose şehrinin sakinlerini "sözde alçakgönüllülük ve meleklere tapınma" (Koloseliler 2:18) konusunda uyarma ihtiyacı duydu ve ardından gelen otoriteler de gelecek yüzyıllar boyunca bu uyarıyı yinelediler.[56] 380'de yerel Laodikea Konsili'nde, "Hıristiyanlar için... meleklere dua etmenin doğru olmadığı" hükmüne varmış ve bu "gizli putperestliğin" "aforoz" edileceğini duyurmuştur.[57] Ve beşinci yüzyılın sonlarında, konsil, "meleklerin de birer iblis olduğu"nu varsayarak "hastalıklardan ve kötü ruhlardan korunmak için melek çağrılması"nı yasaklamıştır.[58] Her ne olurlarsa olsunlar onlardan kolayca kurtulunamıyordu ve sonunda Kilise kaygılı bir tavizle uzlaşmak zorunda kaldı. Meleklere olan inanç bir doktrindi ve onlara tapınılması tehlikeli olabilirdi. Meleklerin seçilmiş kişilere görünmesine ve azizlere yardım etmesine izin verilebilirdi. Ancak melek çağırmanın, melek yerine iblisleri

56. A. L. Williams, "The Cult of Angels and Colossae", *Journal of the Theological Studies* 10, 1909, s. 423-438.

57. Laodikea Konsili, Madde 35; alıntı, Glenn Peers, *Subtle Bodies: Representing Angels in Byzantium*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2001, s. 10.

58. MacMullen, *Christianity&Paganism*, s. 126. Bu sözler MacMullen'a ait, konsile değil.

getirerek kişinin ruhunu doğrudan tehlikeye atmak gibi bir riski vardı.

Bu tenkitler, sekizinci yüzyılın ortalarında yaşamış Fransız papaz Adalbert gibi düzenli olarak irtibat içinde olduğu melekler sayesinde kutsal yadigârlara, İsa'nın bir mektubuna ve meleklerin ifşaatlarına sahip olduğunu iddiasıyla böbürlenen propagandacılar nedeniyle getirilmek zorunda kalındı. Fakat melek katına yükselerek ilk günahı kökünden kazıyıp atma ve Mesih gibi olabilme doktrinine ulaşma arzusunu daha fazla bastıramadılar. Melekler gerçekti, değil mi? İnsandan daha üstün, Tanrı'ya daha yakındılar ve yüceltilmişlerin yardımına koşup bilgelik aktarabilir ve hakikati ifşa edebilirlerdi. Bir kişinin en saf duygularıyla onlardan medet ummaktan neden imtina etmesi gerektiği katiyen net değildi. Ve böylece daha ortodoks bir üstünlük vasıtasıyla, Hıristiyanlar kıyıda köşede kendilerini Tanrı katına yükseltmeleri için gizlice meleklerin gücüne başvurdular. Bilinçli olarak "şeytani büyü"yle –bir melek ya da iblisi kapsayan büyü– uğraşanlar her zaman küçük bir azınlık olmuştu. Ne var ki çok daha büyük bir kitle "natürel büyü" gizeminin peşine düştü.[59] Aradaki ince fark aktarım yollarına bağlıydı: Şeytani büyü maddi dünyada etkin olabilmek için madde dışı bir gücün kışkırtılmasını gerektiriyorken, natürel büyü saklı ya da açıklanmayan bir yolla birbirine etki eden olayların sonucunda gerçekleşmekteydi.[60] Bazı minerallerin ve tıbbi bitkilerin bedensel iyileşmeyi tetiklemek için kullanılabileceği gibi gezegenlerin de insanlar ve hayvanlar üzerinde etkide bulunabileceğine dair yaygın bir inanç vardı. Bu bağlamda astrolojik bilgilerin bedeni göksel lütuflara hazırladığına inanılırken, tüm şifalı bitkiler de bir nevi natürel büyü

59. Natürel büyü ile şeytani büyü arasındaki ayrım için bkz. *D. P.* Walker, *Spiritual And Demonic Magic from Ficino to Campanella*, The Pennsylivania State University Press, Pennsylivania, 2003. Bu eser ilk olarak 1958'de Londra Warburg Enstitüsü'nde basılmıştır.

60. Bu konuda bkz. Brian P. Copenhaver, "Scholastic Philosophy and Renaissance Magic in the *De Vita* of Marsilio Ficino", *Renaissance Quarterly*, Sayı 37, Kış 1984, s. 523-554.

sayılıyordu. Ve Kilise şeytani büyüyü cezalandırırken, natürel olana daha hoşgörülü yaklaştı. İncil'de bir yıldız tarafından yönlendirilen ve göksel bilgisi sayesinde Mesih'e ulaşan iyi bir yıldızbilimciden, Batı'dan gelen fevkalade bilge bir adamdan bahsetmiyor muydu? (Matta 2:9). Bu hikâye, iyi büyü lehine Kutsal Kitap'a dayanan bir kaynak yarattı ve gelenek ortaçağda skolastik filozoflara kadar korundu. Skolastik filozoflar, iyi ve kötü büyü arasındaki farkları inceden inceye çizerek hangi alanlarda büyü ilminin geliştirilebileceğini belirlediler: tıp, simya, astroloji çalışmaları ve medyumluk.

Bu çalışmalar, ortaçağda hatırı sayılır bir ilgi uyandırmış olsa da en parlak dönemlerini, Yunan ve Roma klasiklerinin "yeniden doğduğu", sayısız antik büyü ve gizem yapıtının ortaya çıkarıldığı Rönesans'ta yaşadılar. Derin Kabala öğretileri, Arapların kehanet üzerine çalışmaları ve Mısırlı efsanevi büyücü Hermes Trismegistus'a dayandırılan bölük pörçük yazmaların yanı sıra simya ve astroloji çalışmaları da erken modern dönem raflarında rekabet halindeydi. Özellikle Trismegistus'un şekil değiştirme ve heykelleri canlandırma üzerine söylemleri ortodoks anlayışı rahatsız ediyordu ancak doğrusunu isterseniz doğal ve şeytani büyü arasındaki çizgi her zaman inceydi. Rönesans döneminde çok az büyücü açıkça şeytana tapınmayla ilişkilendirilmiş olsa da çağrılara cevap verebilecek, kozmosa doluşmuş ruhların hepsine mesafeli yaklaşma eğilimindeydiler.

Bu doluşma Rönesans'tan çok önceye, geç antikçağda filozoflar ve teologların en değersiz varlığı bile Tanrı'yla ilişkilendiren Büyük Varlık Zinciri'ni [*Great Chain of Being*] tamamlama arayışına dayanıyordu. Platoncu ve Neo-Plantoncu kozmolojiyi birleştirme çabası, özellikle gökyüzü ve yeryüzü arasındaki boşluğu işgal eden sayısız melek ve *daimon*un ayrıntılı tarifleriyle spekülasyonları körükledi. On ikinci yüzyıldaki Neo-Platonculuğun dirilişi sırasında, Bernardus Silvestris gibi teologlar, "evreni sonsuz bilgiyle donatmak ve yönetmekle" vazifelendirilmiş "gök kubbenin *cini*"nin varlığını tanımlamak için Platon'un *Di-*

yaloglar'ından ve bir dizi geç antikçağ yazarından –Apuleius, Macrobius'tan Calcidius ve Martianus'a kadar– faydalandılar.[61] Bernardus, evrenin her seviyesinde –yıldızlar, gezegenler, boşluk, gökyüzü, yeryüzü– oluşum, aracılık ve doğum sürecine yardımcı olan *cin*i –sıkça melekleri ve bazen de iblisleri rastgele harmanlayarak– tanımlamıştır. Daha sonra Alain de Lille ve *Romance of the Rose*'un yazarları tarafından genişletilen ayrıntılı alegorik bir tanımlamada, Bernardus, Tanrı'nın zihninde yaratılan tüm varlıklara şekil ve form veren, evren çizimci yüce bir *Deha*yı (*Pantomorphos*) dahi tarif eder.[62] Alain de Lille'in elinde *Deha* figürü, kızı Hakikat ve "diğer benlik" işlevini gören Tabiat ile birlikte bütün insan yaratalışındaki her şeyi Tanrı suretinde tasarlayan bir ressama (*artifex*) ve Rahip'e dönüşür. Sihirli bir parşömen taslağına, "*deha*nın parlayan yıldızıyla" Platon'u, Aristoteles'i, Cicero, Herkül ve insan hayal gücünde yer etmiş, yaşamış ve ölmüş daha birçok karakteri "karmaşık ifadelerle" yerleştirmiştir.[63] Bu vakalarda *Deha* figürü alegorikti. Ancak *cin*in evrendeki yeri hakkındaki spekülasyonlar alegorik değildi ve insanlar onlara olumlu fonksiyon yüklemeye ancak gelecek yüzyıllarda, Rönesans yorumcuları atalarının Hıristiyan ve pagan kozmolojilerini birleştirme çabalarında üstün gelince ha-

61. Bernardus Silvestrus, *Cosmographia*, Çev. ve Giriş Winthrop Wetherbee, Columbia University Press, New York, 1990, s. 102. Daha genel olarak bkz. Winthrop Wetherbee, *Platonism and Poetry in the Twelfth Century: The Literary Influence of The School of Cartres*, Princeton University Press, Princeton, 1972, özellikle s. 152-186.

62. Ortaçağdaki alegorik *Dâhi* figürü için bkz. Nitzsche, *Genius Figure*, s. 125-130; Denis N. Baker, "The Priesthood of Genius: A Study of the Medieval Tradition", *Speculum* 51, 1976, s. 277-291; Donald G. Schueler, "Gower's Characterization of Genius in the Confession Amantis", *Modern Language Quarterly* 33, 1972, s. 240-256 ve George D. Economou, "The Character Genius in Alan de Lille, Jean de Meun, and John Gower", *Chaucer Review* 4, 1970, s. 203-210.

63. Alain de Lille, *The Plaint of Nature*, Çev. James J. Sheridan, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1980, s. 215-216. *The Romance of the Rose*'da, *Deha*, erkeklerden oluşan cemaatini "kalem"lerini "adil ve değerli tabletler" üzerine yazmaya zorlayan, "üreme organlarının tanrısı ve efendisi" arsız bir rahip olarak verilmiştir. Bkz. Guillaume de Lorris ve Jean de Meun, "Sermon of Genius", *The Romance of the Rose*, Çev. Frances Hogan, Oxford University Press, Oxford ve New York, 1999.

zır olacaktı. Melekler ve azizlerin yanı sıra semavi hiyerarşide yer alan "iyi iblisler"den (*bonos demones*) bahsediyorlardı, bu, tabiri caizse ilk Hıristiyanları şoke ederdi.[64] Diğerleri sayısız türde ve sınıfta *cine* yakarmış ve onlardan daha da fazlası, muhafız meleğe eşdeğer koruyucu *deha* hakkında yazmıştı.

Böylece Rönesans büyüsü ruhani varlıklarla dolup taşan bir kozmosla yüzleşti. Ve tüm bu varlıkların çarpışmasına takriben, bazılarının doğal büyüyle haşır neşir olduklarının iddia edilmesi pek şaşırtıcı değildi. Alman Benedikt, Johannes Trithemius bu konuda adı çıkmış bir örnek. Her ne kadar kendisi sürekli şeytani büyüyle herhangi bir ilişkisi olmadığını iddia etmiş olsa da kutsal hiyerarşide farklı derecelerdeki ruhları sınıflandıran ve melekleri çağırmak için okunması gereken şarkıların ve gizli, meleklere özgü bir dilde bestelenen ilahilerin nasıl kullanılanacağı açıklayan eserleri, bugün ruh çağırmanın elkitabı olarak görülüyor.[65] Trithemius, öğrenmek üzerine inanılmaz bir yetkinlik sağlayan, iki saat içinde Latince'ye tamamen hâkim olmak gibi bir büyü tekniği geliştirdiği iddiaları karşısında afallamıştı. Benzer yeteneklerden bahsettiği şahsi bir mektubu ele geçirilip Almanya ve Fransa'da halka duyurulduktan sonra, Trithemius, geleceği görebildiğini ve ölüleri diriltebildiğini alenen reddetmek mecburiyetinde kaldı.[66] Trithemius'un yardımcısı Cornelius Agrippa'nın, *De Philosophia Occulta* ya da *Three Books of Occult Philosophy* isimli başyapıtında ileri sürdüğü, insanoğlunu gözeten sadece bir değil, *triplex homini daemon bonus* adını verdiği üç iyi *deha* olduğu iddiaları daha da hayret vericidir.[67] Tanrı tara-

64. Örneğin bkz. Marsilio Ficino, 7. Ciltte Liber III çevirisi olan "Letter to Braccio Martelli", *Letters of Marsilio Ficino*, Latince'den Çev. Londra Ekonomi Bilimi Okulu, Dil Bölümü üyeleri, Shepheard-Walwyn, Londra, 2003, s. 35. Latince orijinali s. 169-173'te yayımlanmıştır.

65. Noel L. Brann, *Trithemius and Magical Theology: A Chapter in the Controversy over Occult Studies in Early Modern Europe*, State University of New York, Albany, 1999.

66. Frank L. Borchardt, "The Magnus as Renaissance Man", *Sixteenth Century Journal* 21, Sayı 1, Bahar 1990, s. 57-76.

67. Agrippa, *De Occulta Philosophia*'nın Üçüncü Kitabı'nda, 20. ve 21. Bölüm-

fından rasyonel ruhu gütmek için gönderilmiş, Sokrates'inki gibi bir *daemon*dan müteşekkil bu "üçlü muhafız", ayrıca "yıldızların hareketleriyle" kontrol edilen bir "doğum *dehas*ı" ve doğal yeteneklerimizi ve güçlerimizi etkileyen bir "mesleki *daemon*"u da içeriyordu. Bu üçünün karşılıklı etkileşimi bireyin karakterini oluşturuyor ve en yüce insanlarda en yüksek kaliteye ulaşıyordu. Agrippa bu kanıya, kutsal peygamberlerin ve azizlerin sahip olduğu farklı maharetleri, İbrahim'in hakkaniyet, Yakup'un kuvvet, Süleyman'ın bilgelik, Petrus'un iman, Yahya'nın cömertlik ve Thomas'ın sağduyu konusunda üstünlüklerini örnek göstererek varır. Kendi iblislerini kontrol edebilen ve onların dilinden anlayan bir büyücü de benzer yükseklikleri ulaşabilmeliydi. Agrippa eserinde bunun nasıl başarılacağını ayrıntılı şekilde açıklıyordu.

Ne Trithemius ne de Agrippa hiçbir zaman resmen suçlanmadılar; kendi değer yargılarınca tam bir iman bütünlüğüyle hareket ediyorlardı. Yine de araştırmaları hakkında çıkan dedikodular ve başka büyü etkileriyle, anlaşılabilir sebeplerle, Avrupa boyunca ortodoksluğun tehdit altında olduğu korkusu hortladı. Büyücülerin iddiaları, İlahi bir yardım almadan ilahiyatla ilgili bilinebileceklerin sınırlı olduğunu kabul eden Hıristiyan inanışıyla çelişiyordu.[68] Büyücülerden nadiren iyi bahsediliyordu. Hem de eriştikleri bilgeliği, melekleri ve gökleri idare etmekte kullanarak, evrenin en derin sırlarına ulaşabileceklerini ve doğaüstü güçlere erişebileceklerini (mucizeler gerçekleştirerek) iddia etmelerine rağmen. İşte bu sebeple –ve beraberinde dini memnuniyetsizlik tehdidiyle– neredeyse Avrupa'daki bütün büyücüler sonunda büyüyü reddetmek ve Ag-

lerde *Deha* hakkında en açık biçimde yazar. Buradaki alıntıyı Llewellyn'in Kaynak Kitaplar Serisi'ndenki açıklamalı *Three Books of Occult Philosophy* baskısından yaptım. *Three Books of Occult Philosophy*, Der. Donald Tyson, Çev. James Freake, Llewellyn Publications, Woodbury, 2006. Ancak Lantince orijinaline başvurarak tüm pasajları özenli hazırlanmış şu baskısından doğruladım: *De Occulta Philosophia Libri Tres*, Der. V. Perroni Compagni, Brill, Boston ve Leiden, 1992. [Heinrich Cornelius Agrippa, *Gizli Felsefe ya da Büyü Felsefesi*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, Kitap 1, 2006; Kitap 2, 2009. (ç.n.)]

68. Borchadt, "The Magus as Renaissance Man", s. 69-70.

rippa gibi üstlerine boyun eğmek noktasına geldiler. Büyücülüğün ve iblislerle alışveriş içinde olmanın mahkûmiyet ya da on altıncı yüzyıl Hermetizm araştırmacıları Giordano Bruno ve John Dee'nin meşhur idam vakalarındaki gibi ölümle cezalandırılması, büyünün tehlikeli olduğunu açıkça gösterdi.[69]

Yine de büyücü etkisi hiçbir anlamda kısa süreli olmadı. Uzun vadede, insanüstü bilgelik ve güç sahibi olmak adına güçlü bir imgeye ve tehlikelere atılma efsanesine dayanıyordu. Shakespeare'in Prospero'su, Mary Shelley'nin Frankenstein'ı ve Faust' figürü gibi birçok edebiyat eserindeki ana karaktere kaynak oluşturan büyü, dikkat çekmeye devam etti. Büyü, Azizlerin mücadelesini ve Mesih'in çöldeki sınanmasını doğrulayarak melekler ve iblisler arasındaki ince çizgisini korudu: İnsanoğlundan olanlar ile insandan aşağı olanlar arasındaki tehlikeli inceliğini. Karanlık büyücü ve aydınlık aziz birçok açıdan kardeştiler, ayartma üzerine kurulmuş bir gölge oyunundaki gibi. Jerome'nin çevirisinde, *eritis sicut dii* der yılan (Tekvin 3:5). Bilgelik ağacının meyvesi yiyin ve "Tanrı ya da tanrılar gibi olacaksınız." İnsanoğlunun benliğinin ötesine geçme teşebbüsü tehli-

69. A.g.e., s. 72. Dee ve Bruno hakkında bilgi için bkz. Wayne Schumaker, *Renaissance Curiosa*, Center for Medieval & Early Renaissance Studies, Binghamton, 1982.

' Prospero karakteri, Shakespeare'in *Fırtına* oyununda geçer, eski Milano Dükası'dır ve tahtını elinden alanlar tarafından kızıyla beraber sihirli bir adaya sürülmüştür. Bu adayı ağaç hapsinden kurtardığı Ariel adlı bir hava perisi ve onun vahşi, şekilsiz, sakat oğlu Kaliban ile paylaşmaktadırlar. Prospero onlardan sihir öğrenir ve her ikisini de kendine bağımlı yapar. William Shakespeare, *Fırtına*, Çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. Mary Shelley'nin romanının kahramanı tıp öğrencisi Victor Frankenstein, hastalıklara son verebilmek için insanı yeniden yapmayı, böylelikle de ölümsüzlüğe ulaşmayı istemektedir. Deneyleri sonucunda yaşamın sırrını keşfeder ve bunu üstün bir insan yaratarak kullanmaya karar verir. Mary Shelley, *Frankenstein*, Çev. Neslihan Güler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013. Goethe'nin oyunun başkahramanı Faust, felsefeyi, tıbbı, doğa bilimlerini, teolojiyi araştırmış, gençlik ve olgunluk çağını yeryüzünün sırlarını çözmek için tüketmiştir. Mefistofeles, bunalımlar içinde olduğu bir gece onun karşısına çıkar ve Faust'a dünya hazlarını vaad eder. Bir iddiaya girerler. Mefistofeles, onun kalbini bilgi hastalığından kurtaracak, yaşatacağı en güzel hazlar karşısında Faust, "Dur ey zaman, ne güzelsin!" diyecek olursa iddiayı Mefistofeles kazanmış olacaktır ve Faust ruhunu ona satmış sayılacaktır. Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, Çev. Nihat Ülner, Kolektif Kitap, İstanbul, 2013. (ç.n.)

kelerle doluydu ama yine de Tanrı'ya benzemekten daha büyük bir arzu olamazdı. Bu ezeli ve ebedi çatışma modern zamanlarda da yaşanacaktı. Azizler ve büyücüler, *daemon*lara kapılmışların halefleri oldukları kadar modern anlamda dâhinin ve onun kötücül eşinin ve ikizinin de atalarıydılar.

Yakın dönemde, büyücünün çok da derin bir etkisi yoktu. İnsanoğluna eşlik eden ruhani varlıklara karşı özel ilgileri, antik geçmişteki *cin* ve *daimon*lara karşı geniş bir ilgi uyandırdı. Alenen onların güçlerinden faydalanma çabaları, Reform Hareketi'nin ve onun yarattığı Katolik tepkinin şüpheci atmosferinde azalmış olabilir. Ancak bu varlıklar, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca hümanistlerin yazılarında ortaya çıktılar. Doktor ve bilim insanı Girolamo Cardano gibi bazıları, tarih boyunca "koruyucu ruhların açıkça etkin oldukları"nı ve Sokrates, Plotinus, Sezar ve Brutus vakalarının da bunun ispatı olduğunu ileri sürerek, kişisel *deha*ların hizmetlerinin ne kadar önemli olduğundan bahseder.[70] Onlara göre büyücülüğün bizi ait olduğumuz öze ulaştırma cazibesinin yanı sıra başka gayeleri de vardı. "Antik filozoflar, kişinin kendi *Deha*sının yapısını nasıl tanıyacağını, birbirlerinden ayrı düşerek çeşitli yöntemlerle öğretirler ve bu nedenle onların yönlendirmeleriyle göklerin gizemlerini anlamak zordur" der Agrippa. "[*demon*ları] araştırmanın çok zahmetli ve mahrem olduğu düşünülürse, kişinin, doğal güdülerini ve çocukluğundan beri kendisine sunulan göksel yönlendirmeleri takip ederek kendi *Deha*sının yapısını anlaması daha kolay olacaktır."[71] Agrippa'nın "kendi iyi *deha*nızı tanıyın" nasihatı, Sokrates'in kendinizi tanıyın nasihatıyla aynı manaya geldi. Kendi ruhumuzun *deha*sı tarafından yükseltilme fikrinin, meleklerden ve iblislerden medet umma fikrini hepten ortadan kaldırabileceğini düşünerek diğerleri de onunla hemfikir oldular. Bu, antik geçmişi keşfeden Rönesans'ın büyücü anlayışının, sadece Klasiklerin *deha* anla-

70. Jerome Cardan, *The Book of My Life (De Vita Propria Liber)*, Dover Publications, New York, 1962, s. 240-247. Cardano, Bölüm 47'de "Guardian Angels" başlığı altında bir melek ve ruha gönderme yaparak kendi *deha*sı üzerine tartışır.

71. Agrippa, "Of Obeying a Proper Genius and of the Searching Out of the Nature Thereof", *Three Books*, 3. Kitap, Bölüm 21.

yışını değil aynı zamanda ilahi çılgınlıkları ve üstün *ingenium*ları ile içimizdeki dâhiyi oluşturabilecek Klasik Dönem yüce ruhlu insan geleneğini de ayağa kaldırdığı anlamına geliyordu.

Marsilio Ficino bu sürecin baş aktörlerinden biriydi. Kendisi bir büyücü ve aynı zamanda bir rahip ve kelimenin tam anlamıyla bir Rönesans adamıydı. Floransalı bir hümanist ve müzik teorisyeni, bir hekim, bir filozof ve ruh araştırmacısı olarak Ficino, hamisi Cosimo de Medici'nin emriyle, bir dizi Neo-Platoncu yazarın yapıtları ve Hermes Trismegistus'a ait olduğu düşünülen bölük pörçük antik metinlerin yanı sıra Platon'un bütün eserlerini de Latince'ye çevirdi. Koyu bir inanan olsa da gizem üzerine ömür boyu bir ilgi duydu.

Ficino'nun bu ilgisi, döneminde (günümüzde geçersiz olan) gerçekten doğal büyü üzerine çalışıp çalışmadığı şüphesini uyandırdı. Ama dehayla ilgili meselelere dair daha önemli mirası, eserleri arasında uçuşan melekler ve şeytanlardan çok onların hizmetlerini geçersiz kılmak için yaptıklarıydı. Bu bağlamda baş rehberi Planton'du. Çevirileri, Şölen* ve *Phaedrus* üzerine yazdığı tefsirleri, *Platonic Theology*'de (1474) ortaya koyduğu muazzam Plantoncu ve Hıristiyan düşünce senteziyle, neredeyse tek başına Platon'un *furor divinus* doktrinini yenileyerek Avrupalılara sundu. Bu şekilde Platon üzerine üstü kapalı bir araştırma da yapmış oldu. Ficino, Tanrı'ya ulaşmayı sağlayan melekler yerine güzel ruhu koymuş ve gerçek *deha*mızın ilahiyat coşkusuna kapılmış parlak aklımız olduğunu söylemiştir.

Ficino, Platon'un dört temel ilahi çılgınlık sınıflandırmasını kabul etmiştir. Şiire, Platon'dan daha uygun bir bakış açısıyla yaklaşmış ama sevgiyi en yüksek ilahi çılgınlık sayarak ve felsefeyi en çekici manasıyla bilgi aşkı diye tanımlayarak ona katılmıştır. "İçlerinde [çılgınlık çeşitlerinden] en güçlü ve en mükemmel olanı aşk ateşidir" diye vurguluyordu Ficino *Şölen* üzerine yazdığı tefsirde. *De Amore* başlığı altında: "En güçlüsü dememim sebebi geri kalan hepsinin ona ihtiyaç duyuyor olmasındandır. Büyük bir arzu, koyu bir inanç ve sebatlı bir

* Platon, *Şölen*, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)

iman olmadan ne şiire ne gizeme ne de kehanete ulaşmamız mümkün değildir. Fakat arzu, inanç ve imana sevgi dışında ne diyebiliriz?"[72] Ficino'ya göre ilahi sevgi çılgınlığı, tüm taşkınlıkların –Tanrı tarafından dünyanın güzelliklerini görebilme ve yeniden yaratabilme yeteneği bahş edilmiş hakiki ozanları kendinden geçirip hayaller gösteren gerçek şiirsel, kâhinsi ve mistik güçlerin– içine işlemiştir. Tüm bu özel yetenekler, bizi kendimizden daha yükseğe çıkartmak için verilmiş ilahi lütuflardı. Bu, Ficino'nun tabiriyle "onsuz kimsenin yüce olamayacağı", *furor divinus*un dönüştürücü gücüydü.[73]

Peki ama bu güç nasıl ihsan ediliyordu? Platon, hem ilahiyatın peşine düşenin yüce bir varlık tarafından ele geçirildiği hem de *daimon*un ruhun akılcı bir parçası olduğu kavramlarını kabul ederek bu nokta da muğlaklaşıyordu. Bu düşünce Platon tarafından hiçbir zaman tam olarak geliştirilmese de Ficino'nun iyi bildiği Platoncu ve Neo-Platoncu halefleri tarafından gündemde tutuldu. Ficino'nun tamamını çevirdiği *Dokuzluklar*'ın "Vasi Ruhumuz" isimli bölümünde Plotinus, bütünlüğe ulaşmış (bilgeliğe erişmiş) bir filozof için, her insana tahsis edilen "hayat boyu işbirliği yapacağı" sıradan bir *daimon*un yeterli gelmeyeceğini açıklar. "Bilgenin eyleme gücü" daha çok, "insan ruhunun ilahi parçasıdır ki bu parça yönlendirici tindir ya da İlahi Varlık'tan başka bir şey olmayan bir yönlendirici tinin rehberliğinde hareket eder." Diğer bir deyişle itibarlı insanların *dehas*ı, doğrudan Tanrı tarafından yönlendirilen kendi akılcı ruhlarıdır.[74]

Ficino aynı düşünceyi kendisinden öncekilerden çok daha büyük bir hassasiyetle geliştirdi. Teknik bir dili vardır ve açık-

72. Marsilio Ficino, *Commentary on Plato's Symposium on Love*, Çev. Sears Jane, Spring Publications, Dallas, s. 171-172, 7. Konuşma, Bölüm 15.

73. Ficino, *Letters*, Sayı 19, Cilt 1, s. 29-30. Alıntı Noel L. Brann, *The Debate over the Origin of Genius During the Italian Renaissance: The Theories of Supernatural Frenzy and Natural Melancholy in Accord and in Conflict on the Threshhold of the Scientific Revolution*, Brill, Boston ve Leiden, 2002, s. 89.

74. Plotinus, *Enneads*, 3.4.5, Çev. Stephen Mackenna, Giriş John Dillon, Penguin, Londra, 1991, s. 170-171. [Plotinus, *Dokuzluklar I*, Çev. Zeki Özcan, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2007. (ç.n.)]

lamalar içerir ancak vardığı sonuç gayet açık: Ficino'ya göre ruh, birey ile Tanrı arasında aracı olarak meleklerin yerini dolduruyordu.[75] Ficino daha önce başka bir yerde melekleri büyüyle ilişkilendiren varsayımlarına ve var olduklarına dair kesin inancına rağmen, *furor divinus* ve ruhun ilahi tırmanışı hakkındaki söylemleriyle onların hizmetlerini büyük oranda yok sayar. Ruh, Ficino'nun açıkça ifade ettiği gibi bir *deha* ya da meleği içeren "evrende bulunan her şeyin mutavassıt"ı olarak kendi başına bir haberci ve aracı olur.

Bu anlayışın –Platoncu ve Neo-Platoncu düşünce olan mistik uygulamalar kadar– bariz emsalleri olmasına karşın Ficino'nun görüşü de daha az etkileyici değildi. Gökyüzü ve yeryüzü arasındaki alanı temizleyerek, insan ruhunu evrenin gerçek mucizesi olarak gösterdi. Görünen o ki insan doğru şeyleri severse istediği her şeye ulaşabilirdi. Bu düşüncenin en meşhur tanımlaması, Ficino'nun öğrencisi Pico della Mirandola tarafından *Oration on the Dignity of Man* isimli bilinen eserinde yapıldı. Tanrı, insanoğlunun içine "her türde hayatın tohumlarını ve filizlerini" ekmişti ve en doğru bulduğu şekilde bir bitki, bir hayvan ya da "bir melek ve Tanrı'nın oğlu" olarak biçebilirdi. İnsan mucizesi tam olarak Varlık Zinciri içinde belirli bir yerinin olmamasındaydı; doğada sabit ve belirli değildi. Bir şekil değiştiren olarak o, en yüksek dereceli melekleri ve yaratılmış her canlıyı aşarak Yaratıcı'nın saltanatına kadar ulaşabilen bir "şekillendirici ve yapıcı"ydı.[76]

Peki ama bütün ruhlar, bütün zihinler gerçekten de melek tohumu içeriyor muydu? 1517, Luther'in Kiliseyle ilk yüzleşmesinin ardından, Protestan Reformistler, Augustine'in insan özgürlüğünün sınırları ve Tanrı'nın kurtarıcı lütfunun

75. Bruce Gordon, "The Renaissance Angel", *Angels in the Early Modern World*, Der. Peter Marshall ve Alexandra Walsham, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 51-52. Aslında Gordon, bu konuda Ficino araştırmacısı Michael J. B. Allen'ın yazısını kaynak olarak kullanmıştır: "The Absent Angel in Ficino's Philosophy", *Journal of the History of Ideas* 36, Sayı 2, 1975, s. 219-240.

76. Pico della Mirandola, "Oration on the Dignity of Man", *Oration on the Dignity of Man*, Çev. Charles Glenn Wallis, Giriş Paul J. W. Miller, Hackett, Indianapolis, 1998, s. 3-5.

gerekliliği hakkındaki görüşlerini hatırlatarak, böyle iyimser yorumlara karşı geldiler. Tohumlardan bahsederken genellikle Mesih'in Tohum Benzetmesi'ne atıfta bulunuyorlardı: Tanrı'nın sözü dünyaya saçılmıştır ama çoğu zaman çorak zeminlere düşer (Luka 8:1-15). Sadece onu işitip anlayanlar Tanrı'ya yaklaşabilir. Ancak bu noktadan önce bile, Ficino'nun söylemlerinin olası sonuçlarıyla pençeleşenler –Ficino da dahil– neden herkesin değil de bazılarının buna erişebildiğini merak edip *furor divinus*un doğasına dair sorular yöneltiyorlardı. Araştırmalarında, bu dönemde büyük oranda yeniden toparlanan geniş eserinde ruh doktrinine, özellikle bedenin "eylem"i ya da ifadesi şeklinde odaklanan Aristoteles'in yenilenen yazılarından faydalandılar. Görünen o ki Aristoteles, evrensel eseri –tabii gerçekten tamamen kendisine ait se– *Problemler*'de ortaya koyduğu düşünceyle, Atinalı hocası Platon'dan daha az semavi ama daha çok cismani bir görüş sunuyordu.[77] *Problemler* 30.1'de ileri sürdüğü gibi, "felsefe ya da siyaset ya da şiir ya da sanatta üstün olan herkes açıkça kara sevdalı (melankolik) kişilerdir" söylemi gerçekten doğru olabilir miydi?[78] Bugün anladığımız manasıyla dâhiyle alakalı bu sorunun ağırlığı, olağanüstü deha ve yaratıcı kapasitenin nereden geldiği sorusu, on beşinci ve on altıncı yüzyılın kapsamlı çekişmeleri içinde Rönesans araştırmacılarının içini kemiriyordu.[79]

Ficino bu soruya çoktan bir yanıt bulmuştu: Büyük sanatçılar, filozoflar, şairler ve peygamberler O'na yaklaşabilmeleri

77. S. Charles B. Schmitt, *Aristotle and the Renaissance*, Harvard University Press, Cambridge, 1983; Dennis Des Chene, *Life's Form: Late Aristotelian Conceptions of the Soul*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 2000.

78. Sözde-Aristoteles, *Problems*, 30.1. *The Complete Works of Aristotle. The Revised Oxford Translation*, Der. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1984, 2 Cilt; alıntı, Cilt 2, s. 1498.

79. Noel Brann, *Debate over the Origin of Genius*; Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy: Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art*, Thomas Nelson, Londra, 1964, s. 254-274; Winfried Schliner, *Melancholy, Genius and Utopia in the Renaissance*, Otto Harrassowitz, Weisbaden, 1991; Lawrence Babb, *The Elizabethan Melancholy*...

için, ruhlarını tutuşturan ve zihinlerini aydınlatan Tanrı'nın bizzat kendisi tarafından ilhamla doldurulmuşlardı. Ficino, hiçbir zaman bu düşüncesinden sapmadı ancak Sözde-Aristoteles'e ait *Problemler*'le boğuşurken, burada geçen bir başka tohum tanımlaması üzerine, düşüncesini gözden geçirmek durumunda kaldı. Metinleri Platoncu varsayımlar penceresinden okuyunca, Ficino, Platon'un ilahi ele geçirilme çılgınlığı olarak tanımladığı şeyin, ruhsal çırpınmanın fizyolojik etkisi olduğu kanısına vardı. Sözde-Aristotelesçi melankoli ve Platoncu *furor poeticus*, aynı olgunun farklı tanımlamalarıydı.[80]

Bu görüş bir dönüm noktasıydı. Ortaçağ tefsircileri, safra teorisine, Hipokrat ve Galen'in bazı yazılarına aşina oldukları için "şeytan banyosu" diye adlandırdıkları melankoliyi, kaçınılması ve tedavi edilmesi gereken, kara safra fazlalığından kaynaklı bir ıstırap olarak algılamaya meyilliydiler. Ancak on beşinci ve on altıncı yüzyılda, Sözde-Aristoteles'in *Problemler*'ini ve Galen'in meşhur salgı teorisini yeniden keşfettikten sonra bu illetin potansiyel faydalarını tartışmaya başladılar. İşte burada Ficino'nun katkısı yine çok önemliydi. Büyük eseri, *Three Books of Life*, araştırmacılara salgısal bilgileri kullanma ve zihinsel güçleri doruğa ulaştırma konularında yol gösteriyordu. Kara safra dalgalanmaları üzerinde en büyük etkiye sahip gezegen olduğu düşünülen Satürn burcunda doğmuş olan Ficino'nun kendisi de bu durumun yaratabileceği etkilerden mustaripti. Ayrıca açıkça, melankolinin ilahi aydınlanmanın sebep olduğu olağanüstü dürtünün doğal bir karşılığı olduğunu belirtiyordu: "İlahi çılgınlık, melankolikler dışında başka

80. Ficino, *Platonic Theology*'de melankolinin muhtemel bir faydası üzerine kısa bir çözümleme yapmıştı. İnsan bedeninin alışılmamış bir "yoğunluk" ile sarsılmasının, ilahi bir güç tarafından tutuşturulduğunda daha coşkulu bir şekilde yanmasını ve bu akışkan biçim sayesinde daha tutkulu olmasını sağladığını iddia etmiştir. *Problemler*'de açıklanan, Sokrates'in bir melankolik gibi olduğu ve bu sayede kendi *daimonion*u ile kâhince bir iletişim kurabildiği görüşünü doğrudan alıntılıyarak benimsemiştir. Bkz. Ficino, *Platonic Theology*, 13.2, Cilt 4, s. 163.

kimseye bulaşmaz."[81] Yani, bu salgıyı etkili kullanarak semavi yükseklikleri arzulayanların hizmetindeydi. Sanki bir "ruh doktoru"ymuş gibi Ficino, beslenme şeklinden (çünkü "yağ ve kanla dolu bir zihin ilahi hiçbir şeye ulaşmaz"), "beyni zayıflatan" ve "ruhları kurutan" "cinsellik canavarı"na kadar bir dizi konuda uyarıcı reçeteler veriyordu. Araştırmacıları günün en verimli saatlerinde ("tam gün doğumunda" ya da ondan bir iki saat önce) çalışmaya başlamaları için teşvik ediyor, melankolinin ve araştırmacıların yatkın oldukları başka illetlerin etkilerini denetleyecek birtakım ilaçlar, şuruplar, macunlar ve iksirler tavsiye ediyordu.[82] Nihayetinde de gezegenlerin etkilerini dengeleyen doğal büyü tabirinin ayrıntılı talimatlarını veriyordu: "Aydınlık ve hitabeti" simgeleyen Venüs, Merkür ve Güneş ve hepsinden öte melankolik bir akıl için en tehlikeli ve cazip olan Satürn.[83]

Rönesans hümanistlerinin tamamının, iki büyük Antik düşünürü bağdaştırmaya çalıştığı bir dönemde, Ficino'nun Plantoncu ve Sözde-Aristotelesçi düşünceyi harmanlama çabaları, diğerlerinin de melankolinin muhtemel faydalarının olabileceğini düşünmelerinde çok etkili oldu. Hatta, hümanistler ve edebi elitler için bu konunun "moda" olmasını bile sağladı. Öyle ki melankoli ve deliliği, *deha* tartışmalarının merkezine alan bu akım yüzyıllar boyunca varlığını korudu.[84] Fakat aynı zamanda, şeytan banyosu hakkında endişelenmeye devam eden ve melankolik salgıların ilahi bir hiddetten çok, kötücül bir etkilenme sebebiyle olduğu konusunda ısrarcı olan Hıristiyanlar ve melankolinin olağanüstü etkileri üzerine getirilen herhangi insanüstü açıklamayı sorgulayan koyu Aristotelesçiler tarafından da ciddi bir tepkiyle karşılandı. *Three*

81. Marsilio Ficino, *Three Books on Life: A Critical Edition and Translation with Introduction and Notes*, Der. Carol V. Kaske ve Joh R. Clarke, Medieval and Renaissance Texts & Studies, New York, 1989, s. 117 (1.5).

82. A.g.e., s. 129 (1:19-21).

83. Klibansky, *Saturn and Melancholy*, s. 254-274.

84. Melankoli "moda"sı ve Ficino'nun teorisine karşı Plantocu ve Aristotelesçilerin tepkileri için bkz. Brann, *Debate over the Origin of Genius*, özellikle 5. ve 6. Bölümler.

Books on Life kitabında, "kara safranın insanları zeki yaptığını" açıklayan Ficino'nun kendisi değil miydi?[85] Bu konuda, şüphesiz akılcı fonksiyonları bedensel yapı bağlamında açıklayan *Problemler* gibi bir eser, ilahi esinlenme (ya da şeytani lütuf) kaynaklı bir salgının ruhu etkilediği açıklamasını getiren Platon ve Ficino'dan daha inandırıcıydı. Bu konuda en kuvvetli polemikçilerden biri, tıp eğitimi almış Padovalı düşünür Pietro Pomponazzi, kara safranın aşırı fazlalığının ve doğal etkilerinin, bahsedilen çeşitli "maharetler"e –kehanetsel, şiirsel, düşünsel ve yaratıcı– tek başına neden olabileceğini söyler. "Sebebi bilinmeyen şeyleri meleklere ve iblislere bağlamak amiyane bir gelenektir" diye vurgular.[86]

Ficino'nun Planton'dan etkilenmiş *furor divinus* anlayışını çürütmek için ortaya konmuş olmasına rağmen, yeniden dirilen Aritotelesçi melankoli teorisi, sadece olağanüstü zihinsel edinim olgusundan melekleri çıkartıp yerine *deha*yı koyan genel kanıyı güçlendirmiştir. İnsani üstünlüğün kaynağı ve mahali olarak ruha daha büyük bir ilgiyle odaklanarak, doğum sırasında bahş edilen yeteneklerin üzerinde durmuş ve bu savı ilerletmiştir. Vücuttaki salgılar, ilaçlar ya da başka yollarla kesinlikle idare edilebilir oldukları halde, her bireyin bünyesindeki hususi salgısal bir oluşum ruhu ele geçirerek, insanın aklını ve doğal yeteneklerini şekillendiriyordu. Bu Antiklerin *ingenium* dediği olguydu ve Rönesans yazarları onların örneğinden hareketle, bu kelimeyi yaygın olarak doğuştan gelen zekâ kapasitesi, akıl, doğal beceri ve kalıtsal yetenekler için kullandılar. Kelimeyi ayrıca daha geniş anlamıyla bir kişinin

85. "How Black Bile Makes People Intelligent", *Three Books on Life*'ta 1. Kitap, 6. Bölümün başlığıdır.

86. Pomponazzi, *De Naturalium effectuum admirandorum causis seu du incatationibus liber*, alıntı, Brann, *Debate over Origins*, s. 170-171. Büyü alanından çalışma yapan en önemli isimlerden birinin uzun zaman önce belirttiği gibi "diğerlerinin şeytani ele geçirilme dediği şeye doğal bir açıklama arayanlar, bunu melankoli sıvısının aşırılığında buldular." Lynn Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, MacMillan, New York, 1923-1958, 8 Cilt; alıntı Cilt 8, s. 50. Ayrıca bkz. Stuart Clark, *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 265.

doğal melekelerini, karakterini ya da kişiliğini, olmak için doğduğu kişiyi tanımlamak için de kullandılar.[87] Pomponazzi'nin dediği gibi *ingenium*, "kişinin doğumunun neticesinden başka bir şey değildir, iyi bir doğumun iyi *ingenium*u, kötününde kötü bir *ingenium*u olacaktır."[88]

On altıncı yüzyıl boyunca birçok önemli hümanist bu kavramı geliştirdi ancak içlerinde en ünlü olanı İspanyol doktor Juan Huarte'ydi. Huarte'nin *ingenium* hakkındaki çalışması, *Examen de Ingenios* (1575), kısa zamanda Avrupa'daki başlıca dillere çevrildi ve sadece İspanyolca'sı altmış beş baskı yaptı.[89] Huarte, Aristotelesçi bir naturalistti ve *Problemler*'i itinayla okumuştu. Eserinde, Platon'un tarif ettiği hiddetlenmelerin doğuştan ilahi esinlenme kaynaklı olduğu fikrini çürütmesine ve insan zekâsına katı bir fizyolojik bakış getirmesine yardımcı olacak elli alıntı yapmıştı. Birçok eğitmenin katılacağı gibi bazı öğrenciler atik ve parlakken bazıları ağır ve faydasızdır; Huarte'ye göre aradaki farkı hiçbir eğitim miktarı kapatamaz. Bu farklılıklar doğal kaynaklıydı, salgılarla ve Huarte'nin deyimiyle beynin "kıvam"ına –ısı, kuruluk ve nem arasındaki özel dengeye– göre belirleniyordu. "Tek başına bu üç nitelik, insanlar arasında görünen *ingenium* farklılıklarına neden olur."[90] Huarte, çevre, yetiştirilme ve iklim gibi faktörlerin beynin kıvamını etkileyebileceğini kabul etmesine rağmen, en çok kişinin doğumundaki kısmetini önemli buluyordu.

87. Harald Weinrich, "Ingenium", *Historisches Wörterbuch de Philosophie*, Der. Joachim Ritter, Schwabe&Co., Basel, 1971-2007, 13 Cilt, alıntı, Cilt 4, s. 36-63; Zilsel, *Die Enstehung des Geniebegiffes*, özellikle s. 265-296. Metindeki tartışma ve bu kavramın sanatta uygulamaları üzerine yaptığı inceleme için bkz. Patricia Emison, *Creating the Divine Artist: From Dante to Michelangelo*, özellikle Ek Bölümü, Leiden, Brill, 2004.

88. Brann, *Renaissance Debate*, s. 171. Brann burada *ingenium*u deha olarak çeviriyor, ben tarihsel bir yanılgı yaratmamak için *ingenium* olarak bıraktım.

89. Carlos G. Noreña, "Juan Huarte's Naturalistic Humanism", *Journal of the History of Philosophy 10*, Sayı 1, 1972, s. 71-72. Huarte'nin yaşamı ve kariyeri için bkz. Malcolm K. Reade, *Juan Huarte de San Juan*, Twayne, Boston, 1981.

90. Juan Huarte de San Juan, *Examen de ingenios para las ciencias*, Der. Esteban Torre, Editora National, Madrid, 1976, s. 117. Bu baskıya kaynak oluşturan orijinal metinde, Bölüm 5'in başlığıdır.

Huarte eğitim reformuyla yakından ilgilendi. Öğrencilerinin doğal yeteneklerine en uygun alanı keşfetmelerine yardımcı oldu ve onları yönlendirdi. Bu bağlamda, kendisi, kişilik tiplerini değerlendirmek konusunda çalışan öncü bir fizyolojistti. Diğer pratisyenlerden farklı olarak, her insanın kendine özgü yeteneklerini tanımlamada fevkalade kendine güveniyordu öyle ki kitabının son sayfalarında teorisini Mesih'in beyninde uygulama cüretini bile gösterdi. "Kıvrak *ingenio*"sunun kıvamı kesinlikle genç bir erkeğinki gibi nemli ancak bir yaşlınınki gibi kuruydu" diyordu Huarte.[91] Kadınların kusurlu yaratıldıkları ve bu yüzden erkekler tarafından "basit yapıları (*rudeza*) nedeniyle kınanmamaları gerektiğini" söylen baskın Galenci ve Aristotelesçi kanıya katılmış ve bunun, "tamamen yetenek ve *ingenio*ya aykırı olan" soğuk ve nemli bünyelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.[92] "Çocuklarının zeki ve edebiyata yatkın olmasını isteyen ebeveynlerin erkek çocuk sahibi olmayı denemelerini" söylemiş ve kitabının son bölümünde üstün çocuklar dölleyebilmek için eş seçimi ve en etkili cinsel birleşme teknikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.[93]

Eser, bir bağlamda ırk ıslahı üzerine yapılmış ilk çalışmalardan biriydi ve bu açıdan dikkate değerdi. Huarte, gözden geçirilmiş bir baskısında *ingenium* kelimesinin etimolojisi üzerine kafa patlatmış ve İspanyolca'sı (*ingenio*) ve İtalyanca'sı (*ingegno*) olan Latince kelimenin, Latince üç fiilin birinden türetildiğine karar vermiştir: *gigno* (babası olmak), *ingigno* (vücuda getirmek) ya da *ingenero* (döllemek ya da aşılamak).[94] Üç olası kök de üreme kapasitesiyle ilgiliydi ve Huarte'ye göre bunun bir tesadüf olması düşük ihtimaldi. Ayrıca *ingenium* "ya-

91. A.g.e., s. 370-374. Bu sayfalar daha sonra Engizisyon tarafından sansüre uğramıştır.

92. A.g.e. Galenci ve Aristotelesçi hâkim kanı için bkz. Londa Schienbinger, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard University Press, Cambridge, 1991, s. 160-170.

93. A.g.e., s. 331.

94. Bu düşünceler 1594'te yayımlanan gözden geçirilmiş baskıya eklenen yeni bölümdeydi. Burada 1594 baskısını şuradan alıntıladım, Juan Huarte de San Juan, *Examen de ingenios*, Der. Guillermo Serés, Ediciones Cátedra, 1989, s. 186.

ratıcı kapasite" (*potencia generativa*) içerdiğine göre insanoğlu Büyük Varlık Zinciri içinde iki gücü elinde bulunduruyordu. Birincisini –fiziksel üreme gücü– hayvanlarla ve bitkilerle paylaşıyordu. Ancak ikincisi "ruhani varlıklar, Tanrı ve meleklerle" ortak bir özelliğiydi ve başka türlü bir "çocuk" sahibi olmasını sağlıyordu: düşüncelere, kavramlara ve anlayışlara "gebe kalma"sını ve ardından meydana getirmesini. Huarte'nin iddiasına göre *ingenium* kelimesinin ilk kullananlar, kesinlikle insanın kalıtsal zekâ kapasitesi ile Tanrı'nın ve meleklerin ruhani gücü arasındaki üretken bağlantının farkındaydılar.[95]

*Ingenium*u böyle tanımlayarak –insanı ilahiyata bağlayan üretici, yaratıcı kuvvet– Huarte, ele geçirilmenin insanın Düşüş'ünden arta kalmış, daha iyi ya da kötü için kullanılabilecek, kendinden geçirici bir Allah vergisi keşfetme yeteneği olduğu hakkında yazan hemşerilerinin ve çağdaşlarının açıklamalarını tekrarlamış oldu. Neredeyse bütün yapıtları Huarte tarafından bilinen, Erasmus'un arkadaşı hümanist Juan Luis Vives, "Her türlü sanatın ve bilimin muciti *ingenium*dur" diye yazar. "İnsanoğlunun tüm keşiflerinin ve icatlarının –faydalı ve zararlı, iyi ve kötü– kökü buradadır." Vives farklı olarak *ingenium*dan ruhun yaşam gücü (*vigor animi*) ve "zihnimiz umumi kuvveti" şeklinde bahsederek, ayrıca *ingenium*un gözlem, mukayese ve "her şeyin içindeki hakikati" arama kapasitesine de dikkat çeker.[96] Fakat hepsinin içinden yaratıcılığa ve keşfetmeye verdiği önem Huarte'yi etkilemişti. Ve bu, yeni bir şeylere tanıklık etmesine, *ingenium*un, dâhiyane icat etme, yaratma ve tasarlama kapasitesini temsil ederek daha geniş bir anlayışa aktarılmasına, bugün anladığımız anlamıyla "deha"nın kaynağı oluşuna şahadet etmesini sağladı.[97]

95. Huarte, *Examen de ingenios*, 1594, s. 187-194.
96. Noreña, "Juan Huarte's Naturalistic Humanism", s. 75; Reade, *Juan Huarte*, s. 58; Emilio Hidalgo-Serna, "Ingenium and Rhetoric in the Work of Vives", *Philosophy and Rhetoric 16*, Sayı 4, 1983, s. 230-231.
97. Hutchings, tarihi karışıklıklarla da olsa bu konuyu yazısında açıklar. C. M. Hutchings, "*Examen de ingenios* and the Doctrine of Original Genius", *Histpania 19*, Sayı 2, Mayıs 1936, s. 273-282.

Ne Huarte ne Vives ne de on beşinci ve on altıncı yüzyıl *ingenium* teorisyenlerinden herhangi biri Romantik değildi. Tek yaratıcının Tanrı olduğu ortaçağ hükmü, her türde sanata saygı duyan ve bunu geniş bir ölçekte Tanrı'nın kusursuz yaratımlarını taklit etme ve yeniden yapılandırma hareketi olarak gören teorisyenler ve pratisyenler için hâlâ geçerliydi.[98] Huarte, Aristoteles'in dağınık bir çevirisini ele alıp mükemmel *ingenium*a sahip birini, "her şeyi bilen ve anlayan" kişi şeklinde tanımlayarak buna açıklık getirdi.[99] Adem, Düşüş'ten önce böyle, "tüm bilimsel malumatlarla donatılmış mükemmellikte" doğmuş, bir insandı.[100] Bu görüşü, "daha önce söylenmemiş hiçbir deyim ya da cümle, önümüze serilmemiş hiçbir öğrenme alanı yoktur" söylemi takip etti.[101]

Bu vasıflarına rağmen *ingenium*a yeni anlamlar yüklendi ve Huarte'ye göre Tanrı'nın hakiki yenilenmenin tohumlarını ektiği yaratıcı güce sahip bir zihindi. En iyi *ingenium*a sahip olanlar, "çalışma ve beceri olmaksızın, daha önce hiç söylenmemiş, duyulmamış ve yazılmamış şeyleri –daha önce hiç kimsenin üzerine düşünmediği zarif, doğrucu ve harika şeyleri– ifade edebilirlerdi."[102] Bu durumda Platon ve takipçilerinin, böylesi üretici düşüncelerin göklerden içimize döküldüğünü, daha doğrusu doğuştan hazır ve biçilmek için içimize ekildiğini düşünmeleri gayet anlaşılabilir. İlahi bir döllenme gerektirmiyordu. Azami *ingeium*a sahip insanların düşüncelerinin "ilahi ifşaat"

98. Erwin Panofsky, "Artist, Scientist, Genius: Notes on the 'Renaissance-Dämmerung'", *The Renaissance: Six Essays*, Harper & Row, New York, 1962, s. 171-173. Tek yaratıcının Tanrı olduğu inancı, Aquinas tarafından teolojik mantıkta gerekçelendirilmiştir: Thomas Aquinas, "Whether it belongs to God to Create", *Summa Teologia I*, 45, 5.

99. Huarte, Aristoteles'in Latince çevirisinden alıntı yapıyor: *Nichomachean Ethics*, 1095b, 10, "*optimum ingenium est illud quod omnia per se intelligit.*" Aritoteles'in aslında "*ingenium*" kelimesini kullanmadığını belirtmeye gerek yok. Hesiodos'tan aktarırsak, "Her şeyi kendiliğinden bilen en iyiden ötedir", *Nichomachean Ethics*, 1095b, 10, *Basic Works of Aristotle*, s. 938.

100. Huarte, s. 201. "Sólo Adán (dicen los teólogos) nació enseñado y con todas las ciencias infusas..."

101. Huarte, *Examen de Ingenios*, 1594, s. 201-202.

102. Huarte, *Examen de Ingenios*, 1594, s. 202.

olduklarına ve istisnai yapılarından kaynaklanmadığına inanmak, "aleni ve bariz bir hataydı."[103] Huarte'de, on altıncı yüzyılda insanların kendileri hakkında keşfetmeye başladıkları şeyin belirtilerini görüyoruz: insanların –özel insanların– gerçekten yeni bir şeyler bularak, kendi başlarına yaratabileceklerini.[104]

Bu, Huarte'nin ya da diğer apolojistlerin, *ingenium*un, doğamızın ayrılmaz bir parçası, ilahi bir lütuf olduğunu inkâr ettikleri anlamına gelmez. Ficino'nun bir arkadaşına yazdığı doğuştan yetenekler hakkındaki mektupta söyledikleri çoğunluk için de geçerliydi: "Doğamızın kendi başına eşsiz ve göksel bir lütuf olduğu konusunda Aristoteles'e hak vermeliyim."[105] *Ingenium* içimize doğuştan ekilmiş bir tohum ve Tanrı'nın bir armağanıydı. Ancak neden bazılarının diğerlerinden daha verimli bir tohuma sahip olduğu sorusu, neden bazılarının kurtarılıp diğerlerinin kurtarılmayacağı sorusu kadar esrarengizdi. Aslında *ingenium* kavramı, en az *furor divinus* kadar, lütuf hakkındaki Reform tartışmalarını ilginç yöntemlerle karmaşıklaştırdı. *Furor divinus*un bir Protestana ya da Katoliğe bahş edilebileceği gibi –pasif bir kalıba aktif bir lütuf dökülmesi ya da ruhu tek başına Tanrı'ya yükseltebilecek göksel bir armağan verilmesi gibi– *ingenium* da kişinin dini inançlarına göre aynı şekilde değerlendirilebilirdi. Bazılarına göre Protestanların *gratia*sının –o olmadan kayda değer hiçbir şey yapamayacağımız, içimize ekilmiş ilahi tohum– kusursuz bir eşiydi. Ayrıca "eserler"in doğal yeteneklerin işlenmesine ihtiyaç duyduğuna dair Katolik görüşe de katılıyordu. Ünlü mimar ve yazın adamı Leon Battista Alberti'nin de dediği gibi, "Doğanın sağladığı yetenekler gayret, çalışma ve pratikle geliştirilmeli ve genişletilmeliydi".[106] Bu görüş, on sekizinci yüzyılda dini itikatı ne olursa olsun kimsenin kabul edemeyeceği bir mesaj içeriyordu. Romalı ozan Horatius'un, yaygınca tekrarlanan, meşhur görüşüne göre, *ingenium*a, *industria* ve *ars* eşlik etmeliydi,

103. A.g.e., s. 203.
104. Mason, *Value of Creativity*, s. 45-49.
105. Kaske ve Clark, "Introduction", *Three Books on Life*, s. 22.
106. Alberti alıntısı için bkz. Emison, *Creating the Divine Artist*, s. 33.

sıkı çalışma ve mükemmellik için gerekli olan ustalaşma. Antik örneklerine haklarını teslim ederek, erken dönem modern erkekleri ve kadınları istisnasız bu görüşü benimsediler.

İlahi esinlenme ve *ingenium* teorileri, onları, yaradılış ya da yetiştirme, esinlenme ya da çalışma olarak en uygun gördükleri şekilde yorumlayıp kendi ihtiyaçlarına adapte eden Protestanlar ve Katolikler tarafından da sahiplenilebilirdi. Bu iki teori birleştirilerek (Ficino'nun yaptığı gibi) esinlenme düşüncesi, sadece yüce yaratılışlıları ve onlardan yüksek lütuflar dileyenleri kapsayacak şekilde daraltılabilirdi. Ya da ayrı ayrı ve tek başına da korunabilirlerdi. On yedinci yüzyıla kadar, inatçı Platoncular bedensel hasletlerin yapısının ilahi hiddete, yüce şiire ve sanata herhangi bir şekilde sebep olabileceğine karşı çıkarken Aristotelesçiler aynı şiddetle insanın sahip olduğu fantastik nosyonların gerçek mükemmelliği yakalamasını, yani ilahi *ingenium*unu açıklamakta pek katkısı olmadığını savundular.[107]

Yine de bu üç varyasyon, seçkin bireyin ruhunun, yüce insanın aklının, yüzyıllar boyunca meleklerin ve şeytanların, usta insanların –büyücüler ve azizler– hizmetinde sayılan güçleri yavaşça ele geçirdiğinde birleşiyordu. Bu üstlenme süreci en açık olarak Ficino'nun, göksel ruhun ilahi çılgınlıkla kanatlanıp bir melek ya da *daimon* gibi kendini Tanrı katına yükseltebileceği fikrinde görülüyordu. Ama ayrıca, kendi doğal güçleri sayesinde hiddete kapılmış kişilerle aynı maharetleri –kehanet, felsefe, şiir alanlarında– sergileyebilecek özel *ingenium*a sahip yüce ruhlu kişilerde de bulunmaktaydı. *Ingenium* da bir nevi dehaydı, şahsımıza dahil meleksi bir güç, daha üstün bir benlik kaynağıydı.

Bu atama ve yer değiştirme süreci, en azından Protestan ülkelerde gökyüzü ve yeryüzü arasındaki alanın çok daha kapsamlı açıdan temizlenmesini sağladı. Kadın ve erkek, hepsi sadece imanla kurtulabileceklerine inanıyorlardı, kurtarıcıları ve ruhları arasına başka hiçbir şey girmemeliydi. Böylece Protestanlar, kutsal emanetleri ve ruhani koruyucu, Tanrı'yla

107. Brann, *Debate over the Origin of Genius*, Bölüm 6.

insan arasındaki aracı sayılan aziz inancını reddettiler. Gülünç iddialar olarak gördükleri ortaçağ melek bilimiyle, özellikle kendilerince tehlikeli boyutta putperestlik kokan hiç hoş karşılamadıkları muhafız melek kavramıyla, alay ettiler. "Tanrı'nın her birimize gösterdiği ihtimamı bir melek ile sınırlayanlar, kendilerine ve Kilisenin bütün üyelerine büyük zarar veriyorlar" diyordu Calvin.[108] Reformistler, melekleri bütünüyle bir kenara koymadılar çünkü Kutsal Metinlerde fazlaca bahisleri geçiyordu. Katolik Karşı Reformu'nun Barok sofuluğu, kişisel muhafızlar ve meleksi varlıklar inancını şiddetle savunuyordu. Gerçi Reform'un genel etkisi, tamamen yok etmese de aracıların, habercilerin ve meleksi dostların rolünün önemini azaltarak, gökyüzü ve yeryüzü arasındaki alanın temizlenmesine yardım etti. Bu, bugün anladığımız daha modern anlamda dâhinin –kendisinden önce gelen ruhların ve azizlerin yerine almayı başaracak bir varlık– ortaya çıkmasının önemli önkoşullarından biriydi.

Modern dâhinin ortaya çıkışına henüz daha vardı. Buna dair bir belirti, on altıncı yüzyılın ardından adım adım eskilerin *daimon*u ve meleklerle olan özel bağlantısını terk etmeye başlayan kelimenin açıklamasında görülebiliyordu. *Deha*, 1500'lerde doğrudan *furor poeticus*a eşanlamlı olarak ve geçirdiği değişimi eksiksiz ifade ederek Latince bir metnin başlığında kullanıldı: *Genius, sive furore poetico* (Deha ya da İlahi Hiddet).[109] Bu birlikteliğin ve birleşmenin daha ileri bir işareti olarak, İtalyanca ve Latince yazan yazarlar, *ingenium* ve "deha"yı (*genio* veya *genius*) birbirine denk görmeye başladılar.[110] Yavaşça, yüzyılın sonlarına doğru iki kelimeyi birleştirerek, dâhi [*genius*] ya da *genio* olarak, bir *daimon*u, ilahi hiddeti ya da meleksi bir dostu değil, doğuştan gelen içyüzümüzü, *in-*

108. Calvin alıntısı için bkz. Peter Marshall ve Alexandra Walsham, "Migrations of Angels in the Early Modern World", *Angels in the Early Modern World*, s. 57.
109. Giovanni Mario Verdizotti, *Genius, sive de furore poetico*, Venedik, 1575.
110. Pico ve Fracostoro alıntıları Zilsel'den yapılmıştır. Zilsel, *Die Enstehung des Geniebegriffes*, s. 288-290. Burada, ağırlıkla on altıncı yüzyılda dâhinin nasıl *ingenium*un yerini aldığına dair Zilsel'in yaptığı klasik analizden faydalandım.

geniumumuzu, insanın dehasını simgeleyen bir anlamda kullandılar.[111]

Bu, on altıncı yüzyılın ortalarında öncelikle Latince ve İtalyanca'da geçerlilik kazandı; ardından ilerleyen yüzyıllar içinde yavaş yavaş Avrupa geneline yayıldı. *Ingenium* İngilizce'ye başlıca "zekâ" ve Fransızca'ya *ruh* olarak çevriliyordu ancak on yedinci yüzyılda deha ve *génie* giderek artan bir sıklıkta kullanıldı.[112] Jean Nicot'nun 1606 tarihli *Thresor de la langue francoyse* eserinde, *génie*, "her birimizde olan doğal yatkınlık"ı tanımlıyordu ve Elisha Coles'un 1676 tarihli *English Dictionary*'si de benzer biçimde dehayı, "tabiat, merak ya da yatkınlık" olarak açıklıyordu.[113] Kelimenin eski anlamları tabii ki öylece yok olmamışlardı ama bedensiz ruhlar gibi avare dolaşıyorlardı. "İyi bir melek, tanıdık bir kötü ruh, ruh", Henry Cockeram'ın *English Dictionarie of 1623* isimli sözlüğünde "deha"nın karşısındaki açıklamadır.[114] Bu açıklamalar, yüzyılın geri kalanında, *ingenium*, esinlenme ve Rönesans boyunca dehanın taşıdığı anlamların birleşiminin kalıntısıyla birlikte yeni içerikler de edinerek varlıklarını sürdürdüler. İngiliz şair John Dryden 1695'te kelimeyi çağdaş manasına getirip bıraktığında, istemeden (belki de isteyerek) asırlardır süregiden tartışmaları özetlemişti:

> Mutlu bir deha doğanın hediyesidir: Astrologlar yıldızların etkisine, natüralistler vücudun organlarına, ilahiyatçılar, Hıristiyanlar ve putperestler birlikte, kesinlikle tanrısal lütfa bağlıdır derler. Bunu nasıl geliştireceğimizi birçok kitap bize öğretebilir; nasıl elde edeceğimizi ise hiçbiri yazmaz: İşte bunda hepsi hemfikirdir.[115]

111. Zilsel, *Die Enstehung des Geniebegriffes*, s. 293-299.
112. A.g.e.
113. Jean Nicot, Thresor *de la langue francoyse tant ancienne que moderne*, Editions A. et J. Picard, Paris, s. 313. Bu 1621 tarihli baskı metninin çağdaş yeniden basımı ama tanımlama 1606 tarihli orijinal baskısında da tamamen aynı. İngilizce tanımlama, Elisha Coles'un 1676 tarihli *English Dictionary*'sinin Scolar Press tarafından yapılan tıpkı basımının "deha" maddesinden alınmıştır.
114. Henry Cockeram, *The English Dictonarie of 1623*, Huntington Press, New York, 1930, s. 78.
115. John Dryden, *A Parallel of Poetry and Painting*, 1695. *The Works of John Dryden*, Der. Edward Niles Hooker, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1956-2000, 20 Cilt; alıntı Cilt 20, s. 61.

Dryden'a göre deha, bir güçtü, bir kişi değil, kişinin sahip olduğu bir şey. Ne var ki herkesin bir dehası –kendisine rehberlik eden doğal bir yatkınlığı– olmasına karşın, kendilerini çok yüksek mertebelere çıkaracak dehaya sahip özel insanlar, başka bir gruba, meleksi ve ilahi, aittiler. Michelangelo, böyle yüceltilmiş insanlara güçlü bir örnek teşkil eder. Öyle harikulade bir *ingenium* ile kutsanmış bir kişilik ki çağdaşları ölüsünü bile yere göğe sığdıramayacaklardı. Meleklerin Micheal'ı, insan daha öte bir insandı. Kendi başına deha olan bir yaratık.

Naaşı, Apenin Dağları'ndan Arno Nehri üzerinden Donatello'nun öldüğü ve Ficino'nun yaşadığı, Meleklerin Micheal'ının "imanlı ve talihli bir yıldız" olarak dünyaya geldiği Toskana şehrine, 1564 ilkbaharı başlarından ulaştı.[116] Tanrı'nın dünyasını güzelleştirmeye adanmış, vefalı bir yaşamdan sonra ebedi istirahat için evine dönüyordu ve Floransa halkı ona müteşekkirdi. Tabutun geçtiği yollara dizildiler ve "azizane yaşlı adamı" karşılamak için hazırlanmış büyük Santa Croce Bazilikası'nı tıka basa doldurdular.[117] 11 Mart'ta tabutu hürmetle açıldığında, "bedeninin bozulmamış ya da en azından dağılmamış olması herkese çok etkileyici geldi."[118] "Kafasına ve yanaklarına dokunanlar, ki herkes dokundu, sanki birkaç saat önce ölmüş gibi yumuşak ve canlı kalmasına şaşırarak hayranlıkla dolduğu" halde, gerçekte "yirmi iki veya daha da fazla gündür tabuttaydı ve ölümü üzerinden yirmi beş gün geçmişti."[119]

---

116. Giorgio Vasari, "Michelangelo", *The Lives of the Artists*, Çev. ve Giriş Julia Conaway Bondanella ve Peter Bondanella, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 415. [Giorgio Vasari, *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*, Çev. Elif Gökteke, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013. (ç.n.)]

117. Vasari'nin tasviri, "Introduction", *The Divine Michelangelo: The Florentine Academy's Homage on His Death in 1564. A Facsimile Edition of the Esequie de Divino Michelangolo Buanorriti*, Çev. ve Giriş Rudolf & Margot Wittkower, Phaidon Press, Londra, 1964, s. 14. Metin Jacopo Giunti'nin 1564 tarihli, Michelangelo'nun cenazesiyle ilgili söylenenlere ve çağdaş kaynaklara ağırlıklı yer veren kroniği *Esequi* ya da "cenaze töreni"nin iki dilli bir baskısından.

118. "Introduction" içinde Don Giovanni di Simone'nin 18 Mart 1564 tarihli mektubundan alınmıştır, *Divine Michelangelo*, s. 16.

119. Giunti, "Esequie", *Divine Michelangelo*, s. 74-77. Michelangelo 18 Şubat 1564'te ölmüştü yani doğrusunu söylemek gerekirse tam 22 gündür tabuttaydı.

Cenaze merasimine başkanlık eden papaz bunun bir "azizlik alameti" olduğunu ilan etti ve Michelangelo'nun yakın arkadaşı, ressam ve yazar Vasari, ünlü eseri *Lives of the Artist*'in revize edilmiş baskısında bu kanıyı tekrarladı.[120] "[Michelangelo'nun] Sadece tatlı ve huzurlu bir uykuya dalmış olduğuna inanmaya hevesliydik."[121]

Bedenin gerçek durumu her neydiyse, bozulmamışlık iddiaları ve mucizevi güçlerinin akla getirdiği muğlaklık, zihinlerde azizlerin vücutlarının çürümeye dirençli olduğu eski inanışını çağrıştırdı.[122] Ve bu, daha sonraları çağdaşlarının bu bedende kusursuz bir ruhun barındığı inancını doğruladı. Michelangelo'nun Satürn burcunda doğduğu söyleniyordu.[123] Peki ama melankoli tek başına olağanüstü güçlerinin sebebi olabilir miydi, işlerindeki harikalık sırf tabiatıyla açıklanabilir miydi? Bu noktada gerçekten de o, heykelleri canlandırabilen, taşlara hayat katan, bir gözlemcinin bildirdiği gibi "mermere bile yaşayan bir form"[124] verebilen biriydi. Michelangelo'nun sihri her yerde kuşku ve huşu uyandırıyordu, *stupendo, stupo-*

120. "Introduction" içinde Don Giovanni di Simone'nin 18 Mart 1564 tarihli mektubu, *Divine Michelangelo*, s. 16. Bahsi geçen papaz aslında Hospital of the Innocents'ın müdürü papaz Vincenzo Borghini'ydi.

121. Vasari, "Michelangelo", s. 486 *Lives*'in ilk baskısı 1550'de ve gözden geçirilmiş ikinci baskısı 1568'de yani Michelangelo'nun ölümünden dört yıl sonra yapılmıştır.

122. Aziz bedenlerinin "bozulmamışlıkları" üzerine bkz. Michel Bouvier, "L'incorruptibilité des corps saints", *Les Miracles, miroirs des corps*, Der. Jacques Gélis ve Odile Redon, Presses et Publications de l'Université de Paris-VIII, Paris, 1983, s. 193-221; Caroline Walker Bynum, "Bodily Miracles and the Resurrection of the Body in the High Middle Ages", *Belief in History*, Der. Thomas Keselman, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1991, s. 68-106.

123. Rudolph Wittkower ve Margot Wittkower, *Born Under Saturn: The Character and the Conduct of Artists*, New York Review of Books Classics, New York, 2006 (1963), s. 104-106. Bazı araştırmacılar Michelangelo'nun gerçekten Satürn burcunda doğduğundan şüpheli. Bkz. Don Riggs, "Was Michelangelo Born under Saturn?", *Sixteenth Century Journal* 26, 1995, s. 99-121 ve tam bir değerlendirme için, Piers Britton, "Mio malinchonico, o vero ... mio pazzo: Michelangelo, Vasari and the Problem of Artists' Melancholy in Sixteenth Century Italy", *Sixteenth Century Journal* 34, Sayı 3, Güz 2003, s. 653-675.

124. Bu satır *Divine Michelangelo*, s. 81'den, şair Bartolommeo Panciatichi'den alınmıştır.

re, meriviglia, mirabilia kelimeleri, bu işler karşısında gördüklerine inanamayan izleyicilerin dilleri döndüğünce bulabildikleri kelimelerdi.[125] Böyle hayranlık uyandırabilen bir *ingenium* kesinlikle tamamen bu dünyaya ait olamazdı. Bir mükemmellik mucizesi, tek kelimeyle "ilahi"ydi.

Bu kutsal sıfat bir zamanlar sadece azizler için kullanılırdı ancak on beşinci yüzyılda daha geniş bir alanda, yüce insanların *ingenium*unu tanımlamak için de kullanılır oldu.[126] Dante gibi şairler ve Petrarca gibi hümanistler bu sıfata plastik sanatlarla uğraşanlardan daha önce erdiler. Plastik sanatlarda bu şerefe ilk nail olan Brunelleschi gibi görünüyor. Floransa Katedrali'nin yekpare kubbesinde görülen mimari ihtişam, şahsının "*divino ingeio*"su ile açıklanabilmişti.[127] Başka üstünsanatçılar –Dürer, Leonardo, Titian, Raphael– da kutsallaştırılıyorlardı ancak Michelangelo diğerlerinden farklıydı.[128] Vasari, onu, *Lives of the Artists*'in ilk baskısında en az yirmi kere (1568 tarihli ikinci baskıda neredeyse kırk kere) "ilahi" diye tanımlıyordu. Şair Ariosto'nun ünlü cinasındaki gibi "ölümlü bir Micheal, ilahi başmelekten daha iyi"ydi ve ölüm anında meleksi ve aziz maharetleri her zamankinden daha fazla ışık saçıyordu. Matem tutanlar geleneksel olarak tabutuna mesajlar ve dizeler bırakıyor, ilahi *ingenium*un meleksi taşıyıcısına kendiliğinden saygılarını sunuyorlardı. "Tarihte eşi benzeri görülmemiş" Michelangelo, "gerçek bir melek" (*vero Angelo*), "ilahi bir melek" (*Angelo divino*) olarak ışıltısı ve kanatlarıyla yükseklere uçmaya hazırdı.[129] Tabutu daha sonra resmi anma töreniyle San Lorenzo Bazilikası'na yerleştirildiğinde –sadece prenslere tanınan bir ayrıcalıktı– hümanist Benedetto Varchi, adına yazdığı kasideyle onu daha da yüceltti. "En güçlü" ve "en

125. David Summers, *Michelangelo and the Language of Art*, Princeton University Press, Princeton, 1981, s. 171-176.
126. Zilsel, *Enstehung des Geniebegriffes*, s. 276.
127. Emison, *Creating the "Divine" Artists*, s. 288-289.
128. Martin Kemp, "The 'Super-Artists' as Genius: The Sixteenth-Century View", *Genius: The History of an Idea*, Der. Murray, s. 32-53.
129. *Divine Michelangelo*, s. 77, 85-86.

büyük kapasitede" *ingegno*ya sahip Michelangelo sadece yüksek mükemmellikte bir insan değil, aynı zamanda "insandan daha tanrısal", "tek ve eşsiz", "harikalar" ve "mucizeler" yaratan "kutsal ve ilahi bir adam"dı. "Ona melek mi demeliyim yoksa daha da tanrısal başmelek mi?" diye soruyordu Varchi ve ardından yanıtlıyordu: "Eğer gerçekten buna inanıyorsak ve inanmaya mecburuz. Michelangelo cennetten seçilmiş ve Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmişti."[130]

Böyle retorik içerikli yazılara hassas yaklaşıp, eski dönem sanat tarihçilerinin üzerinde durduğu, mesela tam da Vasari'nin Michelangelo kasidesini yazdığı 1550'de, "ilahi olan"a, Papa III. Julius'un yatağının sekiz topuzunun bezemesi için, topuz başına altı *scudi*[*] ödeme yapıldığı gibi konuları unutmamak lazım.[131] Mesele, böylesi tanrısallık duyurularının fani dünyaya indirgenmesi gerektiğinin ve o dönemde sanatçıların hâlâ esnaf, el işçisi ve kiralık usta vasfı taşıdığının hatırlanarak olayın bu sosyal bağlamda algılanmasıdır. Bu anlamda ilahilik duyuruları, sanatçıyla birlikte işvereninin ve toplumsal çıkarlarının da gücünü ve prestijini artırıyordu. Bir bakıma kişisel tanıtım ve reklam, kendini ve arkadaşını "markalaştırma" yöntemiydi.[132]

Michelangelo kendini beğenmiş değildi. Genel olarak mütevazı ve kendi sınırlarının son derece farkında biriydi. "Michelangelo'nun çok mükemmel ve özgün bir hayal gücü vardı ve öyle eserler yaratıyordu ki kendisi elleriyle yarattığı görkemli ve muhteşem tasarımları açıklamayı imkânsız bulu-

130. Tüm alıntılar bu İtalyanca metinden yapılmıştır: *Orazione Funerale di Messer Benedetto Varchi fatta, e recitata da lui pubblicamente nell'essequi di Michelangnolo Buonarroti in Firenze nella chiesa di San Lorenzo* (Firenzi, 1564), *Quellen und Dokumnte zu Michelangelo Buonarroti* başlığıyla yayımlanan e-metin serisi, Sayı 3, Der. Charles Davis, alıntı 4 Temmuz 2012'de yapılmıştır. http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2008/643/

[*] *Scudi*: İtalyanca büyük boy gümüş para. (ç.n.)

131. Emison, *Creating the "Divine" Artists*, s. 5.

132. Emison'un muazzam eserine ek olarak bu kavrama hünerli bir örnek için bkz. A. Richard Turner, *Inventing Leonardo*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1992.

yordu" diye anlatıyordu Vasari.[133] Bunun sonucunda ıstırap çekiyor, zihni kendisini aşarak yarattığı mükemmeliğe takılıyor ama bir türlü tam olarak onu açıklayamıyordu. Leonardo da Vinci, bu laneti daha büyük bir boyutta yaşıyordu. Yaptıklarıyla asla yetinmeyip tek başına günlerce stüdyosuna kapanıp kanvasları paralıyor ve mermerleri çekiçle dövüyordu. Michelangelo da bu grupta bir insandı. Yemeden içmeden kesilip sürekli çalışır, kıyafetleriyle uyur ve o kadar nadir yıkanırdı ki botlarını çıkarırken derileri soyulurdu. Bağımsız ve muhalifti, Papa'nın ricalarını bile geri çevirdi.

Buna benzer özellikle –gurur ve bir nevi başarısızlık korkusu ve ümitsizlikle sürekli savaşma hali– ileride Rönesans sanatçılarından Romantiklere geçecekti. Delacroix, Michelangelo'nun bir desenine bakarken, "Ne görkemli bir deha!" diyecekti.[134] Genel bir kanıydı bu ve bugün de bize normal geliyor çünkü Romantikler büyük oranda kendi tarzlarını geçmişe empoze etmeyi başardılar. Rönesans'ın Tanrıvari sanatçısında, kendileri gibi özgünlük için kıvranan, düzene ve kurallara karşı çıkan bir dehanın –uçuk, asi ve sanatı için yanıp tutuşmayı göze alacak birinin– suretini gördüler. Romantiklerden etkilenen araştırmacılar resmi tamamladılar. Romantik dehanın Rönesansla doğduğuna inanıyorlardı ve bunun kanıtı olarak yüce *ingenium*a sahip insanların verimli yaratıcılığını daima –günümüzde de birçoğunun yaptığı gibi– "deha" olarak çevirdiler.[135]

Yine de ne Rönesans *ingenium*u ne de Rönesans *genii*si modern anlamda dehayla aynı değildi. *Ingegno*nun hâlâ mükemmellik ve sıkı çalışmayla güçlü bağları vardı; tekrarlayarak yaratma gücü; geçmişten örnek alan bir hayal gücü. Ve bütün o tanrısallık söylemlerine karşın Rönesans sanatçıları sınırlı bir evrende yaşıyorlardı. Büyük Varlık Zinciri içinde yükselebilseler bile herşeyi birbirine bağlayan ve ayıran çizgiler bel-

133. Vasari, "Michelangelo", s. 472.

134. Eugène Delacroix, "30 Mart tarihli yazı", *Journal (1822-1863)*, Önsöz Hubert Damish, Giriş André Joubin, Librarie Plon, Paris, 1980, s. 43.

135. Emison'un özenli tartışmasına bakınız, özellikle "Appendix: The historiography of *ingegno*", *Creating the "Divine" Artsits*, s. 321-349.

liydi. Micheal gibi kanatlı bir ruha sahip olan biri, takipçileri tarafından bir melek ya da aziz olarak görülebilir ve hatta onların güçlerinin bir parçası sayılabilirdi ama yarattıklarıyla Yaratıcı'yı şaşırtması çok zordu. *Genii* ancak Tanrı geri çekilir ve ona yer açarsa yükselebilir ve mübarek yerini alabilirdi. On altıncı yüzyılda bir kişiye dâhi denebilirdi ne var ki bu kişi henüz Michelangelo bile değildi.

Yine de melekler ve şeytanlar, *ingenium* ve ruh, melankoli ve akıl mevzularında Rönesans yorumcuları modern dehanın şekillenmeye başlayabileceği bir ortam yarattılar. Klasik dönemden aldıkları *genii*nin, şeklini değiştirdiler ve onun güçlerini, esinlenmeyle hareket eden ve doğuştan özel yetenekler bahş edilmiş, öne çıkan insanların ruhlarına aktardılar. Kavramın retorik yönlerine hassas yaklaşmak önemli. Deha sahibi bir insanı "ilahi" diye tasvir etmek, onun saygın bir zümreye ait olduğunu söylemekten daha fazlasıydı. Tıpkı Vasari'nin, gelecek kuşaklar tarafından zamanının ötesinde bir dehaya sahip olarak görülen bir başka insan, Leonardo üzerine gözleminde olduğu gibi:

> Doğal bir süreç olarak göksel nimetler sık sık insan bedenleri üzerine yağar ve bazen doğaüstü bir biçimlendirmeyle tek bir beden avuç avuç bu güzellikler, lütuf ve yeteneklerle dolar. Öyle ki bu bireyin her hareketi başka herkesi geride bırakacak kadar ilahidir ve kendisini insan marifetiyle değil de bizzat Tanrı eliyle yaratılmış bir şey gibi gösterir.[136]

Burada farklı türden, seçilen ve güzide, bir yaratık vardı. Bir zamanlar sadece azizlerin yaşamlarında görülürken şimdi sanatçıların hayatlarında ya da diğer değişle bir tek Vasari'nin *viris illstribus*unda boy gösteriyorlardı. Sanatçılar ve yazarlar,

136. Vasari, "Leonardo", *Lives*, s. 284. Burada çeviriyi hafifçe değiştirdim, "kendisini bizzat Tanrı eliyle yaratılmış bir dâhi gibi" yerine "kendisini bizzat Tanrı eliyle yaratılmış bir şey" dedim. Çünkü bu ifade İtalyanca orijinali "*si fa conoscere per cosa (como ella é) largita da Dio*"nun daha doğru bir çevirisi ve dâhi kelimesini tarih sapmasından kurtarmış oluyor.

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda saygıdeğer bir yer edindiler ve *Elogia doctorum vivorum*, *Illustrum virorum vitae* ya da Polydore Vergil'in *De Inventribus rerum* gibi eserleriyle, büyük işleriyle tanınıp, eserlerine tarih boyunca türünün ilk örnekleri olma "zaferi" layık görüldü.[137] Kardinaller, kumandanlar ve krallar arasındaki varlıkları değişimin göstergesiydi. Tarif ettikleri kavramın Mesih'ten beri bir emsali görülmemişti. Hümanist eleştirmen Julius Caeser Scaliger, şairleri *alter Deus*, yani bir başka Tanrı diye selamlarken Tasso şöyle diyordu: "İki yaratıcı vardır: Tanrı ve şair."[138] Vasari de benzer biçimde *Lives*'in girişinde sanatçı ve Tanrı arasındaki aşikâr benzerlikten bahseder, eseri boyunca benzetmesini pekiştirmek için İtalyanca'da daha yaygın olan *artista* veya *artigiano* (sanaatkâr) yerine *artefice* terimini kullanır. Kelime, dini metinlerde Yaratan Tanrı'yı tarif etmek için sıkça kullanılan *artifex*ten gelir. Tanrı gibi "insanı biçimlendirip, heykel ve resimde ilk defa yeni şeyler yaratabilen" sanatçı, yaratma kabiliyeti göstererek Tanrı benzeri güçlerden pay edindi.[139] Michelangelo örneğinde bu benzetme çokça yapıldı. Antik ve modern, diğer tüm sanatçılardan daha büyük bir mertebede, insanların genellikle işlerinde bağlı kaldıkları "ölçü, buyruk ve kuralları" bir kenara koyarak örnek teşkil etti. Michelangelo, insanları aşağı çeken "bağları ve zincirleri koparttı", kendini *ex nihilo* yaratmak için özgür kıldı.[140] Bu bağlamda "ölümlü bir Tanrı"ydı.[141]

Sistine Şapeli'nin tavanına bakanlar, "Tanrı tarafından insanlara, kaderinde doğaüstü yetenek, lütuf ve ilahi bilgelik bahş edilmiş bir bireyin neler yapabileceğini göstermek için

137. Brian Copenhaver'ın mükemmel giriş makalesi için bkz. Polydore Vergil, *On Discovery*, Çev. ve Der. Brain P. Copenhaver, Harvard University Press, Cambridge, 2002., s. vi-xxx.

138. Scaliger ve Tasso alıntısı için bkz. William J. Bouwsma, *The Waning of the Renaissance 1550-1640*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2000, s. 31.

139. Vasari, "Preface", *Lives*, s. 3.

140. Vasari, "Michelangelo", *Lives*, s. 454, 472.

141. Bu, on altıncı yüzyıl hümanistlerinden Paulo Pino'nun Michelangelo ve Titian üzerine yorumu. Zilsel, *Die Enstehung des Geniebegriffes*, s. 277.

yeryüze gönderdiği bir resim" olduğu fikrine katılacaktır.[142] Ve bu konuda Ficino'nun dediklerini hatırlayacaklardır: "Göksel buyrukla gören kişi, ne zaman harekete geçerse, hangi ölçüde nereye ilerlerse ve neye yol açarsa, söz gelimi, onunla neredeyse aynı dehaya (*ingenio*) sahip olduğunu iddia eden göksel bir yazar da onunla aynı araçları ve materyali elde ettiğinde, ilahi bir yaratım yapabilecek kapasiteye sahiptir."[143] Ficino kelimeleri kullanıyor, Michelangelo kalıp, boya ve taşları. Ama ikisi birden çağdaşlarıyla birlikte hem heyecanlandırıcı hem de ürkütücü olan bir düşünceyi aşıladılar. Bir gün deha, dünyayı kendi suretinde şekillendirme cüretini gösterebilirdi.

142. Vasari, "Michelangelo", *Lives*, s. 465.

143. Ficino, *Platonic Theology*, Cilt 6, s. 177 (13.6). Bu etkileyici pasaj, yaratım ve şiir hakkındaki tartışmanın ortalarında yer alır.

3. BÖLÜM

Çağdaş Deha

René Descartes'ın *Meditations on First Philosophy* eserinin ilk bölümünün sonunda, deha, kısa süreliğine de olsa muhteşem bir giriş yapar. Modern düşüncenin yapı taşlarından olan eserinde Descartes şöyle yazar:

> Sanırım kötücül deha, var gücüyle beni ayartmaya çalışan düzenbazdan daha güçsüz değil; gökyüzü, yeryüzü, renkler, şekiller, sesler ve bütün dışsal öğelerin bir hiç, bir yanılsama, bu dehanın saflığımdan faydalanmak adına önüme çıkardığı tuzaklar olduğunu hesaba katmalıyım.[1]

1. René Descartes, *Meditations on First Philosophy*, *Discourse on Method and Meditationson First Philosophy* içinden, Der. David Weissman, Çev. Elizabeth S.

"Düzenbaz" diye devam eder Descartes, "çok güçlü ve kurnaz, tüm enerjisini beni kandırmak için kullanıyor." Yine de çok büyük çaba sarf etmesine –ya da Descartes'ın en kötüsünü tahayyül etmesine– rağmen bu hain hortlak onu *res cognitas*, "düşünen bir varlık", olduğu fikrinden vazgeçiremeyecekti. *Discourse on Method*[*] kitabının ilk baskılarındaki bir açıklamasında (en tanınmış olanında), "*Ego sum, ego existo*" diye yazar Descartes, "*Cogito ergo sum*" (Düşünüyorum öyleyse varım). "Ben varım, mevcutum." Hiçbir şeytani düzenbaz onu aksine inandıramazdı.[2]

1641'de ilk kez Latince basılan *Meditasyonlar*'daki, *genius malignus* [kötülük dehası] (1647 tarihli Fransızca çevirisinde *un mauvais génie*) örneği, bugün çoğunlukla radikal şüpheciliğin sınırlarını zorlamak için yaratılmış, sorgulayıcı bir düşünme denemesi olarak algılanır. Bir bakıma öyledir de. O dönemde hâlâ şeytanlara inanmaya devam edildiğinden Descartes'ın şeytani bir düzenbazdan bahsetmesi hiç de şaşırtı değil.[3] Bizzat Descartes, bir dizi rüyasında genç bir adam kılığında *genii* görmüştür.[4] O yüzyılda ya da Rönesans büyücüsünün, Klasik *dehayı* ve yükseklerden muhafız melekleri çağırmak için şeytanlarla ve büyüyle kurduğu sıkı fıkı ilişkilerden beri Avrupa'da erken modern dönemin en büyük cadı çılgınlığı paniği yaşandı. Descartes, yavaş yavaş kendini, şeytanların, gerçek ile yanılsama arasındaki farkı ayırt edildiği anda yok olacak ateşli bir hayal gücünün ürününden başka bir şey olmadığına ikna

---

Haldane ve G. R. T. Ross, Yale University Press, New Haven, 1996, s. 62. Orijinal Latince ve Fransızca versiyonları 3 Temmuz 2012 tarihinde şu adresten ulaşılabilirdi: http://www.wright.edu/cola/descartes/ [René Descartes, *Meditasyonlar: İlk Felsefe Üzerine*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011. (ç.n.)]

[*] René Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, Çev. Murat Erşen, Say Yayıncılık, İstanbul, 2014. (ç.n.)

2. Descartes, *Meditations*, s. 64-65.

3. Stuart Clark, *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 174.

4. Descartes'ın rüyaları üzerine yoğun bir analiz için bkz. Alice Browne, "Descartes's Dreams", *Journal of the Warburg and Countauld Institutes* 40, 1977, s. 256-273 ve Micheal H. Keefer, "The Dreamer's Path: Descartes and the Sixteenth Century", *Renaissance Quarterly* 49, Sayı 1, Bahar 1996, s.30-76.

etti. *Meditasyonlar: İlk Felsefe Üzerine* ve ondan önceki *Yöntem Üzerine Konuşma* kitapları, bilginin kesinliği karşısındaki tüm tehlikeleri ortadan kaldırma arayışında bu sonuca ulaşmasına yardım etti. Descartes, sahte kötü dehanın, bizi düşünüyor olmamızdan başka her konuda kandırabileceğini söyledi. Bu "açık ve doğru" fikri temel alarak, içinde *genii*nin hiçbir şekilde var olamayacağı, tüm şüphelerini yok eden, etki ve tepkiye dayalı yeni bir mekanik dünyanın varlığı hakkında bir düşünce sistemi kurmayı sürdürdü. Kartezyen evren, yaratıcısı ve mimarı olarak Tanrı'ya yer vermeye devam ediyordu. Ancak *Mittelsmächte*, aracı kuvvetler ya da hiçbir türde büyülü güçler içermiyordu.[5]

Daha sonraları bazı aziz biyograficilerinin yaptığı gibi, Descartes'ın, tek başına şeytanları def edip melekleri kaçırttığını iddia etmek, tabii ki saçma olurdu. Avrupalılar, Voltaire gibi sabahları *genii* hayaliyle uyanmak için yatmıyorlardı. Yüzyıllardır evrensel güçlere aracılık eden ruhlara karşı, yeni ve cesaretlendirici bir kuşkuculuk ve akılcı bir şüphecilikle yaklaşan bu iki adam, on yedinci yüzyılda kapılarına dayanan cadı avından dehşete düşenlere çekici geldi. *Genii*, Rococo resmini ya da Neo-Klasik heykelleri, kitapları ve baskıları süslemeye devam etmiş olabilir. Ne de olsa *Bin Bir Gece Masalları*'nın ilk Avrupa çevirisinde (ve çok sayıda baskısında), parlatılan lambadan çıkan bir *génie*'ydi (Arapça *cin*).[6] Ne var ki böyle bölgelere itilmesi, *genii*nin başlı başına fantazi, heyecan, alegori ya da efsane yaratıcılarının tahayyülüne bırakıldığının işaretiydi. Eğitimli Avrupalıların mantık dünyalarında ona ayrılacak bir yer yoktu. Voltaire'in, *Philosophical Dictionary*'de "*genii*" maddesine yazdıkları genel kanıyı yansıtıyordu:

5. Geoffrey Scarre, "Demons, Demonologists and Descartes", *HeyJ* 31, 1990, s. 17-18.

6. Antoine Galland'ın Fransızca çevirisi *Les Mille et une nuits*, 1704'ten başlayarak 12 cilt şeklinde basılmıştır. Sık sık geçen "*génie*" kelimesi, İngilizce "*genius*" ya da "*genii*" karşılığında kullanılmıştır ve bu kullanım günümüze kadar ulaşmıştır. [*Bin Bir Gece Masalları*, Çev. Alim Şerif Onaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 8 Cilt. (ç.n.)]

> Ancak şu kadarı söylenebilir ki: "Hiç deha görmedim ve tanıdığım hiç kimse de görmedi; ...Bu nedenle içinde zerre kadar doğruluk olmayan bir şeye inanmıyorum."[7]

Voltaire, aynı mantığı şeytanlara, meleklere, perilere ve bir ihtimal gerçek olabileceğini düşündüğü "kıvrık kuyruklu ve keçi ayaklı" satirlere de uyguladı. "Lakin var olduklarına inanbilmem için çok sayıda görmem lazım. Bir tane görmem şüphelerimi gidermez" diye belirtiyordu.[8] On sekizinci yüzyılda görmek inanmaksa, Voltiare ve daha birçokları tek kelimeyle inanmadılar.

Bu inanç eksikliği, özel bireyler ve seçkin insanlar hakkındaki düşüncelerini de etkiledi. Voltaire, Sokrates'in "iyi bir melek" ya da "deha" sahibi olmasıyla dalga geçti. Bu doğru bile olsa, o zaman Sokrates'i bütün Atina'yı turlayıp insanlarının embesil olduğunu ispatlamaya sevk ettiğine göre kötü bir melek olmalı diyordu Voltaire.[9] Buradaki ironide ciddi bir soru saklı, bu çağ antik düşünürü bir kahraman yapacak başka bir bakış açısıyla da değerlendirilebilirdi. Sokrates'i bir *daimonion* ya da özel bir varlık ele geçirmediyse, ne ele geçirmişti? Müritlerini kandırmak için küçük varlığı hakkında yalan mı söylemişti? Belki de onun önemini vurgulamak için sonradan uydurulmuştu. Yoksa sadece aldatmış mıydı? Peki ya uzun zaman boyunca ilahi esinlenme ya da yaradılış sahibi sayılan diğer büyük adamlar? Alman yazar J. G. A. Hamann, 1759'da kelimeye kendi basamaklandırmasını ekleyerek bu konudan yakınıyordu: "Bunun üzerine sofistler tarafından o kadar çok şey yazıldı ki günümüzde eğitimli okurlar, bu konuda uzun uzadıya konuşacak yetenekli arkadaşlara ihtiyaç duyuyorlar."[10]

---

7. Voltaire, "Génies", *Dictionaire philosophique*, *Ouevres de Voltaire* içinden, Der. Adrien-Jean-Quentin Beuchot, J. Lefèvre, Paris, 1829-1840, 72 Cilt; alıntı Cilt 30, s. 39. [Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Lütfi Ay, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011. (ç.n.)]
8. A.g.e., Cilt 30, s. 40.
9. Voltaire, "Ange", *Dictionnaire philosophique*, *Ouevres de Voltaire* içinden, Cilt 26, s. 383-384.
10. J. G. A Hamann, *Socratic Memorabilia*, Çev. James C. O'Flaherty, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967, s. 170-171.

Uzun uzadıya konuştular ve böyle yaparak Rönesans'a kadar uzanan, Sokrates gibi insanları ele geçiren ruhları, kişinin kendisiyle birleştirme sürecinin kutsanmasına katkı sağladılar. Meleklerin yığınlardan uzaklaşması, *genii* ve azizlerin yok olup kendi başına bir dehanın, ete kemiğe bürünmüş bir dehanın ortaya çıkışı da aynı dönemdeydi. Adı da çok sayıdaki işlevi gibi tanıdıktı. Yine de bu yeni yaratık eskilerin muhafızlarının sadece muadili değildi. Bu deha bütünüyle yeni bir yaratımdı, yeni bir varlık biçimi, modern bir insandı. Herkesin eşit olduğunun iddia edildiği bir yüzyılda, daha öncekilere hiç benzemeyen bir şey olacaktı. Deha çok istisnasi olacaktı.

Bu anlayışta feryat figan dünyaya gelmek yoktu. Batı'nın bilge adamlarının hiçbiri yıldızını izlemiyor ya da ona saygı duymuyordu. Tütsüler ve reçineler yoktu. Bu şartlar altında bütün insanlar için aynı olan, gayet mütevazı yeni bir varlık doğuyordu. Zamanla bu kelime, aramızda yaşayan, Doğu'nun ve Batı'nın ete deriye bürünmüş bilge adamları –ve kadınları– için kullanılır oldu. Dünyayı aydınlatan gerçek bir ışık.

Ona, Antoine Furetière'nin 1690 tarihli *Dictionnaire universel*'inde, kelimenin üçüncü anlamında rastlıyoruz. "*C'est homme est un vaste génie, qui est capable de tout.*"[11] "Her şeye muktedir olan, büyük deha sahibi kişi." Kelimenin günümüzdeki Fransızca karşılığı daha ileri bir yorum ya da görüş belirtmemektedir. Yine de bu sayfada belirtilenin ne kadar öncü –ve insanlık tarihi açısından önemli– olması ışığında kayda değerdir. "Deha"nın ilk maddesi gayet tanıdık: "Antiklerin tanınmış insanlara eşlik ettiğini düşündükleri iyi ya da kötü bir iblis." İkinci: "Deha, Hıristiyanlıkta insanlara yoldaşlık eden

11. [Antoine Furetière], "Génie", *Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots français tant vieux que modernes et les termes de toutes les sciences et des arts*, 1690, Slatkine tıpkı basımı, 1970, 2 Cilt. Bu eserden daha eski kaynaklarda "deha"nın benzer anlamlarda kullanıldığını belirtmek gerekir. Örneğin, çok nadiren karşılaşılan bir kullanım olmasına rağmen 1662'de İngiliz yazar John Eveylen, Alman doğa düşünürü Christiaan Huygens için "evrensel bir matematik dehası" demiştir. Bkz. Giorgio Tonelli, "Genius from the Renaissance to 1770", *The Dictionary of the History of Ideas*, Der. Philip P. Wiener, Charles Scribner's Sons, New York, 1974, 4 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 293-297 (tam olarak 294).

ve mekânları, kiliseleri korumaları için vakf edilen iyi meleklere denir." Üçüncü madde şöyle devam eder: "Deha, doğal yeteneği ve kişinin bir konudaki yatkınlığını tarif etmek için kullanılır."[12] Bu tanımlamalar, artık terimin tarihi gelişimine ve şeceresine aşina olan bu kitabın okurları için bilindik. "Deha" bu örneklerin hepsinde bir nesne, bir kişiden çok kişinin sahip olduğu bir şey (bir hayalet, bir melek, bir yetenek). Takip eden madde ise çarpıcı şekilde farklı. "Bu adam bir dâhi" diyor. Tanımla ontolojik, neye dönüştüğünün ilanı.

Laf kalabalığından başka bir şey olmayan Furetiere'in tanımı, eğer başka yerde ciddiye alınmamış olsaydı büyük bir ihtimalle unutulup giderdi. Ancak eleştiriler eskilerinin yanında yeni bir anlam yarattılar, sözgelimi, Académie Française'den bir methiyeci Cardinal Richelieu için *ce puissant génie*, "bu güçlü deha" tasvirini kullanmıştır.[13] Buna rağmen Akademi, 1694'te basılan ilk sözlüğünde bu anlama atlamış ancak 1718'deki ikinci baskısına dahil edebilmiştir:

> Birinin iyi, büyük bir dehaya sahip olduğunu söylemek onun iyi, büyük bir dâhi olduğu anlamına gelir.[14]

Bir insan büyük bir dehaya sahipse büyük bir dâhidir. Fransızca tabiriyle yeni bir insanlık biçimi, *l'homme de génie* doğuyordu.[15]

Bu konuda verimli olan sadece Fransa değildi: Benzer bir evrimleşme izi, Avrupa boyunca tek yönde, başarılı dergi *Spectator*'da Joseph Addison tarafından 1711 kadar erken bir

12. "Génie", *Dictionnaire universel.*

13. Abbé Paul Tallemant, "Eloge funebre à Charles Perrault", *Recuil des harangues prononcées par Messieurs de l'Académie françoise, dans leurs réceptions, & en d'autres occasions differentes, depuis l'establissement de l'Académie jusqu' à présent*, Amsterdam, 1709, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 593. Bu örneğe dikkatimi çeken Oded Rabinovitch'e müteşekkirim.

14. *Nouveau dictionnaire de l'Académie françoise*, 1718, Paris, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 1718. Vurgu eklenmiş.

15. G. Matoré v A.-J. Greimas, "La Naissance du 'Génie' au dix-huitième siècle: étude lexicologique", *Le Français Moderne* 25, 1957, s. 268.

tarihte, "Bir Yazara, Dâhi olmasından daha fazla atfedilen bir Karakter yoktur" tespitinin yapıldığı İngiltere'den, yüzyılın ikinci yarısında adı üzerinde *Geniezeit*, "Dehalar Devri"ni paylaşan ileri gelenlerinin terimin haddinden fazla kullanımından yakındığı Almanya'ya uzanıyordu.[16] Yeni Dünya'da bile, 1770'lerde Benjamin Franklin'e "Amerika'nın saygıdeğer dehası" deniyordu.[17] Gözlemciler, daha önce sadece bilge adamlarda ve yetenekli ruhlarda gördükleri dehaları tüm bu yerlerde fark ettiler. Ve bu özel varlıklara benzeri görülmemiş bir ilgi gösterdiler: hayatlarını ve eserlerini en ince ayrıntısına kadar kaydederek, resimlerini, baskılarını ve heykellerini yaparak ve giderek popülerleşen ünlüler gibi evlerine barklarına kadar peşlerine düşerek. Merhum aydın kadınlar ve erkekler bile dâhi ilan edildiler. Shakespeare on sekizinci yüzyılda, 1712'de, eleştirmen John Dennis'in *Essay on the Genius and Writings of Shakespeare* eserinde, bir dâhi, "dünyanın gördüğü en büyük dehalardan biri" olarak kutsandı.[18] Homeros, yabani ve korkusuz Pindar'la birlikte, bir dizi antik ve modern bireyin yanı sıra ilk "dâhi" olarak keşfedildi.[19] Şairler ve düşünürler, doğa bilimcileri ve müzisyenler, kâhinler, siyasetçiler ve edebiyatçılar, burada örnek gösterilen her durumda –dehanın ete kemiğe büründüğü neredeyse her yerde– deha sayılanlar erkekler olu-

16. Joseph Addison, *Spectator* 160, 3 Eylül 1711. Goethe, Justus Möser ve Herder de 1770'lerde hemşerilerindeki ilgiyi "deha düşkünlüğü" diye tanımlayan Möser gibi bu konuda ironik yorumlarda bulunmuşlardır. Bkz. "Genie", *Historisches Wörterbuch der philosophie*, Der. Jaochim Ritter, Schwabe & Co., Basel, 1971-2007, 13 Cilt; alıntı Cilt 3, s. 279-309.

17. Joyce E. Chaplin, *The First Scientific American: Benjamin Franklin and the Pursuit of Genius*, Basic Books, New York, 2006, s. 3.

18. Jonathan Bate, "The Original Genius", *The Genius of Shakespeare*, Oxford University Press, New York, 1982, özellikle Bölüm 6, s. 157-187 ve William L. Pressly, *The Artist as Original Genius: Shakespeare's "Fine Frenzy" in Late Eighteenth-Century British Art*, Associate University Press, Cranbury, 2007.

19. Kirsti Simonsuuri, *Homer's Original Genius: Eighteenth-Century Notions of the Early Greek Epic (1688-1798)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979. Pindar örneği için bkz. Jochen Schmidt, *Die Geschihte des Genie-Gedankes in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945*, Universitätsverlag, Heidelberg, 2004, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 179-172.

yordu. Kadınların cinsiyetlerine uygun bir dehaları olabilirdi ama on sekizinci yüzyılda bir dâhi olmak, sıra dışı istisnalara ve güçlü muhalefete rağmen, tamamen erkeklere özgü bir ayrıcalıktı. Örneğin İngiliz şair Mary Scott, "kadın dâhiler" hakkında yazmaktan çekinmezken, 1766 tarihli *Biographium Faemineum* isimli ünlü kadınların hayatları hakkındaki tek ciltlik ansiklopedinin yazarları da "Ruhun, aklın, dehanın ve diğer zihinsel faktörlerin hiçbirinin cinsiyeti yoktur" diyordu.[20] Bu, ileride Madame de Staël'e atfedilen "dehanın cinsiyeti olmaz" görüşünün erken dile getirilişiydi.[21] İlham veren bir düşünceydi ancak on sekizinci yüzyılda zamanının ötesinde kalıyordu. Çoğu, arkadaşına yazdığı bir mektupta şöyle itirafta bulunan Hamann gibiydi: "Kaba hayal gücüm hiçbir zaman cinsiyeti (erkek) olmayan yaratıcı bir varlık hayal edemiyor."[22]

Yine de dehanın bedeninin –bedenle beraber cinsiyetinin– tartışılmasından önce bedenleşmesinin anlamlandırılması daha önemliydi. Bu etkileyici değişime ne sebep olmuştu? Aydınlanma çağı neden etten kemikten bir deha doğurmuştu? Mesele basit bir mecazı mürsel ya da kapsamlamadan –kelimeyi daha geniş anlamda kullanma– çok daha fazlasıydı. "Deha" teriminin kullanımının, bazı güçlerce ele geçirilmiş anlamından o güçlere sahip olan anlamına evrimleşmesi –Rönesans'ın

20. Scott alıntısı için bkz. Christine Battersby, *Gender and Genius: Towards a Feminist Aesthetics*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 1989, s. 83; *Biographium Faeminium, The Female Worthies: or, Memoirs of the Most Illustrious Ladies, of All Ages and Nations*, J. Wilkie, Londra, 1766, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. vii.

21. Muhtemelen aslında Staël'e ait olmayan bu söz şuradan alınmıştır: Maria Fairweather, *Madame de Staël*, Carroll & Graf Publishers, New York, 2005, s. 240. Kathleen Kete'e bu konuya dikkatimi çektiği ve Staël'in deha düşüncesi üzerine ayrıntılı bilgiler içeren çalışmasından (daha sonra basıldı) faydalanmama izin verdiği için müteşekkirim. Kathleen Kete, *Making Way for Genius: The Aspiring Self in France from the Old Regime to the New*, Yale University Press, New Haven, 2012. Ayrıca bkz. Bonnie G. Smith, "History and Genius: The Narcotic, Erotic and Baroque Life of Germiane de Staël", *French Historical Studies* 19, 1996, s. 1059-1081.

22. Johann Georg Hamann, *Briefwechsel*, Der. Walther Ziesemer ve Arthur Henkel, Insel, Wiesbaden, 1955-1979, 8 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 415.

dehası ve *ingenium*unun birleşmesiyle açığa çıkan– basit bir dilbilimsel değişim olmasına rağmen, bu evrimleşme, figürün –deha insanı– neden on sekizinci yüzyılda yeni bir üstün insan modeli olarak karşılanıp, bu kadar geniş kabul gördüğünü açıklamıyor.[23] Kısacası, olağanüstü imtiyazlı ve ayrıcalıklı bir figür olarak dâhinin doğuşu açıklanması gereken bir süreçtir.

Araştırmacılar, meseleyi önemine uygun olarak ele aldılar. Bazıları orijinal dehanın yükselişini, şiir ve sanatta görülen zorunlu taklitçiliğin ve ardından ortaya çıkan Romantizm akımının alçalttığını düşünerek estetik üzerine yoğunlaştılar. Ancak sanatçılar, Neo-Klasik dönemin doğayı ve eski eserleri kopyalama baskısından kurtulduklarında özgün yaratıcı kavramı ortaya çıkabilmişti.[24] Bazıları deha insanının ortaya çıkışını ve temel özelliklerindeki değer artışını –özgünlük ve bireysel yaratıcı özgürlük– altta yatan maddi sebeplerin, sosyal ve ekonomik değişimin bir yansıması olarak açıklamaya meylettiler. Marksist açıdan en ham haliyle bu açıklama, dâhiyi, kapitalizmin ortaya çıkışıyla, bireysel yaratıcılık ve serbest piyasa lehine feodal düzenden geriye kalan yerleşik normlara saldıran, orta sınıfın yükselen kahramanı olarak göstermektedir.[25] Nihayetinde yakın zamanda bir grup araştırmacı da dikkatlerini bağımsız yazar sorununa odaklayarak, temelde değişen sosyal ve ekonomik şartlarla ilgilendiler. Güçlü hamilerden mahrum

23. Aydınlanma çağındaki yeni bir "ayrıcalıklı birey" ve "üstün insan" modeli üzerine bkz. Baldine Saint Girons, *Dictionnaire européen des lumières*, Der. Michel Delon, Presses Universitaires de la France, Paris, 1997, s. 496-499 ve Herbert Dieckmann, "Diderot's Conception of Genius", *Journal of the History of Ideas* 2, Sayı 2, Nisan 1941, s. 151-182.

24. M. H. Abrams, *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature*, Norton, New York, 1973 ve James Engell, *The Creative Imagination: Enlightenment to Romanticism*, Harvard Universit Press, Cambridge, 1981.

25. Alfred Opitz, *Schriftsteller und Gesellschaft in der Literaturtheorie der französischen Enzyklopädie*, Peter Lang, Frankfurt, 1975, özellikle s. 207-211. Bu tez hakkında ince bir değerlendirme ve eleştiri için bkz. Peter Bürger, "Some Reflections upon the Historico-sociological Explanation of the Aesthetics of Genius in the Eighteenth Century", *The Decline of Modernism*, Çev. Nicholas Walker, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992, s. 57-70.

kalan ve gittikçe hayatta kalabilmek için eserlerinden elde ettikleri gelire muhtaç olan yazarlar ve sanatçılar, eserlerinin tamamen kendilerine ait olduğunu iddia edebilmek için özgün bir tarz ve kişilik geliştirmeyi denediler. Orijinallik ve telif hakkı kavramları ardı ardına gelişti ve "deha"nın yeni yaratıcısı, modern sanatçı ve benlik olarak dramatize edildi.[26]

Bu açıklamaların her biri için söylenecek bir şey var. Kesinlikle, deha figürünün –bireysel, özerk, kendi kuralları olan– yeni, idealize edilmiş bir benlik anlayışına yansıdığından küçük de olsa bir şüphe duyulabilir.[27] Taklitlerin azalması ve özgün deha kavramının yükselişi, şüphesiz, gittikçe gelişen estetik anlayışı ve yaratıcının kendini hamilerden kurtarıp eserlerinin tüm haklarını elinde tutma arzusuyla bağlantılıydı.[28] Yoksa son tahlilde, daha eski bir Marksist sözbiliminin hamlığı, yeni doğan ticari toplumun, yaratıcı cüretiyle ünlü bir varlık olarak dâhiyi ortaya çıkarmadaki rolünü engelleyebilirdi. Bilimsel Devrim sırasında astronomi bilimi göklerin perdesini kaldırıp kendi dünyamızın ötesinde keşfedilecek "yeni dünyalar" olduğunu gösterebildiyse, bu, coğrafya ve "keşfedilmiş" "Yeni Dünya"nın yarattığı yeni

26. Orijinal görüşü Michael Foucault'ya borçlu olan bu araştırmacılar çeşitli ve bağımsız yönlerde ilerlediler. Örneğin bkz. Mark Rose, *Authors and Owners: The Invention of Copyright*, Harvard University Press, Cambridge, 1983; Martha Woodmansee, "The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the 'Author' ", *Eighteenth-Century Studies* 17, Sayı 4, Yaz 1984, s. 425-488; Zeynep Tenger ve Paul Trolander, "Genius versus Capital: Eighteenth-Century Theories of Genius" ve Adam Smith'in *Wealth of Nations*, *Modern Language Quarterly* 55, Sayı 2, Haziran 1994, s. 169-189; Carla Hesse, "The Rise of Intellectual Property, 700 B.C.-A.D. 2000: An Idea in Balance", *Daedalus* 131, Sayı 2, Bahar 2002, s. 26-45.

27. Bu dönemde benliğin ortaya çıkışıyla ilgili en güncel kaynak için bkz. Kete, *Making Way for Genius*; Jerrold Siegel, *The Idea of Self: Thought and Experience in Western Europe since the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, New York, 2005 ve Jan Goldstein, *The Post-Revolutionary Self: Politics and Psyche in France, 1750-1850*, Harvard University Press, Cambridge, 2005.

28. Bu konudaki eserlerden tamamen alakasız bir çözümleme için bkz. Norbert Elias, *Mozart: Portrait of a Genius*, Der. Michael Schröter, Çev. Edmund Jephcott, Los Angeles ve Berkeley, 1993. Bu eser, bu sorularla ilgili ikna edici bir yaklaşım ve dâhi sosyolojisi konusunda parlak bir giriş içermektedir. [Norbert Elias, *Mozart: Bir Dâhinin Sosyolojisi Üzerine*, Çev. Yeşim Tükel Kılıç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010. (ç.n.)]

keşif ruhunun etkisinden kaynaklandı.[29] Adı üstünde. Colombo, Avrupa'yı Amerika'nın varlığı hakkında bilgilendirirken, kanıt olarak burada güneşin altında yeni bir şeyler *olduğunu*, kıta boyunca antik otoritelerden herhangi bir iz olmadığını öne sürdü. Teşkil ettiği örnek, başkalarına da kıyılarda debelenmek yerine ufkun ötesine bakma cesareti verdi. Bilinmeyen sularda seyahat ederken, Daniel Defoe'nun deyimiyle "uçsuz bucaksız okyanus"ta ilerlemelerini sağlayan, pusuladan küreye kadar bir dizi icatları oldu. Defoe'nun bakış açısından, bu sularda başarıyla seyahat etmek, yenilikçilik, özgünlük ve gemiyi idare etmede esnekliğin yanı sıra "atılımcı bir deha" ve "maceraperest bir ruh" gerektiriyordu.[30] "Yaratı" kelimesinin on sekizinci yüzyılda ticari bir faaliyet için kullanılması bir tesadüf değil; bazıları için bu ticari faaliyetin kendisi de bir tür yaratıcılıktı ve deha, ticaret ve girişimcilikte model olarak gösteriliyordu.[31] 1759'da Fransızca *Journal de commerce*'in belirttiği gibi başarılı bir işadamının, mesleğini başarıyla, yenilikçilik ve özgün bakış açısıyla sürdürebilmesi için Locke ya da Newton'la "aynı türde bir deha"nın yanı sıra Richelieu, Cromwell ve Colbert gibi siyasetçilerin dehasına da sahip olması, insan karakterinden de anlaması, gerekiyordu.[32] Etkileyici olarak bu dönemin genelinde Fransızlar *génie* (deha) mühendisliği terimini kullandılar. Bir "mühendis" doğal olarak "maharet" sahibi olan ve dehayla birleşince üretebilen, inşa edebilen, kurgulayabilen ve yaratabilen bir insandı.[33] Bu aynı, zamanda "mucit"in, dehayla sık sık ilişkilendirilen, yeni bir kültürel kahraman olarak ortaya çıktığı dönemdi.[34]

29. John Hope Mason, *The Value of Creativity: The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Ashgate Publishing, Burlington, 2003, özellikle "New World" başlıklı Bölüm 4.
30. Mason, *Value of Creativity*, s. 73.
31. A.g.e., s. 92.
32. A.g.e., s. 95.
33. Janis Langins, *Conserving the Enlightenment: French Military Engineering from Vaubon to the Revolution*, M. I. T. Press, Cambridge, 2004, s. 166, 179-180, 213-214.
34. Bu konu Christine Macleod'un mükemmel eserinde incelikle işlenmiştir. Christine Macleod, *Heroes of Invention: Technology, Liberalism, and British Identity*, 1750-1914, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Bu örnekler, ticari faaliyetlerin insan keşiflerini yücelterek, erkekleri ve kadınları zamana bağlı konseptlerden kurtardığının, Amerika'nın keşfinin ufukta ve Galileo'nun ortaya koyduğu olasılıkların göklerde bilinen dünyanın sınırlarının ötesine geçmelerine yardım ederek, yeni bir dünyanın kapılarını açtığı gerçeğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda, dâhi figürü, özgün yaratıcılığı ve yenilikçiliği modern kültürün en yüksek idealleri için sıralamanın başında tutan ve gelişmekte olan kapitalist dünyanın ihtiyaç duyduğu icat etme tutkusunun vücut bulduğu, son derece başarılı bir ideal tipin, ticari toplumdaki mükemmel bir yansımasıydı.

Ancak meseleye sadece bu gözle bakmak, hikâyenin esas önemini hesaba katmamak olacaktır. Bütün bu açıklamaların göz ardı ettikleri şey, öne çıkan dâhi figürünün sadece gelişmekte olan estetik normlar ile sosyal ve ekonomik değişikliklerin değil, aynı zamanda bozulan dinsel ve politik ortamın –bir yanda Tanrı'yı geri plana atarak göklerin aracı ve yardımcı kuvvetlerden eşi görülmemiş şekilde temizlenmesi ve diğer yandan buna müteakip gelişen evrensel eşitlik ideali neticesinde– da bir ürünü olduğuydu. Bir taraftaki gelişme dâhiye kendini gösterebileceği ve yükseklere salınabileceği bir alan yaratırken diğer taraftaki de önemli bir diyalektik ve çoksesli bağlam kazandırmıştır. Dâhi, tanımı gereği bir kuraldışıydı –tek, özgün, yapısı gereği sıradan insandan farklı. Herkesin eşit olduğunu öne süren bir toplumda, benzersiz olacaktı.

İlk gelişmelerden birkaçı artık tartışıldı: Dehayı meleksi bir varlık değil de doğuştan gelen bir güç olarak değerlendiren Rönesans düşünürlerinin getirdikleri yenilikler, azizler kültüne getirilen Protestan eleştirisi ve melekleri ve koruyucu rollerini küçümseyici (nadiren tamamen reddedici) etkisi, Reformla yükselen büyü tartışmaları, Katolik tepkisi ve Avrupa cadı çılgınlığına verilen reaksiyonlar; hepsi de ilahi yardımcılara ve aracılara karşı şüpheciliğin gelişmesine katkı sağladılar. Ayrıca Descartes gibi adamların getirdiği eleştirel değerlendirme sürecinin, hemen ardından Avrupayı sallayan Aydınlanma

hareketlerinin ve Yeni Dünya'nın, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda şeytanlar, melekler ve her türde ruhlara olan inancı sarstığı da buna eklenmelidir. Lakin meleklerin gönderildiği yine bu dönemde Tanrı'nın daha uzak, daha mesafeli ve aşağıdaki insanlığın gidişatıyla daha az ilgili olduğu algısı ve önsezisi yeşerdi.[35] Bu açıdan –hiçbir anlamda dine soğuk baktıkları söylenemeyecek eleştirmenlerce de paylaşılan– Tanrı'nın "geri çekilmesi", yaratıcının varlığını algılamak için debelenen ve yokluğunda ümitsizliğe kapılan inananlar tarafından bile (belki de bilhassa) hissedildi.[36] Ancak Tanrı'nın yokluğunun, hissedildiği her yerde güçlü ve çelişkili etkileri oldu. Olumlu yönden, daha uysal ve özerk bir evrende yeni türde bir insan unsurunun ortaya çıkmasını sağladı. Önde gelen birkaç tarihçinin, özerk bir kitleyi dini manipülasyonlardan kurtarıp ve konuyu güçlü bir biçimde insan kontrolüne bırakmasını on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan "toplum", "millet" ve "kamuoyu" gibi kavramlara bağlayarak, "insan topluluğunu tamamen kendi başına" bıraktı.[37] Tanrı'nın yokluğunda, insanlar, elementlerin güçlerini kendilerinin saymakta ve uzun zamandır Tanrı'ya atfettikleri kapasiteyi üzerlerine almakta serbest kaldılar. Yine de bu yoksunluğun daha olumsuz bir etkisi oldu, korku ve endişeyi tetikleyip meleklerin kaçırtılması ve muhafız yoldaşların geri çekilmesiyle daha da güçlenen yıkıcı bir yalnızlık ve terk edilmişlik duygusu yarattı. Tanrı'nın özellikle kayırdıkları, bir varlık ya da arkadaştan mahrum kalınca, evren çok yalnız ve amaçsız görünecekti.

Bunun, dünya tarihinde benzeri görülmemiş bir sıkıntı olduğunu aklınızda tutun. İnsanlar hiçbir tarihte böyle yalnız,

35. Marcel Gauchet, *The Disenchantment of the World: A Political History of Religion*, Çev. Oscar Burge, Princeton University Press, Princeton, 1997, s. 53.
36. Charles Taylor, *A Secular Age*, Belknap, Cambridge, 2007, özellikle Bölüm 6.
37. Gauchet, *Disenchantment of the World*, s. 57. Örneğin bkz. Keith Michael Baker, "Enlightenment and Institution of Society: Notes for a Conceptual History", *Civil Society, History and Possibilities*, Der. Sudipta Kavirag ve Sunil Khilnani, Cambridge Univrsity Press, Cambridge, 2001, s. 84-105 ve David A. Bell, *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism 1680-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 2003.

kılavuzsuz ve ilahi arabulucuları olmadan kalmamıştı. Ve işte tam da bu anda (ve yakından alakalı nedenlerle) geleceğe, insan yapımı ayrıcalıklı bir yer, yeni ve bilinmeyenlerin açığa çıkacağı bir alan gözüyle odaklanarak, ciddi ciddi dikkatlerini "ebediyen daima orada"dan "keşfedilmemiş olan"a çevirdiler.[38] Eskilerin vahiy ve kaidelerinin ışığında yaşamak yerine, zamanda ileriye bakmaya, beklenmedik, özgün, bilinmeyeni aramaya başladılar. Bu zamansal yeniden düzenlemenin ortalarında ve Tanrı'nın geri çekilmesi ve muhafızların gidişiyle oluşan büyük boşlukta, Tanrı'nın güçlerinden bir parça ve bir miktar koruyucu öğe özelliğini benimseyecek yeni bir figürün ortaya çıktığını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Dâhi, evrende bu özel varlıkların hâlâ yaşadığının, sıradan ile bilinmeyen, kutsal ile dinsiz arasında birilerinin olduğunun, çok az sayıdaki ayrıcalıklıların kimsenin göremediklerini gördüğünün teminatıydı. Dâhi, anlayarak, açıklayarak, yol göstererek, yaratarak gerçekler karşısında korkmuş bir dünyanın aklını başından aldı.

Deha kültünün ortaya çıkışı bir parça da dini platformdaki evrimleşmenin yarattığı değişimin etkisiyle oldu. Ama bu inanış aynı zamanda değişen siyasi ortamın içinde, insanlık tarihi için Tanrı'nın yokluğuna tanıklık ederek eşi benzeri görülmemiş ve heybetli bir gelişme olarak meydana geldi. Evrensel eşitlik bildirisi, tabii ki uzun sürede, yüzyıllar süren bir mücadele sonucunda –bir bildiri olarak– gönülsüz (ve kusurlu) bir kabul gördü. Yoksa ilk dillendirildiğinde daha önce emsali görülmemiş bir açıklamaydı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bir dizi roman kuramcısının –Thomas Hobbes ve John Locke'tan Baruch Spinoza ve Jean-Jacques Rousseau'ya kadar– belirttiği gibi eşitlik, bazı açılardan, eski tartışmalı kalıtsal yetenekleri, doğa yasalarına göre uzun zaman önce hüküm sürmüş orijinal durumları, ele geçirmiş ve gasp etmiştir. Hıristiyanlar da Pavlus'la birlikte Mesih'le Bir ve Tanrı'nın önünde –Yahudi ve

38. Gauchet, *Disenchantment of the World*, s. 10-11, 176-180 ve Reinhart Kosselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Çev. Keith Tribe, Columbia University Press, Colubia, 2004.

Yahudi olmayan, kadın ve erkek, köle ve özgür– eşit olduklarını iddia edebilirlerdi. Aslında ilk olarak radikal Hıristiyanlar, başta Reform hareketiyle ardından da İngiliz İç Savaşı'ndaki ayaklanmalarla, bu iddianın üzerinde durdular ve Tanrı'nın yeryüzündeki eşitliğinin fark edilmesi için dünyanın altını üstüne getirdiler.[39] Bununla beraber bahsi geçen örnekler, insan eşitliğine –fırsat, hak, doğumla gelen– dair yaygın sav, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda büyük ölçüde lafta kaldı. Polemikçiler büyüyen bir inatla –Aydınlanma'yla açığa çıkan ve Amerikan, Fransız ve Atlantik Devrimi'nde uygulanmaya çalışılan teori üzerinde– bastırıp kadınlara, dini azınlıklara, yerlilere ve Afrikalı kölelere eşitlik talep ettikçe, kana ve aileden gelen haklara bağlı Aristokrasinin asırlık köhne imtiyazlarına tosladı. Gerçekleşmekten çok uzak bir idealdi. Ne var ki fikri deliciydi: Bütün insanlar eşittir ya da hepsine eşit muamele edilmelidir.

Araştırmacılar, bu köklü doğuştan eşitliğe dair iddialarının, aynı derecede köklü doğal farklılık iddialarına yol açtığının, bu iddiaların antropoloji ve yeni filizlenmekte olan bir dizi disiplinle birlikte on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda ırkçılık, cinsiyetçilik ve anti-semitizmin yeni formlarını haklı göstermek için kullanıldığının altını çizmekte –haklı olarak– gecikmediler.[40] Ancak bu araştırmacılar, yeni deha kültünün aynı zamanda tamamen modern şartlara dayanarak da olsa insan eşitliği doktrinine karşı bir cevap, doğuştan gelen ve kalıtsal olan farklılıkların tekrar ortaya konuşu ve protestosu olduğunu gözden kaçırdılar. Dâhi yeniden doğmuş bir aristokrat değildi (her ne kadar bazıları aristokrat ayrıcalıklar ve imtiyazlar talep etmiş olsa bile) ve eşitlikle ilişkisi ikircimliydi ve tavizler içeriyordu.[41] Ama bütün olarak ele alındığına deha kültü, on

39. Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Maurice Temple Smith, Londra, 1972. [Christopher Hill, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)]

40. Lynn Hunt, *Inventing Human Rights: A History*, Norton, New York, 2007, s. 187.

41. Burada saygıyla on dokuzuncu yüzyıl sanatçıları vurgulanıyor: Nathalie Heinich, *L'élite artiste: Excellence et singularité en régime démocratique*, Editions Gallimard, Paris, 2005.

yedinci yüzyılın sonlarından bu yana savurulagelen eşitlik iddiasıyla diyalektik bir ilişki içinde tepkiseldi, tıpkı bir büyünün etkisinden kurtuluşun karmaşık süreciyle ilişkisinde olduğu gibi. Bu iki gelişim esasen birbirini pekiştiriyordu. Dâhinin eşitliğe bir istisna oluşu, onun sıra dışı doğasından, bir zamanlar meleklerin ve tanrı-insanların ayak bastığı yerlerde yürüyen nadide bir varlık olmasından kaynaklanıyordu. Dehanın yaratıcısı sıradan bir ölümlü değildi, o "Jüpiter'in huzurunda ikinci bir yaratıcı, adil bir Prometheus"tu.[42]

Bu satır, üçüncü Shaftesbury Kontu, Anthony Ashley Cooper'ın on sekizinci yüzyıl başlarında yazılmış, *Advice to Authors* [yazarlara nasihat] başlıklı makalesinden. Yaratıcı'nın istisnai ve büyülü durumunun yeni beliren anlamını güzelce kavradığı için hakkıyla ve sık sık tekrarlanır. Daha az alıntılanan ise Shaftesbury'nin, burada sunulan dehanın yükselişini yakından takip eden süreçle ilgili getirdiği açıklamalardır. Aslında, aynı makalede yüce bir varlık, Tanrı'nın ardından "ikinci bir yapıcı" olarak şairin gücüne hürmet gösteren Shaftesbury, "bu kelime gerçek tam anlamıyla doğru olsaydı, hayli faydalı olabilirdi" mealindeki eski bir deyişe dikkat çeker.[43] Söz konusu doktrin, "her birimizin, aklımız erdiğinden ya da doğduğumuz andan itibaren tamamen bağlandığı ve teslim edildiği bir *deamon*u, dehası, meleği ya da koruyucu ruhu olduğudur". Yeni Aydınlanmış bir adam olarak Shaftesbury bu fikirde doğruluk payı olabileceğini reddetti ancak yokluğunu da şiddetle hissetti. Eskilerin ruhsal ikiz düşüncesi, zihnin bir kısmının, diğer kısmın "danışmanı" ve "yöneticisi" işlevi görmesiydi. Eskiler, "ahlak ve gerçek bilgelik"le meşgul daha iyi bir benlik söylevine girerken, benlik bilgisi ve "tek başına bizi kendimizle barıştırabilecek ve bütünleşebileceğimiz uygun bir ast" arayışındaydılar. Ve bu bütünleşme ve benliği tanıma arayışını kutsal bir görev olarak benimsediler, "bütün

42. Anthony Ashley Cooper, Earl of Shaftesbury, "Soliloquy or Advice to an Author", *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, Önsöz Douglas Den Uyl, Liberty Fund, Indianapolis, 2001, 3 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 129.

43. Buradaki tüm Shaftesbury alıntıları, "Advice to an Author", s. 106–108.

dualardan ya da tapınaktaki herhangi bir işten daha ulvi bir vazife" belledi̇ler. Modern insanlar, bu türde hayaletlere tabii ki uzun süredir inanmıyor ve eski ritüelleri ve ayinleri, tıpkı Hıristiyanların bir kenara attığı muhafız melek ve koruyucu aziz kültü gibi ihmal ediyorlardı. Fakat bu olguyu kutlamak –Kartezyen netliğin ve şüpheciliğin hücumunu alkışlamak– yerine aydınlanmanın mal olduğu bedellere dikkat çekti. En başından beri insanlığı koruyan eşlikçilerin ve *daimon*ların varlığını inkâr edenler, kendilerini tanımakta, her insanın içinde barınan "gizli dili" çözmekte zorlanıyorlardı. Yabancılaşmış ve yalnızlaşmış modern insan, kendini ve dünyasını kaybetmişti ve Shaftesbury, "bu nedenle, en doğru yöntem düşüncelerimize ses ve vurgu katmaktır" diyordu. "Beceremeyenler yerine ahlakçıların veya düşünürlerin, bir tür sesli ayna tutarak, içimizdekileri dışarı çıkartarak ve kendimizi en yalın şekilde ifade etmeyi öğreterek yapmaya çalıştığı da budur." Büyük yazarlar ve düşünürler, bize ayna –sadece hakiki seslerle bize seslenen değil, ruhumuzun gizli dilini anlamamızı, kendimizi ve kendi dünyamızı mevcut halinden çok daha net görmemizi sağlayan sesli bir ayna– tutarak en özel duygularımıza tercüman olur. Dâhiler, dünyanın ve benliğimizin sırlarını aşmamıza yardım eden, bir kılavuz ve daha yüksek bir benlik, koruyucu hami ve ahlak bekçisi gibi hizmet ederek *genii*ye dönüştü aslında.

Shaftesbury, on sekizinci yüzyılda bu bağlantıyı açıklayan tek gözlemci değildi. Fizyonominin kurucusu İsviçreli Johann Caspar Lavater, "yüksek türde görünmez bir varlık, bir *deha* tarafından yönlendiriliyormuş gibi, kendisi bizzat bu üstün varlıkmış gibi hisseden, düşünen, konuşan, hareket eden, yorumlayan, yaratan ve inşa eden" ayrıcalıklı bireye karşı yükselen beğeni dalgasının ortalarında açıklıyordu: "Dâhi *deha*dır."[44] Aynı şekilde Alman düşünür Herder, yazı-

44. Johann Caspar Lavater, *Physiognomische Fragmente, zur Berförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*, Leipzig ve Winterthur, 1775–78, 4 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 80.

larında, antiklerin dehası ile modern dehayı birleştiriyor, *der Genius* ve *das Genie*nin zaman içinde yer değiştirebilirliğinden bahsediyordu.[45] Meselenin, eski *deha* ve modern karşılığı arasında doğrudan ve somut bir benzerlikte ısrar etmek olmadığına dikkat çeken başkaları da vardı. Modern dehayı, "ilahi suret", "yeryüzünün kralı" ve "insan tanrı" diye tanımlarken Lavater bile gelişigüzel benzetmeler yapıyordu.[46] Başkaları azizler, peygamberler ve havarilerle olan benzerlikte ısrar ediyordu. Aslına bakarsanız modern deha bunların hiçbiri değildi, o, nevi şahsına münhasır, *sui generis* bir varlıktı. Yine de içinde eski kutsal auradan ve çağrıdan bir şeyler barındırmalı; ve idrak etmeli, sıradan insan ile onlardan üstün olan her ne ise aralarında aracılık yapmayı sürdürecek şeyleri korumalıydı. Dâhiler, kendileri bir giz olarak kalsa bile evrenin en derin, en karmaşık, en bilge gizemlerini anlatıp, açıklayıp ve tercüme edip, fevkalade ve korkunç haşmetini açığa çıkardılar. Kendileri de birer dünya harikası olarak, dünyayı şaşılacak bir yer haline getirdikleri gibi etkileyici ifşaatları ve yaratımlarıyla aydınlattıkları ve eğlendirdikleri anda dünyayı büyülediler de. Dâhilerin gözler önüne serdiği evren hâlâ büyülü bir yerdi. Shaftesbury'nin ifadesiyle, eski koruyucuların yokluğunda, kayıplar ve bölünmeler açısından bir telafi sağladılar. Çünkü dâhiler, kişiliklerinde nadir ve özel bir güç barındırıyorlardı.

Peki ama çağdaşlarını, ele geçirilmiş yeni bir tür varlık, farklı bir yaratık olarak görmeye davet eden bu güç, bu nadir kapasite neydi? Modern deha tam olarak neye sahipti? Çağdaşlarının bu soruları cevaplamakta çektikleri sıkıntılar aslında cevabı veriyor. On sekizinci yüzyıl boyunca Avrupa genelindeki tartışmalara göre dehanın gücü başından sonuna kadar gizemini koruyor. Ne de olsa bu, gerçekte, 1799'da bir gözlemcinin belirttiği gibi kesin olmayan bir dilin sonucuydu:

45. Johann Gottfried Herder, *Über Genie, Geschmack und Kritik*, Marxen, Mainz, 1937, özellikle "Genie" başlıklı 1. Bölüm.
46. Lavater, *Physiognomische Fragmente*, Cilt 4, s. 82-83.

"Deha da başka birçok terim gibi düzgün ve tam bir tanımı yapılamayacak kadar çok karmaşık bir terimdir."[47] Bu olgunun merkezindeki gizem, en temel şekilde güçleriyle bağlantılıydı. Şair ve eleştirmen Edward Young, 1759'da, çok bilinen etkileyici eseri *Conjectures on Original Composition*'da irdelediği meseleyi en iyi şekilde açıklar: "Deha ile iyi bir zekâ arasındaki fark, eserini görünmez güçler vasıtasıyla yapan bir Büyücü ile bilindik aletlerle hünerini konuşturan iyi bir Mimar arasındaki farkla aynıdır."[48] Deha, Aydınlanma çağında bile üstü kapalı olarak büyüyü ima ediyordu.

Bu tarz söylemler –ilahi esinlenme ve hususi ilham, büyü ve gizem yakarışları– tabii ki baştaki nüfuzlu insanları işaret ediyordu. Young, takip eden satırda bunu vurgular: "Deha, her zaman ilahi bir şeylerin parçası olmalıydı." Hemen ardından, uygun düşen iki antik alıntıyla görüşünü açıklar. Cicero'nun *On the Nature of Gods* eserinden, "*Nemo unquam vir magnus fuit, sine aliquo afflatus divino*" alıntısını yapar. "İlahi solukla desteklenmeyen hiçbir adam yüce olamaz." Ayrıca Seneca'ya atfedilen bir cümleyi sunar, "*Sacer nobis inest Deus*", bunu şöyle açıklar: "Deha, içimizdeki tanrıdır", ilahi olarak içimize konmuş, ruhumuza ekilmiş *ingenium*dur.[49] İnsanın yüceliğine dair iki anlayış –ilahi esinlenme olarak deha ve ilahi lütuf olarak deha– on sekizinci yüzyıl boyunca varlığını sürdürdü ve aynı zamanda bize modern deha tartışmalarının başlı başına ilk kez antik dünyada keşfedilen ve yeniden yorumlanan temaların bir ürünü olduklarını tüm çıplaklığıyla göster-

47. William Belsham, "Observations on Genius", *Essays, Philosophical, Historical and Literary*, G. G. and J. Robinson, Londra, 1799, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 457.

48. Edward Young, *Conjectures on Original Composition*, Der. Edith J. Morley, Manchester University Press, Manchester, 1918, s. 13.

49. Young, *Conjectures*, s. 13, 15. Cicero alıntısı, *De Natura Deorum*, 2.66.167. [Cicero, *Tanrılar'ın Doğası*, Çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012. (ç.n.)] Seneca'nın yazılarında *Sacer nobis inest Deus* ("deha içimizdeki tanrıdır") alıntısını bulmayı başaramadım, ancak *Epistulae Morales* 41.2'de çok benzer bir tabire rastladım, "*sacer intra nos spiritus sedet*" (deha içimizde ortaya çıkan ruhtur). [Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, Çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999. (ç.n.)]

di.[50] Çok uzun süre etkisini sürdüren Rönesans hümanizmi Aydınlanma'nın da saygın, klasik ele geçiren ve ele geçirilen geleneğinin bir mirasçısı olmasını sağladı.

Yine de on sekizinci yüzyılda basitçe devamlılık ve süreklilik tartışmalarından daha ilginç bir şey oluyordu. Yaygın olan deha zikirleri sadece bir atacılık değildi, aynı zamanda bir gelişme, olağanüstü insanların başarılarını rasyonel olarak, tamamen insani terimlerle anlama adına yeni bir çabaydı. On sekizinci yüzyıldan beri deha kültü, başka bir deyişle, insan deneyimini demistifiye etme çabalarına bir tepki oluşturuyordu ve bu haliyle dünyanın ilerici bir şekilde büyüden kurtarılmasına aslında başından beri yeniden büyülü hale getirilmesinin eşlik ettiği önermesinin mükemmel bir örneğini teşkil ediyordu.[51] İyi ama ele geçiren neyi ele geçiriyordu? Ve yeni aydınlanan dünyada –ruhlar, şeytanlar veya ilahi nefeslerin olmadığı bir dünyada– onu kim/ne ele geçirebilirdi ki?

Dehayı, sadece mantık ve bilim çerçevesinde kavrayabilmek için ilk önce onu büyüden arındırma çabaları göz önünde bulundurulmalı. Çünkü Aydınlanma çağında böyle bir çaba *vardı* ve hiç de hafife alınacak bir miktarda değildi. On yedinci yüzyıldaki eleştirmenler, dehayı "belirsiz, tanımlanmamış bir güç" –sık sık onu yüce sanatın "nevi şahsına münhasırlık"ı*, tanımsız bir şeyle ilişkilendirerek– olarak görmekten memnuniyet duymuş olabilirler.[52] Ancak on sekizinci yüzyıldaki mes-

50. Penelope Murray, "Poetic Genius and its Classical Origins", *Genius: The History of an Idea*, Der. Penelope Murray, Blackwell, Oxford, 1989, s. 29; Peter Kivy, *The Possessor and the Possessed: Handel, Mozart, Beethoven, and the Idea of Musical Genius*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2001.

51. Joshua Landy ve Michael Saler, "Introduction", *The Re-Enchantment of the World*, Der. Landy ve Saler, Stanford University Press, Stanford, 2009, s. 2. Ayrıca bkz. Michael Saler, "Modernity and Enchantment: A Historiographic Review", *American Historical Review* 111, Sayı 3, 2006, s. 692–717.

* Orijinal metinde geçen, bir şeyin anlatılamaz niteliğe sahip olduğunu belirtmek için kullanılan "*Je ne sais quoi*" [bilmem nedir] deyimi yerine, Türkçe'de "nevi şahsına münhasır" demeyi uygun buldum. (ç.n.)

52. Dieckmann, "Diderot's Conception of Genius", s. 157. On yedinci yüzyılın sonlarından ve on sekizinci yüzyıl başlarındaki Neo-Klasik estetik anlayışında "Nevi şahsına münhasır" [*Je ne sais quoi*] kavramının önemi için bkz. Becq,

lektaşları, bu gücü sürekli iğnelemenin, etrafındaki sis perdesini dağıtmanın peşindeydiler. Daha 1650'lerde, İngiliz düşünür Thomas Hobbes, sanatsal cüretin esinlenmeyle dolu –*furor poeticus*un kaynağı ister Tanrı ister ilham perileri ya da mistik ele geçirenler olsun– olması kavramını küçümsüyordu. Dalga geçerek soruyordu, insanoğlu neden kendisinin bir başkasının nefesiyle doldurulan bir "gayda" gibi çalındığına inanmak istesin ki? "Doğanın ilkeleri ve kendi düşünceleri hakkında bilgece konuşmaya muktedir olarak, kendi doğal yetenekleriyle gayet güzel idare edebilir."[53] Hobbes'un bu kof teorileri bertaraf etmesi, "coşkunluk" ve "coşkunlar" üzerinde bir güvensizlik yarattı ve bu kelimeler, dönemin insanlarının dudaklarından giderek artan bir şekilde, neredeyse sürekli, bir aşağılama amacıyla dökülür oldu.[54] Hobbes'un her türde "ruh"a karşı –Aristotelesçi nitelikte, Platoncu biçimde, doğuştan bahş edilmiş ve hatta Hıristiyanlıkta Tanrı'nın vücut bulmuş sözü sayılan İsa'ya karşı– duyduğu daha geniş kapsamlı şüpheciliğinin bir parçasıydı bu. Şüpheciliği aslında gelişmekte olan deneyselcilikle, esinlenme, sonradan ya da doğuştan bahş edilme yoluyla elde edilen kazanımlar düşüncesinin karşısında yükselmekte olan, zihnin ve muhteviyatının aslen deneyimler yoluyla şekillendiği görüşüyle bağlantılıydı. Hobbes'un çağdaşı, John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (1689) isimli ünlü eserinde, bir yeni doğanın zihnini, doğduğu anda

Genèse de la esthétique française, Cilt 1, s. 701; M. H. Abrams, *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, Oxford, 1973, s. 193-195 ve daha geniş kapsamda, Richard Scholar, *The Je-Ne-Sais-Quoi in Early Modern Europe: Encounters with a Certain Something*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

53. Thomas Hobbes, *The Answer of Mr. Hobbes to Sir William Davenant's Preface before Gondibert*, *English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, Der. Sör William Molesworth, Bohn, Londra, 1839–45, 11 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 448.

54. Michael Heyd, *"Be Sober and Reasonable" The Critique of Enthusiasm in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, E. J. Brill, Leiden, 1995. Hobbes ve coşkunluk üzerine bkz. J. G. A. Pocock, "Enthusiasm: The Antiself of Enlightenment", Der. Lawrence E. Klein ve Anthony J. La Vopa, *Enthusiasm and Enlightenment in Europe, 1650–1850*, Huntington Library Press, Pasadena, 1998, özellikle s. 9-14.

tamamen boş olan "beyaz bir sayfa"ya benzeterek, bu deneysel görüşün en kuvvetli tanımlamasını yaptı.[55] Locke'un iddiasına göre bildiğimiz her şeyi duyularımız aracılığıyla öğreniyorduk. Ancak daha sonra bu ilk izlenimleri yansıtarak, daha karmaşık düşünceler şeklinde tekrar yorumluyor ve inşa ediyorduk. Bu teorinin dahası da vardı lakin ana fikri, dünyayla doğrudan karşılaşmalarımızın, bildiğimiz her şeyin birincil kaynağı olduğuydu.

On sekizinci yüzyılda bir dizi öncü düşünür tarafından geliştirilen Locke'un deneyselciliği, Aydınlanma'nın en önde gelen epistemolojik teorilerinden biri oldu. Her ne kadar Hobbes'un görüşleri ateist olduğu şüphesiyle bastırılmış olsa da coşkunluk hakkındaki radikal eleştirileri, ardından gelecek bir yaylım ateşini fişekledi. Bizzat Locke, coşkunluğu "su kaynatmış ya da olgunlaşmamış bir beyin" hastalığı niteleyerek kınadı ve birçokları, on sekizinci yüzyıl boyunca coşkunluğu "ağır bir hakaret" manasına getirerek ona katıldılar.[56]

İlahi esinlenme ve zihnin özel *ingenium*u teorileri hakkında duyulan şüpheyle birlikte Locke'un deneyselciliği ve coşkunluk eleştirisi, okları dehayı çevreleyen gizemin üzerine çekti. Bu hücum Avrupa çapında ve bir dizi farklı savaşçı tarafından yürütüldü.[57] Fakat en büyük darbeyi yüzyılın ortalarında, Anglikan papaz William Sharpe'ın *Dissertation Upon Genius* (1755) eserinden ve benzer bir çözümlemeyi *De l'Esprit* ya da *On The Mind* (1758) adıyla bilinen eserinin ana kısımlarında yapan ünlü Fransız filozof Helvétius'tan aldı. Her iki yazar da

55. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 2.1. [John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Vehbi Hacıkadirğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000. (ç.n.)]

56. A.g.e., 4.19, "Of Enthusiasm"; Jan Goldstein, "Enthusiasm or Imagination?", s. 29.

57. Fransızların görüşleri için bkz. Kineret S. Jaffe, "The Concept of Genius: Its Changing Role in Eighteenth-Century French Aesthetics", *Journal of the History of Ideas* 41, Sayı 4, Ekim-Aralık 1980, s. 579–599. Ağırlıklı olarak Fransızlardan etkinlenmiş Alman görüşü için bkz. Pierre Grappin, *La Théorie du génie dans le préclassicisme allemande*, Presses Universitaires de France, Paris, 1952, s. 117–121.

Locke'un epistemolojisine ve deneysel psikoloji görüşüne çok şey borçludur ve Locke'un pedagoji alanındaki *Letter Concerning Education* (1692) isimli bilimsel çalışmasında vardığı sonuçlardan faydalanmışlardır. "Tanıştığımız her insanın onda dokuzu eğitimi doğrultusunda neyse odur, iyi ya da kötü, faydalı ya da değil. İnsan ırkı arasında büyük farklılıklara bu sebep olur."[58] Sharpe bu önermeyi daha ileriye götürerek, doğduğunda insan aklı boş bir sayfa ise sonrasında ne olduğu elde edebildiklerine bağlıdır mantık hükmüne varır. Deha önerileri gayet açık. "Deha, basitçe tabiatın sonucu ya da insana yardımcı özel bir gücün etkisi değildir; genel edinimlerin eseridir."[59] Kısaca, Helvétius'un *De l'Esprit*'in üçüncü bölümünün başında ortaya attığı "Deha doğal bir yetenek olarak mı, yoksa eğitimin neticesi olarak mı değerlendirilmeli?" sorusunu cevaplamak için vardığı sonuca göre, deha doğuştan değil sonradan edinilen bir şeydir.[60] Kesinlikle eğitimden yana olan Helvétius, zekâ açısından doğal farklılıkların bir öneminin olmadığını ve her insanın "en yüksek zihinsel kabiliyetleri geliştirmesine yetecek" akla sahip olduğunu iddia ediyordu.[61] Zihinsel eşitsizlik, doğumdan değil daha sonra yaşananlardan kaynaklanıyordu: eğitim, maruz kalma ve pratik kadar, "aslında insanın başarısı için sandığımızdan çok daha büyük bir rol oynayan" şans faktöründen.[62] Helvétius, bu noktayı "peş peşe birçok mükemmellik seviyesi elde etmiş" on yedinci yüzyıl Fransız draması örneğiyle betimler. Ancak sanatın gelişmesine birçok insan katkıda bulunduğu halde, "Corneille öyle bir zamanda

58. Locke, *Some Thoughts Concerning Education*, Bölüm 1. [John Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, Çev. Hakan Zengin, Morpa Yayınları, İstanbul, 2004. (ç.n.)]
59. William Sharpe, *A Dissertation upon Genius: Or, an Attempt to Shew, That the Several Instances of Distinction, and Degrees of Superiority in the Human Genius are not, Fundamentally, the Result of Nature, but the Effect of Acquisition*, C. Bathurst, Londra, 1755, s. 6.
60. Helvétius'u, 1809'da J. M. Richardson tarafından Londra'da basılan çağdaş bir İngilizce çevirisinin tıpkıbasımından alıntıladım. *De l'Esprit, or Essays on the Mind and its Several Faculties*, the Elibron Classics Series by the Adamant Media Corporation, Boston, 2005.
61. A.g.e., Bölüm 3, "Of Memory" başlıklı 3. makale, s. 204.
62. A.g.e., Bölüm 1, "Of Genius" başlıklı 4. makale, s. 365.

doğdu ki onun kattığı mükemmellik, o zamanda insanı bütünledi. Bu nedenle o bir deha insanıdır."[63] Dâhi, ilerleyen keşfetme sürecini karar noktasına getirdi ve aynı "devamlılık yasası" gereğince devlet idaresi ve bilimi içeren başka etki alanlarını kontrol altına aldı. İleride her biri kendi alanlarında bir sürü gelişmeye öncülük edecek deha insanları Napolyon, Darwin veya Einstein gibi Corneille de doğru zamandan doğru yerde olmanın faydasını gördü. Deha söz konusu olduğunda zamanlama çok önemliydi.

Sharpe gibi Helvétius'un da sıraladığı deha kriterlerinin esas noktası, dehanın gizemini, akılcı bir şekilde anlayabileceğimiz ve açıklayabileceğimiz bir şey olarak sunmasıydı. Dâhilerin, sıradan insandan yapısal bir farklılığı ve özel bir kayırma, hiddet ya da lütufları yoktu. Basitçe farklı deneyimler ve eğitimleri vardı, çalışkandılar ve şans eseri uygun zamanda ve mekânda bulunmuşlardı. Bu hem yeni hem de ilerici bir görüştü. Günümüzde psikolojinin önemli bir branşı, dâhilerin veya istatistiksel olarak "aykırılar"ın, büyük oranda çok küçük yaştan itibaren "planlı çalışma", yoğun eğitim ve etkilenme nedeniyle böyle olduklarını farz eder.[64] Ne de olsa sarf edilen bu çabalar bizi şaşırtmamalıydı. Sharpe ve Helvétius gibi adamlarca –ya da Condillac, Turgot, d'Alembert ve Condorcet gibi başkalarınca– geliştirilen Lockeçu bakış açısı, ilerleyerek, insanın muktedirliğini ve zekâsını, gelişmekte olan insan eşitliği ve kalkınma inancına gayet güzel uydurdu. Eğer Hobbes ve diğerlerin dediği gibi insanlar "zihinsel beceriler" konusunda eşitse ve deha doğuştan değil sonradan edinilen bir şeyse, Sharpe'ın iddia ettiği gibi dehanın şekillenmesinde "eğitim" ve "teşekkül" kritik etkenlerdi.[65]

63. A.g.e., s. 366.

64. Bahsi geçen konudaki kapsamlı literatüre bir giriş yapmak için bkz. K. Anders Ericsson, *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*, Cambridge University Press, New York, 2006. Ericsson ve diğerlerinin geliştirdikleri görüşler yakın zamanda şu eserle okuyucuyla buluştu: Malcolm Gladwell, *Outliers: The Story of Success*, Little Brown, New York, 2008.

65. Sharpe, *Dissertation upon Genius*, s. 48. Hobbes, *Leviathan*, "Of the Natural Condition of Mankind", Bölüm 13; "Of the Virtues Commonly Called Intellectual", Bölüm 8.

Bütün insanlar (sadece erkekler) eşit olarak doğuyorlarsa, hepsi de yetiştirilmeyle daha iyi olabilirlerdi. Sosyal koşulları iyileştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak ve imkânları geliştirmek, deha cumhuriyetinin sınırlarını genişletmenin, bütün insanların potansiyelini artırmanın yoluydu.

Helvétius ve Sharpe gibi kişilerce desteklenen bu konum, temelde insan eşitliğini ve insan zihnini şekillendirmede yaradılışı değil de çevreyi etken faktör olarak kabul eden ilerici ve demokratik potansiyelde görüşüyle "modern"di. Bu konumun, bugün olduğu gibi on sekizinci yüzyıl boyunca da güçlü savunucuları oldu. Yine de buradaki ironi, uzun tarihi boyunca dayatılan, dehanın doğuştan geldiği, sonradan edinelemeyeceği karşıt düşüncesine dönüp durulmasının, ne modernitenin ne de demokrasinin işleri tamamen kolaylaştırmamasındadır.[66] Orijinal deha anlayışına göre daha doğum anında kendini belli eden olağanüstü varlıklardaki kalıtsal ve temel farklılıkların altını çizen bu söylev, Helvétius ve Sharpe'ın ortaya koyduğu pozisyona doğrudan bir tepki olarak en güçlü konumuna on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ulaştı.[67] Ancak temel ilkeleri daha önce gayet güzel işlenmişti. *London Spectator* dergisinin editörü, tanınmış edebiyatçı Joseph Addison'un 1711'de yayımladığı önemli makalesi, bu konuda erken bir veriydi.

Addison "yüce bir deha tam olarak nedir" sorusunu ortaya atar ve iki tipte olduğu cevabını verir.[68] Bir yandan "tamamen

66. Bu bağlamda modern deha görüşünü, insan eşitliğini en azından kabul etmiş görünen toplumlarda kalıtsal farklılıkların istisna sayılmasını, bilim tarihçisi John Carson'un "eşitsizliğin karanlık dili" diye adlandırdığı olağanüstü bir örnek olarak ele alıyorum. Bu açıdan doğal yetenek ve zekâ hususunda kendisinin merak uyandırıcı eserine bakılabilir. John Carson, *The Measure of Merit: Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750–1940*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. xiii.

67. Araştırmacı Bernhard Fabian, on sekizinci yüzyılda bir yazarın "yeni bir deha kuramcısı olarak nitelendirilmesinin ölçütü ne kadar Anti-Sharpeçi ya da Anti-Helvétiusçu olduğuydu..." sonucuna varmakta haklıdır. Editörlüğünü üstlendiği Alexander Gerard'ın kitabı için yazdığı mükemmel giriş makalesine bakınız. Alexander Gerard, *An Essay on Genius*, Der. ve Giriş Bernhard Fabian, Wilhelm Fink Verlag, Munich, 1966, s. xxi.

68. Addison, *Spectator*, Sayı 160, 3 Eylül 1711.

doğal yapılarıyla, sanat veya eğitimin desteği olmadan, kendi zamanlarında çok beğenilen ve Gelecek Nesillerde hayranlık uyandıran Eserler yaratmış "doğal" veya "orijinal" dediği dehalar vardır. Hiçbir zaman "kurallarla sınırlanmamış ve bozulmamış" Homeros, Pindar ve Shakespeare gibi doğal dehalar, diğer yandan Addison'un "taklitçi" dehalar dediği, Aristoteles, Virgilius, Francis Bacon ve Milton gibi "kendilerini kurallarla sınırlandırmış ve doğal yeteneklerindeki Yüceliği, Tashihlere ve Sanatın Kısıtlamalarına" teslim etmiş bilim insanlarıyla karşılaştırılabilirlerdi. Addison, "bu iki Sınıfa ait Yazarların Dehaları eşit derecede yüce olabilir" diyerek iki tarafa da mutlak bir mesafeyle yaklaşır. Yine de ılımlı şoven eğilimiyle güçlenen, taklitçi dehayı Fransa'yla ilişkilendiren -yüzyıl boyunca, özellikler Britanya ve Almanya'da, başkaları tarafından da tekrarlanan- bir izlenimle, sempatisi doğal tipten yanadır. "Bu doğuştan yüce Dehalarda, Fransızların en kibar yazarları okuyarak, tartışarak ve irdeleyerek işlenmiş bir deha diye ifade ettikleri allı pullu *Bel Esprit*'ten kesinlikle çok daha güzel, asilce çılgın ve ölçüsüz birşeyler var" diyordu. "Taklitçi dehaların 'büyük tehlikesi', çok fazla taklit ederek kendi yeteneklerini kısıtlamalarında ve doğal yönlerinin üzerinde yeterince durmadan büsbütün önlerindeki modele göre kendilerini şekillendirmelerindedir" diye devam ediyordu Addison. Kısaca, "iyi bir orijinal ile en iyi yazarların taklitleri kıyas kabul etmez".

Addison'un doğal ve taklitçi deha arasındaki ayrımının on yedinci yüzyılda örnekleri vardı ve Eskiler ile Modernler arasında sürmekte olan savaşta (ya da İngiltere'de daha yaygın bilinen adıyla *the Battle of the Books*'ta*) mücadele eden iki tarafın kaygılarını kısmen uzlaştırma çabası oldu. Buradaki söz konusu

* *The Battle of the Books* [Kitapların Muharebesi], Jonathan Swift'in yazdığı bir hiciv yazısıdır ve 1704'te *A Tale of a Tub* eserinin Ek kısmında basılmıştır. Hikâyede, hicvin yazıldığı tarihte St. James Sarayı'nda bulunan Krallık Kütüphanesi'ndeki kitapların, kendi yazarlarının ve düşüncelerinin üstünlük mücadelesi için giriştikleri gerçek bir savaş anlatılır. Bu hiciv nedeniyle "*the Battle of the Books*" sözü, Eskilerin ve Modernlerin kavgasını ifade eden bir terim haline gelmiştir. (ç.n.)

anlaşmazlık, eskilerin bilim ve sanatının üstünlüğünü savunanlar ile daha yakın dönem sanat ve edebiyatının karşı iddialarına ağırlık verenlerin arasındaydı. Ve çekişen iki tarafın da modern deha sorunun üzerine günümüz yaklaşımlarına denk düşen bir tarafı olmamasına rağmen, Addison'un ortaya koyduğu ayrımlardan hangisinin en önemli olduğu –gerçekte, hiç değilse eskilerin Homeros gibi adamlardaki soylu çılgınlığa övgüleri ve ilk önce doğanın, orijinallik iddialarında benzerlerinden daha fazla hak sahibi olduğu savunmaları vardı– burada en önemli Addison ayrımının polemikçiler tarafından haksız bir karşılaştırmayı haklı göstermek için değerlendirilme biçimidir.[69] Özgünlüğün taklitçiliğe, asil yabaniliğin eğitime ve doğal yeteneğin gücünün eğitim, kazanım ve yerleşik kurallara tercih edilmesi, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından Helvétius ve Sharpe'a karşı çıkanların, biraz keskin de olsa duruşlarını belli etti. Taklitçi deha kategorisinden tamamen uzaklaşarak, orijinal dehanın karakteristik tanımının kesinlikle doğuştan gelen, öğrenilemez olduğunda ısrar ettiler. Bu yüzden, yaratıcı güçlerinin temel eğitim, örnekleri taklit etme ya da kurallara hâkim olmayla hiçbir ilgisi olmayan insanlara örnek teşkil eden Shakespeare, Homeros, Pindar ya da efsanevi Kelt ozan Ossian gibilerinin yazılarına büyük önem verdiler.[70] Yine bu yüzden, orijinal dehanın savunucuları, epistemolojik modellerde dehayı bir kâğıt parçasından daha fazlası olarak göstermeye de yaradılar. Onlara göre dâhinin aklı, dünyanın etkilerini inançla kaydeden ve sonra onları yeni şekillerde yorumlayan bir yazı-

69. Bu bağlamda (ve ayrıca modernlerin sıkça paylaştığı ve kendi görüşlerine uydurduğu) eskilerdeki şaşırtıcı "modernite" için bkz. Dan Edelstein, *The Enlightenment: A Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 2009, s. 19-68; Larry F. Norman, *The Shock of the Ancient: Literature and History in Early Modern France*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 2011. Belirtmeliyim ki bu bölümde "Modernler" derken kast ettiğim eskilere karşı mücadele eden diğer taraftakiler değil, genel anlamıyla modernite ve modern insanlar.

70. William Duff, *Critical observations on the writings of the most celebrated original geniuses in poetry. Being a sequel to the Essay on original genius*, T. Becket, Londra, 1770, s. 2-3.

cıdan ibaret değildi. Dâhi başka bir seviyeye aitti. Young'ın da belirttiği gibi niteliksel üstünlük sergiliyordu: "Bilgiye şükran duyar, dehaya taparız; Bu bize zevk verir. Bu bizi mest eder. Bu bilgilenmeler, bu esilenmeler, bizzat ilham veren dâhi için göklerden, insan için öğrenmeden kaynaklanır."[71] Farkları tam olarak özel, hatta insanüstü örneklerinden, bu kuvvetli güce bakış açılarından belli oluyordu. Deha, insanın anlama yetisinin sınırlarını zorluyordu ve bu sebeple hiçbir zaman yalnızca şartların veya çevrenin, öğrenme veya edinimlerin yardımıyla açıklanamazdı. Zamanla bu üstünlük, basit yetenek ile doğal seçilimle daha büyük bir güç bahş edilmişleri ayırabilmek için, "yetenek' ve "deha" arasındaki karmaşık ve haksız rekabeti sertleştirdi.[72] Alman eleştirmen Resewitz, genel kanıyı yansıtan on sekizinci yüzyıl nakaratını yazar: "Yetenek değersiz bir faktördür."[73] Ya da ileride, düşünür Arthur Schopenhauer'un aynı kanıyı genişleterek belirteceği gibi, "Yetenek, başkalarının ulaşamadığı hedefi vuran bir nişancıya benzer; deha ise başkalarının göremediği hedefi vurabilen nişancıdır".[74] Deha, bilinen dünyanın ötesindekileri fark etme gücüydü.

Ardından yeni deha kuramcıları, kendi görüşlerini, dehayı öğrenme, kazanımlar ve geliştirilen becerilerle açıklamaya meyilli görüşe karşı yapılan belirgin itirazlarla birleştirdiler. Büyük Britanya'da öne çıkan ilk başarı 1750'lerin sonlarında, Young gibi adamların yeni görüşün "müjdeci"si olarak güçlü bir şekilde ortaya çıkmalarıyla görüldü, daha sonra hafifçe Britanyalı kuramcıların bolca okunduğu ve sevildiği Almanya'ya

71. Young, *Conjectures*, s. 17.

72. Matoré ve Greimas, "La Naissance du 'Genie'", s. 268. Bu görüşün kökeni ve devamı için bkz. Reino Virtanen, "On the Dichotomy between Genius and Talent", *Comparative Literary Studies* 18, Sayı 1, Mart 1981, s. 69-91.

73. Grappin, *La Théorie du génie*, s. 130.

74. Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, Çev. E. F. J. Payne, Dover, New York, 2 Cilt, 1958; alıntı Cilt 1, s. 391. Payne'nin çevirisini orijinaliyle karşılaştırarak hafifçe değiştirdim. [Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, Bursa, 2005. (ç.n.)]

da yerleştiler.[75] Aksine Fransa'da, Voltaire'in Shakespeare hakkında söylediklerinin de gösterdiği gibi taklit, gelenek ve sanat kurallarına duyulan saygı daha belirgin bir tesir göstermeye devam etti. Voltaire, Ozan için "güç ve doğurganlıkla dopdolu bir deha" tarafından ele geçirilmiş olabilir diye itiraf etse de "zerre kadar zevkten (*bon goût*) ve en basit kural bilgisi"nden yoksundur diyordu.[76] Buna rağmen Fransa'da da Helvétius'un (veya daha az dogmatik olarak Condilla ve Turgot'nun) desteklediği fikirlere karşı çıkanlar vardı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında dönemin en güçlü ve yaratıcı aklına sahip isimlerden ikisi onlara katıldı: Hırçın ve hırpani, cüretkâr ve dizginlenemez yaratıcılığıyla adeta orijinal dehanın vücut bulmuş hali olan Jean-Jacques Rousseau ve bu konunun en keskin ve dilbaz analisti olarak kendini ispatlamış Denis Diderot. Dahası tarih de onlardan yanaydı. Çağdaşları bu uzun soluklu dönüşüm sürecinin içine doğmuş olmaktan çok az fazlasını yapabildiği için, yüzyıl boyunca birden olmasa da kademeli bir bütünlük içinde bu kavram, Horatius'un sonradan edinilen ustalık ve kural bilincine dayalı *ars* görüşünden, modern anlamda kişisel deha ve yaratıcı öznelliğe, daha büyük *ingenium*a doğru kayıp gitti. Avrupa sanatının her zaman taklit ve orijinallik, mantık ve hayal gücü, yansıma ve sezgi, geleneksel ve yenilikçi cesaret gibi kutuplaşmalarla tanımlanan bazı ölçütlerinde bir spektrum olarak işlediği doğrudur. On sekizinci yüzyılda da böyleydi ve sonrasında uzun süre böyle olmaya devam edecekti. En orijinal deha bile kendini vermeli ve usulünce kim olduğunu öğrenmeliydi. Bununla birlikte on sekizinci yüzyılda, yıllar, daha büyük yaratıcı özgürlük ve yetki adına taklitçi mecburiyetleri ve Neo-Klasik baskıları önemsizleştirerek, bu karşıtlık-

75. Paul Kaufman, "Heralds of Original Genius", *Essays In Memory of Barret Wendell by his Assistants,* Der. W. R. Castle Jr. ve Paul Kaufman, Cambridge University Press, Cambridge, 1926, s. 201. Britanya kavramlarının Almanya'da gördüğü kabul için bkz. Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens*, Cilt 1, s. 150-193; John Louis Kind, *Edward Young in Germany,* AMS Press, New York, 1966 [1906]; *Historisches Wörterbüch,* s. 285-96 (Die Rezeption des Genie-Begriffs in Deutschland).
76. Voltaire, *Lettres philosophiques, par M. de V...*, E. Lucas, Amsterdam, 1734, s. 211.

lardan ikinciler lehine ilerledi.[77] Sanatçı, muhakeme, beğeni, sağduyu ve yerleşik kurallara dikkat ederek kendini sınırlamasına rağmen adım adım kendi kurallarını koyar, kendisine şart koşulan kurallara uymakta daha az sorumluluk hisseder oldu. Bu ortamda orijinal deha –sonradan edinilen ve öğrenilebilen deha değil– cephe hattında sürdürülen mücadelelere rağmen öncüydü.[78]

Böylece, her ne kadar eski emsallerin, orijinal deha kavramının söylem ve kapsamının altı çizilse de kendi başına modern bir doktrin, dehanın niteliksel farkına ve gücüne cesur bir yeniden doğrulama oluşturdu. Deha, olağandışı bir norm sapmasıydı, taraftarları tam olarak ne olduğunun nasıl açıklanacağında nadiren hemfikir olmalarına rağmen bu hususta –farklı bir şey, başka bir şey olduğu hususunda– birleşiyorlardı. Bir İngiliz yorumcu, 1725'te, birçokları gibi eskiden beri süregelen muğlak nitelikte, salgısal söz dağarcığına başvuruyordu: "Yüce ve takdire şayan bir deha, biraz acayip yapıda bir beynin ... [ve] farklı yaradılıştaki mizacın sonucu olmalıydı."[79] Yüzyılın sonlarında, Diderot dehanın "baş ve iç organların mutlak uyumundan mı" yoksa "sıvıların kati bir birleşiminden mi" kaynaklandığını hâlâ merak ederken, itibarlı Fransız yorumcu *Abbé** Dubos hemen hemen daha iyi

77. H. B. Nisbet, "Genius", *Encyclopedia of the Enlightenment*, Der. Alan Charles Kors, 4 Cilt, Oxford University Press, Oxford, 2003; alıntı Cilt 2, s. 108-112. Resimde bkz. R. Wittkower, "Imitation, Eclecticism, and Genius", *Aspects of the Eighteenth Century*, Der. Earl R. Wasserman, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1965, s. 143-161.

78. Dönemine ve teolojik önyargılarına rağmen, Ernst Cassirer'ın görüşleri bu bağlamda son derece anlayışlıdır. Ernst Cassirer, "Fundamental Problem of Aesthetics", *The Philosophy of the Enlightenment*, Çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove, Princeton University Press, Princeton, 1951. Daha güncel bir benzer yaklaşım için bkz. Louis Dupré, "Towards a New Conception of Art", *The Enlightenment and the Foundations of Modern Culture*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2004, Bölüm 4.

79. Richard Blackmore, *A Treatise of the Spleen and Vapours, or Hypocondriacal and Hysterical Affections*, J. Pemberton, Londra, 1725, s. 257.

* Abbé: Katoliklerde manastırı idare eden rahiplere verilen dinsel rütbe; manastır başkanı, manastır lideri (y.h.n.)

bir yorumla, dehanın, iyi kalitede kan ve müsait bir ortamın tesadüf etmesiyle "beynin parçalarında görülen ahenkli uyumun" sonucunda ortaya çıktığı gözleminde bulunuyordu.[80] Salgı lafları, tıp çevreleri tarafından zamanla "hassaslık" ve sinir teorileriyle yer değiştirdi. Başkaları yaşamsal enerji ya da yaratıcı yaşam gücüne sığındılar.[81] Ancak bu söylemler meseleye çok az açıklık getirebildi. Deha beyinde özel bir kısım mıydı yoksa Kant'ın önerdiği gibi birçok kısmın bir kombinasyonu muydu? Herder'in iddia ettiği gibi yaşam gücü ve insan doğasıyla eşzamanlı mıydı yoksa ruhun özel bir kabiliyeti miydi? Sorun, on sekizinci yüzyılda dehanın gerçekte ne olduğuna dair nispeten az bir fikir birliği varken, önemi hakkında genel, ortak bir kanı bulunmasındaydı. Kesin olarak ne olduğunu söyleyebilmek için gelecek yıllarda bilim insanlarına çok iş düşecekti. Aynı zamanda dehanın uyandırdığı açıklanamaz gizem ve merak hissini de yeniden güçlendirecekti.

Gizem varlığını kendini pek çok alanda korumaya devam etti. İronik olarak dehanın dünyayı anlaşılır kılmak, dahası aydınlatmak ve açıklamak için kullanıldığı sırada bile. Sadece en güçlü etkisini dehanın yüce yapısında gösterdi. İlk defa Longinus adıyla bilinen antik bir yazarın Yunanca bir el yazmasında telafuz edildi; bir eleştiri unsuru olarak yaygın bir öneme daha sonra, on yedinci yüzyılda, şair Nicolas Boileau'nun 1674'te, *Peri Hypsous* ya da *On the Sublime* adlı eseri ayrıntılı bir tefsirle tercüme etmesiyle ulaştı. Longinus'un daha erken çevirileri pek az biliniyordu; Boileau'nunki sansasyon yarattı ve onu, ge-

80. Abbé Jean-Baptiste Dubos, *Critical Reflections on Poetry, Painting, and Music*, Çev. Thomas Nugent, John Nourse, Londra, 1748, 3 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 10. The Abbé Dubos'nun son derece popüler eseri *Réflexions critiques*, ilk olarak 1719'da Fransada basılmıştır. Diderot, "Sur le Génie", *Oeuvres complètes de Diderot: revues sur les éditions originales*, Der. Jules Assézat, Garnier frères, Paris, 1875-1877, 20 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 26-27.

81. Örneğin bkz. Catherine Packham, *Eighteenth-Century Vitalism: Bodies, Culture, Politics*, Palgrave, Londra, 2012; Michel Delon, *L'Idée d'énergie au tournant des Lumières (1720–1820)*, Presses universitaires de France, Paris, 1988, özellikle deha hakkındaki 8. Bölüm; Peter Hanns Riell, *Vitalizing Nature in the Enlightenment*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2005.

lecek on yıllarda Longinus'un anadilinde baskıları takip etti. On sekizinci yüzyılın ortalarında, yücelik, estetiğin başlıca unsurlarından biri sayılıyordu.[82]

Boileau antiklere hayrandı, ne var ki Longinus'un el yazmasını muhtemelen antik yazarın kastettiği anlamda algılamadı. Eskilerin büyük işlerini taklit etmeye istekli yazarlar için etkili yazma ve kompozisyon kuralları üzerine bilimsel bir çalışma olan eser adeta bir başucu kitabıydı, taklit ve benzetme, klasik uyum ve kural vurgusuyla Aristoteles'in *Poetika* ve Horatius'un *Ars Poetica* geleneğine güzelce uyan bir elkitabıydı. Bu şekilde bakıldığında yücelik, biçimsel düzendeki nizami yayılma ve etkili yazma "figürleri" tarafından tetiklenen bir ruh haliydi. Hal böyleyken Boileau, yüceliğin müthiş gücünü, altüst edici ve devrimci etkisini, "gasp etme" ve "nakletme" kapasitesini vurgulayarak başka bir şeyde ısrar ediyordu.[83] Kendinden geçirici ve olağandışı bir kuvvet olan yücelik, vahşi ve öngörülemezdi. Sadece kuralları takip ederek çağrılamazdı. Tutkularla hareketlenen ve tetiklenen yücelik muhteşemdi, metinlerde geçenlerden öte bilgiler aktararak akla ve mantığa meydan okuyor, merak ve şüpheyi tetikliyordu. Nihayetinde, yücelik sadece şairin üslubundan değil kişiliğinden de geliyordu. Boileau'ya göre yücelik daha çok doğuştan geliyordu, sonradan edinilen ya da öğrenilen bir şey değildi.

Klasik Yunan'dan verilen örnekler tam olarak "deha" terimine denk olmadığından, Boileau'nun çevirisinde kelimenin

82. Yüceliğin Fransa'daki seyri için, bkz. Emma Gilby, *Sublime Worlds: Early Modern French Literature*, Modern Humanities Research Association and Maney Publishing, Londra, 2006; Lawrence Kerslake, *Essays on the Sublime: Analyses of French Writings on the Sublime from Boileau to La Harpe*, Peter Lange, Bern ve New York, 2000.

83. Buradaki Boileau değerlendirmem, Larry Norman'ın ayrıntılı analizine dayanmaktadır. Larry Norman, *Shock of the Ancient*, s. 4-6, 184-204. Joan DeJean, Modernlerin çağdaş bir deha anlayışı formulasyonunda biraz daha karşıt bir yaklaşım sergiler. Kendisinin Charles Perrault'nun şiiri *Le Génie* üzerine yorumlarına bakınız. Joan DeJean, *Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle*, University of Chicago Press, Chicago, 1997, s. 50-51.

nadiren kullanılması şaşırtıcı değildir.[84] Ancak ardından gelen çeşitli İngilizce çevirilerde dehanın varlığı çarpıcıdır. Şair Leonard Welsted'in büyük ölçüde Boileau'nun çevirisine dayanan, 1712 tarihli baskısı, "Dehanın doğal üstünlüğü"nden, "Kazanılan bir Nitelikten ziyade Kutsal bir Lütuf olmalı" şeklinde bahseder. Welsted'in tanımıyla "Deha", ruhi yüceliğin bir yansımasıdır, "yüce bir ruhu gösteren Ayna"dır.[85] William Smith, 1739 tarihli *On the Sublime* çevirisinde bu terimi daha da serbestçe kullanır. Longinus'un eserinin ilk bölümünde, önemli bir pasajda yücelik etkisi yıldırım çarpması benzetmesiyle anlatılır; Smith bunun aniden görülen "dehanın yoğun kuvveti" olduğunu ekler. Ve hatta taklitin etkilerinden bahsedildiği pasajda, Smith orijinalin önemini vurgular:

> Böylece, Kutsal Yanardağ ağzından fışkıran Dumanlar gibi Taklitçinin duygusuz Göğsünde bu eserlerden, Eskilerin yüce Ruhlarından bazı Kötü Kokular yükselmeye başlar ve doğuştan yüce bir deha olmayanları, başkalarının ulu Fikirleri ve Ateşleriyle doldurur.[86]

Buradaki kinaye, yeryüzündeki bir yarıktan yükselen kutsal buharların ve kehanetlere sebep olan dumanların, rahiplerin gücünün kaynağı olduğunu söyleyen Delphi kâhini hakkında. Aynı şekilde dehanın yüce kuvveti, içinde onun alevini taşımayanları bile tetikleyerek kehanet bildirilerine ve kendinden geçme hadiselerine sebep oluyordu.

---

84. Örneğin bkz. [Nicholas Boileau], Œuvres diverses du Sieur D… *avec le traité du sublime ou du merveilleux dans le discours, traduit du grec du Longin*, D. Thierry, Paris, 1674, s. 24, 34, 87. Longinus'un kullandığı eski Yunanca'daki *phua* veya *megalophuia*, çok yaygın olmasa da Latince'deki *ingenium*a biraz benzer ve kabaca "yüce tabiatlı" şeklinde çevrilebilir.

85. *The Works of Dionysius Longinus, on the Sublime: Or, A Treatise Concerning the Sovereign Perfection of Writing*, Çev. Leonard Welsted, Sam Briscoe, Londra, 1712, s. 24.

86. *Dionysius Longinus on the Sublime: Translated from the Greek, with Notes and Observations, and Some Account of the Life, Writings and Character of the Author*, Çev. William Smith, J. Watts, Londra 1739, s. 37. Longinus'un önemli pasajı için bkz. *Peri Hypsous*, 1.4 ve 13.2.

Smith'in tercümesi 1757 yılına kadar beş baskı yaptı ve yüzyıl boyunca basılmaya devam etti.[87] Deha ile yücelik arasında, daha sonraki çevirmenlerin de doğal olarak devam ettirdiği bir bağ kurulmasında etkili oldu. Longinus'un modern bir baskısında, "deha etkisi, kitleyi kandırmak değil kendinden geçirmektir. Mütemadiyen gücüyle bizi şaşkına çeviren, merak uyandıran şey, her zaman sadece inandırıcı ve memnuniyet verici olana galip gelir" gözleminde bulunulur.[88] "Dâhi yazarlar, her şeyden önce ölümlüdür, diğer nitelikleri insan olduklarını ispatlarken yücelik onları yükselterek Tanrı'nın aklına yaklaştırır" diye eklenir ardından.[89] Bu düşüncelerin orijinal metnin meramlarına uyup uymadığı tartışılabilir. Amma velakin Boileau ve ardından orijinal dehanın savunucularını benimseyenler tarafından sunulan hallerine iyice yansımıştır. Onların kaleminden yücelik, dehanın harika ve şaşkınlık yaratan gücünün, fani sınırları aşan ve başkalarını, kendilerinden çok daha büyük bir şeye taşıyabilen eşsiz yeteneğinin canlı örneğiydi. Sonuç olarak, dehayı kurallara indirgeyenlere ya da sadece rasyonel terimlerle açıklama yoluna gidenlere karşı harikulade müstesnalığını ileri sürmek için ciddi şekilde, bir silah gibi destek sağladı.

Benzer bir sözbilimsel kullanım da dehanın coşkunluğunu, "ayrılmaz bir parçası olmasa da çok yaygın bir özellik" olarak değerlendiren İskoç kuramcı Alexander Gerard tarafından yapıldı.[90] Gerard, Sharpe ve Hervétius ile daha çetin orijinal deha yanlılarının belirlediği sınırların ortalarında bir yerlerde, karmaşık bir figürdür. Ancak onun coşkunluk yaklaşımının, doğrudan Tanrı'dan ilham aldıklarını söyleyen "fanatikler"in hezeyanlarına kara çalmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan

87. Yüceliğin Birleşik Krallık'taki seyri için bkz. Samuel H. Monk, *The Sublime: A Study of Critical Theories in XVIII-Century England*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960; 1935.

88. Longinus, *On the Sublime*, Der. ve Çev. W. Hamilton Frye, gözden geçiren Donald Russell, *Aristotle, Longinus, Demetrius*, Harvard University Press, Loeb Classical Library, Cambridge, 1995, s. 163, (*Peri Hypsous*, 1.4).

89. A.g.e., s. 279, (*Peri Hypsous*, 36.1).

90. Gerard, *Essay on Genius*, s. 66.

Aydınlanma'nın anti-benliği olduğu düşünüldüğünde, çok daha çarpıcıdır.[91] Bununla birlikte "coşkunluk" on sekizinci yüzyıldaki deha savunucuları tarafından kullanıldığında, en yüksek övgü, seçilmiş kişinin içine dağlanmış özel gücün bir simgesi ve tasdiki anlamını aldı. Daha önce, "Deha durgun bir kaynak değil sınırsızca yanan bir ateş, kızgın bir lav seli olduğundan dolayı taşkın bir coşkunluk onu harekete geçirir" açıklamasını yapan Alman eleştirmen Carl Friedrich Flögel'e benzer şekilde Sulzer de "Deha insanın, tüm ruhunu harekete geçiren bir coşkunluk ateşinin varlığını hisseder" diyordu.[92] Britanyalı eleştirmen John Gilbert Cooper da benzer şekilde dehayı, "Ruhun muhteşem coşkunluğu, Shakespeare'in deyimiyle Cennetten Yeryüzüne, Yeryüzünden Cennete inip çıkan hoş bir Coşkunluk" olarak tarif ediyordu.[93] Aydınlanma taraftarları, diğer fanatizm örneklerini aşağılarken, deha insanını özel bir istisna olarak kabul edip, "Tanrı'nın nefesiyle dolma" kavramını ön kapıdan kovup coşkunluğu arkadan içeri aldılar. Dehanın coşkunluğun pençesinde olması, harikulade bir güç tarafından zapt edilmesiydi.

Bu tür –esinlenmeyi coşku, çılgınlık ve ateşle ilişkilendiren– tanımlamalar, tıpkı yücelik söylemlerinin uzun süredir devam eden özel bir *ingenium* sahibi olma geleneğinin çağrıştırması gibi ilahi ilhamla ele geçirilme hakkındaki eski tartışmaları da akla getiriyor. Diderot'nun, "şiir, resim, hitabet veya müzikte, şiddetli bir ruhsal hareketlenme, coşkunluk olmadan yüce bir şeyler yaratmak imkânsızdır" söylemini de hatırlayarak, diyebiliriz ki on sekizinci yüzyıl yazarları, en az selefleri kadar bu tanımlamaları bir araya getirmeye niyetliy-

91. Cf. Pocock, "Enthusiasm: The Antiself of Enlightenment".

92. Carl Friedrich Flögel, "Vom Genie", *Vermischte Beiträge zur Philosophie und den schönen Wissenschaften*, Berlag Johann Jacob Korns, Breslau, 1762, s. 21; Johann Georg Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln: nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden, Artikeln abgehandelt*, M.G. Weigmann, Leipzig, 1773-1775, 4 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 610-614.

93. John Gilbert Cooper, *Letters Concerning Taste*, R. and J. Dodsley, Londra, 1755, 2. Baskı, s. 101.

diler.[94] Kritik nokta şu ki her iki biçimde de deha yorumcuları, insanı ele geçiren *demon*ların veya ilahi olarak bahş edilmiş ele geçirici güçlerin varlığını inkâr etmelerine rağmen sık sık kendileriyle çelişerek ele geçirilme, üstünlük, kendinden geçme ve özel vahiy imalarıyla dolu bir dili korudular ve yeniden ileri sürdüler. Ateist ve materyalist Diderot bile şiirsel dehayı şöyle tanımlar: Ruh "dalgın, heyecanlı ve kıvranan bir hal alır. Hayal gücü kızışır; tutku yükselir ve rahatsızlık artar... Şair coşkunluk anını hisseder... Kendisini göğsünden başlayan bir ürpertiyle belli eder; hem çabucak hem de tüm vücudu hazla kaplayarak geçer."[95] Bir aşamada Diderot, klinik ve deneysel açıklamalarla *furor poeticus*un fizyolojik tanımını yapmaya teşebbüs eder. Ne var ki başka bir aşamada, bu söylemin en eski mecazlarını, ısı, kasılma ve Platon'un *Ion*'u kadar eski coşturma tasvirleri üzerine sözde-tıbbi tabirlerle serbestçe harmanlayarak sunar. Fiziksel tasvir sonuç olarak fiziksel değil mistik bir süreci açıklamaya yarar: dehanın, insan doğasının sıradan sınırlarının ötesine geçebilme, başkalarının yapamadığını yapma kapasitesi.

Esilenme ve yüceliğin yarattığı kendinden geçmeler sayesinde deha, dünyanın çıplak gözle görülemeyecek çehrelerini, harekete geçme, büyülenme ve ilhamla dolma üzerine göz kamaştırıcı mükemmelikte kapasitesini ortaya çıkardı. Gerçi dehanın ortaya çıkarmaktan ve açıklamaktan öte güçleri de vardı; deha aynı zamanda varolmayan şeyleri düşünme ve hayata geçirme kapasitesine de sahipti. Bir bağlamda dehanın yaratıcı üretkenliği, üreme, babası olma, dölleme kavramlarının kökü Romen *genere* kelimesine dayanıyordu. Doğurucu bir tanrı olarak dehayı döllemeyle ilişkilendiren bu özgün cinsel çağrışım, zaman içinde ortaçağın sonlarındaki yaratıcılık vasfıyla ilişkilendirildi. Bernardus'un Pantomorphos'u üzerine bir çeşitlemesi olan Alain'in yazma *Deha*sı, ulu iğnesini varoluşun tamamının yaratılmasında kullanmıştı. Benzer bir çağrışım

94. Denis Diderot, "Éclectisme", *Oeuvres complètes*, Cilt 14, s. 322.
95. Diderot, *Entretiens sur le fils naturel*, a.g.e., Cilt 7, s. 103.

–sanatçı ve Tanrı arasındaki "büyük benzerlik" olarak tanımlanan– Rönesans'ın zirvesindeki tanrısal Michelagelo konusunda açıkça görülüyordu.[96] Bu benzerliğin kökleri derin olsa da en sonunda taklitçi estetiğe indirgendi ve sadece Tanrı'nın yaratabileceği teolojik iddialardan uzaklaşılarak, bu yaratıcı ve hayal edici kapasite, insani güçlerin en büyüğü olarak tanındı. Sadece eskilerin esaretinden değil Tanrı'nın dünyasını bağnazca simgeleyen kutsal emirlerden de kurtulan yaratıcı deha, eşi benzeri görülmemiş, akla hayale gelmedik büyüleyici dünyalar düşledi. Uzun süre tetikte yaklaşılması ve kısıtlanması gereken potansiyel tehlikeli bir kuvvet olarak görülen hayal gücü, yaratıcı faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası haline geldi.[97] On sekizinci yüzyıl eleştirmenleri, hayal gücünün mantık, muhakeme ve beğeni sınırlarında tutulması gerektiğine dikkat çekmeye devam ettiler. Oysa Samuel Johnson gibi eski kafalılar, hayal gücünü "sınır tanımaz, kısıtlamaya gelmez, hovarda ve serseri bir faktör" sayarak kötüleyebilmekteydi; uslanmaz bir orijinal deha savunucusu olan William Duff gibiler, bu görüşe tamamen katılmasalar bile, "Deha ve hayal gücü, tektir ve aynı şeydir" diyerek dalga geçmeye can atıyorlardı.[98] Hayal gücü, hayat dolu bir güç kaynağı olarak gittikçe artarak ünlendi.

Hayal gücü, yaratıcı ve düşleyici güce sahip olanlara dahası kendilerini –orijinal– emsalsiz ve yeni gösteren orijinal dehalı adamlara göredir. Yenilikçilik –özgünlük– dehanın kendini sunmasının ve kabul görmesinin temelinde yatıyordu. Deha, "bilinen dünyanın dışından" gelip bizimle iletişime geçmek isteyen varlıklarca, evrenin anlık bakışını yakalayabilmek için aracı bir güç olsa da aynı zamanda, eski Roma tanrıları gibi içinde vücut bulduğu kişiye özeldi. Yeni deha anlayışı, on se-

96. Milton C. Nahm, "The Great Analogy", *The Artist as Creator: An Essay of Human Freedom*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1956, 1. Kitap.
97. Goldstein, "The Perils of the Imagination at the End of the Old Regime", *Post-Revolutionary Self*, Bölüm 1, s. 21-60 ve "Enthusiasm or Imagination?", s. 30.
98. Samuel Johnson, *Dupré, Enlightenment and Intellectual Foundations*, s. 87; William Duff, *An Essay on Original Genius and its Various Modes of Exertion in Philosophy and the Fine Arts, Particularly in Poetry*, Der. John L. Mahoney, Scholar's Facsimiles & Reprint, Gainesville, 1964, s. 23-24.

kizinci yüzyılda gelişen benlik beğenisini yükselterek, bireyselliğe ve benzersizliğe bir mükâfat getirdi. Diderot'nun dediği gibi, "Deha insanının kendine özgü bir düşünme, hissetme ve algılama biçimi vardı".[99] Geleneklere meydan okuyacak cesareti açığa çıkaran bir inanıştı. Young, "Usta eserler ya da otoriteler gözünüzü korkutmasın, kendi aklınızla geliştirdiklerinizi dışarıdan alınan en zengin bilgilere yeğleyip, kendinize saygı duyun" diyordu. Young, yeni ve özgün olan her şeyin ruhta ekili tohumların filizlenmesinden kaynaklandığını söyleyerek, yapısal gelişim metaforu ile deha bağlantısını bağdaştırmaktan fazlasını yaptı. "Özgün bir eser doğadaki sebzeler gibidir; Dehanın canlı köklerinden kendiliğinden yükselir. Yetişir, yapılmaz." Ya da Sulzer'in izahına göre deha yeşillenen toprak gibidir, "bizimle birlikte olgunlaşır" ve sonra "aniden gün ışığına çıkar."[100] Her bir çiçek, her bir taçyaprağı bir bakıma aynıdır.

Dolayısıyla "orijinal" teriminin yaygın kullanımı, hem "köken"i hem de "kişisel özelliği", bir başkasının daha önce hiç yapmadığı, düşünmediği ya da görmediği bir şeyi yapma kapasitesini ima eder oldu. "Orijinal kelimesi Deha için kullanıldığında, zihnin sahip olduğu yeni ve alışılmadık bir şeyler keşfetmeye dair kalıtsal ve radikal gücü kastediyoruz" derken Duff, yaygın bir düşünceyi dillendiriyordu.[101] Voltaire, kesinlikle vasıfsız bir orijinal deha yanlısı olmadığı halde yine de "özgün değilse, dikkate değer bir dehası yoksa [bir sanatçı] nasıl mükemmel olabilir" düşüncesine katılıyordu.[102] Young, "Özgünlük sadece dâhilerde görülebilir" diye iddia ederek meseleye başka bir vurgu daha ekledi.[103] Üstelik Prusyalı filozof Immanuel Kant, ünlü *Critique of Judgment* eserindeki, "herkes, dehanın, taklitçi bir ruhun tam tersi bir şey olduğuna katılıyor" yorumuyla yüzyıl sonunda konu hakkında gelişen dü-

99. Diderot, Jaffe'dan alıntılanmıştır, "The Concept of Genius", s. 594.
100. Sulzer, Abrams'tan alıntılanmış ve tercüme edilmiştir, *Mirror and Lamp*, s. 203.
101. Duff, *Essay on Original Genius*, s. 86.
102. Voltaire, "Génie", *Œuvres de Voltaire*, Cilt 30, s. 33.
103. Young, *Conjectures on Original Composition*, s. 16.

şüncelere açıklık getirdi. Haliyle bu söylemi takip eden cümle şu oldu: "Dolayısıyla orijinallik en önemli niteliği olmalıdır."[104]

Burada, Batı düşünce dünyasını yüzyıllar boyunca yönlendiren taklitçi etkiden ciddi bir sapma vardı ve yaratıcı özerklik ile yeni olma mecburiyeti üzerine Romantik bir düşkünlüğün başlıca kaynağına dönüşecekti. Wordsworth meşhur eseri *Lyrical Ballads*'ta bu konuda, "Deha, entelektüel evrene sunulan yeni bir elementtir" diyecekti.[105] Bu düşüncenin ardında öyle benzeşen sanıları var ki yeniliğe ve keşfetmeye duyduğumuz saygıyla birlikte, aslında ne kadar büyük bir sapma olduğunu kolayca gözden kaçırıyoruz. Basitçe hakikatleri ve Tanrı'nın dünyasının güzellikleri kaydetmek, Klasikleri kopyalamak veya doğayı yinelenemek yerine, deha insanından yeni ve benzeri görülmemiş bir şey yaratması, ortaya çıkarması bekleniyordu. Tam da bu noktada telif hakkı, intihal ve entelektüel mülkiyet sorunsallarının ortaya çıkmasının bir tesadüf olması çok zor. Taklitçi idealin çöküşüyle beraber, taklitçi eserlere ucuz birer "çakma" ya da değersiz "kopya" gözüyle bakılmaya başlandı ve "kopyalama" bir kabahat ya da suç haline geldi. Ancak taklit eserin ebediyete intikaliyle yazarlar, dipnotlarında kendilerine teşekkür edilmesini ve emeklerinin karşılığını istemeye başladılar.[106] Yeni bir şeyler ortaya çıkarmak, bundan böyle onun sahibi olmak ve avantasını kontrol ederek meyvesini toplamak anlamına geliyordu.

Fakat entelektüel mülkiyetin ortaya çıkışı kadar dramatik ve uzun vadede belki de ondan daha derin bir başka çıkarı-

104. Immanuel Kant, *Critique of Judgment*, Giriş ve Çev. Werner S. Pluhar, Hackett Publishing, Indianapolis, 1987, s. 175-176. [Immanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006. (ç.n.)] Daha genel bir bakış için, Paul Bruno, *Kant's Conception of Genius: Its Origin and Function in the Third Critique*, Continuum, New York ve Londra, 2010.

105. William Wordsworth, "Essay Supplementary to the Preface to Poems (1815)", *William Wordsworth: The Major Works*, Der. ve Giriş Stephen Gill, Oxford University Press, New York, 1984, s. 659.

106. Georg J. Buelow, "Originality, Genius, Plagiarism in English Criticism of the Eighteenth Century", *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 21, Sayı 2, Aralık 1990, s. 117-128.

mı daha vardı. Yaratma gücü, şimdiye kadar sadece Tanrı'ya atfedilen bir güçtü. Scaliger ve cesur bir grup yazar, Rönesansta şairin bir *alter deus* olduğunu söylemeye cüret ettiler. Shaftesbury'nin on sekizinci yüzyıl boyunca yankılanan ve sıkça tekrarlanan, gerçek şair, "Jüpiter'in huzurunda ikinci bir yaratıcı, adil bir Prometheus"tur dizelerindeki gibi.[107] Ne var ki Shaftesbury'nin iddiası daha cesurdur, eğer Promethus "adil"se bir suç işlememiştir; tanrılardan çalarak aslında hakkı olanı almıştır. Yaratıcı ateş insanlara aittir; onu ele geçirmek kahramansı bir harekettir. Deha insanları, babamız Tanrı gibi kendileri için yaratırlar.

Bu türde iddialar, on sekizinci yüzyılda dine küfür etme suçlamalarına sebep olabilirdi. Ama olasılıklar ve insan özerkliğinin çıkmazları hakkında daha bilinçli bir çağda, adanmış Hıristiyanlar bile bu yeni kavram açısından kendilerini şekillendirebilirlerdi. Birçok olayda, yeni deha inancına Young, Gerard ve Duff (hepsi de Protestan vaizler) gibi açık fikirlilikle yaklaşabileceklerini gösterdiler.[108] Deha, hiç olmazsa uzun süredir Tanrı ve onun görkemini paylaşan, gücüne katılan elçiler, üstün varlıklar, melekler ve azizler tarafından tutulan alanı işgal etmeye yaramıştır. Dünyayla birlikte ve onun ötesinde gezinen deha, yaratma mucizesine katkı sağlamış ve doğa yasalarına bir istisna olarak bizzat bir mucize sayılmıştır. Addison'un tabiriyle, "Dâhiler, insan ırkının mucizeleriydi". Ve insanoğlu, Wolfgang Amadeus Mozart'ın şahsında, bütün yeni toplanmış güçleriyle beraber dehayı çocuklukta inceleme imkânı buldu.

---

107. Anthony Ashley Cooper, Earl of Shaftesbury, "Soliloquy or Advice to an Author", *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, Önsöz Douglas Den Uyl, Liberty Fund, Indianapolis, 2001, 3 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 129.

108. John Wesley'nin "Thoughts on Genius" (1787) yazısı bu açıdan öne çıkar. William Duff'ın, *Essay on Genius* çağrıştıran ve "Lambeth, 8 Kasım 1787" tarihli yazı, yüzyılın en etkili vaizlerinden birinin gözüyle konunun Avrupa'daki yansımasını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Wesley'nin deha düşüncesi ve konuya ters düşen Metodist inancı hakkında herhangi bir iz taşımaz. "Thoughts on Genius", *The Works of John Wesley*, J. Emory, New York, 1831, s. 460-461.

"İşte çocuktaki deha ilk defa gün yüzüne çıktı" diye aktarır Mozart'ın ilk biyografisini yazan Franz Niemetschek. Mucize daha üç yaşındaydı ve:

> Üç yaşlarındayken klavyesinin başına oturur ve saatlerce uyum yakalamaya çalışarak kendini oyalardı ve uyumu yakaladığında çalmaya başlar ve bundan büyük haz alırdı. Böylece babası ona basit parçalar öğretmeye başladı; memnuniyet ve hayranlıkla gördü ki yavrusu bütün beklentilerin üstündeydi.[109]

Çocuk altı yaşına geldiğinde kendi bestelerini yapıyordu, ertesi yıl bunlar yayımlandı ve kısa sürede Avrupa'daki konser ve toplantı salonlarında dudak ısırtıyordu. Aralık 1763'te Paris'te, doğaçlama yeteneğiyle göz kamaştırdı. Friedrich Melchoir Grimm'in, gazetesi *Correspondance littéraire*'de açıkladığı üzere bu, "dehasının ilhamı"nın dizginlenememesiydi.[110] Doğa harikaları karşısında nadiren hayrete kapılan Helvétius bile Londradan yazıştığı bir kişiye çocuğu anlatırken, "var olan en fevkalade varlıklardan biri" benzetmesini yapmak zorunda kalmıştır.[111] Üstelik o fevkalade varlık, ertesi bahar bizzat Londra'ya geldiğinde, mahareti ve yaratıcılığıyla Kral ve Kraliçe'yi öyle etkilemişti ki hemen bir konser bildirisi basıldı. Bildiride, "meşhur ve büyüleyici" genç adam, "en olağanüstü Mucize" olarak adlandırılmakta haklıdır ve "bu Yaşta görülen en büyüleyici Dehadır" deniyordu.[112]

---

109. Franz Xaver Niemetschek, *Mozart: The First Biography*, Giriş Chris Eisen, Çev. Helen Mautner, Berghahn Books, New York, 2007, s. 3. Niemetschek'in *Leben des K. K. Kapellmeisters Wolfgang Gottlieb Mozart* adlı eseri ilk kez 1798'de Prag'ta basılmıştır.

110. Friedrich Melchior von Grimm, *Correspondance littéraire*, 1 Aralık 1763; alıntı, Otto Erich Deutsch, *Mozart: A Documentary Biography*, Çev. Eric Blom, Peter Branscombe ve Jeremy Noble, Stanford University Press, Stanford, 1965, s. 26.

111. Claude Adrien Helvétius'tan 10. Huntingdon Kontu Francis'e, Londra, Nisan 1764, a.g.e., s. 32.

112. *Public Advertiser*, 26 Haziran 1973, alıntı, a.g.e., s. 36.

Mevzu bahis mucize, Wolfgang Amadeus Mozart, kusursuz bir "deha sembolü" olmaya devam eder.[113] Günümüzde onu bu terimlerle tanımlamaya alışkınız, başka türlüsünü düşünmemiz zor olur. Mozart'ın dehası kesinlikle başından beri besbelli değil mi? Belli bakımdan şüphesiz öyleydi, bütün vurgular bu yönde. Yine de çağdaşları kanıtlanmasını talep ettiler. Rahip Beda Hübner'in, Salzburg 1767'de, mucize performansını kendi gözleriyle gördükten sonra günlüğüne yazdığı gibi, "İnanılır gibi değil, gerçekten akıl almaz, sadece onu bizzat dinleyenler inanabilir ve inanmalıdır".[114] Mozart'ın dehasının gerçekliği kendini kabul ettiriyordu. Mantua'da, "yerel otoriteler"in ve "güzide profesörler"in huzurunda *Wunderkind* [harika çocuk] yeteneğiyle ilgili öyle "kanıtlar" sergiledi ki "herkes büyülendi..."[115] Roma'da, Mozart'ın, Gregorio Allegri'nin *Miserere*'sini –dokuzar sesli iki koro için yazılmış, müthiş güzellikte ve karmaşıklıkta bir parça– Sistine Şapeli'nde bir kere dinledikten sonra ezberlediği mucizesi yükseldi. Papalar uzunca süredir kutsal partisyonun gizliliğini korumuş, Vatikan duvarları dışında yayımlanmasını yasaklamışlardı. Gel gör ki on dört yaşındaki genç, partisyonu zihnine kazımış ve daha sonra kâğıda dökmüştü. Ya da rivayet öyle. Mozart'ın partisyonun tamamını değil sadece bazı parçalarını hatırladığı dikkate alındığında, bu lafların biraz abartılı kaçtığı görülüyor.[116] Yine de mucizeye inanıldı ve tekrar tekrar anlatıldı. Partisyonu bizzat görenlerin, görgü tanıklarının, birinci elden anlattıklarından sonra Avrupalılar, böylesi deha hikâyelerine inanmaya daha baştan hazırdılar.

Hep böyle değildi. Bu erken anlatılarda ilginç olan, ne kadar da bilimsel göstergelere benzeyen tanıklıklar olduklarıdır.

113. Paul Henry Lang, "Mozart After 200 Years", *Journal of the American Musicological Society* 13, 1960, s. 197.

114. Beda Hübner, *Diarium Patris Bedae Hübner*, 8 Aralık 1766, Deutsch, *Mozart: A Documentary Biography*, s. 70.

115. *Gazzeta di Motova*, 12 Ocak 1770, Deutsch, *Mozart: A Documentary Biography*, s. 105.

116. Piero Melograni, *Wolfgang Amadeus Mozart*, Çev. Lydia G. Cochrane, University of Chicago Press, Chicago, 2006, s. 37-38.

Büyük sayıda basılıp edebiyat çevrelerinde yaygınca dolaşan, tecrübelere dayalı ve gerçek tanıklıklar, bu bilimsel bulgular da birinci elden gibi duruyordu.[117] Bu açıdan bakıldığında Mozart'ın resitalleri sadece müzikal performanslar değildi: Sosyal temsiller, bir doğa harikasının bilimsel kanıtlarıydı. 1765'te Londra'da *Public Adviser*'da yayımlanan *To all Lovers of Sciences* başlıklı bir bildiride izleyiciler, Mozart'ın "mucizesi"ne ilk elden –"Avrupa'nın ya da İnsan Doğasının en büyük Mucizesini iftiharla" görmeye– davet ediliyor, tanıklardan başka türlü inanmayacakları için kendi gözleriyle görmeleri isteniyordu.[118]

Britanya Kraliyet Cemiyeti'nin* üyesi ve amatör bir doğa düşünürü, saygıdeğer Daines Barrington, bu irdeleme sürecini ileriye götürmüş, sekiz yaşındaki mucize Mozart hâlâ Londra'dayken bir dizi deney yürütmüştür. Kraliyet Cemiyeti'nde gönderilen bir mektupta yıllar sonra "şaşırtıcı ve inanılmaz" bulguları sayılmakta, Barrington çocuğun dehasını nasıl test ettiğini ayrıntılarıyla açıklamaktadır.[119] Çocuktan daha önce görmüş olamayacağı bir dizi karmaşık kompozisyonu icra etmesini isteyen Barrington, "çocuğun dehasının ve yaratıcılığının en şaşırtıcı ispatı" olan bakarak çalma becerilerine ve doğaçlama kabiliyetine hayran kalmıştır. Sonunda Barrington hiçbir şüpheye yer olmadığı kanaatine varmıştır. Kraliyet

117. Bu konuda bkz. Simon Schaffer, "Natural Philosophy and Public Spectacle in the Eighteenth Century", *History of Science* 21, 1983, s. 1-43.

118. *The Public Advertiser*, 9 Temmuz 1765, alıntı Deutsch, *Mozart: A Documentary Biography*, s. 45.

* Tam adıyla *The Royal Society of London for the Improvement of Natural Knowledge*, bilime yönelik, alanında uzman bir topluluktur. İngiltere Kralı II. Charles tarafından 1662'de resmen kurulmuştur. Bir araştırma ve tartışma mekânı olmasını amaçlayan topluluk, Birleşik Krallık'ta Bilimler Akademisi olarak görevini sürdürmekte, araştırma derneklerine ve bilimsel kuruluşlara yatırım yapmaktadır. (ç.n.)

119. Daines Barrington, "An Account of a Very Remarkable Young Musician", Kraliyet Cemiyeti üyesi, tıp doktoru, Cemiyet Sekreteri Mathew Maty'ye, Saygıdeğer Daines Barrington'dan bir mektup, *The Philosophical Transactions of the Royal Society 1770*, 60: 54-64, 12 Temmuz 2012 tarihinde erişilmiştir, http://rstl.royalsocietypublishing.org/content/60/54

Cemiyeti'nin bir üyesi, "fevkalade olağanüstü bir deha"nın varlığını cidden tasdiklemiştir.[120]

Bu bakımdan Mozart'ın dehası *besbelliydi.* Avrupalılara, geçmiş onyıllar boyunca geliştirilmiş teorinin mükemmel bir örneği olarak sahnelerden duyuruyordu. Alman eleştirmen Christian Friedrich Daniel Schubart'ın 1784'te geriye bakıp vardığı sonuca göre, Mozart gibi gerçek bir müzikal deha, "kendini daha gençliğinden belli ediyordu." "Böylesi ilahi tabiatta ete kemiğe bürünmüş bir deha gizlenemezdi. Ateş alana ve kendini Olimpos görkemine çıkartana kadar bastırır, zorlar, iter ve yakar. ... Müzikal deha uyanır ve göklere yükselir. Dahası meleksi kanatlarıyla dinleyenleri de yükseltecek kudreti vardır..."[121] Bu devasalıkta yükseltme ve yukarı çıkartma gücü doğuştan geliyor olmalı; asla sonradan öğrenilemez.

Doğru, daha yakın dönem araştırmacıları, Mozart'ı orijinal deha teorisine bir örnek olarak tartışmak şöyle dursun, aksine çevre faktörüne ehemmiyet verdiler. Bu eleştirmenler, genç bir adam olarak Avrupa'nın konser salonlarındaki performanlarıyla doldurduğu olağandışı saatlerin, büyük başarıların ancak çok çalışmayla elde edebileceğini savunan "on bin saat kuralı"nı doğruladığını ileri sürdüler.[122] Her ne kadar bu başarı karşısında ona "fevkalade varlık" demek zorunda kalmış olsa da son gülen Helvétius oldu.

Mozart örneğinde, Helvétius'u haklı çıkaracak daha açık, bir başka yol daha var. Zamanlama, Fransız düşünürün dediği gibi deha konusunda çok önemliydi ve Mozart'ın zamanlaması iyiydi. Küçük bir çocuk olarak Avrupalıların karşısına çıkarak onların çoktan inanmaya hazır oldukları şu sözü doğruladı: *Genius nascitur non fit.* Dâhi doğulur, olunmaz. Yüzyıl başlarında büyük Handel mucize olarak selamlanıyordu ve biyografi

120. A.g.e.

121. Christian Friedrich Daniel Schubart, "Concerning Musical Genius" (1784), *German Essays on Music*, Çev. Richard W. Harpster, Der. Jost Hermand ve Michael Gilbert, Continuum, New York, 1994, s. 15-16.

122. Gladwell, *Outliers*, s. 40-68; ayrca bakınız Britanyalı psikolog Michael Howe, *Genius Explained*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 2-7.

ve methiye yazarları bu durumu orijinal dehanın varlığının bir kanıtı olarak kullanma fırsatını kaçırmadılar.[123] Bach'ın destekçileri de 1750'de vefatı sırasında onu azizlik mertebesine çıkartacak yapıtaşlarını dikerken, yakın zamanda çoğunluğun da katılacağı şekilde Bach'ın orijinalliğinin ve dehasının önemini vurguladılar.[124] Ama Mozart'ın zamanlaması daha iyiydi. Oysa Albert Einstein gibi Haydyn'ın da gözlemlediği üzere " 'orijinal deha' dönemin şiirselliğinden ortaya çıkmadan önce 'orijinal' olan" Mozart'ın zamanlaması mükemmeldi. Bir inanca vücut vermişti.[125]

Mozart'ın temsili, mevcut düşünceyi pekiştirdiği halde bazı sorular da doğurdu; ve sonunda anlaşılamama, reddetme ve şüphe duyguları uyandırdı. Sergilediği kanıtların sözde-bilimsel yapısına rağmen hâlâ mucizevi bir şeyler içeriyordu. Çağdaşları dehayı, bir "doğa harikası" diye tanımlarken "mucize" kelimesini sadece meselenin altını çizmek için kullanıyorlardı. Bir mucize demek bir harika, doğanın sıradan kurallarına bir istisna, geleneksel açıdan bir alamet ve bir işaret demekti. Mucizevi şahıslarda ve olaylarda Tanrı'nın parmağı vardı. Peki ama aydınlanmış zihinler için Mozart gibi bir mucize neye delalet ederdi? Aydınlanma çağının erkekleri ve kadınları, sonuçta bu türde harikalara pek yatkın değillerdi.[126] Bir

123. Kivy, *Possessor and the Possessed*, özellikle s. 37-56.

124. Christoph Wolff, "Defining Genius: Early Reflections of J. S. Bach's Self-Image", *Proceedings of the American Philosophical Society* 145, Sayı 4, Aralık 2001, s. 474-481.

125. Albert Einstein, *Mozart, His Character, His Work*, Çev. Arthur Mendel ve Nathan Broder, Oxford University Press, Oxford, 1965, s. 129. Norbert Elias, Mozart'ın, "üstün yapıdaki sanatçılar için meşru zemini olmayan" bir toplumun pençesinde kıvranan, "[Romantik] deha devrinden önce bir dâhi" olduğunu söyleyerek aksini iddia eder. (Elias, *Mozart*, 19). Bu görüş Mozart'ın yetişkinlik dönemi için doğrudur ancak mucize çocuk olarak Mozart mucizevi sahne performanslarının zamanlamasının faydalarını görmüştür.

126. Avrupa bilimi konusunda en tanınmış iki tarihçi bu durumu şöyle açıklar: "Avrupalı ilk entelektüeller...dönemin dengesini oturtmak için mucizeleri ve harikalıkları hor gördüler." Bkz. Lorraine Daston ve Katharine Park, *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*, Zone Books, New York, 2001, s. 329 ve genel olarak 9. Bölüm, "The Enlightenment and the Anti-Marvelous", s. 329-363.

de mucizelere, Mozart'ın babasının açıkça fark edip, "dünyaya bir mucizeyi" -oğlunu- duyurması gerektiğine inanması gibi bir hassasiyete, katı bakıyorlardı.[127] Diderot ve d'Alembert'in Fransızca *Encyclopédie*'de belirttikleri gibi "Kim ne derse desin, mucize insan menşeili değildir".[128]

Bu eğilimler doğrultusunda, hepsinden daha şaşırtıcı olan, deha ile karşı karşıya gelen Aydınlanma'nın, Mozart gibi harikaların üstün yeteneklerini başkalarında hor gördüğü özelliklere -hayal gücü, esinlenme, ilhamlanma, mucize- bağlayarak düştüğü hayreti görmektir. *Wunderkind* olarak anılan dâhi, sadece seyredilecek bir harika değildi, dönemin biliminin kolayca cevaplandıramayacağı sorular doğurdu. Mozart'ı izleyen biri, "Herhangi kimsenin bir Şair, bir Müzisyen ya da bir Ressam olarak doğmasına ne sebep oluyor?" diye sormaya zorlanıyordu. "Cevabı ancak metafizik verebilir."[129] Eskileri, özel insanlarda özel bir şeyler olduğu kanaatine iten aynı soruydu; ve aynı cevap. Birçok yönden modernler, bir cevap bulabilmek için kendilerinden önce gelenlerden daha fazla donanımlı değillerdi. Denis Diderot'nun belirttiği gibi, "Deha insanlarının -şairler, düşünürler, ressamlar, hatipler, müzisyenler- onsuz asla büyük ya da güzel bir şeyler gerekleştiremeyeceklerine dair biraz özel, gizli, tanımlanamaz bir ruh yapısı vardır".[130] Ancak bunun tam olarak ne olduğunu söyleyemiyordu. Dehanın belirmesi ne anlama geliyordu? Ayrıca kendini yeryüzünde açık ettiğinde nasıl tanınıyordu?

Çocuklarının kabiliyetli olduğunu görmeye hevesli ebeveynler ya da Dalai Lama'nın gelecek cisimleşmesini bulmak için ülkeyi arşınlayan Tibet keşişleri gibi Avrupalılar da deha

127. Leopold Mozart, 30 Temmuz 1768 tarihli bir mektup, alıntı Elias, *Mozart*, s. 72.

128. "Marvelous", *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert Collaborative Translation Project*, Çev. Virginia Swain, Scholarly Publishing Office of the University of Michigan Library, Ann Arbor, 2007, 31 Ağustos 2012 tarihinde erişilmiştir, http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.598

129. *Aristide ou le Citoyen* (Lausanne), 11 Ekim 1766, alıntı Deutsch, *Mozart: A Documentary Biography*, s. 62.

130. Diderot, "Sur le genie", *Oeuvres completes*, Cilt 4, s. 26-27.

fenomeninin derinine inerek on sekizinci yüzyılda cevaplar aradılar. Mozart mucizesi açıkça ortadaydı ve yaşına bakınca birçoğu çocuğun fani olduğundan şüphe ediyordu. En bilindiği, Mozart'ın dehasının zirveye ulaştığı dönemde –artık küçük bir çocuk değil bir yetişkin olarak yeni ve özgün tarzlarda performans sergilediği sırada– birçokları eserlerini tam idrak edemeden beğeniyordu. Salzburg'ta saray müzisyeni olarak sürdürdüğü konforlu hayatı bırakıp tek başına Viyana'ya gitme fikrinin tehlikeli sonuçları oldu. Bir süre için iyi idare etse de yaşamının sonu trajikti. Mozart yoksul bir mahallede beş parasız öldü. Bilindiği üzere, etrafından imrenilen bir ilgi ve alaka görmesine rağmen, çağdaşlarının çocukluk hayali olan şaheserinin değerini anlayamamalarından çok rahatsızdı. Öldüğü sırada Mozart kendisini bir sukutuhayal olarak görüyordu.[131] Bu trajik kader, on dokuzuncu yüzyılın kendi mitolojisini, dehanın anlaşılamama çilesi, çağdaşları tarafından kabul edilmemesi ve ancak ölümünden sonra takdir edilmesi besleyecekti. Mozart'ın döneminde, bu durum, şöhretin yanar dönerliği ve aristokrat kişilerin hâlâ talihi kontrol etme gücüne sahip olmalarıyla açıklanabilir. Ayrıca kişinin içindeki dehayı fark etmesindeki zorluğun da altını çizer. Mozart gibi besbelli bir vakada bile hayal kırıklığı ve hüsrana dönüşüyorsa –en azından öyle görünüyor– kişi, dehanın gerçekten var olduğuna nasıl inanabilirdi ki? Kendisini de bu sınıfta saymakta haklı olan Jean-Jacques Rousseau'ya göre dehayı uzaklarda aramanın hiçbir faydası yoktu, deha ancak içeriden tanınabilirdi. *Dictionary of Music*'te şöyle diyordu: "Genç sanatçılar, dehanın ne olduğunu sormayın. Ya ona sahipsinizdir –içinizde hissederseniz ya da hissetmezsiniz– ya da ne olduğunu asla öğrenemezsiniz."[132] Lavater, yüzündeki işaretlerden anlaşılabileceğini iddia etmesine karşın dehayı uzaktan anlama konusunda daha da karamsardı. "Ona sahip olanlar bilirler" diyordu. "Ve sahip olmayanlar ise

131. Elias, *Mozart*, s.3-9.

132. Jean-Jacques Rousseau, *Dictionnaire de la Musique*, Duchesne, Paris, 1768, s. 227.

asla ne olduğunu bilemeyeceklerdir."[133] Bunun yanı sıra deha son derece nadir bir şeydi. "Dehaya rastlanma oranı neredeyse milyonda birdir" diyordu Lavater başka bir yerde. Bu oran, daha sonra Francis Galton tarafından, on dokuzuncu yüzyıldaki deha çalışmaları sırasında modern istatistik bilimi sayesinde keşfedilecekti.[134] Öte taraftan Kant, on sekizinci yüzyılın sonlarında dehadan bahsederken sayıları bir kenara bırakarak, bütün kalbiyle "ender bir fenomen" olduğunu söyledi. Dâhi doğal bir anormal, "tabiatın favorisi" olduğuna göre, orijinal formları sergilemek ve sanatta yeni kurallar yaratmak üzere çalışan zihni de doğanın güçlerinin açığa çıktığı bir mecraydı.[135] Doğrudan "tabiatın eli"yle etkilenmiş bu güç sonradan öğrenilemez ya da öğretilemezdi, buna rağmen yine de ona sahip olanlar için bile gizemini koruyordu. "Dâhilerin kendileri bile eserlerini nasıl ortaya koyduklarını açıklayamaz veya bilimsel olarak gösteremezler" diye vurguluyordu Kant, "işte bu yüzden bir yazar eserini dehasına borçludur, şahsen kendisi bile bu fikirlerin nereden geldiğini bilmez ya da bu kalitede işleri tasarlamak kendi elinde midir yoksa bir plana göre mi işlemektedir." Bu sebeple Kant, "deha kelimesinin, her insana doğduğu sırada verilen koruyucu ve rehber bir ruh ve ondan kaynaklanan orijinal fikirler manasındaki [Latince] *genius*tan geldiği" kanaatine varır.[136] Bir zamanlar dehanın gizemli bir varlıktan kaynaklandığı düşünülürken, şimdi aynı derecede gizemli bir güç olarak tabiattan ortaya çıktığı düşünülüyordu.

Kant, on sekizinci yüzyılda doğa ve insan harikalarına karşı duyulan meraka dokunaklı bir açıklama getirdi. Ancak kafa karıştıracak şekilde, normu sanatçılarla sınırlandırarak saptırdı. Kant'ın yaradılışçı bakış açısına göre, buluşlarında katet-

133. Alıntı, Howard Mumford Jones, "Doctrine of Romantic Genius", *Revolution and Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, 1974, s. 284.
134. John Timbs, *Laconics, Or the Best Words of the Best Authors*, Carey, Lea, & Carey, Philadelphia, 1829, 3 Cilt, Lavater alıntısı; Cilt 2, s. 33. Lavater'in bu sözü, Britanya ve Birleşik Devletler'de, on dokuzuncu yüzyıldaki ünlü sözler derlemelerinde her zaman yer almıştır. Galton için Bölüm 5'e bakınız.
135. Kant, *Critique of Judgment*, s. 87.
136. A.g.e., s. 175-177.

tikleri mesafeye mantıklı bir açıklama getirebilenler, "dâhiler" olarak adlandırılamazdı. Bu görüş diğerleriyle birlikte bilim insanlarını da dışarıda bırakıyordu. Kant görüşünü anlaşılır kılmak için yüzyılın en büyük örneğini –Isaac Newton– seçti. Newton'un muazzam eseri, çalışkan bir birey tarafından incelenebilir –taklit edilebilir– ve öğrenilebilirdi. Bizzat Newton, "büyük ve derin keşfine ulaşmak için sırasıyla katettiği her bir aşamayı gösterebilirdi." Aksine Homeros gibi yüce bir ozan, asla "düşüncelerinin zihninde nasıl coşup oluştuğunu, ortaya çıktığını ve belirdiğini gösteremezdi." Kant'a göre dehanın ayırt edici özelliği özgün eserinin yaratım sürecindeki gizemdi. Doğa bilimlerine ve özellikle Newton'a duyduğu büyük saygıya rağmen örneklendirmesini sanatla sınırlandırdı.[137]

Kant'ın görüşlerinin, bilimsel keşifleri tam olarak anlamamasından kaynakladığı ileri sürülebilir. Ne var ki daha önemli olan nokta, dâhi kategorisini sadece sanatla sınırlandırma çabalarının dönemin genel eğilimine çok ters düşmesidir. Rönesans'tan bu yana deha kavramında sanat ve edebiyat –şiir veya düzyazı, resim veya müzik, hitabet veya etkili yazma– alanlarına odaklanma eğilimi, ortaya çıktığı on sekizinci yüzyılda enine boyuna ifade edilmiş ve yaygınca uygulanmıştı. Goethe, 1770'lerde Almanya'da terimin kullanımı şöyle gözlemlemişti: "İlk ortaya çıktığı dönemde terim sadece şairlere atfediliyordu. Gel gör ki tamamen farklı bir dünyada yaşadığımız günümüzde deha, genel olarak doktorlarda, siyasetçilerde ve kendilerini teoride ya da pratikte söz sahibi kılmak isteyen tüm insanlarda aranıyordu."[138] Son derece zor bulunan bir şey olmasına rağmen çağdaşları dehayı çeşitli alanlarda aradılar. Goethe'ye göre bu durum çok abartılıydı, bir suistimaldi ve Kant gibi terimi büyük bir hassasiyetle tanımlama çabası, bu gelişmeye karşı bir tepkiydi. Fakat kuramcıların çoğunluğu daha eklekti. "Dehanın

137. Kant, *Critique of Judgement*, s. 176-77.

138. Johann Wolfgang von Goethe, *Poetry and Truth from My Own Life*, Giriş Karl Bruel, Çev. Minna Steele Smith, George Bell and Sons, Londra, 1908, Cilt 2, s. 285-86. [Goethe, *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat*, Çev. Mahmure Kahraman, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009. (ç.n.)]

imparatorluğu sınırsızdır" diyordu William Duff. "Bütün bilim ve sanat dalları onun görülebileceği alanlardır."[139] Helvétius, dehayı ve dâhileri felsefeden devlet işlerine ve bilime kadar çeşitli alanlarda işler buluyordur. Alexander Gerard da hemfikirdi. "Deha tam olarak yaratıcılık faktörüdür" derken "yaratıcılık"ı modern manada üretme ve özgün keşifler anlamında kullanmaktadır. Ona göre insanların bu faktörden çok geniş bir alanda, sanatta olduğu kadar bilimde de faydalandıkları aşikârdı. "Yaratıcılık sadece Dehaya ve onun kesin ölçütüne bağlıdır."[140] Aslında, güçlerini tarif ederken genel olarak ayrımları kabul etseler dahi bu insanların (ve daha birçoklarının) tamamının bilimsel dehayı hariç tuttukları söylenemez. Bilimsel deha, "bizi tanrıların mertebesine ulaştırmada ve cennet katına yükseltmede" sanatsal dehadan daha az önemde değildi.[141]

On sekizinci yüzyılda, bu güçlere örnek teşkil eden ve bahsedilen satırlara ilham veren kişi, Isaac Newton'dan başkası değildi:

> Newton, geçilemez bir çizgiye ulaştı
> İnsan ve ilah arasındaki hassas sınıra.[142]

Kant'ın bu konudaki düşüncesine rağmen Newton yüzyılın dehası sayılmıştı. 1807'de basılmış İngilizce bir biyografi sözlüğünde, David Hume'un tabiriyle, "türlerin itibarını ve seviyesini yükselten en büyük ve nadir deha" addedilen bu şahsın adının karşısında şöyle yazıyordu: "deha ile eşanlamlı."[143]

---

139. Duff, *Essay on Original Genius*, s. 91. Duff "mekanik sanatları" da dahil ediyordu.

140. Gerard, *Essay on Genius*, s. 14.

141. Duff, *Essay on Original Genius*, s. 140.

142. Bu satırlar, astronom Edmund Halley'nin 1729'da Newton'un *Principia* eserine eklenmiş Latince Önsöz'ünden aktarılmıştır. Alıntı, Patricia Fara, *Newton: The Making of a Genius*, Columbia University Press, New York, 2002, s. 163.

143. David Hume, *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution of 1688*, Önsöz William B. Todd, Liberty Fund, Indianapolis, 6 Cilt, 1983; alıntı Cilt 6, s. 542; "Isaac Newton", *Historic Gallery of Portraits and Paintings, or Biographical Review*, Vernor, Hoode, and Sharpe, Londra, 7 Cilt, 1807; alıntı Cilt 1, s. 20.

Bir asırdan biraz daha fazla bir süre sonra çağdaşları, bizzat Newton'un başlattığı bir süreci, bilim insanını dehanın vücut bulmuş en yoğun hali olarak gösteren değişikliği, uygulayarak Einstein için de aynısını söyleyecekti.

Newton, tam olarak "bilim insanı" değildi –en azından bugün anladığımız anlamda. Kelime 1833'te türemişti ve yüzyıl boyunca uzun bir süre pek kullanılmamıştı.[144] Ve dinle çatışan bir manada algılanması --günümüzde sık sık geçmişle kabaca yaşanan bir fikir ayırlığı– Newton'un döneminde pek görülmemişti. Newton'un çağdaşları onu bir "doğa filozofu" olarak nitelendiriyordu ve Newton kendisini, arkadaşı Robert Boyle'un "tabiat rahibi" diye adlandırdığı, doğa üzerinde çalışarak Tanrı ve yöntemleri hakkında daha fazlasını öğrenmeye çalışan biri olarak tanımlıyordu. Yine de Newton'da vücut bulan deha, kutsal güçlere sahip göründüğü için tamamen inançla ilgiliydi. Ölümünden kısa bir süre sonra ateşli bir hayranının, "erdemleri onun bir Aziz olduğunu kanıtladı ve buluşları mucize sayılmalıdır" sözleri şüphesiz abartılıydı. Ancak yorumları Newton'un dehasının yarı-kutsal haşmetini güzelce yaydı.[145] Söylentiye göre bir Fransız matematikçi, "Diğer insanlar gibi yer, içer ve uyur mu?" diye sormuştu. "Aksi takdirde bir dâhi veya tanrısal bir akıl olduğu dışında hiçbir şeye inanamam."[146] Araştırmacı, eski ve yeni, iki deha anlayışını bir noktada birleştirerek, birinin diğerinin üzerine çıktığı noktayı mükemmel şekilde ortaya koymuş. Sıkça anlatılan bu anekdot şüpheli de olsa –tıpkı azizlerin hayatı hakkında anlatılan efsanevi hikâyeler gibi– önemi azalmıyordu. Bu türde anlatılar, Newton'un dünyevi olarak "azizleşmesi"ne hem hizmet

144. Fara, *Newton*, s. 14.

145. John Conduitt, alıntı, Fara, *Newton*, s. 16. Takip eden alıntıları ağırlıklı olarak Fara'nın benzersiz çalışmasından aldım. Newton'u "dâhi" olarak gösteren diğer değerlendirmeler için bkz. Richard Yeo, "Genius, Method, and Morality", *Science in Context* 2, 1988, s. 257-284.

146. Fara, *Newton*, s. 2, 53. Ayrıca bkz. Robert Iliffe, "'Is he like other men?', The meaning of the *Principia Mathematica*, and the author as idol", *Culture and Society in the Stuart Restoration*, Der. Gerald Maclean, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 159-179.

ediyor hem de bu durumu zaptediyordu.[147] O halde naaşının, 1727'de Westminster Manastırı'nda, eski azizlere ayrılan kısma yerleştirilmesi ne kadar da yerinde. Ayrıca Cambridge, Trinity Koleji'nin giriş şapelindeki heykelinde, *Qui genus humanum ingenio supervati*, ibaresinin yer alması ne kadar yerinde. Dehasıyla –*ingenium*uyla– insan ırkının en üstünüdür.[148] Nihayetinde, Stowe'daki Temple of the British Worthies'deki heykelinin kaidesinde, "Sir Isaac Newton, Tanrı'nın, yarattığı doğayı anlama yetisini verdiği kişi" yazması ne kadar yerinde.[149] Newton, gerçekleri açığa çıkarmak ve bulmak için aramıza gönderilmiş, ilahi yapıda bir dehaydı.

Stowe gibi bir taşrada, aristokratik bir yerleşkede Newton gibi bir adamın heykelinin dikilmesi, modern dehanın azizleşme sürecinin nasıl işlediğini gösteriyordu. Ayrıca dehanın en iyi nasıl fark edileceği on sekizinci yüzyıl sorusunu cevaplamaya da yardım ediyordu. Edebiyat ve bilimsel otorite tarihçilerine göre, olağanüstü şöhret nadiren kendiliğinden gerçekleşir fakat uydurma bir övgü ve tanıtım sürecinin yardımıyla her zaman "yapılandırma", "yaratma" ve "elde edilme"si mümkündür. Newton'un durumunda, zaten o, güçlü şahısları etkileyecek, kontrollü bir şekilde simasını dünyaya yayacak yirmiden fazla portre ve büste modellik edecek, bizzat bir "kendini pazarlama" simsarıydı; Mozart'tan çok daha kurnaz.[150] Bundan da önemlisi, adanmış bir dizi "mürit"i, dehasının yüceliğini biyografiler, görseller, anekdotlar ve koşuklarla onurlandırarak, ölümünden sonra namını yürütmek için çok çalıştı. Newton, "saf bir zekâ"ydı, "kanatlarını harika diyarlara, azizlerin ve meleklerin diyarlarına açan" kozmik bir gezgindi. Diğer bütün insanlardan yukarıda, yükseklerde süzülen bir "kartal"dı.

147. Bu Fara'nın yerinde bir değerlendirmesidir. Fara, *Newton*, s. 16-17. Haklı olarak, "Deha, mukaddesliği çağrıştırır" diyordu. Bkz. 1. Bölüm, "Sanctity", s. 1-30.

148. Lukretius, bu dizeyi aslen meşhur Epikür için yazmıştı. Heykel, Louis-François Roubiliac tarafından 1755'te yapılmıştır ve hâlâ durmaktadır.

149. Fara, *Newton*, s. 58.

150. Fara, *Newton*, s. 34-49.

Ve devamlı kuyrukluyıldızıyla anılıyordu, 1680'deki kuyrukluyıldız kuramsal hesaplamalarına kritik bir rol oynamış ve Sezar'ın kayan yıldızı gibi yüce bir insanın dehasını kusursuzca sembolize etmiştir. Nihayetinde seri-çoğaltım yoluyla yayılan gravürler, oymabaskılar, minyatürler ve alçı büstler vasıtasıyla Newton'un siması topluma ve dünyaya tanıtılmıştır. Görmenin inanmak anlamına geldiği bir çağda dehanın işaret edilmesine yardım etmiştir.

Newton'un, başkaları öyle –ısrarla, sürekli ve çok büyük bir inançla– dediği için dâhi sayıldığını söylemek, onun hayret verici başarılarını ve aşikâr zekâsını doğru düzgün değerlendirememek olur. Deha, nadiren kendini pazarlama ve halkla ilişkilerden ibaret olmuştur. George Colman'ın 1761'de *St. James Chronicle*'ın sayfalarında yapmaya çalıştığı gibi bir kişi, kendisinin dâhi olduğunu iddia edebilir. "Şahsen ben DÂHİ olarak tanınırım" diye ilan etmiştir; onu memnuniyetsiz Romantiklerden Oscar Wilde'a kadar başkaları da takip etmiştir. Oscar Wilde'ın Birleşik Devletler'e girişte gümrükten geçerken, "dehamdan başka beyan edecek bir şeyim yok" diyerek iğneleme yaptığı söylenir.[151] Açıkça onaylanmadıkça beyanların destek bulması zordu. Tasdiklenmemiş bir deha daha çok terimsel bir tezat oluşturuyordu.

Dahası onaylanma, azımsanamayacak ölçüde ölümden sonra da gerçekleşebiliyordu. Newton'dan yola çıkarak açıklarsak, onun mevcudiyeti sırasında bir matematikçinin üstün sınıftan bir insan –başka türde ya da bir aziz– olduğunu söylemek, çıkarlarıyla ters düşebilirdi. Kesinlikle küçümsemeyle karşılaşırdı. Ancak ölümünden sonra böyle riskler yoktu ve dehayı bir şeyler başarma külfetinden de kurtarıyordu. Mucizeler, itiraz görmeden belirebilir, insanüstü beceriler, ilhamlanma ve üstünlük hakkında hikâyeler anlatılabilirdi. Hac

151. Colman alıntısı, Andrew Elfenbein, *Romantic Genius: The Prehistory of a Homosexual Role*, Columbia University Press, Columbia, 1999, s. 35. Colman aslında bu ilanı, kendini dehadan sayma alışkanlığına sahip başkalarıyla dalga geçmek için yapmıştır. Wilde alıntısı, Richard Ellmann, *Oscar Wilde*, Knopf, New York, 1988, s. 160. Wilde'ın sözü uydurma olabilir: Çağdaş hiçbir kaynakta geçmiyor.

mekânları kendilerini gösterebilirlerdi. Newton'un kendisini azizleştirmeyi ağırdan almasının sebebi, dâhilerin bile ancak öldükten sonra aziz ilan edilmelerindendi.

Diğerleri –Shakespeare ve Homeros'tan, Pindar ve Platon'a– bu şekilde, Mozart da dahil, öldükten sonra aziz ilan edilmişlerdi. Ne var ki on sekizinci yüzyılda, geçmişin yücelik modellerini tespit etmek için daha kapsamlı bakılmaya devam ettikçe görüldü ki dâhi ilan etmek aynı zamanda yeni bir şeylere de ad koymaktı. Deha, daha önce kimsenin görmediğini görmeye, yapmadığını yapmaya ve daha önce var olmayan bir şeyi yaratmaya bir çağrıydı. Özgünlük estetiği yaratıcılık gerektiriyordu. Dolayısıyla dehayı geçmişte –benzersiz olanın benzerini, çoktan göçüp gitmiş insanların yeni yaratımlarını bulmak– aramak kesinlikle ironikti, hem de o dönemde bu ironi neredeyse hiç fark edilmediği halde. On sekizinci yüzyılın dehası, uzun süredir zamanın gerisindeki varlıkların ikamet ettiği bir alanı işgal ederek, ölümün ebediliğine intikal eden bir çağa rahatça uyduruldu. Üstelik yine tarihçilerin ve düşünürlerin çoktan bildikleri gibi on sekizinci yüzyıldaki bu zamansal oryantasyon, var olma, ilerleme, gelişme ve büyümenin öneminde geçmişten geleceğe uzanan kademeli bir değişimdi.[152] Taklitçiliğin ve geçmiş modellerin değerini küçülten özgünlük estetiğine doğru bu hareket, değişimin bir belirtisiydi ve intikal çağında çocuk, insanın sureti olarak görülüyordu. Çocuk Mozart, gelecekte neler olabileceğinin bir pırıltısıydı: Ölümde tasavvur edilen bir deha değil, etten kemikten, yaşayan bir varlık.

İşte bu noktada dehanın tarihi, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan başka bir varlıkla –şöhret– birleşti, hayranlarının görmek zorunda olduğu bir cazibe figürü.[153] Genç Mozart böyle

152. Örneğin bkz. Koselleck, *Futures Past* ve Gauchet, *Disenchantment of the World*, özellikle s. 176-180.

153. On sekizinci yüzyıldaki şöhret, en son araştırmalarda boy göstermeye başlamış bir konudur. Mesela Antoine Lilti'nin kitap olmaya aday davetkâr yazısı, "The Writing of Paranoia: Jean-Jacques Rousseau and the Paradoxes of Celebrity", *Representations* 103, Yaz 2008, s. 53-83; Fred Inglis, *A Short History of Celebrity*, Princeton University Press, Princeton, 2010, özellikle 1-3 Bölümler.

bir tipti ve Newton'un dehasını yaymak için kullanılan tanıtım mekanizmalarında, bu mevki için ne kadar güçlü araçlar oldukları kanıtlayacak ilk oluşumları görülmektedir. Kafe pencerelerine kafalarını uzatıp harika çocuğu belli belirsiz görmeye uğraşanlar da özel hanelerde perdelerin arasından canlı dehayı görmek umuduyla kıpırdaşanlar da aynı meraklılardı. Böylesi bir ilgi Rousseau'yu hayatının son günlerinde saklanmaya mecbur bıraktı ve Voltaire'in mektupları, kendisine musallat olan istenmeyen ziyaretçiler nedeniyle çalışmasının bölünmesi hakkında şikâyetlerle doluydu. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınca kullanılmaya başlayan kelime, *célébrité* [şöhret], eğer Fransız yazar Nicolas Chamfort'un dediği gibi "tanımadığınız kişiler tarafından tanınır olma hali" anlamına geliyorsa, meraklı gözler karşısında kendi dezavantajları vardı.[154]

Bu kaderi paylaşan başkaları da vardı. Benjamin Franklin, gerçek anlamda gökyüzündeki şimşeklerle güreşerek dâhi unvanını kazanmış bir şahsiyet, 1779'da Fransa'dan kızına her yerde kendi görselleri olduğunu yazıyordu, madalyonlar kazınmış, her formatta düzenlenmiş, "enfiye kutularının kapaklarına konmuş" ve "yüzüklere işlenmiş". "Satışları inanılmaz"dı ve "resimler, büstler ve baskılar (kopyalarının kopyaları her yere saçılan)"la beraber babasının yüzünü, ay kadar çok tanınan bir hale getirmişlerdi.[155] Franklin şikâyet ettiği kadar gurur da duyuyordu. Ne var ki espri anlayışı, dehasının şöhretinin başını döndürmesine engel oldu. "Bilgili etimolojistlerin dediğine göre çocukların oynadığı bebeklere verilen isim [*doll*], İdol kelimesinden türetilmiş" diyordu. Artık kendisine benzeyen bir dizi oyuncak bebek üretildiğine göre cinas yaparak gerçekten "*i-dol-ize*" edildiğini söyleyebilirdi.[156]

154. Lilti, "Jean-Jacques Rousseau and the Paradoxes of Celebrity", s. 55.
155. Benjamin Franklin'den Bayan Sarah Bache'a, 3 Haziran 1779, *The Paper of Benjamin Franklin*, Der. Leonard W. Labaree ve diğerleri, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1959--1999, 40 Cilt; alıntı Cilt 29, s. 613.
156. A.g.e.

Franklin'in sözleri şaka amaçlıydı. Ancak deha insanlarının anıtlarının inşa edildiği ve benzerlerinin tabaklara ve plakalara basıldığı bir çağda, hâlâ kutsal kitaba inananlar için farkında olmadan bir uyarı içerecekti.[157] "Yavrular kendinizi idollerden sakının"; ebeveynler çocukça davranışlara bir son veriyorlardı.[158] Franklin başka bir yerde, idollere tapanların "başka bir şeye tapmakta bu kadar iyi olamayacaklarını" yazar.[159] Yetişkinler, bebeklerle oynamaktan fazlasını bilmeliydi. Shaftesbury'nin deha takdis edilme şartlarıyla –eskinin muhafız ruhlarının yerine geçen yeni bir varlık olarak kabul edilse bile gözle görülmeli ve anlaşılmalıydı– birlikte yüzyılın başlarında algılaması güçlü ruhlar olarak başkaları da vardı. Yüzyılın sonunda aynı nakil ve takdis sürecine –hem inanç yitirme hem aydınlanma hem de bununla beraber şöhret ve nam– göz kırpanlar endişe sebebi oldular. Herder'in belirttiği üzere gerçek dâhi, idol olma peşine düşmedi ve iyi olanı sıradan insandan daha fazla fark etmeye hazırdı. Yine de kolayca ona cephe alabilir. Gücünü yönlendirecek mantık ve muhakemeye sahip değilse, dâhi "yüksek delilik" ya da "nefret"e kapılma, bir "kâbus"a dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.[160] Bu, *genius*

157. Judith Colton, *The Parnasse François: Titon du Tillet and the Origins of the Monument to Genius*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1979; Alfred Neumeyer, "Monuments to 'Genius' in German Classicism", *Journal of the Warburg Institute* 2, Sayı 2, Ekim 1938, s. 158-63 ve Dietrich Harth, "On the Iconography of Creative Man in the Age of Enlightenment and Idealism", *Journal of the Faculty of Letters, University of Tokyo, Aesthetics* 18, 1993, s. 67-76. Tabak takımlarındaki deha görselleri için bkz. Samuel Taylor, "Artists and *Philosophes* as mirrored by Sèvres and Wedgwood", *The Artist and the Writer in France: Essays in Honour of Jean Seznec*, Der. Francis Haskell, Anthony Levi, ve Robert Shackleton, Clarendon Press, Oxford, 1974, s. 21-40. En sonunda heykeltıraşlık, ikonografi ve *hommes illustres* tasvirleri üzerine mükemmel makaleler için bkz. *Le culte des grands hommes 1750–1850*, Der. Thomas W. Gaehtgens ve Gregor Wedekind, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2010.

158. 1 Korintliler 13:8-11; 1 Yuhanna 5:21.

159. Franklin, "On the Providence of God in the Government of the World", *Papers of Benjamin Franklin*, 1732, Cilt 1, s. 267.

160. Johann Gottfried Herder, "Vom Erkennen und Erfinden der menschlichen Seele", *Schriften zu Philosophie, Literatur, Kunst und Altertum [1774-1787]*, vol. 4 of *Werke*, Der. J. Brummack ve M. Bollacher, Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt ve Main, 1994, 10 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 381.

malignus, Descartes'ın bile def edemediği eski bir korkuydu ve on sekizinci yüzyıla, özellikle macerası ruhlara musallat olabilecek ayartmalara ve yozlaşmalara karşı bilindik uyarılarını sürdüren dindar kesime kadar uzanmıştı. Bu korku, aynı zamanda dehanın çılgınlık ve esinlenme potansiyelinin gelenek, yargı ve kanaatle dizginlenmesi gerektiğini ileri süren Neo-Klasik ısrarın kanıtıydı. Ancak hepsinin içinde, dehanın kötücül eğilimi hakkında en açık konuşan çok daha modern bir isim oldu. Denis Diderot'nun muhteşem diyaloğu, *The Nephew of Rameu* –1960'larda yazıldığı halde, ölümünden sonra ancak 1805'te Goethe'nin çevirisiyle Almanca basılmıştır– özellikle bu konu üzerinde dönüp duran düşüncelerle başlar.

Eser, iki adam, ünlü bestekâr Jean-Philippe Rameau'nun yeğeni ile az çok Diderot'ya benzeyen bir *filozof* arasında geçen bir konuşmadır. "Eğer ben de tarih biliyorsam, sana dünyaya kötülüğün daima dâhi olarak bilinen adamların eliyle geldiğini gösterebilirim" der Remeau. "Deha insanları tiksindiricidir" diye ekler, "kötü yurttaşlar, kötü babalar, anneler, kardeşler, ebeveynler, arkadaşlardır."[161] Ne var ki "dünyanın çehresini değiştirenler"in deha insanları olduğunu kabul etmesine rağmen hâlâ dünyayı onların varlığından temizlemeye niyetlidir. Bir çocuk doğumu sırasından "doğanın tehlikeli lütfu"nun işaretini taşıyorsa, Rameau'ya göre, "beşiğinde boğulması ya da köpeklere atılması akıllıca olur". Rameau'nun duruşu, aslında yetenekli olmasına rağmen hiçbir şey başaramaması ve bir deha sayılan, ahlaksız ve kinci Kinik Diyojen* sıklıkla benzetildiği gerçeğinin ışığında karmaşıklaşmaktadır. "Kabul ediyorum. Kıskancım" diye itiraf eder Rameau. *Filozof* cevap olarak, "akıllı bir adamdan çok, bir aptaldan daha sık kötülük görül-

161. Diderot, *Le neveu de Rameau*, Der. ve Giriş Jean-Claude Bonnet, Flammarion, Paris, 1983, s. 49-50. [Diderot, *Rameau'nun Yeğeni*, Çev. Adnan Cemgil, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)]

* Diyojen (Diogenes) MÖ 412 (ya da MÖ 404)-MÖ 323 yılları arasında yaşamış Kinik felsefesinin öncüsü ünlü filozoftur. Sinop'ta doğmuş Korint'te ölmüştür. *Sinoplu Diyojen* ve *Kinik Diyojen* olarak da bilinmektedir. Medeniyeti reddetmiş ve medeniyet içerisinde medeniyetten uzak bir şekilde yaşamaya çalışmış bir antikçağ filozofudur. (ç.n.)

düğünü" belirtir ve geçmiş çağlarda aşağı seviyede dehaların görülmediğinden bahseder. Lakin etkileyici olan, sonunda filozofun da Rameau'ya katılması, dâhiyi, gökyüzünü kaplayıp, yakınına dikili olanların güneşlerini ve besinlerini gasp ederek kuruyup ölmelerine sebep olan, uzun bir ağaca benzetmesidir. Gösterdiği bu radikal sapmayla deha, ahbapların gözünde bir anormallik ve normal olandan sapmadır.[162] Diderot'nun başka bir yerde direttiği üzere dâhiler "bir tür canavardır."[163]

Diderot'nun bu meseleyi neden şeytanları veya ilk günahı öne sürmeden, münzevi dehanın koyu orijinalliği ile gelenekselcilerin çoğu -ki kendi görüşüne göre kafalarına göre yaşayan, özgün yaratıcılıkları ve "yüce insanlar" oldukları daha baştan şüpheli, birbirlerinin sönük kopyalarından ve taklitlerinden fazlası olmayan- arasındaki doğal çekişmeyle çözmeye çalıştığı merak konusudur. Sonuç olarak, hem hayranlık hem de korku uyandırdığı için dâhinin toplumla arasının açılma ihtimali her zaman mevcuttu ve bu nedenle dâhiler çok kez eziyet gördüler. Diderot, bu konuda statükoya ters düşen ve Atina demokrasisine meydan okuyan Sokrates'i örnek verir, öyle ki çağdaşları onu sürmek ya da yok etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Sokrates, bütün dâhiler gibi yeninin habercisi, bir devrimci ve geleceğin fener ateşiydi. Ne var ki aynı sebeplerden dolayı eskiyi tehdit ediyordu. Doğrusu, tüm yaratıcılar aynı zamanda yok ediciydiler.

Diderot, büyük hayranlık duyduğu bu adamda, Sokrates örneğinde doğal olarak herhangi bir kötülük görmedi. Yine de teorisi, çok sayıdaki Atinalı çağdaşlarının neden onu bir canavar olarak gördüğünü açıkladı ve hepsinin her zaman kötü olmak zorunda olmadığını gösterdi. Dehanın karşı karşıya

162. Otis Fellows, "The Theme of Genius in Diderot's Neveu de Rameau", *Diderot Studies*, Sayı 2, 1952, s. 168-199; alıntı s. 189; James Mall, "Le Neveu de Rameau and the Idea of Genius", *Eighteenth-Century Studies* 11, Sayı 1, 1977, s. 26-39.

163. Diderot, *Elémens de physiologie*, Der. J. Mayer, M. Didier, Paris, 1964, s. 296; *Réfuation de l'ouvrage de Helvétius intitulé L'Homme* in *Oeuvres complètes de Diderot: revues sur les éditions originales*, Der. Jules Assézat, Garnier frères, Paris, 1875-77, 20 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 290.

geldiği güçlerin doğruluğunun garantisi, kişiliğindeki iyiliğin ya da kişisel ahlakında ve ilkelerinde adaletin teminatı yoktu. Aslında Diderot, can sıkıcı tam tersi bir ihtimalin olabileceğini gösterdi. Deha dengesiz bir kuvvet –cinsel enerji ya da şiddetli bir fırtına gibi– olduğu için delirme ve coşkunluk nöbetlerine veya cidden kötülüğe ve suça yönlendirebilirdi. Yüce insanlar hakkındaki tartışmada Rameau'nun belirttiği gibi "önemli olan herhangi bir konuda yüceleşmekse, hepsinden önce kötülük gelir. Kişi ufak bir hırsıza diklenebilir ama azılı bir suçlunun karşısında durması imkânsızdır."[164] Modern dehanın gücünde de pusuya yatmış –eski *genius malignus* gibi– ayartılma ve yoldan çıkma ihtimali sürmektedir. Diderot, böylesi etkileyici bir eserle, devrimci değişimin bağlantısını ileri sürerek bu ihtimale dikkat çekmekle, bir anlamda geleceği görebilen, bir dâhi ve yenilik habercisi olduğunu kanıtladı. Uzun zamandır mahrem sayfalarda meşgul olduğu yayımlanmamış diyalog, hızla Avrupa'yı ve ötesini işgal edecekti. Fransız İhtilali ve onun akıbeti Napolyon'la birlikte dâhi ve onun kötücül eşi sadece bir spekülasyon konusu olmaktan çıkacaktı.

164. Diderot, *Le neveu de Rameau*, s. 101.

İdollerin Düşüşü

Benjamin Franklin'in, kendi dehasının idolü karşısından bir zerre de olsa rahatsızlık hissetmemesi, bu aşırı duyarlılığın iyi tesis edilmesinden ve Avrupa geneline yayılmış olmasından kaynaklanıyordu. Amerikalı'nın kendi anavatanında da hayranları vardı. Ancak bu "i-dol-ize" –özelde Franklin'i ve genelde dâhileri– etme süreci Atlantik'in ötesinde çok daha ileriye gitti. Franklin, kendi suretinin oymalarını orada buldu, memleketinde değil. Göklerden "ateş"i getiren "yeni bir Prometheus" gibi olağanüstü güçlere sahip olmakla orada itham edildi, memleketinde değil.[1] Üstelik Franklin dehasının

1. Joyce E. Chaplin, *The First Scientific American: Benjamin Franklin and the Pursuit of Genius*, Basic Books, New York, 2006, s. 136.

şöhretiyle kazandığı siyasi ve diplomatik nüfuzu (yatak odasındaki başarısından hiç bahsetmiyorum bile) en iyi şekilde orada değerlendirdi, memleketinde değil. Franklin, özellikle Fransa'da 1778-1785 yılları arasında, bir dâhiye yaraşır şekilde karşılandı, hayattayken Amerikan elçisi gibi ağırlandı ve 1790'da Fransız İhtilali'nin yarattığı coşkunun ortalarına denk gelen vefatında krallara layık uğurlandı. Yeni toplanan Ulusal Kongre'ye Franklin'in ölüm haberi ulaştığında, devrimci lider Mirabeau ayağa kalkarak üç gün resmi yas ilan edilmesini önerdi. "Amerika'yı özgürleştiren ve Avrupa'ya bir ışık seli getiren dâhi" artık yoktu, "şimşekleri ve tiranları yola getiren insanlığın kahramanı" artık yaşamıyordu![2] Kürsülerde övülen ve sahnelerde alkışlanan, bu "insanlığın intikamcısı", bu "özgürlük kahramanı", 1789 Devrimi'ne giden yolun taşlarını döşediği için Fransız halkının sonsuz şükranlarını kazanmıştı.[3]

Ya da öyle iddia ediliyordu. Franklin'in Fransız İhtilali'ni hızlandırmaktaki gerçek rolü en iyi ihtimalle çok azdı, aynen Amerikan Devrimi'ndeki rolü için söylenebileceği gibi. John Adams, 1779'da günlüğüne hayıflanarak şunları yazıyordu: "Çok az şey yapmıştı, oysa Fransa, İngiltere ve Avrupa'nın tamamı [Franklin'in] elektrik çubuğunun bütün devrimi [Amerikan] tek başına gerçekleştirdiğine inanıyor." Adams, Franklin'in "büyük bir dâhi", iyi bir düşünür, bir bilim insanı, bir görev adamı olduğunu kabul ediyordu. Lakin Avrupalıların "inancı", "asılsız" olmaktan öte değildi.[4] Adams'ın fikirleri, gıpta ve abartılı sitemlerle çarpıtılmış olmakla beraber değişmekte olan deha kültünün evrimleşen efsanesinde bir

2. Honoré-Gabriel Riquetti, Mirabeau Kontu, "Éloge funèbre de Benjamin Franklin", 11 Haziran 1790, 23 Ekim 2012 tarihinde erişildi, http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/Mirabeau1790-BFranklin.asp

3. Joseph Aude, *Le Journaliste des ombres*, ou *Momus aux Champs Elysées*, Gueffier, Paris, 1790, s. 61. Bu oyun 14 Temmuz 1790'da, Paris'te Ulus Tiyatro'sunda sergilenmiştir ve bir sonraki sahnede Franklin, Voltaire ve Rousseau Cennet bahçelerinde sohbet etmektedirler.

4. John Adams, *Diary of John Adams*, Cilt 2, 23 Haziran 1779, 14 Kasım 2012 tarihinde erişildi, http://www.masshist.org/publications/apde/portia.php?id=DJA02d484.

yer edindi: Tek başına bir birey kendi tarihini yazabilirdi. Bir zamanlar, çok da uzun bir süre önce değil, tanrılar ve Kader yeryüzünü birlikte yönetmekteydiler. Ve gelecekte, çok da uzak olmayan, karmaşık toplumsal kurallar ve demir yasalar, Tanrı'nın hâkimiyetinin yerine geçmeye yeltenecekti. Fakat Avrupa'da, İhtilal sırasında, tarih büyük adamların eseri olarak düşünülüyordu. Halkının toplu olarak Bastille'e hücum ettiği ya da Kral ve Kraliçe'yi tahttan indirmek için Versailles'a yürüdüğü bir ülkede bile çoğunluk bir kişiye hürmet ediyordu. Bu hürmet, deha kültüne, yüzyılı aşkın bir süredir gelişmekte olan yeni bir güç verdi.

Bu bağlamda Franklin'in vefatı, makul bir tarih teorisinin yanı sıra hizmetleriyle insanlığı 1789'un muzaffer şafağına taşıyan, devrimci bir *yüce insan* (*grands hommes*) kültünün ortaya çıkışı için hayırlı bir tesadüftü.[5] Dâhi ve yüce insan tam olarak aynı şey değildi ancak dâhinin ulusal kahramanlar arasındaki çıkışı aynı derecede çarpıcıydı. İhtilal'in "öncü"lerinden, Franklin'in arkadaşı "ölümsüz dâhi" *Mercure de France* Voltaire de dahil Fransız ve yabancı aydınlar, 1790'da bunu gururla duyurdular.[6] Franklin'in bir başka ahbabı, hitabet, yazın ve siyaset dehası, İhtilal'e ilk günlerinde önderlik eden Mirabeau vardı. Bir de "ilahi" Jean-Jacques Rousseau vardı, Franklin hayranı. Bu ikisi hiç tanışmamalarına rağmen ikisi de Devrim'in mimarı ve dâhinin prototipi kabul edildiler. Yapı ve inanç bakımından bu üç adam birbirlerinden çok farklıydı ancak üçü birlikte Devrim'in ilk yıllarında sıkça Amerikalı emsalleri olarak gösterilip, haklarında yazılanlarla uzlaştırıldı-

5. Mona Ozouf, "The Pantheon: The École Normale of the Dead", *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Der. Pierre Nora, Çev. Arthur Goldhammer, Giriş Lawrence D. Kritzman, Columbia University Press, New York, 1998, 3 Cilt; alıntı Cilt 3, s. 325-429. Ozouf, on sekizinci yüzyılda "kahraman" ve "yüce insan" kullanımı arasındaki ayrımı dikkatlice yaparken, dâhiden hiç bahsetmiyor. [Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 2006. (ç.n.)]

6. *Mercure de France*, 4 Aralık 1790, alıntı, James A. Leith, "Les trois apotheoses de Voltaire", *Annales historiques de la Révolution française* 51, Nisan, 1979, s. 161-209; alıntı s. 205.

lar ve ölümlerinden sonra uyumlu hale getirildiler. Voltaire, Mirabeau ve Rousseae ortak bir kaderi paylaştılar: Her biri devrimciler tarafından Pantheon'a, İhtilal'in yüce insanlarının kutsanmış ebedi istiratgâhına defnedildi.

Aslında XV. Louis'nin, Saint Geneviève Kilisesi koruyucu azizinin kalıntılarının gömülmesi için inşa ettirdiği Neo-Klasik etkili büyük yapı, 1791'de İhtilalciler tarafından başka türde koruyucular adına değiştirildi. Adı, Augustus'un hükümdarlığının ortalarında tamamlanan ve ölümsüz tanrılara adanmış Roma'nın Pantheon'undan geliyordu. Lakin İhtilal madebine gömülecekler eskinin azizleri ya da muhafızları yerine insanlar, yüce insanlar olmalıydı. İlk önce 1791 Baharı'nda Mirabeau defnedildi ve kısa bir süre sonra da Voltaire. *Filozof*un kalbi ve beyni 1778'de özenle bedeninden çıkartılmış ve itinayla korunmuştu. Ancak Voltaire'in bedeninin kalanı Geneva yakınlarındaki kendi mülkünde gömülüydü. Mezardan çıkartıldı ve azizlerin transferleri sırasında uygulanana benzer bir tören alayıyla Paris'e getirildi. Yol boyunca dâhiye sadece *deha*sı eşlik ettiği için Mucizeler yaşanmadı ve çığlıklar atarak kaçışan şeytanlar görülmedi. İhtilal'in kutsallaştırma hareketinin ve takdis ettiği yeni insan tipinin daha iyi bir örneği olamazdı. Biraz kahraman, biraz *yüce insan*, biraz koruyucu, biraz aziz dâhi, kalıntıları üzerinde ulusun yükünü taşıyacak, eskinin ve yeni bir yaratımın karışımıydı. Baba toprağının hamisi, Fransa'nın çok ötesinde erkeklerde ve kadınlarda hayranlık uyandırıp evrensel olan ile özeli birleştirmesinin yanı sıra insanlığın da babasıydı. Bu nedenle matematikçi-siyasetçi Concordet, Patheon'un kutsal topraklarında bir başka dâhiye –Descartes– güvenli bir yer talep ediyordu. Descartes, *geni*ilerden arındırarak "felsefeyi mantık çerçevesine geri getirmiş" ve insan ırkını özgürleştirmiş ama "siyasi boyunduruğu ebedi bir yıkım"a uğratmıştı.[7] O, Concordet'nin arkadaşı d'Alembert'in

7. François Azouvi, *Descartes et la France: Histoire d'une passion nationale*, Fayard, Paris, 2002, s. 130. Condorcet'nin yazısı, 12 Nisan 1791'de yeğeni tarafından Ulusal Kongre'ye okunmuştur.

dediği gibi "eserleriyle insanlar arasında aydınlanmayı yayabilen az sayıdaki dehalardan" biriydi.[8]

Concordet ve diğerleri, dâhi ve İhtilal arasındaki bağlantıyı öne sürerek, on sekizinci yüzyılda serpilen deha kültünü tamamladılar ve ilerlettiler. Bir taraftan, Pantheon'un doğuşu, dâhiler ve *yüce insan* üzerinde kapsamlı bir Aydınlanma tartışmasının uzun süren gebeliğine kesin bir son getirdi.[9] Bu hazırlıklar, devrimci ideali zorunlu kıldı. Hal böyleyken ihtilalci deha kültü, eskiden gelenin doğal bir devamı dahi olsa aynı zamanda yeni bir sapmaydı da geniş ölçüde, tabuları yıkan özgür ve dolu söylemleriyle Kiliseye karşı giriştiği açık saldırı nedeniyle. Eski Rejim, Voltaire'i bir Hıristiyan gibi gömmeyi reddetmişti; İhtilal'de, aziz ilan edildi ve bir kiliseye taşındı. Eski Rejim'de zaman Hıristiyan takvimine göre düzenleniyordu. İhtilal'de, zamanı insanların keşiflerine göre tasarlamada hızlı davrandılar. İlk dönem devrimci takvimlerden birinde bu değişim açıkça gözleniyordu. Liturjik yılda azizlerin günlerine Leonardo, Descartes, Racine, Molière ve Voltaire gibi evrensel figürler yerleştirilmişti.[10] 1793'te İhtilalciler Hıristiyan takvimini hepten feshedince, devrimci yılın sonunda bir "deha festivali" (*fête du génie*) günü ayırmaya karar verdiler. Beş büyük tatilden biri, Fransa'nın *sans cullottes* adıyla bilinen emektar zanaatkârlarına ithafen *sansculottides* olarak adlandırılacak, deha festivali senenin bittiğini gösterecek ve kutlamalarla, ulusa faydalı şahısların tanınmasını sağlayacaktı. Baş aktörlerinden biri, Fabre d'Églantine, Ulusal Kongre'ye, devrimci yasama organına önerge teklifini, *fête du genie*nin, "insanoğlunu yaratılmış diğer her şeyden ayıran, en değerli ve üstün özelliği; zekâ" onuruna olduğunu açıkladı. "Sanat, bilim, ticaret ya da

8. Jean Le Rond d'Alembert, *Preliminary Discourse to the Encyclopedia of Diderot*, Çev. ve Giriş Richard N. Schwab, University of Chicago Press, Chicago ve Londra, s. 60.

9. Jean Claude Bonnet, *Naissance du Panthéon: Essai sur le culte de grands hommes*, Fayard, Paris, 1998.

10. Serge Bianchi, *La révolution culturelle de l'an II: Élites et peuple 1789–1799*, Aubier, Paris, 1982, s. 200.

ahlak konularında en büyük fikirler ve bunların içinde ulusa en faydalı olanlarıyla birlikte, alakalı icatlar ve insan ırkının yaratıcı faaliyetleri" bu günde kutlanacaktı.[11] Önerge kabul edildiyse de savaş ayaklanmaları ve kanlı ayrılıkçı ihtilaflar arasında *fête du génie* pek kutlanamadı.[12] Yine de deha, gücünden ya da itibarından bir şey kaybetmedi. Yazarların, telif haklarının güvence altına alan bir yasayı savunan ihtilalci bir delege, Joseph Lakanal, "dâhi hakları beyannamesi"ni ilan etti.[13] Dâhinin yeni kapsamlı konumunu, kusursuzca sembolize eden bir yer değiştirmeyle, "Dâhi" ihtilalci oyun kartlarında kralın yerini aldı ve tıpkı imparatorun dehasının bir zamanlar Roma sikkelerine basıldığı gibi "Dâhi" ile "Fransa'nın dehası" İhtilal paralarının üzerine yerleştirildi. Dâhi, hükümdarın yerini ve kralın haklarını sembolik olarak gasp etti.

Bu inanç, bu efsane –ister Patheon'da kutsanmış olsun ister "İhtilal Voltaire'in suçudur" gibi devrim karşıtlarının tabirleriyle sızlanılsın– devrimci deneyimin Eski Rejim'in deha kültünü geliştiren bağlantılı bir yöntemi işaret etmektedir: Dehayı doğrudan siyasete bağlamıştır. Tabii ki bağlantı tamamen yeni değildi. 1789'dan önce de dâhilerin toplumsal kanıyı belirledikleri düşünülüyordu. 1760'ta yazar Chamfort'un belirttiği gibi dehaların çok azı, "insan toplulukları üzerinde hâkimiyet kurup" dönemin ruhuna şekil veren "insan sarrafları"dır.[14] Meşlektaşı Antoine-Léonard Thomas, 1767'de Académie Française'de yaptığı konuşmasında ona katılır: "Deha insanı düşünceleri, fikirleri yöneten ve toplumu etki altında bıraka-

11. *Parlamento Arşivi*, 78:503. Diğer önerilen *sansculottides*ler erdem, çalışma, fikir ve şükranla ilgiliydi.

12. Bu sonuç, Paris'te Ulusal Arşiv'de F/1cI/84–102 kısmında bulunan dökümanlarda yaptığım araştırmalara dayanıyor. Festival planları yapılmış ve muhtemelen bölgesel kutlamalar da gerçekleştirilmiştir, ancak ben bu konudan bahseden birinci ya da ikinci el bir kaynağa rastlamadım.

13. Yasa üzerine dikkatli bir analiz için bkz. Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789–1810*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1991, Bölüm 3.

14. Sébastien-Roch-Nicolas Chamfort, *"Combien le génie des grands écrivains influe sur l'esprit de leur siècle"*, *Oeuvres completes de Chamfort*, Chaumerot Jeune, Paris, 1824-1825, 5 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 203-204.

bilen biri haline geldi."[15] Her ikisi de boşuna dil döküyordu ve her ikisi de aslında görünen gerçekler karşısında bir fantaziden fazlasını dillendiriyordu. Matbaa kültürünün büyümesinde ve yüzyılın seyri boyunca edebiyat insanlarının etkisinin artmasında, İhtilal'in başlattığı devrimci deha kültü hakkındaki efsanenin emeği vardı. Ve bu efsanenin pohpohlanması, henüz acemi olsa da yakında olgunlaşacak bir olasılığı ortaya çıkardı: Sadece ölümden sonra değil yaşarken de yüceltilen ve olağanüstü bir imtiyazı ya da yetkiyi haklı göstermek için kullanılan bir dâhi, politakanın *belkemiği* görevini üstlenebilirdi. Lakin bu olasılık bir soruyu da akla getirdi: Özgür bir millet içinde dâhinin yeri nereseydi? Temel amacı özgürlük ve eşitlik ilan etmek olan bir rejimde bu yersiz bir kaygı değildi.

İhtilal'in ilk günlerinde bu sorunun yeterince açık bir cevabı vardı. Oyun yazarı, şair ve siyasetçi Marie-Joseph Chénier, Descartes'ın kalıntılarının Pantheon'a nakledilmesini öneren raporunda şöyle der: "Doğa, dâhi ile özgürlük arasında samimi bir ilişki şekillendirmiştir." Chénier'e göre Descartes'ın İsveç'e sürülmesi ve orada ölmesi, Eski Rejim'in despotluğunun bir göstergesi, daha sonra "dâhiye karşı işlenmiş suç" diye tanımlayacağı bir takdir hatasıdır ve o hem kefaret hem de telafi talep etmektedir.[16] Chénier, "varlığıyla deha insanları tarihinde olağanüstü bir çığır açan" bu adamın, ihtilalin dostu olarak onurlandırılmasını gayet normal buluyordu. Deha ve özgürlük bir bütündü.[17] Bu bağlantı, çok uzun süredir dehayı düzene boyun eğmeyi, mevcut kurallara körü körüne uymayı reddeden bir güç olarak gören anlayışta gizliydi ve on sekizinci yüzyılın başlarında İngiliz eleştirmenler bu aşikâr bağlantıyı kurmuştu. Stuart'ın despotizmini sona erdiren Muhteşem

15. Jean-Claude Bonnet, "Les morts illustres: Oraison funèbre, éloge académique, nécrologie", *Lieux de mémoires*, 2, 3. Kısım, s. 217-241.

16. *Rapport fait par Marie-Joseph Chénier, Sur la translation des cendres de René Descartes au Panthéon*, séance du 18 floréal, l'imprimerie national, Messidor, Paris, 6 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 2.

17. İhtilal sırasında özgürlük ve deha ilişkisi için bkz. Paul Bénichou, *Le Sacre de l'écrivain 1750–1830: essai sur l'avènement d'un pouvoir spiritual laïque dans la France moderne*, José Corti, Paris, 1985, s. 45.

Devrim'in savunucusu Longinus'un satırlarını alıntılayarak, onun bu anlayışı –"demokrasinin deha destekli" ve "soylu akılları besleyecek güce" sadece özgürlüğün sahip olduğu görüşünü– gayet güzel yerleştirdiğini söylüyorlardı.[18] Daha sonra Fransızca *Encyclopédie*'nin *génie* maddesinde bu görüş onaylandı: "Kurallar ve keyfi kanunlar ancak dehaya mani olacaktır ve yüceliğiyle onları yerle bir edecektir."[19] İhtilalin heybetli oyunundan da önce, dehayı usandırıcı safsataların prangalarını kıran ve keyfi kanunları deviren özgürlük adına devrimci bir güç tahayyül edip, estetik ve politikayı birleştirmek yeterince kolaydı.[20]

Dâhi, sadece bir kurtarıcı ve kanun bozucu değildi aynı zamanda Kant'ın, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* eserinde dediği gibi "sanata kural koyandı."[21] Estetik ve politikayı birleştirmesi, bir kez daha dâhinin yasa koyucu olduğunun ispatı değil miydi? Aynen onu harekete geçiren yüce güçle, dâhi özgürlük ruhunu kandırabilir ve otorite dehşeti aşılayıp hürmet, terör ve ölüm korkusu çıkarabilirdi.[22] Diderot'nun tahmin ettiği gibi ehemmiyetli bir kaygıya yeni ifadeler katarak, dâhinin payına ikiyüzlülük, hâkimiyet, kötülük ve suç ekleyebilirlerdi. Bu şekilde bakıldığında, özgürlük ile dâhi arasındaki "samimi ilişki" o kadar da net değildir. Kalıntıları dikkatlice Patheon'a

18. Jonathan Lamb, "The Sublime", *The Cambridge History of Literary Criticism, The Eighteenth Century*, Der. H. B. Nisbet ve Claude Rawson, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, 4 Cilt, s. 396. Mevzu bahis satır, Longinus, *Peri Hypsous*, 44.2.

19. "Genius", *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert Collaborative Translation Project*, Çev. John S. D. Glaus, Scholarly Publishing Office of the University of Michigan Library, Ann Arbor, 2007, 19 Ağustos 2010 tarihinde erişilmiştir, <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.819>

20. Büyük bir olay olarak Fransız İhtilali'nin yaygın yorumları için bkz. Mary Ashburn Miller, *A Natural History of Revolution: Violence and Nature in the French Revolutionary Imagination: 1789–1794*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 2011, özellikle s. 39-40, 117-121 ve 169-170.

21. Immanuel Kant, *Critique of Judgment*, Giriş ve Çev. Werner S. Pluhar, Hackett Publishing, Indianapolis, 1987, s. 174.

22. Edmund Burke'nin meşhur analizine göre bunların hepsi de yücelikle ilgili tutkulardı. Edmund Burke, *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Idea of the Subliem and the Beautiful*, 1757.

taşınmış olan Mirabeau'nun bir hain olduğu ve kralla gizli görüşmeler yürüttüğü gerçeği açığa çıktığında, bu düşüncelerin artık sadece varsayım olmadığı görüldü. Mirabeau'nun ruhu lanetlendi ve bedenin kalıntıları suçlular mezarlığına nakledildi. Lakin düşen azizliği, gayet haklı sebeplerle şüphe ve endişe yarattı. Fabre d'Églantine'in İhtilal'in ilk bayramı olarak dâhi için bir festival tertiplenmesi önerisine cevaben Maximillien Robespierre'nin öne sürdükleri kadar haklı sebeplerle hem de. "Sezar bir deha insanıydı ve Sezar bir tirandan başka bir şey değildi." Aksine, Cato'nun meziyetleri vardı ve "Cato, Sezar'dan çok daha üstün"dü. Aynısı bilge Ferney için de söylenebilirdi. "*Brutus*'un yazarının dehası vardı" diye kabul eder Robespierre, "ancak Brutus Voltaire'den çok daha üstündür." Bu sebeple "bir erdem festivali dâhi gününden daha öncelikli olmalıydı."[23]

Robespierre'nin önergesi kabul edildi ve bu tartışmaya son verdi. Gelecek onyıllarda bir parlamenterin "dâhi aristokrasisi" (*l'aristocratie du génie*) diye adlandıracağı bir kuruntuyu yükselterek, dâhinin cumhuriyet içindeki yerinin belirlenmesinde başarı kaydetti.[24] Bazıları iyimserlikle "gerçek dâhi"nin her zaman sıradan insanlardan biri –neredeyse hep *sans culotte*– olduğunu iddia edebilir.[25] Lakin Robespierre'nin tarafında olanlar, tehlikeli yeni bir eşitsizlik ihtimalinde bir hiyerarşinin takdisini görüp aksinin olmasından korkuyorlardı. Fransa'da kana dayalı bir aristokrasinin ortadan kaldırıldığı dönemde, cumhuriyetçiler ve demokratlar, gerçekten çarpıcı şekilde insanları birbirinden ayıran doğal bir güç karşısında diz çökecekler miydi? Soru ortaya atılmıştı ve başka cumhuriyetçileri de yüzleşmeye zorluyordu. Condorcet, bu soruyu ciddiye aldı. Tabiat ananın yeteneklerini eşit olmayan bir ölçülede dağıttığı

23. *Parlamento Arşivi*, 77: 508, 24 Ekim 1793 tarihli oturum. Daha iyi kavranabilmesi için Robespierre meseleyi daha yakın bir örnek olan Voltaire'le açıklamaya çalışmıştır.

24. *Parlamento Arşivi*, 77: 508. Konuşmacı Mountain kurulunda bulunan Claude Bazire'di.

25. Simon Schaffer, "Genius in Romantic Natural Philosophy", *Romanticism and the Sciences*, Der. Andrew Cunningham ve Nicholas Jardine, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 82-98 (özellikle s. 85).

inancını tamamen yok edemese de dâhi ile eşitsizlik arasında beliren fikir ayrılığını alt etme teşebbüsüyle, Helvétius, Turgot ve Condillac'ın duruşlarını daha derinden inceledi.[26] Eğitimi, doğal eşitsizliği azaltmanın yolu görerek, gelecekte bir gün "iki uç örneği, deha ve aptallık, birbirinden ayıracak bir alan"a, eşit şartlarda bilgiye ulaşım ve yetiştirme imkânlarının olabileceği ileriye baktı.[27] Aynı zamanda, Descartes veya Newton gibi bir dâhi, fener ateşi ve bütün insanların –Condorcet'nin gelişmiş düşüncesine göre bütün kadınların da– bir olmayı umduğu bir örnek gibi hizmet etmekteydi.

Condorcet'nin, insan zihninin gelecekteki süreci için canlandırdığı görüntü, İhtilal'in en hayati anında, cumhuriyetçiler arasındaki ihtilaf vahşileşmeye başladığı sırada düşünülmüştü. Robespierre ve Jacobins'den saklı ve Condorcet'nin keşfinin ve ölümün eşiğinde 1794 baharında tamamlanan eser, iyimser umutları ve insanlığa olan inancı yükselten diliyle dikkat çekiyordu. Yine de dâhinin cumhuriyetin eşitlik ilkeleriyle ters düşebileceği korkusunda pratik bir cevap niteliği taşıyan eser, tam olarak ikna edici değildi. Sadece uzak bir gelecekte insanları giderek birbirinden ayıran doğal farklılıklar dikkate değer bulunacaktı. O güne kadar Condorcet'ye göre istisnai dehaya sahip insanlar, insan gelişiminin başlıca unsuru sayılacaktı. Kalıtsal avantajlarını kötüye kullanmayacaklarından, doğuştan daha büyük zekâya sahip olanların bundan faydalanmayacaklarından nasıl emin olunabilirdi? İşte bu nedenle Robespierre ve Rousseau, doğuştan gelen akli eşitsizliklerin sivil toplumu azdırmasından endişe ediyorlardı. Onlara göre devletin görevi, doğanın sebep olduğu bu eşitsizlikleri düzeltmeye çalışmak, erdem yoluyla sivil eşitlik telkin etmekti. Erdem, en azından öğretilebilir ve öğrenilebilir bir şeydi ve Cato herhangi bir deha insanından daha kıymetliydi.

26. Condorcet okumalarım şu kaynağa dayanır: John Carson, *The Measure of Merit: Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750–1940*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 32-35.

27. Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progress de l'esprit humain*, Der. Alain Pons, Flammarion, Paris, 1988, s. 229.

Bu cumhuriyetçi müzakerelerin benzerleri, bütüne yayıldığında faziletli bir söylemin doğal değerden daha üstün tutulduğu Benjamin Franklin Amerikası'nda da görülmüştü.[28] Ancak bu müzakereler Avrupa'da çok daha yırtıcı şekilde geliştiler; hem insan eşitliği savı hem de karşısındaki köklü direnç genç Amerika'ya kıyasla daha vahşi ve ısrarcıydı. İhtilal karşıtları kısa sürede Robespierre'in tabiriyle "kötücül dâhiler" (*génie infernale*) olarak tanımlandılar ve kelimeler üzerindeki korkunç becerileri feci suçlar işlenmesine vesile oldu. Büyük devrim karşıtı kuramcı Joseph de Maistre'nin, durumu ürkünç giyotin benzetmesiyle açıklayarak dediği üzere, "kan deha denilen toprağın gübresiydi."[29] Maistre, dehanın bir tür "erdem" olduğuna inanıyordu ve bu ilahi lütfu kötüye kullananları düşmüş meleklere, şeytani güçlere benzetiyordu. Miastre neredeyse tarafsız bir gözlemciydi. Deha sahibi insanların, ele geçirilmiş, şeytan tarafından cezp edilmiş ve yönlendirilmiş olabileceklerine dair Hıristiyan görüşleri, Sezar gibi bir deha insanının devlete meydan okuyabileceği ve bir tiran gibi yozlaşma içinde yönetebileceğine dair daha pagan kaygılarıyla ironik olarak uyuşuyordu. Fransa'nın dehası –kısaca modern deha– tehlikeli bir şekilde özgürlük ve ölüm arasından asılı duruyordu. Hangi güçlü enerji onu yerinde tutabilirdi? Hangi ulu yaşam gücü onu harekete geçirebilirdi? Napoleon Bonaparte'ın dehasını hükümdarlığının ortalarında, hem bu soruların cevabı verilecek hem de Robespierre ve Maitre'nin korkuları gerçek olacaktı.

28. Carson, *Measure of Merit*, özellikle 1. ve 2. Bölümler.

29. İki alıntı da Joseph de Maistre'nin, *Considérations sur la France (1797)* eserinden. Maistre'nin deha ve kötülük hakkındaki düşünceleri için makaleme bkz. "The Genius of Maistre", *Joseph de Maistre and the Legacy of the Enlightenment*, Der. Carolina Armenteros ve Richard A. Lebrun, The Voltaire Foundation, Oxford, 2011, s. 19-30.

4. BÖLÜM

Romantik Deha

Despot Dionysius hükümdarlığı devrinde, Syracuse'da buluntuya merakla bakakalmışlardı. Henüz hiç kimse tasarımın ardındaki gizli manayı çözememişti ve buna sebep yaşadıkları şaşkınlıktı.[1] Antik şehre mal götüren bir geminin enkazında buldukları için bu resme "Rodoslu Deha"

1. Alexander von Humboldt, "The Vital Force; or, The Rhodian Genius", *Aspects of Nature, in Different Lands and Different Climates, with Scientific Elucidations*, Çev. Mrs. Sabine, Lea and Blanchard, Philadelphia, 1850, s. 402-410. Müteakip alıntıların tamamı Humbolt'un Almanca orijinal metniyle karşılaştırmalı olarak yapılmıştır: "Die Lebenskraft oder rhodische Genius. Eine Erzählung", *Ansichten der Natur: mit wissenschaftlichen Erläuterungen*, J. G. Cotta, Stuttgart, 1849, s. 317-321.

veya "Rodos'un Dehası" diyorlardı. Resmin ortasına, cennet ve yeryüzü arasında duran, parlak ışıklar içinde bir *deha* yerleştirilmişti. Yumuşak, çocuksu yüzlü bu *deha*, "parlak, göksel bir ışığı" yönetiyordu. Omzunda bir kelebek, elinde bir meşale vardı ve "bir efendi gibi" çember olmuş bir grup gence bakıyordu, ayakları çıplaktı, onlara, "kayıtsız şartsız emirlerine uymalarını" söylüyordu. Gençler, tutku ve keder dolu "tamamen dünyevi ifadeler" takınmış, ellerini birlik umutlarını göstermek istercesine birbirlerinin omzuna atmışlardı. Allak bullak suratları üstlerindeki figüre dönüktü. *Deha* ne anlama geliyordu ve bütün bunlarla ne ilgisi vardı? Çoğu merak ediyor ama hiçbiri tam olarak anlatamıyordu.

Antik Sicilya kenti Syracuse'da MÖ dördüncü yüzyılı resmeden "*The Vital Force, or The Rhodian Genius*" [Yaşam Gücü veya Rodoslu Deha] hikâyesi, İhtilalci Avrupa'nın ürünü, Prusyalı genç doğa bilimci Alexander von Humbolt'un eseriydi. İleride ünlü bir bilim insanı ve kâşif olacak Humbolt –Goethe'ye göre bir "dâhi"– o dönemde çok az tanınıyordu. Ancak 1790'larda, Weimar'da Herder, Goethe ve Friedrich Schiller'in de dahil olduğu bir entelektüeller grubuna kabul edildi ve 1795'te lanse edildiği edebiyat dergisi *Die Horan*'da "Rodoslu Deha" ilk kez gün yüzüne çıktı. Dergi, Klasikçiliğe adanmış olmasına rağmen, iki yıllık yayın hayatını, ileride çağdaşları tarafından Romantik hassasiyeti ya da Romantik ekolü diye adlandırılacak akımın önde gelen savunucularından bir grup şahsiyetin –Hölderlin, Fichte ve August Wilhelm Schlegel– iştirakıyla sürdürdü.

Humbolt'un makalesi, tıpkı yayımlandığı dergi gibi eski ve yeniyi, Klasik ve Moderni, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılı birleştiren bir dönüm noktasıydı. Humbolt, eskilere bakarak klasik bir deha –"göksel ateşle dolu", yeryüzü ve gökyüzü arasında gezinen, temiz yüzlü bir yoldaş– bileşkesi toparladı. Lakin bu eski figüre ve kuvvete, çok modern bir soru yöneltti. On sekizinci yüzyılda Aydınlanma eleştirmenleri tarafından ortaya atılmış, Romantikleri ve onların on dokuzuncu yüzyıl-

daki haleflerini de memnun edecek bir soru: Deha neye delalet ediyor? Deha ne anlama geliyor? Rodoslu'nun içindeki kafası karışmış karakterlerin sordukları soruları, çağdaşlarına da yöneltiyordu.

Humbolt cevaben, hikâyenin geriye kalan kısmının, dehanın bir çeşit yaşam enerjisi veya gücü olarak açıklanıp açıklanamayacağının üzerinde durur. Almanların *Lebenskraft* dediği yaşam kaynağı üzerine artan bilimsel araştırmalar, onun cevabının bir on dokuzuncu yüzyıl meselesine işaret ettiğini gösterir: dehayı bilimsel olarak bedenden ayırma çabaları. Hal böyleyken, deha insanlarının aşırı yüklü bir enerjiyle "doldurulmuş" oldukları –ve böylece kayda değer miktarda güç depolayıp kullanabildikleri– düşüncesi, bize, böylesi bir merak çağında yücelik arayışının coğrafi sınırlarla olduğu kadar karşıt disiplinlerle de yönlendirildiğini hatırlatır.[2] Birleşik Devletler'de, yazar ve siyasetçi Fisher Ames, deha, "entelektüel dünya için doğadaki elektrik akımına benzer, her yere yayılmıştır ama neredeyse her yerde gizlenmiştir" çıkarımında bulunuyordu.[3] İngiliz Romantik William Hazlitt, benzer şekilde dehayı, "sinmiş ve elastik bir enerji" diye tanımlıyordu.[4] Mary Shelley, kendi döneminin öncülerinden olan romanında, "modern Prometheus" imgelemini kullanarak, bu anlaşılmaz gücü, çılgın Dr. Frankestein'ın "yaşam prensibini" soyutlamaya çalışan kötücül dehasına uyguladı. Yirminci yüzyılın başlarında kadar bilimsel çevrelerde kullanılan "yaşam kuvveti", "hayat gücü" ve "enerji" terimleri dehayı eril bir karizma ve güç olarak, sıkça cinsiyetçi ifadeyle tanımlıyorlardı.[5]

Bu tanımlamalarda bir ironi var. Dehayı hayat enerjisi olarak tanımlamak, çok eski esrarengiz güç algılamalarına,

2. Richard Holmes, *Age of Wonder: How the Romantic Generation Discovered the Beauty and Terror of Science*, Pantheon, New York, 2009.

3. Ames alıntısı, Edward Cahill, "Federalist Criticism and the Fate of Genius", *American Literature* 76, Sayı 4, Aralık 2004, s. 687.

4. William Hazlitt, "Lectures in English Philosophy", *Complete Works of William Hazlitt*, Der. P. P. Howe, Frank Cass, Londra, 1967, 21 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 153.

5. Lucy Delap, "The Superwoman: Theories of Gender and Genius in Edwardian Britain", *The Historical Journal* 47, Sayı 1, 2004, s. 101-126, özellikle 104-105.

evrenden yayılan temel yaşam gücü, kalıtımsal, Roma soyunun *lectus genialis* diye ifade ettiği üreme prensibi ve tanrısal güdü görüşlerine dönüş anlamına geliyordu. Humbolt bu bağlantının farkındaydı; diğerleri, misal Herder gibiler dehadan, *deha* gibi eski muhafızın modern bir örneği gibi veya Goethe gibiler büyük insanları ele geçiren gizemli varlıksı güçlere benzer bir şeymiş gibi bahsediyorlardı. Gerçekte, Aydınlanma dönemindeki atalarından çok daha ileri bir seviyedeki, şu ana kadar daha iyi bir terim bulunamadığı için "Romantizm" denen akımın önde gelenleri, insanoğlunu gözeten peygamberler ve koruyucular, kurtarıcılar ve havariler örneklerini açıkça benimseyerek dehanın efsunlu soyunu tanımaya hazırdılar. Dâhinin onların varisi –insanüstü güçlere sahip modern bir kahraman– olduğu aşikârdı. Fakat sahip olduğu enerjinin içeriğinde tehlikeli, korkunç, suistimal edilebilecek bir şeyler bulunabileceğiyle de yüzleşilmesi gerekiyordu. Humbolt makalesindeki despotizm imaları –antik despotların şehri Syracuse'da geçmesi– bunu gösteriyor. Modern hikâyesi, farkında olmadan yaşam gücü dehanın hem tanrısal güçlerini maskelediğini hem de diğerlerini köleleştirdiğini anlatan bir kıssa. Bu örnekte hayatın gerçeği sanatla gösteriliyordu. Humbolt'un "Rodoslu Deha"yı, hiddetini Avrupa'da göstermeye hazırlanan kuvvetli bir yaşam-gücünün Batı'da şekillendiği bir sırada yazmıştı.

Napolyon. Bu isim, ilk örneği olarak "Romantik Deha" tanımının geçerliliğini gösterir.[6] Çağdaşları, ortam gereği bazı isimleri onun yandaşı saymış olabilir ve Goethe, Byron ve Beethoven konusunda hakları vardır. Zira Goethe'nin kendisi Napolyon'u, "gelmiş geçmiş ve muhtemelen kendisinden sonra da gelecek herkesten daha parlak bir kadere sahip" bir

6. Dâhinin "Romantik aklın" "arketipi" olması hakkında bkz. Warren Beckman, *European Romanticism: A Brief History with Documents*, Bedford/St. Martin's, Boston ve New York, 2008, s. 12. Ve Napolyon'un bunun ilk örneği olması konusunda bkz. Howard Mumford Jones, "The Doctrine of Romantic Genius", *Revolution and Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, 1974, s. 294.

"dâhi" varsaymıştır.[7] Byron, çok daha büyük bir hayranlıkla, Harrow'da öğrenciyken İngiltere'nin başbelası olan bu adamın bir büstünü odasında tutarak sınıf arkadaşlarını çileden çıkartmıştır. Ve Bethooven, bir zamanlar *Eroica Symphony* (Senfoni No: 3, mi bemol majör) adıyla bilinen senfonisini ona adayacak kadar hayranken; Napolyon 1804'te kendini imparator ilan edince ona sırt dönmüştür. Napolyon'un Romantikler üzerindeki ortak etkisi, bilge ve muktedir bir dehanın eseridir.[8]

Bu nitelendirmeler, Napolyon'un mucizevi yeteneklerinin tartışmasız derecede kayda değer olduğunu gösteriyordu.[9] Yandaşları ve karşıtları tekrar tekrar onun vizyonu, keskin dikkati ve kolayca farklı nitelikte bilgileri sindirme yeteneğine hayret ettiler. Aynı şekilde başkaları yemek yerken, dinlenirken ya da harap bitap düşmüşken Napolyon'un azimle çalışma kapasitesi, bitmez tükenmez enerjisi karşısında da afallamışlardı. Bir lider ve en önemlisi bir general olarak Napolyon, kendisini çok yüce gösterebilecek psikolojik etkileme kapasitesine sahipti.[10] Birliklerinin nabzını ölçmede ve onları gerektiği şekilde toparlamada ustaydı, aynı zamanda iradesini, müzakere masalarında ve toplantı salonlarında kabul ettirtecek, Avrupa'nın en güçlü insanlarına diz çöktürecek kudretteydi. Nihayetinde, büyük çaptaki merakı ve öğrenme isteği –çocukluğundan gelen yazar ve *filozof* olma hevesi, yetişkinliğinde bilimle ilgilenmesine ve sanatı desteklemesine sebep olmuştu– ilgisini çeken,

7. J. W. Goethe, "11 Mart 1828, Salı günü tarihli görüşme", *Conversations with Eckermann (1823–1832)*, Çev. John Oxenford, North Point Press, San Francisco, 1984, s. 199. [J. Peter Eckermann, *Yaşamanın Son Yıllarında Goethe ile Konuşmalar*, Çev. Mahmure Kahraman, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007. (ç.n.)]

8. Burada değiştirerek Natalie Petiteau'dan esinleniyorum. Natalie Petiteau, *Napoléon, de la mythologie à l'histoire*, Editions de Seuil, Paris, 2004, s. 75.

9. Başta gelen Napolyon biyograficilerinden Steven Englund'a göre, bu dönemde Fransa'da "zeki siyasetçiler ve kumandanlar olmasına rağmen Napolyon, insanların akıllarından şüphe etmelerine neden olacak bir şekilde kendini gösterdi." Steven Englund, *Napoleon: A Political Life*, Harvard University Press, Cambridge, 2004, s. 146.

10. Englund, *Napoleon*, s. 104. Englund başka bir yerde, "Napolyon Batılı bir despot gibi güce değil, kendi dehası ve karizması, askeri zaferler kazanma kapastesi ve İmparatorluğu yönetme kabiliyetine güveniyordu" der. (s. 248)

baştan çıkarılabileceği uzunca bir liste anlamına geliyordu. Goethe, 1808'de Erfurt'ta İmparator'un huzuruna kabul edildikten sonra bir dâhiyle tanıştığına ikna olmuştu. Tsar Alexander da aynısını hissetmişti. Comtesse de Rémusat'nın da gönülsüzce –zira asillerin asili bir Aristokrat olarak tahtı zorla ele geçirmiş birinden hazzedecek bir kadın değildi– kabul ettiği üzere, "Gerçekten büyük bir insan olabilmek için, hangi konuda olursa olsun zaferinize orijinal bir şeyler katmalısınız..."[11] Napolyon bunu yapmıştı, bunu kesinlikle inkâr edemezdi.

Napolyon'un benzersiz kabiliyetleri büyük orandan sınanmıştı. Önemli komutanlarından Jean-Baptiste Kléber, Mısır seferi sırasında, "General, siz dünya kadar büyüksünüz ancak dünya sizin için yeterince büyük değil" yorumunu yapmıştı.[12] Üstelik bu benzetmenin de gösterdiği gibi Napolyon efsaneviydi ve ona olan inanç efsane yazıyordu. Onun durumunun, dönemin dâhiyi ikonlaştırma geleneğinin kabiliyetleri üzerinde basit bir yansıması olduğunu söylemek saflık olacaktır. Hele ki dehanın sürekli önemli bir kapsamda, kasten işlenerek ve oluşturularak yeniden kurgulandığı düşünüldüğünde. Ayrıca dâhiler genellikle meclis sanatlarında yeteneklidirler. İnkâr edilemez maharetlerinin yanı sıra Newton tanıtım ve kendini pazarlama uzmanıydı. O da Rosseau'dan Benjamin Fraknlin'e ve Voltaire'e kadar diğer on sekizinci yüzyıl dâhileri gibi kendi imajını bilinçlice oluşturmuştu.[13] Bu bağlamda, orijinal deha savunucuları ne kadar karşı çıkarlarsa çıksınlar kesinlikle dâhi "olunan" bir şeydi doğulan değil.

Napolyon bu kural açısından bir istisnaydı ve onunla aynı dönemde ortaya çıkan, kendi dehalarını uygulamada ve kaderlerini çizmede onun kadar usta Liszt, Paganini ve Beethoven gibi sanatsal değerlerle karşılaştırılması ilginç olabilir.[14] Gel

11. A.g.e., s. 319.
12. A.g.e., s. 129.
13. Newton hakkında bkz. Patricia Fara, *Newton: The Making of a Genius*, Columbia University Press, New York, 2002.
14. Paul Metzner, *Crescendo of the Virtuoso: Spectacle, Skill, and Self-Promotion in Paris during the Age of Revolution*, University of California Press, Berkeley,

gör ki emri altındaki bir imparatorluğun yardımıyla Napolyon bir oyun sergilemekten fazlasını yapabilirdi. Gerçekten de Napolyon önceki hiçbir siyasetçinin yapamadığını, Augustus istisnası dışında, yaptı: Dehasını, gücünü artırmak ve çağa damgasını vurmak için kullandı. On sekizinci yüzyılın tamamında geliştirilen, kendini bilen deha söyleviyle Napolyon, kendisini bir insandan daha yüce gösterecek bir imge yarattı. Dehasının en büyük özelliklerinden birinin kendisini bir havalara sokmak ve bunu kendi yararına kullanmak olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Napolyon'un zamanlaması savaş alanında da olduğu gibi mükemmeldi. Hatta bebek Mozart ve fırsatçı babasından daha da büyük kapsamda, dehanın mucizevi güçlerinin ilan edildiği bir yüzyılın ve Avrupa'da onyıllar süren ihtilalci ayaklanmaların neticesinde etten kemikten bir koruyucuya ve kurtarıcıya duyulan ihtiyacın ardından Napolyon, dehanın gücünü tam zamanında kullandı. İktidarını İhtilal'in kusurlu örnekleri ve büyük isimleri üzerine kurarak Napolyon, dehanın politik sonuçlara ulaşmak için nasıl kullanılacağını gösterdi.

Bu stratejik açılımın altyapısı önceden hazırdı ve iktidarı süresince devam etti.[15] Daha 1797'de, İtalya'da Fransız ordusunun bir subayı olarak hizmet ederken ordunun propaganda organı *Courrier de l'armée d'Italie*'yi kullanmış, "şimşek gibi çakan, yıldırım gibi düşen" cennetten çıkma bir deha, "en yüce değerleri bünyesinde toplamış engin bir deha (*un vaste génie*)" olduğu için kendisini, "her yerde olan ve her şeyi gören" bir adam olarak tanıtmıştı. Dergiye göre Napolyon, "kendi iradesi dışında iktidarına sınır tanımayan adamlardan biriydi."[16] 1799'da siyasi büroya yükselişi, ardından 1802'de Konsüllüğe

1998 ve Tia DeNora, *Beethoven and the Construction of Genius: Musical Politics in Vienna, 1792–1803*, University of California Press, Berkeley, 1995. Metzner, Napolyon'u "İhtilal Devri'nde savaş kazanmayı başlı başına amaç edinmiş örnek deha oyuncusu" diye tanımlar. (Metzner, *Crescendo*, s. 294).

15. Natalie Petiteau, "Meşhur olduğu andan düşüşüne kadar, Napolyon, kendisini bütünüyle Fransız halkının davasına adamış bir deha insanı göstermesine yardımcı olacak her türde propaganda aracını kullandı" yorumunda haklıdır. (Petiteau, *Napoléon*, s. 25).

16. Jean Tulard, *Le Mythe de Napoléon*, Collin, Paris, 1971, s. 31.

terfi etmesi ve 1804'te de İmparator oluşuyla benzer anlatımlara daha cüretkâr ve sık rastlanır oldu.[17] Resmi bir biyografide Napolyon, ileri görüşlü, "dehadan kaynaklanan büyük fikirleri" anlamaya hazır biri olarak methedildi.[18] Belediye başkanları, valiler ve hatta rahipler bile konumlarını, bir temsilci gibi halka imparatorun dehasını ya da dâhi imparatoru övmek için kullandılar. Loire vadisindeki Feurs şehrinin yeni belediye başkanı, 1801'de şu yakıştırmayı yapmıştı, "Kutlu 18 Brumaire* günü yönetime bir dâhi getirilmiştir ve onun sayesinde devlet gemisi bilgelik ve güvenle idâre edilmektedir.[19] 1805'te Napolyon'u Ren Nehri'ni geçerken gören bir bölge papazı, cemaatine heyecanla, "Şarlman'ın Almanya için bütün hayatı boyunca yapamadığını -ya da hayal etmeye bile cüret edemediğini- Napolyon'un on beş günde başardığını" anlatmıştı.[20] Aynı zamanda askeri zaferleri ve milli günleri kutlamak için düzenlenen tiyatro gösterileri ve gezici festivallerde, Napolyon, düzenli olarak "dâhi" diye lanse ediliyordu. Bu sıfat, Konsül-ve-İmparator'un resmi konuşmalarında en çok geçen nitelendirmelerden biriydi.[21] En nihayetinde, resmi sanatta, büstlerde, madalyalarda ve oymalarda, giderek şişirilen egosunu, "diğerlerinden çok daha ileri görüşlü" olduğunu

17. Tarihçi Annie Jourdan, imparatorluğunu ilan ettikten sonra Napolyon'un öz temsilinin "hasar gördüğü" ve imparatorun "adım adım yenilmez olduğuna inanmaya" başlamasıyla "canlı bir üstünlük duygusu" geliştirdiği gözleminde bulunur. Annie Jourdan, *Napoléon: Héros, imperator, mécène*, Aubier, Paris, 1998, s. 109-110.

18. [Louis Dubroca], *Histoire de Bonaparte, premier consul, depuis son naissance jusqu'à la paix de Lunéville...*, Brasseur, Paris, 1801, 2 Cilt; alıntı Cilt1, s. xiv.

* *Brumaire*, Fransız Devrim takviminin ikinci ayıdır, Napolyon 18 Brumaire'de Fransa'nın ilk Konsülü olarak seçilmiştir. (ç.n.)

19. Arch. dép. de la Loire, 1M593, PV du maire de Feurs, le 20 germinal an IX (10 Nisan 1801). Bu referansı benimle paylaşan Cyril Triolaire'e çok müteşekkirim, takip eden paragraflar kendisinin başarılı çalışmasından alınmıştır: "Fêtes officielles, théâtres et spectacles de curiosités dans le Massif Central pendant le Consulat et l'Empire - Pouvoir, artistes et mises en scène", Modern Tarih doktora tezi, Université Clermont, Clermont-Ferrand, 2008.

20. AN. F1CIII Loire 7, *Discours*, le curé d'Yssingeaux, 15 Ağustos 1806.

21. Triolaire, "Fêtes officielles, théâtres et spectacles de curiosités", Partie 2, "Discours à la Fête".

vurgulayacak şekilde ortak bir Napolyon imajı yaratmak için bilinçlice çaba sarf edildi. Kendisini "bilge, muktedir, bir peygamber ya da kâhin" olarak gören Napolyon, "bütün kafalar bir araya gelse, benim tırnağım kadar olamaz" diye böbürlenebiliyordu.[22] Kendi kaderinin efendisiydi, alın yazısını kontrol edebiliyordu çünkü Napolyon'un sürekli kendi yıldızını ima ederek belirttiği üzere göklerin ona karşı özel bir saygısı vardı. Deha, Horatius'un dediği gibi doğum yıldızımızı kontrol eden, evrendeki talihimizi yönlendiren bir yoldaş ise Napolyon'un ruhunda hükmeden deha diğerlerinden farklı, bir kuyrukluyıldız, meteor ya da yıldız olarak betimlenebilirdi. Sezar'ın *sidus Iuliumu* gibi çok ayrıcalıklı bir seviyedeydi ve Kader ile amansız iktidarın işbirliğini sembolize ediyordu.[23]

Napolyon'un dönemin dâhisi olarak rolünü tam anlayabilmek için, onun bilinçli deha kurgulama çabaları çok hayatidir. Ancak bu imajın yaratılmasından sadece onu mesul tutmak, sadece lafla yürüyen eski bir muktedirlik efsanesini yinelemek olurdu.[24] Sonuçta ne Napolyon'un ne de onun halkla ilişkiler görevlilerinin zorla benimsetme güçleri yoktu ve dehasına olan inanç basit bir beyin yıkama ürünü değildi. Napolyon yaşarken ve öldükten sonra günümüze kadar nesiller boyunca dehasına olan inancın genellikle gönüllü kabul görmesi ve heyecanla karşılanması çok daha ilginç bir gerçektir. Sadece kendi çabaları değil, bu olgu da Napolyon'un çizdiği imajda rol oynamıştı.

Probleme bu açıdan bakıldığında, dâhi figürünü inşa ederken meselenin sosyal boyutunun, algıda seçicilikte kendine

22. Jourdan, *Napoléon*, s. 109-110.

23. Şu anda Napolyon'un yıldızının efsanesi, kabul edilişi ve bir propaganda amacı olarak kullanılması hakkında bir makale yazmaktayım. Bu konuda başlangıç olarak bkz. John L. Connolly Jr., "The Origins of the Star and the Bee as Napoleonic Emblems, and a Reflection on the Oedipus of J. A. D. Ingres", *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe* (1984), Consortium on Revolutionary Europe, Athens (Gürcistan), 1986, s. 131-146.

24. Jacques-Olivier Boudon, "Grand Homme ou demi-dieu? La mise en place d'une religion napoléonienne", *Romantisme: Revue du Dix-Neuvième Siècle*, Sayı 100, *Le Grand Homme*, 1998, s. 131.

değer katmak için kullandığı yolların –ortak deneyimler, beklentiler ve inançlar– sürekli olarak yeni mesajlarla ve imgelerle canlı tutulmasının önemi anlaşılıyor.[25] Bunun neticesinde Napolyon'un dehasının kabul edilmesinde hangi algı türlerinin daha etkili olduğu, buna yardım ettiği ve şekillendirdiği sorusu ortaya çıkıyor. Ya da soruyu başka biçimde sorarsak, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupalıları kendine çeken dehada ne vardı? Napolyon gibi modern bir lider neden kendini bu şekilde sunmayı tercih etmişti?

Bu sorular ilk bakışta açık hatta çok net görünebilir. Ancak, Napolyon'un etrafını saran deha inanışının gerçekte nasıl da benzersiz olduğunu fark eden kişi böyle düşünmeyecektir. On sekizinci yüzyılda deha, hâkim olarak çoğunluğu merhum bilim insanları, sanatçılar ve edebiyatçılarla ilişkilendiriliyordu. Bu olguda Richelieu veya Büyük Frederick, George Washington veya William Pitts gibi siyasetçilerden çağdaşları ya da bizzat kendileri dâhi diye bahsederken hiçbir Avrupalı lider (ve kesinlikle hiçbir Fransız hükümdar!) kendi iktidarını bu ölçüde deha üzerinden haklı göstermemişti. Çıkarcı biri asil kan taşımadığı, resmi bir unvanı ve hakkı olmadığı için haklı olarak Napolyon'un bunu yapmaya mecbur olduğunu söyleyecektir. En azından Avrupalıların, Platon'un *Devlet*'te hayal ettiği, parlak zekâlı bir filozof kralın iktidarı ele alması ve Machiavelli'nin *Prens*'te* bashettiği aslanın gücünü tilkinin kurnazlığıyla birleştirme fantazisiyle uğraştıkları doğrudur. Eski rejimde bu fantazi, Rousseau'ya göre "bilge parlamenter" ya da akıl ve ıslah çalışmalarını uygulayabilmek için nazik bir güç kullanan "aydın despot" formunda tasarlanmıştı. Napolyon'un bu iki kategoriye de uyduğu şüphe götürmez.

25. Sosyolog Pierre Bourdieu tarafından ilk kez ortaya konan ve günümüzde bilinen gerçeklik olarak ifade edilen olguya göre, "Mesajın yapısı –dini kehanet, siyasi konuşma, reklam nesnesi, teknik materyal vs– ne olursa olsun, karşılığı hedeflediği kitlenin algıda seçiciliğine, düşüncelerine ve eylemlerine bağlıdır." Bourdieu, "Outline of a Theory of Art Production", *International Social Science Journal* 20, Sayı 4, 1968, s. 599-612.

* Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014. (ç.n.)

Yine de hepsinden çok bu durum, İhtilal deneyiminin hakiki bir sapmaya uygun koşullar yaratmasına bağlıydı. İhtilal, deha kültünü açıkça politikaya ve devrimci değişime bağlayarak ve yeni tipte bir liderin ortaya çıkmasına izin vererek, büyük ölçüde karaktere, söz ve eylemin gücüne dayanan, etten kemikten bir dehanın iktidarını mümkün kıldı. Mirabeau, Lafayette, Danton ya da Robespierre'nin kısa süren başarılarına ve eskiye rakip yeni bir kahraman, yarı-tanrı bir insana, bir kurtarıcıya uzun süredir duyulan hasrete bakarak bunun mümkün olduğu görülebilir. Daha önce bu role bürünenler sonunda hainlere, despotlara veya siyasi cücelere dönüştükleri halde dehanın gücüne duyulan arzunun kökünü kazıyamamışlardı. Bu ve diğer bağlamlarda Napolyon, İhtilal'in çocuğuydu.

Çağdaşları bu yeni figürü inceledikleri nde, devrim ruhunun ve yüzyılın, terimsel ve biçimsel olarak anlama kattıklarının yaşayan bir örneğini, dehayla gizlenmiş bir figür –bir dâhi– gördüler. Yine, çok açık görünen bir nokta olmakla birlikte Romantik akımda uzun süredir aşırı bir düzeyde seyreden, önceki devrin kabul ettiği Aydınlanma prensiplerini ve doktrinlerini tamamen reddetme meyli nedeniyle açıklanması gerekiyor. Bu konuda bazı çevrelerin güçlü bir itirazı hatta karşı çıkışı olabilir. Ancak deha meselelerini, kırılma ve ayrışma yerine devamlılık ve değişim üzerinden konuşmak daha anlamlı olacaktır. On sekizinci yüzyıl boyunca kullanılan, derinleşen, büyüyen ve gelişen pozisyonlar, eskilerin yarattığı orijinal deha kavramlarını abartmış olmasına rağmen Romantikler tarafından da benimsendi. Kesinlikle dehaya kendi stilleri ve anlayışlarını katarak, on sekizinci yüzyıl kavramlarına kendi damgalarını vurarak bilgi aktarımında yeni yollar getirdiler. Yine figür tanıdık bir tipti. Romantik deha, Aydınlanma dehasının varisiydi ve Napolyon bu mirasın önemli bir sonucuydu.

Ne var ki bu, Napolyon'un çağdaşlarının dehayı on sekizinci yüzyıldakiler gibi algıladığı anlamına gelmemektedir. Çünkü ellerinde olmadan onu yerleşmiş diğer formlar ve örnekler prizmasından geçirerek değerlendiriyorlardı. Her şey-

den önce Napolyon bir asker, general, "üstünlük" ve "zafer" (*grandeur et glorie*) fatihiydi. Bu eski sıfatlar, on sekizinci yüzyılda öyle beğenilmişti ki Plutarkhos'un *Yaşamlar* kitabında bahsettiği meşhur kumandanlar ve siyasetçiler için kullanılan bir dizi erdemi çağrıştırdı: cesaret ve soğukkanlılık, metanet ve fedakârlık, yücelik ve vatan sevgisi. Napolyon döneminde eğitimli herkes bu değerli eseri bilirdi ve dolayısıyla herkes birçok erdemi ve çarpıcı zaferleriyle daha önce hiçbir modern şahsiyete bahş edilmemiş nicelikte bir üstünlük ve lütfa sahip olduğu ispatlanmış Korsikalı'nın, yüce ruhlu bir adam olduğunu da "bilirdi." Çağdaşlarının gözünde Napolyon, Alpleri aşan, düşman birliklere dehşet saçan Hannibal'e dönüştü. O, kaderi benzer şekilde bir kuyrukluyıldız ve göksel yıldız tarafından yönlendirilen ve devleti kurtaran "Sezar"dı. Avrupa'yı birleştirip yeniden bir imparatorluk kuracak Şarlman'dı. Napolyon bunların yanı sıra başka formları da üstlendi. Ancak çağdaşları –aynı zamanda çoğunlukla kendisi de– onu eskilere paralel görmeye başladıkça, kendi görüntüsü aniden, çok düzgün olmayan başka bir formla bulanıklaştı. Napolyon bu şekilde sadece antik dünyadaki generaller ve siyasetçilerle değil, efsanevi "kahramanlar" ve mitolojik yarı tanrılarla da benzeşti. Napolyon daha yaşarken, öldükten sonra daha da fazla, tanrıların emirlerini yerine getirmek için uğraşan Herkül oldu. O, insanlığın çıkarı için tanrılara meydan okuyan, kurtarıcı ve savunucu Prometheus'tu. Ve o, Atina'nın efsanevi yasa yapıcısı, kurucusu ve nam babası Solon'du.

Napolyon bu şekilde çağdaşlarına "eskilerin sureti", saygı duyulan ve açıkça özlenen klasik kahramaların başkalaşmış bir hali gibi göründü.[26] Ama aynı zamanda tartışmasız bir moderndi. Vasari'nin bilinen tasvirindeki Michelangelo gibi Napolyon da eskilerle sadece aşık atmadı, onlara üstün geldi ve daha önce yerleşmiş tüm kalıpların kırılmasında büyük rol oynadı. İşte bu dehaydı. Bireyselliğin ve özgünlüğün tek başına

26. Luigi Mascilli Migliorini, *Le Mythe du héros: France et Italie après la chute de Napoléon*, Nouveau Monde, Paris, 2002, s. 10.

birer erdem sayılmaya başladığı bir dönemde, eskileri reddederek İhtilal'in büyülendiği harika liderleri anımsatan ve hatta onları da yok saymaya veya geçmeye çalışan mükemmel bir bireydi. Bir general, lider, *yüce insan* olarak Napolyon, müthiş etkileyici bir güce sahipti. Her şekle bürünebilen bir karizma adamı, bilhassa modern bir karakterdi.

Kelimenin kökeni eskiye, Yunanca ilahi lütuf veya onur anlamına *kharise* dayanıyor. Homeros bu terimi "tanrıların hediyesi" anlamında kullanıyordu ve Aziz Pavlus da aynı şekilde mektuplarında *kharisma*dan mukkades bir bağış veya kutsal bir hediye manasında bahsediyordu. Çok sayıda ilahiyatçı ondan sonra kelimenin kapsamını genişletti fakat modern dilde kelime, derhal bu konudaki en ünlü analist ve yorumcu, sosyolog Max Weber'in tanımı çağrıştırır. Weber, karizmayı, dini ve siyasi otorite tanımlamasının anahtar kavramlarından biri yapmıştır. Weber'e göre karizma, "olağanüstü sayılabilecek ve gerçeküstü, insanüstü güçlerle donatılmış görünen ya da en azından istisnai güçlere ve özelliklere sahipmiş gibi duran bir bireyin kişiliğindeki belirli bir kalitededir."[27] Bu güçler, "sıradan insanın ulaşamayacağı, ilahi yapıda ve temsilde güçlerdir" ve tarih boyunca karizmatik liderler –kâhinler, şamanlar, diktatörler veya diğerleri– meşruluklarını bu ilkeye dayatırlar. Dinsel veya büyüsel kuvvetle donatılmış karizmatik liderlik, bir tarafta zamana sıkışmış "geleneksel otorite"nin uyuşukluğu ve diğer tarafta "bürokratik otoritenin" şahsiyetsiz kanunculuğu olsa dahi geçmişi reddedecek ve statükoya saldıracak "devrimci bir güç"tü.[28]

Weber, karizmatik liderliği "ideal bir tip", sosyolojik analizlerde kültürler ve zaman konusunda uygulanabilecek bir araç olarak ele alsa da araştırmacıların on sekizinci ve on dokuzun-

27. Max Weber, "Charismatic Authority", *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Der. Guenther Roth ve Claus Wittich, University of California Berkeley Press, Berkeley ve Los Angeles, 1978, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 241-246. [Max Weber, *Sosyoloji ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, 2 Cilt. (ç.n.)]
28. A.g.e., s. 243-244.

cu yüzyıllardaki yaratıcı atmosferde şan ve şöhret gibi akraba kavramlarla nasıl ortaya konduğunu yeni yeni çözümlediği, tarihsel gelişimine aşinaydı.[29] Bu bağlamda Weber'in, "hükümdarlığındaki deha"yı örnek göstererek Napolyon'u yeni formda bir karizmatik lider olarak tanımlaması manidardır.[30] Dehanın gizemli güçleri ile karizmaninkiler arasındaki yakın paralellik ele alındığında, bu benzetme her ne kadar cazip de olsa geçicidir. Weber'in karizma dedikleri, "uyandırılabilir ve "sınanabilir" ama asla "öğrenilemez ve öğretilemez", her ikisi de bahş edilme gerektirir.[31] İkisi de özgün yaratıcılıkta, devrimci yeni yöntemlerle gelenek ve göreneklere saldırır. Her ikisi de kendilerine sahip olan şahsiyetleri büyülü, gizemli bir aurayla kaplar ve kaderleri bir şekilde onları dünyanın ötesine bağlar. Goethe, Napolyon'un yükselişi hakkında, "aydınlanmayla ilerleyen bir devlet için... gerçekten ilahi korumasını ve daimi talihini, 'yıldızı'nın doğruluğunu görüyoruz" derken bunu kastediyordu. Goethe'nin vardığı sonuç, bilindik "*daemonic* insan" modeliydi.[32]

Napolyon için karizma ve deha birdi. Onu, on sekizinci yüzyılda geliştirilmiş herhangi bir deha kategorisi üzerinden bir kahraman –muzaffer bir asker– ve bir *yüce insan* olarak gören çağdaşları, dehasını karizmasına ve karizmasını da dehasına bağladılar. Sezgisel ve sosyal kuramcı Saint-Simon'a göre, 1807'de İmparator Napolyon adına dikilen devasa anıta bakarak, bunun örneği görülmemiş bir birleşme olduğu söylenebilir. Saint-Simon, "dehası sayesinde adını tarihe altın harflerle yazdırmış en üst seviyedeki beş kahraman İskender, Hannibal, Sezar, Muhammed ve Şarlman ve beş bilim insanı Sokrates, Platon, Aristoteles, Bacon ve Descartes'tır. Ne var ki bu ana

29. Edward Berenson ve Eva Giloi (Der.), *Constructing Charisma: Celebrity, Fame, and Power in Nineteenth-Century Europe*, Berhgahn Books, Oxford ve New York, 2010.

30. Weber, *Economy and Society*, Cilt 1, s. 244.

31. A.g.e., "Types of Appropriation by the Charismatic Self", Cilt 1, s. 249.

32. Goethe, "11 Mart 1828 ve 2 Mart 1831 tarihli görüşmeler", *Conversations with Eckermann (1823–1832)*, s. 200, 317.

kadar hiçbir insan Şöhret Tapınağına iki kapıdan birden girmeyi başaramamıştı" der. Sadece Napolyon, bilimsel ve kahramansı dehayı harmanlayarak tamamen özgün ve tartışmasız bir kombinasyon oluşturup bu mertebeye ulaşmıştı.[33]

Saint-Simon görüşünü, büyük ölçüde dönemin düşünsel güçlerini yönlendirme ve harekete geçirme kapasitesine bağlayarak, Napolyon'un Newton'la benzerlik gösteren, bilimsel ve düşünsel dehasına dayandırır. Napolyon'un öğrenciyken matematikte başarılı olduğu doğrudur, hem bilim hem sanata verdiği destek –Fransa'da büyük üniversiteler, yüksek okullar kurmak için Mısır'a beraberinde bilimsel delegeler grubu getirmesi– dikkate değerdi. Yine Newton benzetmesi günümüzde birçok araştırmacıya zoraki gelse de zamanında olağandışı değildi. Söylentiye göre Napolyon küçükken bir başka Newton olma hayali kuruyordu, "küçük cisim"lerin ve ufak ayrıntıların, sonsuzluğun değilse de sınırların, uzayın Newton'u.[34] Örneğin Napolyon'a Mısır'da eşlik eden doğa bilimci Geoffroy de Saint-Hilaire, onun ayrılık hazırlıklarının ortasında emirerlerine ve yardımcılarına direktifler yağdırırken, aynı anda perişan metresiyle vedalaşmasını ve önde gelen matematik doktorlarından Gaspard Monge'la Newton'un "her şeyin cevabını" bulup bulmadığı hakkında tartışmasını huşu içinde anlatır. Napolyon bulmadığını iddia ediyor ve görünüşe göre İngiliz'i kendi gölgesinde bırakmak ya da en azından Saint-Hilaire'i şaşırtmak için Newton'un dehasının nerede eksik kaldığını göstermeye uğraşıyordu.[35] Bir zaman sonra, askeriye kuramcısı Clausewitz, "askeri dehaya" adanmış klasik eseri *On War* kitabının önemli bir kısmında, Napolyon'un savaş alanında nasıl "Newton veya Euler'in yeteneğine" eşdeğer hesaplamalar yaptığından, "sıra-

33. Claude-Henri de Saint-Simon, "Introduction aux travaux scientifiques du dix-neuvième siècle", Œuvres de Claude-Henri de Saint-Simon, Éditions Anthropos, Paris, 1966, 6 Cilt; alıntı Cilt 6, s. 201-202.

34. Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Çev. Alan Sheridan, Vintage, New York, 1977, s. 140-141. [Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul, 1992. (ç.n.)]

35. Bu anlatı için bkz. Englund, *Napoleon*, s. 146. Saint-Hilaire, Napolyon'u çeşitli konulardaki hazırcevaplılığıyla "dört-akıllı Sezar" diye tasvir eder.

dan bir insanın anlamak için göbeğinin çatlayacağı ve canının çıkacağı binlerce dolaylı olasılık arasından" olayları nasıl kolayca kavradığından ve atlattığından bahsetmiştir. Böylesi sezgisel bir kapasite –başkalarının karmaşa ve risk gördüğü yerde düzen bulma, birbirinden bağımsız sayısız olasılık arasından hareketi tahmin etme ve "her an doğru olanı kestirme"– asla öğrenilemezdi zira "üstün düşünsel melekeler" ve doğuştan gelen "birlik duygusu ve ileri seviyede bir vizyonla belirlenen muhakeme gücü" gerektirirdi. "Dehadan kaynaklanan" üstün sezme gücü, büyük kumandanlardan beklenen karakteristik özelliklerle –metanet, dayanıklılık ve soğukkanlılık– birleşince gerçekten "tarihi önemde" bir akıl ve irade ortaya çıkıyordu.[36]

Napolyon, on dokuzuncu yüzyıldaki Alman taraftarlarının tabiriyle bir *Taten-Genie*, dehasının sonsuz kaynaklarını insan varlığını başkalaştırmak ve yerkürenin çehresini değiştirmek için kullanan bir eylem dehasıydı. Saint-Simon ve Clausewitz'in lütfedip belirttikler gibi eski deha insanlarıyla sahip olduğu ortak birçok maharetin –düşünce, yaratıcılık, hayal gücü ve irade melekeleri– yanına güçlü bir eylem kapasitesini de ekledi. Sarayındaki dairesinde ya da lüks kamarasında onu çalışmaya iten güdü, hayatın büyük girdabından savaş alanlarına savurdu. Eski dehalar daha çok tuvallerle veya kelimelerle bir şeyler yaratmıştı. Napolyon krallıklarla yarattı. İnsanoğlu onun çamuruydu. Üstelik eski dâhiler sanatta ve bilimde egemen normlara meydan okuyup mevcut kuralları hiçe sayarken, Napolyon yüzyıllık yasaları, gelenek ve görenekleri yıktı. Bir yıkıcıydı, krallıkları ortadan kaldırdı. Bir yaratıcıydı, yeni krallıklar kurdu. On sekizinci yüzyılın orijinal dehasının varisi ve orijinal bir deha olduğuna dair Romantik efsane buradan başlıyordu. Yaratıcılık ile hareketi, özgünlük ile eylemi harmanlayan dâhi, dünyayı kendi suretinde yeniden yaratacak bir siyaset ozanı olabilirdi. Dâhi, dünyanın hükümdarı olabilirdi.

36. Carl von Clausewitz, *On War*, Çev. ve Der. Michael Howard ve Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, 1976, s. 112. [Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008. (ç.n.)]

Napolyon'un kanun koyucu gücünün tanınması, İmparator'un umduğundan çok daha kısa süreli oldu. Krallığı parçanlanmış ve Avrupalılar kanlarıyla ağır bir bedel ödemiş olsalar da onun dehası, esarette ve yaşamda olduğu kadar ölümde de yaratıcı, verimli bir örnek teşkil etti. Napolyon'un öldüğü yıl Hegel, içinden onu kastederek, şu ünlü sözünü söyleyecekti: "Dünya tarihine mal olan kişiler, en başta kendi taraftarlarının arzularını açık ve kesin biçimde görebilenlerdir. Nihayi sona ulaştıklarında, boş kabuklar gibi iki yana düşerler." Yine de ruhları dayanıklıdır. "İçlerinde, kendilerinden daha büyük bir güç vardır", onların üzerinden etkiyen, "harici ve yabancı bir şey" gibi duran bir güç.[37] Bu gücün –özel insanlardaki *quiddam divinum*– ne olduğu sorusu, Napolyon örneğinde görülen bariz paradoksla birlikte çağdaşların zihnini kurcalamaya devam ediyor. Bu olağanüstü kişi –dâhi– nasıl aynı anda hem büyük bir istisna ve örnek insan hem de kimseye benzemeyen bir kâhin ve herkes adına konuşan bir kusursuzluk abidesi oluyordu? Napolyon'un 1821'de vefat ettiği Elba Adası'nın karşı kıyısındaki sahilde, bir kalabalık bu soruların cevabını bulmak için koşuşturuyordu. Ve onları çevrelen bir grup Romantik şair, bir cevap bulmalarına yardımcı oldu. Dâhi, otoritesi tanınmasa bile insanlar için kurallar koyan bir peygamber gibi düşünülmeliydi.

Toskana sahilinde, sabahın kızıllığına karşı bir ateş yanar. Çam ve ıhlamur kütüklerinden yükselen duman, tütsüler ve çürüyen beden. Azgın alevlerdeki parlamalar ve parlamalardaki çıtırtı: bir kıymık mı yoksa bir kemiğin kırılması mı? Küllerin, közün ve dumanın ortasına ellerini daldırmadan önce, yaşlı gözlerle sessizliğe gömülmüşler. Bir şair öldü. Bir dâhi düştü. Tanrıları onu yanlarına alsınlar... her şeyiyle peki ya kalbi.

37. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History: Introduction*, Çev. H. B. Nisbet, Giriş Duncan Forbes, Cambridge University Press, Cambridge, 1975, s. 84-85. Hegel'in 1830 tarihli ikinci nutkundan alıntıladım, ilk nutuğu 1822'de vermiştir.

Eski İtalyan kenti Viareggio'da, 1822'de Percy Bysshe Shelley'nin deniz kenarındaki cesedinin yakılması –ve için için yanmakta olan kalbinin tabut sehpasından dramatik kurtarılma– hikâyesi uydurulmuş olabilir ve muhtemelen de öyledir, yine de ölümünü daha bir Romantik şahesere çevirmiş ve ona daha önce görülmemiş bir abartı katmıştır.[38] Daha otuzunu bile doldurmamış genç şair, *Ariel* ya da Shelley'in en yakın rakibi Lord Byron'ın harika eserini anımsatan *Don Juan* isimli uskunasının enkazında bulunmadan beş hafta önce ortadan kaybolmuştu. Ligurya denizinde batmış ve sahile vurmuş cesedi, arkadaşı Edward John Trelawny tarafından bulunmuştu. Romantik bir maceraperest olan Trelawny, daha sonra dehasını Napolyonvari bir tavırla eyleme dökecek, Yunanistan Bağımsızlık Savaşı'na katılmak için Byron'a lanetli Messolonghi yolculuğunda eşlik edecekti. Shelley'nin kalbini alevlerden kurtaran Trelawny'ydi –bu sırada elleri kötü şekilde yanmıştı– ve yerel otoritelerin sağlık sebebiyle talep ettikleri yakılma törenini deniz kenarında düzenleyen de Trelawny'ydi.[39]

O gün törene katılanlar –Byron ve Trelawny, şair Leigh Hunt ve Shelley'nin eşi, Mary Wollstonecraft Shelley de dahil– yakılma işleminin kamu güvenliği açısından en yüksek seviyede güvenlik önlemleri alındıktan sonra yapılmasını sağladılar. Alenen ateist olan birine tam bir pagan ritüeli uygulayıp, yanlarında getirdikleri, şarap, yağ ve tütsüleri, Shelley sanki antik bir kahramanmışçasına ateşlere serptiler. Byron daha sonra Elba Adası'nın gözleri önünden denizde yüzdü. Kalemleriyle ve varlıklarıyla ölüm mahalini Romantik bir *genius loci*ye, Shelley'yi de bölgenin muhafızına çevirdiler.

Aslında, Trelawy ve arkadaşları, Shelley'nin kalbini alevlerin içinden çıkararak, eski bir kutsama ritüelini yineliyorlardı. Tıpkı, mezarların içindeki dehaların "kalıntıları" aracılığıyla

38. Kim Wheatley, " 'Attracted by the Body'; Accounts of Shelley's Cremation", *Keats-Shelley Journal* 49, 2000, s. 162-182.

39. Trelawny, yakılma törenini ayrıntılı, tabii daha çok kurgu değilse, olarak eserinde anlatır, *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron*, Edward Moxon, Londra, 1858.

konuşmalarında ve daha sonra bunlara yüklenen kutsal anlamlarda olduğu gibi. "Hepimizi şaşırtan, kalbinin bütünüyle duruyor olmasıydı" dedi Trelawny hayretle.[40] Öyle de oldu, tabii bozulmadıysa, Hunt tarafından alındı ve söylentiye göre Mary onu yıllarca, Shelley'nin *Adonais* eserinin bir kopyası ve Keats'in ölüm üzerine bir ağıtıyla birlikte muhafaza etti.

> ...kaderi ve namı varsın
> ebediyette bir yankı ve bir ışık olsun![41]

Kafatası ve çene kemiği parçaları da yakılma sehpasından alınmıştı ya da en azından Viktoryen dolaplarında parçalarını sergileyenlerin çoğu öyle iddia ediyordu. Bazıları daha özen gösterip küçük mavi opak kavanozlarda sakladılar ve içinde Shelley'nin saç telleri olan madalyonları göğüslerinde taşıdılar.[42] Gerçekten küllerinin bir kısmının gömülü olduğu Roma'daki mezar taşında Latince "*Cor cordium*" yazar, "Kalplerin kalbi."

Shelley'nin bu bedensel gezinmesi hakkında ne düşüneceğini bilmek olanaksız. Bir zamanlar *An Exhortation* şiirinde, "Şairin besini sevgi ve namdır" dediğine göre kendisine gösterilen büyük hürmeti kesinlikle takdir edecektir ve bu, sevgiye değilse de nama hasret öldüğü düşünüldüğünde, akıllı karısı Mary'nin, daha sonra onun anısına birçok anıt ve türbeler dikilmesini –Viareggio'da, Roma'da, Oxford University College'ta ve Westminster Katedrali Speaker's Corner'da– sağlamasından memnuniyet duyacaktı. Ayrıca çevresiyle hastalıklı ve ürkütücü bir Gotik düşkünlüğü paylaştığı da bir gerçektir. Yakma töreninde Shelley'nin kafatasını Byron resmen istemiştir ve Mary de kalbini saklamaktan rahatsızlık duymamıştır.[43] Oysa

40. A.g.e., s. 145-155.
41. Shelley, *Adonais*, 1.8-9.
42. Külleri ve kalbi de dahil, Shelley'nin bedeninden arta kalanların akıbeti için bkz. Sylva Norman, *The Flight of the Skylark*, Max Reinhardt, Londra, 1954, özellikle s. 182-183, 262-267.
43. Norman, *Flight of the Skylark*, s. 264.

bir ateist, kalıntılara, özellikle de kendi kalıntılarına böyle hürmet edilmesine bozulmalıydı.

Shelley, bu uygulamayı tasvip etse de etmese de bunu anlayacağı –özel bir ölüden arta kalanlarda yapışkan, harikulade bir şey, hatta kutsal bir şey arama dürtüsünü anlayacağı– söylenebilir. Sonuçta hem onun hem de Byron'ın, imparatorun enfiye kutusu dahil, Napolyon'un eşyalarından oluşan geniş bir koleksiyonu vardı. Ve otuz dördüncü yaş gününde Shelley, Byron'a hatıra madalyalarından oluşan bir set hediye etmişti. Descartes'ın kemiklerini kutsayan, hatta onlardan yüzükler oyduran müritleri de aynı dürtüyle hareket etmişlerdi.[44] Ve yine yirminci yüzyılda adanmış hacıların sözde Napolyon'a ait olan penisten, Kant'ın kafatasına, Galileo'nun parmağına ya da Lenin'in veya Einstein'ın beynine hayranlıkla bakmasına neden olan yine aynı dürtüdür.[45] Peki ama bu seyirciler ürperme ve irkilme dışında ne yaşamayı bekliyorlardı? Ne görmeyi umuyorlardı, tabii herhangi bir şey umuyorlarsa?

Shelley, *Defense Poetry* (1819) eserinin tanınmış bir pasajında, gizemli bir güce, seçkin insanlarda görülebilecek, "insan ve tabiat hakkında etkileyici ve coşkulu kavrayışlara erişme ve elde etme gücüne", dikkat çekerek bu konuda bizzat önemli bir ipucu veriyor.

> Bu güce sahip olan kişiler, kendi tabiatları elverdiği ölçüde kendilerini yönlendiren iyi ruhla az çok anlaşılır bir iletişimde olabilirler. Zira inkâr edip reddetseler dahi, yine de bu güç kendi ruhlarının tahtında oturduğu için ona hizmet etmeye mecburdurlar. Günümüzde en bilinen yazarların yazılarını, kelimelerine gizlenmiş çarpıcı hayata hayret etmeden okumak imkânsızdır. Kapsamlı ve etkileyici bir ruhla etrafımızı sarar ve insan doğasının derinliklerine seslenirler. Ve muhtemelen, kendi ruhlarından çok çağın ruhunu yansıtan bu görüntüye kendileri bile şaşarlar. Şairler anlaşılmaz bir

44. Russell Shorto, *Descartes' Bones: A Skeletal History of the Conflict between Faith and Reason*, Doubleday, New York, 2008, s. 107.

45. Bu bölümde, 5. ve 6. Bölümlerde kaynak şu makalemdir, "Relikwieen van genieën" [Relics of Genius], Çev. Jan Willem Reitsma, *Nexus* 52, 2009, s. 149-161.

> esinlenmenin tefsiri rahipleridir; şu anda örülmekte olan geleceğin devasa gölgesinin aynaları... Şairler, dünyanın onaylanmamış kanun koyucularıdır.[46]

Alıntıda verilmeyen pasajın son cümlesinde de açıkça görüldüğü gibi Shelley bu özel gücü "şairlere" atfederek, bu terimi dönemdaşları gibi açıkça çeşitli araçlarla az sayıdaki yaratıcı güç kapasitesi anlamında kullanıyor.[47] Shelley'nin "şairleri" sadece düşünür ve sanatçı –söz ve müzik yazarları, dans, mimari, heykel ve resimle uğraşan– değillerdi, onlar aynı zamanda din denen görünmez dünyanın vasıtalarını anlaşılır kılan özel öğretmenler, "kanun yapıcılar ve sivil toplumun kurucuları"ydılar.[48] Bu nedenle şairlerin eserleri çeşitli formlardaydı ve Shelley'nin onların gücünü tasfir etmek için kullandığı terimler de benzer şekilde çeşitli kaynaklardan derlenmişti. Aynalar ve elektriksel yaşam, ruh ve görünmez dünya göndermeleriyle, dehayı ve yüce insanları tanımlamak için kullanılan tipik terimleri çağrıştırıyorlardı. Burada, insanların içine işleyen *furor poeticus*, Shaftesbury'nin dünyayı ve insan doğasını inceleyerek sadece doğruyu yansıtan sesli aynası vardı. Burada, yaşam enerjisi, üstün hayal gücünün ve uzun zamandır tanrılar ile insanlar arasındaki alışverişi sağladığına inanılan özel varlıkların çift yönlü ("verici ve alıcı") trafiğini düzenleyen esinlenmenin vücut bulmuş hali vardı. Ve nihayetinde burada, Hegel'in hem ele geçirilmiş hem de dönemin ruhunu ele geçirmeyi başaran dünya tarihine mal olan kişisi vardır. Şair, tıpkı dâhi gibi bir tefsirci rahiptir, Yunan etimolojisine göre "kutsal" olanı "teşhir" ve "ifşa" edendir. Ve tam manasıyla bahsedersek bu pozisyonun şairi bizzat kutsal –tapınılacak bir obje ya da kalıntılarının bir ziyaret yeri olması– kılmıyor olmasının yarattığı

46. Shelley, "A Defense of Poetry", *Shelley's Poetry and Prose*, Der. Donald H. Reiman ve Neil Fraistat, Norton, New York, 2002, s. 508. [Percy Beysse Shelley, *Şiirin Bir Savunması*, Çev. Bünyamin Kasap, Şule Yayınları, İstanbul, 2011. (ç.n.)]
47. Richard Holmes, *Shelley: The Pursuit*, Weidenfield and Nicolson, Londra, 1975, s. 642.
48. Shelley, "A Defense of Poetry", s. 482.

karmaşıklık mazur görülebilir. Çünkü Romantik dehanın bir türevi olan Shelley'nin şairi gerçekte asil bir adam, ayrıcalıklı bir varlık, bir "peygamber"di.

Yunanca *prophetes* kelimesinden gelen, İbranice'de *nabi* diye çevirilen, "Tanrı'nın düşünceleriyle iletişimde olan kişi" manasındaki kelime, Romantik söylemde zengin dini yansımaları ve yetkileriyle önemli bir yere sahiptir.[49] Yahudi-Hıristiyan bağlamda tabii ki sık sık kutsal metnin peygamberlerini, Tanrı'nın kanun yapıcılarını ve sözcülerini belirtmek için kullanılmaktadır. Ne var ki ayrıca klasik ve pagan dünyada da şairleri peygamberimsi bir varlık –bir müneccim, kâhin ya da falcı– olarak kabul eden eski bir gelenek vardı. On sekizinci yüzyılın gidişatı boyunca bu iki gelenek birlikte daha yakınlaştılar. İncil ve edebiyat araştırmacıları, deha ve özgün gücünün altını çizerek kutsal metnin tamamen şiirsel yapısına abartılı bir etki katarken, Blake ve Klopstock gibi çığır açıcı şairler de coşkuyla peygamber ağzından konuştular. Örneğin, ünlü Anglikan piskoposu ve Oxford'da şiir profesörü olan Robert Lowth, Eski Ahit üzerine etkileyici çalışmalarında kehanet ile şiirin aynı şey olduğu konusundan ısrar etti.[50] Aynı zamanda Hamann ve Herder gibi etkileyici eleştirmenler, kutsal metnin kehanetlerindeki dildeki yüceliğe ve hayal gücüne dikkat çektiler. Bunlar, kehanet ile şiir arasındaki eski benzerliklerin yeniden anlaşılmasına giden yolun taşlarını döşedi ve Romantik beyanlardan, Coleridge'ın meşhur "Yücelik doğuştan İbrani'dir" yorumundan Friedrich Schegel'in, "bir peygamber şairden başka bir şey değildir" özdeyişine, Novalis'in, "Şiirsel algı, peygamber algısıyla çok yakından ilişkilidir ve dini açıdan da genel olarak kehanetle

49. Romantik dönemdeki peygamberlik için bkz. Ian Balfour, *The Rhetoric of Romantic Prophecy*, Stanford University Press, Stanford, 2002 ve Murray Roston, *Prophet and Poet: The Bible and the Growth of Romanticism*, Northwestern University Press, Evanston, 1965. Genel olarak peygamberlik ve şairlik üzerine bkz. James L. Kugel, *Poetry and Prophecy: The Beginnings of a Literary Tradition*, Cornell University Press, Ithaca ve Londa, 1990.

50. Balfour, *Rhetoric of Romantic Prophecy*, s. 55-127 ve Jonathan Sheehan, *The Enlightenment Bible*, Princeton University Press, Princeton, 2005, s. 148-182.

ilgilidir" söylemine kadar bir dizi yerde yankılandı.[51] Ve en sonunda Fransız İhtilali'nin ve Napolyon akıbetinin yarattığı şok, geleceği, parçalanan mihraplar ve devrilen tahtlar arasından görmek isteyen araştırmacıların içindeki müneccimi ortaya çıkardı. Dönemin adı üstünde. Gerçekten de tam bir "peygamberler zamanı"ydı.[52]

Lakin Shelley gibi uzun süredir Tanrı'ya inanmayan biri için "peygamber" ne anlama gelebilirdi ki? O ve diğerleri hangi alanlarda peygamberi güçlere sahip olduklarını iddia edebilirlerdi? Shelley bu şairlerin sadece basit falcılar, "en kabaca tabirle" kâhinler olmadıklarını açıklama zahmetinde bulunur. Kelimenin daha eski ve ağır bir anlamında, bir yasa koyucu ve Allah'ın emirlerinin habercisi, hesap sorucu ve içinde bulunduğu çağdakilerin henüz farkına varmadığı gerçekleri yineleyen ve açığa çıkaran bir ses olduğunda ısrar eder. Peygamber hayal görüyor olabilir fakat geleceği görebildiği sürece bu onun bedeninden çok ruhuyla alakalıdır.

> Şairler, içindeki bulundukları toplumun ve dönemin şartlarına göre eski çağlarda dünyanın yasa koyucuları veya peygamberleri olarak adlandırılıyorlardı: Bir şair aslen bu iki özelliği de ihtiva eder ve birleştirir. Sadece o anı yoğun şekilde kavrayabildiği ve mevcut şartlarda uygulanması gereken yasaları keşfettiği için değil, şimdiden geleceği gördüğü ve düşünceleriyle en yeni çiçeklerin ve meyvelerin tohumlarını ektiği için de.[53]

Üstün hayal gücü ve yaratıcılık sayesinde gelecek, şairin zihninde organik olarak büyür ve ona yarını gerçekçi şekilde

---

51. Samuel Taylor Coleridge, *The Table Talk and Omniana of Samuel Taylor Coleridge*, Der. T. Ashe, G. Bell and Sons, Londra, 1884, s. 174; Schlegel ve Novalis alıntısı için bkz. Balfour, *Rhetoric of Romantic Prophecy*, s. 40, 43.

52. Paul Bénichou, *Le Temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique*, Gallimard, Paris, 1977; Balfour, *Rhetoric of Romantic Prophecy*, s. 2. Bu dönemde daha genel anlamda yazarın "kutsanması" ve dinsel fonksiyonların sanatsal kullanımı üzerine bkz. Bénichou, *Le Sacre de l'écrivain 1750–1830:essai sur l'avènement d'un pouvoir spiritual laïque dans la France moderne*, José Corti, Paris, 1985.

53. Shelley, "A Defense of Poetry", s. 482-483.

resmetme olanağı verir. Yine de Shelley'ye göre şairin gücü genel olarak pasiftir. Şiir sanki uzaklardan gelerek, "ilahi ve anlaşılamayan bir biçimde, bilincin ötesinde ve üstünde" kendi kendine hareket etmektedir.[54] Peygamberi çağrıların kaynağı bilincin dışında yer alır ve şaire bu kaynakla iletişime geçme kapasitesini görme yetisi verir. Shelley, gerçek bir şair, "ebedi, sonsuz ve tek olana iştirak edendir" diye ileri sürer.[55] O, ilahi bir melodinin icra edilmesine vesile olan enstrümandır.

Shelley'nin, şiirsel yaratıcılığın pasif ve gayri irade karaterine yaptığı vurgu yani yaratım sürecinde iradeyi hiçe sayması, onu yelpazenin bir ucuna yerleştirerek sanatsal kapasiteyi doğuştan "sahip" görenlerden ayırır. Yelpazenin ara çubukları, Rönesans düşüncesinde yeniden şekillenen eski uygarlıkların *ingenium* ve *furor poeticus* kavramlarından başlasa da çoğu zaman bulanıktır. Fakat yine de dâhi doğulacağı, olunamayacağı modern düşüncesi, şairi uzaktan doldurulan boş bir kap gören düşünceyi ucuzlatma eğilimde değildi, ele geçirilme ve esinlenme diline esneklik kattı. On sekizinci yüzyıl ve Romantik dönem boyunca dayanan görüşe, yaratıcı ve hayal gücü kuvvetli dehanın kesinlikle zihni ele geçirdiğinin, hazırlıksız yakaladığının üzerinde duran Shelley gibiler tarafından yeni bir yön verildi. Shelley'nin arkadaşı, eleştirmen William Hazlitt'e göre, "Deha tanımı gereği bilinçsizce hareket eder, ölümsüz eserlerin yaratıcıları, bu eserleri nasıl ve neden yaptıklarını bilmezler".[56] Fichte gibi Almanlar da bu pozisyonu savunmaya hevesliydiler, sıkça sanatsal dehanın, "eserlerini nasıl ortaya çıkardığının bilimsel olarak tarif edilemeyen veya gösterilemeyen" bir güç olduğunu savunan Kant'ı örnek gösterirlerdi. Doğa, seçilmişler üzerinden işleyerek sanata şekil veriyordu. Schelling, "dehanın belirsizlik kavramı"nı, akıl almaz vasıtalarla "kafamızda canlandıramadığımız olaylar"ın gerçekleşmesi-

54. A.g.e., s. 486.
55. A.g.e., s. 483.
56. William Hazlitt, "Whether Genius is Conscious of its Powers", *The Plain Speaker: Key Essays*, Giriş Tom Paulin, Der. Duncan Wu, Blackwell, Oxford, 1998, s. 90.

ni sağlayan "karanlık bilinmeyen bir kuvvet" olarak gördüğü kadere benzertir.[57]

Aydınlanma çağında bu abartılmış gizem söylemlerinin üzerinde durmaya değer. *Genii* ve melekler, periler ve ruhumuza üfleyen tanrılar olmadığına göre bu nefes nereden geliyor? Wordsworth "ilkbaharda ağaç dürtüsünün" bize "insanlar/ve ahlaki kötülük/tüm bilgelerin yapabildikleri" hakkında çok şey öğretebileceğini yazabiliyordu.[58] Ne var ki zihni ele geçirebilecek bir gücün varlığını tanımaya isteksiz olanlar arasında, bu dürtünün nasıl iletildiği konusuna bir açıklık getirebilen de yoktu. Ele geçirilme ve esinlenmeden bir tesadüf diye bahsetmek, tamamen efsunlu bir dünyadakinden bile daha esrarengiz kaçıyordu.

İşte bu yüzden şiirsel yaratıcılığın pasif ve irade dışı olduğu hakkında konuşan Shelley gibiler, hayal gücünü şekillendirmede zihnin aktif rolünü kabullenmeye genellikle meyilliydiler.[59] Dehaya sahip olana sahip olunabiliyorsa, sahip olunana da sahip olunabilirdi. Esinlenme, üstün zihinlilerde görülüyordu. August Wilhelm Schegel'in *Lectures on Dramatic Art* eserinde şiirsel deha tartışmaları üzerine belirttiğine göre, "Dehanın faaliyetleri gerçekten de doğaldır... ve belirli bir anlamda bilinçsizcedir". Ne var ki dehanın her zaman kesinliğinin hesabını vermek mümkün olmadığına göre, "düşünce gücünün bu işte büyük pay sahibi olduğu yadsınamaz". Esinlenmiş şair kavramları, coşkulu bir ilahiliğe sahip Pythia gibi esinlenme, bilinçli düşünme ve iradenin belirlenmesi, yaratma sürecinde drama gibi daha az uygulanan araçlarla el ele gitti.[60]

57. F. W. J. Schelling, *System of Transcendental Idealism*, Çev. Peter Heath, Giriş Michael Vater, University Press of Virginia, Charlottesville, 1978, s. 222.

58. William Wordsworth, "The Tables Turned", *The Collected Poems of William Wordsworth*, Hertfordshire: Wordsworth Editions, Ware, 1995, dize 21-24, s. 574.

59. Engel, *Value of Creativity*, s. 259; M. H. Abram, *The Mirror and The Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, New York, 1974.

60. August Wilhelm Schlegel, *Lectures on Dramatic Art and Literature*, Çev. John Black, George Bell and Sons, Londra, 1904, 2. baskı, s. 359, Konuşma XXIII.

Ancak dehanın bilinçli geliştirilmesinde kişinin payı hakkındaki pozisyonlar çeşitlilik gösterse de Romantik düşünürler bireyin gücünün –gizli ya da bilinçli, irade dahilinde veya haricinde– "ebedi, sonsuz ve tek" olana "iştirak" edebilme yeteneğinden geldiği konusunda Shelley ile uzlaştılar. Bu büyülü âlemi tarif etmek için farklı terimler kullandılar. Shelley, Neo-Platoncu etkiyle, evrenden yayılan ve yaşayan her varlıkla iletişime geçen bir bilinç manasında "evrensel zihin"i tercih etti. Diğerleri "dünya ruhu" ya da "dünya bilinci" (*Weltbewusstein*), "Kati Varlık" ya da "İrade"yi yeğlerken Hegel "İdea" veya "Ruh"u seçti. Bazılar Tanrı lafları etmeye devam ederken, kimileri de Spinoza'ya borçlu olduğumuz bir panteizm formunda ilahi olanı doğrudan "Tabiat" ile hâlâ bir tutuyorlar. Fakat hangi terimi tercih ederlerse etsinler, hepsi de günden güne birlikte yaşadıkları yavan âlemin arkasında (veya ötesinde) bütün yaratılışa bağlı daha derin, başka bir âlem olduğu konusunda hemfikirdiler. Burada şair ve ressam William Blake'in, "evrensel bir Şiirsel Deha", dünyaya yayılan, her şeyi kaplayan bir ruh için "bütün Dinler Birdir" etkileyici kısa açıklamasıyla belirttiği üzere, bireysel dehayı daha büyük, daha öte bir şeylere bağlayan ilhamın, vahiyin belirsiz kaynağı vardı. Şiirsel deha, bir ruh, her birimiz için "bedeni veya dış görünüşü" şekillendiren "hakiki İnsan"ın bir parçası gibi insanlık yoluyla hareket ediyordu. Ama ayrıca filizlenen bir güç ve yaratımın prensibiydi. Ve böylece Blake, "bütün varlıkların görünüşü, Eskilerin Melek & Hayalet & *Demon* diye adlandırdığı *Deha*larından gelir" gözleminde bulunabilir. Şiirsel Deha da "tüm felsefe dallarına intibak etmiş" bir hakikat prensibidir ve "bütün milletlerin dinlerinde, her yerde Kehanet Ruhu olarak adlandırılan farklı Şiirsel Deha anlayışları vardır." Şiirsel Deha Tanrı gibidir, "tüm benzerlerinin kaynağı tektir" ve bütün yaratılışın kaynağı "Şiirsel Deha olan" gerçek İnsandır.[61]

61. William Blake, "All Religions are One", *The Complete Poetry and Prose of William Blake*, Der. David V. Eardman, Anchor Books, New York, 1988, gözden geçirilmiş baskı, s. 1.

Blake, ilginç eserine Yeşaya peygamberin (ardından Vaftizci Yahya'nın), Rabbin yolunu hazırlayan şu sözleriyle başlar: "Çölde şöyle haykırıyor bir ses."* Bunu yaparken, ortodoksluğa aşılmaz zorluklar sunsa da Blake, ömür boyu çekici bulduğu kutsal metinleri garanti ederek Hıristiyan yorumuna bir pencere açar.[62] Peki ama şiir bütün varlıkların ruhu ve yaratıcı olan Tanrı-insan Mesih'in yolunu hazırlamak olarak okunabilirse, o halde aynı zamanda Shelley'nin tarifindekine benzer, şair, peygamber ve kutsal olanı ortaya çıkaran ve ilahi olanı açıklayan tefsirci rahip olarak dâhinin, modern liderin de yolunu hazırlar. Şiirsel deha sadece "gerçek İnsan" ve tüm varlıkların ruhu değil, aynı zamanda hayal gücüne benzer bir "kabiliyet", insanın aktif gücü de olduğundan, Blake ve arkadaşları sürekli "ilahi" olduğu konusunda ısrar ederler.[63] Şairin yaratabilmesini sağlayan hayal gücüdür ve henüz bilinmeyen gerçekleri kehanet etmesini sağlayan da hayal gücüdür. Her insan bu kabiliyete belirli bir ölçüde sahiptir ama sadece şiirsel deha sahibi (ya da tarafından ele geçirilen) kişide başka bir dünyanın yolunu bulacak, bugünden yarının peygamberi gibi hareket edecek kuvvete hayal gücü vardır. Schelling'in ortaya koyduğu bağlantıya göre, "Dünyanın dehasını açığa çıkaran bireysel dehadır".

Blake, eski Romalıların mekânların, insanların, hatta bütün evrenin bir *deha*ya, bir muhafıza veya dünya-ruhuna sahip olabileceği inanışına kulak vererek, "deha" kelimesini bu ikinci anlamda –daha geniş bilgilendiren bir ruh veya hayalete eşdeğer– kullanıyor. Bu kullanım, Roma'nın düşüşünden sonra *genius loci* veya "*génie de la langue française*" gibi deyimlerde yaşadı. Modern dönemin başlarında, yazarlar, bu deyimleri bir lisanın

* "Şöyle haykırıyor bir ses/Çölde Rab'bin yolunu hazırlayın/Bozkırda Tanrımız için düz bir yol açın", Yeşaya, 40:3. (ç.n.)

62. Blake'in kendine has Hıristiyanlık anlayışı için bkz. Robert M. Ryan, *The Romantic Reformation: Religious Politics in English Literature, 1789–1824*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 43-80.

63. Engel, *The Creative Imagination*, s. 259.

ya da mekânın kendine özgü karakterini ve ruhunu tarif etmek için kullandılar.[64] On sekizinci yüzyılda, "deha" giderek bir dönemin veya ülkenin farklı karakterini vurgulamak için kullanılır oldu. Montesquieu, "milletin dehası" derken o milletin "ahlaki değerlerini ve karakterini" kastediyordu; İskoç tarihçi William Robertson ve başkaları bu ifadeyi bir ülkenin kendine has "beğeni ve ruhu"nu belirtmek için kullanıyorlardı.[65] Benzer şekilde Alman dilbilimci Christian Adolph Klotz, "asrın dehası"nı vurgulamak adına 1760'da kitabına *Genius seculi* başlığını koymuştur. Herder "Zeitgeist" terimini kullanmaya telkin eden bir eleştiri yazmış olsa da Klotz için bu başlık gayet yerindeydi.

Blake'in "deha'yı kullanışı kesinlikle eskileri çağrıştırmaktadır. Ancak şahsi şiirsel dehayı, şiirsel dehaya bağlaması yaygın bir Romantik tartışma konusunu kanıtlar vaziyettedir: "Gerçek şahsiyet, evrensel olanı açığa çıkarır ve aksine hakiki evrensellik zengin farklılıkta bireysel biçimler gerektirir."[66] Gerçekten orijinal olan, daha büyük bir şeye güvenilir bir bakış, bütünün belirli bir kısmına açıklama sağlayabilir. Bu inanış, eşsizlik, acayiplik ve tuhaflık üzerine belirgin Romantik ilginin desteklenmesine yardım etti. Ancak dehanın sebep olduğu ilginç bir inanç nesnesi de endişe vericiydi: ayrıcalıklı bir kişinin –tamamen başka, yabancı ve eşsiz– bir şekilde herkesi temsil edebileceği ve onlar adına konuşabileceği inancı. Tıpkı kimseye benzemeyen Napolyon'un, insanlarının kâhini, Fransa'nın yeniden doğuşu olarak dehanın yüce ayrıcalığının iktidar kurmaya hizmet edebileceğini gösterdiği gibi. Dehanın simyası sayesinde tek bir adam herkesin temsilcisi oluverdi.

64. Marc Fumaroli, "The Genius of the French Language", *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Der. Pierre Nora, Çev. Arthur Goldhamner, Giriş Lawrence D. Kritzman, Columbia University Press, New York, 1998, 3 Cilt; alıntı Cilt 3, s. 555-605.

65. Charles-Louis de Secondat, Baron de Montesquieu, "Des Anglais et des Français", *Oeuvres complètes de Montesquieu*, Chez Firmin Didot, Paris, 1838, s. 626; William Robertson, *The History of Scotland During the Reigns of Queen Mary and King James VI*, T. Cadell, Londra, 1769, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 301.

66. Breckman, *European Romanticism*, s. 31-33.

Schelling'in sanat bağlamında belirttiği gibi tabiri caizse her dâhi, "Tanrı'nın bütünlüğünün bir parçasıdır".[67]

Bu, mantığa aykırı görünen inanış, on dokuzuncu yüzyılda gelişirken belli başlı iki form aldı. Bir tarafta, ilgi alanlarında ve inançlarındaki büyük farklılıklara ve bariz tezatlara rağmen bireysel dehaların nihayetinde tanrının huzurundaki azizler gibi birleşmiş olduklarını iddia etmek ve birçok formda insanlıkla akrabalığı temsil eden bir "deha kardeşliği" görüşünde uzlaşmak mümkün oldu.[68] Wordsworth buna, "şairleri, hatta peygamberleri, sahip oldukları kendilerine has yetenek, Göksel maharet ve daha önce görülmemiş şeyleri sezmeye yönlendiren hislerine rağmen aynı muazzam hakikat düzenine bağlayan inancın canlandırılması" diyordu.[69] Schopenhauer, daha az şiirsel ve daha çok felsefi bir yaklaşımla şöyle der: "Deha sadece varoluşun geneline uygulandığında yerini bulmuş olur ve bundan dolayı bütün insan ırkına yardımı dokunur."[70] Daha sonra Alman düşünür Max Scheler, "Dehanın eserleri bir bütün gibidir... bir anlamda tarih içinde 'yetişen' tüm yeni eserler yaratılıp eskilere eklenmişlerdir ancak hepsi de eski ve geçmiş eserlerle aynı seçkinliktedir" diyerek bir şekilde bu görüşe sahip çıkmıştır. Scheler'e göre, "Bir dâhinin başyapıtı bize mikrokozmos içinde bir görüntü sunmasıdır ve bu da bireysel ruhun sahip olduğu bütünlüktür". Zira mikrokozmos kâinatın bir parçasıdır ve "vahiy" gibi dâhinin her başarılı eseri, bütünü derinleştirmiş ve zenginleştirmiştir.[71]

---

67. F. W. J. Schelling, *Philosophie der Kunst*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1960, Kısım 63, s. 104.

68. Edgar Zilsel, *Die Geniereligion: Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal*, Giriş Johann Dvorak, Suhrkamp, Frankfurt ve Main, 1990, s. 83 dipnot. Zilsel'in eseri ilk kez 1947'de basılmıştır ve "Deha kardeşliği" doktrininin on dokuzuncu yüzyıl örnekleri konusuna geniş yer vermektedir.

69. Wordsworth, *Collected Poems*, The Prelude, Cilt 13, satır 300-305, s. 882.

70. Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, Çev. E. F. J. Payne, Dover Publications, New York, 1969, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 377.

71. Max Scheler, *Exemplars of Persons and Leaders (Vorbilder und Führer)*, *Person and Self-Value: Three Essays*, Der. ve kısmi Çev. M. S. Frings, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1987, s. 182-183. Scheler, ideal "dâhi", "kahraman"

Scheler bu cümleleri, yirminci yüzyılın başlarında, kendi felsefi anlayışı doğrultusunda ve kısmen de analizcilerin açıkça "deha dini" dedikleri olgunun etkisi altında yazdı.[72] Fakat dehanın yapıtlarında hususi ve evrensel olanın birleştiğine dair tümüyle Romantik olan düşüncesini vurgulamak için on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki yazarların –Schiller, Schopenhauer, Kant ve diğerleri– görüşlerini de dikkate aldı. Blake için olduğu gibi Scheler için de bu kimlik, yaygın ve kapsamlı bir görüş sağlıyordu. İnsan familyasında genel olarak bütün dinler tekti ve bütün gerçek dâhiler, yeni "ifşaatlar"da bulunmak, başkalarına "dünyanın varlığının ve özünün" hikmetini takdir etme olanağı sağlayan "gizemli zenginliklerinden fışkıran, şeyleri açığa çıkarma" özellikleri bakımından farksızlardı. Gerçekten de "bir dâhi için yaratıcılığa dönüşüp dünyaya kendi bakışını katmasını sağlayan şey ona duyduğu sevgiydi." Ve bu sevgi bizi özgürleştirebilir, "hayattaki endişelerimizden kurtarabilirdi." Scheler, Schiller'den alıntılayarak şöyle der: "Dünyevi endişelerimizi ancak bir dâhi yok edebilir."[73]

Bununla birlikte kişisel dehanın cisimleşme ve bütüne ses verme kapasitesini çözümlemek için daha kısıtlayıcı bir yol daha vardı ve bu anlayışı ilk defa açıkça ifade eden Herder oldu. Dâhinin, içinde yetiştiği ulustan veya insanlardan ayrı düşünülemeyeceğinde ısrar ediyordu. Bahsi geçen şiirsel deha, lisan konusunda özel bir dehaydı, şair tüm zamanların ve mekânların peygamberi olarak değil, kendi milletinin anlayacağı dilden konuşuyordu. Shakespeare tam olarak mükemmel bir İngiliz dâhiydi çünkü ahlaklarına sahip çıkarak ve belirgin deyişlerini sahneleyerek İngiliz halkının dehasını yönlendirdi. Antik Yunan'ın yabani insanları için Homeros da aynısını

ve "aziz" tiplerini analiz ettiği eserini 1911'de yazmaya başlamış, 1921'e kadar aralıklı olarak üzerinde çalışmaya devam etmiş olsa da kitabı ancak 1933'te yayımlanmıştır.

72. Zilsel, *Die Geniereligion.*

73. Scheler, *Exemplars*, s.184-186.

yaptı. Eski İskoçların kâhini Ossian* da insanlara adadığı koşuklarla gerçekten onlar için konuşuyordu. Dehalarını kayda geçerek onların sesi oluyordu.[74]

Herder'in plüralist mizaçta olduğunu ve insanları kendi dehalarının ölçütünde sınıflandırmaya pek yatkın olmadığını vurgulamak gerekir. Halkları ırksal açıdan da ele almadı. Onun deha anlayışı, büyük ölçüde hatalı evrenselleşme olarak gördüğü, beğeni ve evrensel yasalar üzerinde tekdüze standartlar, samimi ve doğal ifadeler hakkında yapay bir formalite dayatarak üstün gelen Fransız estetiğine karşıt bir tepkiydi. Herder gerçek dehanın kendiliğinden geliştiğine, doğal ve yabani olduğuna inanıyordu ve medeniyet gerçekten de çoğu zaman onun düşmanıydı, yaşam kaynağını kesiyordu. İnsan dehası sürekli olarak yenilenip tazelenmedikçe kendini tüketiyordu.

Ancak eğer Herder'in toleranslı, farklılıkları takdir eden bir tarihçi bakış açısı varsa, onun ileri sürdüğü şekilde deha içinde yetiştiği toprağa ekiliydiyse, o zaman bu tohumun nasıl düzgünce besleneceği sorusu cevap bekliyordu. Eğer deha insan yapımıysa, doğuştan gelen sonradan edinilen bir şey değildiyse, akla kesinlikle kan bağı ve ırksal yatkınlıklara bağlı olduğu geliyordu. Herder'in yapmadığını yaparak ileride araştırmacılar bu soruyu sormakta gecikmediler, dehayı incelediler ve gördüler ki deha sahibi insanlarda kalıtsal özellikler gayret, nüfuz ve kontrolü kısıtlamaktaydı. Dehanın, deha sahibi insanlardan oluşması ve onların güçlerini diğerlerine hükmetmekte hatta kendi kendine hükmetmek için toplaması mümkün müydü? Napolyon örneği, kendi başına ürkütücü olduğu kadar büyüleyiciydi, yaratım ve yıkımın tek olduğuna dair eski hakikati çağrıştırıyordu.

---

* İskoç yazar James Macpherson'un 1760'da kaleme aldığı destan. Yıllar sonra böyle bir efsanenin olmadığı, yazarın kendisinin o yıllarda uydurduğu ortaya çıkmıştır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki romantik, ulusalcı hareketleri etkilemiş ve bu etki Kıta Avrupası'ndan, Amerika'ya kadar birçok halkın uluslaşma sürecinde önemli izler bırakmıştır. (ç.n.)

74. Herder'in görüşleri üzerine kısa bir özet için bkz. Elisabeth Décultot, "Le génie et l'art poétique dans les textes du jeune Herder: Examen d'une tension", *Le Culte des grands hommes 1750-1850*, Der. Thomas W. Gaehtgens ve Gregor Wedekind, Edition de la Maison des Sciences de la Homme, Paris, 2009, s. 103-116.

Benzer şekilde eski bir tarih hakkında gelişmiş bir mesele daha vardı. Güç, şairin ruhunun tahtından bir yer edinebiliyorsa onu bir zorba ve zalime döndürebilir ve ayrıca çıldırtabilirdi. Thomas Carlyle, şiirsel ve peygamberi deha kavramları üzerine daha sonra şöyle diyecekti: "Bir ulusun kolay anlaşılan bir sese sahip olması çok büyük bir şeydir."[75] Fakat insanlara kutsal toprakları işaret eden peygamber, onları felakete sürükleyebilir, şeytanları çağırabilir ve yolun sonunda kurtuluş yerine sapkınlık, yoldan çıkma ve hüsran olabilirdi. Romantikler, on sekizinci yüzyıldaki atalarından çok daha büyük seviyede bu kuruntuları düşündüler ve böylece dehayı ileri seviyede delilik, yabancılaşma, acı ve ümitsizlik, günah ve suçla ilişkilendirerek bir dizi saygın çağrışıma yeni bir soluk getirdiler. Çölde haykıran ses, bir gücün etkisinde kalarak, kederiyle korkutucu ve trajik olabilirdi.

1819 gibi erken bir tarihte Eugène Delacroix, şair Tasso'yu iradesi dışında hapsedilmiş, maskara olmuş ve sefalete terk edilmiş halde düşündü. Bir arkadaşına şöyle yazdı: "Kim bilir hırs ve öfke dolu ne kadar gözyaşı dökmüştür! Bir deli hücresinde harcanan günlerinin acısıyla kim bilir nasıl vakit geçirdi! Biri onun için ağlıyor, diğeri onun hikâyesini okurken sandalyesinde sallanıyor, biri tehditkâr gözlerini dikmiş, bir başkası dişlerini sıkıyor..."[76] Delacroix resmini benzer bir tepki yaratmak üzere tasarlamıştı.[77] Rönesans şairi Torquato Tasso, bir akıl hastanesine kapatılmış, hiç sahip olamadığı aşkını tutturmuş tek başına hücresinde oturur. Bakışları hem deli deli hem de çarpıcı, arkasındaki kötü niyetli izleyicilerden saklanmak için zihninde bir sığınak arayan adamda içe

75. Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, Der. ve Giriş Carl Niemeyer, University of Nebraska Press, Lincoln, 1966, s. 114. [Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Çev. Behzat Tanç, Ötüken Yayınları, Ankara, 2004. (ç.n.)]

76. Delacroix alıntı ve çevirisi için bkz. Hugh Honour, *Romanticism*, Harper & Row, New York, 1979, s. 266.

77. Delacroix, Tasso'nun iki resmini yaptı. Bahsi geçen resim 1823'te yapılmış ve 1824'te sergilenmiştir. İkinci resmi 1839 tarihlidir. Eugène Delacroix, *Journal*, Der. Michèle Hannosh, José Corti, Paris, 2009, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 106, not 39.

kapanmış ve soyutlanmış bir hal var. Elyazmaları yere saçılmış. Şair, bir ayağıyla kâğıtlardan birine basarken dalıp gitmiş. Davetsiz misafirlerden biri kanepenin üstündeki bir kâğıdı gösteriyor. Bir alay ve dalga geçme mi yoksa yanlış yerleştirilmiş bir "hayran"ın hürmeti mi? Her iki durumun da neticesi acı ve ıstırap ve Tasso, geneli karanlık olan kanvasın ortasında göksel bir ışıkla aydınlatılmış, bir aziz gibi hatta Mesih gibi çile çekmekte. Parlayan kolları ve açık göğsü, El Greco figürlerindeki kutsal çileyi anımsatıyor. Deliliğe sürüklenmiş, kullanılmış ve son derece yanlış anlaşılmış bir adam olan Tasso, bir şehit, kendi hayal gücünün çarmıhını taşımaya mahkûm bir deha şehidi.

Bu, en azından "Romantizmin Prensi" diye tarif edilen büyük Fransız sanatçı Delacroix'nın görüşüydü.[78] Ve uzaktan uzağa resmi, Romantik bir özellik taşısa ve Tasso'nun yaşadığı dönemde olmasa da yapıldığı dönemde doğruydu. Şundan emin olabiliriz ki şairin kendisi kesinlikle mükemmel bir Romantik efsanenin kurbanı değildi. Zekâsı hayatı boyunca takdir edilmiş şımarık bir soylu olan Tasso, aynen böyle çile –bazı çağdaş eleştirmenlere göre şizofreniye bağlı– çekmişti ve 1579-1586 yılları arasından akıl hastanesine kapatılması bir rivayet değildi. "Deha"sı (*genio*) hakkında çok az şüphe duyulabilir, o gerçekten de terimin eşsiz bireysel bir karakter ya da ruhu temsil ettiği anlamda kullanıldığı ilk kişilerden biriydi ve Tasso'nun kesinlikle kendine has bir dehası vardı.[79] Romantiklerin bu ambalaja karşı çıkması çok zordu. Hazlitt, Tasso'nun hayatını, "dünyadaki en ilginç hayatlardan biri" varsaydı.[80] Goethe onun hakkında bir oyun yazdı; oyunda Torquatto Tasso, yaratma mücadelesinin ve gördüğü zulmün kayıtlarını tutuyordu. Shel-

78. Gilles Néret, *Eugène Delacroix, 1798–1863, The Prince of Romanticism*, Taschen, Köln, 2000.

79. Edgar Zilsel, *Die Enstehung des Geniebegriffes*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, 1972, s. 296-297.

80. Hazlitt alıntısı için bkz. C. P. Brand, *Italy and the Romantics: The Italianate Fashion in Early Nineteenth-Century England*, Cambridge University Press, Cambridge, 1957, s. 92.

ley, "Tasso'nun deliliğe hakkında" kendi mücadelesini verirken geride ancak birkaç parça yazı bırakabildi.[81] Byron da kendi payına Tasso'nun kapatıldığı hücreye bir hac ziyareti yaptı ve onun onuruna bir ağıt kaleme aldı.

> Hakaret, iftira ve kötülükle dolu uzun yıllar;
> Delilikle itham edilme, tek başına hapsedilme,
> Ve zihni çürüten zalim bir ruh hali...[82]

Delocraix, Fransızca tercümesini okuduğu şiirden derinden etkilendi ve şairin başına gelenlerin hikâyesi de Germaine de Staël üzerinde benzer bir etki bıraktı. Staëel, "büyük bir yeteneğin insana yaşatabileceği bütün ihtişamın ve belaların müthiş bir örneği olarak gördüğü Tasso'yu, daha gençliğinde zaferinin doruklarındayken cezalandırılmış, taçlandırılmış ve kedere boğulmuş buluyordu".[83]

Bu yüzden Delacriox'nın tablosu Romantik arketipin, yaratıcı yetenekleri tarafından deliliğe sürüklenmiş, iftiraya uğramış ve yanlış anlaşılmış çilekeş dâhinin mükemmel bir yansımasını sunuyordu. Bu arketip ilk değildi. Sonuçta melankoli ve delilik arasındaki bağlantı, Platon'un *furor poeticu*-su ve sözde-Aristoteles'in yazıları kadar eskiydi ve bu bağlantı Rönesans'tan beri yeniden kurgulanmış ve tekrar canlandırılmıştı. Klasikleri yakından tanıyan on sekizinci yüzyılda da Demokritos veya Senecadan, Horatius veya Longinus'tan ozanı harekete geçiren delilik üzerine alıntılar yapmak yaygındı, bu söylem, zihinsel dengesizliklerin kaynağını araştırmada sinirleri konu edinen yeni tıbbi modellerin bulunmasından sonra da devam etti.[84] Dehanın coşkunluğunda eğer bir delilik doku-

81. Brand, *Italy and the Romantics*, s. 91-92.
82. Lord George Gordon Byron, "The Lament of Tasso", 1.3-5.
83. Germaine de Staël, *De l'Allemagne*, alıntı ve çeviri Maurice Z. Schroder, *Icarus: The Image of the Artist in French Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, 1961, s. 32.
84. Frederick Burwick on sekizinci yüzyıldaki görüşleri güzelce özetler. Frederick Burwick, *Poetic Madness and the Romantic Imagination*, University of Pennsylvania Press, University Park, 1996, s. 21-42. Ayrıca bkz. Dino Franco

nuşu vardıysa bu, Aydınlanma yazarlarını muhakeme, mantık ve beğeninin kapsadığı manayı aramaya sevk eden özellikle kontrol dışı esinlenme –kişiyi çıldırtacak hayal gücünün– korkusundan ileri geliyordu. Alexander Gerard'ın altını çizdiği ve zaman zaman tekrarlanan görüşe göre, doğal deha "kendine rehberlik edecek bir beğeniye ve uğraşlarını denetleyecek bir yardımcıya ihtiyaç duyuyordu."[85]

Romantiklerin, bu tarz söylemleri tamamen yok etmedikleri doğrudur. Ancak dehanın doğal yabanilik ve coşkunluğundan, Aydınlanma dönemindeki atalarından çok daha geniş bağlamda memnundular, onların yaratıcı güçlerinin potansiyel tehlikelerini teşvik etmeye –hatta övmeye– hazırdılar. Friedrich Schegel şöyle belirtiyordu: "Bu bütün şiirin başlangıcıdır, rasyonel düşünme mantığının kurallarını ve ilerlemesini durdurarak, bizi bir kez daha hayal gücünün güzel karmaşasına ve insan doğasının ilkel kaosuna taşır... Şairin özgür iradesi hiçbir kurala uymaz."[86] Schiller, *Letters on the Aesthetic Education of Man* eserinde, "[dehayı] vahşetin yakınına yerleştirmeyi biliyoruz" diyerek aynı duyguları paylaştı.[87] Saçmasapan kurallarla kolayca bastırılabilecek yaratıcılık ve hayal gücü gibi deha da frenlenmekten çok özgür bırakılacak bir kuvvetti ve dâhi, daima ona özenenlerin tehdidi altındaydı. Ona göre sosyal düzen, yaygın kanı ve varılan yargı, akıllıca kısıtlamalardan çok pranga gibi işlev görüyordu. Romantik deha gerçekten orijinal olmak için, akıl sağlığını kaybetme tehdidi olsa bile kendi kafasına göre hareket etmeli, kendisini özgürleştirmeliydi.

Felluga, *The Perversity of Poetry: Romantic Ideology and the Popular Male Poet of Genius*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 13-32.

85. Alexander Gerard, *An Essay on Taste*, A. Millar, Londra, 1759, s. 176-177.

86. Schlegel alıntısı, J. Hillis Miller, "Friedrich Schlegel and the Anti-Ekphrastic Tradition", *Revenge of the Aesthetic: The Place of Theory in Literature Today*, Der. Michael P. Clark, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2000, s. 58-76; alıntı s. 71. Miller burada geçen son satırı orijinal metinden eserine almamıştır ama ben onun çevirisini ve önceki satırları dikkatlice okuyup, bu cümleyi Schegel'in "Dialouge on Poetry" eserinden bulup ekledim.

87. Schiller, *On the Aesthetic Education of Man*, Çev. ve Giriş Reginald Snell, Dover Publications, New York, 2004, s. 58. [Schiller, *Estetik Üzerine*, Çev. Melahat Özgü, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999. (ç.n.)]

Bu, her halükârda bir tavırdı. Genellikle daha fazlası değil. Ama tamamen lafta olsa bile Romantik dehayı, başkalarıyla ve kendisiyle mücadele ettiği potansiyelde yaratıcı gösteriyordu. Tasso'yu hapsedene benzer düzen kölesi, yüceliğe düşman, alaycı, kafasız, yaratıcılığı ve hayal gücü olmayan, normlardan sapanlara eziyet eden zihniyetler ve cahiller, benlik duvarları arkasında sinsice geziniyordu. Bunlar, Mesih'in sözlerini bir peygamber olarak kendi memleketi dışında her yerde onurlandıran ama kendi dâhilerini içlerindeyken bile tanıyamayan tiplerdi. Mozart bir kimsesizler mezarlığına gömülmemiş miydi? Chatterton, bir çatı katında bakımsızlıktan ölmemiş miydi? Tasso pek yalnız değildi. "Büyük insanların tarihi her zaman bir şehitlik: Ya yüce insan ırkının eziyetlerine uğrarlar ya da kendi yüceliklerine kurban olurlar" diyordu Heine. Fransız şair Lamartine'in şu dizesini alıntılayarak: "Her dâhi bir şehittir."[88] Schopenhauer, "ıstırap"ı "dehanın şehadetinin esası" olarak tarif ederek kapsamı daha ileri bir boyuta taşıdı. Dâhilerin, genellikle dünyanın gözünde "faydasız" ve "verimsiz" görüldüğünü ileri sürüyor ve kendilerini "vahşi duygulara ve mantıksız tutkulara kaptırmalarının, sıradan insani ilişkiler kurmalarına engel olduğunu" söylüyordu.[89] Dâhiler, çok fazla hissediyor, çok fazla görüyor ve diğerlerinin görmedikleri şeyleri de görüyorlardı. Schopenhauer daha sonra bu konuyu ilerleterek ekler: "Dâhi, aynı dünya önlerinde duruyor olmasına rağmen [sıradan insanlardan] farklı bir dünya algılar."[90] Dâhinin, yaratımlarını açığa çıkaran, nüfuz etme ve sezme kapasitesiydi ve açığa çıkararak kefaretini ödüyordu. Dâhi, bütün şehitler gibi başkaları eserinden huzur bulsun, iyileşsin ve ar-

88. Heine alıntısı, Honour, *Romanticism*, s. 256-258. Lamartine'in *Méditaions poétiques* (1820) alıntısı, Pascal Brissette, *La Malédiction littéraire: du poète crotté au génie malheureux*, Presses Universitaires de Montréal, Montréal, 2003, s. 302.

89. Arthur Schopenhauer, *World as Will*, Cilt 1, s. 190-191.

90. Schopenhauer, *World as Will*, Cilt 2, s. 376. Schopenhauer'ın eserinin ilk cildi 1819'da yayımlanmıştır; birinci ciltteki konuların detaylandırıldığı ikinci cilt ise 1844'te basılmıştır. İkinci cildin 31. Bölümü "On Genius" [Deha Üzerine] başlığını taşır.

zularının huzursuzluklarından kurtulsun diye çile çekiyordu. Dâhi kendini feda ediyor ve bu sayede körler görebiliyordu.

Tıpkı çarmıhın üzerinde inkâr edilen ve yalnız bırakılan, hatta babası tarafından bile terk edilmiş hisseden Mesih gibi dâhinin şehitliği de acı bir reddetme ve inkâr gerektiriyordu. Dâhinin çağdaşları tarafından yabancılaştırılması ve sözde yanlış anlaşılması, yaşamı boyunca takdir görmeyen veya küçümsenen, anlaşılamamış deha üzerine güçlü bir Romantik kinayenin konusudur. Kinaye, aslında özellikle tamamen yok sayılmasa da faziletleri değersizleştirilen kadınların adalet isteklerinde kendini gösterir. Madame de Staël'in *Corrine* (1807) romanının kadın kahramanı, Staël'e bariz bir benzerlik gösteren bir dâhi, anlayışsız bir dünyada zeki bir kadının halini temsil eder.[91] Bu, cinsiyete bağlı olmayan Romantik bir temaydı. "Toplum içinde dâhi olmak genellikle sıkıntılı bir durum olduğundan, deha insanlarının uğraşları, zevkleri ve şevkleri, hayatın suni alışkanlıklarıyla uyumsuzluk içindeydi." Geleceğin Başbakanının babası ve deha insanlarının karakteri hakkında önemli bir kitabın yazarı Isaac Disraeli böyle belirtiyordu.[92] Bu sıkıntı başlı başına acı vericiydi ve dâhilerin kendi yeteneklerinin tam anlamıyla farkına varmalarını engelleyecek düzeyde ileri etkileri olabilirdi. On dokuzuncu yüzyılda Romantik deha inanışının popülerleşmesinde kritik rol oynayan, *Kahramanlar* isimli etkileyici eserin yazarı Thomas Carlyle için İskoç şair Robert Burns böyle bir vakaydı. "Devasa özgünlükte bir adam" ve döneminin "en yetenekli Britanyalı ruhu" olmasına rağmen Burns'ün kısa trajik hayatı büyük ölçüde kendi yeteneklerini fark etmesine engel olan bir yoksulluk ve unutulmuşluk içinde geçti. Carlyle, son yıllarında biraz tanınmaya başlamasının, vadesinin dolduğunu hisseden Burns'ün mahvı olduğunu ileri

91. Ayrıntılı bir analiz için bkz. Kathleen Kete, *Making Way for Genius: The Aspiring Self in France from the Old Regime to the New*, Yale University Press, New Haven, 2012, Bölüm 2.

92. Isaac Disraeli, *The Literary Character of Men of Genius Drawn from their Own Feelings and Confessions*, Der. Benjamin Disraeli Frederick Warne and co., Londra, 1850, yeni baskı, s. 50. Eserin ilk baskısı 1818'de yapılmıştı.

sürer. Huzurunu bozan ve çalışmasını bölen "aslan avcıları", edebi aslana gizlice sokulmaktaydılar. Onlar, "Burns için felaket ve ölüm oldular".[93]

Carlyle'ın, Burns'ün hem tanınmamasından hem de tanınmasından yakınması, sürekli göz önünde olan ama gerçek anlamda hiç görülmeyen modern şöhret ikilemini çok fazla andırır. Romantik bir kahraman olan Rousseau da on dokuzuncu yüzyılda Byron ve Beethoven gibi benzer bir durumdan yakınır. Eşi benzeri görülmemiş alkışların baskısı –Byron ve Beethoven gibi dâhilerin hayatları boyunca özel bir seviyede deneyimledikleri baskı– göz önüne alındığında onlarınki bir noktada gayet doğal bir tepki. Orijinal dehanın tanımı gereği dâhi, bir orijinal, eşsiz, tek ve türünün tek örneğiydi. Beethoven, hamisi Prens Lichnowky'ye, dehanın yeni aristokrat haklarını arsızca açıklarken ortaya koyduğu gibi şöhret piyasasında paha biçilmez değerdeydi:

> Prens! Seni sen yapan bir tesadüf ve doğumundur. Beni ben yapansa bizzat kendimim. Prenslerden binlerce olmuştur ve olacaktır. Beethovendan sadece bir tane var.[94]

Ancak bu eşsizlik değerli olduğu kadar dramatik bir soyutlama da yaratabilirdi. Romantik resim sanatı, "yalnız dâhi"yi sık sık ayrıksı, soyutlanmış ve belirgin göstererek bu pozisyonu vurgulamıştır. Ayrıca meraklı gözlerini, mamur bir edebi baskıya maruz bırakılan dâhilerin özel hayatlarına dikenler için de böyle yapılmış olabilir.[95] Byron'un orijinalliğinin teşhiri –bir sürü evli kadınla ve üvey kız kardeşiyle birlikte olmasının katkısıyla– Londra'nın dışına da ulaştı; skandal ve şöhret Avrupa boyunca ona zarar verecek şekilde peşinden

93. Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship*, s. 188-195.
94. Beethoven alıntısı, Leo Braudy, *The Frenzy of Renown: Fame and Its History*, Oxford University Press, New York, 1986, s. 426.
95. Bu bakış açısı David Higgin'in başarılı çalışmasında sunulmaktadır. David Higgin, *Romantic Genius and the Literary Magazine: Biography, Celebrity, and Politics*, Routledge, Milton Park, 2005.

geldi.[96] Byron, nüfuz sahibi insanlarla ilgili (sözde) Aristotelesçi yaklaşıma başvurduktan sonra bizzat şöyle belirtti:

> Bir Dâhi olsam da olmasam da arkadaşlarım kadar düşmanlarım tarafından ve birden çok dilde ve ülkede böyle nitelendirildim, hem de varlığımın çok uzun bir süresi boyunca. Dâhiliğim hakkında bir şey söyleyemem ama melankolimin "giderek arttığını ve azaltılması gerektiğini" söyleyebilirim. Peki ama nasıl?[97]

Byron, melankolisinin şöhretinin bir ürünü olduğunun farkındaydı. Yine de bu farkındalık onun hassas durumunun evrenselleşmesine mani olmadı. Dâhilerin deliliğe ve umutsuzluğa kapılmaya doğuştan yatkın ve şairlerin, ister keşfedilsin ister keşfedilmesinler hayal kırıklığı, anlaşılamama, ilgisizlik ve kayıtsızlığa özellikle mahkûm "mimli bir ırk" olduklarını iddia ediyordu. Dâhilerin çok tanındığı ve yeterince tanınmadığı hakkındaki eşzamanlı bu iki yakınma, aslında bir seviyede gelişmeye başlayan şöhret kavramına karşı sahici bir tepkiydi. Ama aynı zamanda bir çelişki ve tavırdı, dünyanın yasalarını belirleyecek dâhilere ihtiyaç duyan ve yokluklarında umutsuzluğa kapılanlara bir itirazdı. Dâhi, çilekeş bir şehit miydi insanlığın efendisi mi? Birçokları tarafından yabancılaştırılan bir birey mi yoksa onların gözbebeği mi? Romantikler asla emin olamadılar çünkü her iki şekili de istiyorlardı.

Bu da sadece dâhi yığınlarının yaratılmasıyla mümkündü. Ve Carlyle'ın ileri sürdüğü üzere, "Dâhi olmanın birinci koşulu tezatlıklar içinde yetişmektir... canlı tohum kendini ağır topraktan dışarı iter".[98] Romantik deha, harici ve dahili çelişkilerle çalışarak kendini böyle gübreledi. Dışarıda ayağını kay-

96. Fred Inglis, *A Short History of Celebrity*, Princeton University Press, Princeton, 2010, ş. 62-70.

97. George Gordon, "Detatched Thoughts", *The Works of Lord Byron, in Verse and Prose*, Der. Fitz Green Halleck, Silas Andrus, Hartford, 1846, s. 270; Felluga, *Perversity of Poetry*, s. 116.

98. Thomas Carlyle, "Count Cagliostro: In Two Flights", *Historical Essays*, Der. Chris R. Vanden Bossche, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2002, s. 35.

dırmaya hazır düşmanları olduğu kadar içeride de kendi kılıfına bürünmüş büyüyen tehlikeli bozulmalar ve çelişkili güçler vardı. Bu tehditler içinde en yaygın olanı dâhinin ayrılmaz bir parçası gibi görünen delilikti. Schopenhauer, dâhinin çektiği ıstırapların sürekli değişimin deliliğe intikal etmesinin, sadece "büyük isimlerin" (Byron ve Rousseau'dan örnekler veriyordu) biyografilerindeki gibi belirgin olmadığını ancak geleneksel düzenlemelerde güçlü teşhir edildiğini açıklıyordu. "Akıl hastanelerine sık sık yaptığım ziyaretlerde, yetenekleri aşikâr bireyler bulduğumu belirtmeliyim." Bu, ona göre "deha ve delilik arasındaki doğrudan bağlantı"nın kanıtıydı.[99] Fakat bundan da öte, patolojik dehanın o dönemde tıbbi ve psikolojik araştırmalarının önemli bir konusu olmaya başladığının bir işaretiydi.[100] Laboratuvar ve akıl hastanesinin dili, her zaman Romantik bir üslupta olmasa da her şeye rağmen genel bir kanıyı tasdikleme gayretindeydi: deha ve deliliğin zorunlu bir bağlantısı olduğunun. Akli dengesizlik, dâhinin şehadetinin asli bir boyutuydu. Deha bir lütuf olduğu kadar bir lanetti de.

Romantikler, deha ile delilik arasındaki uzun süreli ilişkiyi vurgulamak ve öne çıkarmak için onun imajını geliştirdiler, ona yeni bir stil ve "görünüm" verdiler. Kara kara düşünmekte olan, karışık saçlı ve yabani bakışlı bir Beethoven, Rönesans'ın ağırbaşlı ve azap verici hayali melankolisinin yerini aldı, takıntılı halde didinen bir Byron *furor poeticus* çılgınlığına vekalet edebilirdi. Romantikler, Tasso'nun resmini kullanarak aktardıkları bilgiden ve insanlık tarihi boyunca zulme uğrayan dâhiler bularak geçmiş üzerinde kendi bağlantılarının izini bırakmaktan memnunlardı. Zira aynı zamanda bunun artılarından da faydalandılar, tarihin de yardımıyla kendi imgelerini geliştirdiler. Çünkü deha ile delilik arasındaki bağlantı, gördüğü görüntülerle göklerin sesini aktaran seçilmiş kişi, şair veya peygamber veya transa geçmiş bir falcı hakkında eskiden beri

99. Schopenhauer, *World as Will*, Cilt 1, s. 191.

100. Felluga, *Perversity of Poetry*, s. 13-32; George Becker, *The Mad Genius Controversy: A Study in the Sociology of Deviance*, Sage, Londra, 1978, s. 21-75, Bölüm 5 vd.

süregelen ilişkiyi ima ediyordu. Delilik, dehasının esiri olanların daha büyük bir gücün idrakine vardıklarını ileri sürerek, bir tür ele geçirilme veya büyülenmeyi simgelemeye devam etti.[101]

Yine de deliliğin içinde kutsal ve şeytani olanı ayırt etmenin hiç kolay olmaması gibi çelişkiler vardı. Kişinin zihnine hükmeden hayalet, bir dâhi için bir melekten değil Tanrı'nın sözü yerine Şeytan'ın sözünü ileten bir iblisten geliyor olabilirdi. Romantikler bu olasılıkla doğrudan yüzleştiler. Charles Baudelaire, Delacroix'nın Tasso tablosuna gözlerini dikti ve bu keşmekeş içinden bir kanıya vardı, "sağlıksız bir ağıla hapsedilmiş, tepesine üşüşen hayaletler tarafından lanetlenmiş", kendinden geçirici ölçüde kahkahaları, endişeleri ve korkuları ve garip inlemeleri zindanının duvarlarında yankılanan bir dâhi gördü. Halüsinasyonları ve şeytani ayartmaları iyi bilen Baudelaire, tabloyu bir ruh mücadelesi, hayal gücünün gerçeklikle savaşı olarak yorumladı.[102] Büyük Romantik şair, İtalyan Leopardi de Tasso'nun duruşundan bir deha –ve bir dâhi– saptadı. *Dialogo di Torquato Tasso e del suo gemio familaire* eserinde, hayallere kapılmış bir insanın metaforunu göstermek adına Leopardi hapsedilmiş ozan ile vasi ruhu (*sue genio familaire*) arasındaki bir diyaloğu aktarır, hücresinde şeytan tarafından ayartılan azizin Romantik bir sunumu. Tasso ilk başlarda dehasının bir teselli kaynağı olduğunu düşünür. "Zihnim kendi kendisiyle konuşmaya alıştı" diye itiraf eder uzun bir konuşmanın neticesinde. "Neredeyse kafamın içinde tartışan insanlar varmış gibi hissediyorum." Fakat Tasso, onu çağırabilmek için dehanın normalde nerede bulunduğunu soruşturmaya başlayınca, hayaletin aslında kendi zihninin bir uydurması olduğu orta-

101. Bir araştırmacı, "deha kavramını sarmalayan yarı-dinsel özellik, deha ile delilik arasındaki ilişkinin köşe taşını oluşturur" gözleminde haklıydı. Becker, *Mad Genius*, s. 21.

102. Baudelaire, "Sur Le Tasse en prison d'Eugène Delacroix", *Les Fleurs du Mal*. Baudelaire, Delacroix'nın ve özellikle de bu tablosunun büyük bir hayranıydı. Rebecca M. Pauly, "Baudelaire and Delacroix on Tasso in Prison: Romantic Reflections on a Renaissance Martyr", *College Literature* 30, Sayı 2, Bahar 2003, s. 120-136.

ya çıkar. "Daha anlayamadın mı?" *In qualche liquore generoso*, cevabı gelir hemen. "Sağlam bir içkinin içinde."[103] Kuvvetli ruhları mesken tutan bir hayalet –ya da ucuz bir afyon– bu da değişik bir türde şişe içinde bir *genie*, bir arzuyu yerine getirmek için dâhiyi avlayan, yaratıcı zihnini bulandıran karanlık bir deha.

Leopardi'nin çağrısı, Baudelaire'in şiirsel hayalet gözlemi gibi kesinlikle münferit bir olay değildi. Romantik sanatçılar, vahşi ve korkunç şeylere meyilli oldukları için sık sık ruh çağırır. Afyon ve haşhaş gibi zihni başkalaştıran ilaçlara düşkünlükleri nedeniyle de ara sıra bu ruhları gördükleri olurdu. Birçoğu ezoterizme ve büyüye açıkça ilgi gösteriyordu. Hatta sadece edebi anlamda ruhlara başvurduklarında bile gerçek farz edilen bir şeyleri ima eder gibiydiler, aramızda ve içimizde pusuya yatmış bir güçler âlemi, kötü, korkutucu ve uğursuz güçler, sadece deliliğe değil sapkınlık, ölüm ve suça da teşvik eden kışkırtıcı güçler. Dehanın etrafından kötücül deha da gezinmekteydi.

Romantikler aslında eski bir yaratığı yeniden keşfettiler. Mazinin gece karanlığından çağırarak ona yeni bir isim verdiler. Eleştirmenler meseleyi görmezden gelmeye meyilliydiler ama Romantik kötü ikiz (*doppelgägner*) modern kıyafete bürünmüş şeytani bir melek veya *daimon*, asırlardır insanoğlunu peşindeki bir figürün daha yakın zaman tekerrürüydü. Kelime ilk kez 1796'da Almanya'da şair Jean Paul tarafından, gerçek anlamı "çift-giden" ve kısa zamanda benliği gölgeleyen ruhsal bir ikizi tanımlamak için kullanıldı.[104] Heinrich Heine'nin bu isimdeki şiiri –bestecinin öldüğü yıl, 1828'de Schubert sayesinde rahatsız edici şekilde müziğe başlamıştır– belki de bu

103. Giacomo Leopardi, "Dialogo di Torquato Tasso e del suo genio familiare", *Operette Morali: Essays and Dialogues*, Çev. ve Giriş Giovanni Cecchetti, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1982, s. 166-183.

104. Jean Paul aslında romanı Siebenkäs'ta iki terim kullandı, Tıpkısınınaynısı (*Doppeltgänger*) ve Çiftgiden (*Doppelgänger*), ilk kelimeyi bugün bizim ikinci kelimeyi kullandığımız anlamda, kelimeye aslının ikizi manasında kullanmıştır. Paul Fleming, "Doppelgänger/Doppeltgänger", *Cabinet* 14, Yaz 2004.

konuda en bilinen örnektir, ölen sevgilisinin evi önünde, gecenin sükûnetinde kıvranmakta olan çiftini bulan bir adamın karanlık anlatımı. Bu yaygın bir Romantik yöntem, örneğin E. T. A. Hoffman, *The Devil's Elixir* (1815-1816) romanında, kitabın kahramanı kapüsen rahibinin yoldan çıkmasına sebep olan bir çift-gideni, şeytanı, deliliği ve kötü kaderi sembolize etmek için kullanmıştır. Goethe, otobiyografisi *Dichtung und Wahrheit*'te çift-gideniyle at sırtında kendisine doğru gelirken karşılaştığından bahseder ve Shelley de büyücü Zoroater hakkında *Prometheus Unbound* isimli kitabını yazarken bu figürü kullanır, "Zoroaster, kendi suretiyle bahçede gezinirken tanıştı" ve onun sayesinde kendi dünyamızın ötesinde, kem bir dünyaya dair bir fikir edindi:

> Mezarın altında, nerede yaşanır
> Düşünen ve yaşayan her şeyin iki gölgesi
> Ölüm onları bir daha ayrılmayacak şekilde birleştirene kadar...
> (Sahne 1.197-199)

Ve Mary Shelley'nin başyapıtı, *Frankestein, Or the Modern Prometheus* romanında –kısmen kocası Shelley'nin işbirliğiyle yazılmış– Dr. Frankestein'ın ikinci kişiliği ve alt benliği olarak işlev gören, gözü dönmüş kendi zihninin eseri bir yaratık ile çift-giden konunun merkezinde yer alır.[105]

Frankenstein'ın soyunun, derin bir bilim ve doğaüstü gizemlerle birleşen "ateşli bir taşkınlık"ın ürünü olması, onun "korkunç hayal gücü"nden üremesi önemlidir.[106] Çift-gidenin prensip olarak herhangi birinde belirebilmesine karşın Romantik yazarları özellikle kötücül dehanın tehdidi altındaydılar. Yaratıcılık, hayal gücü ve sezgisel güçler bir dâhiye

105. *Frankenstein* ve diğer metinlerde Shelley'nin katkısı üzerine bkz. Mary Shelley (Percy Shelley ile birlikte), *The Original Frankenstein*, Der. ve Giriş Charles E. Robinson, Vintage, New York, 2009.

106. Marie Hélène Huet, *Monstrous Imagination*, Harvard University Press, Cambridge, 1993, özellikle s. 132; John Hope Mason, *The Value of Creativity: The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Ashgate Publishing, Burlington, 2003, s. 1-4.

peygamber özelliği bahş edebileceği gibi onu yoldan da çıkarabilirdi. Tıpkı Viktor Frankestein'ın bahsettiği, kendi "koruyucu meleği"ni sindirip, ona hâkim olarak her şeyi yaptırabilecek "şeytani etkili, yıkım meleği" gibi.[107] Çocukluğunda gizem düşünürlerinden (Agrippa, Albertus Magnus, Paracelsus) etkilenen Frankestein'ın yeni ilgi alanı, genç bir yetişkinken Bavaria, Ingolstdst Üniversitesi'nde birçok Alman için dehanın hayati kuvveti olan *Lebenskraft*, yaşam kuvveti üzerine araştırmalar yaptığı sırada derinleşti. "Bundan dolayı sık sık kendime soruyordum, yaşamın prensibi süreğen miydi? Cesur bir soruydu ve daima bir gizem olarak değerlendirilmişti oysa korkaklık ve kayıtsızlıkla incelemelerimiz kısıtlanmış olmasa bu gizemi çözmenin eşiğine ne kadar yaklaşabilirdik."[108] Usanmak bilmez Frankestein, dehanın yaşam gücünü kontrol etmeyi ve bizzat yarattığı korkunç varlığı dünyaya salmayı başardı.

Yanlış yönlendirilen aklın tehlikeleri üzerine bir kıssa olan *Frankestein*, dehanın yıkıcı gücünün potansiyeli hakkında bir beyin jimnastiğidir. Aslında, Fransız İhtilali ile öne çıkan bir dizi temadan sadece biridir, durumun zorunluluğunun altını çizebilecek bir vaka. Karl Grosse'nin 1791-1795 yılları arasında yazdığı ve isabetli şekilde *Der Genius* adını verdiği eseri, İngilizce'ye *Horrid Mysteries* [Korkunç Gizemler] başlığıyla çevrilmiştir ve Maistre'nin, Robespierre'nin "şeytani dehası"na atfettiği türden bir vahşet ihtilaline yol açmak için kötücül bir dehanın kurduğu entrikaları anlatır. Grosse'nin romanı, Maistre'nin tercih ettiği komplo teorileri gibi 1770'lerde Alman üniversite şehri Ingolstadt'ta radikal Aydınlanmacılar –Baveryalı İlluminati* diye bilinen topluluk– tarafından düzenlenen

107. Mary Wollstonecraft Shelley, *Frankenstein, or the Modern Prometheus*, Der. Susan J. Wolfson, Longman, New York: 2007, s. 201-202. Bu kısım, 1831'deki gözden geçirilmiş baskıda eklenmiştir.
108. A.g.e., s. 32.

* İlluminati, (Latince illuminatus kelimesinin çoğulu, anlamı: aydınlanmışlar) tarihteki adıyla Bavyeralı İlluminati, batıl inanca, ön yargıya, dinin sosyal hayat üzerindeki etkisine, iktidarın kötüye kullanımına karşı Aydınlanma çağı döneminde 1 Mayıs 1776'da kurulmuş bir topluluktur. Kimilerine göre halen faal olan bir örgüttür ve dünyadaki birçok siyasi, askeri ve ekonomik olayın sorumlusudur. (ç.n.)

gerçek bir komployu konu ediniyordu. Dr. Frankenstein'ın yarattığı canavara hayat verdiği şehirde geçiyor olması da tesadüf değildi. Bu konuların hepsindeki ortak nokta belliydi. Deha –kötücül deha– hiddetli, yıkıcı bir canavara hayat veriyordu. Yaratıcı'nın gücü aynı zamanda yok edici bir güçtü.

Napolyon da benzer şekilde uyarıcı bir gayeyle hareket ediyordu. Özellikle İngiltere'de –Fransa'nın Napolyon Savaşları boyunca ezeli rakibi– Korsikalı general, bir insanın yüksek mevkilerden nasıl düşülebileceğine örnek teşkil eden, şeytani bir dâhi ve zorba olarak kötüleniyordu. Coleridge, *Biographia Literaria* (1817) eserinde bu bilinen iddianın mükemmel bir tasvirini yapmıştır; "kargaşa dönemlerinde yönetici dehada, insanlarının kaderi, felaketin ruhu olarak öne çıkmak, günü kurtarmak için eskiden bilinenleri yok etmek ve rüzgârın bulutları dağıtıp yönlendirdiği gibi kralları ve krallıkları değiştirmek vardır."[109] Napolyon, Kral Nemrut'tan* bu yana dünyaya sinsice yanaşan "İnsanoğlunun ulu avcıları"ndan biriydi. Coleridge onu sıklıkla Şeytan'a benzetiyordu.[110] Diğerleri daha bağışlayıcıydılar. "Şeytan ya da Melek, ne fark eder!" diyordu Victor Hugo. Napolyon'un dehası çok yönlüydü ve böyle karşıtlıklar barındırıyordu. Hugo, onun bir sanatçı, savaşın Michelangelo'su, başka Romantik dâhilere de musallat olan eylemsizlik, yanlış anlaşılma ve sıradanlıkla rekabet etmeye zorlanan hayalperest ve yaratıcı bir adam olduğunu söylemekten çekinmiyordu. Ya da destekçileri böyle düşünüyordu. Katı bir muhalif, Chateaubriand, Napolyon'u, hayal gücü yüksek,

109. Samuel Taylor Coleridge, *Biographia Literaria, or Biographical Sketches of my Literary Life and Opinions*, Der. James Engell ve W. Jackson Bates, Princeton University Press, Princeton, 1983, s. 32-33.

* Nemrut, Genesis'e göre Nuh'un torunu ve Sümer (Shinar) kralıdır. Tanah'a göre güçlü bir kişi ve yetenekli bir avcıdır. Tevrat dışı kaynaklara göre Babil Kulesi ile bağlantılı ve Yehova'ya karşı duran bir kraldır. Kalıntıları Nemrut Dağı'nda bulunan Nemrut Krallığı ile bir ilgisi yoktur. (ç.n.)

110. Coleridge'in *Lay Sermons* eserinden alıntılanan satırlar için bkz. Simon Bainbridge, *Napoleon and English Romanticism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 32. Bainbridge, Coleridge'ın karmaşık ve değişken Napolyon görüşleri konusunda son derece başarılı.

çöküşü trajik olan "eylem halinde bir şair" diye tasvir ediyordu.[111] Coleridge bile iktidarının başlarında "Şair Bonapart"a saygı duyabilirdi.[112]

Napolyon'un büyük bir öngörüye ulaşmak için çırpınan özgürlükçü bir sanatçı imajı –ki ancak kader ve etrafındakiler tarafından engellendi– uğradığı bozgunun ardından, birçokları için asil mücadelenin ve parçalanan hayallerin simgesi haline gelmesiyle yaygınlaştı. Bu benzetme sanatçılar açısından gurur vericiydi –görünüşe göre Napolyon da onlardan biriydi!– ama aynı zamanda, büyük oranda hem Romantiklerin hem de bu akımı eleştirenlerin dehanın kısmeti hakkında meyilli olduğu inancı temsil ediyordu. Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni* içinde gözlemlediği gibi orijinal biri olmak adına yıkmak, kalıpları takmamak, kendi bildiğini okumak, daima etrafındaki dünyaya karşı dâhiyi garipleştiriyordu. Sezgi ve öngörü sahibi insanlar aracılığıyla işleyen karanlık bir deha, bir çift-giden ya da uğursuz bir yıldız benzeri güçler, onu kimsenin cesaret etmediği yerlere götürebilirdi. Bu, dâhinin ayrıcalığıydı lakin aynı zamanda lanetiydi de.

Düşünce, Napolyon'un kuyrukluyıldızının dünya tarihinin yüksekliklerinde aşağı doğru kaymasından, ruhun daha diplerinde bulunan daha hassas bölgelere kadar çeşitli şekillerde kendini belli ediyordu. Dâhilerin "orijinal" olması ayrıca "ucube" olmaları anlamına da geliyordu, anormal, canavar, norm dışı. Byron'ın doğuştan yumru ayakları, karanlık, içsel bir enerjiyi açığa çıkartır duran seks yaşamındaki skandallar kadar bu şüpheli ayrıma dikkat çekti. Sürekli başkalarının karılarıyla, kendi akrabalarıyla ve fısıltılara göre başka erkekler de yatan bu adam, diğerlerine benzemiyordu. Tabuları çiğniyor, doğanın açıkça çizdiği sınırları geçiyordu. Garip, tuhaf, acayip biriydi. Cinsiyet ve cinsellik tarihçileri, dehanın, ağırlıklı olarak erkeklere atfedilen, eril enerjiyle beslenen bir olgu şeklinde

111. Hugo ve Chateaubriand alıntısı, Jean-Baptiste Decherf, "Napoleon and the Poets: The Poetic Origins of the Concept of Charisma", *Studies in Ethnicity and Nationalism* 10, Sayı 3, Aralık 2010, s. 362-376.

112. Bainbridge, *Napoleon and English Romanticism*, s. 24-26.

değerlendirilmesine rağmen aslında dâhilerin bir dizi "dişil" özelliğe sahip olduğuna inanıldığını belirtirler. Sözde havailikleri ve öz-denetim yoksunlukları, "ateşli" ve histerik nöbetleri, yüksek hassasiyetleri ve duygusal kapasiteleri genellikle onlarla benzer bir doğurganlık, verimlilik ve etken bir hayal gücünü paylaşan kadınlara özgü özelliklerdi.[113] Coleridge'ın, "yüce bir akıl çift cinsiyetli olmalıdır" iddiası, dâhinin cinsiyetler arasındaki imtiyazlı yerini, farklılıkların altını çizmek ve ayrıca "sapkınlık" meylini vurgulamak için kullanılabilecek bir konuma getirdi.[114] Bu benzer özellikler ileride daha yüksek sesle dillendirilecek bir şüpheyi açığa çıkardı: Dâhiler –ister Oscar Wilde ve Marcel Proust gibi kadınsı züppeler ister George Sand ve Gertrude Stein gibi erkeksi kadınlar olsun– homoseksüelliğe veya cinsel sınırları zorlamaya bariz bir eğilim gösteriyorlardı.[115]

Dâhilerin cinsellik ve cinsiyetle ilgili normlara karşı çıkma eğiliminde oldukları iddiası, daha genel bir mezvunun tekerrürüydü. Onları, sanat ve bilimde basmakalıp düşünmeye karşı çıkmaya yönlendiren aynı cesaret ve özgünlük, yerleşik düzene karşı daha geniş bir isyankârlığa yol açabilirdi. Bu anti sosyal yatkınlık aynı şekilde daha tehlikesiz şekillere –kibar bir antikalıktan, tuhaf kılık kıyafete ve zararsız züppe tavırlara kadar– bürünebilirdi.[116] Ancak daha sapkın bir davranış hatta bir ayartma oldu. Dehanın doğuştan yatkın olduğu akli dengesizlik, hafif bir nevroz veya takıntıya ya da son noktası suç işlemek olan çok daha tehlikeli bir "ahlaki deliliğe" sapla-

113. Christine Battersby, *Gender and Genius: Towards a Feminist Aesthetics*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 1989, s. 6-10, 18, 86-92; Andrew Elfenbein, *Romantic Genius: The Prehistory of a Homosexual Role*, Columbia University Press, Columbia, 1999, s. 27-35.

114. Elfenbein, *Romantic Genius*, s. 27.

115. Elfenbein, *Romantic Genius*, s. 1-8 vd; Lucy Delap, *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 249-292.

116. Dâhi, orijinallik ve acayiplik arasındaki bağlantı için bkz. Miranda Gill, *Eccentricity and the Cultural Imagination in Nineteenth-Century Paris*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

nabilirdi.[117] Aslına bakarsanız delilik, sapkınlık ve suç, ileride tıbbi açıdan dehaya has bulgular olarak değerlendirilecekti. Ve aynı özellikler, suç uzmanı zihinleri öne çıkaran ve suç faaliyetlerini estetikleştiren on dokuzuncu yüzyıl suç edebiyatıyla dört başı mamur hale geldi.[118] Bu metinlerdeki kötülük bir sanat biçimi ve daha genel olarak suç, yüceliğin bir ayrıcalığı oldu. Balzac'ın *Père Goriot*[*] kitabındaki suç üstadı, kendisini "şair" gören bir dâhidir ve Sherlock Holmes'un kurnaz düşmanı Prof. Moriarty "Suçun Napolyonu, bir dâhi, bir filozof, soyut bir düşünürdür."[119]

Doğrusu bu ilgi çekici belirtiler kurgusal suç sahnelerine ve doktorların tanısal verilerine dönüşmeden önce de deha ile sınırları aşma arasındaki ilişki şairler, düşünürler ve Romatikler tarafından araştırılıyordu. *Rameau'nun Yeğeni*'nde geçen, "büyük bir suçluyu reddetmek kesinlikle imkânsızdır" iddıasına hep birlikte itimat ettiler. Bu eserin ilk çevirisini ve baskısını kontrol eden Goethe, kendi eseri *Faust*'u yeniden yazarken, hikâyesinin saygın kahramanını, tam bilgeliğe ulaşmak uğruna yüzünü bilimden Mephistotheles'e ve büyüye dönen biri yaparak aynı inancı eserinin temel konusu yapmıştır. Mephistoteles, tabii ki şeytanın bir başka yüzüdür ve Faust'a istediği şeyi verir ancak bunun bedeli ölümlü ruhu ve masum hayatlardır. Anlatılan bu bahis, Goethe'nin kendisi için dediği bir cümleye atfedilir: "Yazar olarak tahayyül edemeyeceğim hiçbir suç yoktur."[120] Her insanın içinde kötülük gizlenebilir

117. Deha ve takıntı konusu üzerine başarılı bir çalışma için bkz. Lennard J. Davis, *Obsession: A History*, University of Chicago Press, Chicago, 2008.

118. Deha ve suç üzerine tıbbi yaklaşım için Bölüm 5'e bakınız. Yüce insanlara tanınan bir ayrıcalık olarak "suçu estetikleştirerek yazma" ve "güzel sanatların bir dalı olarak suçun yükseltildiği edebiyatın" doğuşu üzerine bkz. Foucault, *Discipline & Punish*, s. 68-69.

[*] Honoré de Balzac, *Goriot Baba*, Çev. Feriha Özgörmez, Dionis Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)

119. Sir Arthur Conan Doyle, "The Final Problem" (1893), *The Complete Sherlock Holmes*, Giriş Loren D. Estleman, Bantam Classics, New York, 1986, s. 471.

120. Bu cümle, İngilizce ve Almanca tanınmış kaynaklar tarafından sıkça Goethe'ye atfedilir ancak ben orijinalini bulamadım ve bu nedenle uydurma olabileceğinden şüpheleniyorum.

ama dâhilerin hayallerinde ve yaratıcı becerilerinde daha fazla serpilir. Romantizm sempatizanı Ralph Waldo Emerson'ın Napolyon örneğiyle yakınlarda açıkladığı üzere, "Akıl için suç teşkil edecek hiçbir şey yoktur".[121] Her şey akılcı ve rasyonelleştirici bir zihin tarafından haklı gösterilebilir.

Gelgelelim deha vakasında, basit bir yaratıcı vicdandan daha fazlası risk altındaydı. Dâhiler ayrıcalıklı insanlar olduklarından, ayrıcalıklı insanlar tanım gereği sanatta olduğu gibi ahlak açısından da imtiyazlıydılar. Hegel'in kendi düşünsel yüksekliğinden gördüğü üzere, "kudretli bir kişi, masum çiçekleri ayaklarının altında ezmek ve yoluna çıkanları yok etmek zorundadır."[122] Bazılarına göre suç, bir ayrıcalık ve yücelik için yerine getirilmesi gereken görevdi, yıkım vahşetiydi fakat sonunda tüm vasıtaları aklanan daha yüksek bir yaratımın da ön koşuluydu. Kendi başına buyruk dâhiler, sıradan insanları bağlayan tüm yasalardan üstündü. Kendi kurallarını takip ediyorlardı.

Oysa böylesi istisnai ayrılcalıklar, istisnai yükleri ve acıları da barındırıyordu. Napolyon ve Faust dramaları bu noktanın altını çiziyordu. Eserlerindeki canlılık ve sanat bulanıklaştı, her iki figür de sürekli yeniden düzenlenerek ve anlatılarak, ortak bir insanüstü gayreti paylaştıkları Prometheus gibi örnek tipler oldular, efsanevi bir konum ve efsane statüsü kazandılar. Prometheus da bir suçluydu ve başkalarına yardım edebilmek için yasaları çiğneyen Romantik kahramanlardan farksızdı. İnsanoğlunun iyiliğin için tanrılardan çalarak gösterdiği küstahlığın bedeline katlanırken tamamen asildi. Ne var ki aslında aklanmalıydı. Prometheus'a özgürlük. Bu isimde bir oyun yazan Shelley, Milton'un *Paradise Lost*'unda bahsedilen Şeytan için de hemen hemen aynısını söylemişti.[123] Shelley, düşmüş

121. Ralph Waldo Emerson, "Experience", *Essays and Lectures*, Der. Joel Port, Library of America, New York, 2009, s. 488-489.

122. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History*, s. 89.

123. Byron için başkaları da şöyle dedi: "içindeki şeytanla iyi bir anlaşması olan, yüce bir deha...", Higgins, *Romantic Genius*, s. 35. "Şeytani Kahraman" olarak Byron için bkz. Felluga, *Perversity of Poetry*, s. 81-87. Shelley'nin oyunu, *Prometheus Unbound*, ilk kez 1820'de yayımlanmıştır.

meleklerin en yücesi olan Şeytan'ın, Tanrı'nın gözünden düşmüş ahlaki bir varlık, "mükemmel olabilmek için zorluklara ve eziyetlere azimle göğüs geren" acıklı bir örnek olduğunu iddia ediyordu.[124] Ve tabii Şeytan işlediği suçlar için affedilirse kesinlikle Faust da Byron'a göre "düşmanlarının kemiklerini dünyaya saçmış" ve sürüldüğü adada dehasının esaretinde çürümüş olan Napolyon da kurtarılmış olmalıydı.[125] Napolyon mezarlarında daha çürümeden yatan milyonlarca insan için bir acıma ve hayranlık nesnesi oldu. Söylendiğine göre sadece insanlarına liderlik etmek, onları kurtarmak için çabalayan bir dâhiye engel olunmasına dair üzücü bir vaka.

Peki Şeytan'ı azize çevirebilen bu tutarsız kuvveti tekrar nasıl değerlendirmeli? İnsanları peygambere ve suçu sanata dönüştüren, reddetmeyle hükmeden ve umutsuzlukla yükselen bu özgün güç. Nihayetinde deha insanlarının sahip olduğu şey neydi? Onları ne ele geçirdi? Hangi iblis olabilirdi? Bu soruları eskiler ileri sürmüştü ve Hıristiyanlar da ilahi cevaplar arayarak onları takip etti. Ve modernler her ne kadar gerçeği örtbas etmeye niyetli olsalar da onlar da coşkunluk ve huşu kokan kutsal bir dile sığındılar. Aydınlanma çağında doğru kabul edilenler, on dokuzuncu yüzyılın ilk üç çeyreğinde şairler ve sanatçılar için daha da doğruydu. Deha kavramına dinsel söylemler ve doğal güçler yükleyen, yüceliğini katlayarak çoğaltan atalarından daha büyük ve kendini bilen bir bağlama sahiptiler. 1830'larda uzun yaşamında geriye doğru bakan Goethe mükemmel bir örnek teşkil eder, büyük insanları harekete geçiren şeyin ne olduğu sorusunun cevabını çözümlemeye çalışır ve canlı ve cansız, ruhu olan ve olmayan, doğadan yola çıkarak vardığı düşünce:

> kendisini tezatlıkta belli eden ve bu nedenle herhangi bir düşünce altında, hele hele bir kelimeyle idrak edilemeyen bir şey. Mantıksız göründüğü için tanrısal değildi; anlayışı olmadığı için insani değildi;

124. Shelley, "A Defense of Poetry", s. 498.
125. İngiltere'deki olay için bkz. Stuart Semmel, "Fallen Greatnes", *Napoleon and the British*, Bölüm 8, s. 221-239.

yardımsever olduğu için şeytani değildi; sık sık hain zevklerle kapıldığı için meleksel de değildi. Akıbeti bilinmediği için talihe benziyordu; bir bağlantıyı ima ettiği için takdiri ilahi gibiydi.[126]

"Zamana sıkışmış ve mekâna yayılmış", karşıtlıkları barındıran ve dini ile din dışı olan şeyleri birleştiren bu gizemli gücü, Goethe gibi sözel becerilere sahip biri bile açıklamakta zorlanıyordu. "Onları birbirinden ayıracak diğer bütün prensipler arasından gelmiş görünmesine rağmen birbirlerine bağlayan bu prensibe, eskilerin ve belli oranda aynı türden algılayanların örneklerine de bakarak *Daemonic* (*Dämonisch*) adını verdim."[127]

Goethe, eskilere yönelerek ve bu ismi uygun görerek, Sokrates'in *daimonion*u hakkındaki spekülasyonlar kadar eski bir muhabbete girişmişti. Bu muhabbet uzun süredir temel bir soruya –Olağanüstü zihinlere eşlik eden kuvvetin tabiatı nedir?– yoğunlaşmıştı ve Goethe'nin arkadaşları Hamann ile Herdeh bu soruyu Sokrates vakasına yöneltip birbiriyle çekişen cevaplara ulaşmışlardı. Hamann'a göre Sokrates'in *daimonion*u kehanetsel gücün sesiydi ve ele geçirilmiş insanın göstergesiydi. Sokrates henüz ismi konmamış Hıristiyan bir peygamber, Tanrı'nın kelamını ileten bir kabuktu. Herder tam aksini, Sokrates'in *daimonion*unun bir cinnet, nüfuz edici bir güç veya deha insanlarının tamamına sunulan dayanıklı bir kuvvet olduğunu düşünüyordu. Herder'in sözlüğünde, *dämon* ve *dämonisch* kelimeleri, göksel bir armağandan (*Himmelsgabe*) çok tabiatın bahş ettiği şeyler manasında, genellikle dehayla (*Genie*) eşanlamlı kullanılıyordu.[128] Sokrates, ister ele geçiren ister ele geçirilmiş bir adam olsun, kendisini belirgin biri, tabiat veya tabiatın Tanrı'sı tarafından seçilmiş, esastan

126. Johann Wolfgang von Goethe, *The Autobiography of Goethe: Truth and Poetry from My Own Life*, Çev. John Oxenford, George Bell and Sons, Londra, 1897-1900, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 157.

127. A.g.e.

128. Hamann ve Herder'in Sokrates'in *daimonion*u hakkındaki yorumları ve Goethe üzerindeki etkileri için bkz. Angus Nicholls, *Goethe's Conception of the Daemonic: After the Ancients*, Boydell and Brewster, New York, 2006, s. 77-106.

farklı ve ayrı bir varlık kılacak bir güce sahipti. Sokrates'in sahip olduğu şeye sahip olmak başka hiç kimseye benzememek gibiydi, sahip olduklarında veya ele geçirdiklerinde saklıydı. Böylece türünün tek örneğiydi.

Goethe bu tartışmadan çok etkilenmişti ve her iki arkadaşının da fikirlerinden bir şeyler aldı. Ve bu nedenle son yıllarında katibi Eckermann ile konuyu etraflıca tartışıp bir başka yerde *deamonic* kavramını, deha ve dâhilerle ilişkilendirmesi şaşırtıcı değildir. "*Deamonic*, Akıl ve Mantıkla açıklanamayan şeydir; doğamda olmasa da onun öznesiyim. Kendisini doğada –görünen ve görünmeyen şekillerde– çok çeşitli tarzlarda gösteren bir güçtür" der.[129] Genellikle sanatla, özellikle de müzik ve şiirle ortaya konur ve "mucizevi insanlar üzerinden işleyen başlıca özelliklerden biri" olan dini ibadette belirgindir.[130] Nihayetinde ve en önemlisi, "*Daemonic*, gizemli bir güce sahip olan ve bu güç tarafından ele geçirilmiş önemli insanları hedef almayı sever." Goethe, *deamonic* kavramından iki şekilde de bahseder, onun fiziki varlığı –Byron'ın çekici cinsel cazibesi ya da Napolyon'un fiziki dayanıklılığı, yemeden içmeden uzun süre çalışma kapasitesi gibi– ve "beden dışı" özü üzerinde durur. "Hiç kimsenin içinde, yüksek seviyede üreticilik, kayda değer bir keşif ve yüce düşüncelere sebep olabilecek bir güç yoktur; bu tarz şeyler beşeri kontrolün üzerindedir. Kişi bunları Allah'tan gelen beklenmedik armağanlar olarak düşünmelidir. Deha, *daemon* gibi [bir kişiyi] keyfince yönlendirir. Böyle durumlarda, insan, dünyanın yüksek idaresinin bir enstrümanı, ilahi olanı içermeye layık bir kabuk olarak değerlendirilmelidir."[131]

Dehanın "ilahi bir şey" olduğunu söyleyerek yaptığı belirsiz önermeyle Goethe sadece Cicero'nun anlaşılmaz *quiddam di-*

129. Goethe, *Conversations with Eckermann*, s. 317-318, 2 Mart 1831 tarihli görüşme. Deha ve *deamonic* üzerine asıl görüşmeler 11 Mart 1828, 6 Aralık 1829, 2 Mart 1831 ve 8 Mart 1831 tarihlidir.

130. A.g.e., s. 319, 8 Mart 1831 tarihli görüşme.

131. A.g.e., s.199-205, 11 Mart 1828 tarihli görüşme. Kadınların Byron'ı çekici bulması ve Byron'ın onlardan etkilenmesi üzerine ayrıca 8 Mart 1831 tarihli konuşmaya bakınız.

vinum tanımlamasını hatırlatmakla kalmaz, ayrıca Romantik dönemdeki bilumum onyılları da özetler.[132] Açık söylemek gerekirse Goethe kesinlikle bir Romantik değildi. Hakiki bir orijinal olarak basit sınıflandırmaya karşı çıkıyordu. Yine de uzmanı ve gözlemcisi olduğu kendi çağını, daha keskin anlamda çok az hayati kuvvet harekete geçirmişti ve o, burada en hayati olanlardan birine kanal oluyordu. Deha ilahi bir şeydi ve bu şeyin taşıyıcısı olarak dâhi, takdiri ilahinin bir enstrümanı, bir peygamber, havari, tefsirci rahip gibi düşünülmeliydi. Bunlar, özellikle Almanların deha hakkında onyıllar boyunca kullandıkları terimlerdi ve on dokuzuncu yüzyılın bıraktığı tortulardı. O dönemde bu kategori muazzam bir popülerlik kazanmış, sanat ve felsefenin dışına yayılarak bütün bir kültürün anahtar kavramı olmuştu.[133] Zira etkisi Romantizmin ulaştığı her yerde hissedilmişti. Dâhinin şahsında ilahi bir şeyler hareket ediyor, konuşuyor ve kendini ifşa ediyordu. Dâhiler, kurtuluş ve yeni bir hayat vaadiyle yarattı, açığa çıkardı ve bedelini ödediler. Dâhiler, kendilerinin ötesinde –ebedi, manidar, üstün, hakiki– bir şeyle bağlantı kurdular.

Böylesi yaygın Romantik görüşlerin altında yatan, yorumcuların açıkça "deha dini" diye adlandıracakları dindi. Bu dinin en bağnaz misyonerlerinden biri, Thomas Carlyle, sermayelendirmenin standart kuralları üzerinden rahatsız edici bir açıklamayla şöyle diyordu: "Büyük İnsanlar, (konuşurken ve eyleme geçerken) VAHİYLER KİTABI'nın kutsal metinlerinden esinlenmişlerdir ki bundan dolayı bir Bölüm devirden devire tamamlanır ve bazıları buna TARİH der."[134] İlahiyatçı ve İsa biyografisti David Friedrich Strauss, 1838'deki

132. A.g.e., s. 203, 8 Mart 1831 tarihli görüşme.

133. Bu noktada bkz. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, Çev. Joel Weinsheimer ve Donald G. Marshall, Continuum, Londra, 1989, gözden geçirilmiş baskı, özellikle s. 52. İlginç bir şekilde idealist Alman felsefesinde, deha düşüncesine az değer verilmiştir. Yine de bkz. Hans Stauffacher, "Von 'der seltenen Erscheinung' zum 'ganz allgemeinen Ausdruck': Die Systemstelle des Genies im Deutschen Idealismus", *Philotheos* 10, 2010, s. 195-204.

134. Thomas Carlyle, *Sartor Resartus*, Der. ve Giriş Kerry McSweeney ve Peter Sabor, Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 135.

şu gözleminde daha anlaşılırdır: "Önceki kültürlerin dini enkazından günümüzün eğitimli insanlarına kalan tek şey deha kültüdür."[135] Deha dini, dinden kopanların diniydi, eski inanlar tarafından çıkarılmış bir yer değiştirme ve karşılıktı. Straus aynı yıl içinde, Sttutgart'ta Schiller'in yaşamına adanmış bir festivaldaki heykelinin açılışında kilise çanlarının çaldığını yazınca, az sayıda Hıristiyan buna karşı çıktı. Bazıları, "idollere tapınma' konusunda homurdandı.[136] Fakat onlar bile zamanla bu yeni inanca müsamaha gösterdiler. Strauss'un bizzat ileri sürdüğü üzere İsa da bir dâhiydi.

Yine de deha kendini dinen ortaya koyduğu gibi bedenlerle de belli ediyordu. Goethe'nin yaşamsal kuvvetin bu çehresi –üretkenlikteki *daemonic* açılımı, gençlikteki gücü– üzerine düşünceleri, *Lebenskraft* içinde sıkıştıran bir soru ve kaygıyı ima ederken Humbolt ve Herder'in etkisini yansıtmıştır. *Daemonic* ne tipte bedenlerde yaşamaya tenezzül ediyordu? Ne çeşit bir kabuk onu içerebilirdi? Ve bu kabuklar nerede ortaya çıkmalıydı? Deha sofuluğu, onun doğasını hangi şartlara bağlı olduğu ve belirlendiği hakkındaki bilimsel soruyu yanıtlamaktan kaçındı. Teoride kuvvet herhangi birinde kendini gösterebilir ve birçok farklı şekilde olabilirdi. Goethe'nin tipik açıklamasına göre, "İster Okan ve Humbolt gibi bilim ister Frederick, Peter the Great ve Napolyon gibi savaşta ve devlet adamlığında ister besteci Béranger gibi müzik alanında bir dâhi olun, hepsi aynı anlama gelir".[137] Deha bu adamların yanı

135. David Friedrich Strauss, "Über Vergängliches und Bleibendes im Christentum" (1838), *Zwei friedliche Blätter*, J. F. Hammerich, Altona, 1839, s. 101. Başka bir yerde Strauss, bu fenomeni Protestan Almanya'daki "yeni bir paganizm" veya "yeni Katoliklik" olarak tarif eder ve "Tanrı'nın tek cisimleşmesi artık yeterli değil ve Hindu dinindeki tanrı suretleri avatarlara benzer şekillere bir özlem uyanmıştır... Bu, insanoğlunu hayati ve yaratıcı şekillerde etkileyen tüm ruhların içinde Tanrı'nın ruhuna hürmet etmek için zamanımızın bir işaretidir." Alıntı, Marilyn Chapin Massey, *Christ Unmasked: The Meaning of the Life of Jesus in German Politics*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983, s. 118.

136. George Williamson, *The Longing for Myth in Germany: Religion and Aesthetic Culture form Romanticism to Nietzsche*, University Chicago Press, Chicago, 2004, s. 175.

137. Goethe, *Conversations with Eckermann*, s. 200, 8 Mart 1831 tarihli görüşme.

sıra birtakım kişiler için de ortak bir özellikti: Byron, Raphael, Mozart, Shakespeare, Dürer, Holbein ve Strasbourg ve Cologne katedrallerinin isimsiz mimarları. Ancak Goethe'nin örnekleri, dehanın, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde doğmuş, Avrupalı erkek bedenlerine karşı bir takıntısını resmeder. Bu "gerçek", dehanın, gücün mekânla çok az ilgisi olduğunu ileri süren doğa teorisine ters düşüyordu. Aksine deha, başlangıç aşamasındaki kültürleri –yabani, sert ve kaba devletleri– Homeros'un ortaya çıktığı ilkel, işlenmemiş toprakları desteklemeliydi. On sekizinci yüzyılda Herder ve başkaları bu noktaya değindiler. Görüşler, İngiliz eleştirmen William Jackson'ın iddialarıyla kesişiyordu: "Toplumun erken safhaları, Deha için en tatminkâr dönemlerdir."[138] Orijinal dehanın, "genellikle Toplumun başlangıcında ve gelişmemiş dönemlerinde son derece güçlü hissedildiğine" inanan William Duff, Batılı örneklere bakıldığında geniş fikirli kalıyordu.[139] Ancak on dokuzuncu yüzyılda, insanların görüşlerindeki bu derinlik giderek seyrekleşiyordu. Deha dini Avrupalı bir inançtı ve onu açıklamak için geliştirilen bilim, özüne ve mekânsal öznelliğe dair efsaneleri tasdikleyecekti.

138. William Jackson, "The Bard", *The Four Ages; Together with Essays on Various Subjects*, Cadell and Davis, Londra, 1798, s. 216 ve "Whether Genius be born or acquired", s. 188-202.

139. William Duff, *An Essay on Original Genius and its Various Modes of Exertion in Philosophy and the Fine Arts, Particularly in Poetry*, Der. John L. Mahoney, Scholar's Facsimiles & Reprint, Gainesville, 1964, s. xviii, 186-187.

5. BÖLÜM

Genetik

Dehanın varlığı nasıl ayırt edilebilir? Görünce anlayabilir miyiz? Yoksa sadece içlerinde bulunanların bir sırrı mı bu? On sekizinci yüzyıl bu sorularla çelişen cevaplar sundu ve Romantikler dehayı hem mutlak gerçek –Beethoven'ın beşinci senfonisi veya Napolyon gibilerinin cephedeki hücumları gibi– hem de çok az kişiye ifşa edilen, birçoğunun göremediği şeyleri bilmenin tasdiği sayarak üzerine şaşkınlık eklediler. Gerçekte, her iki yaklaşım da teşvikçilerinin ve eleştirmenlerinin, yayıncıların ve kamunun dâhiyi öne çıkarmada hayati rolünü kapsayacak şekilde dehanın oluşum sürecinin karmaşıklığını açıklayamaz. Başka bir deyişle, görünen yanıltıcı

olabilirdi. Deha çarpması gibi görünen şeyin, bir saman alevi olduğu vakitlice kanıtlanmalıydı ve gerçek dâhi, içinde bulunduğu dönemin seçemediği biçimlerde kendini gizlemeliydi. Keşfedilmemiş deha –onaylanmamış deha– sözde hayatlarını hiçe sayan şehitlerin ve sınırlarda gezinen Van Gogh gibilerin hikâyeleriyle beslenen ve yirminci yüzyıla kadar süren bir Romantik fantazi ve korkuydu.[1] Kendisini inkâr edilemez bir seviyede dayatan dehanın görünüşüne dair çelişen efsane de varlığını sürdürdü ve bir zamanlar gizli ve aşikâr olan her iki bakış açısı da zor seçilen ve her yerde görünen bir varlığın gizeminin devam etmesinde güçlü bir rol oynadılar.

Amma velakin aynı zamanda sanatçılar ve yazarlar, bu kültürel perspektifi geliştiriyor, doğa bilimcileri dehayı farklı yollarla görmek, varlığını tanımlamak ve özelliklerini sınıflandırmak için çabalıyordu. Gerçek dehanın birçoğumuz için görünmez olduğu fikri kadar hepimizin gayet net görebileceği görüşünü de redderek, dehayı bilimsel kıstaslarla –vücut içindeki yerini belirleyebilecek ve tıbbi, psikolojik ve istatistiksel terimlerle nesnel şekilde tanımlayabilecek kıstaslarla– soyutlama tercih ettiler. Onların iddialarına göre deha bir gizem olmamalı, özellikleri ölçülebilen, belirtileri tanımlanabilen, etkisi grafikle ve tablolamayla belirtilebilen bir gerçek, bir "şey" olmalıydı. Dehanın ayrıcalıklı bir figür, kuraldışı fevkalade bir istisna olduğuna dair inancı, bilimsel otorite desteğiyle birlikte modern dünyadaki deha eşitsizliğine hasrettiler. Çelişkilerle, çalışmalarını bu sonuç doğrultusunda sürdürerek, araştırma konularını açıklamaktan veya gizemini kaldırmaktan çok daha da karmaşıklaştırdılar. Dehayı gizeminden arındırmak için girdikleri arayışta, onu, daha önce hiç olmadığı kadar gizemli hale getirmeyi başardılar.

Dâhinin nasıl göründüğü sorulsaydı, muhtemelen çoğumuz benzer şeyleri gevelerdik. Dâhinin, dâhi gibi olduğuna

1. İhmal edilmiş ve yanlış anlaşılmış bir dâhi olarak Van Gogh efsanesinin zekice analizi için bkz. Nathalie Heinich, *The Glory of Van Gogh: An Anthropology of Admiration*, Çev. Paul Leduc Browne, Princeton University Press, Princeton, 1996.

inanırız ya da en azından en tanınmış örneklerine benzer: Steinway'in tepesindeki bir Beethoven büstü, beyaz saçlı şaşkın görünümlü bir Einstein, yere serdiği devasa boyutlardaki kanvaslar üzerinde hareket ederek, boyayı fırlatarak resim yapan bir Jackson Pollock. Dâhinin ortaya çıktığı on sekizinci yüzyılda da cevap pek değişmeyecekti. Rousseau gibi bu gruba dahil olanlar, azizlerin tasavvufi birliğine yönelik bir ruhbilimsel iddia ileri sürebilirlerdi: "Genç sanatçı, deha nedir diye sorma... ya sende vardır ya da yoktur." *Büyük çoğunluk* genelde dâhiyi dış görüşüne göre değerlendirme eğilimindeydi. On sekizinci yüzyılın kadınları ve erkekleri gerçekten de dâhileri, dönemi etkileyen kişilerin resimlerinde –Newton, Shakespeare, Franklin veya Rousseau– karşılaştırdılar.

Ne gördüler? Fotoğrafın ve filmin keşfinden çok önceki dönemlerde tam benzerlik yakalamanın kolay olmadığını hatırlatmakta fayda var, bu nedenle Newton, Shakespeare, Franklin veya Rousseau'nun gerçekten nasıl göründüklerini bilmek imkânsız[2]. Bu gerçek, on dokuzuncu yüzyılda, dâhileri, gayet biliçli olarak dini resimlerdeki ikonagrafiyi baz alan çeşitli pozlarda sunmayı seven porte ressamlarının ve zanaatkârların icra ettiği bir sanata, birinin görüntüsü resmetme sanatına dikkat çeker.[3] Peki ya biri daha çok benziyorsa? Tuval üzerinden veya doğrudan kendisine bakarak, nesnel yüz hatlarından bir dâhinin genel özelliklerini ve karakterini anlamak, ayırt etmek mümkün olabilir miydi? Belki de ileride dâhiler doğru ayırt

2. On sekizinci yüzyılda Newton'un nasıl göründüğünün saptanmasındaki zorluklar üzerine bir tartışma için bkz. Patricia Fara, *Newton: The Making of Genius*, Columbia University Press, New York, 2004, s. 30-59.

3. Dâhi figüründeki sanatsal kayma daha ayrıntılı bir incelemeyi hak eder. On sekizinci yüzyıl için bkz. Fara, *Newton*, s. 30-58 ve Demond Shawe-Taylor, *Genial Company: The Theme of Genius in Eighteenth-Century British Portraiture*, Nottingham University Art Gallery, Nottingham, 1987. On dokuzuncu yüzyıl için bkz. Susan P. Casteras, "Excluding Women: The Cult of the Male Genius in Victorian Painting", *Rewriting the Victorians: Theory, History, and the Politics of Gender*, Der. Linda M. Shires, Routledge, New York ve London, 1992, s. 116-146 ve Brandon Brame Fortune, "Portraits of Virtue and Genius: Pantheons of Worthies and Public Portraiture in the early American Republic, 1780–1820", doktora tezi, University of North Carolina, Chapel Hill, 1986.

edilebilir ya da karışık bir taslağın getirisi haline dönüştürülebilirdi. Belki de dâhinin yüzü, bütün muhteşemliğiyle bilim sayesinde belirlenebilirdi.

Aslında bu, birçok maharetinin yanı sıra fizyonominin, yüz okuma sanatının kurucusu, İsviçreli deha ve Tanrı hizmetkârı Johann Caspar Lavater'in gayesiydi. Günümüzde, fizyonomiyi modası geçmiş bir araştırma yöntemi sayarak dışlamakta gecikmiyoruz. Ancak on dokuzuncu yüzyıl kültüründe ve özellikle deha alanındaki bilim çalışmalarında büyük bir etkisi olmuştur. Gerçekten de Lavater, 1775-1778 yılları arasında yayımlanan, birkaç ciltlik *Physiognomische Fragmente* isimli eserinde, dış hatlarına ve görünüşüne göre dâhiyi "peygamber, rahip, kral" gibi göstermeye teşebbüs ederek coşkulu zafer çığlıkları atmıştır.[4] Ona göre böylesine görkemli bir güç kendini ister istemez gerçek dünyada ortaya koyuyordu. Bir dâhinin yüzü çeşitli işaretlerle doluydu.

Tabii ki "fizyonomik bir dâhi"nin üstün özelliklerini okumak için özel bir göz gerekliydi.[5] Lavater, pek de kurnaz olmayarak, bildiklerini Rousseau'dan aldığını söyledi.[6] Sadece böylesi bir yeteneğe sahip biri, gerekli eğitimi almış Lavater gibi biri, fizyonomik özellikleri ayırt edebilir ve işaretleri sezebilirdi. Tamamen ruhun ışığına odaklandı. "Dâhilerin gözlerinde bir yıldız dizisi (*Ordenstern*) var" diye açıklıyordu Lavater. Ona göre dâhilerin gözleri farklıydı, sadece "parıltı, fer, ışık ve salgı"larından değil aynı zamanda "dış şekli"nden dolayı da ayırt edilebilirlerdi. İkinci özellik, güçlükle algılanmasına ve

4. Johann Caspar Lavater, *Physiognomische Fragmente, zur Berförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*, Leipzig ve Winterthur, 1775–78, 4 Cilt; alıntı Cilt 4, s. 81-83.

5. Johann Caspar Lavater, *Essays on physiognomy, designed to promote the knowledge and the love of mankind*, Çev. Henry Hunter, John Murray, Londra, 1789, 3 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 14. Çevirileri kabul edilebilir olduğunda Lavater'in yazmalarının çağdaş İngilizce baskılarını kullandım, uygun olmadığında ise orijinal metne döndüm.

6. Lavater, *Physiognomische Fragmente*, Cilt 4, s. 80. Lavater konu üzerine önce kendi önermesini sunar: "Deha nedir? Varsa vardır, yoksa yoktur" ve ardından Fransızca Rousseau'yu alıntılar: "Genç sanatçı dehanın ne olduğunu sorma... ya sende vardır ya da yoktur. (Rousseau, Dict. de Musique)"

zor fark edilmesine rağmen "dâhilere özel"di. Kaliteli ressamlar bile bunu gözden kaçırdılar. Diğer özellikler daha kolay görülüyordu. "Yoğun dâhiler" (sadece bir konuya odaklananlar), sağlam kemikli ve "sıkı etli"ydiler, "hareketleri daha yavaş ve ağırdı" ve ince uzun suratlı farz edilen "yaygın dâhiler"den daha keskin alınları vardı, nispeten daha hassas, nur yüzlü ve narin yapıdaydılar.[7] Üstelik, "dâhilere ait olmadığını söyleyebileceğiniz bir sürü alın ve kafa şekilleri vardır." Lavater, "ileri seviyede aptallık", suratta "tepkisizlikten kaynaklı gevşeklik" ve daha başka eksiklikleri gösteren bir sürü resmiyle değindiği noktayı gösteriyordu. Voltaire'e ait bir çift resim ise aksine dehanın varlığını ortaya koyuyordu.

Lavater'in başlıca iki fizyonomik tezi buna benzer derin düşüncelerle doluydu. Örneğin Descartes'ın suratı açıkça onun evrensel dehasını gösteriyordu. "Öyle bir fizyonomi ki anlaşılmaması imkânsız."[8] Aynı şekilde, "Rubens'in bütün eserlerinde, kendi fizyonomisinin nüfuz eden etkisini hissedersiniz", oysa "Shakespeare'in muazzam ve güçlü dehası, suratının dört kısmında açıkça okunacak şekilde kendi karakterini ortaya sermektedir."[9] Newton için hiçbir denklem yazılmamıştı; "en büyük dâhiler arasında sayılmasını onaylamak için tek ihtiyacımız potresidir".[10]

Bu türde gözlemler, Lavater'in "deha"sının, insanlara bildiklerini düşündükleri şeyi anlatma becerisinde saklı olduğunu açıkça gösteriyor. Hem yetenekli bir astrolog hem de falcı gibi onlara duymak istedikleri şeyi söylüyordu. Dâhiliği işaret eden özellikleri, ortaya çıkarıldıkları halde fark edememek, adeta kişinin kendi körlüğünü itiraf etmesiydi. Dâhiler, dâhi gibi görünüyorlardı sonuçta. Basit bir örnekle ya da yöntemle belirlenen fizyonomik gerçekler, kendi kendini doğruluyordu. Söylenene göre Lavater, daha samimi ortamlarda bu konuda yanılmanın kolay olduğunu açıklamaya hazırdı. "En üstün

7. A.g.e., Cilt 4, s. 86-89.
8. A.g.e., Cilt 4, s. 91.
9. A.g.e., Cilt 4, s. 84-85.
10. Lavater, *Essays on Physiognomy*, Cilt 3, s. 249.

fizyonomik dâhi, sıklıkla kendi kendini kandırma ve dolaylı olarak kendisine teslim olanları yanlış yönlendirme tehlikesine girecektir" diye itiraf ediyordu.[11] Aynı sav, on dokuzuncu yüzyılda deha üzerine bahsedilen, beyin ve kafatası özellikleri üzerine odaklanan yüzden çok bilimsel araştırmanın sahipleri tarafından da sık sık dillendirildi. Lavater'in öznel yöntemlerini yok sayarak, sözde daha nesnel, girişimci olan kendi yöntemlerini övdüler. Ne var ki aslına bakarsanız kendi yöntemleri de çok farklı değildi.[12] Lavater, içsel kuvvet (deha) ile dış görünüş (surat) arasında bire bir uygunluğa inanıyorken on dokuzuncu yüzyıl bilim insanları, içsel gücün dışa etkisini beynin ve kafatasının ebatında ve boyutunda görerek, basitçe ayrıcalıklılığın odak noktasını değiştirdiler. Onlar da Lavater gibi yakından incelemeye değecek norma ters düşenleri görerek, dâhinin içindeki dehayı keşfetmek için istisnai ve bariz olana odaklandılar. Ayrıca yardımcılarını insan yüzünün alabileceği sayısız ifadeye dikkat kesilmesi için eğitmiş Lavater gibilerin başarısı, kendileriyle aynı ölçüde dikkatli özeni gösterenlerin örnekleriyle beslenir.

"Kraniyoskopi"nin kurucusu Alman kökenli Franz Joseph Gall'le ya da öğrencisi ve ortağı Johann Spurzheim'in yeniden adlandırmasıyla Yunanca *phren* ve *logos*un birleşmesiyle meydana gelen akıl bilgisi manasındaki "frenoloji"yle (kafatası bilimi) benzerliği kolayca fark edilir. Fizyonomi gibi frenoloji de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bilimle uğraşanların çoğunluğu tarafından (belki de büyük popülerlikteki başarı yüzünden ya da başarısına rağmen) şüpheli değerlendirildi ve Gall da çok kolay bir hedef gibi görüldü. Bir anlamda da öyleydi. Yine de dâhilerin beyinleri ve kafatasları üzerine yapılacak araştırmalar için Gall'ün başlangıçtaki rolü kesinlikle

11. Lavater, *Essays on Physiognomy*, Cilt 2, s. 390.

12. Michael Hagner tarafından gayet güzel ortaya konmuş bir noktayı burada özetliyorum. Michael Hagner, "Skulls, Brains, and Memorial Culture: On Cerebral Biographies of Scientists in the Nineteenth Century", *Science in Context* 16, 2003, s. 195-218 (özellikle 199).

çok önemliydi.[13] Avrupalıların antik dönemden beri, dehanın üretici yaşam gücünün ve zekâsının kafanın içinde bulunmasından şüphelenmelerine rağmen Gall, bu konuda kendisinden önce gelenlerden çok daha fazlasını yaptı. 1780'lerde Viyana'da tıp öğrencisiyken, bazı sınıf arkadaşlarının geniş miktarlarda bilgiyi akıllarında tutma kapasitelerinden etkilenmişti. Bunların hepsinde ortak bir özellik var gibiydi: iri gözler. Ancak bu fizyonomik teze daha ayrıntılı eğilince, bu kanıdan uzaklaşıp başka bir sonuca yöneldi. Beynin yapısındaki kişisel farklılıkların yetenek, karakter, beceri ve özellikleri arasındaki farklılıkları açıkladığı sonucuna vardı. Eskilerin *ingenium* dediği ve on sekizinci yüzyılda birçoğunun beden salgılarının karışımına bağladığı şeyi Gall, kafatasımızın içindeki yapışkan maddeye bağladı.

Bu atıf, 1790'larda giderek artan bir sansasyon yarattı. Üstüne üstlük bir de Gall, Katolik Kilisesinin gazabına uğramasını takiben Viyana'dan sürüldü. Teorileri materyalizm kokuyordu. Tutuklular ve akıl hastaları üzerinde uyguladığı otopsilerden elde ettiklerinden sonra açıkladığı ilk varsayımında, beyinde öldürme veya hırsızlık yetisi gibi bir şey olduğunu ileri sürdü. İleride, kendisinin 27 "organ" ya da beyin modülü dediği bir dizi özelliği daha sınıflandırdı; müzik ve sanat, ahlaki iyilik ve anne baba sevgisi, ağzı sıkılık ve anımsama bu yetilerden birkaçının adıdır. Kişinin organlarının belirgin konumunun, kafatasında gözlenebilir bir etkiye sebep olduğunu iddia ediyordu. Kafatasındaki ince bir çatlak ya da çıkıntı, içindekiler hakkında anahtar bilgiler verebilirdi. Kafatası beynin ve beyin de kişinin karakterinin haritasıydı varsayımı, daha sonra frenolojistler tarafından dramatik bir sonuca bağlanacak bir inançtı. "Yumrular"a ve kişinin hayattayken kafasında gösterdiği tesire bakarak zihin okumanın mümkün olabileceğini iddia ettiler.

13. Gall'ün bu bağlamda hayati rolü için bkz. Michael Hagner, *Geniale Gehirne: Zur Geschichte der Elitegehirnforschung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münich, 2007, özellikle s. 53-80.

Gall, Kıta Avrupası'nda, Büyük Britanya'da ve Birleşik Devletler'de büyük popülerlikte hareketler oluşturmaya meyilli en ateşli taraftarlarıyla arasındaki mesafeyi korudu. Uygulamadaki acayip söylemleriyle birlikte, beyin yetilerinin yerlerinin belirlenmesine dair teorisi –beyindeki her kişisel kısım, zihindeki özel kabiliyete denk gelir– modern psikoloji ve nörolojideki beyinsel bölmelemeyle ilgili görüşlerin öncüsüydü.[14] Daha da ironik olan, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında deha üzerine çalışan bilim insanlarının çoğunun, Gall'ün bu teorisini reddetmeyi tercih etmesidir.[15] Sonraki araştırmacılar, sayısal mantık yetisinin, dil, sosyal etkileşim veya soyut algılamadan farklı olduğunu söyleyen "çok yönlü" zekâ (veya yetenek veya yaratıcık) görüşüne rağmen, bu özelliklerin hepsini tek bir parçada toplamaya meyilliydiler. Gall'ün teorisi çok yönlü zekâya –farklı türde şeyler için bir deha– dair bir alan açarken, halefleri giderek zekâyı kesinlikle farklı işler yapma kapasitesine sahip bir istikrardan ziyade aslen birbirine benzer değerlendirdi.[16] Yetenekli bir sanatçı ile yetenekli bir bilim insanı, düşünür, siyasetçi veya komutan aynı "şey"i paylaşıyorlardı. Ve bu "şey", adına deha ya da zekâ deyin, genellikle her ikisinin birleşimiydi, üstelik hassasiyetle ölçülebilir, tarif edilebilir ve yeri bulunabilirdi.

Bu kanım –kafatasını ve beyni inceleyerek dehanın tam olarak yerinin saptanabileceği ve tanımının yapılabileceği– Gall'e çok şey borçludur. On dokuzuncu yüzyıldaki saldırgan bilim, onun zihin görüşünü reddetmeye meyilli de olsa araştırma tekniklerinden çok faydalanmıştır. Gall'ün düşünsel ve

14. S. Zola Morgan, "Localization of Brain Function: The Legacy of Franz Joseph Gall (1758-1828)", *Annual Review of Neuroscience* 18, Mart 1995, s. 359-383.

15. Örneğin bkz. John Carson, *Measures of Merit: Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750–1940*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 85.

16. Stephen Jay Gould'un "şeyleşme safsatası" dediği görüşü için bkz. *The Mismeasure of Man*, W. W. Norton, New York, 1996, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, özellikle s. 21-23, 268-269. [Stephen Jay Gould, *İnsanın Yanlış Ölçümü*, Çev. Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul, 2014. (ç.n.)]

yaratıcı kapasitenin doğuştan geldiğine –beyinde yazılı ve kafatasına kazınmış olduğuna– dair köklü inancı, ileride kafatası ölçümünün ayrı bir konu olmasına hizmet etti. Gözlem ve derleme uygulamaları –beyin ve kafataslarını yakından inceleme, ebatlarını kaydetme, benzerliklerini belirtip farklılıklarını detaylandırma çalışmaları– sonraki araştırmaların olmazsa olmazıydı. Gall aslında çok yetenekli (büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş) bir anatomistti. Beynin incelenmesinde önemli yeni teknikleri geliştirdi. Hem bir kafatası hem de kafa kalıbı koleksiyoncusu olarak tüm asra örnek teşkil etti.

Aslında Gall daha en başından, tanınmış kişilerin kafalarını biriktirmenin değerini ve toplumsal ilişkiler açısından faydasını kavramıştı. 1790'ların başlarından itibaren bunları toplamaya başladı. İşine dair ilk resmi tepkilerden birinde –tanınmış Alman şair Christoph Martin Wieland'a yazılmış, daha sonra düzenlenip *Weirmar* isimli seçkin dergide yayımlanan kişisel bir mektup– Gall, kafatası ihtiyacına dikkat çekiyor ve önyargıların kendisine engel olduğundan bahsediyordu. Bedene hürmet edilmesi gerektiğine dair eski tabu hâlâ geçerli olduğundan sadece adi bir suçlunun veya akıl hastanesindeki bir geri zekâlının cesedini çalmak hoşgörülebilirdi, oysa Gall tanınmış kişilerin kafalarınada ulaşmak istiyordu. "Her tipten dâhiyi, beni kafataslarının varisi yapmaya bir ikna edebilsem, on yıl içinde muhteşem bir yapı ortaya koyabilirim, şu an elimdeki veriler çok kısıtlı."[17] Gall, elini çabuk tutmak istemesinin Kant veya Wieland gibi dâhiler için "tehlikeli olabileceği" hakkında espri yapıyor ve karşılık olarak ("iyi bir Hıristiyan gibi") kendi kafasını öneriyordu. Aynı zamanda geleceğe bakarak birilerinin bunları bir araya getirerek "insan ırkını seçilimi"ne dair bir çeşit kafatası müzesi kurabileceğini düşünüyor ve eskilerin benzer bir ileri görüşlülükle gelecek kuşaklar için

17. Franz Joseph Gall, "Des Herrn Dr. F. J. Gall Schreiben über seinen bereits geendigten Prodromus über die Verrichtungen des Gehirns der Menschen und Thiere an Herrn Jos. Fr. von Retzer" (1798), *Franz Joseph Gall. Naturforscher und Anthropolog*, Der. Erna Lesky, Huber Verlag, Bern, 1979, s. 47-59 (alıntı s. 55).

Homeros, Ovidius, Vergillius, Cicero, Hipokrat, Boerhaave, İskender, Frederick, II. Joseph, Cathrine, Voltaire, Rousseau, Locke, Bacon, Newton ve daha nicelerinin kafataslarını muhafaza etmemiş olmalarından esef duyuyordu.

Gall kendi kafasını gelecek kuşaklara bağışladı. 1798'de hayalini kurduğu muhteşem yapının kurulması için on yıldan daha uzun bir zaman dilimi gerektiği ortaya çıktı. Gelecek kuşaklar bunu başardılar. Gall, 1805'te Viyana'dan sürüldüğü sırada, yüzlerce insan kafatasını ve alçı kalıplarını içeren böyle bir müzeyi gayrı resmi olarak çoktan kurmuştu. Alman topraklarında büyük popülerlik kazanan seminer turunun ardından Paris'e yerleşti ve yeni örnekler toplamaya koyuldu. 1828'de vefat edene kadar, ünlü koleksiyonuna büstler ve alçıdan beyin kalıplarının yanı sıra 103 tanınmış kişi, 69 suçlu, 67 akıl hastası, 25 patolojik vaka ve 25 "egzotik"in (Avrupa dışı ırklar) kafatasını eklemeyi başarmıştı.[18]

Suçluların ve akıl hastalarının yanı sıra sözde egzotik denilenlerin kafataslarının da koleksiyonda bulunması, önemli kişilerin beyin ve kafataslarının araştırılmasının temelinde kıyaslamaların öne çıktığını gösterir. Kadınlar, Avrupalı olmayanlar ve patolojik olarak sapkınlar (suçlular ve deliler) ile "sıradan" bireyler, dehayı konumlandırmak üzerine bir dizi veri sağladılar. Gall ile öğrencisi ve ortağı Johann Caspar Spurzheim'ın 1812'deki gözlemlerine göre, "Üç kafatası tipinde önemli bir farklılık var: geri zekâlıların kafatasları, vasat insanlara ait kafatasları ve üstün dâhiler olarak öne çıkan kişilerin kafatasları. İlk tiptekiler küçüklükleriyle dikkat çekiyor, ikinciler ise büyüklükleriyle".[19] İki organbilimci de bu örnekte Avrupalı olmayan ırklarından bahsetmiyor, gerçi on sekizinci yüzyılda Avrupalı bilim insanları, Afrikalıların ve diğerlerinin beyinlerinin, sözümona daha gelişmiş ırkdaşlarından daha küçük olduğu kanaatine varmışlardı bile; bu önyargı on dokuzuncu yüzyılda sayısız çalışmayla "ispatlanacak"tı. Bir bakıma

18. Hagner, *Geniale Gehirne*, s. 61.
19. Hagner, "Skulls, Brain, and Memorial Culture" (Gall ve Spurzheim), s. 199.

Gall ve çağdaşlarının (on dokuzuncu yüzyıldaki takipçilerinin aksine) farklı türleri birbirleriyle doğrudan karşılaştırma eğiliminde olmadığı ancak özellikle öne çıkan istisnai örneklere odaklandıkları doğrudur. Bu nedenle tanınmış dâhilerin kafatasları bu kadar değerlidir. Kesinlikle seçkinlikleri hakkında yanılmaz işaretler ortaya koyarak, dâhinin özel seçiliminin sırrını bilim için açığa çıkaracaklardı. Gall, 1828'de ölene kadar bu tipte bir dehanın kalıntılarına ulaşma arayışını sürdürdü. Ölümünden sadece bir yıl önce, Franz Brentano'ya ait, alçıdan yapılmış, Goethe'nin yeni bir kafa büstünü edinince, Brentano'ya yazıp, böylesi materyallerin "beynin organlarını araştıran biri" için paha biçilemez olduğunu söyledi. "Size, bu eşsiz dâhinin gerçek kafasının muhafaza edilmesi için akrabalarına rüşvet önermeniz için yalvarıyorum."[20] Gall, hayretine rağmen asla bu rüşveti denkleştiremedi ve Goethe 1832'de vefat ettiğinde kafatası da bedeni gibi Weimar Dükü'nün kilise mahzeninde mühürlenerek korundu.

Ne var ki bütün dâhiler bu kadar şanslı değildi. Aslında, büyük ölçüde Gall'ün desteklediği çalışmalardan esilenen ve Avrupa'yı sarmış bir dalga olarak tarif edilen "mezar hırsızlığı" yüzünden Avrupa genelinde birçok dâhi kafasını kaybetti.[21] 1809'da, Haydn öldüğünde, "Gall sistemi"nin bir hayranı, bir mezarlık çalışanına Haydn'ın kafatasını çalması için rüşvet verdi ve onu hayatının sonuna kadar şık bir cam kutuda büyük bir hürmetle sakladı. Ölümünden sonra Viyana Müzik Dostları Derneği'ne miras bıraktığı kafatası ancak dolambaçlı bir yolculuktan sonra 1895'te yerine ulaştı. Kafatası, İkinci Dünya Savaşı'dan sonra, nihayetinde Haydn'ın Eisenstadt'taki hamisi Esterházy Prensi'nin özel mahzen mezarlığındaki diğer kalıntılarıyla birleşene kadar da orada kaldı. Goya ve Swedenbourg'un kafatasları da benzer şekilde aşırılmıştı; Beethoven'ınki parçalara ayrılmıştı. Ünlü bestecinin 1801'de

20. Hagner, "Skulls, Brain, and Memorial Culture" (Gall), s. 201.

21. Colin Dickey, *Cranioklepty: Grave Robbing and the Search for Genius*, Arizona, Cave Creek, 2010. İleriki sayfalarda bahsedilen çalıntı kafatasları hakkındaki bilgiler ağırlıklı olarak bu eserden alınmıştır.

yazdığı bir mektupta ahdettiği üzere, felek "ona boyun eğdirip, onu tamamıyla parçalayamayacaktı." Lakin felek, 1827'de uygulanan hoyrat bir otopsiyle parçalara ayrılan kafatasında büyük bir başarı gösterdi. Birçok parçası o andan itibaren bir daha görülmemecesine etrafa dağıldı ve 1863'teki mezardan çıkarılması sırasında birçok parçasının daha kayıp olduğu görüldü. Ancak son zamanlarda, San Jose, Kaliforniya'da "mucizevi" şekilde yeniden gün yüzüne çıktılar. Gerçeklikleri DNA testleriyle onaylandı ve kemikler gerektiği şekilde saklandı.[22]

Bu hareketlilik, ünlü kişilerin vücut parçaları ve kişisel etkilerinin piyasa değerinin hâlâ var olduğunu gösterir. Hiç şüphesiz ki ortaçağda azizlerin kalıntılarının değerli eşyalarmış gibi alınıp satıldığı benzer bir ticaret gelişti. Bu ticaret on dokuzuncu yüzyılda, yeni deha ve şöhret inanışı sayesinde yeniden dirildi.[23] Napolyon örneğini göz önüne alın. Kalıntıları 1840'ta Fransa'ya iade edilmeden önce bile büyük bir tantanayla Inavlides'teki mahzen mezarlıkta mühürlenirken, hayranları ve vaktiyle düşmanı olanlar bu *büyük adam*a ait herhangi bir şeye dokunabilmek için yaygara koparmışlardı. Londra'daki tüccarlar kişisel varlıklarını, minyatür, resim, giyim eşyaları ve imzalı mektuplarını kapışmışlardı.[24] Ve içlerinden kesinlikle en yüksek fiyata satılan şey, bir zamanlar Napolyon'un cenaze törenini de yöneten genç rahip Abbé Vignali'nin elinde bulunan ve aile yadigârlardan oluşan bir hazineydi. Bu yadigârların arasında içinde Napolyon'un penisi olduğu ileri sürülen buruşuk bir kumaş parçası da vardı.[25] Bu kalıntının gerçekliği

22. Keith Thompson, "For Sale: Beethoven's Skull", *The Huffington Post*, 18 Ocak 2010.

23. Dâhilerin kalıntılarıyla sınırlı olması gereken bu ticarete kralların, yıldızların ve ünlülerinkiler de eklendi. Eva Giloi, *Monarchy, Myth, and Material Culture, 1750–1950,* Cambridge University Press, New York, 2010.

24. Stuart Semmel, *Napoleon and the British*, Yale University Press, New Haven, 2004, s. 226.

25. Stanley M. Bierman, "The Peripatetic Poshumous Peregrination of Napoleon's Penis", *The Journal of Sex Research* 29, Sayı 4, Kasım 1992, s. 579-580. Robert B. Asprey, *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte*, Londra, 2001, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 440-443. Sözde penis, en son, 2007'de ölen Columbia Üniversitesi ürologlarından John K. Latimer'in koleksiyonundaydı.

gayet şüpheliydi; yine de bir tüccarın 1924'te Amerikalı bibliyograf ve koleksiyoncu Dr. A. L. Rosenbach'a el altından satmasına engel değildi. Rosenbach, koleksiyonun değerli parçasını, 1927'de New York'taki Fransız Sanatı Müzesi'nde, cam bir kutu içinde, mavi maroken ve kadife üstünde gururla halka sergiledi. Yirminci yüzyılın başlarında modern anlamda kalıntı talepleri o kadar şiddetlendi ki aziz kültüyle belirgin bir mukayeseyi açığa çıkardı.[26]

İzleyiciler bu nesnelerde ne görüyorlardı? Ve neden onlara sahip olmayı arzuluyorlardı? Bazılarının finansal spekülasyonlarla hareket ettiğine şüphe yok, diğerleri sadece meraktan ya da koleksiyoncu dürtüsüyle, bazıları da kalabalıkları, ucubeleri ve hilkat garibelerini görmek için adi çarşılara çeken aynı şehvetli arzuyla. Halbuki sahte kalbi ve şiirsel anlatımla kalıntıları dünyanın dört bir yanına savrulan ve öldükten sonra saygı gören Percy Bysshe Shelley örneğiyle ileri sürülene benzer başka bir şey daha olmalıydı. Dehanın gücünden etinde ve kemiğinde bir parça kalıyor muydu? Gücü üzerine giyindiği ve dokunduğu şeylere bir şekilde siniyor muydu? Karşı konulamayan –ve esir eden– bir arzunun, deha gizeminin bu kutsal kalıntıların muhafaza edilmesinde kesinlikle payı vardı.

Ne var ki dehanın aurası, eski herhangi bir sınırda ya da izde gözlenebilirse, kesinlikle kafatasında ve içerdiği organda yani beyinde en büyük etkisi görülmeliydi. On dokuzuncu yüzyılda kafatası, Hamlet ve hücrelerindeki keşişler için aynı amaca hizmet etmeyi –insan hali üzerine yansıyan bir güdü olmayı– sürdürdü. Ancak dehanın özel durumunda, ölümü çağrıştıran bu nesne sadece açıkça fani kaderi hatırlatan bir kemik değildi; aksine dâhinin kader üzerindeki üstünlüğünün, eserleriyle hayatta kalma kapasitesinin bir simgesiydi. Goethe, Schiller'in kafatasının bir parçasını alabilmek için didinen şanslı hacılara, bir dâhinin kafatasına büyük bir hür-

26. Yirminci yüzyılın ilk onyıllarında dâhilerin kalıntılarına duyulan hayranlık için şu makaleme bkz. "Relikwieen van genieën [Relics of Genius]", Çev. Jan Willem Reitsma, *Nexus* 52, 2009, s. 149-161.

metle yaklaşılması gerektiğini söylüyordu. Schiller'in kafatası vücudundan diğer artakalanlarla beraber 1826'da Weimar için onarıldı. Uygun bir mabedin kaidesine –Wiemar Dükü'nün şahsi kütüphanesinin altına, rahipliğini Goethe'nin üstlendiği özel bir iç odaya– yerleştirildi. Kafatası sadece, "adımlarını sırf merakla değil bir duyguyla, bu yüce insanın Almanya, Avrupa ve dünyadaki medeniyetler için neler yaptığının bilincinde olarak atanlara" gösteriliyordu.[27] İşte burada, dâhinin başında nöbet tutan dâhiye dair, en az varlıksal ruh kadar çarpıcı bir örnek vardı. Modern kalıntılar piyasasında ayrıcalıklı bir nesne olarak kafatasına içten bir saygıyla yaklaşılmalıydı.

Sadakatle kabul edilmiş bu imtiyaz, on dokuzuncu yüzyılın bilimsel iddiaları tarafından verilmişti. Hegel'in *Phenomenology of Spirit* isimli eserinde, frenoloji üzerine ortaya koyduğu kapsamlı, kritik tartışmaya göre, "Ruhun harici varlığının tam yerini saptamak isteyen kişinin aklına gelen, arkası ya da bedenin bir başka kısmı değildir, akla gelen sadece kafadır". Hegel, "kafa kemiği" "dolaysız gerçeklik"in mahali olduğu için orada, omuzların üzerinde "Ruhun ikametgâhı"nın bulunduğu iddia ediyordu. Madde ve ruh, hususi olan ve evrensel olan arasındaki geniş evrensel diyalektik alan kafa, kutsal bir mahaldi.[28] Katı bir idealist olan Hegel'in elinden, Gall ve taraftarlarının görüşlerini çiğ bir materyalizm sayarak aşağılamaktan başka bir şey gelmiyordu. Karşısındakine, "Kafa kemiğin böyle böyle olduğu için sen şu tipte bir insansın" diyen birine, "o kemiğin bir insan için hakiki gerçekliği bir yana, tek başına bir anlama gelmediğini" kanıtlamak için verilecek en iyi cevabın, kafasına sertçe indirmek olduğunu söylüyordu.[29] Ayrıca Hegel'in diya-

27. Hagner, *Geniale Gehirne*, s. 69-75. Kafatası, bir yıl sonra Wiemar Dükü'nün aile mezarlığında vücuduyla birleştirildi.

28. G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, Çev. A. V. Miller, Önsöz J. N. Findlay, Oxford University Press, Oxford, 1977, s. 197. Hegel'in frenoloji ve fizyonomi ağırlıklı tartışması şu bölümde bulunur: "Observations of self-consciousness in relation to its immediate actuality. Physiognomy and Phrenology." [George Wilhelm Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011. (ç.n.)]

29. A.g.e.

lektik bakış açısıyla vardığı haklı nokta, frenolojistlerin zihni maddeye indirgeyen en indirgeyici teşebbüslerinin bile garip tinsel özelliklerle birlikte meseleye akla aykırı gibi duran bir yön eklediğiydi. Dehayı omuzların üzerinden soyutlayarak, bir kafatası totemi yarattılar. Üstelik dehanın gücünü beyinde yoğunlaştırarak, beynin bedensel cismini güçlü bir cazibeyle ışıldayan bir takıntıya çevirdiler. Dehanın ardındaki gizem açığa çıktı. Dehanın ardındaki sır çözüldü.

Bu gözlem, on dokuzuncu yüzyıl kraniyometrisinin tamamı için geçerliydi. Gall'ün bilimsel yandaşları, daha kemikleşmiş materyalistler veya daha donanımlı idealistler olduklarından, antika koleksiyoncularına özgü bir açgözlülükle, toplumsal bir heyecanı ateşleyerek dâhilere ait kafatasları arayıp buldular. Immannuel Kant'ın meşhur kafasının, Gall sistemiyle incelendiği haberi kayda değer bir heyecan yarattı ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca, onun otopsisinden ve onun gibi olağanüstü örneklerin azizvari tasvirinden çıkarılan sonuçlar ışığında bu kişiler kalıba döküldü. Gall'ün organbilimi, yumru haricindeki kriterler yüzünden terk edildikten epey sonra, kraniyometristler, beyinleri tam olarak değerlendirebilmek, kıvrımlarını ve büklümlerini yakından inceleyebilmek ve kafatasının içinden alınan ölçülerle, hacmini ve boyutunu hesaplayabilmek için en iyi kafaları korumaya devam ettiler. Göttingenli anatomist Rudolf Wagner, 1855'te yüzyılın en büyük matematikçisi Karl Friedrich Gauss'un beynini elde ederek çok önemli bir başarıya imza attı.[30] Asrın en ünlü beyin anatomisti Fransız Paul Broca'nın, Wagner ya da ünlü materyalist Carl Vogt gibi Alman rakiplerinden, kayda değer ölçüde üstün geldiğini es geçmemek gerek. Kendi başına değerli örnekler elde etmiş, dünyanın en geniş beyin ve kafatası koleksiyonunu (öldüğünde 7.000'i geçmişti) toplamış ve Fransız listelerinde 1830 gram-

30. Burada ve ilerideki sayfalarda geçen beyin ağırlıkları, raporlanan ve titizlikle analiz edilen figürlerden alınmıştır. Gould, *Mismeasure of Man*, s. 120-128. Gould'un bazı bulguları üzerine güncel bir bakış için bkz. Jason E. Lewis vd, "The Mismeasure of Science: Stephen Jay Gould versus Samuel George Morton on Skulls and Bias", *PLoS Biol* 9, Haziran 2011, internetten ücretsiz erişilebilir.

lık beyniyle öne çıkan Fransız bilimci George Cuvier'inki gibi ağır örneklere dikkat çekmiştir. Aynı zamanda 1876'da Ortak Otopsi Cemiyeti'ni kurulmasına yardım etmiştir. Önde gelen Fransızlar, gelecek kuşaklar ve bilimsel araştırmacılar için kendi kafalarını bu kuruma miras bırakıyorlardı. Proje fiilen ateist olmakla birlikte Broca ve müritlerinin kurdukları bir anma töreni sistemi ve otopsi işlemlerinin yanında uygulanan ayinimsi ritüellerle birlikte diniydi de. Açıkça dini uygulamaları örnek alarak, reddedilmiş Katoliklikle yer değiştirmek için bilinçli bir çaba harcadılar.[31] Atlantik'in karşı kıyısı Birleşik Devletler'de, kafatası kapasitesi çalışmalarının merkezinde uzun süredir beyaz ırktan olmayanların bayağı olduğunu kanıtlama çabaları vardı. E. A. Spitzka gibi araştırmacılar, dikkatlerini benzer bir gayretle önemli insanların beyinlerini ve kafataslarını incelemeye, koleksiyonlar oluşturmaya ve "göze çarpan kafalar"ın detaylı tasvirlerini derlemeye çevirdiler.[32] On dokuzuncu yüzyılın sonunda, bu tür araştırmalar aslında oldukça yaygındı ve savunucularının iftihar kaynağıydı. Göttingen, Münih, Berlin, Paris, Stockholm, Ithaca ve Philadelphia kadar kırsal şehirlerde de önemli beyin koleksiyonlarının toplanması, Gall'ü sevindirecek bir gelişmeydi.[33]

Kadınlar ve "aşağı ırk"lara, düzenli olarak açık bir kıyaslama bağlamında yaklaşan kraniyometri ve beyin araştırmaları, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dehanın nasıl göründüğü sorusunu cevaplama yönünde ilerledi. Broca 1862'de, "kadınlara kıyasla erkeklerde, ortalama insanlara kıyasla önemli kişilerde, aşağı ırklara kıyasla üstün ırklarda" genel olarak beynin daha geniş olduğu gözlemini açıkladı.[34] Spitzka kendi adına, "bir Cuvier veya bir Thackeray ile bir Zulu veya Bushman ara-

31. Jennifer Hecht, *The End of the Soul: Scientific Modernity, Atheism, and Anthropology in France*, Columbia University Press, New York, 2005, s. 6-7, 41.

32. Ann Fabian, *The Skull Collectors: Race, Science, and America's Unburied Dead*, Chicago University Press, Chicago, 2010.

33. Daha genel olarak beyin müzeleri ve koleksiyonları için bkz. Brian Burrell, *Post from the Brain Museum: The Improbable Search for Meaning in the Matter of Famous Minds*, Broadway Books, New York, 2004.

34. Broca alıntısı için bkz. Gould, *Mismeasure of Man*, s. 115.

sındaki mesafe, bir Zulu veya Bushman ile bir orangutan ve goril arasındaki mesafeden daha büyük değildir.[35] Dâhiler, beyazlar, "gelişmiş" Avrupalı soyundan erkekler, Cuvier ya da 2000 gramlık eşiği aşarak çağdaşlarını afallatan Rus romancı Turgenev gibi büyük beyne sahip erkekler arasından çıkıyordu. Dâhiler, bak şu işe ki dâhi gibi görünüyorlardı.

Dâhi olmadıklarında hariç. Kendisi de frenoloji taraftarı olan Walt Whitman, 1282 gramla hayal kırıklığı yaşattı. Gall'ü hakir görenler, onun beyninin 1198 gramlık ağırlığına gülmüş olabilirler. Peki ya, arkadaşları tarafından özenle gerçekleştirilen kadavra incelemesinde beyninin ağırlığı 1424 gramla ancak ortalamanın biraz üstünde olan Broca için ne demeli! Bu anormallikler, hileyle değilse de ustaca geçiştirilmiş olsalar da nihayetinde dikkatlice toplanmış gözlemler ve genel kanı karşısında bocaladılar. Sonuçta, beynin büyüklüğü bedene bağlıydı (iri insanların büyük beyinleri vardır). Üstelik zekâ meselesinde önemli olan tek şey gerçekten bu olsaydı, o zaman balinalar hepimizin efendisi olmalıydı. "Büyük deha canavarından şüphe etmeli miyiz?" diyordu Fransız bir bilimci. "Hayır, beynin boyutu, özünden düşünsel üstünlüğün göstergesi değildir."[36] Yirminci yüzyılın başlarında giderek artan sayıda araştırmacı bu görüşü benimsedi. Bazıları, dikkatlerini ham kafatası göstergelerinden, onyıllardır tıp ve psikolojiyle ilgilenen meslektaşlarının daha ilginç belirtileri ve işaretleri olduğunu iddia ettikleri verilere çevirdiler.

Dâhileri derinlemesine incelemek için çap pergeli, neşter ve ölçekler haricinde başka araçlar da kullanıldı. Tıbbi eğitim almış ve parlak bir psikoloji öğrencisi olan Louis-Francisque Lélut, bunlardan faydalandı. Lélut, kariyerinin başlarında beyin ve kafatası deneyleri ve otopsilerini yönetti. Ancak kısa sürede dehayı şekilde ve boyutta arama sevdasından vazgeçti ve

35. E. A. Spitzka, "A Study of the Brain of the Late Major J. W. Powell", *American Anthropology* 5, 1903, s. 585-643 (alıntı s. 604).
36. Hecht, *End of the Soul*, s. 226.

frenolojiye karşı çıkarak bu işi sürdürmeye çalışanlara öfkesini kustu.[37] Akıl hastanelerindeki hastalarla yürüttüğü çalışmasında patolojinin –morfolojinin değil– deha hakkındaki bilimsel çalışmaların anahtarı olduğunu önerdi ve 1836'da Avrupa genelinde gelecek yüzyıla uzanacak bir araştırma furyasının kopmasına yardım eden bir eser yayımlayarak, bunun nasıl yapılacağını anlattı.

Du Démon de Socrate isimli eseri, klasik eğitim alanlar için tanıdıktı, özellikle Plutarkhos'un *De Genio Socratis*'inin Fransızca çevirisini çağrıştırıyordu. Tezi basitti ve bu sebeple pek de şaşırtıcı değildi: Felsefenin babası, akıl ve mantığın kusursuz örneği, hayatını deliliğin sınırında geçirmişti. Geçmiş eleştirmenler bunu görememişlerdi. Şimdi tıp biliminin ışığında, Lélut, Sokrates'in tanısının gayet açık olduğunu ileri sürüyor. Uzun süre boyunca *demon*u ya da *deha*sı diye tanımlanan şey, hastalıklı bir hayal gücünün kuruntusuydu; iç telkinlerde bulunan "göksel ses" kafasının içindeki seslerdi; *daimonion* ise bir halüsinasyondu. Kısacası, Sokrates bir deliydi (*un fou*), yere göğe sığdırılamayan "ilahi işareti" ise ilerlemiş bir hastalığın belirtisiydi.[38]

Lélut'nun, "psikoloji bilimini tarihe uygulama" çalışmaları olarak düşünülmüş ve etkileyici bir Klasik Dönem bilgisiyle açıklanmış metni, "patografi"nin ilk örnekleri arasındaydı. Bu terim, daha sonra on dokuzuncu yüzyılda, Alman nörolog Paul Julius Möbius tarafından o dönemde gelişmekte olan üslubu tanımlamak için kullanıldı. Patografiler, dâhileri ve büyük insanların hastalık çizelgelerinden oluşan tıbbi biyografilerdi ve Lélut'nun eseri, temel konusu tamamen yeni bir şey olmadığı halde, yeni bir tarz yaratılmasına yardım etti. Deha

37. Lélut'nun bu konudaki diğer eserlerinin yanı sıra bkz. *Qu'est-ce que la phrénologie? ou Essai sur la signification et la valuer des systèmes de la psychologie en général, et celui de Gall en particulier*, Trinquart, Paris, 1836 ve *Rejet de l'organologie phrénologique de Gall et de ses successeurs*, Fortin-Masson, Paris, 1843.

38. L. F. Lélut, *Du Démon de Socrates, specimin d'une application de la science psychologique à celle de l'histoire*, Triquart, Paris, 1836.

ve delilik arasındaki genel ilişki, sonuçta antik dönemlere kadar uzanıyordu ve yakın zamanlarda, akıl üstünlüğü ile akıl hastalığı arasındaki bağlantıyı dramatikleştiren (hatta öven) Romantikler tarafından diriltilmişti. Sokrates'in deli olduğu inancı da yeni değildi, özellikle on sekizinci yüzyılda Aydınlanmacı yazarlar Sokrates'in dehasının ne olabileceğini enine boyuna tartışmıştı. Hatta en cesur iddiaları, onun *demon*unun, dengesiz bir aklın hayal ürünü olduğuydu.

Lélut, tarafsızca bu görüşü kabullendi. Gerçekte kendi çalışmalarını, bir anlamda on sekizinci yüzyılın kuşkucu geleneğinin devamı, batıl inançlar nedeniyle uzun süredir örtbas edilmiş şeyleri açığa çıkarma girişimi olarak görüyordu. Ancak onun çalışmasının ayırt edici özelliği, titiz bilimsel iddiaları, diğer deha insanlarına da musallat olduğunda ısrar ettiği durumu klinik terimlerle bilinçli şekilde tanımlama çabalarıydı. "Psikolojileri Sokrates'le aynı olan insanlar –büyük insanlar– sanatçılar, şairler, bilim insanları ve düşünürler vardı."[39] Tanı gayet açıktı: Deha bir maraz çeşidiydi, hastalığın bir sonucuydu, bir rahatsızlık belirtisiydi.

Sokrates'in daha tanınan örneğini de içeren kitabıyla Lélut, kayda değer bir ihtilaf yarattı. Şair Charles Baudelaire gibileri harekete geçirip kendisiyle alay edilmesine vesile oldu. Baudelaire'in de kulağına fısıldayan koruyucu bir varlığı vardı. "O halde ben, neden Sokrates gibi kendi adıma düzenlenmiş, Lélut imzalı delilik sertifikamı edinemeyeyim?"[40] İyi doktor azimliydi. 1846'da, Fransız matematikçi ve dindar yazar Pascal'ın da aynı halüsinasyonlardan mustarip olduğunu iddia eden daha ileri bir çalışması basıldı.[41] Hem sosyal hem de profesyonel önemde bir pozisyondan, konunun üzerine gitmeyi sürdürdü. Lélut, 1856'da *Du Démon de Socrate*'ın ikinci baskısına uzun bir önsöz eklerken, bir zamanlar ihtilafla karşılanan

39. Lélut, *Démon de Socrates*, s. 17.

40. Baudelaire, "Assommons les Pauvres!", *Le Spleen de Paris*. Şiir 1860'larda yazılmıştır ve Lélut'nun o noktada öne çıkan pozisyonunu yansıtır.

41. L. F. Lélut, *L'amulette de Pascal pour servir à l'histoire des hallucinations*, J. B. Baillière, Paris, 1846.

görüşlerinin artık meslektaşları tarafından dikkate alındığını bilmenin memnuniyetini yaşıyordu.[42] Bir doktor arkadaşının üç yıl sonra belirttiği gibi, "Sokrates'in halüsinasyonlarıyla ilgili gerçeğin, en ölçüsüz iddia olarak sayıldığı günler şimdi bizim ne kadar da gerimizde".[43]

Bahsi geçen doktor, Jacques-Joseph Moreau, çığır açan bir adam olarak saygı duyduğu ve sağlam bir dostu gördüğü Lélut'nun görüşlerini geliştirmek için on dokuzuncu yüzyılda birinin yapabileceği her şeyi yaptı.[44] Ayrıca bir psikolog olarak Paris ve kendi memleketi Tours'taki akıl hastanelerinden edindiği büyük deneyimlere dayaranak, Lélut'nun kafatası takıntısına karşı hissettiği antipatiye katılıyordu. "Bugün en basit psikoloji bilgisiyle bile insan dehasının, beynin ağırlığına veya kafa boyutuna göre saptanabileceğine inanan bir kişiye şüpheyle yaklaşırız" diyordu mihenk taşı sayılan, *La Psychologie Morbide, or Morbid Psychology in its Relations to the Philosophy of History* (1859) isimli eserinde.[45] Dürüst olmak gerekirse, bu görüş tıbbi çevreler dışında ve toplumun çoğunluğunda "yaygınca kabul görmeye" devam etti. Moreau da rakiplerinin önyargılarını toptan reddetmiyordu zaten. Normal bir insanı "salak" yapması gibi özellikleri bir yana, "mücadele ettiğimiz doktrinin her şeyi yanlış değil" diyerek, ırklar arasında (örneğin, Avrupalı ırklar ile siyahi ırklar arasında) beyin boyutlarında gerçekten de farklılıklar olduğunu kabul ediyordu. Yine de aynı ırka mensup şahıslar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında, kafatasının şeklinin ve boyutunun deha için belirleyici olduğu görüşünü çürütmek kolay olacaktı. Moreau, bir grup sözde "uzman"a, bir araya gelip, ka-

42. L. F. Lélut, *Du Démon de Socrate, spécimen d'une application de la Science psychologique à celle de l'histoire. Nouvelle édition revue, corrigée et augementée d'une préface*, Chez J. B. Bailliere, Paris, 1856.

43. Jacques-Joseph Moreau, *La Psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire, ou De l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel*, Victor Masson, Paris, 1859, s. xi-xii.

44. Moreau, Lélut ve çalışmasına duyduğu hürmeti, kendi eserinin birçok yerinde paylaşır, *Psychologie morbide*, özellikle s. xi–xii, 7, 25-26 ve 474.

45. Moreau, *Psychologie Morbide*, s. 20-21.

fataslarına bakarak yetenekleriyle ünlenmiş kişiler ile sıradan insanları birbirinden ayırt etmeleri için meydan okuyordu. Böylece kısa sürede toplanan kafataslarında "biçim ve konum" açısından hiçbir temel farklılık olmadığı anlaşılacaktı.[46] Dehanın kökeninin başka bir yerde –insan bedeninin psikolojisinde ve daha da önemlisi patolojisinde– yattığını ileri sürüyordu. Lélut gibi Moreau da dehanın bir hastalık olduğuna inanıyordu.

Moreau, bu sonuca, akıl hastalarıyla yaptığı çalışmalar ve tıbbi psikoloji hakkında yeni oluşmaya başlayan (ve çoğunlukla Fransızca olan) literatüre dair kişisel bilgisi sayesinde ulaşmıştı. Ancak aynı zamanda dönemin aşırı derecede duygusal Romantik esansını da koklamıştı. 1830'larda Orta Doğu'ya gerçekleştirdiği kapsamlı bir gezide, hastalar üzerinde kullanarak ve arkadaşları üzerindeki etkisini inceleyerek afyon ile geniş bir deneyim yaşamaya başladı. Bu konuda *Du Haschisch et de l'alienation mentale* (1845) başlıklı bilimsel bir eser yayımladı ve tanınmış Romantik yazar Théophile Gautier ile birlikte sözde "Afyoncular Kulübü"nü kurdu. Bu, bohem Parislilerin ayda bir "tüttürmek" (o dönemin argosuyla daha havalı söylersek *seanslar*) için toplandığı gayrı resmi bir topluluktu.[47] Kulübün üyeleri arasında Baudelaire, Victor Hugo ve adı kötüye çıkmış, tuhaf Gérardde Nerval vardı. Nerval'in zihinsel hastalığının sebep olduğu krizler 1855'te onu trajik bir intihara sürükledi. Moreau'ya, Romantik dehaların garipliğine dair ilk elden veri sağladılar ve sağlıklı görünen bireylerin, kayda değer ölçüde delilerinkine benzer değişik bilinç düzeylerini –translar, halüsünasyonlar ve hayaller– nasıl yaşabileceklerini göstererek onu etkilediler. Afyon gibi bir madde böyle dramatik değişikler yaratıp, yaratıcı ve orijinal düşünceler telkin edebiliyorsa, hastalık sebebiyle vücuda girmiş yabancı bir etmen de aynı şeyi yapamaz mıydı?

46. A.g.e., s. 21-24.
47. Moreau, *Du Hachisch et de l'aliénation mentale. Études Psychologiques*, Librairie de Fortin, Masson, Paris, 1845.

Akıl hastanelerinin demir parmaklıklı pencereleri ve dumanaltı salonlarda gözüne ilişenlerden yola çıkan Moreau'nun şüpheleri, kalıtım ve yozlaşmanın, kendi tabiriyle *pathogénie* ("patolojik dâhi") üzerinde hayati rol oynadığı yönünde belirginleşti. Zihinsel hastalığın doğuştan –bir nevi ailevi dert ya da lanet– olabileceği iddiası, tıp çevrelerinde çoktandır geniş kabul görüyor ve dejenerasyon konsepti hakkında on sekizinci yüzyıldan beri bazı laflar dönüyordu. Moreau, *Traité sur les dégénérances physiques, intellectuels et morales* (1857) başlıklı eseriyle bu kavrama yakın zamanlarda yeni bir söylem getiren Fransız eğitimli, psikiyatrist Benedict Augustin Morel'den rahatça alıntılama yapıyordu. Morel'in çalışması insanlarda görülen kalıtsal hastalıkların sebeplerini yansıtıyordu. İlk defa Darwin'in *Origin of Species* (1859) kitabında üstünkörü geçen bu kavram, şimdi sağlıksız davranışların ve koşulların etkilerinin, hastalıklı ve hasarlı "tohumlar" ile nesilden nesile nasıl aktarıldığını açıklayan bir edinsel karakteristik teorisi olarak değer kazanıyordu. Örneğin, alkolizm, toplumsal sefillik, cinsel sapkınlık ve suç, bir organizmada fiziksel değişikliklere neden olabilir ve ardından da kişinin dölüne geçebilirdi. "Yozlaşma" zamanla ilerleyerek bir tür patolojik bozukluğa dönüşebilirdi. Tamamen zihinsel gerileme veya tam delilik bu sürecin sonuçlarıydı ama Moreau kendi yazılarında aynı "kalıtım yasası" tarafından yönetilen bir dizi kapsamlı müdahaleci düzensizlik olduğunda ısrar ediyordu. Deha, patolojik hastalıklar ağacında ayrı bir dal, ana gövdesinde büyük sayıda nevrotik felaketin kapsamlıca görülebildiği böylesi özel bir örnekti.

Moreau, ardından dehanın doğuştan olduğu sonradan edinilmediğine dair inanışa bilimsel yeni bir hüküm getirdi. On sekizinci yüzyıldan beri bilinen bir ayrımı hatırlatarak, irade, tutku ve çok çalışmayla yeteneğin edinilebileceğini ancak kalıtsal inkübasyon ve çürümenin nispeten nadir bir dizi patolojik durumla alakalı olduğunu ve sadece gerçek dehanın buna yol açabileceğini savundu.[48] Bir de bu ıstırabın etiyolojik gidi-

48. Moreau, *Psychologie morbide*, s. 18.

şatını her zaman açıkça izleme imkânı olmamasına rağmen, kendi bilimsel hesaplamalarının bütün eski açıklamaların yerini aldığını iddia etmekle dikbaşlılık etti. Kraniyometristler ve frenolojistler boyutunun ve şeklinin altını çizerek beynin formuna dikkat çekerken, Moreau nadir rastlanan dejeneretif bir hastalık altındaki işlev bozukluğunda ısrar etti. "Düşünsel fonksiyonun, ortalama seviyenin üstünde olduğunun ve ayırt edici derecede bir enerjiye ulaşıldığının gözlemlendiği her durumda, düşünce organında bir çeşit nevrotik durum yaşandığından emin olunabilir."[49] Kısaca deha, "beynin yarı-marazi bir halidir".

Moreau'nun bu görüşü, sadece bir yığın klinik vakayı açıklamıyor, aynı zamanda geçmişteki deha ve dâhilere karşı yeni bir perspektif de getiriyordu. Ana fikri –yani sinir sistemindeki kalıtsal sıkıntıların düşünsel fonksiyonun gelişimini olumlu etkilemesi– doğruysa, tarihteki deha insanlarında da bu sıkıntıların izleri görülmeliydi. Moreau, Lélut'nun çabalarında rağmen, basmakalıp biyografistlerin bu gizli detaylar çok az dikkat etmelerinden yakınıyordu. Zira kendi titiz çalışması sayesinde, antik dünyadan Sokrates'le başlayan ve kendi asrından Beethoven, Cuvier ve Hegel'le biten, tarihteki yüz seksen deha insanının özet şemasını çıkarmayı başardı. Dâhilerde görülen patolojik işaretleri belirterek –örneğin, Napolyon'un yıldızı hakkındaki inancını, imparatorun deliliğinden kaynaklı halüsinasyonlar olarak not etti– ailelerindeki akıl hastalıklarının veya fiziki kusurların da bulgularına işaret etti.[50] Garip çalışma alışkanlıkları, dikkat dağınıklığı, takıntılar ve *sabit fikirlilik* gibi diğer anormal davranış belirtilerinin yanı sıra Moreau'nun gözüne alkolizm, intihar ve epilepsi vakaları

49. A.g.e., s. 463.

50. Napolyon hakkında bkz. Moreau, *Psychologie Morbide*, s. 559. Moreau, burada doktor ve psikolog Alexandre Brière de Boismont'un eserine itibar ediyor. Alexandre Brière de Boismont, *Des Hallucinations, ou Histoire raisonnée des apparitions, des visions, des songes, de l'extase, du magnétisme et du somnambulisme*, G. Baillière, Paris, 1845. Eserde, Napolyon'un yıldızı hakkındaki inancı tartışılıyor. Bu hikâye delilik ve deha arasında yakın bir ilişki olduğunu iddia edenlerce çokça tekrarlanmıştır.

ilişti, bunlar yeni başlamakta olan *dejenerasyonu* işaret ediyor olabilirlerdi. Aynı zamanda, dâhilerin hepsinde görülen çalışma tutkusunu ve ilham geldiği sırada geçirdikleri coşkunluk nöbetlerini vurguladı.

> Oksijen, kalori ve elektrikle doymuş temiz kan, tez akım sırasında büyük bir ısı taşır. Surat renklenir, gözler canlılaşır, ışıldar, alın yanar; bütün bunlar büyük bir eserin habercisidir. Gerçekte beynin aşırı canlılığı, algılarına ve eriştiği düşüncelere karşı kuvvetle tepki vermesidir: onları kışkırtır, birleştirir ve toparlar... İlhamın nefesi ruh boyunca yayılır, *en Deus! Ecce Deus!* Ve böylece büyük sanat eserleri doğururlar... Böylece, yeni ve keskin olayları tetiklerler, bu ani aydınlanmaları, dâhinin kâhinsi hislerini, mümkün olanı keşfetmek ve hakikata ulaşmak adına verilen armağanı.[51]

Burada, Diderot'nun dâhinin esinlenme tariflerini anımsatan, tamamen doğallaştırılmış bir yaratım süreci vardı. Moreau aslında bu tariflerden birini, kendi düşüncelerinin *quiddam divinum*un "gerçek doğası"nın, hafif manada "esinlenme, ilham, coşkunluk ve sanrısal durum" olduğunu nasıl da gösterdiğini belirterek daha sonra kendi eserinde uzun uzadıya alıntılar.[52] Akrabalık açığa çıkıyor. Diderot gibi Moreau da üstünlüklerinin tanrılardan ya da Tanrı'dan kaynaklı olduğunu iddia edenlerin aksine, bu duruma mantıklı bir açıklama getirmeyi denemiştir. "Bu psikolojik fenomenler daha önce nasıl açıklanmıştı?" diye soruyordu Moreau. Bazıları, "insan zihnine metafiziksel bir müdahele"den, diğerleri, "ruhun kendisini yeryüzüne bağlayan maddesel iplerden kurtulması" hakkında konuşmuştu. Böylesi açıklamalar kesinlikle anlaşılırdı: Deha insanları da kendi güçlerini benzer terimlerle ifade etmiş ve sık sık Sokrates gibi ilahi bir koruma altında yaşadıklarına inanmışlardır. Fakat şimdi bu fenomen bilimin ışığı altında görüle-

51. Moreau, *Psychologie Morbide*, s. 494-95. Bu Fransız doktorun esri, Joseph-Henri Réveillé-Parise, *Physiologie et hygiène des hommes livrés aux travaux de l'esprit*, Paris, 1834.

52. Moreau, Diderot'nun "On Thesophy" başlıklı denemesinden uzun bir pasaj alır, *Encyclopédie*, *Psychologie Morbide*, s. 567.

bilirdi, "Şevku-teheyyüç beyinde yeşeren düşüncelerin gerçekten kendisine ait olup olmadığını sorgulayan deha insanları ile üstün bir güçten, bilindik bir *deha*dan ya da Tanrı'dan kaynaklı bir yabancı olduğuna inanlar arasında psikolojk açıdan hiçbir fark olmadığının" kabul edilmesi gerekir.[53] Bu, basitçe bir aşama meselesidir.

Delilik ile zihinsel maharet arasındaki çizginin bulandırıldığı ve her ikisinin patolojik kalıtımı üzerinde ısrar eden Moreau, deha fenomenine tamamen bilimsel bir yaklaşım getirmeye çalıştı. Oysa açıklamasının, eski iddiaları tekrarlama ve somutlaştırma seviyesi şaşırtıcıdır. Moreau, birçok bakımdan açıkça, Platon'un *furor divinus*u ve onu müteakip gelişmelerin tamamını kapsayan, Romantizmin deli deha anlayışına itimat etmiştir.[54] Lélut ve Moreau şeytanları def etmiş olabilirler fakat onların yerine koydukları güvenilmez patojenlerde şeytansı bir kırıntı yok muydu? Daha sonra psikologların, dejeneretif geleneğin bazen eski haline geri dönebileceğini, aynı yetersizlikle deha sahibi insanlarda bulunun bir şeyi işaret etmede, eskilerin tabiriyle sorun yaşanabileceğini yazmaları önemlidir. Ünlü Alman psikolog Ernst Kretschmer'ın ilk kez 1929'ya yayımlanan *Psychology of Men of Genuis* eserinde belirttiği üzere:

> Bu *daemon*u, dâhiyi yaratmak için doğru düzgün bir yetenek eklenmeliydi ve görünen o ki bu *daemon*, iç ses, psikopatik bir unsur üzerine kuruludur. Çünkü dehanın özü olan bu güç, açıklanamaz, ruhen yaratıcı ve orijinal, tüm garip tutkuları ve en alışılmadık düşünceleri kapsar.[55]

Kretschmer, bu eseri yayımlandığında Nobel Ödülü'nde aday gösterilmiştir (ayrıca modern bir fizyonomi formuyla dehanın surat özelliklerinden ayırt edilebileceğine de inanı-

53. Moreau, *Psychologie morbide*, s. 496-497.
54. George Becker, *The Mad Genius Controversy: A Study in the Sociology of Deviance*, Sage, Beverly Hills ve Londra, 1978.
55. Ernst Kretschmer, *The Psychology of Men of Genius*, Çev. ve Giriş R. B. Cattell, Harcourt & Brace, New York, 1931. Almanca orijinali *Geniale Menschen*, 1929'da basılmıştır.

yordu). Ancak yaptığı alıntı, Moreau'nun yazılarında çoktan açıkça anlatılmıştı: Dâhi, ele geçirilmiş, hakikati algılamak ve açığa çıkarmak için özel bir kapasiteyle donatılmış, yüce görüşlü bir insan olarak kaldı. Ona göre deha, bu eziyeti çeken ve bu sezgilerden yararlanan herkeste ortak bir "şey"di. Bu şeyi görmek zor olmasına rağmen, muazzam güç akışına, hem bulgu hem de işaretlerine bakarak kişi varlığından emin olabilirdi. Ani aydınlanmaları, kâhinsi duruşu, coşkun öngörüleri ve sarsıcı enerjisi dâhiyi gizemle ve bir zamanlar güçleri nedeniyle peygamberlere verilen bir karizmayla sarmaya devam etti. Diderot gibi Moreau da tüm bilimselliğine rağmen, dehanın ikilemini açıklamak için daha eski coşkunluk söyleminin terimlerine başvurdu ve dini iddiaları aksettirdi.

Dâhi, aziz anlamına gelmiyordu. Tam tersine, Morel'in dejenerasyon dilini kendine mal ederek Moreau, dâhiyi fahişeler, suçlular ve "ahlaken kaçıklar"a yakın bir yere koyuyordu. Fransız romancı Émile Zola'nın *Dr. Pascal* kitabından bir karakterin açıkladığı gibi kalıtım, "embesilleri, delileri, suçluları ve büyük insanları doğurur. Bazı hücreler çöker, yerine diğerleri geçer; bir alçak veya gözü dönmüş bir kaçık, bir dâhinin yerine geçebileceği gibi tamamıyla saf dürüst bir insan da belirebilir..."[56] Bu fark da bir aşama meselesiydi ve Zola neden bahsettiğini biliyordu. Sadece Morel ve Moreau gibi kişilerin görüşlerinin çoğuna katıldığı için değil, 1890'larda on beş psikiyatristin kendisi üzerinde dejeneretif koşulları incelemesini kabul ettiği için de. Doktorlar, daha kötü etkilerin ıstırabından sakınmayı başaracak kadar şanslı bir dâhi olduğunda birleştiler. Zola, hafif nevroz tanısıyla paçayı kurtardı.[57] Fakat dâhilerin tamamı bu kadar şanslı değildi. Delirme ya da hapsedilme tehdidi al-

56. Émile Zola, *Dr. Pascal*, Çev. Mary J. Serrano, MacMillan, New York, 1898, s. 121-122. [Émile Zola, *Doktor Paskal*, Çev. Hamdi Varoğlu, Der Yayınevi, İstanbul, 1999. (ç.n.)] Alman psikolog William Hirsch, Zola'ya "Max Nordau kılığında bir romancı" diyecek kadar ileri gitti. William Hirsch, *Genius and Degeneration, a Psychological Study*, W. Heinemann, Londra, 1897, Almanca 2. baskıdan çeviri, s. 322.

57. Daniel Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c. 1848-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 74-97.

tındaydılar. Moreau bu gerçeğin üzerinde pek durmasa da teorisi, deli bir dâhinin doğal olarak ahlaki çöküşe sürükleyecek yeterlilikte olduğunu açıkça kabul eder. Tuhaflık ve sıra dışı davranışları, sosyal normları reddetme ve düpedüz suç işlemeden ayıran mesafe de aynı şekilde bir aşama meselesiydi. Bu durum, Moreau'nun en büyük hayranlarından ve nihayetinde en büyük taraftarlarından birinin, bu bağlantıyı geliştirmek için suçlulara karşı yoğun bir ilgi duymasını sağladı.

Verona'da varlıklı bir Yahudi ailede dünyaya gelen Cesare Lombroso, bugün çoğunlukla kriminoloji uzmanı ve kriminal antropolog olarak hatırlanır. Ama o aynı zamanda tıp eğitimi almış bir psikologtu. Askeri cerrah olarak hizmet etmiş ve Turin Üniversitesi'nde saygın bir koltuk edinmeden önce bir akıl hastanesini yönetmişti. Üstelik kariyerinin ilk dönemlerinden itibaren dehaya büyük bir ilgi duymuştu. İlk kitaplarından biri –*Genio e Follia* (1864)– bu konuya adanmıştı, deha, delilik ve dejeneratif hastalıklar arasındaki ilişkiyi incelediği eserinin konusu, kariyeri boyunca etkin oldu. Bu kitabın iyice gözden geçirilmiş versiyonu 1889'da *L'Uomo di genio* adıyla yeniden basıldı ve kısa sürede birçok dile çevrildi. 1891'de, Britanyalı psikolog ve cinsiyet araştırmacısı Havelock Ellis tarafından derlenerek, saygın Çağdaş Bilim Serisi'nden bir parça olarak İngilizce yayımlandı. Moreau ve Fransız dejenerasyon ekolünden yoğun şekilde etkilenen Lombroso, Darwin'den ve diğer evrimsel düşünürlerden de "yozlaşmacılık" diye tabir edilebilecek kendi versiyonunu yaratmak için kabaca yararlandı. Basitçe Lombroso, sadece kalıtsal patoloji sonucunda ahlaki ve fiziksel dejenerasyona duyarlı insanlara değil ancak buna tutulan, dejenere, daha az gelişmiş insan tiplerine yöneldi. Başka bir deyişle dejenereler, bünyelerinde daha ilkel türlerin karakteristiklerini barındıran soyaçekimlerdi. Bu durum kendini suçlularda vahşet ve kana susamışlık, sözde ilkel insanlara ait bir asabiyet eğilimi olarak gösterirken, "ileri dejenereler"de (dâhilerde) duygusal dengesizlik, düşüncesizlik, bencillik ve genel olarak ahlaki anlayışta azalma şeklinde seyrediyordu.

Ne var ki dejenerasyon, davranışsal özelliklerden çok daha fazlasında seçilebilirdi. Lombroso'nun korkutucu tahayyülüne göre "stigmata", içsel bozukluğun dışavurumu olarak bedende fiziksel (anatomik) şekilde yazılıydı. Suçlularda gözlemlediği çok sayıda bulguyu listeleyerek –uzun kolları ve daha kalın kafataslarından erken kırışma ve koyu tene kadar– aynı zamanda bir dâhinin nasıl göründüğüne dair yöneltilmiş soruya doğrudan cevap teşkil edecek "ileri dejenereler"in genetik profilinin işaretlerini de tarif ediyordu. Görünüşe göre dâhiler kısa boylu, ufak tefek ve sıklıkla zayıflardı. Dâhiler, erkeklerdi ("Deha tarihinde kadınların da yeri vardı ama çok küçüktü.").[58] Onlar ekseriyetle solgun, beti benzi atmış ve hatta beyazlardı. Çoğunlukla solak, çocuklukları hastalıklı ve yetişkinlikleri de sıklıkla "aptal görünümlü"ydü. Çoğu raşitikti. Birçoğu kekemeydi. Çok azı anne ve babasına benziyordu. Ayrıca bunların hepsi de dışsaldı. "Deha insanlarının, beyninde ve kafasında doku bozulmalarına sıklıkla rastlanıyor" diye ileri götürüyordu iddiasını Lombroso ve içlerinden eğri alınlı Petrarch'ı, kafatası kesitinde "kalınlaşma" gözlenen Byron ve Humbolt'u örnek gösteriyordu. Lombroso, Moreau'dan daha ileri bir kapsamla, kraniyometri literatürünü amacına uygun olarak kullanıyordu. "Deha insanlarında, kafatası kapasitesinin tabii şekilde ortalamanın üzerinde olduğunu" kabul ederek, kafatası kusurlarını ortaya koyan çeşitli çalışmalardan alıntılar yapıyordu: Donizetti'deki "ense kemiği ve baziler uzantı arasındaki kemikli çıkıntı", Milton, Linnaeus, Cuvier ve Gibbon'da "hidrosefali" ve önemli insanlarda görülen başka birçok anormallik. Bunlarla ya da bunlarsız, dâhi kelimenin tam anlamıyla mimlenmiş bir insandı.[59]

Lombroso, dâhinin nasıl göründüğü sorusuna parlak bir cevap sunmuştur. Resmettiği tablo çok da hoş değildi ve onu bütün çirkinlikleriyle göstermeye itina etti. Geçmişteki More-

58. Cesare Lombroso, *The Man of Genius,* Walter Scott, Londra, 1917, gözden geçirilmiş baskı, s. 137.
59. Lombroso, *Man of Genius*, s. 5-9.

au gibi o da biyografi yazarlarının çok sık konularındaki patolojik bulguları yok saydığını belirterek, bu ihmali düzeltmeye çalıştı. Tarihsel kaynakları birleştirdi, manyakça değilse bile etkileyici bilgelikte ve ahenkli bir zevkle kayıtlı örneklerdeki cazip ayrıntıları derledi. Lombroso, Vico'nun dehanın kötü çocukluktan kaynaklandığına dair düşüncesini memnuniyetle tekrarladı, daha sonra şu gözlemini açıkladı: "Sıklıkla kafa hasarı ve akut hastalıklarla karşılaşmak... sıradan bir insanı bir dâhiye çeviriyordu..."[60] Lombroso, bilim insanları, sanatçılar, şairler, düşünürler, müzisyenler ve siyasetçiler arasından dâhi örneklerini serbestçe karıştırırken fırsat buldukça, çağdaş verilerden kapsamlıca yararlandı, uzun listeler, ayrıntılı tablolar ve grafikler yaptı. Böylece, dâhilerin genellikle normalden küçük olduklarına dair savını "kanıtlamak" için "kısa boylarıyla ünlenmişlerin", bir sayfanın dörtte üçünü kaplayacak sayıda küçük tiplinin tarihi bir listesini çıkardı. Aynı zamanda "Fransa'da Dâhi ve Boy İlişkisinin Diyagramı" gibi modern araştırmalardan istatistiksel veriler sağladı.[61]

Lombroso gerçekte hemen her yerde, modern tarihi belirsiz fikirlerden ve geçmişin önyargılarından, sayıların ve sayısal kesinliğin arındırabileceği inancını yansıtan iddialarının izlerini aradı.[62] İstatistiğin gücünü yeni yeni keşfeden pozitivist yaklaşımdakiler gibi Lombroso da sayıları, kendileri adına konuşabilecek kehanet güçleri olarak görüyordu. Sayılar olayları, olaylar gerçekleri ortaya çıkarıyordu ve bilim insanının görevi onlara kulak vermek, onların peşinden gitmekti. Cesur Lombroso onları tutarsız istikametlerde izlemekten korkmuyordu. Dâhinin hastalıklı ve dejenere karakterindeki ısrarına rağmen Lombroso, normalden daha yüksek yaşam süreleriyle sözgelimi deha insanlarının uzun ömürlülüğünü doğrulamak için sayfalar dolusu veri aktarıyordu. Benzer şekilde dejeneretif argümanın baskısı, kalıtımın karakter üzerindeki etkisinin

60. A.g.e., s. 8, 151.
61. A.g.e., s. 6-7. Diyagram, s. 125.
62. David G. Horn, *The Criminal Body: Lombroso and the Anatomy of Deviance*, Routledge, Londra, 2003, s. 8.

şekillendirilmesine yardım etti, özellikle coğrafya ve iklimin öneminin altını çizerek çevresel şartların rolünü kabul etti. "Bütün düz ülkelerde –Belçika, Hollanda, Mısır– ve ayrıca İsviçre ve Savoya gibi etrafı yüksek dağlarla çevrili, fiziki ve ruhi gelişim bozukluğuna yatkın yörelerde dâhilere az rastlanır." Dâhi için ne çok alçak, ne çok yüksek, hafif tepelik yöreler en iyisidir.[63] İklimsel ve meteorolojik şartlar daha da önemliydi. "Dâhi yaratmak için senenin ilk sıcak aylarının daha müsait olduğu aşikârdır" diyordu Lombroso.[64] Nisan için senenin en zeki ayı denebilirdi.

Bu açıklamalar, ilginç şekilde başka bir İtalyan'ın, Marsilio Ficino'nun, deha insanlarının tuhaf huylarını ve yaşam alanlarını konu edinen aynı derecede şaşırtıcı iddialarının yer aldığı *Three Books of Life* kitabını anımsatır. Ancak Lombroso'nun durumunda kolay ve belki de haklı olduğu için böylesi açıklamalara gülüp geçerken, bunların etkilerinin veya kötü imalarının kapsamı gözden kaçırılmamalı. Lombroso'nun teorilerinin hiçbir zaman kabul görmediği kesinlikle doğrudur. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, İngiltere, Amerika ve Kıta Avrupası'nda George Bernard Shaw'un deyimi ve bir eserinin başlığı da olan "Dâhinin Azizliği" hakkında güçlü sesler yükselmeye başladı. Amerikalı psikolog William James (romancı Henry'nin erkek kardeşi ve kendi içindeki dehayla bozmuş biri), 1894 ve 1895 yıllarında, Lombroso dahil bir dizi lider dejenerasyon kuramcısıyla gerçekleştirdiği birçok etkileyici görüşmeyi kaleme aldı. Atlantik'in her iki yakasındaki bir dizi başarılı bilimci ve edebiyatçı, kendilerine göre yüzeysel buldukları Lombroso'nun kanılarını ve değersiz bilimini protesto etti. Özellikle dejenerasyon görüşünün her zaman güçlü olduğu Kıta Avrupası'nda Lombroso hatırı sayılır bir etkiye ve çeşitli seviyelerden müttefikler, savunucular ve takipçileriyle güçlü bağlara sahip oldu. Bunlar, İkinci Dünya Savaşı'na kadar deha ile delilik, kalıtım ile suç arasındaki ilişkiyi savunmaya

63. Lombroso, *Man of Genius*, s. 122-130.
64. A.g.e., s. 112.

devam ettiler. Dehayı gelişimle eşdeğer gören Büyük Britanya gibi bir ülkede bile dejenerasyoncular, Havelock Ellis ve Henry Maudsley gibi etkileyici savunucuların ya da içeriği adından belli *The Insanity of Genius* (1891) isimli kitabıyla meseleye önlenemez bir popülerlik kazandıran John Nisbet gibilerin tam desteğini edinmeyi başardılar.[65]

Deha ve delilik arasındaki kalıtımsal bağ inancı su götürmez bir gerçek ancak bu olguyu kabul edenler dejenerasyon söylevini farklı yollarla uyguladılar.[66] Örneğin Rusya'da, on dokuzuncu yüzyıl radikalleri ve daha sonra da Sovyet yanlıları, patografi ve dejenerasyon teorisini, Gogol, Dostoyevski ve Tolstoy gibi ilerleyen yaşlarında dine dönen –açıkça bir delilik göstergesi– dâhi yazarlardaki bir başka türlü sapkınlığı örtbas etmek için kullandılar![67] Morel, modern sanayi toplumunun yarattığı koşulların dejenerasyona sebep olduğu kanısındaydı ve bu söylemi kapitalizmi suçlamak için kullandı. Lombroso ve önde gelen Avrupalı siyonistlerden biri olan sadık yardımcısı Max Nordau, dejenerasyonu gerileme ve sosyal çöküşle bir tutarak sosyal şartlar açısından daha tutucuydular. Nihayetinde, ironik olarak, Hitler ve Naziler bu söyleme kendi çıkarları için el koyacak ve dejenerasyonu, modern sanata ve Yahudiler gibi "hastalıklı" ırkların sebep olduğu kirliliğe bağlayacaklardı.

Dejenerasyon söylemi her ne amaçla kullanılırsa kullanılsın, yine de deha üzerinde bir dizi ortak kanıya varıldı. En önemlisi, dehanın bedene kazılı olduğu, hassas bir inceleme ışığında işaretlerinin ve etkilerinin ortaya çıkarılabileceği gö-

65. Caroline J. Essex, Büyük Britanya'da bütün bunlar içinde, George Becker'ın on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında deha ve delilik arasındaki yaygın ilişkiye dikkat çeken *Mad Genius Controversy* isimli eserinin psikolojik literatür açısından bir istisna olduğunun altını çizer. Caroline J. Essex, *In Pursuit of Genius: Tracing the History of a Concept in English Writing, from the Late Enlightenment to the Dawn of the Twentieth Century*, doktora tezi, University College Londra, 2002, Bölüm 4.

66. Pick, *Faces of Degeneration*, s. 2.

67. Irina Sirotkina, *Diagnosing Literary Genius: A Cultural History of Psychiatry in Russia, 1880–1930*, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 2002.

rüşünü yeniden doğruladı. Her ne kadar frenolojistler dehayı beynin boyutuyla veya tuhaflığıyla bir tutsa da dejenerasyoncular, dehayı fonksiyonları etkileyen patolojide aradılar. Varılan sonuç aynıydı: Dehayı, doğanın kanunu gereği kalıtım yoluyla organsal fonsiyonlarda (veya organların kendinde) görülebilir, ölçülebilir ve anlamlandırılabilir şekilde somutlaştırma eğilimi. Bu, aslında on sekizinci yüzyılda öne çıkan kalıtımsal iddiaları, dehanın sonradan değil doğuştan edinildiği görüşünü daha da güçlendirdi. Lombroso ve diğerleri belli sosyal şartların –doğru iklim veya kafada erken beliren yumrudan bahsetmiyorum bile– dehayı iyi ya da kötü etkileyebileceğini kabul edebilirlerdi. Ancak doğru besi, Moreau'nun ileri sürdüğü doğru "yatkınlık" olmadan çevresel etkenler sadece yetenek sağlayabilirdi, deha değil. Gerçek dâhi engin bir şeydi, bir hilkat garibesi, ayrık bir insandı. O, bu bağlamda ilk kez Diderot'nun kullandığı (ve on dokuzuncu yüzyılda sıkça tercih edilen) kelimeyle ifade edersek bir "canavar"dı.[68]

Ve orada dejenerasyoncuların nihai bir ortak kararı yatar. Bu, sadece çılgın dâhinin Romantik inşasından ödünç aldığı bilimsel yetkinin değil, ahlaki bozulmalara ve kötülüğe belirli bir bağlantıdan daha fazla güven duymasının da sonucudur. Çağdaş bir gözlemcinin belirttiği üzere, "Dâhi, içinde, kurtlanmış bir meyve gibi yıkım, ölüm ve delilik prensibini de barındırır".[69] Patolojik dâhi, patolojik olarak uçlardadır; suçlu davranışı, hastalıklı zihnin doğal bir sonucudur. Lombroso bu görüşü, dâhilerin suçlu ebeveynlere sahip olmalarının ya da suçluların bizzat deha işaretleri göstermelerinin sıra dışı olmadığını söyleyerek daha ileriye taşımıştır.[70] On dokuzuncu yüzyılı büyüleyen suç üstadları, bu inanışın ilk elden kaynağı ve yansımasıdır. Üstelik suça meyilli bir dâhi, bir pırlanta

68. On dokuzuncu yüzyıldaki canavar söylemi için bkz. Miranda Gill, *Eccentricity and the Cultural Imagination in Nineteenth-Century Paris*, Oxford University Press, Oxford, 2009, s. 207-239.

69. J. Sully, "Genius and Insanity", *The Nineteenth Century,* 17 Haziran 1885, s. 948-969 (alıntı s. 952).

70. Lombroso, *Man of Genius*, s. 145.

zulasını aşırmaktan veya bir kasayı patlatmaktan çok daha fazlasını yapabilirdi. Lombroso, Nordau ve onların muhtelif hayranlarının çılgın tahayyülüne göre Napolyon gibi deli bir dâhi, imparatorluklar ve devletler üzerinde kendi hâkimiyetini kurabilirdi. "Dâhiler arasında delilere ve sıyırmışlar arasında dâhilere rastlanma sıklığı, ulusların kaderinin her zaman kaçıkların ellerinde olduğu gerçeğini doğrular" gözleminde bulunur Lombroso.[71] Avutucu mahiyette bir düşünce değildi bu. İnsafsızca yenilik arayışı ve geleneklere karşı düşmanlık içindeki dâhiler, düzenin doğuştan düşmanı, isyancı ve yerleşik kuralları ve kanunları hiçe sayan devrimcilerdi. Britanyalı suç bilimcisi H. T. F. Rhodes, gayet yerinde bir başlıkla adlandırdığı *Genius and Criminal: A Study in Rebellion* isimli eserinde bu düşünceyi çok başarılı şekilde özetler. "Toplumu altüst edip kendisiyle uyumlu hatlarda yeniden inşa etmek, dâhinin işine gelir." Bu noktada, Napolyon, Nietzsche ve Lenin vakalarını örnek göstererek, Rhodes statükoya olan "müthiş nefret"lerinin altını çizer, bu tipte dâhilerin kendi sonlarını getirmeden durmayacaklarını söyler.[72] "Dâhi için her şey mübahtır" diyordu Lombroso, kendilerine "has ahlak"larını geçmişteki hareketlerine göre özetliyordu.[73] İstisnai, aykırı değerleriyle aşırı uçlarda olan dâhi, başına buyruktu. Bu, ironik şekilde, dâhiyi dejenere olmuş bir tip değil de en üstün insan tipi olarak görenlerin de katılacağı bir kanıydı.

Francis Galton deliliği pek önemsemiyor, dejenerasyon ve doğuştan suça yatkınlık sorunlarıyla yüzeysel olarak ilgileniyordu.[74] 1880'lerde "antropometrik bir laboratuvar" yönetirken

71. A.g.e., s. 361.

72. Henry T. F. Rhodes, *Genius & Criminal: A Study in Rebellion*, John Murray, Londra, 1932, s. 59-61. Rhodes, bir Lombroso hayranıydı.

73. Lombroso, *Man of Genius*, s. 334.

74. En ünlü eseri *Hereditary Genius* içinde Galton, Antik Yunanlıların "insan tarihinde iz bırakmış en maharetli ırk' olarak neden dejenerasyonu reddettiklerini kısaca tartışır. Francis Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*, Prometheus Books, New York, 2006, s. 308-309. Suçluların yüzlerinin ayırt edilmesinde bileşik portre kullanımı için bkz. Lorraine Daston ve Peter Galison, *Objectivity*, Zone Books, New York, 2007, s. 168-171.

beyin boyutuna ve kafa çevresine merak duydu. "Güzel şekillilerden" Başbakan Galtonstone'un "düşükkafası"na kadar, zihinsel kapasiteyi fiziksel özelliklerle ilişkilendiren hassas ölçümler yaptı.[75] Bununla birlikte, tanınmış Viktoryen âlim, dehaya atalarının bakmadığı yerlerden bakmayı tercih etti ve bugün hâlâ kullanılan bir dizi yeni yönteme önayak oldu. Gözüpek bir araştırmacı ve gezgin bir yazar, başarılı bir antropolog ve matematikçi, yenilikçi bir psikolog ve kâşif olarak, Scotland Yard'ın elinden kaçmayı başaran suçlu dâhilerin yakalanması için parmak izi tekniğini mükemmelleştiren Galton, aynı zamanda Charles Darwin'in kuzeniydi ve soy ıslahı biliminin kurucusu olarak dillere düşmüştü. Bütün bu kaygıları üzerine çeken konu dâhiydi, "kalıtsal deha"ya hassas bakılmalıydı. 1869'da dönüm noktası olan çalışmasında Galton, bunun "kurallarına ve sonuçlarına" dair mükemmel bir araştırma sundu.

Galton, bu fikrin aklına ilk kez, "farklı ırklardaki zihinsel gariplikler üzerine tamamen etnolojik bir araştırma yürüttüğü sırada" geldiğini söyler.[76] Galton'un son çalışmasında da çağdaşları tarafından yaygınca kabul edilen önyargılara kendi bilimsel görüşlerini de ekleyerek, iç karartıcı detaylarla kaydettiği böyle özellikler vardı. Anglo-Sakson dostlarına, "zenci ırkının ortalama zihinsel kapasitesi bizden iki seviye altta ve Avustralya tipi aborjinlerinki de Afrikalı zencilerden bir seviye altta" diyordu.[77] Galton, "yüksek zihinsel köklere sahip zengin ailelerden gelen" İtalyanlar ve Yahudiler için daha iyimserdi ve "ilgisini çeken" Almanya ve Amerika'yı da merak ediyordu. "İhtilal ve giyotin nedeniyle ne yazık ki muktedir soyundan gelen kuşağına üzücü bir darbe almış Fransa'ya da az çok saygı duyuyordu."[78]

75. Galton, *Hereditary Genius*, s. 34. Gladstone ve Antropometrik Laboratuvarı hakkında bkz. Galton, *Memories of My Life*, Metheun, Londra, 1908, s. 249-250. Galton, laboratuvarı ilk başta 1884'teki Uluslararası Sergi için düzenledi ve daha sonra altı yıllığına South Kensington Müze'sindeki Bilim Galerisinde bir odaya taşıdı.

76. A.g.e., s. 9.

77. A.g.e., s. 307.

78. Galton, *Hereditary Genius*, s. 13.

Bu radikal iddialara rağmen Galton, *Hereditary Genius*'ta üzerine en çok eğildiği konuda bahsi geçen halklarla çok az ilişki içine girmişti. Ağırlıklı olarak Birleşik Krallık'tan toplanmış verilerle "dehanın kalıtsal" olduğunu ve dağılımının istatistiksel "ortalamadan sapma" kuralına göre açıklanabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır. Galton burada, saygın Belçikalı matematikçi ve astronom Alphonse Quételet'in çalışmalarından faydalanmıştır. Quételet, sosyal olguları analiz etmede sayısal istatistik yöntemlerinin gücünden yararlanan ilk kişi olmuştur. Ünlü bir çalışmasında, İskoç askerlerin göğüs ölçülerinin nasıl bir ortalamadan sapma kuralına göre çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuş ve bunu grafiğe döktüğünde, beyni 1492 gr gelen matematikçinin onuruna adlandırılan "*Gauss*" eğrisine ulaşmıştır. Bugün daha çok boruya benzer şeklinden dolayı biz "çan eğrisi" adını kullanıyoruz. Bu grafiklere, Quételet ve Galton, ne ad verilirse verilsin, bu özellik her yana simetrik olarak dağılan bir ortanokta ekseninde kümelenir. Göğüs ölçüsü için doğru olan şey, boy ve diğer fiziksel özellikler için de geçerliydi ve Galton, o halde zihinsel kapasite bağlamında da geçerli olmalı sonucuna vardı. "Demek istediğim, benzerlik, Britanya Adalarının sakinlerinin açıkça sabit bir zihinsel kapasiteye sahip olması gerektiğidir ve ortalamadan -yukarı, dehaya doğru ve aşağı, aptallığa doğru- sapma, bütün hakiki ortalamalardan sapmaları yöneten kurala uymalıdır."[79]

Kendinden önceki Quételet gibi Galton da "ortalama insan" diye bir şeyin varlığını kabul ediyordu. Doğanın ortalama idealini ve gayesini olumlu yorumlamaya meyilli Belçikalı'nın aksine Galton, bunu, "vasatlık" sayarak olumsuz karşılıyordu. "En üstün ve en aşağı zihin" güçleri arasındaki devasa mesafeden etkilenen Galton, dikkatini ölçeğin üst ucuna, "doğanın tanıdığı ayrıcalıkla insan ırkının kralı olmak için dünyaya gelmiş asilzadelere, yüce insanlara" yoğunlaştırdı. Bunlar, düşünceleriyle insanlığın gidişatına yön veren "meşhur insanlar", son derece nadir rastlanan "deha mucizeleri"ydiler. Galton'un

79. A.g.e., s. 34.

vardığı sonuca göre, "insanlık tarihi boyunca yayılmışlardı ve sayıları dört yüzü geçmiyordu".[80] Başka bir yerde, "Dâhilere milyonda bir rastlanır" diyerek vardığı daha az ihtişamlı sonuç tanıdık geliyor.[81]

Bu, ironik şekilde, "halk arasında dâhiler milyonda bir kadardır" sonucuna varan Lavater'in oranıyla da aynıydı. Galton'un bu hesabı İsviçreli selefinden öğrenmiş olması ihtimal dahilinde değildi. Yine de pek güven verici olmayan bu rastlantı, bu rakamın istatistik biliminin demir yasalarından çok daha fazlasını gösterdiğini yansıtıyordu.[82] Bu sadece Galton'un deha bilimi ile daha eski uygulamacılar arasındaki bir benzeşmeydi. Aslında, fizyonomların ve frenolojistlerin dehanın varlığını sadece daha önceden böyle sınıflandırılmış bedenlerde saptadıkları gibi Galton da derinlemesine müzakere edilmiş fikirler ışığında dehanın kökenine dair bir sonuca varıyordu. O, "yüksek itibar, yüksek yetenek için doğru bir testtir" şeklindeki temel varsayımına dikkat çekerek kendi yönteminden gayet emindi.[83] Bunu, dehanın elde ettiği başarılarla kendini göstererek istatistiksel olarak "dışarı"da değerlendirildiği şeklinde gerekçelendiriyordu. Galton, halk içindeki ve profesyonsel açıdan göstergelerine –ulusal biyografi sözlüklerindeki maddelere, gazetelerdeki referanslara, verilen mükafat ve ödüllere– bakarak bir çağın dâhilerinin tam bir portresini çizebileceğine inanıyordu. Aslında kendi deha tanımını sadece yetenek üzerinde değil, "yükseklere giden patikayı tırmanmak için gerekli olan doğuştan bir teşvik, [ve] zirveye ulaşma kuvveti" üzerine inşa etmişti. Galton bunu "üç halin somutlaşması" –yetenek, istek ve sıkı çalışma kapasitesi– olarak tarif ediyordu. Ona göre bu, bir serseri veya bir dejenere

80. A.g.e., s. 12.

81. Galton bu figüre, diğer istisna insan sınıflarını karşılaştırarak vardı. "Yüce insan"lar bir milyonda 250 oranında görülürken, sözde "çağın adam"larına kabaca bir milyonda 425 oranında rastlanıyordu.

82. Galton, zaman zaman dâhinin, "milyonda bir", "birkaç milyonda bir" (18) veya "on miyonlarda bir" (41) görüldüğünden bahsederek bu oranı değiştiriyordu.

83. A.g.e., s. 11.

olmaktan uzak, bedenen olduğu kadar zihnen de dirençli en uygun tür olarak düşünülen bir tip için gerekli olan önkoşuldu.[84] Bununla birlikte daha Romantikler keşfedilmemiş dâhi, eser vermemiş bir kişi hakkında saçmalasalar bile ve toplumun gözünde önemli bir yer elde edebilmek için geride üretimle keskin bir ayrım kaydı bırakmak gerektiğinden, bu bahsedilen kesinlikle dâhi değildir. Başarı ile tanınma arasındaki doğrudan uyuşma üzerine fazlaca basit iddialarına rağmen Galton'un yönteminde, psikolojik incelemelerin "historimetri" adıyla ilerlemekte olan bir branşına konu olacak bir şeyler kesinlikle vardı.[85] Zira Galton'un olayında iddiayı tartışmalı hale getiren, şöhretin *kalıtsal* dehadan yansıdığı yönündeki ısrarıydı. Başka bir deyişle, başarı endekslerini kullanması, dâhinin yaratılması sırasında şöhretin bir rol oynadığı anlamına gelmiyordu; Galton'a göre şöhret, orada olan bir şeyi yansıtıyordu. Deha kalıtsaldı, doğal bir lütfun eseriydi. Hatta on sekizinci yüzyıldan bu yana çok sayıda kişi bu görüşe katılmış olsa da Galton bu konuyu istatistiksel olarak işleyen ilk kişi olduğunu söylemekte haklıydı. Etkileyici bir düzende verileri sıralayarak, müzisyen, şair ve bilim insanlarından, hâkimlere, siyasetçilere ve hatta güreşçiler ile kürekçilere kadar büyük bir oranda öne çıkan bireylerin istatistiklerini çıkardı. Bunu yaparken de bu yüksek performanslıların, hem ırsiyet hem de doğumla ne kadar sıklıkla ilintili olduklarında ısrar etti. Galton, sonuç olarak organik dünyadaki diğer her şey gibi "doğal yetenekler"in de ırsi olduğunu vurguladı. Doğa, çevreye baskın çıkmıştı. Diyebiliriz ki dehanın kaynağı sadece genlerdi.

Baskın faktör olarak ele alınıp alınamayacağına dair hararetli tartışmalara rağmen insanın kapasitesinin şekillenmesinde genlerin oynadığı rolden bugün çok azımız şüphe duymaktadır. Galton ana faktör olduğunu iddia ediyordu ama verileri bunu doğrulamıyor ve gerekçeleri açıklanmaya ihtiyaç

84. A.g.e., s. 39-40.
85. Dean Keith Simonton, *Genius, Creativity, and Leadership: Historimetric Inquiries*, Harvard University Press, Cambridge, 1984.

duyuyordu. Deha işareti olarak tek başına itibarı ele almak, dehaya asıl yapısal gücünü veren başarı değerlendirmesini ve rekabeti kabul etmeyi ilk etapta yok saymaktı. Galton'un listesinde hiçbir kadının veya beyaz Avrupalıların tamamının bulunmaması, listeye giremeyenlerin doğal aşağılık yapılarının işareti olarak mı algılanmalıydı? Elbette hayır, Galton listeyi kendince hazırlamıştı. Ve peki Galton'un İngiliz deha ailelerinin birbiriyle bağlantılamasını, çok küçük bir zümreye ayrıcalıklar ve imkânlar tanıyan bir sistemin, tahmin edilebilir ilk ve en önemli sonucu olarak mı yorumlamak gerekir? Bu fikir Galton'un aklına gelmemiş gibi görünüyor, bunu düşündüyse bile önemsiz sayarak dikkate almamıştır.

Ne var ki bu düşünce başkalarının aklına geldi. Galton'un ayrıntılı soyağacında listelenenlerden, İsviçreli önemli botanikçi Alphonse de Candolle, açıkça Galton'a cevap vermek için 1873'te yayımladığı *Histoire des sciences et savans depuis deux siècles* isimli eserinde, çevresel faktörlerin başarı üzerindeki etkisinin önemini anlatma zahmetine girdi.[86] Başkaları da azınlıkta bile olsalar, Sharpe ve Helvétius gibilerin on sekizinci yüzyıldan beri çevrenin dehanın yaratılmasında doğadan çok daha etkili olduğuna dair ortaya attıkları tartışmaları canlı tuttular. Galton'un çalışması kesinlikle olumlu karşılanmamasına, hatta dini çevrelerce özellikle aşırı tepki çekmesine rağmen, Darwin'in kalıtım yasaları hakkındaki birçok argümana getirdiği ikna edici yaklaşım sayesinde, bilhassa bilimsel topluluklar arasında kapsamlı bir desteğe nail oldu.[87] Şahsen Darwin, kuzenine eseri yayımlandıktan sonra takdirlerini içeren bir mektup yazdı ve daha sonra yazılı olarak birçok defa onun açıklamalarını onayladı, benzer şekilde bir keresinde şöyle yazmıştır: "Bazı yazarlar, dehaya ve yeteneğe dayalı bu kar-

86. Raymond E. Fancher, "Alphonse de Candolle, Francis Galton and the Early History of the Nature-Nurture Debate", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 19, Sayı 4, 1983, s. 341-352.

87. Galton'un eserine çağdaş bir yaklaşım için bkz. Emel Aileen Gökyigit, "The Reception of Francis Galton's *Hereditary Genius* in the Victorian Periodical Press", *Journal of the History of Biology* 27, Sayı 2, 1994, s. 215-240.

maşık zihinsel özelliklerin kalıtsal olduğundan şüphe duyuyorlar... Oysa Bay Galton'un hünerli eseri *Hereditary Genius*'u inceleyenler, bu şüphelerinden kurtulabilirler."[88]

Ancak Galton'un eseri, başarısını, Darwin'in onay damgasından veya kendi iddialarının gücünden çok daha fazlasına borçluydu. Galton'un, dâhi talebelerin dinlemeye hazır olduklarına dair görüşü eşit derecede önemli bir gerçekti. On sekizinci yüzyıldan bu yana sürekli, dâhi doğulur, olunmaz deniyordu. Düşünürler ve şairler kadar anatomistler ve kriminologlar da bu fikre katılıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu, doğru varsayılan bir iddia oldu. Öyle görünüyor ki kişinin sıkı çalışmayla kendisini yükseklere çıkarabileceğini ileri süren Samuel Smiles gibi kendi kendini yetiştirmiş bir yazar bile dehanın başka bir şey olduğunda hemfikirdi. "Büyük eserler, yetenek, çok çalışma ve azimle değil ancak deha dediğimiz olgunun etkisiyle tasavvur edilip yaratılabilir."[89] Galton, köklü bir iddiaya başka bir bilimsel tekrar getiriyordu. Sayıları göz kamaştırıcıydı. İstatistikler etkileyiciydi. Ve dehanın doğuştan bir ayrıcalık, milyonda bir rastlanan bir şey olduğu inancına ölçülebilir terimler katıyorlardı. Eseri, Havelock Ellis'in *A Study of British Genius*'ı (1904) ve James McKeen Cartell'in *American Men of Science*'ı dahil, kendi yöntemini örnek alan bir dizi hevesli çalışmaya esin kaynağı oldu. Fakat bu çalışmalar ortada olduğunu iddia ettikleri şeyin varlığını test edemiyorlardı.

Galton bu eksikliğin, geçmişteki başarıları üzerine yürüttüğü istatistiksel çalışmaların, günümüzde aramızda olan dâhileri belirlemek için yaşayanlar ya da ölüler üzerinde çalışan frenolojistlerden daha fazlasını yapamayacağının farkın-

88. Charles Darwin, *The Variation of Animals and Plants Under Domestication*, John Murray, Londra, 1875, 2. Baskı, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 451. Darwin benzer cümleleri *Autobiography and The Descent of Man* içinde de kurar.

89. Samuel Smiles, *Life and Labour or Characteristics of Men of Industry, Culture, and Genius*, John Murray, Londra, 1907, s. 75. Smiles'ın, "cansız bir nesneye hayat veren" ve "kuralların bittiği yerden başlayan" bir "içsel enerji", "esinlenme dürtüsü", bir "ilham, lütuf, esin" olarak gördüğü deha üzerine tartışmaları, egemen yaklaşımları güzelce özetler (s. 75-77).

daydı. Zaten orada olduğu bilinen bir şeyin varlığını tespit etmek için kullanılan en iyi yöntemler ve ölülerin incelenmesi yetersizdi. Galton'un *Hereditary Genius* içinde önerdiği ve daha sonra gen ıslahına karşı gitgide artan ilgisiyle cesurca savunduğu üzere, yaşayan insanlar içinde deha tespit edilebilir, bir milyonun içindeki o bir kişi seçilebilirse, "benzer şartlar altında doğuştan yetenekli bir insan ırkı elde etmek mümkün olabilirdi."[90] İşte bu sebeple Galton antropomorfik çalışmalarının odağını yaşayan deneklere çevirmiştir. Gladstone gibi kafaları, hâlâ yerlerindeyken ölçmüştür. Yaşayan bireydeki dehanın varlığını tespit etme umuduyla bir dizi göstergeye –tokalaşma sırasında sarf edilen gücün reaksiyon süresinden renk hassasiyetine kadar– göre veriler toparlamıştır.[91] Bu tereddütlü girişimler Galton açısından hüsranla sonuçlanmıştır. Ve böylece, canlı bir bedende dehayı açığa çıkaracak bir test tasarlayarak bu işi tamamlamak, iki büyük hayranına –bir Fransız ve bir Amerikalı'ya– kalmıştır.

Genellikle "IQ" olarak bilinen düşünsel zekânın hikâyesi, çok tekrarlanan ve iyi bilinen bir hikâyedir.[92] Ve yine de on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarına kadar, araşırmacıları uzun süre meşgul eden deha bilimi arayışı ile "soyaçekimsel" soruşturmalarından ortaya çıkmıştır. Alfred Binet'nin, dehayı değil de zihinsel gerilemeyi tespit etmek adına bu testlerin ilk versiyonunu geliştirdiği doğrudur. Sorbonne'da psikoloji profesörüyken, 1904'te Fransız hükümeti, kendisinden, anormal diye adlandırılan, zihinsel yetersizliklerden mustarip öğrencileri güvenilir şekilde tespit edecek bir araç tasarlamasını istedi. Ertesi yıl Binet, meslektaşı Théodore Simon'la birlikte, denekleri dönemin kaba, ayrımcı diline göre

90. Galton, *Hereditary Genius*, s. 61.

91. Galton'un antropomorfi laboratuvarında uyguladığı birçok tuhaf test üzerine tartışmaları için bkz. Galton, *Memories of My Life*, Bölüm 17.

92. Bu konuda geliştirilmiş mükemmel bilimsel yaklaşımlar için bkz. Gould, *Mismeasure of Man* ve Carson, *Measure of Merit*; Raymond E. Fancher, *The Intelligence Men: Makers of the IQ Controversy*, W. W. Norton, New York, 1985 ve Steven Murdoch, *IQ: A Smart History of a Failed Idea*, Wiley, Hoboken, 2007.

"normal"den "salak", "embesil" ve "moron"a kadar giden bir aralıkta sınıflandırmaya yarayan bir tanı aracı geliştirdi. Bahsi geçen deneğin gerçek yaşı ile zekâ yaşı arasındaki ilişkiyi ölçmek için düşünülmüş bir dizi testten oluşan muayene, normal bir çocuğun yaşına göre kolaylıkla başarabileceği bir grup görevi içeriyordu. Binet, yedi yaşındaki normal bir çocuğun, bir kelebek ile bir sinek, bir tahta parçası ile bir cam parçası ve kâğıt ile mukavva arasındaki farkı ayırt edebileceğini hesapladı. Beş yaşındaki normal bir çocuk için bu ayrım daha az belirgindi. Buna göre düzenlenmiş muayene, denekleri, herhangi bir gelişim düzeyinde "normal" farz edilen dereceyle ilişkilendirecek bir sınıflandırma için giderek zorlaşan bir dizi engeller bütünü olarak düşünülmüştü. İkincil amacı normalin altındakileri sınıflandırmaktı. Oysa böyle bir tetkikin tam tersine, zekâ yaşları ortalamanın üzerinde olan bireyleri tespit ve tasnif etmek için de kullanılabileceği aşikârdı.

Aslına bakarsanız Gauss eğrisinin diğer ucuna doğru ortalamadan sapan bireyler Galton gibi Binet'nin de ilgisini çekiyordu, ona göre, "yetenekli insanlar veya dâhiler, karakter kanunlarını anlaşılır kılabilmek adına ortalama örneklerden daha faydalı oluyorlardı çünkü aşırı özellikler gösteriyorlardı".[93] Bu bağlamda iki yıl boyunca, akıldan matematiksel hesaplamalarda olağanüstü başarılar gösteren Piedmontlu genç bir adam olan Jacques Inaudi vakası üzerinde çalıştı. Satranç oyuncuları ve diğer "büyük hesapçılar" Binet'nin dikkatini şaşırtıcı hafızaya sahip deneklere çekti. Onları, Émile Zola'nın nevrotik dehasını inceleyen doktor Edouard Toulouse gibi klinik yöntemlerle tetkik etti.[94]

Bu, deha çalışmasına adanmış eski bir araştırmadan ödünç aldığı bir şey miydi yoksa? Bir yandan da olağandışı zihinler hakkındaki vaka çalışmalarını da takip eden Binet, ana hatları Paul Broca tarafından belirlenmiş kraniyometri çalışmalarını ısrarla sürdürüyor, hem yaşayan hem de ölmüş deneklerin kafalarını kumpasa alıyordu. 1898'de, Binet ve meslektaşı Nicolas

93. Carson, *Measure of Merit*, s. 137.
94. Carson, *Measure of Merit*, s. 131-137.

Vaschide, Gall, Broca ve daha birtakım isimlerin çalışmalarına dikkat çekerek, kraniyometri ve beyin araştırmaları literatürünün kapsamlı bir tarihsel değerlendirmesini yayımladılar.[95] Hemen ardından altı yıl boyunca, Galton gibi dehayı tanımlamak için kullanılabilecek fiziksel bulguya ait bir kanıt bulabilmek için kraniyometri üzerine bir düzineye yakın makale yazdı. 1904'te Binet, kraniyometrinin kullanılabilir sonuçlar sağlayabileceği hakkında giderek artan şüphelerine rağmen, bazı nesnel göstergeleri sebebiyle araştırmayı bırakmadı. Muhtemel faydaları muazzamdı. 1904'te Vaschide'in açıkladığı üzere, "üstün zekâlıları, sergiledikleri özellikliklerden küçük yaşta tespit etmek mümkün olursa, kişi eğitimini daha ileri seviyelere götürebilir, kendisini özellikle yüksek kültürlere hazırlayabilir ve nihayetinde bir yetişkin olarak toplumu her alanda geliştirebilecek, entelektüel bir elit olabilirdi".[96]

Bu durumda aslen çizelgenin diğer ucundaki anormallikleri tespit etmek için tasarlanmış bir tetkikin, olağanüstü yetenekte bireyleri tanımlamak için kullanmakta gecikilmemesi şaşırtıcı değildir. Binet'nin ölçeğinin 1908'de revize edilen bir versiyonu bu olanağı sağladı. 1912 yılına gelindiğinde, Alman psikolog William Stern, zekâ yaşının gerçek yaşa bölünmesinin (ve ardında 100 ile çarpılmasını) zekâ katsayısını vereceğini ileri sürmesiyle, bugünkü anlamda bildiğimiz IQ ortaya çıktı. Böylece Galton ve diğerlerinin nafile umutlarla canlı işaretini aradıkları bağlam, bilimsel olarak elde edilebilirdi.

Belirtmek gerekir ki Binet hiçbir zaman Galton kadar katı (az çok gen ıslahını savunan) bir kalıtımsalcı pozisyonda olmadı ve 1911'deki vakitsiz ölümüne kadar araştırmasının suistimal edilme ihtimaline karşı hep tetikte oldu.[97] Bununla birlikte çalışmasının arındırılmasından ve uygulamaya konulmasında en çok paya sahip olan kişi, pek böyle bir tereddüt duymuyordu. Aynı zamanda bir psikoloji profesörü olan

95. Alfred Binet, "Historique des recherches sur les rapports de l'intelligence avec la gradeur et la forme de la tête", *L'Année psychologique* 5, 1895, s. 245-298.
96. Vaschide alıntısı, Carson, *Measure of Merit*, s. 133.
97. Gould, *Mismeasure of Man*, s. 181-184.

Lewis Terman, Birleşmiş Milletler'in orta batısında, çiftçi bir aileden geliyordu ve ailenin on dört çocuğundan on ikinciydi. Hoş bir ironiyle, ileride, zekâ üzerine ömür boyu duyduğu ilgiyi, küçükken kasabalarına gelen seyyar bir frenolojistin, kafasında yumrular bulmasına ve bunların büyük bir beynin kanıtı olduğunu söylemesine dayandıracaktı. Yumruların bu sürece katkısı olsun olmasın Terman, mevcut şartlarının üstesinden geldi, üniversiteye gitti, lisansüstü eğitimine devam etti ve 1905'te Clark Üniversitesi'nden doktorasını aldı. Yıllar sonra Stanford'da uzun kariyerinin sonuna kadar sürdüreceği bir pozisyona yükseldi. Burada 1916'da Binet-Simon Ölçeğinin Stanford Tashihi'ni yayımladı ve hayatı boyunca bu ölçeği tasfiye etmekle uğraştı. Önemli ölçüde geliştirilmiş Stanford-Binet ölçeği bugün de bir paradigma, IQ hesaplamanın başlıca araçlarından biri olarak durmaktadır.

Terman, "hak ettiği ilgiyi görememiş" olsa bile değeri "ne kadar övülse azdır" dediği, Binet'nin katkılarını en iyi şekilde belirtmişti.[98] Terman, bir yüksek lisans öğrencisiyken çocuklar üzerinde zekâ testleri uyguladı ve tez araştırmasının bulgularını 1906'da, *Genius and Stupidity: A Study of Some of the Intellectual Processes of Seven "Bright" and Seven "Stupid" Boys* başlığıyla yayımladı. Tek başına bu başlık, normdan sapmanın belirgin cazibesine işaret ediyor. Soyaçekimci ataları gibi Terman da en mükemmel ve parlak olanı, kalın kafalı ve alık olandan ayıran derin uçurum karşısında hayrete düştü. Böylesi farklılıkların çevresel etkenlerle açıklanmayacağı ve kesinlikle kalıtıma dayalı olduğu sonucuna vardı. Sonuç olarak en önemlisi, uygun biçimde eğitilebilmesi için eğitimcilerin dâhiyi küçük yaşlarda fark edebilecek donanımda olmasıydı. Terman'a göre medeniyetin geleceği mevzubahisti. Binet-Simon Ölçeği'ne getirdiği revizyonun uygulanmasına dair yö-

98. Lewis M. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Stanford University Press, Stanford, 1925–1959, 5 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 1-2. Terman'ın *The Measurement of Intelligence: An Explanation of and a Complete Guide for the Use of the Stanford Revision and Extension of the Binet-Simon Intelligence Scale* (New York Houghton Mifflin, 1916) eseri, Binet'nin anısına ithaf edilmişti.

nergelerinde şunu vurguluyordu: "Medeniyetin ileriye gitmesi ve yükselmesi en çok bilim, politika, sanat, ahlak ve din alanlarında yaratıcı düşünürlerin ve liderlerin gerçekleştirdikleri gelişmelere bağlıdır. Ölçülü yetenekler takip ya da taklit edebilir ama dâhi yol göstermelidir."[99]

Terman'ın insanlık yolunda rehberlik eden kahramansı doğuştan dâhi görüşü, Galton'un kendi söylevinin, "insanlığın kralları" olmak için doğmuş "büyük insan hayvanları" şeklindeki sonunu anımsatır. Bu benzerlik tesadüfi değildir. Terman, Binet'ye hayran olduğundan daha fazla Galton'a hayrandır. "Galton'un 1869'da basılan eseri *Heredity Genius*, yeni bir devrin başlangıcıdır" der ve dönüm noktası olarak görülen kendi eseri *Genetic Studies of Genius* içinde Galton'un dehayı yaşarken tespit etme hayalini gerçekleştirmeye çalışır.[100] Birinci cildi 1925'te basılan eser, 1911'de başlayan ve Binet tarafından yaratılmış "tamamen yeni şartlar"la mümkün kılınmış çok geniş bir insan deneyinin bulgularını özetler. "Ele alınan bir çocuğun, en azından bir dereceye kadar yaklaşık olarak parlaklığının belirlenmesi mümkündü" der Terman.[101] Aletleri ve ölçekleriyle donanmış Terman ve asistanları, küçük dâhileri tespit edebilmek için Stanford ve San Francisco civarındaki okul bölgelerinde koşuşturmaya koyuldular. Başarılı yıllar içerisinde, "yapılmakta olan dâhi" çalışması için Eyalet Fonu'ndan sağlanan oldukça yüklü miktarda bir yardım, Terman'ın takımına Stanford-Binet testini çok sayıda çocuğa uygulama olanağı verdi, bunun sonucunda çalışma resmileşti ve kapsamı genişletildi. Sonuç olarak IQ'su 140'ın üzerinde belirlenen bin yetenekli kız ve erkek ("Termitler") ayrıldı, bunlar hayatları boyunca düzenli aralıklarla takip edildi.

Azmi ve gayesiyle bunun araştırmanın uzun solukta geleceğin göstergesi olması gerekiyordu. Terman çalışmasının ilk cildinin başlarında şunu vurgular:

99. Terman, *Measurement of Intelligence*, s. 12.
100. Terman, *Genetic Studies of Genius*, Cilt 1, s. vii.
101. A.g.e., s. 1.

> Bir ulusun düşünsel yetenek kaynaklarının, en değerli varlıkları içinde olduğunu söylemeye gerek bile yok. Dehanın kökeni, gelişiminin doğal şartları hem iyi hem de kötü etkiye sahip olabilecek çevresel etkenler, insan refahı açısından genellikle düşük önemde görülen bilimsel problemlerdir.[102]

Bu çalışma şüphesiz ki cesur yeni dünyayı işaret ediyordu. Güney Afrika, Avrupa, Rusya ve Japonya gibi uzak ülkelerin hükümetleri, Terman'ın Birleşik Devletler genelinde geliştirilmesine ve uygulanmasına yardım ettiği standart testlerle, ulusal dâhi avına (ve düşünsel açıdan beğenilmeyenleri ayıklama girişimine) çıkarak çoktan bu işe girişmişlerdi. Terman bizzat, Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan ordusuna katılan 1.75 milyon acemi er içinden "moronlar" ve uygun olanları ayırmak için uygulanan, bir dizi adı kötüye çıkmış zekâ testinin geliştirilmesinde anahtar bir rol oynamıştı. H. H. Goddar gibi popüler ırkçılar, Terman'ın yöntemini Ellis Adası'nda ve okullarda uygulayarak, Stanford-Binet ölçeğini, "geri zekâlı" göçmenlerin ve siyahların, Amerikalı deha havuzunu zehirleyebileceğine ve böylece doğuştan yönetmeye uygun "doğal aristokrasi"yi zayıflatabileceğine dikkat çekmek için kullandılar. Bununla birlikte Terman'ın çalışması, faydalı bilgiler edinmek adına, Termitleri büyüyüp yuvadan ayrıldıktan sonra bile uzun süre sağlıklı veriler elde edilmesini kesinlikle sağlamıştır. Yine de ölçüm kurallar dizini, dehayı tespit etmekte çok başarılı olamamıştır. Sadece görece çok az sayıda Termit'in ulusal veya uluslararası şana kavuşmasından değil, ayrıca meşhur çalışmanın ileride fizik dalında Nobel Ödülü'ne layık görülecek iki kişiyi –Luis Alvarez ve William Shockley– tespit etmekte başarısız olmasından. IQ testinden 140 sınırına varamayıp baştan savılmış ve ıskartaya çıkarılmışlardı.

Yanlış değerlendirilerek ölçeğin diğer ucuna savrulan sayısız kadın ve erkeğin yanı sıra önemsel açıdan bu gafik yaklaşım, genetik olarak aşağı bir erken dönemi sınıflandırdı ve

102. A.g.e., s. vii.

buna müteakip insani kaynaklarda trajik, hatta bazı durumlarda daha da kötü israflara sebep oldu. Sonunda Terman ve onun IQ testinin gerçekte neyi ölçtüğü sorusunun altını iyice çizmeye yaradılar. Açıklanan amaç, tabii ki dehaydı oysa Terman'ın araçları aslında başka bir şeyi tespit ediyordu: zekâyı. Uzun süredir teolojik dilde maddi ve manevi alemleri birbirlerinden ayırmak için kullanılan eski bir kelimeydi: "Zekiler." Büyük Varlık Zinciri içinde başlıca ikinci âleme aittiler: onlar melekler, ruhlar, *genii* ve akıllardı.[103] Ancak on sekizinci yüzyıldan itibaren zekâ kavramı, giderek bir dizi taksonomik düzende hayvanları da kapsayacak şekilde genişletildi; daha fazlası, daha azı ve hiçbiri şeklinde sahip olma derecelerine göre yaratıkları hiyerarşik olarak ayırmak için kullanıldı. On dokuzuncu yüzyıl antropologları daha da genişleterek bu hayvansal kategoriyi kamulaştırdılar, "aşağı" ve "üstün" ırklar arasında ayrım yapabilmek için bir farklılık prensibi olarak kullandılar. Zekâ, kaba kraniyometristlerin görüşüne göre daha büyük ve beyaz beyinlilerde daha çok miktarda olması gereken bir şeydi.[104] Terim başka anlamlarda da kullanıldı ancak öncelikli manasını Binet'den aldı. Nadiren antropoloji dışında dehaya değer biçmek için bir kıstas veya kişileri ya da grupları ayırt etmek için kullanıldı. Binet ve Terman'ın kategoriyi benimseme şekli, karmaşık toplumların taleplerini karşılamada daha yararlı, hangi becerinin ve genel bilgi edinme kapasitesinin daha büyük değerde olduğunun saptanması adına açıkça daha akılcı ve istikrarlı bir şey karşısında, dehanın hayati, patolojik ve hatta yaratıcı unsurlarının değerini alçaltarak önemli bir vurgu değişimine işaret eder. Söylendiğine göre Terman 1945'te yayımlanan eserinden sonra umumi yorumlarında "deha" kelimesini kullanmaktan kaçınır.[105] Üstelik bu gelişme savaş-

103. Kurt Danziger, *Naming the Mind: How Psychology Found its Language*, Sage, Londra, 1997, s. 66-83.

104. Buradaki yorumlarım, ağırlıklı olarak Carson'ın zekânı değişen talihi üzerine mükemmel tartışmalarına dayanır. Carson, *Measure of Merit*, özellikle Bölüm 3.

105. Gretchen Kreuter, "The Vanishing Genius: Lewis Terman and the Stanford Study", *History of Education Quarterly 2*, Sayı 1, Mart 1962, s. 6-18 (alıntı s. 15).

sonrası tartışmalarda değişen şartlar kadar Terman'ın çalışmasınından daha az şaşırtıcı bulgulara dayalı, zekâ ve deha denen yakalanması zor şeyin aynı olmadığına dair sessiz kabulü de yansıtır. 1947'de yayımlanan *Genetic Studies of Genius*'ın dördüncü cildinde Terman, "Zihnin ve başarının, mükemmelen bağlantılı olmaktan çok uzak olduklarını anladık" diye itiraf eder.[106]

Her ne olursa olsun, deha, adı sık sık anılmasa da her şeye rağmen zekânın arkasındaki şekillendirici güç olarak kaldı. Terman'ın bütün girişimi, dehayı yaşarken tespit etmeye yönelik yüzyıllık bir çabanın mirasıydı ve kalıtım, "zekâ"yla birlikte onun bulgularında DNA'nın ortaya çıkmasını sağladı. Terman'ın zekâ dediği, gerçekte genel zekâydı, Britanyalı psikolog, istatistikçi ve Galton hayranı Charles Spearman tarafından yirminci yüzyılın başlarında bağımsız olarak geliştirilmiş bir kavramdı. Spearman, faktör analizi diye bilinen karmaşık bir istatistik tekniğini kullanarak, Binet tarafından uygulanan ve farklı zihinsel yetenekleri (uzaysal çözümleme, soyut düşünce, sözel yetenek vb) tek oturumda ölçen sınavda, kişinin değişik bölümlerindeki puanının, adına *g** (genel zekâ) dediği tek bir faktöre bağlı olduğu sonucuna vardı. Spearman, zekâyı çok yönlü ve çeşitli düşünmek –L. L. Thurstone gibi Spearman eleştirmenlerin ve daha yakın tarihten Howard Gardener gibi gözlemcilerin hâlâ kabul ettiği çoklu yaklaşım– yerine Terman'la birlikte, genel zekâ düşüncesini, dehanın genetiksel düşüncesi, tek, bütün, biyolojik yapıdan kaynaklanan ve güçleri değişken olsa da kendisi ömür boyu sabit, doğuştan gelen "ölçülebilir" bir şey olarak kabul etti. *G*, "insanların düşünsel faaliyetlerinin tamımında iyi ya da kötü hareketlerine reh-

106. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 4, s. 352.

* Charles Spearman, tüm bireylerin değişen miktarlarda bir genel zekâ faktörüne (bu faktöre *g* adı verilmektedir) sahip olduğunu öne sürmüştür. Kişi sahip olduğu *g* miktarına bağlı olarak, parlak ya da sönük diye tanımlanabilir. Spearman'a göre *g* faktörü, zekâ test maddelerinde performansı belirleyen temel unsurdur. Ayrıca her birine *s* denilen özel faktörler de belli yetenek ya da testlerde belirleyici rol oynamaktadır. (y.h.n.)

berlik eden genel zihinsel enerji seviyesiydi."[107] *G*, makineyi çalıştıran "zihin gücü"ydü (beygir gücü analojisindeki gibi). Goethe'nin deha hakkında söyledikleri –bilim, savaş, siyaset veya sanatta kişinin öne çıkması "hep aynı şeye bağlıdır"– Spearman ve Terman'ın zekâsı için de geçerliydi.

Zekânın yenilikçiliğine rağmen, kategori geçmişini yalanlamaya devam etti. Aynı şey, "Galton'un, dehanın kalıtsal yapısı hakkındaki teorisine hatırı sayılır bir destek verdiğini" iddia eden Terman'ın diğer bulguları için de geçerliydi.[108] Terman, maharetli denekleri arasında "Latin ve zenci ırklardan büyük bir eksiklik" ve "Yahudi kanında yüzde yüz bir aşırılık" olduğunu yazmıştı.[109] Kadınlar gerçekten de sınavından yüksek not almışlardı ve hatta tam olarak profesyonel hayata atılmaktan mahrum bırakılmalarının adaletsizliğine dikkat çekilmişti. Yine de bu, onun kadınların hâlâ erkeklerin gerisinde olduklarını iddia etmesine engel olmamıştı. "Sunduğumuz örnekler, olağandışı üstün zekâya, kızlardan çok erkekler arasında ezici bir çoğunlukta rastlandığı hipoteziyle uyumludur" diyordu.[110] Hatta Galton'a bir başka onaylama ve dehayı delilik ve dejenerasyonla ilişkilendirmeye eğilimli olanlara bir meydan okuma olarak Terman, bütün istisnai deneklerinin daha sağlıklı, dirençli ve ortalama bireylerden daha iyi ayarlanmış olduklarını belirtme zahmetine giriyordu.

Terman'ın araştırması bütün bu yollarla kaygıları ve sıklıkla da eskilerin yargılarını yansıtıyordu. Her halükârda geçmişe olan en büyük borcu daha aşikârdı. *Genetic Studies of Genius*'ın ikinci cildinin tamamı, yaşayanların değil ölülerin IQ'sunu hesaplamaya adanmıştı. Terman'ın asistanı Catharine Morris Cox, çalışmanın başyazarı olarak hizmet etti ancak çalışmayı denetleyen ve ortaya konan yöntemi geliştiren Terman'dı. 1917 tarihli bir makalede IQ'sunu hesaplamaya çalıştığı kişi Francis Galton'dan başkası değildi. Bir cesedi sınava tutmanın, yeni

107. Fancher, *Intelligence Men*, s. 95.
108. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 1, s. 111.
109. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 1, s. 82.
110. A.g.e., s. 54.

gelişmekte olan patolojiyle ölülerde lokasyon aramaktan ya da ölülerin beyin ölçülerini almaktan daha aldatıcı olduğu düşünülebilir. Ama Terman azimliydi, Galton'un çocukluğuna, geçmişine ve başarılarına dair raporların gerekli bilgiyi sağlayacağından emindi. "Eldeki kanıtlar, Francis Galton'un üç ile sekiz yaşları arasında zekâ seviyesinin 200'ün üzerinde olduğu sonucunu doğrulamaktadır" şeklinde gözlemde bulunur.[111] Alelacele belirttiği üzere, Stanford'daki çalışmasında rastladığı ve en iyisi 170 puan alan çocukların hiçbiri bu puana ulaşamayacaktır. Galton, sıradan bir dâhi değildi.

Cox, Amerikalı psikolog James Mckeen Cartell ve Galton'un yardımcılarından biri ve Charles Spearman'ın Leipzig Üniversitesi'nde hocası, öncü psikolog Wilhelm Wundt tarafından derlenmiş bir biyografi sözlüğündeki maddeleri baz alarak, bin önemli kişiden oluşan bir listeye, benzer bir değerlendirme uygulamaya başlar. Cox, on beşinci yüzyıldan önce yaşamış isimler hariç, her bir adayın çocukluk bilgilerinin ulaşılabilirliğine göre listeyi aşağıya doğru ayıklar. Geriye kalan üç yüz bir kişinin neredeyse tamamı Avrupa ve Amerika'dandır ve bilim, sanat, edebiyat, siyaset ve askeriye alanlarında 1850'den sonraki yıllarda öne çıkmış figürlerdir. John Stuart Mill tahminen 190 IQ ile listenin başında yer alır, onu Goethe, Leibniz ve Hollandalı siyasi kuramcı Hugo Grotius 185 puanla yakından izler. Newton (130), Napolyon (135) ve Beethoven'a (135) daha az etkileyici puanlar verilirken Voltaire'e saygın bir 170 biçilmiştir. Napolyon'un büyük generali André Messena en düşük puanlı madde olmuş, cimri bir 100 puan alması, Fransız ordusunun tüm direnişini mucizevi bir şey haline getirmiştir.[112]

Cox'un çalışması, hâlâ ünlü psikologlar tarafından "klasik eser" olarak tanımlanır ve "belki de deha üzerine yazılmış

111. Terman, "The Intelligence Quotient of Francis Galton in Childhood", *American Journal of Psychology* 28, 1917, s. 209-215.

112. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 2, s. 47-87. Üç yüz dâhinin IQ hesaplamaları Tablo 12 A'da, "Individual IQ Ratings of Young Geniuses" başlığıyla verilmiştir.

kitaplar içinde en çok alıntılananıdır."[113] Her ne kadar birçok durumda sonuçları gülünç derecede kurgusal olsa da eski bir probleme, yeni bir yöntem uygulama girişimi kesinlikle yenilikçiydi.[114] Geçmişin perspektifinden bakıldığında, deha denen şu şeyi ayırt etmek, miktarını belirlemek ve hesaplamak için harcanan eski çabalarla benzerliği çarpıcıydı. Cox, bu asırlık çabayı bizzat çalışmasında temellendirdi. "Dâhilerin görünüş ve gelişimini saptayan faktörler, bireysel farklılıkları dikkate alan, en eski insan çalışmalarından bu yana sürekli bir problemi ortaya koymuştur."[115] Ama yüz elli yıl önceki tarihe nazaran benzerlikler çok daha çarpıcıydı. Lavater, Gall ve Broca, dehayı boynun üzerine beyhude aramış; Moreau ve Lombroso yeni filizlenen patolojiyi tarihi vakalara uygulayarak sahte işaretlerin peşine düşmüş ve Galton en iyi kişinin en iyi olduğunun göstergesini şöhretle değerlendirmiştir. Oysa Cox, IQ puanlarını, o daha bu işe başlamadan çok uzun süre önce varolmuş hayaletin açığa çıkan tek bir işaretinde aramıştı. Dâhiler, dâhi gibi görünüyorlardı. Öyle olmadıkları zaman hariç. Fakat özellikle dehanın neye benzediğini söylemek hâlâ zordu.

"Zihin Gizemi konusunda bugüne kadar çözülmemiş birçok problem içinde, deha sorusu önemini korur" diye belirtir teozofist Bayan Blavatsky, 1889 tarihli bu konudaki kısa bir denemesinde.[116] "Deha nedir, *varoluş sebebi* ve ölçüsüz nadirliği neden kaynaklanır?" diye sorar. Deha "cennetin bir hediyesi" miydi ve eğer öyleyse bazıları "düşünsel kıtlık ya da aptallık"tan sürünürken neden bazılarına bahş ediliyordu? Materyalistlerin iddia edeceği gibi "sadece fiziksel şartlara" bağlı "kör talih"in sonucu muydu? Belki de deha, "aklın anormal bir yeneteği" ya da "fiziksel beyinde" bir büyümeydi? Bilemedin belki de Romantiklerin ileri sürdüğü gibi kendi kendine yeti-

113. Hans Eysenck, *Genius: The Natural History of Creativity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 53.

114. Gould, *Mismeasure of Man*, s. 214-218.

115. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 2, s. 3.

116. Müteakip tüm Blavatsky alıntıları için bkz. H. P. Blavatsky, "Genius", *Lucifer* 5, Sayı 28, Kasım 1889, s. 227-233.

şen bir fonksiyon, kişiyi kendisinden öte bir "üst-benlik"e taşıyabilecek hayati bir güçtü?"

Bu spekülasyonları aklında bulunduran Blavatksy, kendi çağının dehasının otoriter konumuyla etkileyici bir benzerlik gösterir. Lakin Blavatsky tüm bunlara oldukça şaşırtıcı bir öneri sunar: "Bir ihtimal, eski filozoflar, Tanrı'nın vasi atayıp, deha denilen bir ruh bahş ettiği insanlar, basit bilgelikleriyle hakikate, bizim ukalalardan daha yakındılar." Burada, fiziksel varlığın dışında yaşayan, herkes için özel ve evrensel olarak ortak, göklerle aracı ve öte taraftan mesajlar ileten bir ruh inanışı, modernlerin toplayabilecekleri arasında hakikate en yakın doktrindi. Blavatsky, kendi izoterik felsefesinin ayrıntılarıyla bu noktayı nitelendirmekte acele etti. Ama Antiklerin temel inanışını ve kahramanlara tapınmalarını anlamanın anahtarı, büyük insanları içlerinde "sürülmüş tanrı, hapsedilmiş ruh" olan kişiler olarak ayırt eden kavramdı. "Savaşçı, Ozan, büyük ressam, sanatçı, siyasetçi veya bilim insanı, içinde dehanın her ortaya çıkışı"nda kişi, "göksel bir sürgünün inkâr edilemez varlığını, gardiyanı sanat olan ilahi Egoyu, önemli insanı" sezebilirdi.

Blavatsky bilim insanlarının çoğunun onun bu coşkulu derin düşüncelerini reddedeceğinin gayet farkındaydı. "Her insanın, dehaya vesile olan bir ruha sahip olması düşüncesi, materyalistlerce tamamen 'boş hurafe' olarak değerlendirilirken imanlılara bile fevkalade saçma gelecektir." Sakın ha düşünmeden karar vermeyelim, onun gizem çağrışımlarının bir sapkınlıktan çok uzak olduğunu akılda tutmakta fayda var ve onun teofiziksel öğretisi pek soyutlanmış bir olgu değildir. Yakın zamanlarda bir grup araştırmacı, teozofi ve tinselciliğin modern kültürün merkezinde, şaşırtıcı çevrelerde ortaya çıkan gizli güçlere sahip yaygın bir cazibenin bir parçası olduğunu iddia ettiler.[117] Büyük Fransız yazar Victor Hugo, hayatı boyunca büyüyle ilgilenmiş, seanslar düzenlemiş ve ölülerin

117. Alex Owen, *British Occultism and the Culture of the Modern*, University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 2004 ve Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 2004.

ruhlarını çağırmıştır. Böyle bir durumda o ve arkadaşları, Shakespeare'in dehasıyla bağlantıya geçmiş ve o da nezaketen yeni bir oyunun ilk sahnesini Fransızca dikte ettirmiştir! Diğer karşılaşmalarda muhabbet Dante, Racine ve Molière'in ruhlarıyla devam etmiştir.[118] Almanya ve İngiltere de benzer şekilde büyülü dünyalara girmeye cüret edenler, teozofi ve hipnoz, manyetizma ve simya ile cilveleşerek, Londra'daki Altın Şafak Hermetik Cemiyeti'nin* liderleri gibi ilahi olana aracılık eden yüce, meleksi, Tanrıvari bir benlik –bir "Deha"– düşüncesine seve seve ikna olabilirlerdi.[119]

Bu tipte görüşlerin gerçekten modern oluşumlar mı yoksa geçmişin inatçı sürekliliği yerine mi resmedildiği ucu açık bir sorudur.[120] Ancak geniş yankılarını ve modern bilimi kutsallıktan arındırma çabalarına karşı dillendirdikleri ortak protestoyu inkâr etmek zordur. Pozitivistlerin açıklayabileceklerinden daha derin bir dünya, sadece deha fenomeninin altını çizebileceği genel bir tartışma vardı. Blavatsky'nin iddiasına diyelim ki hurafe dedik, yine de "basit" ve "eğitimsiz yığınlar"ın dehaya kıyasla hakikati daha iyi kayda geçirdiği meselesi baki kaldı. "Kendilerini büyük çoğunluktan gizlemiş, sıradan akılları için anlaşılmaz bir şeye ait hissederek, popüler kalabalıkların merakla, genellikle şaşmaz şekilde kendi kahraman tanrılarını yarattığı eski günlerdeki kültürle aynı huşuyu yaşadılar." Deha, fevkalade olanı açığa çıkarıyor ve kalabalıklar da dâhiyi, bir insandan fazlası haline getiriyordu.

Soyaçekimcilerin on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürdürdükleri cin çıkartma çabalarına rağmen *genii* dehaya dadan-

118. John Warne Monroe, *Laboratories of Faith: Mesmerism, Spiritism, and Occultism in Modern France*, Cornel University Press, Ithaca ve Londra, 2008. Bu kısma dikkatimi çektiği için Prof. Monroe'ya müteşekkirim.

* Altın Şafak Hermetik Cemiyeti (*Hermetic Order of the Golden Dawn*), 1888'de İngiltere'de kurulan okült, metafiziksel, mistik ve ezoterik öğretileri içeren inisiyatik bir cemiyettir. Dini simgeler ve ruhsal kavramlar önemli rol oynamış olsa dahi Altın Şafak Hermetik Cemiyeti dini bir yapılanma değildir. (ç.n.)

119. Owen, *British Occultism*, s.122.

120. Thomas Laqueur, "Why the Margins Matter: Occultism and the Making of Modernity", *Modern Intellectual History* 3, 2006, s. 111-135.

maya devam etti; *daimon*lar hâlâ bu tarz insanlarda görülebiliyordu. Yoksa bu kalıcı varlık, bilimin sokaktaki kadınlar ve erkekler arasına karışmada gösterdiği başarısızlığın basit bir sonucu muydu. Aksine büyüsel ve mistik aura, dehanın bu bilimin bir ürünü olduğu iddiasıyla dâhinin etrafını sarmayı sürdürdü. Cin çıkartmanın da dini ritüelleri vardı. Gall ve Galton, Moreau ve Broca, Lombroso ve Lélut gibi farklı insanlar bunları uygulamaya çalışırken, iblislerini def etmeye çalıştıkları büyüleyici yaratık daha ileri bir pozisyon edindi.

Onlara göre deha hiç şüphesiz doğal bir yaratımdı ama tekillik ve seçiminde, Kant'ın dehasının bir varyasyonu aracılığıyla doğa kendi sanatının gerçeğini konuşturuyordu. Başka bir deyişle dâhi, doğanın sırlarını açıklayan, hakikati gösteren ve kuralları yıkan –sadece sanatta– bir medyum, bir kâhin olarak görülmeye devam etti. Deha da *g* gibi birçok çevrede benzer itibar gören bir güçtü. Buna sahip olan seçilmiş yaratıklar, ayrı tutulmaya, damgayla işaretlenmeye, işaretlerle damgalanmaya, delilik, hastalık veya fiziki üstünlükleriyle öne çıkmaya devam etti. Milyonda bir, on milyonda bir, dâhi hiç kimseye benzemiyordu.

Terman gibi bir adamın, deha biliminin ortaya çıkışını ilan ederken, bu bilimin ortaya çıkışının, "genelde kitleler tarafından insanlığın geri kalanından nitel olarak farklı görülen Büyük İnsan'ın özsel doğasını doğaüstü davaların ürünü olarak değerlendirerek, ön yargıların doğasında yer alan inançların etkisiyle" uzun süre ertelenmiş olduğunu duyurabilmesi ne kadar ironiktir.[121] Çünkü o ve diğerleri, Büyük İnsanı ayırt etmek için bilimin, batıl inançlardan fazlasını yaptığını savunuyorlardı. Doğaüstü nedenleri doğal sayarak, sıradan insanla arasındaki farkı nesnelleştiren, eşitsizlik imtiyazını genişleten, temelde dünyayı yönetmek için dâhiye hak ve kapasite tanıyan bir efsaneden geriye kalanlara bilimin onayını sundular.

Ne var ki beynin patojenlerinde ve parçalarında, bir zamanlar *genii*nin dolandığı yerlerde buldukları kalıtsal zekâ ve genetik güç tamamen bunları yerinden edebilecek miydi?

121. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Cilt 1, s. v.

Bedeni ruhlardan arındırma çabası, bir anlamda ruhların varlığına kredi vermekti.[122] Aslında, dehaya hâlâ bir şeylerin dadandığı görüşü şaşırtıcı değilse bile genellikle hem bilim savunucularının hem de onlardan daha çok ruhaniyet aleyhtarlarının hemfikir olabileceği bir olguydu. Lombroso ve taraftarları, dehanın delilikle, devrim ve suçla olan bağlantısından açıkça bahsederken Blavatsky şu gözlemi yapar: "Eskilerin iyi ve kötü *genii*siyle aynı şekilde adlandırılmaya uygun insan dehası, istemsizce varolduğu kişiyi ele geçirir ve yönlendirir, bir gün şöhret, talih ve zaferin doruklarına çıkarır ama ertesi gün insanı utanç, umutsuzluk ve sıklıkla da suç uçurumuna sürükler." Galton'un, dehanın kalıtsal patolojisini reddeden yardımcısı bile bu büyük insan hayvanının kötü bir esansa kapılarak, fırsat kollayan, korkunç bir canavar gibi dünyayı felakete sürükleyebileceğine katılıyordu. Friedrich Nietzsche gibi kurtarıcı bir Romantik için bu, o kadar da kötü bir düşünce değildi. Deha insanlarının, içlerindeki "olağanüstü" tehlikeyle "patlayıcılara benzediğini" düşünüyordu.[123] Yıkım gücü, yaratma gücünün doğal bir eşiydi. Bu güç, bilim tarafından meşrulaştırıldığında ve saldırgan bir din tarafından kutsandığında politikanın hizmetine sunuldu ve vahiysel sonuçları oldu.

122. On dokuzuncu yüzyıldaki mistikleştirme etkileri ile teozofistler ve büyüyle ilgilenenler arasındaki benzerlik, Blavatsky'nin iddialarının Broca'nınkilerin bir türüymüş gibi algılanıp, ikisinin aynı kefeye konabileceği anlamına gelmez. Ne de Lavater ya da Lombroso'nun ve Terman veya Galton'un fantazileri arasında temel farklılıklar olduğu inkâr edilebilir. Bu farklılıkları toptan reddeden kişi, bilimsel, nesnel gerçeklere ulaşma şansını kaybeder, siyasetçilerin küresel ısınmayı inkâr etmelerinden veya okul çocuklarına dünyanın altı gün içinde yaratıldığından fazlasının öğretilmemesi taleplerinden sadece kendilerini sorumlu tutabilirler. Ve dehanın "doğal tarihi"ni yazarken utanç verici kısımları dışarıda bırakan tarihçiler ve düşünürlerin öznellikleri hakkında şikâyet ederek bilim insanının bunu yapmayacağını söylemek de bilimin adını aklayamaz. Hans Eysenck, *Genius: The Natural History of Creativity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 4. Bu utanç verici örneklerin üzerinde durmamın sebebi, deha biliminin insanları ne derece yanlış değerlendirdiğini vurgulamaktır.

123. Friedrich Nietzsche, *The Twilight of the Idols*, Bölüm 44, *The Portable Nietzsche* (içinde), Der. ve Çev. Walter Kaufmann, Penguin, New York, 1982, s. 547. [Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010. (ç.n.)]

6. BÖLÜM

Deha Dini

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Danimarkalı düşünür Søren Kierkegaard, *On the difference between a Genius and an Apostle* [Bir Dâhi ve Bir Havari Arasındaki Farklar] şeklinde ilgi çekici başlığa sahip kısa bir deneme yayımladı. Kierkegaard'ın az rastlanan yazılarının pek çoğu gibi bu deneme de o çağın rahatsız edici bir eğilimine dikkat çekti. Bilim ve eğitimin, terimlere uydurulan dini söylevlerle Hıristiyanlığı karıştırdığını ileri sürüyordu. Papazlar, Aziz Pavlus'un mükemmelliğini ve tarzını överek, onu bir "dâhi"ye benzeterek anlatıyorlardı. Övgüler iyi niyetliydi. Ancak sonuçları vahimdi: "Ruh ve Hayalet, vahiy ve orijinallik, Tanrı'nın çağrısı ve

deha, hepsi de az çok aynı anlama geliyordu." Gerçekte Kierkegaard, "bir dâhi ile bir havarinin niteliksel farklılıkları"nda ısrar ediyordu. Aziz Pavlus gibi bir adamın, "hiçbir şekilde Platon veya Shakespeare'le bir bağlantısı olamazdı."[1]

Kierkegaard'ın denemesi, Tanrı'dan yeni bir vahiy aldığını ve yaptığı sıkı incelemenin ardından düzelterek bunun dâhinin ifşası olduğunu ileri süren çağdaşı Danimarkalı papaz ve Hegelci düşünür Adolph Peter Adler vakası üzerine yazılmıştı. Kierkegaard'ın da çok iyi bildiği üzere böyle karışıklıklar kesinlikle tek tük değildi. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa genelinde, Hıristiyan apolojistler benzer terimlerle inandıkları kahramanları övmüş, "Cennetin, başından beri peygamberler, ozanlar, havariler, deha insanları aracılığıyla insanlarla iletişime geçtiğini" söyleyen Katolik rahip Loius Bautain'le hemfikir olmuşlardı."[2] Luther, Hıristiyan dehanın güçlü bir örneği olarak on dokuzuncu yüzyılda Protestanlar arasından öne çıkarken Katolikler de kutsal çılgınlık ve coşkunluk işaretlerini, dönemin biliminin göstermelik bir onayıyla dehanın altında yatan semptomlar sayarak kendi peygamberlerini ve azizlerini yeniden tanımlamışlardı! Gerçekte, sadece kuşkucular İsa'nın hastalıklı bir patolojiden mustarip olduğunu iddia etme cüretini gösterebilmişlerdir. Fakat müritler ve imansızlar, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında giderek konunun dışına çıkan bir iddiada, İsa'nın "yüce bir insan" ve "orijinal bir deha" olduğunda fikir birliğine varabiliyorlardı.[3] Ernest Renan, 1863'te *La Vie de Jésus* isimli tartışmalı İsa

1. Søren Kierkegaard, *The Present Age and Of the Difference Between a Genius and an Apostle*, Çev. Alecander Dru, Giriş Walter Kaufmann, Harper & Row, New York, 1962, s. 89-90. 1847'de yazılan deneme, 1849'da *Two Minor Ethical–Religious Essays* adıyla da basılmıştır.

2. Bautain alıntısı için bkz. James C. Livingston ve Francis Schüssler Fiorenza (Der.), *Modern Christian Thought, Vol. 1: The Enlightenment and the Nineteenth Century*, Prentice Hall, New York, 2006, 2. Baskı, s. 156.

3. Daha aydınlatıcı örnekler için bkz. Charles Binet-Sanglé, *La Folie de Jésus*, Maloine, Paris, 1908-1915, 4 Cilt; Constantin Brunner, *Unser Christus: Oder das Wesen des Genies*, Oesterheld, Berlin, 1921 ve J. Middleton Murry, *Jesus: Man of Genius*, Harper and Brothers, New York ve Londra, 1926.

biyografisini kaleme aldığında, Nietzsche'nin hor görmesiyle yönlendirilen ve daha sonra "deha konsepti"nin, "İsa tipine" uygulanmasının tamamen yersiz olduğu gözleminde bulunan David Friedrich Strauss'u takip etmiş, onun iddiasını kendi çalışmasının merkezine koymuştur.[4]

Kierkegard, dini bağlamda "dâhi" etiketinin kullanmanın tamamen yeni, değişik bir otorite standartı olduğuna ikna olup en azından bu kadarını kabul edebilirdi. "Krala bir dâhi olup olmadığının sorulması"nın bir sadakat meselesi sayılarak vatan hainliği kabul edilmesi veya "babama, babam olduğu için değil dâhi olduğu için itaat ederim" diyerek isyanını sürdüren bir evlatta olduğu gibi, bir havariye estetik ya da düşünsel arenada ilahi bir güç verildiğini düşünmek yanlış bir kanıydı. "Mesih'in bilgeliğini sorgulamak, dine küfretmekti." Deha ve ilahi otorite tamamen ayrı şeylerdi.[5]

Bu ayrımın belirsizliği, Kierkegaard'ı tedirgin ettiği kadar, dâhinin en üstün insan tipi olduğuna dair sessiz onayıyla Hıristiyanlığı zayıflatıyor ve fanileştiriyordu. Ancak Danimarkalı düşünür, isyan eden evlat ve heybetli kral örnekleriyle, bağlantılı bir sonucu sadece ima ediyordu. Deha, bir zamanlar ilahi olarak bahş edilen görkemin haşmet ve aurasını üstlenerek bir *siyasi* otorite kriteri haline geliyordu. Havarinin dâhiyle karıştırılabileceği gibi bir peygamber, kurtarıcı, bir insanlık umudu olarak görülen dâhi de havariyle karıştırılabilirdi. Modern teknolojinin kızgın kılıcı ve bilimin açık desteğiyle dehaya, eski dinlerin hepsinden daha korkunç olduğu kanıtlanmış bir putperestlikle tapınılabilirdi.

Ondan önce bu iddiayı ileri süren, kaideleri uygulayan ve ritüelleri takip eden başkaları da vardı. Fakat Yahudi tarihçi Edgar Zilsel, 1918'de, *die Geniereligion* (Deha Dini) başlıklı ya-

4. Friedrich Nietzsche, *The Anti-Christ*, Bölüm 29, *The Portable Nietzsche* (içinde), Der. ve Çev. Walter Kaufmann, Penguin, New York, 1982, s. 600-601. [Friedrich Nietzsche, *Deccal: Sahte İsa*, Çev. Yusuf Kaplan, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2008. (ç.n.)] Renan, *La Vie de Jésus*, 1863, özellikle "Caractère essential de l'oeuvre de Jésus", Bölüm 28.

5. Kierkegaard, "On the Difference Between a Genius and an Apostle", s. 96-101.

ratıcı eseriyle, bu konuda açık, kritik bir çözümlemeye kendini adayan ilk kişi oldu. İlk olarak Zilsel'in 1938 yılına kadar yaşadığı Viyana'da basılan eser, Almanca konuşan bölgelerde yeni filizlenen bir inanca dikkat çekilmesine yaradı. Zilsel'in ustaca gözlemlerine göre dehaya duyulan takdir, on yedinci yüzyıldan bu yana en yüksek seviyeye varmış, Aydınlanma Çağı ve Alman *Fırtına ve Coşku** dönemi boyunca itibarı artmış, Romantizm öncesi Schopenhauer'la etki alanı genişlemişti. On dokuzuncu yüzyılda, birçok insan, havarilere ve "dehaya tutulmuşlara" tüyler ürpertici ihtişamda bir yol hazırlayarak bu inancı desteklediler. Bunlara Richard Wagner, Otto Weiniger ve "Dehaya bir din gibi tapılmasını" telkin eden Houston Stewart Chamberlain de dahildi. Yaptıkları din propagandasının izleri açıkça her yerdeydi. "Kitapçılarımızın vitrinlerinde Goethe, Beethoven, Schopenhauer ve Wagner'in biyografilerini ve yazılarını görürüz. Romancılarımız Leonardo da Vinci, Schiller, Spinoza, Schubert, Tycho Brahe, II. Frederick, Goethe ve Paracelsus'un hayatları hakkında hikâyeler yazar. Müzisyenlerimiz, sahnede Schubert ve Palestrina'nın nasıl yaşayıp ürettiğini gösterir. Hatta hediyelik eşya dükkânlarımız birkaç kuruş karşılığında yüce insanlarımızın resimlerini sunar."[6] Modern medya kitlesi bütünüyle bu kültün hizmetindedir. Tiyatro oyunları, renkli baskılar, büstler ve alçıdan yüz maskeleri, dikkat çekmek için merhum dâhilerin sözleriyle dolu resimli gazete ve dergilerle yarışırken, onların hayatlarına ve eserlerine karşı sayısız anma töreni düzenlenmesini sağlamaktadır. "Yüce bulduğumuz adamların emanetlerine, imzalarına, bir tutam saçlarına, tüy kalemlerine ve tütün kutularına, Katolik Kilisesinin azizlerin

* Adını, Alman şair Friedrich Maximilian Klinger'in "Fırtına ve Coşku" (*Sturm und Drang*) isimli dramasından almıştır. Yaklaşık 1767'den 1785'e kadar, özellikle 20 ile 30 yaşlarındaki genç yazarlardan oluşan Aydınlanma çağının edebiyat akımı anlamına gelmektedir. Alman dili ve sınırları içerisindeki filozof ve edebiyat çevresi, büyük ölçüde Aydınlanma'yla şekillenmiştir. Bu akım, insan ve sanat ideali olarak, "orijinal dâhi"yi tanımlaştırdığından dolayı "Deha Çağı" olarak da adlandırılır. (ç.n.)

6. Edgar Zilsel, *Die Geniereligion: Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal*, Giriş Johann Dvorak, Suhrkamp, Frankfurt, 1990, s. 51-52.

kemiklerine, eşyalarına ve cübbelerine tapındığı gibi tapınırız" diyordu Zilsel.[7] Böylece, dâhilerin ebedi ikametgâhları da basit mezarlıklardan Westminister ve Pantheon'un gölgesinde özenli lahitlere dönüştürüldü ve Katoliklerin Lourdes ziyaretine benzer şekilde, doğum yerlerine ve başka anıtsal mekânlara –Weimar, Stratford-upon-Avon, Bayreuth– akın eden hacı adayı hayranların, buralara modern Valhallalar* misali ziyarette bulunmalarına sebep oldu. Gerçekte tüm bilimsel ve tıbbi savları içinde, deha dininin asıl cazibesi duygusal çağrısıydı. Zilsel, bunu tarif edecek yeni bir kelime yarattı: *Abfärben*, katettiği yol boyunca etkileşimde bulunduğu dâhiden, deha hayranının "içine işleyen" veya "içine sızan" duygular. Bir dâhinin yaşadığı bir yerde bulunmak veya onun dokunduğu bir eşyanın varlığı, dinsel huşuya benzer bir duygu deneyimiydi.

Zilsel her ne kadar deha dini tanımında büyük bir çoğunlukla Avusturya ve Almanya üzerine yoğunlaşsa da daha yaygın Avrupa kültürlerinde tahsisine dair engin bir bilgisi vardı. Aslında 1926'da Zilsel, deha konseptinin antik dönemden öncelikli bir kaynak olmayı sürdüren Rönesans'a kadar gelişiminin bir tarihçesini yayımladı.[8] Ve meseleyi günümüze kadar getirmesi planlanan ikinci cilt tamamlanamadığı halde deha dininin, on sekizinci yüzyıldan beri Avrupa boyunca özenle geliştirilmiş inanç tahriflerine neden olduğunun gayet farkındaydı. Hepsinin içinde başlıca inanış, açıkça Romantikler tarafından belirlenmiş ve hepsinden çok Schopenhauer tarafından vurgulanmış, gerçek dâhinin, kendi görüşleri, hayatı ve eserleriyle insani ötekileştirmeyle baş edilmesine yarayan kurtarıcı bir rolü olduğuydu. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarındaki yazınsal kültürde "deha ideolojisi" olarak tanımlanan temel bir özelliğe göre bu inanç, dâhiye, insanlığı izleyen ve günahlarından arındıran, karşı konulmaz bir kurtarıcı rolü

7. Zilsel, *Geniereligion*, s. 53.

* Valhalla, İskandinav mitolojisinde "Katledilmişlerin Salonu" anlamına gelir. Odin tarafından yönetilen, Asgard'da bulunan görkemli büyük salondur. (y.h.n.)

8. Zilsel, *Die Entstehung des Geniebegriffes. Ein Beitrag zur Ideengeschichte der Antike und des Frühkapitalismus*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1926.

biçiyordu.[9] Almanlar, *Erlösungskraft* dedikleri deha kapasitesini, bir kurtarma veya kefaret gücü şeklinde tanımlıyor ve korkunç ya da sevimli olabileceğinin altını çiziyorlardı.[10] Örneğin, araştırmacı Herman Türck, müthiş popüler eseri *Der geniale Mensch*'te (1896), birbirlerine benzemeyen İsa ve Napolyon örneklerini, kurtarıcı ve fatihin "en yüce, ebedi varlık pozisyonunda olmanın ardında nasıl benzer şekilde debelendiklerini" göstermek için kullanmıştır.[11] Bu kitabın İngilizce ilk baskısı, *The Man of Genius* adıyla 1914'te yayımlanmıştır. İskender de kendinden önceki Sezar gibi kendisini yüksek bir gücün idrakı –Takdiri İlahi, Kader, yıldızının *daimon*sal çekimi– içinde hissetmiş ve her ikisi de yeni bir şeyler yaratma adına, unsurlarını esaret altına alarak ve dünyaya kendi görüşlerini uygulayarak eskiyi silmeye çalışmıştır. Türck'ün bakış açısındaki Hegelci yaklaşım tamamen bilinçli: Yaratım ve yıkım sıkı dostlardı, kurtuluş ve ölüm aynı gayede birleşiyordu. Ancak bu, başka felsefik düşüncede olanların paylaştığı bir duyarlılığın ortaya koyulmasına yaradı.[12] Dâhi, bir kurtarıcı olarak görülse bile daha geniş anlamda bir sanatçı –Shelley'nin tabiriyle bir "şair"– olarak düşünülmüştü ve kolayca İsa veya Napolyon, İskender veya Sezar gibi hayattayken yaratmış, bir *Tatengenie* ("bir eylem dehası"), insanların hükümdarı olarak hayal edilebilirdi.[13] Hepsinin içinden, büyüleyici Napolyon örneği, dâhi

9. Robert Currie, *Genius: An Ideology in Literature*, Schocken Books, New York, 1974.

10. Bu konu, Deha konsepti hakkında İsviçreli araştırmacı Jacob Cahan'ın doktora tezinde ortaya koyduğu bir başka çağdaş eleştiridir. Jacob Cahan, *Zur Kritik des Genebegriffs*, Universität Bern, Bern, 1911, s. 32.

11. Hermann Türck, *Der geniale Mensch,* Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1899, s. 271. İlk baskısı 1898'de yapılan kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş üçüncü baskısında, Napolyon ve İsa'nın karşılaştırması, "Das Weltliche Ubermenschentum Alexanders, Cäsars, Napoleons" başlıklı 9. Bölüme eklenmiştir. Eser, 1931'de Almanca en az 14 baskı yapmıştır.

12. Türck, *Der geniale Mensch*, s. 275. Türck'ün, Napolyon sapması ağırlıklı olarak, azizlerin hayatı üzerine *Die Genie-Kaiser und die Welt* (1905) de dahil sayısız eser veren Karl Bleibtreu'nun yazılarından yola çıkmaktadır.

13. Robert Currie'nin belirttiği üzere, "Çünkü dâhi, dünyevi bir mesihtir, insanların hükümdarı olarak anlaşılabilir..." Robert Currie, *Genius: An Ideology in Literature*, s. 70.

ile siyasetçi-yaratıcının bir gün yeninden birleşebileceği ihtimalini ve umudunu canlı tutmuştur.[14]

Kurtarma gücü ve hükmetme potansiyeli, dâhinin, sıradan insan ile ondan üstün olan şeyin "ortalarındaki" pozisyonu tarafından artırılmıştı. Zilsel'in baş "deha hayranları"ndan Thomas Carlyle'ın on dokuzuncu yüzyıldaki "kahramana tapınma"nın erdemlerini öven gözlemlerine göre, yazar olarak dâhi veya kahramana, "eskilerin Peygamber, Rahip, İlahi diye adlandırdıkları adamla aynı işlevi" yerine getirdiği ve bütün insanlara "yaşayan bir Tanrı sunduğu" için, "en önemli modern insan vasfıyla hürmet edilmeliydi." Carlyle, dehada bir kutsallık olduğunu savunuyordu ve şüpheci bir çağda dâhinin rolü, her daim yaşamın faniliği ardında var olan ancak kendisine gösterilmeden çok az insanın fark ettiği, "Hakiki, Kutsal ve Ebedi" olana dikkat çekmekti.[15] Carlyle'ın arkadaşı Ralph Waldo Emerson, benzer bir telkini Birleşmiş Devletler'de yapıyordu. "Dâhi dindardır" diyordu. Başka bir yerde, "Doğanın yapılacak bir işi olduğunda, bunu yapmak için bir dâhi yaratır" diye ekliyordu.[16] Doğal imtiyazların taşıyıcısı olan dâhi, "Tanrı veya saf akıl ile eğitimsiz insan kalabalığı arasındaki tüm alanı doldurması gereken" aracı bir kuvvetti, gerçek ve belirgin arasında, çoğunluk ile tek olan arasında sürekli müzakere halindeydi.[17] Bu, Herder ve destekçilerinin farklı şekilde yaklaştıkları bir endişeydi: Ulus adına konuşan dâhi, *Volk* ruhunu yansıtan dâhi.

14. Napolyon inancının, Alman deha anlayışı hakkındaki önemi için bkz. Jochen Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politk 1750–1945*, Universitätsverlag, Heidelberg, 2004, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 68-77 ve 180-185.

15. Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, Der. ve Giriş Carl Niemeyer, University of Nebraska Press, Lincoln, 1966, s. 155-157.

16. Ralph Waldo Emerson, "The Over-Soul", *Essays and Lectures*, Der. Joel Port, Library of America, New York, 2009, s. 396 ve Emerson, "The Method of Nature", *Essays and Lectures*, Der. Joel Port, Library of America, New York, 2009, s. 123. Emerson'un karmaşık deha anlayışı üzerine bkz. Richard Poirier, "The Question of Genius", *Raritan* 4, Bahar 1986, s. 77-104.

17. Emerson, "Literary Ethics", *Essays and Lectures*, s. 109.

Bu özel rol, Zilsel gibi Sol görüşlü biri tarafından kayda değer bir ısrarla vurgulandığı üzere, dâhiyi insanlarla doğal olarak karşılıklı bir belirsiz ilişkiye sürükledi. Deha dini, yığınlar arasında bir "kurtarılma bağımlılığı"nı (*Erlösungssücht*) besledi ve onun iddiasına göre, insanları yabancılaştırarak kendi güçlerinden vazgeçmelerine sebep oldu.[18] İlişkinin zorlayıcı terimlerle düşünülmesine gerek olmadığı doğrudur. On dokuzuncu yüzyıl liberallerinden Benedetto Croce'un yaygın şekilde tekrarlanan, "büyük dehalar kendimizi bize gösterirler" gözlemi, liberal akılları büyüleyebilecek, üstü kapalı bir bireysel yetkilendirme ve demokratik farkındalık olasılığıydı.[19] Emerson bizzat bu düşünceyi geliştirdi.[20] Yine de dâhi ile kalabalıklar arasındaki ilişki sıklıkla endişe verici sayılmıştır. Romantiklerin, aynı anda hem *genius populi* sahipleri olarak yücelttikleri hem de orijinalliği gasp ve ılımlı insanları şehit eden nankörler olarak hor gördükleri kişilere karşı muğlak duruşundan kaynaklanan gerilim aşikârdı. Bu tür belirsizlikler, on dokuzuncu yüzyılda halka karşı iyi niyetli olanlar arasında bile görüldü. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, John Stuart Mill, "dehanın önemini vurgulayarak", bu özel yaratıkların insanlığın ilerleyişi için vazgeçilmez olduklarında ısrar etmiştir. Ne var ki "dâhi insanlar", "küçük bir azınlık"tı ve "terimler sayesinde başka herhangi birinden daha fazla" şekilde çoğunluğun gücü ve modern topluluklarda büyüyen eşitlik anlayışı tarafından özel olarak tehdit ediliyorlardı. Tocqueville gibi Mill de "dünyanın dört bir yanında, genel anlamda vasatlığı, insan ırkının egemen gücü olarak açıklama eğiliminden" endi-

18. Zilsel, *Genie religion*, s. 129-130, 214.

19. Shaftesbury'den beri bir gerçeklik olarak bu ifadenin kullanımı için bkz. Benedetto Croce, "Intuition in Art", *The Aesthetic as the Science of Express and the Linguistic in General*, Çev. Colin Lyas, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 15. [Benedetto Croce, *ESTETİK İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak*, Çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983. (ç.n.)]

20. Örneğin, Emerson'un denemelerinde dehanın yansımaları için "Self Reliance" ve "Literary Ethics" isimli yazılarına bakılabilir. Bu konuda daha geniş bir kaynak için bkz. Kerry Charles Larson, "Betrayers and the Betrayed: The Cult of Genius in the Age of Emerson", Johns Hopkins University, 1983, Doktora tezi.

şe duyuyordu. Çoğunluğun zulmü, dâhi için her şeyden daha büyük bir tehditti.[21]

Bu türde tutumlar, estetik modernizmin başlangıcına, Romantiklerin kitlelere karşı derinden çelişen tutumlarında daha da büyük bir kapsamda ivme kazandırdı. Bir tarafta, modernistler sıklıkla yalandan kurtarıcıyı oynuyordu: Toplumu bir sanat imgesine dönüştürmenin hayalini kurdular ve eserleriyle insanları özgürleştirebileceklerine yürekten inandılar. Oysa diğer taraftan, eserleri genellikle çoğunluğun anlayamayacağı, kısıtlı bir kesime hitap eden gizemlerle doluydu. Anlamını kavrayamayanlar veya anlamaya çalışanlar bile "cahil ve zevksiz" görülüp küçümseniyordu. Dehanın otoritesini tanımayı bilinçli olarak reddeden barbarlar için de aynı tanımlama kullanılıyordu. Bu tanımla tek başına kitleler karşısında modernizmin düştüğü duygu karmaşasını gösteriyordu, "dehayla olan problemi"nin daha geniş bir kısmını, alternatif bir hasret ve nefret formu, bir "yenilikçi" olarak insanlara önderlik etme arzusu ve geride kalanlara karşı duyulan bir aşağılama teşkil ediyordu.[22] Bir geleceği tamamlama fantazisi içinde sığınak arayarak kabul edilen dâhi, gelecek nesiller tarafından kurtarılacak, süresiz ve evrensel ölüm kardeşliği içinde gerçek yücelikle birleşmiş "deha kardeşliği"ndeki yerini alacaktı.

Yüzünü geleceğe dönen dâhi, Zilsel'in deha dininde hiçbir değişmez ahlaki değer olmadığı gerçeğinin ışığında, endişe verici bulduğu bir tavırla, mevcut otoriteye karşı doğuştan düşmanca bir tutum içinde hükmetti. Dâhinin, sözde "derin" şahsiyeti, ne içeriğine ne de ahlaki sonuçlarına bakılmadan eserlerinin

21. John Stuart Mill, *On Liberty*, Der. David Bromwich ve George Kateb, Yale University Press, New Haven, 2003, s. 129-130. [John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, Çev. Tuncay Türk, Oda Yayınları, İstanbul, 2008. (ç.n.)] Britanyalı entelektüellerin on dokuzuncu yüzyılda kitlelere duyduğu daha yaygın güvensizlikle ilgili bkz. John Carey, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880–1939*, St. Martin's Press, New York, 1993.
22. Bob Perelman, *The Trouble with Genius: Reading Pound, Joyce, Stein, and Zukofsky*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1994 ve Barbara Will, *Gertrude Stein and the Problem of 'Genius'*, University of Edinburgh Press, Edinburgh, 2000.

hikmeti nedeniyle hürmet görüyordu.[23] Zilsel, statükoyu aklamaya niyetli bir muhafazakâr değildi. Yine de deha dininin yapısındaki, sadece ahlaki suçlara göz yumma değil, gerekli ve doğal bir şeymiş gibi övme eğilimini de rahatsız edici buluyordu. Deha dininde, kişi kural tanımayan bir inancın icraatlarını buluyor, kendi adına tüm yetkiyi dâhiye devrediyordu.

Bu noktada, Zilsel'in, bizzat, "Benim dinim, deha imalatı içinde yatar" açıklaması ve görüşleriyle, Alman kültürüne önemli etkide bulunan Friedrich Nietzsche'yi nadiren anması ilginç.[24] Nietzsche'nin deha ve dâhiler hakkında karmaşık görüşlere sahip olduğu doğrudur. Bu terimin, kendi kelime dağarcığında hayati bir önemde olmaması da şaşırtıcı değildir. Belki de Nietzsche'nin, Richard Wagner'in şahsında gerçek bir dâhiyle yaşadığı erken tanışma ve ardından acı ayrılık, onu dâhilere karşı özel bir saygı duyma eğiliminden arındırmıştır.[25] Öyle de olsa Nietzsche'nin bu bağlantıdaki önemi, dâhiler hakkındaki kişisel görüşünden çok daha geniş bir kapsamda yatar; yaratıcılığın kişiyi ister istemez çekişme, hâkimiyet ve hatta vahşetle bağlayan en yüksek insani tutku olduğunu doğrulamayı sürdürmüştür.[26] Yaratıcılık, iyi ve kötünün ötesinde ahlakdışıydı ve ahlak da kendi başına bir yaratıcılık, sadece insanlığın ufkunda neler olduğunu görebilecek seviyedeki yaratıcıların bir eseriydi. Çok okunan eseri *Thus Spoke Zarathustra*'da dediği gibi:

> İyi ve kötünün ne olduğunu, onu yaratan dışında kimse bilemez. O, insanın amacını yaratır ve yeryüzü ile geleceğe anlam katar. İyi ya da kötü her ne olursa olsun, onun eseridir.[27]

23. Zilsel, *Geniereligion*, s. 89-99.
24. Nietzsche alıntısı için bkz. John Hope Mason, *The Value of Creativity: The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Ashgate Publishing, Burlington, 2003, s. 213.
25. Michael Tanner, "Nietzsche on Genius", Der. Penelope Murray, *Genius: The History of an Idea*, Blackwell, Oxford, 1989, s. 128-140.
26. Masons, *Value of Creativity*, s. 209-227.
27. Nietzsche, "On Old and New Tablets", *Thus Spoke Zarathustra*, Çev. ve Giriş Walter Kauffman, Penguin, New York, 1978, s. 196. [Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Çev. Funda Aydın, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2014. (ç.n.)]

Yaratıcı insan erdem yapandı, kendi koyduğu yüksek kurallara göre hareket ederken daha geniş bir bağlamda "kötü" olarak algılanabilirdi. Nietzsche, *Human All too Human* içindeki bir bölümde, "deha kültürü"nün nasıl olması gerektiğini sorgular. "Kişi, iyi ve yüce bir amaç uğruna hareket ediyor olsa dahi yalanı, gücü ve insafsızlığı kendi çıkarı için ustaca kullanabilir, ona ancak habis, şeytan gibi hep kötülük düşünen denebilir."[28] Böyle gizemli demeçler, her türlü yoruma ve benimsemeye açıktı.[29] Nietzsche, dehanın "mucizevi" bir varlık olarak yaratılmasındaki psikolojik süreci öngörebildiği halde, mesele büyük ölçüde deha kültünü benimser ve hatırlatır halde kalmıştır.[30] Hepsinden öte, yaratıcılık ile acımasızlığı sık sık birleştirmesi ve eserleriyle kurtarıcı rol oynayacak geleceğin üstün insanları hakkındaki kehanetimsi açıklamaları, deha dininin ortaya çıkışında anahtar rol oynamıştır, bu sebeple hayatının son döneminde Nietzsche bir hürmet ve saygı konusu olmuştur. O, yeni hayatın ve kurtuluşun habercisi değil miydi? Kendi eserinin kurbanı değil miydi? Kariyeri takdir edilmemiş, kendi aklı tarafından deliliğe sürüklenmiş bir adam değil miydi? Bunlar, en azından çılgınca iddialardı ve 1890'larda Nietzsche'nin gerçek çöküşü olan deliliğine paye vermişlerdi. Darbelerle aciz bırakılmış ve tutarsız peygamber, son yıllarını Weimar'da kız kardeşinin evinde geçirdi. Bu ev aynı zamanda bir Nietzsche Arşivi, adaklarla ve ikonalarla dopdolu bir hac yeri ve bu yüce insana ve eserlerine adanmış bir mihrap oldu. İşte dâhinin, dehayı yaratmak için çile çektiği yer burasıydı. Nietzsche'nin, "Bir gün 'kutsal' ilan edilebilirim" korkusunu bolca haklı çıkararak, bu mekân 1900'de ölümünden sonra, Wagner'in Bayreuth'taki ikametgâhı ve Goethe ile Schiller'in

28. Nietzsche, *Human, All Too Human. A Book for Free Spirits*, Çev. R. J. Hollingdale, Giriş Richard Schacht, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 115 (bölüm 241). [Friedrich Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca*, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012-2013, 2 Cilt. (ç.n.)]

29. Steven E. Aschheim, *The Neitzsche Legacy in Germany 1890–1990*, University of California Press, Berkeley, 1992.

30. Nietzsche, *Human, All Too Human*, Bölüm 157-165.

caddenin hemen aşağısındaki evleri gibi bir türbe muamelesi gördü.[31]

Zilsel'in, filizlenmekte olan Nietzsche kültünü ihmal etmesinin sebebi ne olursa olsun, bu durum Almanca konuşan bölgelerde deha dinine daha geniş anlamda özel bir önem verildiğini ve bunun ne şekilde kullanılacağına dair endişelerini kanıtladı. Alman kimliğinin oluşturulmasında, *kültür*e olağanüstü önem verilmesi, iyi niyetli bir olguydu. Eleştirmenler, gerekenden daha az bir önemle bu noktanın üzerinde durmuş olsalar bile dâhi, bir *kültür* taşıyıcısı ve cisimlenmesi olarak, Alman ulusunun şekillendirilmesinde kritik bir rol oynadı. Besteci Robert Schuman, daha 1839'da, Napolyon Fransa için ne anlama geliyorsa Beethoven'ın da Alman kültürü için öyle olduğu yorumunu yaparken, bu durumun hayati önemini gayet iyi kavramıştı. "Beethoven ile her Alman, Napolyon'a karşı kaybedilen her savaşın kaderinin değiştiğini tahayyül etmektedir" diyordu.[32] Beethoven'ın müziği geçmişi aklıyor, Almanya'da deha kültünün yaratılışında ve Alman milli kimliğinin oluşturulmasında müziğin ve müzisyenlerin eşsiz yerinin önemini çizerek gelecekte olabilecekleri işaret ediyordu.[33] Delilikle ilgili memnuniyetsiz girişiyle Schuman sadece kendi gülünç itibarını artırdı ve bu birliğe kendiliğinden katıldı. Ancak Beethoven'ın ardından, kesinlikle Zilsel'in "dehaya tutulmuşlar" ve "rahipler" listesinin merkezindeki bir başka isim, Wagner, deha ve on dokuzuncu yüzyıl Alman milliyetçiliği bileşimine en iyi uyan kişiydi. Dejenerasyon kuramcısı Max Nordau'ya göre Wagner, dejenere dâhinin gayet açık bir örneğiydi ve "Wagner kültü" modern toplumun bu hastalığa ne kadar kapıldığının göstergesiydi.[34] Ama

31. Nietzsche, "Why I am a Destiny", *Ecce Homo*, Çev. R. J. Hollingdale, Giriş Michael Tanner, Penguin, Londa, 1992, s. 96. [Friedrich Nietzsche, *Ecco Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur*, Çev. Tolga Eraslan, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2012. (ç.n.)]
32. Robert Schumann, *On Music and Musicians*, Çev. Paul Rosenfeld, Der. Konrad Wolff, McGraw-Hill, New York, 1964, s. 64.
33. Celia Applegate ve Pamela Potters (Der.), *Music and National Identity*, University of Chicago Press, Chicago, 2002.
34. Max Nordau, "The Richard Wagner Cult", *Degeneration*, D. Appleton, New York, 1895, Almanca eserin ikinci baskısından çeviri, s. 171-214.

bestecinin sayısız hayranına göre de o, yeni bir hayatın ilanı, sanatıyla gerçek bir dâhiden beklenen kurtuluşu vaad eden, Alman bir kurtarıcıydı. Britanya doğumlu Alman vatandaşı Houston Stewart Chamberlain, 1908'de Wagner'in kız kardeşi Eva'yla evlenerek sadece Bayreuth'taki tapınağın koruyucuları arasında lider bir role sahip olmadı, aynı zamanda dâhiye birçok popüler yazısında öğütler verecek bir yakınlık da kurdu. Chamberlain'in çok etkileyici eseri *Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (On Dokuzuncu Yüzyıl Kuruluşları-*Foundations*) ilk kez 1899'da Almanca basıldı ama yirminci yüzyılın ilk üç çeyreğinde çok sayıda baskıya ulaştı ve 1938'de yaklaşık çeyrek milyon satarak deha dininin en önemli tanıtımı oldu. "Dâhi Tanrı'ya benzer, yapısı gereği her şarttan bağımsızdır... Zamanın ve zamanın ölü gölgesinin dışına taşar ve ebediyete doğru hayatın tüm ihtiraslarını aşar" diyordu Chamberlain coşkuyla.[35] Haydi gelin şükranlarımızı sunalım, "tek başına hayat veren büyük deha insanlarının varlığına şükürler olsun."[36] Chamberlain'in kitabı, tek başına bir ilahi ve dua kitabıydı, "yalnız dâhi ile yığınlar arasındaki ilişkiye" dikkat çekiyor ve Carlyle gibi dâhinin insanları harekete geçirecek bir ayrıcalığı olduğunu ileri sürüyordu.[37] "Doğanın bize sunduğu en büyük olguya hürmet etmeliyiz: Dâhiye!"[38] Zilsel'in dehaya tutulmuşlar listesinin merkezindeki üçüncü isim, Otto Weininger, tüm kalbiyle ona katılıyordu. Bu Viyanalı Yahudi, Bayreuth'u bir hac yeri sayarak Chamberlain'in Wagner'e duyduğu hayranlığı paylaşıyordu. Fakat kendi adına bir dâhiyle yakınlık kurarken Beethoven'ı tercih etmiş ve 1903'te Alman bestecinin öldüğü evde kendi canına kıymıştır. Hitler'in ileride rezilce "tek iyi

35. Houston Stewart Chamberlain, *The Foundations of the Nineteenth Century*, Çev. John Lees, Giriş Lord Redesdale, John Lane, New York, 1912, 2 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 167-168. *Foundations* ve Chamberlain'in düşüncesi ve kariyeri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Geoffrey C. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, Columbia University Press, New York, 1981.

36. Chamberlain, *Foundations*, Cilt 1, s. 83.

37. A.g.e., s. 234.

38. A.g.e., s. xc.

Yahudi" diyeceği bu adam, böylece kendisini yirmi üç yaşında deha inancının şehidi haline getirmiş ve yayımlanan tek eseri *Sex and Character* da bir anda kült klasiği oluvermiştir. Derin bir kadın düşmanlığı aşılayarak erkek dâhileri kesinlikle yücelten eser, 1919'da sadece Almanya'da on sekiz baskı yapmıştı ve Chamberlain'in *Foundations*'ı gibi yüce insanların kalabalıkları etrafında toplayıp birleştirebileceğini iddia ediyordu. "Bir insan ne kadar çok insanı kendi safında birleştirirse o kadar dâhi sayılır" diye vurguluyordu Weininger. Bu, çoğunluk içinde yaşayan, kendisini başkaları içinde kaybedip sonra onları kendi içine çekip eserinde birleştiren, "bildiğimiz sanatsal deha ideali"ydi. Gerçek dâhi, özgün görüşünü insanoğlu arasında şekillendirendi.[39]

Wagner, Chamberlain ve Weininger, üçü de Yahudi karşıtıydı; üstelik Weininger Yahudi kökenine rağmen. Yahudi karşıtlığı, deha dininin gelişmesinde kritik önem taşıyacaktı. Lakin şaşırtıcı olan, Zilsel'in yazdığı dönemde bu dinin geniş kabul görmesidir. Zilsel, Almanca konuşan bölgelerden neredeyse hiç kimsenin deha dinini bir tehdit olarak algılamadığını söylerken hiç şüphesiz abartıyordu.[40] Ne var ki deha dininin, Yahudi karşıtı bir mezhep olmanın çok ötesine vardığı ve sağ kanat milliyetçilerinin bunu kendilerine mal etmek istedikleri inkâr edilemez. Eleştirmen ve kabare sanatçısı Egon Friedell bu konuda öğretici bir örnek teşkil eder. Zilsel gibi bir liberal, hümanist ve Yahudi kökenli Avusturyalı olan Friedell, buna rağmen deha dinini engel tanımayan bir imanla benimsemiştir. *Cultural History of the Modern Age* (1927-1931) isimli çok satılan eserinde, dâhiyi dönemin ruhu, çağın sesi ve şekillendiricisi olarak resmeder. Yunanistan'da Sokrates, Fransa'da Voltaire, Almanya'da Lessing, Rönesans İngilteresi'nde Shakespeare, "günümüzde Nietzsche"; böyle insanlar içinde "bütün bir devir nesneleşir." Dâhi, "her ulus için çağdaşlarının tüm arzularını ve

39. Otto Weininger, *Geschlecht und Charakter: Eine prinzipielle Untersuchung*, Wilhelm Braumüller, Wien ve Leipzig, 1920, s. 130.
40. Zilsel, *Genie religion*, s. 52.

kazanımlarını" ortaya çıkaran, "yoğunlaştırıcı bir ifade, konsantre bir formül, sıkıştırılmış bir özet"ti. Ama aynı zamanda dâhi, "büyük münzevi, tamamen ilgisiz ve yinelenemeyen bir şahıs, yaratıcılıkta türünün geri kalanından ayrışan bir insan grubunun parçası"ydı. "Kimse bu büyücülerle baş edemez" diyordu Friedell. "Bize kanatlar verirler ve bizi sakat bırakırlar, kendimizden geçirip aklımızı başımızdan alırlar." Dağları yerinden oynatırlar. Ama aynı zamanda, "savaşlar, ihtilaller, sosyal depremler" yaratır, "kralların kellelerini alır, muharabeleri hazırlar ve ulusları birbirlerine sokarlar." Aynı anda güzel ve ihtişamlı, korkunç ve üstün olan dâhiler Tanrı'nın muhteşem gücünü yansıtırlar. "Dâhi onu görünür kılar. Dehanın işlevi budur." "Her insanın içinde taşıdığı" tanrısal ve şeytani yönleri öne çıkarmak dehaya has bir özelliktir.[41]

Friedell'in gayretkâr imanı, kendisiyle şaşırtıcı derecede aynı öğretileri benimsemiş fanatiklerin elinden onu kurtaramadı. Gestapo'nun eline düşmektense, farklı sebeplerle de olsa Weininger gibi kendisini bir deha kültü şehidi kılmak istedi ve 1938'de Viyana'da intihar etti. Bu garip rastlantı, deha dininin ne kadar katolik olabileceğini –başka yerlerde de ama özellikle Almanya'da– gösterir. Croce, anadili İtalyanca'da, deha ve esinlenmenin, "cenneten inme olmadığının unutulması"ndan dolayı dövünür.[42] Tanınmış İspanyol düşünür Ortega y Gasset, benzer bir noktaya parmak basarak, 1920'lerde, açıklık getirmekten çok kafa karıştırmaya yarayan bir çeşit "sihirli değnek" oldukları için, "insanlar, deha ve esinlenme gibi kavramlara dikkat etmeli" diye uyarıyordu.[43] Nihayet Alman psikolog Wilhelm Lange-Eichbaum, 1931'de adı yerinde kitabı *Problem of Genius*'ta durumu gayet güzel açıkladı: "Modern medeni insanlar arasında deha

41. Egon Friedell, *A Cultural History of the Modern Age*, Çev. Charles Francis Atkinson, Knopf, New York, 1931, 3 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 25-27, 65, 169, 229.
42. Croce, "Intuition and Art", s. 15-16.
43. José Ortega y Gasset, "Ideas sobre la novela" (1925), *Obras completas*, Alianza, Madrid, 1983, 12 Cilt; alıntı Cilt 3, s. 388. [José Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, Çev. Neyyire Gül Işık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012. (ç.n.)]

dini, eski zamanların unutulmuş dogmacı dinlerinin yerine geçen bir şey oldu." Lange-Eichbaum bu unsuru reddediyor lakin "dehanın, modern dünyayı genişçe saran kendine özgü kutsallık kavramında, daha doğrusu duygusal çınlayan görüşü"nde ısrar ediyordu.[44] Bu iddia, Zilsel'in deha dini üzerine kendi görüşlerini yayımladığı dönemde Doğu'ya bile vardı, o sırada Rus İhtilali, kendi heterodoks inancını oluşturmaktaydı.

Şubat 1925'te, Alman nörolog Oskar Vogt, Fransız karısı ve araştırmasındaki ortağı Cecile'le Sovyet Hükümeti'nin daveti üzerine Moskova'ya gitti. Vogt, dünyaca tanınmış bir beyin uzmanı, Berlin'deki saygın İmparator Wilhelm Beyin Araştırmaları Enstitüsü'nün kurucu müdürü ve "seçkin beyin" evrimi konusunda bir bilirkişiydi. Aynı zamanda bu araştırmanın üstün beyinler üretmek için gereken kriterlerinin tespit edilmesini sağlayabileceğine inanan bir gen ıslahçısıydı.[45] Daha önce Almanya ve Rusya arasında uzun zamandır süregelen bilimsel işbirliğini devam ettirerek, Sovyetler Birliği'nde bulunmuş olmasına rağmen bu ziyaretin şartları tamamen benzersizdi. Vogt'tan, geçen ay vefat eden Vladimir Illyich Lenin'in "deha"sını nöro-anatomik açıdan tasdiklemesi isteniyordu. Üst rütbeli Sovyet doktorlardan oluşan bir kurulla gerçekleştirilen ilk toplantıda bunun mümkün olduğuna karar verildi. Vogt'un tekniğinin, "Lenin'in dehasının altında yatanlar hakkında bilgi sağlayabileceği" kanısına vardılar.[46]

---

44. Wilhelm Lange-Eichbaum, *The Problem of Genius*, Çev. Eden ve Cedar Paul, MacMillan, New York, 1932, s. xvii-xviii. Almanca orijinali 1931'de basılmıştır. Ayrıca bkz. Albert Solomon, "Zur Soziologie des Geniebegriffs", *Die Gesellschaft. Internationale Revue für Sozialismus und Politik* 3, Sayı 2, 1926, s. 504-513.
45. Jochen Richter, "Das Kaiser-Wilhelm-Institut für Hinforschung und die Topographie der Großhirnhemisphären. Ein Beitrag zur Institutgeschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft und zur Geschicte der architektonischen Hirnforschung", *Die Kaiser-Wilhelm-/Max-Planck-Gesellschaft und ihre Institute. Das Harnack-Prinzip*, Der. Bernard Vom Brocke ve Hubert Laitko, Walter de Gruyter, Berlin, 1996, s. 349-408 (alıntı s. 381).
46. Jochen Richter, "Pantheon of Brains: The Moscow Brain Research Institute 1925–1936", *Journal of the History of Neuroscience* 16, 2007, s. 138-149 (alıntı s. 140). Vogt hakkında bkz. Igor Klatzo ve Gabriele Zu Rhein, *Cécile and Oskar Vogt: The Visionaries of Modern Neuroscience*, Springer, New York ve Viyana, 2002.

Yeni oluşturulmuş Sovyet Birliği'nin temsilcileri, muhtemelen Rusya'daki meslektaşlarının apaçık ortada olmasa bile elle tutulur kanıtlara ulaştığı böylesi hassas bir görevde, neden bilimsel bir onaylanma ihtiyacı duyup yabancılara güvenmişti. Vogt, tanınmış bir uzmandı, kendisini öneren kurula göre "en iyi ve olası tek tercih"ti.[47] Üstelik Komite üyesi olmasa dahi Sol görüşe büyük bir sempati duyuyordu ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Hohenzollern Hanedanlığı'nın yerine geçmiş Weimar Cumhuriyeti'ndeki Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nde aktifti. Arıcak Vogt'un davet edilmesinin ardındaki en önemli neden, sosyal hijyen uzmanı, Halk Sağlığı Komiseri ve Sovyetler Birliği'nin önde gelen gen ıslahı savunucularından biri olan Prof. Nikolai Alexandrovich Semashko gibi önemli parti mensuplarıyla olan kişisel ilişkileriydi. Semashko, daha önceki bir ziyaretinde Vogt'la tanışmış ve ondan etkilenmişti, onu Lenin'in beyin yapısını incelemek için Rusya'ya davet etmesi, açıkça deha üzerine gen ıslahının geliştirilmesi adına tesis edilecek bir beyin enstitüsüne liderlik etmesi için daha çok bir yemdi.[48]

Ayrıca uzmanlar arasında gen ıslahına duyulan ilgi uzun süredir dünya çapında bir fenomen olarak değerlendirilse de asla tek bir hareketin veya sebebin tekeline girmediği halde birçokları gen ıslahını hâlâ refleks olarak Sağ siyasetiyle ilişkilendirir. Nazi Almanyası örneğine bakarak bu durumu anlamak gayet mümkün. Seçkin üretim ve arındırma tasarısı Fransa, Birleşik Devletler ve Galton'un memleketi Britanya'da büyük etkiye sahip olsa da gen ıslahçıları aynı zamanda Sol ütopistler arasında, daha iyi bir insani dünya kurmak adına, daha iyi insani varlıklar oluşturma yolları arayarak onyıllar harcayan önemli savunucular edindiler. Örneğin, ütopist sosyalist Fransız Charles Fourier on dokuzuncu yüzyıldaki insan zihninin kullanılmayan potansiyeli hakkındaki coşkusunu yükselterek,

47. Richter, "Pantheon of Brains", s. 140.

48. Vogt'un Rusya serüveni ve Lenin'in beyin çözümlemesi üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Michael Hagner, *Geniale Gehirne: Zur Geschichte der Elitegehirnforschung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münschen, 2007, s. 249-264.

"doğayı yetenekler bakımından cimri görmenin büyük bir hata olduğu, onun insanın ihtiyaç ve beklentisinden çok daha müsrif davrandığı" konusunda ısrar etmiştir. Gelecekte, dünya sosyalist çizgilerle düzenlendiğinde ve "insan nüfusu üç milyar gibi büyük bir rakama ulaştığında, normal olarak Homeros'a denk 37 milyon ozan, Newton'a denk 37 milyon geometrici, Molière denk 37 milyon oyun yazarı olacak ve akla gelen diğer yetenekler için de böyle devam edecekti." "[İnsan becerisini] Nasıl ortaya çıkaracağınızı ve geliştireceğinizi bilmek zorundasınız" diyordu Fourier. Fakat mevcut toplumsal şartlar altında, "uygar eğitim dünyasında her bir tohum öyle bastırılmış ve boğulmuştu ki ancak milyonda bir dışarı sızabiliyordu."[49] Galton'un istatistiğin demir kuralı olarak algıladığı milyonda bir oranını Fourier, bir sosyal adaletsizlik fonksiyonu sayarak reddediyordu.

Fourier, sosyal şartları, insan biyolojisini değiştirmekten daha fazla önemsiyordu. Ancak insan yeteneğine ait "tohumlar" hakkındaki bilginin sosyalist düzende geliştirilebileceğine dair gözlemi, açıkça bilimi daha iyi insanlar yetiştirmeyle görevlendirme arzusuydu. Ruslar açısından bu arzu, Avrupalı meslektaşlarıyla paylaştıkları (ve genellikle onlardan ödünç aldıkları), eğitimli nüfustaki daha geniş bir deha hayranlığın bir parçasıydı. Kamuoyunun son derece ilgisini çeken bir konu –ulusal kahraman olarak anılan Puşkin ve evlerinin dışında izlenen Tolstoy gibiler– olan dâhi, aynı zamanda bir bilimsel inceleme nesnesiydi. Rus psikologlar ve doktorlar, *dejenere* dâhi üzerine kendi araştırmalarını örneklendirirken, Avrupalı meslektaşlarının eserlerinden çokça faydalandılar ve Moreau ile Lombroso'nun öğretilerini özümsediler.[50] Ruslar kendi patografilerini hazırlarken de Gogol'un deliliklerini, Dostoyevski'nin epileptik bulgularını ve Tolstoy'un nevrozla-

49. Charles Fourier, *The Theory of the Four Movements*, Çev. Ian Patterson, Der. Gareth Stedman Jones ve Ian Patterson, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 87.

50. Irina Sirotkina, *Diagnosing Literary Genius: A Cultural History of Psychiatry in Russia, 1880–1930*, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 2002.

rını ayrıntılandırarak, hangisinin dehasının daha kapsamlı bir dejenerasyona uğradığını, hangisinin etkilerinin tespit edilip onarılabileceğini tartıştılar. Başkaları, bunun bir hastalık göstergesi değil çok sağlıklı olmanın işareti, psikiyatrist Nikolai Bahenov'un on dokuzuncu yüzyılın sonunda "üreme" olarak tanımladığı şeyin biyolojik kanıtı olduğunu savundular. Bu bağlamda dâhi, geleceğin mükemmel insan modeli, bilim insanlarının bir gün biyolojik sırrını çözeceği, üstün insan tipinin erken bir ilanıydı.[51] Dostoyevski, *The Possessed* romanında, nihilist Kirilov'un dudaklarından, "Tanrı'nın ölümüyle birlikte, hayat yeni, insan yeni, her şey yeni olacak. İnsan Tanrı olacak. Fiziksel olarak dönüşecek" benzeri dondurucu satırları döktürürken, Sol düşünce dünyasındaki bu yaygın kanının gülünçlüğünü daha 1872'de görmüştür.[52] Rus İhtilali'nde böylesi umutlar çok belirgindi. Leon Troçki, Lenin'in öldüğü yıl, "ortalama insan tipinin Aristoteles, Goethe veya Marx seviyesine ulaşacağı" bir gelecek için ileriye baktı. Yeni komünistler bir "süper insan" olacak, hepsi de dâhileşip "üstün sosyal-biyolojik" bir tipi üretebileceklerdi.[53] Avrupa'da eğitim görmüş olan doktor G. V. Segalin, bedenlerini, kanun zoruyla ölümlerinden sonra incelenmek üzere bağışlayacak yetenekli insanların, vücutlarının ve beyinlerinin araştırılacağı bir "Deha Enstitüsü" önergesi bile verdi. Bunlar, "*ingeniology*" (yaratıcı bir çalışma) diye adlandırdığı bir yöntemle dâhiler üretmesine ve gen ıslahını geliştirmesine yarayacaktı. Segalin, yaratıcılıkla ilgili bir "gen" keşfettiğini iddia ediyor ve "dehanın biyogenetik kanu-

51. Sirotkina, *Diagnosing Literary Genius*, s. 71-73.

52. Fydor Dostoyevski, *The Possessed*, Çev. David Magarshack, Penguin, Londra, 1971, s. 126. Benzer ürpertici söylemler, mutlak eşitlik devrinde çılgın Verkhovensky'de de görülmektedir: "en üstün yeteneklere sahip olan insan ya sürülecek ya da imha edilecektir" çünkü onlar kendilerini zorba olmaktan alıkoyamazlar. "Bir Cicero'nun dili kesilecek, Kopernik'in gözleri oyulacak, bir Shakespeare taşlanacaktır..." (s. 418) [Fydor Dostoyevski, *Ecinniler*, Çev. Leyla Şener, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014. (ç.n.)]

53. Leon Trotsky, *Literature and Revolution*, Çev. Rose Strunsky, Der. William Keach, Haymarket Books, Chicago, 2005, s. 207-208. [Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, Çev. Hüsen Portakal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000. (ç.n.)]

nu" dediği şey üzerinden bu genin tam anlamıyla etkin olmak için neden hastalık gerektirdiğini açıklıyordu. İşte bu sebeple, güçlerini geliştirirken olumsuz belirtilerin etkilerini dindirmek için dâhilere ve *Harikaçocuk*lara [*Wunderkinder*] özel ilgi gösterecek klinikler kurulması gerektiğini ileri sürüyordu.[54]

Segalin'in Deha Enstitüsü kurmak üzerine ütopik çabası bir hayal olarak kaldıysa da Vogt daha başarılı oldu ve aynı bağlamda –insanlığın gelişimi için gen ıslahına ve dehanın büyüsüne duyduğu derin ilgi– İhtilal'in ilk günlerinde, erkenden Rusya'ya davet edilmesi çok daha anlamlı oldu. Lenin'in beyni başlı başına özel bir örnekti zira aynı zamanda geleceğin dâhi insanı hakkındaki derin sırları açığa çıkarma potansiyeline sahipti. Vogt vakit kaybetmedi. Neredeyse anında, kendisi, karısı ve yardımcılarından oluşan küçük bir grupla bu çetin incelemeye ve nihayetinde 30.000 parçaya ayırdığı Lenin'in beynini dilimlemeye girişti. Aynı zamanda Vogt, Semashko'nun desteğiyle, insan ırklarının biyolojisinde görülen beyin yapı sistemleri gibi daha geniş çalışmalar için bir beyin araştırmaları enstitüsü kurulması önergesinin hazırlanmasında da çalıştı. Bizzat Stalin'in onayıyla 1926'da kurulan ve destek gören kuruluş, "V. I. Lenin Beyin Araştırmaları Enstitüsü" veya daha çok bilinen adıyla "Moskova Beyin Enstitüsü" (*Institute Mozga*), müsrif bir Amerikalı işadamının elinden alınmış konakta resmen açıldı.[55] Enstitü, Vogt'un müdürlüğünde, Lenin'inkinin yanı sıra "tanınmış devrimcilerin ve Rus toplumunda öne çıkan figürleri"nin beyinleri üzerinde çalışmayı sürdürürken, bir yandan da seçkin Sovyet sanatçılarının, bilim insanlarının ve siyasetçilerinin hayati organlarını toplayan "Beyinlerin Panteonu" misali bir olağanüstü koleksiyon merkezi olarak hizmet etti.[56] Önde gelen devrimcilerin kaydet-

54. Segalin ve Deha Enstitüsü projesi hakkında bkz. Sirotkina, *Diagnosing Literary Genius*, s. 145-180.

55. Paul Gregory, *Lenin's Brain and Other Tales from the Secret Soviet Archives*, Hoover Institute Press, Stanford, 2008, s. 27.

56. Michael Hagner, "The Pantheon of Brains", *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Der. Bruno Latour ve Peter Weibel, The MIT Press, Cambridge, 2005, s. 126-131 (alıntı s. 126).

tikleri başarıların ayrıntılarıyla birlikte beyinlerinin kopyalarını, kalıplarını ve fotoğraflarını da sergileyen yarı müze ve yarı "Bolşevik Valhallası" panteon, halkın ilgisini çeken bir yerdi.[57] Bu sırada, aynı binada teknisyenler gerçek beyinler üzerinde çalışıyor ve bu gelişmiş organların yaşamda olduğu kadar ölümde de devrimci amaçlar için kullanılmasını garantiye alıyorlardı.

Kısmen Fransız Panteonu'na benzeyen Beyin Panteonu, devrimci *yüce insan*ların beyinleri için ebedi bir ikametgâh olmayı hedefliyordu. Lenin'in beyni tabii ki en çekicisiydi, bir iltifat olarak Kızıl Meydan'ın yakınlarında sergilenen bedeninde yarısı muhafaza edilmişti. Beynin sol tarafı, ölümden önce geçirdiği inmeler nedeniyle ağır hasar görmüştü ve kusursuz bir Bolşevik modeli olarak sergilenmekten uzaktı. Şüphesiz yine de seyirciler, Vogt'un 1929 tarihli ön raporunda görüldüğünü iddia ettiği şeyi fark edebileceklerdi. "Anatomik sonuçlarımız, Lenin'in zihinsel bir atlet (*Assoziationsathleten*) olduğunu gösteriyor" diyordu.[58] İnceleme bitmeden çok önce sonuçlar ortadaydı.

Vogt'un kanısı, daha hayattayken Lenin'in etrafında yükselen sıra dışı deha kültünün ışığında değerlendirildiğinde şaşırtıcı değildir. Popüler hassasiyetler ve parti çizgisiyle mükemmel uyum içindeydi. Leningrad Sovyet başkan yardımcısı Grigory Evdokimov, 1924'te yayımladığı kasidede şöyle diyordu: "Dünyanın en büyük dehası aramızdan ayrıldı, bu düşünce, eylem, irade devi öldü." Devlet törenindeki baş ağıtçı Grigory Zinoviev, "Lenin'in dehasının" içinden çıkıp "kanatlandığını" söyleyecek kadar ileri gitmiştir.[59] Kimilerine göre Lenin, 1917 Devrimi'nin gelişini çok önceden görmüş ve insanüstü gücüyle bunun gerçekleşmesini başarmış "dâhi bir peygamber"di.[60]

57. *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, s. 126.
58. Richter, "Pantheon of Brains", s. 143-144.
59. Evdokimov ve Zinoviev alıntıları için bkz. Bernice Glatzer Rosenthal, *New Myth, New World: From Nietzsche to Stalinism*, Pennsylvania State University Press, University Park, 2002, s. 184.
60. Nina Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Culture*, Harvard University Press, Cambridge, 1997, s. 89.

Aynı anda köylüler, "göçüp giden babalarının, bin yılda bir doğacak türden yüce bir insan olduğunu" yazıyorlardı.[61] Sanatçılar ve entelektüeller de kendilerine düşeni yaptılar. Modernist şair Vladimir Mayakovsky, Lenin ile Mesih arasında tamamen olmasa da büyük oranda bir paralellik çizerek yoldaşlarını geride bıraktı. "Lenin yaşadı! Lenin yaşıyor! Lenin yaşayacak!" diye yazdı Mayakovsky, Efkaristiya'daki övgüyü taklit ederek. "Mesih öldü, Mesih göğe yükseldi, Mesih tekrar gelecek." Bu satırları değiştirmesi tabii ki kâfirceydi ama Kızıl Meydan'daki anıtmezara açıkça görülecek şekilde (hâlâ görmek mümkün) işlendiler: zamanında koyu Hıristiyan olan bir toplum, kurtarıcı ve azizlerini materyalist bir devrimin ortasında bile bulacaktı. Başka yerlerde olduğu gibi Rusya'da da dâhi, dini bir rol üstlendi.

Bu rolü belirginleştirenler vardı. Rus düşünür Nikolai Berdyaev, ilk kitabı *The Meaning of the Creative Act* (1916) içinde, "deha kültü"nün yarının krallığındaki "aziz kültü"nü nasıl tamamlayacağını açıkladı. "Dâhi, farklı türde bir azizliktir" diyordu Berdyaev, itaatten çok cüret eden bir azizlik. Fakat yanlış anlamayın. Adanmışlık ve kusursuzluğuyla, evrensellik ve daha iyi bir dünya vaadiyle, "deha doğal olarak dindardır", daha mükemmel bir insanoğlunun ve daha mükemmel bir dünyanın müjdecisidir.[62] Gençliğinde Marksizme yakınlık duyan Berdyaev'in, daha sonra yüzünü tipik bir Hıristiyanlığa çevirmesi kiliseyi de devleti de pek memnun etmemiştir. Rus Ortodoks Kilisesi tarafından sürülmüş ve Bolşevikler tarafından da 1922'de ülkeden kovulmuştur. İki taraf da fikrini açıkça belli etmiştir. Dehaya tapılması dini bir eylem olabilir ama böyle şeyler yüksek sesle söylenmemelidir.

Aslında, dinsiz bir devletin din meselesi, Sovyetler'den önceki devrimci rejimler ve onların tasarlayıcıları için de narin bir meseleydi. Fransız İhtilali sonucunda dâhiler adına dü-

61. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 218.

62. Nicolas Berdyaev, *The Meaning of the Creative Act*, Çev. Donald A. Lowrie, Harper, New York, 1955, s. 172-174.

zenlenen festivallerle takvim değiştirildi ve yüce insanlara ait Panteon'a razı olundu. Ancak mevcut olanın yerine sivil bir din kurmak için harcanan acemi çabalar bir sonuç vermedi ve hayaperestler, on dokuzuncu yüzyıl boyunca bu meseleye kafa patlatmak zorunda kaldı. Pozitivizmin kurucusu, Fransız sosyolog Auguste Comte'un ana hatlarını çizdiği "İnsanlık Dini" bunların içinde en iyi bilinen düşüncedir ve aynı zamanda dâhiye Tanrı'sız bir dünyada rol biçmektedir. Comte'un dini, *her şeyin yaratıcısı Tanrı* yerine *yaratıcı insan*a veya başka yaratıcı yüce dâhiler ile tarih boyunca insanlığın ilerlemesini sağlamış kaşiflere ibadet eder. Comte'un on üç aylık dini takviminde haftanın günleri de öne çıkan şahıslara göre –Homeros, Aristoteles, Arşimet, Shakespeare, Gutenberg ve Descartes– adlandırılmıştır. Sözümona Shakespeare ayında kişi Voltaire gününde dua etmeliydi veya Lessing, Beethoven, Mozart veya Schiller gününde iyi bir performans göstermeliydi. Dehaya yıl boyunca tapınılmalıydı.[63]

Comte'un İnsanlık Dini'nin, yaratan Tanrı ile yer değiştirerek yaratıcı dâhiyi bir hürmet nesnesi haline getirmeye hazır olması, Avrupa kültüründeki çok daha geniş bir eğilimin belirtisiydi. Lakin Marksist bağlam için bu tarz bir dönüşüm sorunluydu ve bizzat Lenin bunu açıkça belirtmişti. 1918'de mucizevi bir şekilde ikinci suikast girişiminden de sağ kurtulunca ortaya saçılan "sevgili babamız", "kurtarıcı" ve "parlak dâhi" gibi sıfatlara Lenin'in tepesi atmıştı. "Bunları okumak utanç verici" diyordu hastanedeki yatağından. "Her şeyi abartıyorlar, bana dâhi, bir nevi özel insan demek... Bütün hayatımızı, bir şahsın kişiliğine, uzun süredir yerleşik olan kahramanlara tapınılmasına karşı mücadele ederek geçirdik."[64] Bu yorumlar ikinci elden bildirilmiştir ve Lenin bunları hiç söylememiş

63. Comte, takvimi de dahil dini sisteminin tamamını, ilk kez 1852'de basılan *Catéchisme positiviste* isimli eserinde açıklamıştır. Daha sonra bu eser başarılı bir tercümeyle İngilizce de yayımlanmıştır. Auguste Comte, *The Catechism of Positive Religion*, Çev. Richard Congreaves, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

64. Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 84, 90.

olabilir. Bununla beraber Marksist doktirinin temel görüşlerine tamamen uymaktadırlar. Marx, Thomas Carlyle'ın yazıları üzerine iğneleyici bir incelemesinde, "doğanın cesur ve bilge, deha kültüne boyun eğme" pratiğini bizzat tiye almıştı.[65] Ve "sosyal deha"dan, ortak çaba sonucu ulaşılan yaratıcı cüretten bahsetmek mümkün olsa da bireyi ayrı bir varlıkmış gibi idealleştirmek, gerici bir burjuva söylemine aitti. Tarihi, sınıflar oluşturdu büyük adamlar değil ve herhangi bir devirde idealler ile olayları sosyal kuvvetler şekillendirdi kahramansı şahıslar değil.[66]

Marksist doktrin ile deha kültürü arasında böylesi bir gerginlik varsa, bu vaka, Vogt'un etrafındaki çevrelerce tanıtılan gen ıslahı ve beynin biçiminin değiştirilmesi bilimiyle daha da önemli oldu. Çünkü bu şekilde bazı kişiler, insan yeteneğini doğuştan biyolojik farklılıklara indirgemeyi, doğuştan gelen ve sonradan edinilemeyen bazı temel özelliklerle, dâhileri diğerlerinde ayrıştırmayı denediler. Gerçekte, Marksizme sempati duyanlar bile on sekizinci yüzyılda öne çıkan insani şartlar ve çevresel etkiler hakkında açıklamalara daha ağır basacak şekilde, orijinal deha inanışının gücünü ve yaygınlığını desteklediler. Ancak insan eşitliği ve sosyal önceliklere dair Marksizimin temel ilkesiyle olan tezatlığı savunulamayacak kadar büyüktü. Rusyadaki gen ıslahı hareketi giderek saldırıya maruz kaldı. 1925'te, Marksist görüşteki başlıca Bolşevik gazetelerinden biri, "Muhafazakârlar, insan farklılıklarını sosyal şartları hiçe sayarak daima biyolojik sebeplerle açıklamadılar mı?" diye soruyordu. Makalede, "gen ıslahının kuramsal maddeleri" alt başlıklarda veriliyor ve bu ana maddelerin, "insanlar şartların ve eğitimin eseridir" diyen Marksist öğretiyle pek bir tutarlılık

65. Karl Marx, "Review of Latter-Day Pamphlets", Der. Thomas Carlyle, Sayı 1, *The Present Time*, Sayı 2, "Model Prisons", ilk baskı, *The Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue*, Sayı 4, Nisan 1850, şu adresten ulaşılabilir: http://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/03/carlyle.htm

66. Jan Plamper, "Modern Personality Cults", *Personality Cults in Stalinism—Personenculte im Stalinismus*, Der. Klaus Heller ve Jan Plamper, Vandenhoek and Ruprecht, Göttingen, 2004, s. 28.

içinde olmadığını açıkça gösteriyordu.[67] Bu sesler gitgide gürleşti ve bazı gen ıslahı araştırmacıları, S.S.C.B. dışında geliştirilen bilimin ortaya koyduğu çevresel faktörlerin, genlerle aktarılan karatertistik özelliklerin sonradan şekillendirdiğini iddia ederek, Lamarkçı bir çevrecilik anlayışına sığınmayı denediler. Birçok gen ıslahçısı, temel görüşlerinden ödün vermek yerine en sonunda kamuoyu ve partinin baskılarıyla bu işten vazgeçti. Gözden düşme riskini alamadılar. Amerikalı gen ıslahçısı Hermann J. Muller, 1936'da Stalin'e, "birkaç nesil sonra 'deha' denen şeyin popülasyon içindeki her bireye hediye edilebileceğinin mümkün olacağını" söyledikten sonra Stalin, bu çalışmanın baltalanmasını emretti. Muller, 1933'ten beri bir komünist sempatizanı olarak ikamet ettiği Moskova'daki Bilimler Akademisi'nden canlı kaçabilme şansını buldu.[68] Berlin'deki İmparator Wilhelm Beyin Araştırmaları Enstitüsü'nde bir yıl geçirdi. Ama Birleşik Devletler'deki Columbia Üniversitesi'ne geri döndü ve 1946'da beklenmedik şekilde Nobel Ödülü aldı! Ne var ki dehanın kaderi S.S.C.B.'de farklıydı. 1930'a gelindiğinde, kötü namlı Trofim Lysenko tarafından desteklenen Neo-Lamarkçı teoriler de terk edilerek, gen ıslahı çalışmaları tamamen sonlanmıştı. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, ertesi yıl bu hareket hakkında bir madde yazdı. Gen ıslahı, şiddetle karşı çıkılan bir "burjuva doktrini"ydi.[69]

Gen ıslahçıları gibi Dr. Vogt ve 1930'da kapatılan Beyin Panteonu da öyleydi. Vogt'un Enstitüsü'ne, o yılın Mart ayında Komunist Akademi tarafından el konuldu ve Alman bilim

67. Loren R. Graham, "The Eugenics Movement in Germany and Russia in the 1920s", *American Historical Review* 82, Sayı 5, Aralık 1977), s. 1133-1164 (alıntı s. 1150).

68. "H. J. Muller'den Yoldaş Joseph Stalin'e, 5 Mayıs 1936", *The Mankind Quarterly* 34, Sayı 3, Bahar 2003, s. 305-319. Bu ilginç figürün hayatı hakkında bkz. Elof Alex Carlson, *Genes, Radiation, and Society: The Life and Work of H. J. Muller*, Cornell University Press, Ithaca, 1981.

69. A.g.e., s. 1156. Mark. B. Adam, "Eugenics in Russia", *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, Der. Mark B. Adam, Oxford University Press, New York, 1990, s. 153-216. Lamarkçı çevreciliğin bir türevi 1960'larda kötü şöhretli Trofim Lysenko tarafından ortaya atılmıştı.

insanı ileri bir nüfuzdan mahrum bıraktı.[70] Ve Vogt, Rus meslektaşlarıyla yurtdışından görüşmeye devam etse de bir daha Rusya'ya gitmedi ve Hitler'in yükselişiyle bundan men edildi. Siyasi sempatisi nedeniyle İmparator Wilhelm Enstitüsü'ndeki müdürlük görevinden alındı ve altmışlarında er olarak Alman ordusuna katılmaya zorlandı. Hitler, aslında Stalin'e bir iyilik yapmıştı. Yakın zamanda açığa çıkan belgelere göre Stalin uzun zamandır Vogt'un Lenin'in beyninin incelenmesinde kontrol sahibi olmasından rahatsızdı.[71] Uluslararası bilimsel çevrelerle bağlantısı olan yabancı bir bilim insanının, yoldaş Lenin'in dehasını saptamasına izin verilmesinin tehlikeleri daha baştan ortadaydı ve Vogt'un yanında götürdüğü birkaç parçayla birlikte Berlin'de halka açık bir konferans düzenlemesi bu tehlikeleri daha açıkça görünür kıldı. Merkez Komite'nin Kültür ve Propaganda Başkanı A. Stetskii'nin "Yoldaş Stalin"e gizli bir telgrafla bildirdiğine göre, Vogt sözde, "Lenin'in beynini, suçlularla ve başka türde insanlara ait beyinlerle" mukayese etmişti. Sonuç olarak, "Yoldaş Lenin hakkında birtakım kötü belirtiler burjuva basınında yer almıştı."[72] Küçük parçalar geri alınmış ve Vogt hakkında nihai hüküm verilmişti.

Lenin'in beyni üzerine araştırmalar yine de devam etti ve 1936'da Vogt'un tam zamanlı Rus asistanı Semion Aleksandrovich Saskinov önderliğindeki bilim komitesi, nihai raporunu açıkladı. Lenin'in beyni, Enstitü tarafından toplanan, büyük romancı Maksim Gorki, fizyolog ve Nobel Ödülü sahibi Ivan Petrovich ve İhtilal'in ardından yaşananlarla hayal kırıklığına uğrayarak, Nisan 1930 kendini vuran Mayaovsky'ninkiler de dahil diğer önemli Sovyet vatandaşlarının beyinleriyle karşılaştırılarak, Lenin yeniden dirilmeden önce incelenmişti. Beklendiği üzere içlerinde en iyi olan, "yüksek bir organizasyon" sergileyen, "konuşma, tanıma, eylem"le ilintili bir dizi endekste ve "sıra dışı bir gelişmiş sinir sistemine dair yüksek

70. Richter, "Pantheon of Brains", s. 145.
71. Gregory, *Lenin's Brain*, s. 28-30.
72. Gregory, *Lenin's Brain*, s. 29.

fonksiyonlar" dahil, diğer "düşünce gücü zenginliği ve büyük farklılıklar gerektiren süreçlerde" en yüksek rakamlara ulaşan Lenin'di. Parti üyeleri, Lenin'in bir dâhi olduğundan emin olabilirlerdi.[73]

Peki ama gerçekten ne bulunmuştu? Semaschko'nun Berlin Komünist Parti yayın organı *Red Flag*'te yayımlanan makalesine göre Vogt ve Semaschko 1924'te bu işe girişerek, araştırmalarının, deha çalışmaları hakkında "metafiziğin ve ikiciliğin hâlâ güçlü olduğu bir alanda" materyalizmin zaferini hızlandırmasını ummuşlardı.[74] Gel gör ki araştırmaları aslında büsbütün farklı bir netice sağlamıştı; Stalin bu nedenle hiçbir bulgunun halka açıklanmaması kararı almış ve hem onlar hem de Beyin Enstitüsü tamamen gizli tutulmuştu. İlk bakışta bu karar kafa karıştırabilir. Lenin'in dehası neden "bilimsel" bir gerçek olarak açıklanmasın? Bilime itiraz edilebileceği –Sovyet Birliği'nden olmasa bile yurt dışındaki araştırmacılar tarafından– bir gerçekti ve önünde sonunda bu gizlilik ortadan kalkacaktı. Dahası gizlilik, bu aşamada kendi içinde bir son bulmuştu. Ancak bu çalışma daha da tehlikeli olarak aynı zamanda Beyin Panteonu'nun (kısaca) ortaya koyduğu şeyi daha net bir şekilde gösterdi: Komünist Parti'nin en yüksek apparatçikleri* arasında bütün insanların benzer olmadığı, bazılarının diğerlerinden daha iyi olduğu ve dâhilerin ayrı bir tür olduğu inanışı süregidiyordu.[75] Marx'ın "deha kültü" hakkındaki her türlü tenkidine, birçok iyi Bolşevik katılıyordu. Troçki, 1923'te Lenin'in ölümün eşiğinde olduğunu partiye şu konuşmayla duyuruyordu:

73. Gregory, *Lenin's Brain*, s. 31 ve Richter, "Pantheon of Brains", s. 147.
74. Hagner, *Geniale Gehirne*, s. 249.
* *apparatchik* (apparatçik): Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin idari örgütlenme üyesi. Aygıt, vasıta, araç, aparat anlamlarında kullanılan *apparatus* ile aynı kökten gelmektedir. (y.h.n.)
75. Gregory, *Lenin's Brain*, s. 34. Gregory, Lenin'in beynine dair Merkez Komite'nin gizli dosyalarının, Yeltsin döneminde çalışan Rus arşivcilerce "Komünist Parti Mahkemesi" etiketiyle derlendiğine işaret eder. Dosyadaki "suç" unsuru, Sovyet Rejimi'nin "aşırı elitistliği"dir.

> Lenin bir dâhiydi, yüzyılda bir gelecek bir dâhi ve dünya tarihi, işçi sınıfından bu seviyede dâhi sadece iki lider gördü: Marx ve Lenin. En güçlü ve disiplinli partilerin hükmüyle bile deha yaratılamaz ama partiler müşterek gayretlerini birleştirerek ihtiyaç duyulan ölçüde ve mümkün olduğunca deha oluşturmayı deneyebilirler.[76]

Nihayetinde Troçki partinin gücünü hafife almıştı. Ancak, Marx öldüğü andan itibaren Marx'ın prensipleriyle apaçık tezatlıklar içerdiği görülen bir inanışın, deha inancının bu gücü sağlamlaştırmaya yardımcı olacağını doğru saptamıştır. Marx, bu ve diğer bağlamlarda kendi inanışlarının en iyi tekzipini oluşturdu. Doktrinlerinin muhteşem etkisinin, insanlığı gerçekten harekete geçirenin idealler değil de sosyal güçler olduğunu yalanlaması gibi yaratıcı verimliliği de on dokuzuncu yüzyılda kolay kolay inkâr edilemeyecek bir etiket sağladı. "Marx bir dâhiydi; geriye kalan bizler en iyi yetenekleriz" diyordu Engels, müşterek hizmetlerinde kendi çabalarının önemini hiçe sayarak. "Her ne katkı sağladıysam, Marx bensiz de yapabilirdi."[77] Veya Marx'ın 17 Mart 1883 tarihinde Londra Highgate Mezarlığı'daki cenaze töreninde konuşurken "Organik doğa için Darwin ne ise Marx da insan tarihi yasaları için oydu." O, "yaşayan en büyük düşünürdü."[78] İnancı hiçe sayan bir adam için bile dâhi sıfatı es geçilemezdi.

Gerçekten de öyle miydi? Ölümünü takip eden bir kasideler ve azizsi biyografisini yazma dalgasında Marx'ın dehası tekrar ve tekrar tasdiklendi; Lenin de bu övgülerin doğrudan varisiydi. Rus liderin ölümünün ardından Stalin'in *Pravda*'da teyit ettiği üzere Marx teoride dâhiyse, Lenin de pratikte

76. Gregory, *Lenin's Brain*, s. 34.

77. Bu yorum, Engels'in eseri *Ludwig Feurbach and the Outcome of German Philosophy*'nin 1888 baskısındaki bir dipnottan alınmıştır. Friedrich Engels, *Ludwig Feurbach and the Outcome of German Philosophy*, International Publishers, New York, 2009, s. 43. [Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1999. (ç.n.)]

78. Engels, "Speech at the Grave of Karl Marx", 17 Mart 1883, şu adresten ulaşılabilir: http://www.marxists.org/archive/marx/works/1883/death/burial.htm

dâhiydi.[79] Bu, Stalin'in bile uygun gördüğü bir sıfattı. Marx'ın adanmış hizmetkârı, Lenin'in uyanık bekçisi Stalin de bir tarih yaratacak, "asrın zeki adamı, çağın dehası" olacaktı. Kazak şair Dzhambul Dzhabaev'e göre, "Lenin'in dehası, Stalin'in içinde yaşamaktaydı."[80]

Stalin'in bu alevi canlı tutma başarısının tabii ki materyalist beyin bilimiyle hiçbir ilgisi yoktu. Kurduğu enstitü çalışmalarına devam etti ve çok uzun yıllar varlığını korudu. 1975'te Nobel Barış Ödülü'nü alan, nükleer fizikçi ve insan hakları aktivisti A. D. Sakharov gibi insanların beyinlerini elde etmeyi 1980'lere kadar sürdürdü. Bugün bile Moskova Beyin Enstitüsü sıkı saklanan bir sır olmaya, bu kitabın yazarı da dahil Batılı araştırmacıların koleksiyonlarına girmesini reddetmeye devam ediyor. Fakat zaten Zilsel'in de fark ettiği üzere deha kültü, tamamen aksini iddia etmesine rağmen hiç bilimle ilgili olmadı zira insanların uzun zamandır din ile doldurdukları duygusal boşlukları doldurmakla ilgiliydi. Onların dikkatini, beyinlerinin içindeki, asla olamayacakları bir şeyi hatırlatan bir bölgeye çekmektense gözlerini kaldırıp kendilerini kusursuzca temsil eden ve koruyan bir dâhiye çevirmek çok daha iyiydi. Tanrılar, krallar ya da demokratik mandanın meşruluk sunamadığı yerde dâhi onun yerine geçebilirdi.

Stalin'in dehasının dünya çapındaki iddiasının –1930'larda Sovyet propagandasıyla coşan ve Stalin'in de körü körüne inandığı bir iddia– amaçları doğrultusunda milyonları öldürmekten çekinmeyecek bir adamın insafsızlığı ve baskısında yattığını unutmamak gerekir. Yaratacak olan yok etmeliydi. Dâhi, açıkça, hepsinden üstündü. Üstelik Stalin zaten zorla elde edilmiş bir gücü pekiştirmek için dehayı bolca kullandı;

79. "Lenin" (28 Ocak 1924 tarihinde Kremlin Askeri Okulu'nda gerçekleştirilen bir Anma Toplantısı'nda yapılan konuşma, *Pravda*, Sayı 34, 12 Şubat 1924), J. V. Stalin, *Works*, Foreign language Publishing House, Moskova, 1954–55, 13 Cilt; alıntı Cilt 6, s. 63. [J. V. Stalin, *Eserler*, İnter Yayınları, İstanbul, 1988-1994, 16 Cilt. (ç.n.)]

80. Turmarkin, *Lenin Lives*!, s. 253.

gördüğü kabulün boyutlarını hafife almamalıyız.[81] Mikhail Gorbachev daha sonra şöyle açıklamıştı: "Her şeyden önce Stalin'in 'şahsına olan inanç', onun bir deha insanı, bütün insanların lideri ve destekçisi olduğu efsanesiyle temelden bağlantılıydı. Bu efsane, alternatif bir bilgi kaynağının yokluğunda propaganda makinesinin tüm gücüyle insanların zihinlerine kazınmıştı. Bu propagandanın etkinliği baskıyla ve köklü bir yanılsamaya dayanan kitlesel psikozla desteklenmişti, bunların etkisi, Stalin öldüğünde milyonlarca insanı sarsan şok duygusunun gerçekliğiyle teyit edildi."[82] Milyonlar, kötücül dâhiyi başka bir şeye benzeterek yanılmışlardı. Rusya'nın batısında da eşit derecede korkunçlukta aynı hataya düşülecekti. Ne var ki orada, Adolf Hitler'in Nazi Almanyası'nda deha kültü, basitçe zorla elde edilmiş bir tiranlığı onaylamayacaktı. Onun haddini bildirmeye yetecekti.

Hitler'in *Kavgam*'ı birçok şeydir: bir itirafname, amaçları hakkında programlı bir rapor, nefret dolu ve rahatsız edici gevelemeler. Özellikle de Hitler'in anlayışının ve Alman halkı üzerinde elde ettiği geniş etkinin derinine inmek isteyen biri için aynı zamanda birtakım ifşaatlardır. Hitler şöyle açıklar, "Günlük yaşamın tekdüzeliği içinde, önemli bir insan bile önemsiz görünür ve güçlükle ortalamanın içinden sıyrılır."[83] Fakat bazı özel şartlar altında, ortalama insan yığınından tamamen farklı olduklarını göstererek dünyayı hayrete düşü-

81. Irina Paperno'nun hatırlattığı üzere, "Stalin'in çağdaşları, hayatlarının Napolyon veya Horseback gibi dünya tarihine mal olmuş bir dâhiyle kesiştiğini hissettiler." Irina Paperno, "Intimacy with Power: Soviet Memoirists Remembering Stalin", *Personality Cults in Stalinism*, Der. Heller ve Plamper, V&r Unipress, Göttingen, 2004, s. 360.

82. Mikhail Gorbachev, *On My Country and the World*, Çev. George Shriver, Columbia University Press, New York, 2000, s. 32.

83. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Çev. Alvin Johnson, Der. John Chamberlain vd, Reynal and Hitchock, New York, 1941, s. 402. Bu metnin www.archive.org adresinden ulaşılabilen versiyonunu da kullandım, kendi çevirilerim için Almanca orijinale danıştım ve sıkça değişiklikler yaptım. *Mein Kampf*'ın karmaşık baskı tarihçesi ve birçok yabancı dilde çevirisi için bkz. Othmar Plöckinger, *Geschichte eines Buches: Adolf Hitlers "Mein Kampf" 1922-1945*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2006.

rürler. Gerçekten de "bir mucit ününü ancak icadını yaptığı gün duyursa da dehanın [*die Genialität*] tam o anda kişinin içinde belirdiği düşünülmesin. Gerçekten yaratıcılık bahş edilmiş insanların doğdukları andan itibaren dehanın belirtisi [*der Funke des Genies*] alınlarında görülebilir. Çünkü gerçek deha doğuştan gelir ve asla eğitimle ve öğrenmeyle sonradan edinilemez."[84] Bu kritik anda, bir şekilde, "harici bir etki veya bir tür dürtüyle kıvılcım aleve dönüşür, işte ancak ondan sonra bir şeyler insanların dikkatini çekmeye başlar." Hem de bu harici sebeplerden çokça bulunmasına rağmen Hitler, "dehasını hareket geçirmek için gerekli" mükemmel bir katalizör olarak savaşı kullanarak öne çıktı. Tüyü bitmemiş delikanlı bu imtihan anından bir kahraman olarak çıktı. "Kaderin sert bir darbesiyle" günlük hayatın kabuğunun kırılması, kendi özünde ve tohumunda gizlenen etkiyelici dünyayı görmesini sağladı. Başta insanlar, başka bir türde olmaktan çok kendilerine benzeyen bir varlığa inanmayı reddederek ona kuşkuyla yaklaştılar. Ama bu, "her önemli insan için kendini yenileyen tipik bir süreçti."[85]

Hitler bu bölümde hiç isim anmasa da tarif ettiği olgu için kendisini mükemmel bir örnek olarak gördüğü neredeyse kesin. Kendi ifşaatı, dâhinin ifşaatıydı. Yüzyılın başlarında Viyana'da bıyığı yeni terlemiş bohem bir sanatçıyken ne resim ne de mimarlık akademisine kabul edilmemiş, bir süreliğine orada burada yaşamış, ufak bir miras, içindeki *bohemi* biraz daha konforlu şartlarda yaşatmasına imkân tanıyana kadar bir evsizler barınağında bile vakit geçirmişti. Sokaklarda satmak için kartpostal resimlerini kopyalamış, Wagner'e ömür boyu sürecek bir tutkuyla kendini kaptırmıştı. Günlerini halk kütüphanesinde amaçsızca ve plansızca okuyarak, geleceğin sanatkâr dâhisi olma hayalleri kurarak geçirmişti. 1913'te daha çok Avusturya-Macaristan mangasından sakınmak için Viyana'nın kafeleri yerine Münih'in birahanelerine takılmaya

84. Hitler, *Mein Kampf*, s. 403 (çeviri hafifçe değiştirilmiştir).
85. Hitler, *Mein Kampf*, s. 402-403.

başladı. Habsburg Hanedanlığı'nı yoz buluyordu. Almanya için savaşabilirdi. Ve böylece 1914'te henüz tüyü bitmemiş, iyi ihtimalle vasat görünen bir delikanlı sessiz sedasız savaşa katıldı. Gelin görün ki savaşın "sert darbesi" kabuğunu kırıp bir şeyi açığa çıkardı: tekrar tekrar hayatını tehlikeye atmaya teşvik eden bir "kahramanlık" dürtüsü. Muhtelif kereler ciddi şekilde yaralanmış ve görevine üst seviyede hazırlanmış Hitler, 1918'de Almanya'nın teslim olma haberlerini, siyasete atılmak için bir celp ve kurtuluş için bir çağrı olarak algıladı. Siyasi meselelere olan ilgisi, sanata düşkünlüğünden uzun süre önce sönmüştü. Ama Almanya engellenmiş ve ihanete uğramıştı, kurtarılması gerekiyordu. Münih'teki sağ görüşlü kesimin keşmekeşine atılan Hitler, kısa zamanda Yahudi karşıtı düşmanca konuşmalardaki yeteneğini keşfetti. "Birahane Darbesi" diye anılan sağ kanadın Kasım 1923'teki başarısız darbe girişimindeki önemli rolü nedeniyle Bavaria'da mahkûm edildi. Ve işte orada, 1924'te Landsberg Hapishanesi'nde *Kavgam*'ı yazdı ve eserin ilk kısmı ertesi yıl basıldı.

Bu ayrıntılar genelde bilinen şeyler. Daha az bilinen ve profesyonel tarihçilerin yakın zamanda anlamaya başladıkları şey ise Hitler'in bundan önceki ve sonraki yaşamının –Viyana'da sanatçı olmaya çalışırken beklenmedik şekilde Münih'te dünya çapında bir siyasetçiye dönüşmesi– birbiriyle nasıl uyumlu olduğuydu. Bu iki dönem, genellikle birbirinden bağımsız değerlendiriliyordu. Sanatçı olarak Hitler'in başarısızlıkları, onu içten içe çürüten vasatlığının göstergesi veya kaynağı şeklinde yorumlanıyordu. Ancak erken dönemdeki sanat düşkünlüğünün anlamı bundan daha fazlaydı.[86] Yakın zamanda birkaç araştırmacı Hitler'in *Kavgam*'da tam olarak ne dediğini anlamaya başladı: önceki ve sonraki adam, aynı adamdı. Sanata olan düşkünlüğünde hiç uzaklaşmadan Hitler siyaset üzerinden başka yollarla estetiğin peşine düşmüştü.[87] Bunun belir-

86. Dikkate değer bir istisna olarak bkz. Joachim C. Fest, *Hitler*, Çev. Richard Winston ve Clara Winston, Harcourt Brace Javonovich, New York, 1973.

87. Clausewitz'in, meşhur "politika başka yollardan bir savaştır" gözlemine dayanan bir kelime oyunu Hans Rudolf Vaget makalesine Hitler ve Nazilerin este-

tileri, mimariye olan daimi ilgisinden, sanat eseri koleksiyonculuğuna olan düşkünlüğünden, Nazi festivalleri, eğlenceleri, sergileri ve tören alayları düzenlemeye gösterdiği hassasiyetlerden ortadaydı. Fakat en doğrudan bağlantısı, gençliğinden ölene dek süren, Wagner'e duyduğu derin hayranlıkta gizliydi. Thomas Mann'ın iddiası "Hitler'in Wagner'de bir nebze kendini bulduğu" iddiası tartışılabilir.[88] Ama kesinlikle Hitler'in içinde bir parça Wagner vardı ve Führer olduğunda bunu tekrar tekrar vurguladı. On üçünde *Lohengrin*'i ve on beşinde *Rienzi*'yi izlemişti. Roma İmparatorluğu'nda, halkı birleştiren son yüksek rütbeli subayının hikâyesini anlatan *Reinzi*, Mussolinni'nin gözde romancılarından Bulwer Lytton'ın bir romanından esinlenmişti; Hitler müziğinden etkilenmişti. 1905'te Linz'te, Landestheater'da operayı ilk izlediğinde sözde şöyle demişti: "Ben de insanların gözünde böyle biri olmak istiyorum." Daha sonra bu deneyimin hayatını değiştirdiğinden bahsetmiş, "her şeyin o anda başladığını" iddia etmiştir.[89] Bunlar hiç kuşkusuz hatıralar ve muhtemelen de rivayetler. Ne var ki hepsinde aynı olan devamlılık duygusu önemli. Bu, *Reinzi*'nin giriş müziğinin, başlarda Hitler hareketinin tanıtım müziği ve gayrı resmi Nazi marşı olarak kullanılmasının bir sebebiydi: Hitler'i, gençliğinden bu yana kendisini teşvik eden Wagnerci tutkulara ve daha sonra da Almanya'yı kurtarma hayaline duygusal olarak

---

tik kaygılarını anlayan yeni edebiyata dair önemli bir eserdir. "Wagnerian Self-Fashioning: The Case of Adolf Hitler", *New German Critique* 101, Cilt 34, Sayı 2, Yaz 2007, s. 95-114. Richard A. Etlin (Der.), *Art, Culture, and Media under the Third Reich*, University of Chicago Press, Chicago, 2002; Eric Michaud, *The Cult of Art in Nazi Germany*, Çev. Janet Lloyd, Stanford University Press, Stanford, 2004; Jonathan Petrapoulos, *Art as Politics in the Third Reich*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1996; Frederick Spotts, *Hitler and the Power of Aesthetics*, Overlook, New York, 2003; Birgit Schwarz, *Geniewahn: Hitler und die Kunst*, Bohlau Verlag, Wien, Koln, Weimar, 2009 ve Otto W. Werckmeister, "Hitler the Artist", *Critical Inquiry* 23, 1997, s. 270-297. Bütün zenginliğine rağmen, bu eserin yapısında deha konusuna şaşırtıcı derecede az önem veriliyor.

88. Thomas Mann, *Pro and Contra Wagner*, Der. Allen Blunden, University of Chicago Press, Chicago, 1985, s. 210.

89. Vaget, "Wagnerian Self-Fashioning", s. 100-101, 103.

bağlıyordu. Bu yüzden yaygın şekilde paylaşılan bu hayal, bir sanat dini oluşturmak adına, ortak estetik deneyimini modern düş kırıklıklarının üstesinden gelmek ve mit aracılığıyla bir *Ulus*a dönüşebilmek için Schopenhauer'ın omuzlarında yükselen Wagner projesinin merkezi oldu. Almanya'nın yaratıcı mitolojik geçmişindeki zenginlikleri ortaya çıkaran Wagner'in müziği, aynı zamanda Alman halkı için sanat yoluyla bir tür kurtuluş vadeden bir geleceğin kapılarını araladı. "Kendine has Wagnerciliğiyle" Hitler benzer bir amaç için harekete geçti ve Wagner'in müziğiyle bizzat deneyimlediği aynı coşturan duyguları siyasi konumda da türetmeyi denedi. Hitler kürsüde, şövale önünde olamadığı kahraman sanatçı oluverdi. İnsanların gözünde halkın koruyucusu bir lider, bir kurtarıcı, bir mesihti: *Rienzi*, *Parsifal* ve *Siegfried*'ın birleşimiydi. 1924'te açıkça belirttiği üzere, "Kullandığımız manevi kılıç Bayreuth'ta dövüldü, önce bizzat sahibi [Wagner] tarafından, ardından da [Houston Stewart] Chamberlain tarafından."[90]

Hitler'in Chamberlain ile Wagner'in müzikal ve manevi memleketi Bayreuth'u anması, ulusal kurtuluş fitilini ateşleyen erdemlere dair bir tartışma bağlamında, bunu gerçekleştirecek insanda gerekli olan zaruri niteliği işaret etmektedir: deha. 1927'nin 27 Nisanı'nda yaptığı bir konuşmada Hitler, Almanya'nın "dâhi bir diktatör"e ihtiyacı olduğunda ısrar etmeye başlamıştı.[91] Halkın gözünde kendisi henüz bu role uygun değildi ancak sadece iki sene sonra, Wagner'in gelini Winifred Wagner'in davetiyle Chamberlain ve Eva Wagner'i Bayreuth'taki evlerinde ziyarete gidince önemli bir destek kazandı. Winifred, Hitler'in en yakın hayranlarından ve arkadaşlarından biri olacak, onu sık sık Wahnfried'da Wagner'in evinde misafir edip kaçamak dedikodularına yol açacaktı. Lakin, 1923'te, Birahane Darbesi'nden sadece birkaç hafta sonra

90. Chamberlain alıntısı, Vaget, "Wagnerian Sel-Fashioning", s. 100. Hitler, *Kavgam*'da Siegfried Wagner kılıcı imasını tekrarlar.

91. Ian Kershaw, *Hitler, 1889–1936: Hubris*, W. W. Norton, New York, 2000, s. 151. [Ian Kershaw, *Hitler 1: Hubris 1889-1936*, Çev. Zarife Biliz, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007. (ç.n.)]

en anlamlı destek, kısa görüşmelerinin ardından Hitler'e göz kamaştırıcı sıfatlarla dolu kısa bir mektup yazan ve onu "gerçek bir aydın", önünde müstakbel "önemli başarılar" uzanan bir adam olarak tarif eden Chamberlain'den geldi. Goethe'nin *Faust*'da geçen *Gewalt und Gewalt* ayrımından –kaotik vahşet ile evreni biçimlendiren düzenli kuvvetler arasındaki ayrım– bahseden Chamberlain, Hitler'de ikinci olguyu görüyordu. O, "bir yaratıcı ve evrensel bir şuur" (*in solchem kosmosbildenden Sinne*), yapıcı bir adamdı. "Almanya'nın en ihtiyacı olduğu anda bir Hitler'in doğması, onun dayanıklılığının ahtiydi" diyordu Chamberlain şevkle.[92]

On dokuzuncu yüzyıldaki Alman dehasının örnek modeli olarak Hitler'in saygı duyduğu adamla yaşayan bir bağlantı teşkil eden, Almanya'nın en büyük dâhi hayranından bu "kutsama"yı almak, büyük bir destekti. Pratik açıdan bakıldığında, Hitler artık Chamberlain ve Wagner ailesiyle olan bağlarını, cahil statüsünün Wagner'in *kavga*sının varisi olduğunun kanıtı olarak halka duyurabilirdi. Chaberlain'in mektubunun hemen partinin bir gazetesinde yayımlanmasını sağladı ve müteakip yazışmalarda da aynısını yaptı. Ama daha az somut olsa da daha önemlisi, mektup sadece Hitler'in sezgisel açıdan sahip olduğunu düşündüğü değerli kıvılcımı doğruyalabilirdi. Daha önceki başarısızlıklarının sebep olduğu şüpheler giderilebilir ve bu "başarısızlıklar" garip bir Romantik/Modernist mantıkla özel durumunun ileri bir teyidine dönüşebilirdi. Gerçek bir dâhi zamanının ötesinde –gelecekten bir adam– olduğundan, yaratıcı enerjisi ve görüşleri ilk başlarda açıkça reddedilmese de yanlış anlaşılabilirdi. Hitler'in *Kavgam*'da belirttiği üzere, büyük insanlar hep bununla karşılaşıyordu. Benzer bir düşünceyle –on dokuzuncu yüzyıl boyunca *Geniegedanke* [deha fikri] ve önemli insanlar hakkındaki bilimsel çalışmayla

92. Chamberlain, "Houston Stewart Chamberlain to Adolf Hitler", 7 Ekim 1923, *Briefe 1882-1924 und Briefwechsel mit Kaiser Wilhelm*, F. Bruckmann, Münih, 1926, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 124-126. Karşılaşmanın aktarılması için bkz. Vaget, "Wagnerian Self-Fashioning", s. 105-106. Goethe referansı, *Faust* II, 2, *Am untern Peneios*.

pekiştirilmiş– deha, uyumlu bir güç ve aktarılabilir bir "yetenek" olarak da anlaşılabilirdi. Genç sanatçının içinde çakan kıvılcım, gayet doğal olarak hiçbir şekilde ısı kaybetmeden siyasi kişiliği içinde alev alabilirdi.

Kavgam içindeki ince dokundurmalara bakılırsa Hitler bu kuralı kendi dehası üzerine konuşmalarında çoktan uyguluyordu. Diğerleri de kesinlikle öyleydi. Örneğin, Georg Schott'un 1924'te Münih'te basılan ve Nazi bölgelerinde baskısı tekrarlanan eseri *Das Volksbuch vom Hitler*, genç lideri halka gerçekten olduğu gibi göstermeyi hedefliyordu. Schott'un belirttiği üzere Hitler bir dâhiydi ve yakın zamanda ilan edildiği gibi "öne çıkan bir kişilikti." Bunun kanıtı olarak Chamberlain'in mektuplarını gösteriyordu. Kitabın alt başlıkları kendilerinden bahsediyordu. "Peygamberimsi adam", "dindar şahıs", "irade insanı" kategorileri anahtar bölüm "Dâhi"ye eklenmişti ve Hitler'in ayrı bir varlık olduğu konusunda hiçbir şüpheye mahal vermiyordu. Hitler'in gelecekteki propaganda bakanı Joseph Goebbels, Heidelberg Üniversitesi'nden edebiyat doktorası olmasına rağmen hakkı yenmiş bir edebiyatçıydı ve Hitler'le tanıştıktan kısa bir süre sonra ona, "bir dâhi" ve "ilahi kaderin doğal, yaratıcı bir enstrümanı" olarak saygı duymaya başladı.[93] Başlarda yaşanan fikir ayrılıkları, Goebbels'in "en büyüklerinden bir politika dehası" sayarak ona boyun eğmesiyle birlikte Hitler'in bıraktığı etkiyi değiştirmedi.[94] Çok azı, Hitler'in 1920'lerdeki bir konuşmasında geçen, halklar en tepede "yüce insan, dâhi"nin olduğu bir piramit oluştururlar tarifine uygun, onun görüşünü destekleyecek daha büyük bir etkide bulundu.[95]

İşte bu noktada Hitler'in yanılgıları, acımasız bir stratejik sezgi ve coşkulu bir hitabetle birleşerek, deha dininden kaynaklanan bin yıllık bir beklentinin akımına karıştı. Zayıf bir devlete ve kötü ekonomik şartlara sahip Weimar Almanyası'nın

93. Kershaw, *Hitler, 1889-1936*, s. 283-284.
94. Goebbels alıntısı, Robert Gellately, *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe*, Knopf, New York, s. 127.
95. Kershaw, *Hitler, 1889-1936*, s. 289.

tekinsiz ortamında Hitler'in "dâhi bir diktatör" çağrısı geniş yankı buldu. Tübingenli tarihçi Joseph Haller, 1922 tarihli *Die Epochen der deutchen Geschichte* isimli eserinde Almanya için bunu diliyor, Almanya'yı eski büyüklüğüne kavuşturacak ve "bir dâhinin mucizevi güçleri"yle felaketlerin üstesinden gelecek birinin, "doğru zamanda doğru insanın" gelmesini umuyordu. Baş sayfadaki yazıtta, Homeros'un *İlyada*'sından bu hususu tasdikleyecek kehanetimsi bir satır alıntılanmıştı: "O gün gelecek."[96] Bu düşünce, siyasi mesih inancının ve kahraman deha kültünün önemli ölçüde desteklendiği entelektüel ve üniversiteli çevrelerde şaşırtıcı bir ilgi uyandırdı.[97] Tarihçi Karl Alexander von Müller, 1924'te Münih'teki bir konuşmasında şöyle diyordu: "Dehanın şimşeklerinin kafamızı karıştıran kara bulutlar arasından çakacağı ve utanç dağlarımızı yakacağı gün gelecek."[98] Tabii ki kurtarıcı dâhinin nasıl şekilleneceğini bilmek imkânsızdı. Edebiyat âlimi ve Berlin Üniveritesi Rektör Yardımcısı vekili Gustav Roethe, 1919 kadar erken bir tarihte bu konuya kafa yormuş ve sormuştu: Kim bir "kral, askeri kumandan, siyasetçi, şair veya ekonomist" olabileceğini söyleyebilir? Onu uzaklarda olduğu için mi görmüyoruz? Lakin o büyük bir şahsiyet olarak gelecek. Alman hasretinin ve eşsizliğinin gerçek meyvesi olarak."[99]

Hitler, bu rolü üstlenebilmeyi, dinleyiciler tarafından kabul görmesi kadar sahnedeki yeteneklerine de borçluydu. Deha dini, Hitler'in kabul edilmesinin, zeminin Führer kültüne hazırlanmasının ön koşuluydu.[100] Fakat o kesinlikle kalabalığın nabzını ölçmede bir ustaydı ve onun deha anlayışı halkın tam

96. Haller alıntısı, Klaus Schreiner, "Messianism in the Political Culture of the Weimar Republic", *Toward the Millenium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*, Der. Peter Schäfer ve Mark Cohen, Brill, Leiden, 1998, s. 327.

97. Bu dönemdeki siyasi mesih inancı hakkında daha genel olarak bkz. Mark Lilla, *The Stillborn God: Religion, Politics, and the Modern West*, Vintage, New York, 2008, özellikle Bölüm 6.

98. Schreiner, "Messianism", s. 327.

99. Schreiner, "Messianism", s. 329.

100. Bu noktaya çok az araştırmacının önem vermesi şaşırtıcıdır. Bir istisna olarak bkz. Jochen Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens*, Cilt 2, s. 194-195.

bir katılımını sağladı. Hitler'e göre insanlık tarihinde motor gücün öne çıkan bireyler olduğu doğrudur. *Kavgam*'da şöyle gözlemler: "İnsanoğlunun kültürü ve ilerlemesi, çoğunluğun eseri değildir ancak yalnızca dehaya ve kişilik enerjisine bağlıdır."[101] Ve tekrar tekrar ilişkinin sembiyotik olduğunun altını çizer. Kader'in sert darbesiyle uyanan bireysel dehasının ve her zaman gerçek bir dâhi olarak doğulacağı sonradan olunamayacağı iddialarını izleyen Hitler, bunlara "kişi için" doğru olanın "ırk için" de doğru olacağını eklemekte gecikmedi. "Yaratıcılık bahş edilmiş" halklar, en başından beri böyleydi ve Hitler'in Ari ırk mensubu takipçileri eşsiz maharetlerle donatılmıştı.[102] Ari ırk, insanoğlunun "örnek modeli", "bir bütün olarak daha üstün bir insan ırkının atası" ve tarihin gerçek öncüsüydü. "Bugün insan kültürüne dair önümüzde duran her şey, neredeyse sadece Ari ırkın yaratıcılığının sanatta, bilimde ve teknik alanlardaki başarılarının sonucudur" diyordu. Ari ırk, "kültür kurucu" bir soydu, "dehasının parlak kıvılcımı daima alnında parlayan, insanoğlunun Prometheus'uydu."[103]

Eşsiz yaratıcı kapasiteyi vurgulayan "Ari ırk", on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ırkçı teorisyenlere göre Hitler'in sıklıkla tekrarladığı ve "Almanlar"la eşanlamlı bir terimdi. Bu sav, Almanya için hiç de abartılmış sayılmaz. Örneğin, Fransız tarihçi ve kültür eleştirmeni Hippolyte Taine, "Germen" halkı ile Latin halkı arasındaki ayrımı –vizyoner, sezgisel, sanatsal, yaratıcı açıdan– yapmış, kendisi de bir Latin olmasına rağmen Latin halkının mantıksal, metodik olmaya yatkın, henüz taklitçi ve verimsiz olduğu kanısını belirtmiştir.[104] Bu tür karşıtlıklar, deha hakkında kafatası çalışmaları yapan ve dâhinin ırkının, kitleleri birleştirmekte ne gibi bir etkisi olduğuyla ilgilenen Arthur de Gobineau, Georges Vacher de Lapouge ve Ernst Renan'dan Charles Maurras ve Gustave le

101. Hitler, *Mein Kampf*, s. 479.
102. Hitler, *Mein Kampf*, s. 403.
103. Hitler, *Mein Kampf*, s. 396-398.
104. Bu konu hakkında bkz. John S. White, "Taine on Race and Genius", *Social Research 10*, Sayı 1, Şubat 1943, s. 76-100.

Bon'a kadar birçok etkili Avrupalı ırk eleştirmeni için kesinlikle konunun merkezindeydi.[105] Hitler diğerlerinin yanı sıra bu görüşlerden de haberdar olabilir. Ancak Alman yaratıcı kapasitesi hakkındaki tartışmalarda esas kaynağı, doğrudan başvurduğu ve *Grundlagen*'de meselenin üzerinde uzunca duran Chamberlain'di. Chamberlain bu bağlamda hiç şüphesiz Hitler'in "ruhani kılıç"ıydı ve bunu kullanarak bireysel deha ile toplumsal dehayı birleştirebilecek bir başka güçlü silaha da sahip oluyordu: Yahudi karşıtlığı. Yahudiler, hem Hitler hem de Chamberlain için yaratıcılığın tam karşıtıydı. "Yahudiler, hiçbir şekilde kültür yaratıcı enerjiye sahip değildir" diyordu Hitler. Onlar, "usta yaratıcılar"dan çok "harici taklitçiler" oldukları için gerçek "Yahudi sanatı" diye bir şeyin olması asla mümkün değildi.[106] Daima yabancı unsurlar olarak içinde yaşadıkları kültürleri taklit ettikleri için kendi kültürleri yoktu.

Kalıtsal yaratıcı Alman halkı ile yaratıcı kapasiteden yoksun Yahudi halkı arasındaki derin zıtlık, on sekizinci yüzyıldan beri orijinal deha tartışmalarıyla karakterize edilmiş merkezi bir ayrımdı. Yaratmak, tamamen yeni ve benzeri görülmemiş bir şeyi var etmekti; taklit etmekse başkalarının yaptığını kopyalayıp sunmaktı. Yaratım dehayı gerektiriyor; taklitse taş çatlasa yeteneğe ihtiyaç duyuyordu. Bu, bizzat Wagner'in 1850 tarihli *On Jewishness in Music* denemesinde belirttiği bir ayrımdı. Deneme, Wagner'in Yahudi bestecilerden rahatça araklayarak kendi stilini yaratmasından dolayı diğerlerinden daha da iğrençti. Chamberlain, ustasına olan sadakatini onu katılıkta aşarak gösterdi. Taklit etmek basitçe izinsiz alıntı yapmak değildi, bunu hırsızlık sayıyor ve asıl yaratıcı kaynağı yozlaştırdığını düşünüyordu. Yahudi bir taklitçi, yapıştığı bedenin

105. Gustave le Bon, "Recherches anatomique et mathématique sue les lois des variations du volume du cerveau", *Revue d'anthropologie*, 1879, 2. Seri, s. 27-104 ve Le Bon, *La Psychologie des foules*, 1895. Bu mesele üzerine sayısız yeni çalışma olsa da Mosse'nin eseri iyi bir giriş olacaktır. George L. Mosse, *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1978.

106. Hitler, *Mein Kampf*, s. 417-418.

kanını emen, beslenmek için bedenin yaratıcı enerjisini bitirip zehirleyen gerçek bir parazitti.

Hitler tarafından yürekten tekrarlanan bu görüş, Yahudileri Alman halkının yaratıcı dehası için en büyük tehdit olarak gösterdi. Yahudiler (ve Ari ırktan olmayanlar), söylentiye göre bir taraftan Alman kanını kirletiyor, ırkların birbirine karışmasıyla Alman dehası biyolojik açıdan zayıflıyordu. Bu husus, önde gelen ırkçı Alman kuramcılardan, gen ıslahçısı Hans F. K. Günther tarafından, birçoğu Hitler'in mülkiyetinde olan ve sadık Nazilere önerilen eserlerinden birinde vurgulanmıştı.[107] Günther şöyle iddia ediyordu: "İnsanoğlunun en yüksek kültür taşıyıcılarının engellenemez gelişimi risk altındadır, [Yahudiler ile] karışma süreci daha ileri giderse, zihinsel ve fiziksel olarak dehaları tarafından kendilerine çizilmiş yoldan sapma tehlikesi ortaya çıkacaktır."[108] Hitler bu kanıya tüm kalbiyle katılıyordu. Öyle ki Yahudilerin, Almanların "kendi dehalarına duydukları sağlıklı hayranlığı" bir çeşit "putperest hayranlığı" gibi göstererek düşünsel açıdan da deha dininin temellerini baltaladığını vurguluyordu. Bir halk bu "Yahudi kibrine ve arsızlığı"na boyun eğdiği anda "dehaya duyulan saygıya dayalı mutluluk ve özveri"den kaynaklanan kendi güçlü enerjisinden feragat etmiş olacaktı.[109] Öte taraftan Yahudiler, şeytani bir beceriyle inananların içlerine şüphe düşürüp, deha dininin müritleri arasına kuşkuculuk serpiyorlardı. Hitler büyük çapta kabul gördü. "Bugün Yahudiler 'zeki' olarak görünüyor ve açıkça çoğu zaman da öyle olmuşlardır. Yahudi zekidir, düşünsel becerileri yüzyıllar içerisinde gelişmiştir" diyordu.[110]

Bu yorumlar, zaman zaman Yahudi karşıtlığıyla kesişen ve mücadele eden bir üstün yetenekli ve kabiliyetli Yahudi pro-

107. Hitler'in Günther'e olan ilgisi için bkz. Timothy Ryback, *Hitler's Private Library*, Knopf, New York, 2008, s. 69, 111.
108. Hans F. K. Günther, *The Racial Elements of European History*, Çev. G. C. Wheeler, E. P. Dutton, New York, 1927, s. 56.
109. Hitler, *Mein Kampf*, s. 489.
110. Hitler, *Mein Kampf*, s. 412.

totipi olarak "zeki Yahudi" imgesine gerçeklik kattı.[111] Zaten Galton *Hereditary Genius* içinde, nadiren "yüksek entelektüel ırklardan zengin ailelerin tohumu" olan Yahudilere karşı bir şüphe uyandırmıştı.[112] Nordau ve Lombrosso da bu konuya dikkat çekmişti, Lombrosso daha sonra Yahudi "nevrotik yatkınlığı" dediği olguyla öne çıkmıştı. "Toplumdaki Yahudi unsurlarda, toplumun geri kalanından dört ve hatta altı kat daha fazla akıl hastası görülür" diye belirtiyordu, Yahudileri özellikle dejenere dehaya müsait gösteren bir hususmuş bu![113] Eleştirmenler ve Yahudi karşıtları, Nordau ve Lombrosso'nun Yahudi olmasından dolayı bu savlara şüpheyle yaklaşabilirler, tıpkı çalışmalarında Galton'un yöntemlerini kullanarak göreceli özgürlük koşulları altında, Yahudiler içinden diğer halkların ortalamasından daha fazla dâhi ve yüce insan çıktığını hesaplayan Yahudi istatistikçi Joseph Jacobs'a da itiraz edilebileceği gibi.[114] Birinci Dünya Savaşı'dan sonra Yahudilerin zekâ ve IQ testlerindeki üstün başarılarını ortaya çıkaran, görünürde daha objektif çalışmalara itiraz etmek daha zordu.[115] Lewis Terman'a göre Yahudiler, toplum içinde kendilerinden beklenen "maharetli çocuk" kotasını kabaca iki katı kadar aşarak doldurmuşlardı.[116] Üstüne üstlük en yüksek seviyelerde de hadlerini aşmışlardı. 1905 ile 1930 yılları arasında Yahudiler 153 Nobel Ödülü'nün 20'sini almış ve etkileyici şekilde %13

111. Sander L. Gilman, *Smart Jews: The Construction of the Image of Superior Jewish Intelligence*, University of Nebraska Press, Lincoln ve Londra, 1996.

112. Francis Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*, Prometheus Books, New York, [1869] 2006, s. 13. Ve aynı zamanda Galton, Alphonse de Candole'e, "Yahudilerin diğer uluslar içinde asalakça var olmakta ustalaşmalarını şaşırtıcı buluyorum" diye yazmıştı. Alıntı için bkz. Jennifer Patai ve Raphael Patai, *The Myth of the Jewish Race*, Wayne State University Press, Detroit, 1989, s. 146.

113. Cesare Lombroso, *The Man of Genius*, Walter Scott Publishing Company, Londra, 1917, gözden geçirilmiş baskı, s. 136.

114. Joseph Jacobs, *Studies in Jewish Statistics*, D. Nutt, Londra, 1891, özellikle Ek B, "The Comparative Distribution of Jewish Ability."

115. Patai ve Patai, *Myth of the Jewish Race*, s. 146-149.

116. Lewis M. Terman (Der.), *Genetic Studies of Genius*, Stanford University Press, Stanford, 1922-1956, 5 Cilt; alıntı Cilt 1, s. 56.

oranına varmışlardı.[117] En azından zeki Yahudiler hakkında ellerinde bilgi vardı.

Hitler, dosdoğru bu iddiaları reddetmeden (ya da en azından kabul etmeden), yaratıcılık ve orijinal deha ile zekâ ve taklitçi akıllılığı ayıran uçurumu derinleştirerek, basitçe onların etrafında çalıştı. Yahudilere has ikiyüzlülük, ihanet ve yok etme kapasitesinin, onlara bir nevi "deha' bahş ettiğine dikkat çekti. Hitler, aslında Yahudileri, "sadece insanoğlunu ve kültürünü yok etme üstünlüğüne sahip", Alman halkının "kötücül dehası" olarak görüyordu.[118] Chamberlain bu noktayı daha geliştirerek şöyle dedi: "Yahudiliği ve gücünü anlayamayız... Onların şeytansı dehasını tanımadan, Yahudiler hakkında doğru düzgün bir kanıya varamayız."[119] Burada, korkunç bir metafiziksel çarpışmanın kazanımları vardı. Chamberlain'in şiddetle altını çizdiği tezata göre, saf kana sahip "Ari ırklar" iyi dehayı, Yahudiler insanlığın kötü dehasını temsil ediyordu. "Düzgün, saf bir ırka mensup kişi, [bu güçlü varlığın] anlamını asla kaybetmez. Kendi soyunun koruyucu meleği her daim yanındadır, tutacak dalı kalmadığında onu destekler, Sokrates'in *Daemon*u gibi yoldan çıkma tehlikesiyle karşılaştığında onu uyarır." O halde ırk, halkın dehasıydı, insanlığın ruhsal gücüydü ve onun saflığı

> insanın kendisini aşmasını sağlayabilirdi: ona olağandışı –hatta diyebilirim ki doğaüstü– güçler verip, onu dünyanın her yerinde halkların kalabalıkları arasından fark edilecek hale getirir. Eğer ki saf kökenli bu kişi şans eseri arkadaşlarında daha üstünse, Irk gerçeği onu güçlendirir ve her açıdan yükselterek, insanlığın geri kalanı arasından yükselen bir dehaya çevirir.[120]

Irkın dehası, ancak en büyük gayesi, halkının yaratıcı ruhunu yeniden canlandırmak, diriltmek ve yeniden uyandırmak

117. Patai ve Patai, *Myth of the Jewish Race*, s. 158.
118. Hitler, *Mein Kampf*, s. 489.
119. Chamberlain, *Foundations*, Cilt 1, s. 488.
120. Chamberlain, *Foundations*, Cilt 1, s. 269-270.

olan yüce insanların dehasıyla tam olarak ortaya konabilir. Dâhi, *ulus*un en büyük arzularını ve özlemlerini giderir.

Buradaki özette, Hitler'in Alman ulusuyla olan ilişkisine dair kendi görüşleri vardı. Bazı açılardan, on sekizinci yüzyıla ve tartışmalı olarak ondan da önce Sezar'ın, kaderini ve talihini kendi yıldızına bağlayıp dehasını Roma'nın *genius populi*siyle ilk birleştirme arayışına kadar uzanan bir dizi saygın gelişmeye yol açan bir görüştü. On sekizinci yüzyılda Montesquieu'dan Herder'e kadar birçok düşünür halkın dehası ile vurucu şekilde insanların ruhlarına dokunabilen, hükmedebilen veya tercüman olabilen deha arasında belli bir ilişki kuramsallaştırmaya başladılar. Romantikler, Beethoven veya Napolyon gibi öne çıkan kişilerde halkın yansımasını ve cisimleşmesini görerek bu görüşü sağlamlaştırdılar. Hitler, kendisinden önce gelenlerin çoğuna aşinaydı. O da bir yıldızı olduğu ve yıldızının, Napolyon ile Alman benzeri Büyük Frederick'in "dehalarının kuyrukluyıldızının izinden" giderek kendi yörüngesini belirlemede açıkça onları model aldığını ileri sürüyordu.[121] Ancak Hitler, ırkçı bir yaklaşımla deha ve *halk* arasındaki ilişkinin genlere dayalı olduğunu ileri sürerek kendisinden önce gelenlerden ayrıldı. Bahsi geçen bağlantı büyük oranda on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarındaki bilimin eseriydi ve deha diniyle birleşince kötü bir harman oldu. Almanların yaratıcı dehasını Yahudilerin kötücül dehası bozuyorsa, Yahudiler ortadan kaldırılmak zorunda değil miydi? En azından Yahudilerin Almanlarla karışıp, kalıtsal deha ve kanlarını kirletmeleri engellenmeliydi.

Hemen bunun ardından Hitler'in *Geniegedanke*'sinden acımasız değilse de mantıksal bir gen ıslahı programı geldi. Tamamen olumsuz bir gen ıslahı çalışmasıydı: Yaratıcılıktan uzak, verimsiz unsurların gerçekten yaratıcı olan ırkı zehirle-

121. "Dehanın kuyrukluyıldızının izinden" benzetmesi, üst düzey bir Nazi memuru olan Philipp Bouhker'in eserinden alınmıştır. Philipp Bouhler, *Napoleon: Kometenbahn eines Genies*, Georg D. W. Callwey, Münih, 1942. Wistrich'e göre bu eser Hitler'in "favori başucu kitaplarından" biriydi. Robert S. Wistrich, "Philipp Bouhler", *Who's Who in Nazi Germany*, Routledge, Londra ve New York, 2011, s. 11.

mesine engel olunmalıydı. Hitler 1938'deki bir konuşmasında "dejenere unsurlar"ın ve "Neandertal kültür"ün Alman toprağından kovulmasını şöyle haklı gösteriyordu: "Ebedi varlığımız için dâhileri çağırıp çağırmamak her zaman olduğu gibi bugün de zor bir karar ancak sonuç biraz da kendi eylemlerimize bağlı. Bununla birlikte asıl mesele gerçek dehanın serpilebileceği ortamın korunmasıdır."[122] Başka bir deyişle dehayı kasten üretmek mümkün değildi ve büyük oranda bu sebeple Hitler asla gen ıslahı konularında Sovyet benzerleriyle aynı azmi göstermedi. "Sadece gerçek bir deha kendisini bir dâhiye çevirebilir" diyordu 1942'de.[123] Ebedi deha, gizemli ve münzevi bir istisnaydı. Asla normal olamaz ve belki de asla yetiştirilemezdi. Galton'un daha önceki güçlü umutlarına rağmen gen ıslahçıları bu noktada ısrarcıydılar. Norveçli ırk hijyenisti Jon A. Mjøen'in, 1924'te uluslararası *Eugenics Review* dergisinde, "büyük dehaların bir sonraki nesilde neden yok oldukları" sorusuna cevaben yazdığı üzere: "Çünkü her çocuğun iki ebeveyni vardır", birinden biri daima besiyi zayıflatır.[124] Diğerleri, dehanın doğal bir istisna olarak kısırlığa yatkın olduğunu vurguladılar.[125] Ancak Berlin'deki İmparator Wilhelm Beyin Enstitüsü'nde kafaları ölçüp beyinleri incelemeye devam eden Hitler'in ırkçı bilim insanlarının görüşleri ne olursa olsun, Hitler gerçek dehanın yeşerebileceği ortamı sağlamaya odaklanmıştı.[126] Bu, "safkan" Ari besisi için, dâhinin ve halkın deha-

122. Adolf Hitler, 10 Temmuz 1938 tarihli konuşma, *Speeches and Proclamations 1932-1945*, Çev. Chris Wilcox ve Mary Fran Gilbert, Der. Max Domarus, Bolchazy-Carducci, Waucanda, 1990-2004, 4 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 1126.

123. Michaud, *Cult of Art*, s. 37.

124. Jon A. Mjøen, "Genius as a Biological Problem", *Eugenics Review* 17, Sayı 4, Ocak 1926, s. 242-257.

125. Bu nokta, (yalnızca olmasa da) özellikle dejenerasyon kuramcıları tarafından vurgulanıyordu.

126. Nazi beyin araştırmaları için bkz. Hagner, *Geniale Gehirne*, s. 276-282 ve Hans-Walter Schmuhl, "Hirnforschung und Krankenmod. Das Kaiser-Wilhelm-Intitut für Hirnforschung 1937-1945", 2000. Max-Planck Institute Forschungsprogramm, "Geschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus" bulgularına dair rapora şu adresten ulaşılabilir: http://www.mpiwgberlin.mpg.de/KWG/Ergebnisse/Ergebnisse1.pdf

sının aynı anda ortaya çıkabileceği bir ırk havuzu oluşturmak anlamına geliyordu.

Bu korkunç gaye, 1933'te iktidara gelmesinden çok önce Hitler'in bizzat "deha diktatörlüğü" diye tarif ettiği amacı perçinledi.[127] Sanatkâr Führer, Dâhi Führer, Alman halkını şekillendirerek, yaratıcı potansiyelini canlandırıp onararak, bir kurtarıcı gibi hizmet edecekti. Yeni Nazi Kültür Bakanı Hans Schemm'in 1933'ten ilan ettiği üzere, Hitler, "Alman halkının sanatsal ve siyasi dehasının tamamını" şahsında toplamış "Alman sanatkâr"dı.[128] Lider Nazi gazetelerinden *Völkischer Beobachter*, iki yıl sonra ön sayfa haberiyle bu noktayı yeniden tasdikledi. Hitler'in suluboyalarından oluşan bir sergiyi, "siyasi yaratıcılığın temeli olarak sanat" başlığıyla duyurdu. Hitler'in Viyana Akademisi'nde öğrenci olmaması kaderin bir cilvesiydi zira alınyazısında, "iyi bir ressam ya da mimar olmaktan çok daha büyük şeyler vardı." Yine de sanat, kimliğinin temel unsurlarından biriydi, "varlığının özüne dokunuyordu"; "Führer'in sanatsal eserleri ile büyük politik girişimleri" arasında "ayrılmaz bir bağ" vardı.[129] Bir keresinde, Nazi sözcüsü, Hitler'in dâhi sanatçı anlayışının hem projesi hem de kabul görmesi açısından kritik önemde olduğu konusunda gerçeğe yaklaştı. Siyasetin, bir sanat olduğunu belirtti. Üstelik Goebbels, "gerçek sanatçı"nın insanları istediği kalıba sokmaya, şekillendirmeye ve içsel yaratıcılıklarını ortaya çıkarmaya muktedir bir dâhi" olduğunu onayladı.[130]

Bu inanış, bugün olduğu gibi o dönemde de kabul gören bir tür dinsel inançla benzeşiyordu. Protestan ilahiyatçı Dietrich Boenhoffer, Hitler iktidara geldikten hemen sonra şöyle gözlemledi: "*Ulusal deha*, metafiziken ilahi bir varlık olarak ta-

127. Michaud, *Cult of Art*, s. 38.

128. Michaud, *Cult of Art*, s. 104.

129. Robert Scholz, "Kunst als Grundlager politischer Schöpferkraft: Die Aquarelle des Führers", *Völkischer Beobachter*, 24 Nisan 1936. Michaud, *Cult of Art*, s. 36; Adelin Guyot ve Patrick Restellini, *L'Art Nazi*, Önsöz Leon Poliakov, Editions complexes, Brüksel, 1983, s. 81-82.

130. Joseph Goebbels, "Der Führer als Staatsmann", *Adolf Hitler, Bilder aus dem Leben des Führers*, Altona/Bahrenfeld, Leipzig, 1936, s. 44-55.

hayyül edildiği anda, *Deha*ya vücut veren Führer dini bir fonksiyon kazanır... O bir mesihtir ve ortaya çıkışıyla insanların en büyük umutları gerçek olmaya başlar..."[131] Boenhoffer, Hıristiyan bir şehit ve Nazi rejimini ilk eleştirenlerden biri olarak ün saldı. Bu rejimin, kendi kötü çıkarları için Hıristiyan sembolizmini nasıl saptırdığını ve kullandığını başarılı şekilde ortaya koydu. "Kral" Hitler, insanları diriliş ve yeniden doğuş için bir araya getiren kurtarıcı bir *mistik vücud*un sapkın bir versiyonu haline geldi.[132] En nihayetinde, kurtarıcı imanı üzerine daha önemli bir örnek de mevcuttu: Alman ulusunu Hitler'in gelişine hazırlayan ve onu kesinlikle kurtarıcı güçlerle donatan deha dini. Goebbels'in belirttiği gibi "deha, lütuftan müteşekkildi" ve böylesi bir lütuf kişiyi özgürleştirebilir, seçilmiş kişiyi diğer ölümlüleri bağlayan ahlaki baskılardan ve normlardan muaf tutabilirdi.[133] Bu da on sekizinci yüzyıldan beri süregelmekte olan inanca dair temel bir öğretiydi ve özellikle Almanya'da, yaratıcılık denen kavramın doğası gereği ahlakdışı –hatta ahlaksız– olması fikri güçlü kökler salabilirdi. Nietzsche'nin tekrar tekrar belirttiği üzere, gerçek yaratıcılık ve iyilik bağdaşamazdı: iyinin "yaratmaktan mahrum" olduğunu ileri sürüyordu.[134] Hitler'in, Nietzsche'nin yazılarını özellikle incelediğine dair güçlü bir kanıt olmamasına rağmen bu genel kanı büyük kabul görmüştü.[135] Hitler, *Kavgam*'da bunu tekrarlıyordu: "Olağanüstü dâhiler, normal insanlar gibi düşünmezler."[136] Ya da Goebbels'in 1923'te yazdığı ancak 1929 yayımlanan *Micheal* isimli romanında gözlemlediği üzere, "Heykel için taş neyse devlet adamları için insanlar odur." Hemen ardından kısaca ekler, "*Genies verbrauchen Menschen. Das ist nun einmal so.*"

131. Fritz Stern, *Dreams and Delusions: The Drama of German History*, Yale University Press, New Haven, 1999, s. 163.
132. Bu konu ve genel olarak Hıristiyan sembolizmi, imgelemi ve söylemleri üzerine bkz. Michaud, *Cult of Art*, s. 52-64, 75-84.
133. Goebbels, "Der Führer als Staatsmann", s. 44.
134. Mason, *Value of Creativity*, s. 217.
135. Ryback, *Hitler's Private Library*, s. 126-131.
136. Hitler, *Mein Kampf*, s. 669.

"Dâhiler insanları kullanır, bu böyledir."[137] Dâhinin yaratıları, iyinin ve kötünün ötesindedir. Zaruri durumlarda hükmedecek, boyun eğdirecek, kurban edecek ve güç kullanacaktır.

İşte bu sebeple hukuk âlimi Herman Heller, ilk kez 1931'de basılan bu konudaki bir denemesinde, "Siyasi deha dini, bir vahşet dini olmak zorundadır" yorumunu yapmıştır.[138] Heller gerçekte Edgar Zilsel gibi Yahudi kökenli bir Avusturyalıydı ve onun kadar sert bir faşizm karşıtıydı. Her ikisi de savaşta sağ kalamayacaklardı: Heller, 1933'te Naziler iktidara geldikten sonra İspanya'da sürgünde öldü ve Zilsel, soykırımda ailesinin büyük kısmını kaybettikten sonra 1944'te Oakland Kaliforniya'da kendini öldürdü. Halbuki her ikisi de yaşamları boyuna deha dininin nelere yol açabileceğini kestirebilecek kadar zekiydiler. Heller, Faşist İtalya'yı örnek göstererek, siyasi deha dininin yukarıdan aşağı doğru sadece tek yönde ilerleyebileceğini ileri sürmüştü. En tepedeki "dâhi", aslen "kurtuluş düşüncesi"ne vücut veren kişi, eskinin Romalı rahipleri gibi insanların dehasının çıkarları için canlı kurbanlar verebilirdi.[139] Bu işin fıtratı böyleydi.

Bazıları deha dininin dogmasını doğru tahmin etmişlerdi. En ileri görüşlülerinden bir Thomas Mann'di. *Lotte in Weimar* (1939) romanında ve Mart 1939'da *Esquire*'de İngilizce yayımlanan kayda değer denemesi "Brüder Hitler"de (Birader Hitler) Mann, meseleye değinmiş ve daha sonra büyük romanı *Doctor Faustus*'ta (1947) konuyu derinlemesine ele almıştı: dehanın ayartıcı gücü. Deneme, hâlâ zorlukla okunmaktadır. Hitler, bir "kardeşti, memnuniyetsiz ve incinmiş bir kardeş, bir felaket" ama her şeye rağmen bir kardeş, "sanatçı fenomeni" bir adam,

137. Jochen Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politk 1750–1945*, Universitätsverlag, Heidelberg, 2004, 2 Cilt; Goebbels alıntısı, Cilt 2, s. 207.

138. Hermann Heller, "Genie und Funktionär in der Politik", *Politische Wissenschaft*, Schriftenreihe der Deutschen Hochschule für Politik in Berlin und des Instituts für Auswärtige Politik in Hamburg, Sayı 10, *Probleme der Demokratie*, Rothschild, Berlin, 1931, Cilt 2, s. 57-68 (alıntı s. 62).

139. *Probleme der Demokratie*, s. 65.

karanlık ve şeytani bir ikiz.[140] *Lotte in Weimar* içinde sıkça tekrarladığı bu görüş, Goethe'nin dehanın ahlaki etkisi üzerine fikirlerinden etkilenmişti: sanatsal teolojide iyi ve kötü, aynı şekilde kutsal bir ifadeydi. "Tanrı her şeyse, o halde Şeytan da O'dur." Sanatsal bakışla ikisi birleşerek, "deha dediğimiz dehşet verici, tanrısal-şeytani yaklaşım"ı üretirler.[141]* Mann, Hitler'de ve onu destekleyen kalabalıklarda aynı bakışı tespit etti. "Deha kavramımız, daima bir batıl inanç sisi içinde gizlenmiştir" diye itiraf ediyordu. Fakat delice hesaplarla alevlenmiş, sadizm ve intikam duygularıyla yönlendirilen bir dehaya sahip, "bir belli aşamadaki dâhiyle karşılaşmak bugün bizim kaderimiz olduğu için" meseleyi açıkça görme vakti artık gelmişti.[142] Sürgünde yazılmış etkileyici bir çözümlemeydi ancak elden daha fazlası gelmiyordu. Zilsel'in daha 1918 gibi erken bir tarihte yakındığı gibi Almanlar içinde deha dinini endişe verici bulanların sayısı çok azdı.

Bu gerçek –bu inanç– ve neden olduğu körlük, aşırı deredeki tezatlıkları açıklamaya yardım eder: bütün politik rejimini "bir düşünsel aşağılanma üzerine düzenlemiş" bir adam, büyük bir düşünür sayılacak, sanatsal beğenisi son derece geleneksel ve kiç olan bu şahıs, kendisini kahraman bir yaratıcı olarak görecek ve öyle anlaşılabilecekti; bu kudurmuş ve dipsiz bir nefretle dolu kişi bir kurtarıcı gibi karşılanacak; dâhinin yüzünden öfkeyle sarmalanmış, ateş püsküren ve deli bir görüntü yansıyacaktı.[143] Fakat zaten deha dini, asla temiz, mantıklı bir inanç, akla yatkın bir din olma iddiasında bulunmadı.

140. Thomas Mann, "That Man is My Brother", *Esquire*, 31 Mart 1939, s. 132.

141. Thomas Mann, *The Beloved Returns: Lotte in Weimar*, Çev. H. T. Lowe-Porter, Alfred A. Knopf, New York, 1940, s. 82-83. [Thomas Mann, *Lotte Weimar'da*, Çev. Prof. Dr. Gürsel Aytaç, Can Yayınları, İstanbul, 2009. Modern Alman edebiyatının en çarpıcı örneklerinden sayılan bu kitap, konusunu Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'ndan aldığı için yazar burada Goethe'nin dehanın ahlaki etkisi üzerindeki fikirlerine değinmiştir. Goethe, *Genç Werther'in Acıları*, Çev. Nihat Ülner, Can yayınları, İstanbul, 2007 (y.h.n.)]

142. Mann, "That Man is My Brother", s. 133.

143. "Düşünsel aşağılama üzerine düzenlemiş" cümlesi için bkz. Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, Çev. Michael Bullock, Pantheon, New York, 1970, s. 250.

Üstünlük karşısında çılgınlık, coşkunluk, kendinden geçme ve taşkınlıklarla daha yüce bir gücü onurlandırdı. Hitler'in mantıkdışı görüşü bunların ışığında kendi dehasının daha ileri bir tasdikine dayanıyordu. Onu çılgınlığı, akıl hastalığıydı, deli bir adamın cinnetiydi. Biraz delilik barındırmayan yüce bir deha olabilir miydi?

Böylelikle Adolf Hitler deha kardeşliğine üye kabul edildi ve Nazi rejimi onu bu şekilde göstermek için her türlü çabayı harcadı. Propaganda posterleri, fotoğraflar ve popüler broşürlerle onu geçmişteki dâhilerle aynı grupta tasvir ettiler, rahmetlileri Hitler'in varlığına bağlayacak şekilde Nazileştiren bir dizi "dâhi filmleri" çektiler.[144] Diğerlerini yanı sıra Schiller, Mozart, Michelangelo ve Büyük Frederick sinema diliyle yeniden resmedilmişlerdi, tıpkı Leni Reifenstahl'ın Hitler'i, Wagner'in partisyonlarında halkın dehasıyla birleşmek için yeryüzüne inmiş intikam peşinde bir melek, ebedi bir deha olarak gösteren *Triumph of the Will* filmindeki gibi. Alman dehası –halkın dehası– da sürekli olarak kitaplarda, geçit alaylarında, kitlesel toplantılarda ve sanatta pohpohlanıyordu.[145] Dahası Hitler kendini gerçek bir kardeşlik içinde hissediyordu. Napolyon, Sezar ve Büyük Frederick'e benzer stratejilerle, dehasını kendi yargılarını empoze etmek için kullanıyordu. Wagner operalarından üretilecek bir set tasarladı. İskender gibi şehirler kurdu. Kendisini ölümsüz kılacak büyük bir eser hayalini canlı tuttu. Bir grup güvenilir adamına 1942'de, politikanın sadece "hedefe ulaşmak için bir araç" olduğunu söyledi. Savaş bittiğinde ve görevleri tamamlandığında, "Düşüncelerimi toparlamak için kendime beş ya da on yıl ayırabilirim ve bunları yazabilirim. Savaşlar gelir geçer. Baki olan tek şey insan dehasının eserleridir. Sanata duyduğum sevginin anlamı budur."[146] Hitler, tari-

144. Naziler tarafından çekilmiş çok sayıdaki "dâhi filmleri" için bkz. Linda Schulte-Sasse, *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*, Duke University Press, Duke, 1996, özellikle II. Kısım, "Aestheticized Genius."

145. Michaud, *Cult of Art*, s. 74-181.

146. *Hitler's Table Talk, 1941–1944*, Der. ve Giriş Hugh Trevor Roper, Enigma Books, New York, 2002, s. 250-251 (25-26 Ocak 1942 gecesine ait madde).

hin yükselişinin kaydedildiği disiplinlerden "müzik ve mimari" alanlarını da aynı konuşmasında öne çıkardı. Wagner'den bahsetti: "Onu dinlerken, sanki dünyanın mazisini dinliyormuşum gibi gelir." Evrenin sonsuzluğu ve uzayın akıl almaz boyutları hakkında konuştu. Böylesi hayallerin sonuna kadar peşinden gidilmeliydi. Berlin'deki yer altı sığınağındaki son günlerinde Hitler, kendisini, Hermann Giesler ile tasarladığı memleketi Linz'in büyük bir mimari maketiyle uğraşarak oyaladı. Genç bir adam olarak Wagner'in *Reinzi*'sini ilk kez orada görmüştü ve ellinci yaşgünü hediyesi olarak kendisine verilen orijinal partisyonun imzalı bir kopyasını ölene kadar yanında taşıdı. Hitler'in dehası gibi partisyon da alevler içinde kayboldu ve asla kurtarılamadı.

Bu adama dikkat edin. Beyaz saçları, genişçe açılmış gözleri ve tuhaf bir havası var, "ürkek, neredeyse aziz gibi", ceket kravat içinde kesinlikle saygıdeğer. Ancak arkasında gücünün belli belirsiz korkunç bir sembolü görünüyor: göğe yükselen mantar şeklinde bir bulutla süslenmiş, enerji eşittir kitle çarpı ışık hızının karesi denklemi. Savaş, evrenin gizli sırlarını keşfeden ve onları feci bir güç açığa çıkarmak için kullanan bir adam sayesinde biter. Einstein Prometheus'tur, atom enerjisini tanrılardan çalan ve insanlığa armağan etmenin yanı sıra insanların bunu diledikleri gibi kullanmalarını izlemek zorunda kalan yeni bir tiran. Evrenin dengesi, geri alınamaz şekilde değiştirilmiştir. *Time Magazine* 1946'daki kapağında Einstein'ı bir "evren düşmanı", kelimenin tam anlamıyla "bir düzen bozucu" ilan ederken böyle demişti.[147]

Gerçekte gökleri altüst etmişti. Einstein'ın *annus mirabilis*i [mucizeler yılı], kırk yıl önce, İsviçre'nin Arnavut kaldırımlı başkenti Bern'de silik bir patent yazmanı olarak çalıştığı dönemde, yirmi altı yaşındayken dört ayrı konuda dört ayrı bil-

147. *Time Magazine*, 1 Temmuz 1946. Einstein-Prometheus benzetmesi için bkz. Alan J. Friedman ve Carol C. Donley, *Einstein as Myth and Muse*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 154-156.

diriyi yayımladığı 1905 yılıydı ve her bir bildiri ömür boyu önemli bir başarıyı temsil edecekti. Varlığı ve atomların yapısını açıklayan çığır açıcı çalışma buradaydı. Işık hızının istikrarını, zaman, hareket ve mekân bağlantılarını irdeleyen özel izafiyet teorisi buradaydı. 1921'de Nobel Ödülü kazandıracak, ışığı hem moleküler hem de dalgasal olarak çözümleyen fotoelektrik etkisi hakkındaki çalışma buradaydı. Ve nihayetinde enerji ve madde denkliğini detaylandıran ve temeli ünlü $e=mc^2$ denklemine dayanan bildiri buradaydı. Bu çalışmanın hayret verici yapısı kısa sürede Einstein'ın meslektaşları arasında tanınmasını ve 1914'te Berlin Üniversitesi'nde saygın bir göreve getirilip bir kürsü edinmesini sağladı. Yine de ancak 1916'da genel izafiyet teorisinin detaylandırılmasıyla ve üç yıl sonra Kuzey Brezilya'da çalışan bir grup Britanyalı astronomun deneysel doğrulamasının ardından Einstein, dünya çapında bilinen, yaşayan bir dâhiye dönüşebildi. "Göklerdeki Tüm Eğrileri Yakın: Einstein'ın Teori Zaferleri" başlığına atmıştı *New York Times*.[148] Elektronun kâşifi ve Britanya Kraliyet Cemiyeti'nin Başkanı J. J. Thomson'ın, bulguların dünyaya açıklanması için düzenlenen özel bir toplantıdaki gözlemine göre Einstein'ın çalışması çığır açıcıydı, Newton, Kopernik, Galileo gibi "insan düşüncesinin en büyük kahramanlarına" denkti.[149]

Onu takip eden deha kültünün büyük ölçüde inşa edildiğini gözlemlemek, gerçek başarısına hiçbir şekilde gölge düşürmeyecektir. Dünya, Birinci Dünya Savaşı'yla yıpranmış ve insan üstünlüğünün göstergelerine hasret kalmış olduğundan, Einstein bir gecede, ismini günümüzde dâhi ile eşdeğer anlama taşıyarak, uluslararası bir şöhret oluverdi.[150] Einstein, gökyüzünün görünüşünü değiştirdi ve kendinden önceki Newton gibi ruhani terimlerle anıldı. İngiltere'de "İsa'dan sonra gelen

148. *The New York Times*, 10 Kasım 1919.

149. Walter Isaacson, "Thompson'ın 6 Kasım 1919 tarihli konuşması", *Einstein: His Life and Universe*, Simon & Schuster, New York, 2007, s. 261. [Walter Isaacson, *Bir Dâhinin Yaşamı: Einstein*, Çev. Mehmet Barış Albayrak, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013. (ç.n.)]

150. Einstein'ın 1919'daki hızlı yükselişi için bkz. Isaacson, *Einstein*, s. 261-283.

en büyük Yahudi"ydi.[151] Filistin'de "Yahudi bir aziz"di.[152] Dahası Avusturya'da, bir görgü tanığının anlattıklarına göre, insanlar "bir şeyler anlamayı umursamayıp sadece mucizelerin gerçekleştirildiği bir mahale yakın olma arzusuyla dolu garip bir coşkuyla" karşılamıştı onu.[153] Mükemmel derecede Einstein'ın favori bestecisi Mozart'a gösterilen muameleyi anımsatıyordu. Her ikisi de dünyaya harikalaştıran, harikalardı.

Einstein bir yandan çalışmalarını baltaladığını ileri sürerek bu ilgiden yakınıyor ve bir yandan da spot ışıklarını keyfini sürerek memnuniyet duyuyordu. Yine de dehasına duyulan saygının hiçbir şekilde eserlerinin anlaşılmasından kaynaklanmadığının farkındaydı, "çünkü halk tek bir kelimesini bile anlayamaz. Anlayamamaktan kaynaklanan gizemin cazibesine kapıldıklarına eminim" diyordu kısaca.[154] Zekice bir yorumdu bu. Birleşik Devletler'e yaptığı seyahatlerde karşılaştığı safdilli şüphecilikler hakkında şöyle not almıştı: "Bireysel kişiliklere duyulan itikat, bana göre her zaman adaletsizdi... Sınırsız bir hayranlık duymak ve birkaç kişiye, ölçüsüz bir hayranlık duymak için seçmek ve onların zekâsı ile karakterine insanüstü güçler yüklemek bana haksızlık gibi geliyor hem de kötü manada. Benim kaderim de böyle oldu." Lakin "bu olağanüstü gidişat"ta avutucu bir düşünce olduğunu ekliyordu: "Bu, materyalistlerin çoğunun, insanoğlunun kahramanlarına duyulan tutkunun büyük oranda düşünsel ve ahlaki konulara dayandığını açıkladıkları bir çağda, hoş bir semptomdur."[155]

"Anlaşılamayan gizem"in cazibesini vurgulaması ve kendisine benzer insanlara atfedilen olağanüstü güçlerle Einstein, kişiliğinin deha dininin boyunduruğu altına girdiğini hissedi-

151. Jürgen Neffe, *Einstein: A Biography*, Çev. Shelley Frisch, Farrar, Straus, and Giroux, New York, 2005, s. 310. [Jürgen Neffe, *Einstein*, Çev. Fikret Doğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009. (ç.n.)]

152. Neffe, *Einstein*.

153. Hans C. Ohanian, *Einstein's Mistakes: The Human Failings of Genius*, W. W. Norton, New York, 2008, s. 266.

154. Ohanian, *Einstein's Mistakes*, s. 259.

155. Einstein, "My First Impression of the U.S.A.", *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 4 Temmuz 1921, alıntı: Isaacson, *Einstein*, s. 273.

yordu. Einstein azizleştirilmeden bir yıl önce, 1919'da yayımlanan Zilsel'in kitabında hiç fizikçi adı geçmiyordu (kısmen bahsedilen Tycho Brahe, Descartes ve Leibniz hariç). Gerçekten herhangi bir modern bilim insanından veya metametikçiden bahsediyor muydu? Galileo, Newton veya Darwin'den eser yoktu; Euler, Riemann, Gauss hakkında tek söz geçmiyordu. Bu ihmaller, bir öğretmen ve bilim tarihçisi olarak dinden ve tarafsız hakikat arayıcıları addettiği adamlardan eşit derecede tiksinen Zilsel'in kendi önyargılarını gösterir. Yine de bu gaflet, Zilsel'in tercihlerinden daha fazlasını ifade eder. On sekizinci yüzyıldan bu yana sürekli tekrarlanan dehanın değişken bir güç olduğu –Duff'ın tabiriyle "sınırsız" imparatorluk– kanısına rağmen çokları Kant'ın bilim ve dehanın ayrı alanlar olduğu düşüncesini paylaştı. En barizi Newton olmak kaydıyla birçok istisna vardı. Newton, daima kendi dehasının edebiyatçılarla ve sanatçılarla ilişkilendiren bir dille övülüyordu. Newton, açıkça bir doğa filozofuydu, orijinal bir dâhiydi, düşen bir elmada evrenin işleyişini gözlemleyen ve Tanrı'nın zihnini okuyabilen esinlenmiş bir adamdı.[156] On dokuzuncu yüzyılda, İngiliz kimyacı Humphry Davy, kasıtlı olarak kendisini Romantik dâhi göstermeye çalıştı (biraz başardı da) ve azımsanamayacak sayıda matematikçi de aynısını yaptı.[157] Yine de "bilim insanları" büyük dikkat çektiklerinde genellikle daha ölçülülerdi. "Gözlem dehası", bir on sekizinci yüzyıl tabiriydi, hayalcileri ve ileri görüşlüleri değil "hafızası sağlam" ve delici bakışlarla eli kulağında olayları izleyen, şablonları sezmede ve

156. Newton'un dehasının daha geniş kapsamda tanımlanması üzerine bkz. Richard Yeo, "Genius, Method, and Morality: Images of Newton in Britain, 1760–1860", *Science in Context* 2, 1988, s. 257-284.

157. Davy hakkında bkz. Jan Golinski, *Science as Public Culture: Chemistry and Enlightenment in Britain, 1760–1820*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, özellikle Bölüm 6 ve Christopher Lawrence, "Humphry Davy and Romanticism", *Romanticism and the Sciences*, Der. Andrew Cunningham ve Nicholas Jardine, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 213-227. On dokuzuncu yüzyıldaki matematikçiler hakkında bkz. Amir Alexander, *Duel at Dawn: Heroes, Martyrs, and the Rise of Modern Mathematics*, Harvard University Press, Cambridge, 2010.

anlaşılması zor ayrıntıları tanımada özellikle usta olan Linnaeus ve Buffon gibi kişileri tanımlamak için kullanılıyordu. On dokuzuncu yüzyılda "bilimsel deha" da benzer şekilde azımsanıyor, gerekli özen, sabır, titiz yöntem ve alın terinin eseri olarak değerlendiriliyordu.[158] Kısaca, bilim insanları kendilerini diğer alanlardaki benzerlerinden daha az devrimci, peygamber veya dünyanın yasa koyucuları olarak görüyordu. Böyle kendini bilen değerlendirmeler, daha abartılı popüler hayallere –Mary Shelley'nin Viktor Frankenstein'ı veya Jules Verne'nin koyu düşünceleri veya H. G. Wells gibi– kontrpuan kazandırdı. Ayrıca bugünkü fikirlerimize de kontrpuan getirdiler: On dokuzuncu yüzyılda Darwin'den daha devrimci bir figür var mıydı? Yine de on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında deha panteonunu hayal eden çağdaşları, genellikle bilim insanlarını ikinci sıraya yerleştirmeye meyilliydiler.

Einstein bunu değiştirdi. Başka herkesten fazla bilimin, dehanın ana meselelerinden biri olmasından o sorumludur. Bu bağlamda, Mozart gibi (bütün dâhilerde olduğu gibi) zamanlaması mükemmeldi. Bilimin gücünün gitgide arttığı bir dönemde ve çevrede çalışarak, özellikle savaş öncesinde Almanya'da Fritz Haber ve Max Palnck gibi varlıklı arkadaşlar edinip beğeni toplayarak, bilimin ve doğa bilimlerinin görünürlüğünü ve itibarını yükseltmek için ikisinden de faydalandı. Böyle insanlar, Wilhelm Berlini'nde aristokratlar, zenginler ve ünlülerle bir aradaydılar. Becerikli mucit Edison da Birleşik Devletler'de "Menlo Parkı büyücüsü" lakabıyla birinci sayfa şöhret ve onurlandırma kazanarak aynısını yapabilirdi. Yine de Einstein bir *bilim insanı*ndan fazlasıydı, bir mucit, bir girişimci, bir dâhiydi ya da zamanın terimlerine göre öyle oldu. Bir devrimci olarak Newtoncu fizik kurallarını altüst etti ve yasaları baştan yazdı. Derin görüşüyle, zamanı bükerek evrenin en ücra köşelerini gördü. Harikulade bir varlık olarak, dünyayı harika, hatta keşfedildikçe

158. On sekizinci yüzyıldaki "gözlem dehası" ve on dokuzuncu yüzyıldaki "bilimsel deha" için bkz. Lorraine Daston ve Peter Galison, *Objectivity*, Zone Books, New York, 2007, özellikle s. 229-33, 238.

gizemi artan bir hale getirdi. Üstelik harcadığı emek son derece zahmetli ve titiz olsa da problem-çözme becerisi mistik, sezgisel ve ilham vericiydi.[159] Yaratım sürecinin "ilahi gizemleri" diye tarif ettiği şeyin ve bilim ile sanat arasındaki yakın ilişkinin gayet farkında olan Planck gibi Enstein da bilimin resim veya şiir kadar hayalperest olabileceğini gösterdi. Bu ifşa, kendi teorileri ile çağdaş metafizik ve sanat arasında görünen uyumla daha sonra yeninden tasdiklendi.[160] Yani çağdaşlarına, çağın ruhunu yakalamak adına Einstein'ın herkesi kapsayan açıklamaları mükemmel geliyordu.[161] İzafiyet teorisi, Nietzsche'nin düşünce perspektivizmini veya Kübist resimdeki çatlak mekânları açıklıyordu. Zaman anlayışı, Woolf, Joyce veya Proust'un öznel kronolojilerini onaylıyordu. Newton gibi o da çağdaşlarını sadece bir bilim insanı değil, daha fazlasına sahip ve eserlerinin merkezinde *quiddam divinum* bulunan biri olarak vurdu. Einstein hiçbir zaman tipik bir inanan değildi. Ama "derin bir dindar mizaç"a sahipti.[162] Deruni bir ruha sahip, derin bir birey olarak ölümlü insanlık ile sonsuz uzay arasında durabiliyordu. Hatta bu tam ona göreydi. Dağınık ve hırpani haliyle Einstein, tuhaf, orijinal biriydi, dehanın bedenleşmesiydi.

Ayrıca bir Yahudiydi, tek başında Yahudileri tamamen yaratıcılık karşıtı bir halk olarak gören bir rejimle ters düşmek için yeterli bir sebep olsa da aralarındaki çekişme daha kişiseldi. Çünkü Einstein, başından beri belli belirsiz Nazi tehdidi ve Hitler'in "soğuk, acımasız ve hayvani kararlılık"ı karşısında uyanık ve açık sözlüydü.[163] Dehasını bunu duyurmak ve genel olarak gençliğinden beri sezdiği hedefleri açık etmek için kullandı. "Otoriteye duyulan aptalca inanç, hakikatin en kötü düşmanıdır" diyordu daha yirmilerindeyken ve Hitler ile Naziler

159. Ohanian, *Einstein's Mistakes*, s. 215, 332.
160. Planck alıntısı, Fritz Stern, *Einstein's German World*, Princeton Univeristy Press, Princeton, 1999, s. 40.
161. Bu konuda iyi bir inceleme için bkz. David Cassidy, *Einstein and Our World*, Humanities Pres, New Jersey, 1995.
162. Stern, *Einstein's German World*, s. 163.
163. Neffe, *Einstein*, s. 287.

hakikatinin antiteziydi.[164] Aşırı sağcılar 1920'lerde izafiyeti bir "Yahudi kandırmacası" ilan ederek ve Einstein'a bir pasifist, komünist ve Alman halkının düşmanı olduğu iddiasıyla saldırarak bunu gösterdiler.[165] Bu saldırılar öyle düşmancaydı ki Einstein haklı olarak suikaste uğramaktan korktu ve buna rağmen Alman milliyetçiliğinin tehlikelerine karşı uyarmayı ve onun yerine pasifizm, enternasyonalizm ve siyonizmi önermeyi sürdürerek nadiren dilini tuttu. Hitler, 1931'de bir gazeteciye Einstein'ın gitmesi gerektiğini söyledi. "Yarattıkları [Yahudi bilim insanları] her şeyi bizden çaldılar. Onlara ihtiyacımız yok."[166]

Hitler iktidara geldiğinde, üzücü bir çarpışmanın zemini çoktan hazırdı. O sırada Einstein yurtdışındaydı ve anında Nazileri Kaliforniya'dan kınadı. Fakat Prusya Bilimler Akademisi'yle bağlarını resmen koparmak için Avrupa'ya tekrar ayak basmayı bekledi ve 28 Mart'ta Ostende, Belçika'ya varır varmaz bir mektup gönderdi. Naziler karşılığında ona lanet ettiler ve Goebbels'in yanı sıra başkaları da şahsen bu "tahrik"ini kınadılar.[167] Mülklerine el koyup, kitaplarını yaktılar ve vatandaşlıktan çıkardılar, daha sonra da kafasına bir ödül koydular. Ardından Einstein, basında, resmi kitapçıklarda ve propagandalarda sürekli olarak "Yahudi bir suçlu" olarak kötülendi. "Artık, [Nazilerin] nefret etmeye bayıldıkları insanlardan biriyim" diyordu iftiharla.[168]

Bu nefretin sebebi, gerçekten de bir tarihçinin değerlendirdiği gibi Einstein'ın "en büyük Hitler düşmanları" arasında olması mıydı?[169] Kesinlikle, Hitler karşıtlığında yorulmak bilmiyordu fakat kendisine beslenen düşmanca tutum eylem-

164. Einstein alıntısı, Stern, *Einstein's German World*, s. 91.
165. Alan D. Beyerchen, *Politics in the Physics Community in the Third Reich*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1977, s. 93. Bu iddialarda bulunan en saygın ithamcılar, Nobel Laureate ve "Ari ırk fizikçisi" Phillip Lenard'dı.
166. Beyerchen, *Politics in the Physics Community*, s. 10.
167. Armin Hermann, *Einstein: Der Weltweise und sein Jahrhundert. Eine Biographie*, Piper, München, 1994, s. 395–412.
168. Neffe, *Einstein*, s. 285.
169. Hermann, *Einstein*, s. 407 ("Einstein, Hitler'in en büyük rakiplerinden biriydi").

lerinden çok kim olduğuyla ilgiliydi. Evet bir Yahudi'ydi ama aynı zamanda bir "dâhi"ydi de ve böyle bir adamın varlığı, Hitler'in, yaratıcılığın "Ari ırk"ın doğasına uygun ve ona has olduğu hakkındaki efsanesini yalancı çıkarıyordu. Bu açıdan Einstein, kendisiyle mücadele eden bir hayati deha efsanesi ortaya koyduğundan, gerçekten de büyük bir düşmandı, bazı açılardan Hitler için yaşayan en büyük tehditti. Hitler dehasını kısıtlı bir milliyetçiliğin ve nefret dolu bir yabancı düşmanlığının hizmetine sundukça Einstein kendisinde olanı evrenin genişliğiyle ve herkesin kardeşliğiyle ilişkilendiriyordu. Hitler, imparatorluk kuran biriydi, Einstein ellerini kana bulamadan "evrenler yaratan biri"ydi.[170] Hitler bir Ulus için dâhiydi, Einstein insanlık için bir dâhiydi. İkisi ayrışıktı. Ama bir anlamda aynı kuvvet bağlarının eseriydiler. Kitlesel ilgi, şöhret kültürü ve savaşlar arasında yeşeren deha dini, her ikisinin de dehasının ortaya çıkmasına yol açmıştır, çok uzaklardan ve farklı mecralarda birbirleriyle yüzleşmişlerdir. 1939'da Princeton Üniversitesi'nde yapılan bir ankette birinci sınıf öğrencilerine yaşayan en büyük insan sorulmuştur. Adolf Hitler birinci olurken 1935'ten beri orada yaşamakta olan Einstein ikincidir.[171] Princetonluların büyük çoğunluğu, bir zamanlar dünya vatandaşlarının çoğunun yaptığı gibi olayları farklı görmektedirler. Belki de Einstein'ın şu sözlerine önem vermeliyiz: "Dünyanın kahramanlara ihtiyacı var. Hitler gibi zalim olmalarındansa benim gibi zararsız olmaları daha iyidir."

Bu gayet doğru bir düşünce olabilir ne var ki 1946'da birçok kişi Einstein'ın tamamen zararsız biri gibi görmüyordu. Eski Naziler, *Time Magazine* okurları ve J. Edgar Hoover'in Federal Soruşturma Bürosu ajanları buna katılmayabilirlerdi.[172] Evre-

170. 1930'da resmi bir yemek konuşmasında geçen George Bernard Shaw'a ait cümle için bkz. Friedman ve Donley, *Einstein as Myth and Muse*, s. 173.

171. Isaacson, *Einstein*, s. 445 ve 624, not 60. Anket sonuçları 28 Kasım 1939'da *New York Times*'ta yayımlanmıştır.

172. Fred Jerome, *The Einstein File: J. Edgar Hoover's Secret War Against the World's Most Famous Scientist*, St. Martin's Press, New York, 2002. [Fred Jerome, *FBI'ın Einstein Dosyası*, Çev. Ahmet Fethi, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2006. (ç.n.)]

nin sırlarını anlayabilen bir adam hem bir servet hem de bir tehlikeydi. Bu sırları Sovyetler'e satar mıydı? Bombadan daha korkunç bir şey tasarlayabilir miydi? Dâhinin içinde gizlenmiş yeterince *deha*, bu barışçıl ruhu bile tehdit edebilirdi.

Einstein, bu endişeleri boşa çıkardı. Ancak zaferinde, kendi eylemleri ve görüşlerinden çok bugün artık isimleri unutulmuş çok sayıda kadının ve erkeğin payı vardır. Aynı şey, Einstein'ın ideolojik güdümlü kitleler karşısında bireysel iktidarsızlığın ve devlet eliyle organize edilen terörün önemini vurgulayan, savaş konusundaki başarısı için de geçerlidir.[173] Einstein, Roosvelt yönetiminin nükleer silah araştırmalarıyla ilgili bir politika izlemesinde açıkça küçük bir rol oynamasına –Macar fizikçiler Edward Teller ve Leo Szilard tarafından bu amaçla 1939'da yazılan meşhur mektubu imzalamış olmasına– rağmen bombanın imal edilmesinde hiçbir katkısı olmadı ve bilimsel çalışmaları bu konudaki gelişmeleri pek etkilemedi. Einstein, açıkça, "bombanın babası" değildi, tıpkı Hitler'i malup edip savaşı sonlandıran kişi de olmadığı gibi. Nihayetinde dâhinin idolleştirilmesinin son bulmasına yardım etmiş ve zamanla nükleer yapıyı düzenlemişti. Bu bağlamda Einstein bir evren düşmanı değil ikon düşmanıydı, kendisini de hem kurtarıcı hem yok edici kabul eden bir inancı parçalamaya adanmış bir dehaydı.

173. Neffe, *Einstein*, s. 287-288.

SONUÇ

Halkın Dehası

Thomas Harvey işini bitirdiğinde, ortada Einstein'ın beynine ait özenle dilimlenmiş, etiketlenmiş ve korunmuş yaklaşık 240 parça vardı.[1] Harvey, Princeton Hastanesi'nin adli tabibiydi ve kendisinden rutin bir otopsi yapması istenmişti. Gelin görün ki 18 Nisan 1955'te önüne getirilen ceset rutin olmaktan çok uzaktı. Bir kere daha Albert Einstein'ın bede-

1. Thomas Harvey hakkındaki alıntılar ağırlıklı olarak şu esere dayanmaktadır: Carolyn Abraham, *Possessing Genius: The True Account of the Bizarre Odyssey of Einstein's Brain*, Saint Martin's, New York, 2001. [Carolyn Abraham, *Einstein'ın Dehası / Dâhi Bilim insanının Beyninin Gerçek Sırrı*, Çev. Metin Hüner, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007. (ç.n.)]

niyle karşı karşıyaydı. Bir keresinde ev vizitesine giden Harvey, bu büyük adamdan idrar örneği almış ve bundan özel bir heyecan duymuştu. Oysa bu daha da heyecan verici bir fırsattı. Einstein'ın, öldüğü gün bedenin yakılmasını ve küllerinin gizli bir yere serpilmesini vasiyet ettiğinden habersiz olan Harvey, beyni yerinde çıkardı ve gizlice götürdü. Eisntein'ın arkadaşı, göz uzmanı Henry Abrams gözlerini aldı; gözleri hâlâ kiralık bir kasada durmaktadır. Ama Harvey en iyisini kendine sakladı.

Nuremberg davalarıyla, Nazilerin ve Joseph Mengele'in Yahudilerin fiziken aşağılık olduklarını kanıtlamak için gerçekleştirdikleri uğursuz "deneyleri" öğrendikten sonra daha hassas vicdanlı kişiler bir Yahudi'nin kafatasını testereyle açma düşüncesinde duraksamış olabilirler. Ancak Harvey'nin iyi niyeti gayet ortadaydı. Bir tıp öğrencisi olarak patoloji okurken, Paul Broca'nın çalışmaları ilgisini çekmişti ve daha sonra Einstein'ın en kıymetli parçasını alıkoyma kararında, Oskar Vogt'un ve onun Lenin'in beynini çözümleyerek dehasının gizemini çözme girişminin etkili olduğunu iddia etmişti. Einstein 1951'de Massachusetts General Hospital'da elektroensefalografi (EEG) iğnesi zihnine dalgalar gönderirken, başına elektrotlar bağlanmasına izin vermemiş miydi? Şüphesiz Batılı bilim insanları, dünyada bilinen en büyük dehanın beynini inceleme fırsatını kaçıramazlardı.

Başkaları da aynı fikirdeydi. Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetleri Patoloji Enstitüsü'nden Yarbay Webb Haymaker, Harvey'nin mahsulünden haberdar olunca, Sovyetler'in de kendi seçkin beyinleri üzerinde çalışıyor oldukları istihbaratına dayanarak onu Washington'a çağırdı. Haymaker, bizzat 1945'te, parçalanmış bedeni Birleşik Devletler askerleri tarafından toparlanan Benito Mussolini'nin beyni üzerinde çalışmıştı. Dehaya, deliliğe, dejeneratif hastalıklara dair Mussolini'nin gücünü açıklayacak bir iz bulmayı ummuştu ve basına da söylediği gibi "bir dâhinin beyninin genel işleyişi"ni açığa çıkarma umuduyla Einstein'ın beyni üzerindeki araştır-

malara bel bağlamıştı.[2] Ne var ki Haymaker talep etmesine rağmen Harvey'nin elindeki kalıntıları teslim etmesini sağlayamadı.

Cesetlerin yasal statüsü karışıktı ve Harvey hiçbir zaman kafatası hırsızlığıyla suçlanmadı. Parçaları tek başına inceleyecek eğitim ve deneyimden yoksun olmasına karşın asla onlardan vazgeçmeye yanaşmadı. Princeton Üniversitesi, sonunda, kendi bilimsel olanaklarını kullanarak gösterdiği başarısızlıklardan sonra onu işten çıkarınca, hayatı ve kariyeriyle birlikte Einstein'ın beyni de Güney'e yöneldi. Daha sonraki yolculukları ysa tam bir masal: Harvey'nin arabasının bagajında ülke boyunca taşındı, Kansas'ta bir bira soğutucusunun arkasındaki karton bir kutuda saklandı, pullanıp Birleşik Devletler postasıyla gönderilen Einstein'ın beyni dolaştı durdu.[3] Ama Harvey bu kalıntılara çok bağlanmıştı ve onlardan kopamıyordu. Orada burada sıkıştırıldıktan sonra Kaliforniya'da çalışan bir grup sinir sistemi anatomistine dört küçük örnek verdi. 1985'te yayımlanan bir çalışmayla, Einstein'ın beyninin sinirsel iletim sürecinde nöronlara yardımcı olan "gliyal" hücre yoğunluğunun ortalamanın üzerinde olduğunu açıkladılar.[4] Daha sonra 1999'dan Britanya tıp dergisi Lancet'te yayımlanan bir çalışma, farklı on dört beyin parçasına dayanarak Sylvius oyuğundaki düzensizlikleri ve Einstein'ın paryetal lobunun (dil, uzaysal algılama ve matematiksel işleyişle ilişkili) normalden %15 daha büyük olduğunu göstermekteydi.[5] Bu çalışmalar bilimsel açıdan tartışmalı olsalar da büyük ses getirdiler. Fakat günümüzde meraklı araştırmacılar Einstein'ın beynini kendileri inceleyebilirler. 2007'de Thomas Harvey'nin ölümünden sonra Silver Spring, Maryland'deki Ulusal Tıp ve Sağlık Müzesi'ne miras

2. Haymaker'ın basında çıkan yorumları, Abraham, *Possessing Genius*, s. 88.

3. Michael Paterniti, *Driving Mr. Albert: A Trip Across America with Einstein's Brain*, Random House, New York, 2000. [Michael Paterniti, *Einstein'ın Beyni*, Çev. Utku İlban Coşkunoğlu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2001. (ç.n.)]

4. M. Diamond, A. Scheibel, G. Murphy ve T. Harvey, "On the Brain of a Scientist: Albert Einstein", *Experimental Neurology* 88, Sayı 1, s. 198-204.

5. Sandra F. Wittelson, Debra L. Kigar, Thomas Harvey, "The Exceptional Brain of Albert Einstein", *Lancet* 353, 19 Haziran 1999, s. 2149-2153.

bırakılan Einstein'ın beyni dijital ortama aktarıldı ve artık 350 slayt halinde bir iPad uygulaması şeklinde ulaşılabilir. Sadece 9.99 dolar karşılığında dehayı dokunmatik ekranınıza indirebilir ve evinizi şenlendirebilirsiniz.

Einstein'ın ölümünden sonraki beyin yolculuğu –kaçak kalıntılardan indirilebilir uygulama haline gelmesi– savaş-sonrası dünya hakkında, psikolojinin yaratıcı zekâ üzerine söyleyeceğinden daha fazlasını söyler. Aslında dâhilerin çöküşlerinin ve hatta ölümlerinin izini sürerek, insanlar arasındaki sapmanın yörüngesini belirler. Dâhiyi her ekrana taşıyan ve her evde ondan bir şey olmasını sağlayan aynı güçler, onu özel manasından ve karışık güçlerinden mahrum bırakarak dehanın kutsallığını parçaladı. Dahası bu süreç amaçlanmıştı. Atina vatandaşları, Sokrates ve *demon*unun şehirden sürülmesini nasıl uygun gördüyse, biz de dâhiyi ve imtiyazlarını kamusal alandan dışlama gereği duyduk.

Bu şaşırtıcı bir iddia gibi durabilir. Einstein, 1999'da *Time Magazine*'in ilan ettiği gibi "yüzyılın insanı", "dâhilerin dâhisi" değil miydi?[6] Üstelik sürdürülen Einstein'ın dehasının izlerini konumlandırma çabaları gösteriyor ki eski alışkanlıklar kolay unutulmuyordu. Yöntemler artık Broca veya Vogt'a benzemeyebilir. Ama dehayı ayrıştırma arayışı –bedende tespit etme, meskenini izleme– ardında yatan özlemlerle birlikte hep aynı. Dehanın en temel farklılıklarını ortaya koyma ihtiyacı sabit ve olağanüstü ve yüce insana duyulan arzu, çağdaşlarının Sokrates'in *daimonio-n*una ilk kez hayranlık duydukları andaki kadar büyük.

Bunların hepsi doğru. Bugün likit kristal ışığında bilgisayarla üretilmiş imajlarda bile aynen geçerli; hâlâ gizeme dair sönük bir ışık görülebilir. Fransız eleştirmen Roland Barthes, 1957'de tanıdık bir güdüye dikkat çekti: "Çelişkili olarak deha insanları, beyinlerinin dehası altından metalaştırıldıkça, yarattıkları ürünler daha fazla sihirli bir boyut kazanıyor."[7]

6. Frederic Golden, "Albert Einstein", *Time Magazine*, 31 Aralık 1999.

7. Roland Barthes, "Einstein's Brain", *Mythologies*, Der. ve Çev Annette Lavers, Hill & Wang, New York, 1972, s. 68-70. [Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler*, Çev. Tahsi Yücel, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2011. (ç.n.)]

Einstein'ın beyni "mitolojik bir obje" ve Einstein'ın dehası da evrenin sırlarına aracılık eden, karanlık ve güvensiz ortamımızda bizi rahatlatan bir efsane haline geldi.[8] Einstein eskilerin dedikleri şeydi; bir "mutavassıt", bir aracı ve onun beyni bir *quiddam divinum*, gizli âlemlere açılan bir geçitti.

Barthes, aynı zamanda başkaları tanıdık kutsallaştırma sürecine karşı mücadele eden bir gelişmeye dikkat çekerken, Einstein'ın beynini geçmişteki ayinleri ve ritüelleri hatırlatan bir toteme de benzetir. Alman Yahudisi düşünür Hannah Arendt, 1958'de, "dehanın ticarileştirilmesi ve basitleştirilmesinin, modern çağda büyük bir hevesle dehaya gösterilen saygıyı dağıtan ve genellikle idolleştirmeyle sınırlayan bir süreç olduğu" gözleminde bulunur.[9] Arendt'e göre bu, savaştan önce işlemeye başlamış bir süreçtir. Avusturyalı romancı Robert Musil'in 1930'larda yazdığı modernist klasiklerinin ilk cildi *The Man without Qualities*'te belirttiği üzere, "İnsanların, futbol sahalarında veya boks ringlerinde dehadan bahsetmeye başladığı bir döneme varılmıştı." Genişleyen alan çoktan belliydi ve Musil'in anlatıcısının karamsarlığına göre, şöhret gemini çiğneyen, sahadaki mücadelelerle kamçılanan bir "dâhi yarışatı" bile söz konusuydu.[10] Galton, dehanın kalıtsallığı üzerine tetkiklerinde kürekçi benzetmesini kullanmıştı. Ancak Musil'in anlatıcısının gözüne takılan, yüksek kültürden aşağıya doğru giden bir hareketti. Deha havuzunda, en yüksek mevkileri uzun süredir ellerinde tutan sanatçılar, devlet ve bilim insanları yoktu.

Dehanın bu kötüye gidişi (ya da iyileşmesi), yükseklerin hassas havası ile popüler kültürün derinlikleri arasında dikey bir eksende uzanıyordu. Bir yandan da yatay bir genişlemeyle genetik bağları ve coğrafi sınırları dışarıya doğru itiyordu.

8. Barthes, *Mythologies*, s. 70.

9. Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1958, s. 210-211.

10. Robert Musil, *The Man without Qualities*, Der. Burton Pike, Çev. Sophie Wilkins, Vintage International, New York, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 41. Alıntılanan satırlar meşhur 13. Bölüm'den, "Dâhi bir Yarışatı Olmak Niteliksiz Bir Adam Olarak Tanınmaya Işık Tutar". [Robert Musil, *Niteliksiz Adam*, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002-2009, 2 Cilt. (ç.n.)]

Bir at bile dâhi olabiliyorsa, Avrupa'nın ötesindeki kadınlar ve erkekler de şüphesiz böyle nitelendirilebilirlerdi. Buna genellikle pek yanaşılmıyordu. Fakat deha kendisini gösterecek yollara sahipti. Tanınmış İngiliz matematikçi G. H. Hardy mütevazılıkla bir dâhi olduğunu reddetti. Ancak özöğrenimli Hindistanlı Srinivasa Ramanjuan'ı 1993 yazında Cambridge'a bizzat getirdiğinde Harby, "Gaus ve Euler'in sınıfında", gerçek bir "doğal matematik dehası"yla, üstünlerin üstünüyle karşılaşmış olmaktan onur duymuştu.[11] Bazıları, Hindistanlı şair Rabindranath Tagore'de eleştirmenlerin hâlâ Pablo Neruda, Charlie Parker, Jorge Luis Borges veya Naguib Mahfouz gibi yaratıcılıkları çok yüksek seviyede olan şairlerle benzer bir yaratıcı kuvvet gördüler. Amerikalı antropoloji duayeni Alfred Kroeber 1944'te bir seminer çalışmasında, dehanın kandan çok çevre ve kültürle ilgili olduğunu iddia etti. Galton ve Nazilerin gen ıslahından faydalanan Kroeber, çalışmasına Çin, Hindistan, Mezopotamya ve Arap dünyasının büyük medeniyetlerini de dahil ederek dâhinin doğru koşullar altından her yerden çıkabileceğini açıkça gösterdi.[12] Öncü feministler, Gertrude Stein'ın, "Ben bir dâhiyim" şeklindeki cesur beyanından güç bularak cinsel bağlamda benzer bir noktayı gündeme getirmekte gecikmediler. Hepsi bu kadar dobra değildi. Ancak çoğu deha imparatorluğunun cinsiyet tanımadığı kanaatinde hemfikirdi.[13]

---

11. Bu kelimeler C. P. Snow'un Önsözünden, G. H. Hardy's *A Mathematician's Apology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, s. 12, 33. [G. H. Hardy, *Bir Matematikçinin Savunması*, Çev. Nermin Arık, Tübitak Yayınları, Ankara, 1997. (ç.n.)]

12. Alfred L. Kroeber, *Configurations of Culture Growth*, University of California Press, Berkeley, 1944. Ramanujan hakkında bkz. Robert Kanigel, *The Man Who Knew Infinity: A Life of the Genius Ramanujan*, Washington Square Press, New York, 2011.

13. Barbara Will, *Gertrude Stein and the Problem of 'Genius'*, University of Edinburgh Press, Edinburgh, 2000; Lucy Delap, *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, özellikle s. 249-292; Victoria Olwell, *The Genius of Democracy: Fictions of Gender and Citizenship in the United States 1860-1945*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011.

Dehanın bu kademeli yayılması –demokratikleşmenin ve globalleşmenin etkisiyle– 1945'in akıbetinden kaynaklandı. Yaşanan gelişmeler bir anlamda, deha hakkında herkesin sahip olduğu daha eski bir anlayışa dönüştü. Doğrusu bu anlayış hiçbir zaman tam olarak terk edilmemişti. Tıpkı kadın ve erkeklerin, dehanın yapısı veya özellikleri hakkında asırlarca konuştuğu gibi Avrupalılar ve özellikle Amerikalılar da on sekizinci yüzyılda kabul edilen farklı kişilerin farklı şeyler hakkında *bir* dehaya sahip olabileceği görüşünü uzun süre sürdürdüler.[14] Her şeyi yöneten *g* analisti Charles Spearman bile, "Her normal adam, kadın ve çocuk ... bir şeylerin dâhisidir" şeklinde itirafta bulunmaya hazırdı. Bu mantıkla Spearman belki de daha az şaşırtıcı olarak, sözlerine "herkesin bir konuda salak olduğunu" da ekliyordu.[15] Fakat her birimizin içinde saklı bir deha olduğunda şüphe eden tek kişi değildi.

İkinci Dünya Savaşı'dan sonraki yıllarda bu düşünce ortak bir kanıya dönüştü, öyle ki bazı eleştirmenler bu duruma "deha problemi"miz adını verdiler.[16] Dâhi artık her yerde. Örneğin 1994'te *Newsweek* dergisinin baş sayfa haberinde, her ay yüzbinlerce gazete haberinde "dâhiler"e vurgu yapılması eleştiriliyordu, "Ortalık dâhiden geçilmiyor" diyerek.[17] *Esquire* dergisi altta kalmamak için milenyumun son sayısındaki "Deha Özel Sayısı"nda [*Genius Issue*], "deha çağından yaşamakta" olduğumuzu gururla duyurdu.[18] Bu iddiaya kanıt olarak da elli dakikalık dâhi sıfatının keyfini çıkaran şu isimler örnek verilmişti: moda tasarımcısı Tom Ford, Amazon.com'un idarecisi Jeff

14. Bu gözlemi John Carson'a borçluyum. John Carson, "Equality, Inequality, and Difference: Genius as a Problem and Possibility in America Political/Scientific Discourse", yayımlanmamış konuşma, Huntington Kütüphanesi, 18 Mayıs 2012. On dokuzuncu yüzyılda dehanın Amerika'da daha geniş kullanımı için bkz. Gustavus Sadler, *Troubling Minds: The Cultural Politics of Genius in the United States, 1840–1890*, University of Minneapolis Press, Minneapolis, 2006.

15. Charles Spearman, *The Abilities of Man: Their Nature and Measurement*, Macmillan, New York, 1927, s. 221.

16. Marjorie Garber, "Our Genius Problem", *The Atlantic Monthly*, Aralık 2002.

17. Joshua Cooper Rama ve Debra Rosenberg, "The Puzzle of Genius", *Newsweek*, 28 Haziran 1993, s. 47.

18. "The Genius Issue", *Esquire*, 1 Kasım 1999, s. 2.

Bezos, müzikal şarkıcısı Audra McDonald, basketbol yıldızı Allen Iverson ve oyuncu Leonardo DiCaprio. Yakın zamanda, saygın Alman gazetesi Die Zeit, Starbucks'ın CEO'su Howard Shultz, Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, İtalyan tasarımcı Miuccia Prada, Ikea'nın kurucusu Ingvar Kamprad ve tabii ki 2011'de vefat etmiş bir "dâhi" olarak büyük hürmet gören Steve Jobs gibi modern tiplemeleri ayrıntılı olarak incelediği özel bir sayı çıkardı.[19] Tarih boyunca dâhiler orijinal yaratıcılıklarına göre değerlendirildiğine göre bu son isimle ilgili ortada bir çelişki vardır zira Jobs az çok kendi sözleriyle yaratmak yerine başkalarının fikirlerini derleyip toplayarak, allayıp pullayarak yaygın tüketime uygun halde getirdiğini söyler. Açıkça bu "derlemek"te, Jobs'u diğerlerinden ayıran, garip bir isyanı ve ağırbaşlılığı cisimleştiren bir zekâ parıltısı var.[20] Tarihi terimlerle değerlendirecek olursak, pazarlama ve kopyalama uzmanlığı, yoktan var eden, benzersiz bir şeyler ortaya çıkaran dâhiyle çok ters düşer.

Bu Jobs'un veya listedeki başka birinin tanımına şaşırmamızı gerektirmiyor. Ün ve deha arasında belirsizleşen satırlar on sekizinci yüzyıldan beri gelmekte. Özellikle Amerika'da, Steve Jobs veya Bill Gates gibi ülkenin kurumlararası insanlarının dâhi olarak görülmesi gayet normal. Tarihi teorik şüpheler, pratik uygulama tercihleri ve genel kanı, dâhiye uzun süredir keyfini sürdüğü özel bir itibar sağladı. Eğer Amerika'nın ilk dâhisi Benjamin Franklin bir derlemeci ve girişimciyse, sağladığı yararlar ve faydalarla tavan yapan Thomas Edison da Amerikan dâhisinin örnek modeli olarak kesinlikle onun varisiydi. Henry Ford'a göre Edison, "dünyadaki en yaratıcı dâhi"ydi ve büyük oranda bir "büyücü" olarak görülüyordu.[21]

19. Andreas Sentker, "Genies die unser Leben verändert haben", *Die Zeit*, Sayı 42, 13 Ekim 2011, s. 37-39. Jobs hakkında tipik bir *Newsweek* kapağı görmek için 5 Kasım 2011 tarihli sayıya ("American Genius Steve Jobs. How He Drove Apple to Victory. How He Changed Our World") bakınız.

20. Malcolm Gladwell, "The Tweaker. The Real Genius of Steve Jobs", *The New Yorker*, 14 Kasım 2011.

21. Ford alıntısı, Randall Stross, *The Wizard of Menlo Park: How Thomas Edison Invented the Modern World*, Crown, New York, 2007, s. 234.

Bu sebeple, güçlerinin sihirli olduğu yanılsamasını dağıtmak için çok çalıştı. Başarının, "dehanın, %1 esinlenme %99 alın teri olduğunun", inatla sabretme ve eski usul çok çalışmanın neticesinde edinildiğinin altını çizdi. İsabetli bir biçimde Ford, Edison'un en yakın arkadaşları arasındaydı. İkisi birlikte pratik zekâ ve uygulamanın, büyük maddi ödüller kazandıran mükemmel uyumunu temsil ettiler. Amerika açısından deha, sadece yeni şeyler düşünmek ve tasarlamak değil onları kullanacak bir yol bulup para kazanmaya bakmaktı.

Dehanın daha sonra, para ve ün peşindeki kişilerin tepesinde dolanması biraz şaşırtıcı. Bir zamanlar dâhi doğulurken, artık dâhi olunuyor. Bu en azından, yeni gelişmekte olan kişisel gelişim edebiyatının, yaşam tarzı ve süksenin deha sağladığına dair iddiası. *How to be a Genius: Your Brain and How to Train it*'e bir göz atın. Bu da kesmezse *Ignite the Genius Within* ile hayal gücünüzü ateşe verin. Daha az alev sevenler için *Sparks of Genius: The Thirteen Thinking Tools of the World's Most Creative People* ya da *'30 Ways to Spark your Inner genius' of Everyday Smart, You Can be a Stock Market Genius, a Problem Solving Genius, an Uncommon Genius, or an Ordinary Genius* var. *Thought Revolution. Discover Your Genius* ile tarihteki en devrimci on akıl gibi düşünmeyi öğrenerek içinizdeki dâhiyi açığa çıkarabilirsiniz veya ona *Accidental Genius*'da rastlayabilirsiniz. *Cracking Creativity*, *The Secrets of Creative Genius*, *Practical Genius*, *The Real Smarts you Need to Get Your Talents and Passions Working for You*, *Learn How to Think like Leonardo Da Vinci in Seven Steps to Genius Every Day*, *Pocket Genius*, *Junk Genius*, *Football Genius*, *Negotiation Genius*, *the Genius for Deception*, *So, You're a Creative Genius... Now What?*, *Penis Genius: The Best Tips and Tricks for Working his Stick* gibi deha ve dâhi üzerine sayısız eser bulabilirsiniz. Günümüzde her konuda bir dâhi var. Son zamanların çok satan kitabı gibi *Genius in All of Us* [deha hepimizin içinde].[22]

22. Tüm eserlere Amazon.com üzerinden erişilebilir.

İyi de deha her yerdeyse, hiçbir yerde demektir ya da en azından fark edilmesi her zamankinden daha zordur. Krallığını genişleten ve demokratikleştiren güçler aynı zamanda onu sürgüne de göndermişti. Savaş-sonrası dönemden bir dâhi adı vermeye çalışırsanız bu garip durum daha anlaşılır olacak. Tabii ki akla hemen Einstein geliyor. Fakat o kaideyi bozmayan bir istisna. Üstelik başkaları, Picasso gibi sanatçılar veya Oppenheimer, Feynman gibiler olsa da onlar, geç takdir edilmiş, halkın beğenisini ve desteğini kazanmakta başarısız olmuşlardır. Aslına bakarsınız herkesin içinde bir dehanın olduğu ama çok zor keşfedildiği bir dönemde yaşıyoruz.

Bu çelişki ne anlatıyor? Sadece Einstein mı dâhilerin dâhisiydi ve sonuncuydu? Bir şey söylemek için muhtemelen çok erken. Tıpkı Shakespeare'in sonradan keşfedilmesi gibi bugünün dâhileri de ileride fark edilebilir. Onlar aramızda dolaşıyor olsalar bile artık eskisi gibi bakmıyoruz çünkü artık aynı şekilde önem vermiyoruz. Deha dini eskiden olduğu şey değil. Dehanın büyüsü bozuldu.

Bu bağlamda Hitler'in yenilgisi, insanları, kişileri putlaştırmaya karşı tetikte olmaya iterek, deha kültünün resmi geleneklerini sonlandıran bir dönüm noktası oldu. Einstein hakkında sinsi sinsi dolaşan bir şeyler olduğu da doğru (gözleri bugün satışa çıksa inanılmaz bir fiyata gider!), o bu hürmeti engellemek için elinden geleni yaptı. Anlatıldığına göre Başbakan David Ben-Gurion tarafından kendisine 1952'de İsrail Cumhurbaşkanı olması teklif edildiğinde, Einstein nazikçe bunu reddetmiştir. Çok hoş bir çağrıydı ve Einstein kesinlikle İsrail'e derin bir sempati duyuyordu. Ama resmi bir cevapla, "resmi görevler yerine getirmek" için gereken "deneyim" ve "doğal kabiliyet"ten yoksun olduğunu bildirdi.[23] Deha aktarılabilir bir güç değildi, bilimsel deha siyasi dehaya dönüşemezdi. Einstein, ününü, nadiren desteklediği politik meseleler üzerinde kullanıyordu. Resmi yetkilere sahip bir dâhi olarak takdis edil-

23. Einstein'ın mektubu, Walter Isaacson, *Einstein: His Life and Universe*, Simon & Schuster, New York, 2007, s. 522.

meyi reddetmesi, çok az kişinin bu güçten feraget edebileceği bir dünyada gösterdiği dirençti. Bazı kişileri olduklarından fazla gösteren insanlar, genellikle kendilerini küçük gördüler.

Gizemin sönük parıltısı galibe eşlik etmeyi sürdürdü ve Hitler'in kötücül dehasının bozguna uğraması, deha dininin putperestliğini ortaya çıkarmaya hizmet ederek, Yidiş şair Kadya Moloocsky'nin dua ve yakarış misali sözlerine bir cevap verdi. *God of Mercy* isimli 1945 yılına ait etkileyici şiirinin son dizesinde, "bize dehanın ruhunu ulaştır" der.[24] Gulag'ın döktüğü kanlar ve Büyük Kültür Devrimi de aynı işe yaramış, insanları bağnazlıktan kurtarıp, gözlerini kör eden sevgili liderleri hakkındaki yanılsamaları açığa çıkarmıştır. Çok güçlü Mao bile, bir zamanlar Yoldaş Stalin'le birlikte rahatça kullandığı etiketi inkâr etme noktasına gelmiştir. "Ben dâhi değilim" demişti bir grup "yetkili yoldaş"a 1971'de.[25] Yetkili yoldaşları şaşırmış olmalılar. Her neyse... Mao, dehanın bir kişiye veya gruba bağlı olmadığında ısrar ediyordu. "Kolektif bilginin" eseri olarak deha, kitleler tarafından oluşturulurdu.[26] Mao, açıkça daha eski ve basit bir Marksist yaklaşıma gönderme yapsa da putları devirmek ve uğruna yeterince insanın feda edildiği sunakları yok etmek için çalışan kolektif kuvveti –*genius populi*, bütün insanların dehası– doğru tanımlamıştır.

Yirminci yüzyılda komünist ve faşist açılardan (kötücül) deha aşırılıklarına gösterilen tepki, deha ve deha dininin genel olarak terk edilmesinde önemli bir rol oynadı; yaratıcı çevrede grup dinamiklerinin oynadığı rol açıkça benimsendi. Bu benimseme ironik olarak komünistlerden çok kapitalist devletler arasında yer buldu. Dehanın demokratikleşmesi de daha geniş bir adımdı ve doğa bilimleri alanında çalışanlar tarafından

24. Kadya Molodovsky, "*God of Mercy*" (1945). David A. Bell'e dikkatimi bu şiire çektiği ve orijinal dili Yidişçe'den çevirdiği için minnettarım.

25. Mao Tse-Tung, "Talks with Responsible Comrades at Various Places during Provincial Tour" (Mid August-12 September, 1971), *Selected Works of Mao Tse-Tung*, Kranti Publications, Secunderabad, 1990, Cilt 9, 23 Ekim 2012 tarihinde şu adresten ulaşılmıştır: http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_88.htm

26. A.g.e.

ilk olarak açık edildi.[27] Tarihi Arthur D. Little firmasında bir araştırma yöneticisi, yirminci yüzyılın başlarında şöyle demiştir: "Organize araştırma kişisel dehaya bağlı değildir; bir grup çalışmasıdır... Üstün insanlar gerektirmez."[28] Geniş çaplı endüstriyel araştırma ve geliştirmelerin ilerlemesiyle, bu bakış açısı daha uygun hale geldi ve bilimsel çalışma alanlarını, insanların daha iyi sonuçlar için takım halinde çalışabilecekleri yerler haline getirdi. Bilim insanları da bu gelişmeyi onayladı. John Maynard Keynes gibi ölene kadar Newton'un bir "büyücü" olduğuna veya Faust gibi "Şeytan tarafından ayartılarak, Tanrı'nın ve Doğanın bütün sırlarını öğrenebileceğine" inanan *bu* takımın dışında kalanlara rağmen, içinde olanlar büyük oranda daha tedbirliydiler.[29] *Onlar*, bilimsel çalışmanın daha çok azimli çalışma ve bilekgücüne dayalı olduğunu biliyorlardı. Einstein ve onun gibi az sayıda büyük isim hariç, savaştan sonra "dâhi" kelimesi bilim insanları arasında gözden düştü ve hem profesyonel hem de sosyal bir gaf olarak kullanılmaya başladı.[30]

Aşağı yukarı aynı dönemlerde, deha beşeri bilimler araştırmacılarının da gözünden düştü. Birçok durumda Marksist analizlerle hareket ettiler ve dolayısıyla Post-Yapısalcı ve Yapı-çözümcü edebi akımlarının etkisiyle akademisyenler bir araç olarak "kurgu"yu kötü görmeye başladılar, "yazar"ın vefatını ilan edip, edebi ve sanatsal üreticilikte sosyal güçlerin önemini vurguladılar. Böyle işlerde dâhilerin çok küçük bir payı vardı ve deha geniş çapta geçmişten kalan bir kısıtlama, çoktan rahmetli olmuş bir kategori olarak yok sayıldı.

Nihayetinde, sosyal bilimlerde ve çok uzun süredir dehayı kendi araştırma konusu kabul eden psikolojide bile dehanın

27. Steven Shapin, *The Scientific Life: A Moral History of a Late Modern Vocation*, The University of Chicago Press, Chicago, 2008, özellikle s. 183-203.
28. Shapin, *The Scientific Life*, s. 183.
29. Keynes alıntısı, Freeman Dyson, *Disturbing the Universe*, Basic Books, New York, 1979, s. 8.
30. James Gleick, *Genius: The Life and Science of Richard Feynman*, Vintage, New York, 1992), s. 311-329 (özellikle s. 322).

yeri savaştan sonra ciddi şekilde değişti. Yine de deha üzerine çalışan saygın psikologlar var.[31] Birçokları çalışmalarında masumları korumak (ya da suçluları gizlemek) için deha adını kullanmamayı tercih etti. Son yıllarında Terman'ın da yaptığı gibi çalışma alanlarını daha çok "zekâ"yla sınırlandırmayı ve onu test edecek yollara başvurmayı veya "yaratıcılığı" ve bağlantılarını incelemeyi veya "hariciler"in, üstün başarılıların, mucizelerin ve usta sanatçıların karakteristik özelliklerini ayrıştırmayı tercih ettiler. Yeteneğin keşfedilmesi ve geliştirilmesinin birinci derecede önemli olduğu eğitim departmanları, askeriye ve diğer mecralarda bu çalışmalara büyük rağbet gösterilmektedir. Buna rağmen buralarda bile çoğu araştırmacı bir kişiye odaklanmamaya özen göstermektedir. Çağdaş ekonomistlerden ödünç alınan bir terimle inovasyon analistleri bugün "kolektif zekâ"nın önemini vurgulamaktadır.[32] Aslında birçokları tarafından iyi bilinen, yeniliklerin sürdürebilirliği konusunda önemli olanın çoğunlukla temas halinde olmaktan geçtiği fikrini izler. Kentsel birleşmeler ve piyasalar, sosyal medya ve diğer etkileşim ağları, birer yaratıcı araştırma ve yaratıcılık araştırmaları alanlarına dönüşmüştür. Bireysel dehanın sonucu olarak, genellikle uzmanların dikkati artık başka bir "deha sorunu" üzerinde toplanmaktadır.[33]

Dehanın, popüler kültürde önemli bir sıfat olarak kullanılmaya başladığı bir sırada akademik araştırma kategorisi olmaktan çıkması dikkate değer bir çelişkidir. Bu, akademisyenler ile gerçek dünyanın birbirini ilk ıskalaması olmayacaktır. Ancak aslında iki fenomen de birbiriyle ilişkilidir. Sadece bu araştırmalar İkinci Dünya Savaşı'nda bu yana dehanın daha

31. Bu konuda en bilinen, verimli araştırmacı Dean Keith Simonton. 2002 yılında vefat eden Michael Howe da kapsamlı şekilde çevresel perspektif üzerinden dehayı çalışmıştır.

32. James Surowiecki, *The Wisdom of Crowds: Why the Many are Smarter than the few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*, Bantam, New York, 2004.

33. Bu tipte bir "deha sorunu" için bkz. "The Genius Problem", *Time Magazine*, 27 Ağustos 2007, zeki çocukları, onlara uygun şekilde eğitmede öngörülen başarısızlıklar konulu kapak dosyası.

yaygın şekilde demokratikleşmesi adına yaratıcılığın sosyal temellerini vurguladığı için değil, aynı zamanda buna bir set çektiği için de. Sürekli gelişen ve birbirine bağlanan bir dünyada yaratıcılığı müşterek doğasına dair daha fazla şey öğrendikçe, yalnız deha efsanesi daha cazip olacaktır. Yapıları gereği bunu önlemeye meyilli toplumlardaki bireysel aracı vurgusu güven vericidir.[34]

Muhtemelen, kalıtsal yetenekleri ve doğal zenginlikleriyle özel bireyler olarak dâhileri ve deha inancını ayakta tutmaya yardımcı olan başka psikolojik kuvvetler de vardır.[35] Toplumlara ve ailelere, şu doğuştan deha inancı bir çıkış gösteriyor olabilir: Zamanın ve kaynakların sınırlı olması başarılı olmak için "doğan"lara yoğunlaşılmasını mazur gösterebilir. Eksikliklerimiz ve başarısızlıklarımızın açıklaması olarak üzerinde çok az kontrol sahibi olduğumuz genetik faktörleri ileri sürmek için üstünzekâlılık fikri de bizi kurtarıyor olabilir. Sonuçta, bu kitapta gösterilmeye çalışılan insanoğlunun üstünlük ihtiyacının büyüklüğüdür. Başka şeylerle birlikte deha hâlâ mükemmelliğe olan özlemimizi tatmin etmeye de yarıyor. Bir ihtiyaç gideriyor.

Bütün bu sebeplerden ötürü deha, hayalperest maceralarla ve sürekli ilgi çekerek içimizi gıdıklamaya devam ediyor. Amerikalı optometrist ve girişimci Robert K. Graham, Nobel Ödüllü Sperm Bankası, Seçilmiş Tohumlar Deposu kurma teşebbüsleriyle 1980'ler ve 1990'larda bu konuyu manşetlere taşıdı. Graham, Terman'ın yarım bıraktığı materyalleri biraraya getirdi, başkalarının yanı sıra *Genetic Studies of Genius* isimli ünlü eseriyle fizik dalında Nobel almış William Shockley'nin spermlerini topladı. Shockley ve başkalarının bağışlarına rağmen banka 1997'de kapandı.[36] Daha yakın zamanlarda,

34. Garber bu konunun altını gayet yerinde bir şekilde çizer, "Our Genius Problem".

35. Benimle bu konudaki düşüncelerini paylaşan Anders Ericsson'a müteşekkirim.

36. David Plotz, *The Genius Factor: The Curious History of the Nobel Prize Sperm Bank*, Random House, New York, 2005.

Sydney Üniversitesi'ndeki laboratuvarında bir "yaratıcılık kapsülü" geliştirme teşebbüsleriyle nörolog Allan Synder medyanın ilgisini çekti. Synder, beyinde hedeflenen bölgelere elektrik şokları uygulayarak âlimlerin kapasitesini taklit etmeyi ve herkesin içindeki *Rain Man*'i* dışarı çıkarmayı umuyordu.[37] Şu ana kadar sonuçlar kesinlikle karışık. Ama insan dehasını araştırmayı tamamen bırakmaya niyetli şüpheciler için yapay zekâda (AI) hâlâ umut var. AI, insanoğlunun yapamadıklarını yapabilecek bir makine geliştirme çabası, dehanın son noktası olabilir.[38] Deeper Blue isimli bir bilgisayar, 1997'de büyük satranç ustası Garry Kasparov'u yenmeyi başardı. Yine de bir senfoni besteleyebilecek ya da şiir yazabilecek, gerçekten yaratıcı bir makinenin yapılabilmesi için daha çok yol alınması gerekiyor.[39] Bu arada insan dehası üzerinde düşünmeye devam etmek de faydalı ve birçoğu için eğlenceli.

Ama dâhinin ölüm anında dehaya karşı hayranlık duymaya devam etmemizin bir nedeni daha var: Ortaya çıktığından beri dehayla beceriksizce sarmaş dolaş olmuş eşitliğin uzun ve karışık dansı. Bütün insanların eşit yaratıldığı fikri sorgulanmaya başladığında deha, hemen bu düşünceyi çürütecek güçlü bir öğe olarak beliriverdi ve yüzyıllar boyunca itirazla karşılandı. Bazı açılardan çekişme devam etmekte. Ancak son gülen eşitlik olabilir ve bu yüzden neler olacağını kestirebilen eşitliğin en büyük öğrencisidir. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* başlıklı kitabıyla, adını bir demokrasi gözlemcisi yapmayı başardı. Lakin o sadece Avrupalı bir gözlemciydi ve

---

* *Rain Man* (Yağmur Adam), yönetmenliğini Barry Levinson'un yaptığı 1988 yapımı filmde, otistik bir dâhinin hikâyesi anlatılmaktadır. (ç.n.)

37. Tanya Lewis, "Unlock Your Inner Rain Man by Electrically Zapping Your Brain", *Wired*, 2 Temmuz 2012 ve Snyder'in kendi web sitesi, wwww.creativity-cap.com.

38. David Bates, akılcı soyağacının izini çözmeyi vadeden, şimdilik *Human Insight from Descartes to Artificial Intelligence* adını verdiği büyüleyici bir çalışma üzerinde çalışmaktadır.

39. R. Keith Sawyer, özellikle Bölüm 6, "Computational Approaches", *Explaining Creativity: The Science of Innovation*, Oxford University Press, New York, 2007 ve Nancy C. Andreasen, *The Creating Brain: The Neuroscience of Genius*, The Dana Press, New York, 2005.

Amerika cumhuriyetine bakışı, kendi umutları ve Avrupa'nın gelebileceği hale karşı duyduğu korkuyla boyanmıştı. Tocqueville, eşitliğin insanı sınıflandıran birkaç ayırımı geride bırakarak, asırlık hiyerarşileri ve onlardan önce gelenleri de bertaraf edecek amansız bir güç olduğuna inanıyordu. "Artık mirasla geçen zenginlik, rütbe farklılıkları ve doğuştan imtiyazlar olmadığında, insanın kaderindeki temel farkın zekâ olduğu ortaya çıkacaktır" diyordu.[40] Bazıları atiktir, kimileri daha yaratıcı, diğerleri kendilerini geliştirmek için daha çok çalışır. Ancak Amerika Devleti'nin ufkunda tüm farklılıklar düzleşir. Orada, "bilimsel ve edebi dehanın da yetenek kadar nadir görülmesi normal" gözleminde bulunur.[41] Ülkede kafa ütüleyen akılların yokluğu dikkat çekiyordu ve büyük yazarlar, bilim insanları ve düşünürler Avrupa'dakinden daha küçük bir fonksiyona sahiplerdi. Bu, Amerika Devleti'nin olağanüstü tarihi için çok borçlu olduğu bir meseleydi. Gerçi Tocqueville, gelecekte bazı "spekülatif dâhiler"in ortaya çıkma olasılığını dışlamadı ancak onun analizleri, eşitlik ve gelişmiş demokrasi koşulları altında "dâhilere daha az rastlandığının ve genel gelişmişliğin arttığının" gösterilmesini sağladı.[42] Aristokrat toplumlarda küçük bir azınlığa tanınan imkânlar "eşit şekilde herkese sunulacak" ve bu muazzam olanaklarla dünyada bilinenden çok daha büyük bir yaratıcılık ve uygulama kapasitesi açığa çıkacaktı.[43] Kolektif zekânın son avatarlarından çok uzun süre önce Toquiville, birçok aklın tek akıldan daha iyi olduğunu anladı; dâhilerin olmadığı bir ülkede dolaşan bolca zeki olacaktı.

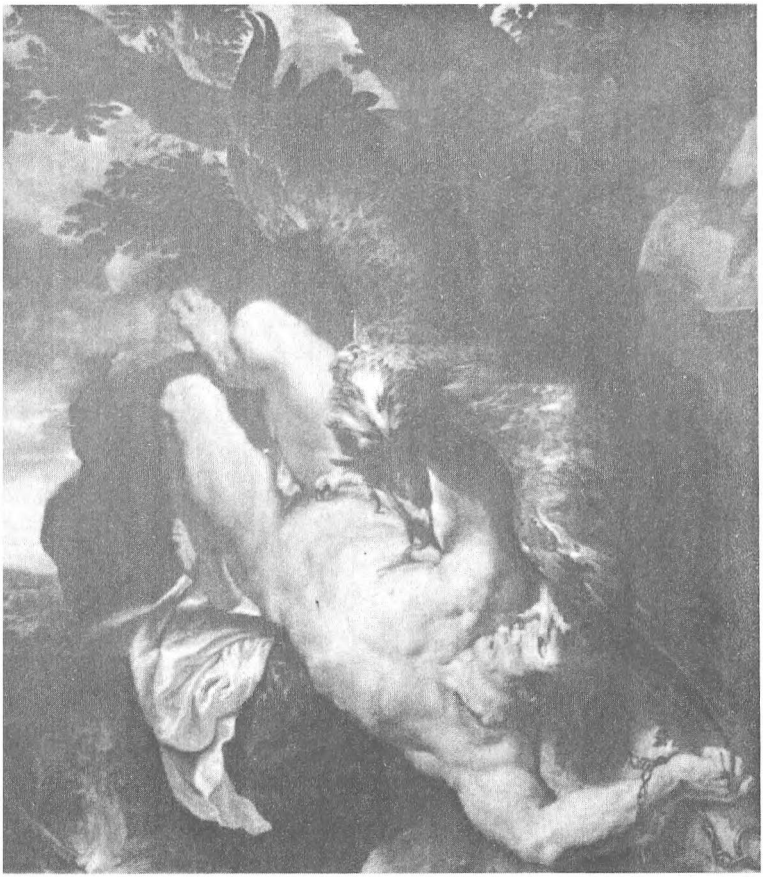
Birleşik Devletler ve Avrupa'nın bugünkü görüntüsü böyle değil mi? Eşitlik, Tocqueville'in uzun zaman önce geleceği gördüğü topraklarda son yıllarda çok daha uzağa ve daha hız-

40. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Çev. James T. Schleifer, Der. Eduardo Nolla, Liberty Fund, Indianapolis, 2010, 2 Cilt; alıntı Cilt 2, s. 722 [Alexis de Tocquivile, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1999. (ç.n.)].
41. A.g.e., Cilt 1, s. 490.
42. A.g.e., Cilt 2, s. 785, 1281.
43. A.g.e., Cilt 1, s. 490.

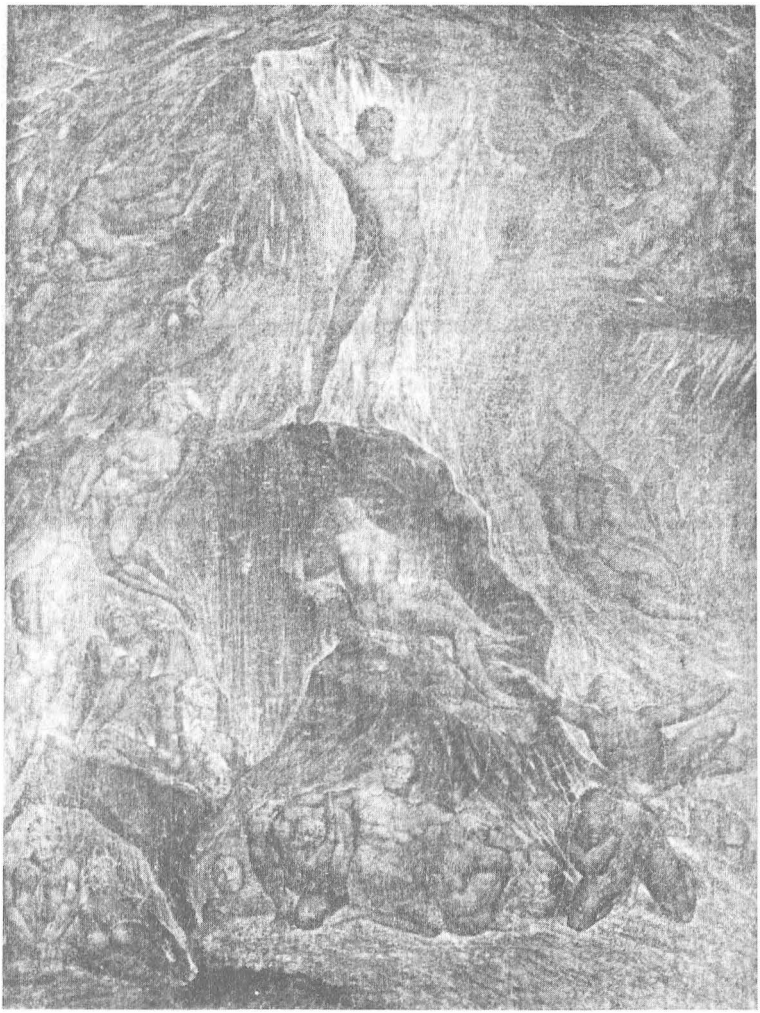
lı ilerledi. Büyük farklılıklar elbette var olmaya devam ediyor ve Birleşik Devletler'deki gelir eşitsizliği, yaratıcı sermayenin yığılması ve maksimum verimli olmaktan uzak yöntemlerle doğal kaynakların israf edilmesi tehditiyle alarm (gittikçe yükselen) veriyor. Ve yine uzun vadede tarihsel gelişmelere bakıldığında, eşitliğin kesinlikle olumsuz etkileri oldu. Aklın yetkinliğinden şüphe ederek, en parlak ve iyi olana ihtiyatlı yaklaşarak hiçbir yücelik önünde diz çökmüyoruz. Şimdi herkes dâhi olmalı, herkes bir konuda deha sahibi. Dehayı iyice küçültüp, eğip büküp kendimize, herkese, uydurduk. Haklı güvensizlik ve insanlardaki şüphecilik, moda ikonlarından ve onların önünde el pençe divan durmaktan bizi koruyarak yararlı olabilir.

Ne var ki dâhileri çoğaltmak, dehayı toplum içinde eriterek teslimiyete karşı koymak için geliştirilmiş etkili bir stratejiyse, bunun bir bedeli olduğunu inkâr etmemeliyiz. Sokrates Atina demokrasisi için bir tehdit olabilir ama vatandaşları onu mahkûm etmek için oy kullandıkları sırada kendilerini lekelediler. Ve *quiddam divinum*dan bu yana tüm deha dini suistimallerinde, dünyada harika –üstün– bir varlık olma hayalleri canlı tutuluyor. Emerson'un belirttiği üzere büyük adamların "aşırı etkisi", "cazibesi" bizi yolumuzdan çıkarttı. Ama o aynı zamanda "dehayla beslendiğimizi" ve hayatta kalmak için bu rızka ihtiyacımız olduğunu da biliyordu. Putlara secde edenler kendilerini küçülttüler ve gerçek endamını tanıyamayan toplumlar gereksizce yok oldular. Gelecek kuşaklar, çağdaşlarımız gibi yüceliği dikkate almamakta ısrar ederse, insanlık dehası belki de doğru bir tarihi bakış açısı olabilir. "Bir zamanlar zümrüdü anka kuşları vardı, artık yoklar. Ama dünya bu yüzden büyüsünü kaybetmiş değil."[44] Allah esirgesin.

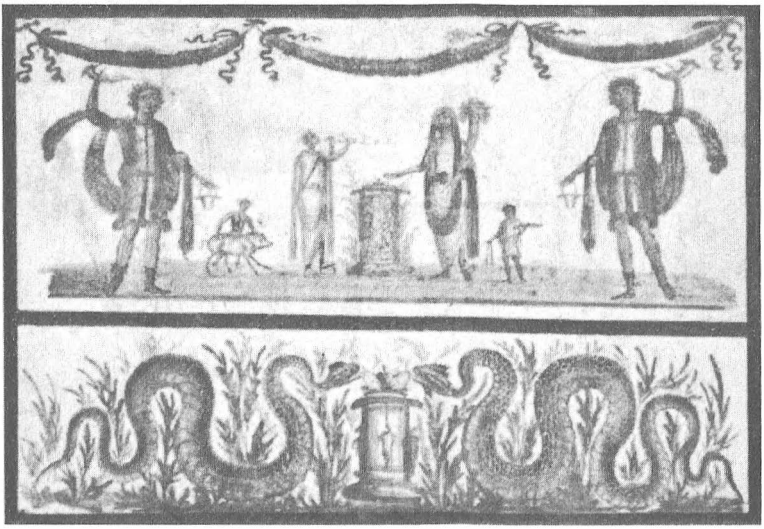
44. Ralph Waldo Emerson, "Uses of Great Men", *Essays and Lectures*, Der. Joel Port, Library of America, New York, 2009, s. 631.

Şekil 1.1: Peter-Paul Rubens, *Prometheus Bound* [Zincirli Prometheus], on yedinci yüzyıl başları. Prometheus efsanesi ilahi yaratıcılık ve bilgeliğin tehlikeleri kadar ayartıcılığının da tipik bir örneğidir.

Şekil 1.2: William Blake, *Satan Calling up His Legion* [Lejyonunu Çağıran Şeytan], 1805. John Milton'un Kayıp Cennet eserinden esinlenilmiş tabloda, meleklerin en bilgesi Şeytan'ın Tanrı'ya isyan etme cüretkârlığında bulunması yarı kahramansı bir edayla resmedilmiştir.

Şekil 1.3: Birinci yüzyılda Roma Pompei'den bereket sembolü muhafız *deha*ya, adak tepsisi sunulurken ve hane halkı tanrıları tarafından çevrelenmiş olarak betimleyen bir fresk. Aşağıda; genelde *deha* ve mekânın *deha*sını [*genius loci*] temsil eden iki yılan.

Şekil 2.1: Michelangelo Buonarroti, *Aziz Antonio'nun Azabı*, 1487-1488. Başlarda "Meleklerin Micheal'ı" adıyla tanınan eser Michelangelo'nun yeniyetme dönemlerinde tamamlanmıştır. İblislerle mücadele eden büyük bir Hıristiyan azizini tasvir eder.

Şekil 2.2: Albrecht Dürer, *Aziz Jerome Çalışırken*, 1514. İncil'in tercümanlarından olan araştırmacı-aziz düşüncelerine yoğunlaşmış, özel ifşaatlara vakıf olmuş halde.

Şekil 2.3: Francisco de Zubarán, *Yeni Papa seçimlerinde dua eden Aziz Bonaventure*, 1628-1629. Kendileri de üstün varlıklar olan azizler, melekler için öcelikliydi.

Şekil 2.4: Sanatçısı meçhul, *Hıristiyan Şövalyenin İkilemi*, on yedinci yüzyıl. Aşırı derecede uyanık olması beklenen ve Tanrı'nın meleklerinden ziyade Şeytan'a uymaktan çekinen bir Hıristiyan şövalye.

Şekil 2.5: Rembrant Van Rijn, *Faust in His Study* [Faust Çalışırken], 1652-1653. Dünyanın gizemlerini öğrenmek uğruna ruhunu şeytana satan efsanevi Alman Faust hikâyesi, on beşinci yüzyılda yaşamış bir Alman büyücüye dayanıyor olabilir. Hikâye o tarihten beri sürekli tekrarlanmıştır; en bilinen örnekleri Christopher Marlowe ve Goethe'dir.

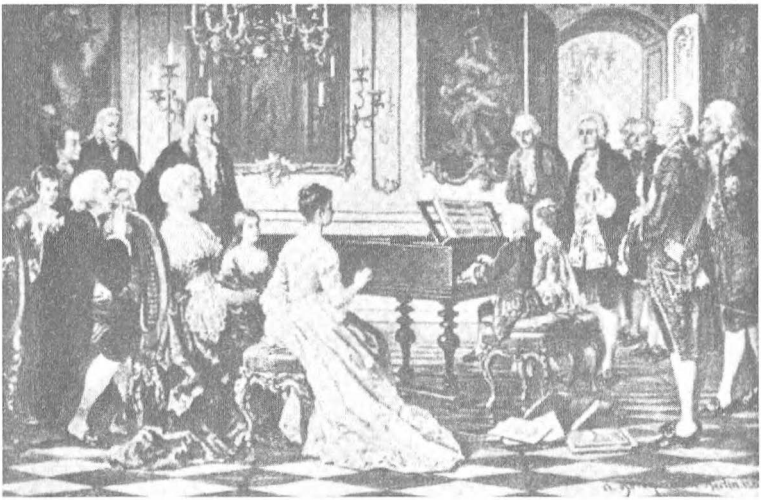
Şekil 2.6: Andreas Vesalius'un ilk kez 1543'te Basel'de yayınlanan ünlü anatomi atlası De humani corporis fabrica'dan (insan bedeninin yapısı). Latince yazıda, "Deha (ingenium) ebedidir, onun dışında her şey Ölümlüdür" deniyor.

Şekil 3.1: Louise Elizabeth Vigée-LeBrun, Genius of Fame [Şöhret *Dehası*], 1789. *Genii*, günlük hayatta bir önemini yitirmiş olsa da on sekizinci yüzyıl sanatında, özellikle de ikonografi ve resimde yaygındı. Genelde bir yerin yönetici tini veya soyut bir varlık şeklinde tasvir ediliyor, büyük oranda kanatlı çocuk melek veya melek olarak çiziliyorlardı.

Şekil 3.2: Esinlenme ve ışık kaynağı *dehası*yla birlikte Dâhi (Voltaire). On sekizinci yüzyılda sıklıkla karşılaşılan, güçlerinin birleşimini yansıtan bir *genii* ve deha insanı birlikteliği. Bir Latin deyişine göre, "Bugün sadece arkadaşlarının gönlünü kazanmış olan bir gün herkesin gönlünde tahta kuracak." Jean Michel Liotard'ın bir portresinin üzerine, J. Balcchou tarafından yapılmış bir gravür, 1756.

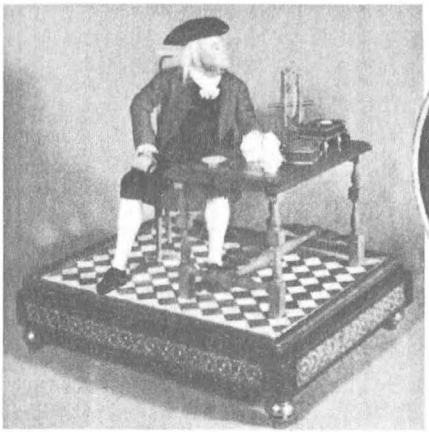
Şekil 3.3: Deha mucizesi. Mozart ve kız kardeşinin İmparatoriçe Maria Theresa için piyano çalması, bir on dokuzuncu yüzyıl eğlencesi.

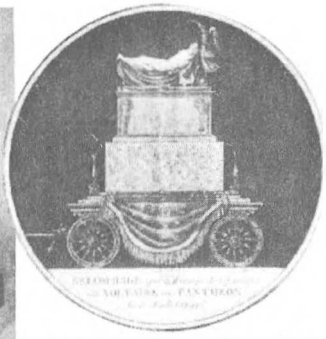
Şekil 3.4: Voltaire'in *Eléments de la philosophy de Newton* [Newton'un felsefesinin öğeleri] isimli kitabının iç sayfasından. Newton, *Principia Mathematica* [matematik prensipleri] isimli eserinin Fransızca'ya çeviren ve Voltaire'in metresi olan Madame de Châtelet aracılığıyla göklerin kutsal ışığını Voltaire'e aktarıyor.

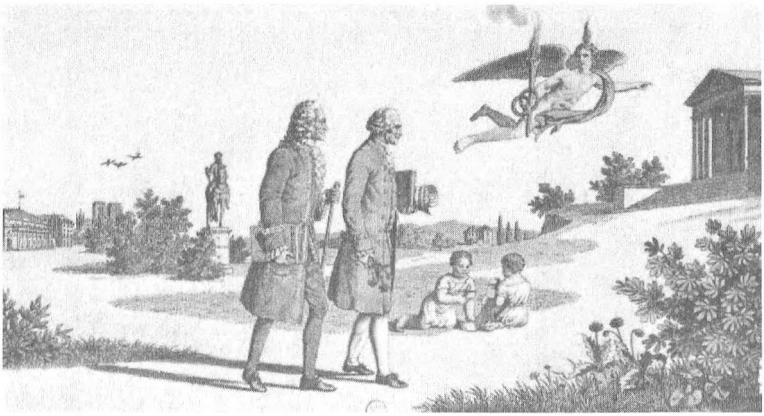
Şekil d.1: Elize kıyılarına varan Mirabeau, Benjamin Franklin, Rousseau, Voltaire ve bir dizi antik ve modern dâhi tarafından selamlanıyor. Gravür, Jean Michel Moreau le Jeune, 1792.

Şekil d.2: "İ-dol-ize". On sekizinci yüzyıldan, Deha kültüne adanmış ve onu besleyen sayısız çağdaş figür, model ve görsellerden Fransız menşeili bir örnek.

Şekil d.3: Voltaire'in kalıntılarını (beyni ve kalbi hariç) 1792'de Panthéon'a "nakletmek" için kullanılan lahit ve at arabasının görseli. Voltaire'in *dehası*, elinde bir çelenkle, ölümsüz dehasının işaretiyle başı çekmekte.

Şekil d.4: Dâhiye yol gösteren *deha*. Bir deha elindeki göksel ışıkla Voltaire ve Rousseau'ya zafer ve ölümsüzlük mabedinin yolunu gösteriyor, 1794.

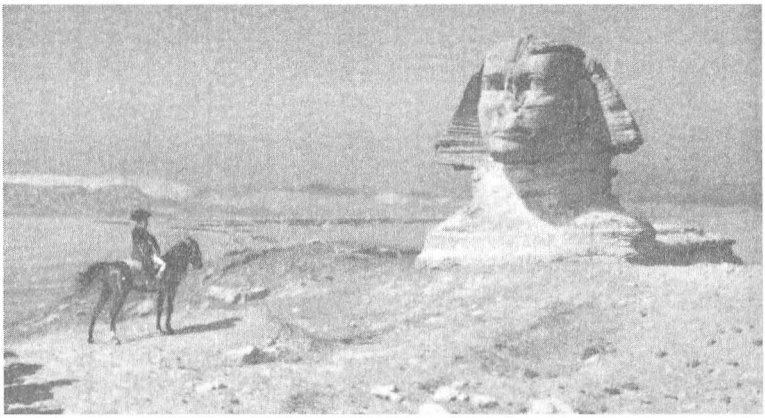
Şekil d.5: Deha kozu. Fransız İhtilali'nden dehanın kralların yerini aldığı bir iskambil kâğıdı, 1794.

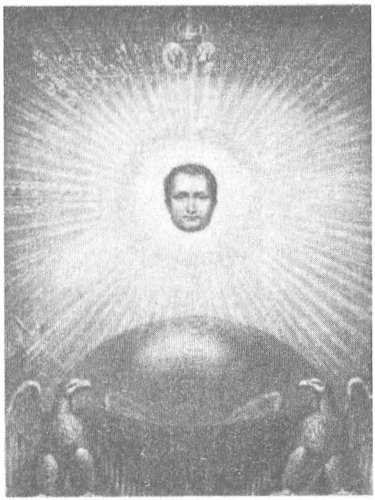
Şekil d.6: Framçois Rude, *Halkın Dehası*, on dokuzuncu yüzyıl başları. Bu alçı model daha çok, şimdi Paris'teki Zafer Takı'nı süslemekte olan ve halkın zaferini temsil eden Rude'un başyapıtı *La Marseilaise* için bir deneme gibi durmaktadır.

Şekil d.7: Jean-Baptiste Regnault, Özgürlük ya da Ölüm, 1795. "Fransa'nın *Deha*sı", özgürlük ve ölüm arasında tehlikeli şekilde asılı duruyor.

Şekil 4.1: Jean-Léon Gérôme, *Sfenks Önünde Napolyon*, 1866. Bu görsel, Napolyon'un talihsiz Mısır seferi hakkındaki deha gizeminin bir metaforu olmuştur.

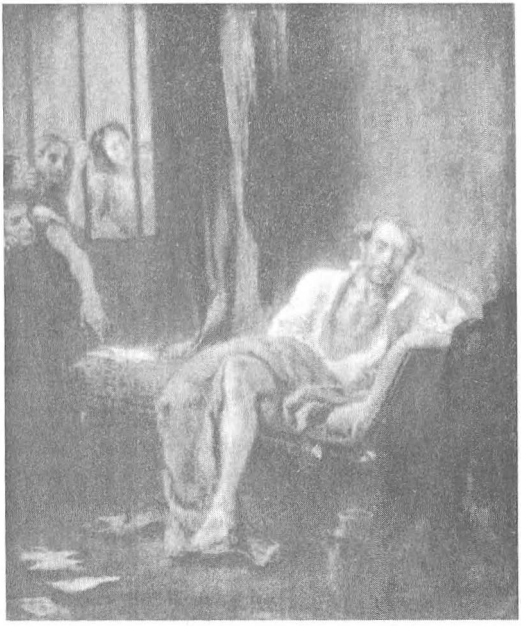
Şekil 4.2: (Solda) Antoine Aubert, L'astre brillant, 1813. Evrenin efendisi olarak Napolyon. Altyazı: "Parlak ve mükemmel yıldız, o aydınlatır, o yüceltir ve iradesiyle sadece o dünyanın kaderini yönetir."

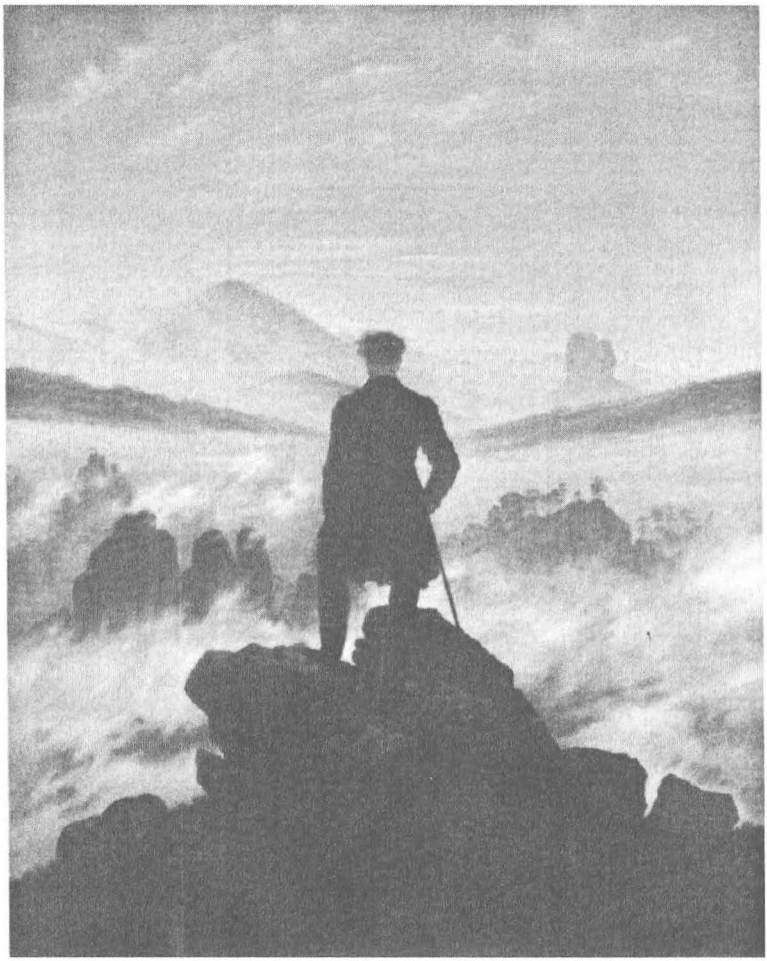
Şekil 4.4: (sağda) Galileo'nun sağ elinin ortaparmağı. 1737'de Galileo'nun cesedi mezarından çıkartıldı ve omurgası, bir dişiyle birlikte üç parmağı da hayranları tarafından alındı. Ortaparmağı 1927'den beri Floransa'daki Galileo Müzesi'nde sergilenmektedir ve bu görselin telifi de bu kuruma aittir.

Şekil 4.3: Louis Edouard Fournier, *The Funeral of Shelley* [Shelley'nin Cenazesi], 1889. 1822'deki yakma törenini anlatan bu tabloda Edward John Trelawny, şair Leigh Hunt ve Byron soldan sağa doğru yerleştirilmiştir.

Şekil 4.5: Eugène Delacroix, *Tasso in the Madhouse* [Akıl Hastanesi'nde Tasso], 1839. *Deha* şehidi.

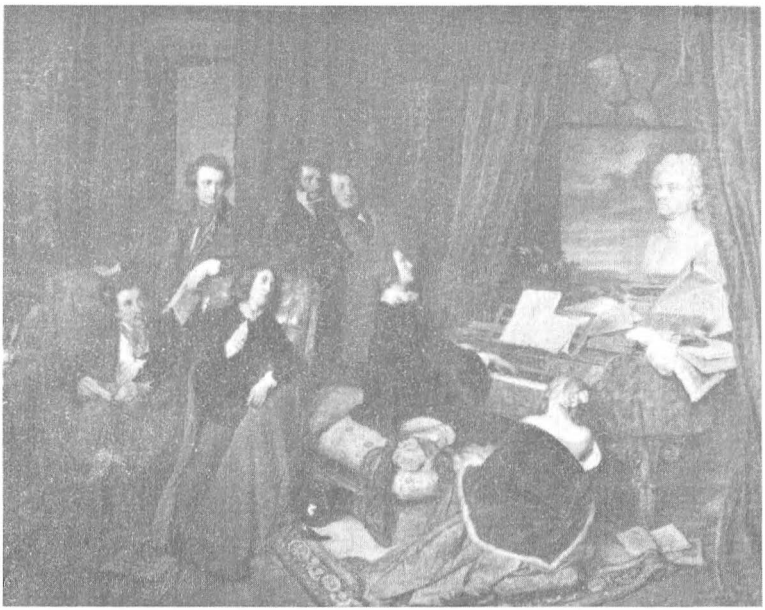
Şekil 4.6: Caspar David Friedrich, *Wanderer Above a Sea of Fog* [Sis Denizi Üstünde bir Gezgin], 1816. Romantik dehanın görüntüsü: yalnızlık ve üstünlük, bireysellik ve tabiat, tin veya "Tek" olanla mistik birleşme.

Şekil 4.7: Kötücül Deha. Bu karikatürün altındaki Almanca yazıda Martin Luther'in Matta İncili tercümesiyle ilgili bir kara mizah yapılmış. Matta 17:5: "Sevgili Oğlum budur, O'ndan memnunum."

Şekil 4.8: Dante Gabriel Rossetti, *How They Met Themselves* [Kendileriyle Nasıl Tanıştırlar], 1851-1860. O dönemde birçok kişi dahil Rossetti'yi de büyüleyen çifte-giden teması, on dokuzuncu yüzyılda saygın ruhani eş kavramının bir tekrarıydı.

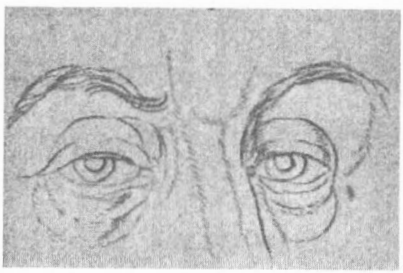
Şekil 4.9: Josef Danhauser, *Franz Liszt at the Piano* [Piyano başında Franz Liszt],1840. Dehaya tapan dâhi. Liszt, Alexandre Dumas, George Sand ve Kontes Marie d'Agoult (oturanlar) ve Hector Berlioz, Niccolò Paganini ve Gioachino Rossini (ayaktakiler) Beethoven'ın büstü önünde hürmetlerini sunuyorlar. Daha sonra Almanların "Deha Kardeşliği" şeklinde (burada iki de kadın tasvir edilmiş olmasına rağmen) tanımlayacağı imaj, azizlerin evrensel birliği, duvardaki Byron tablosuyla tamamlanmakta.

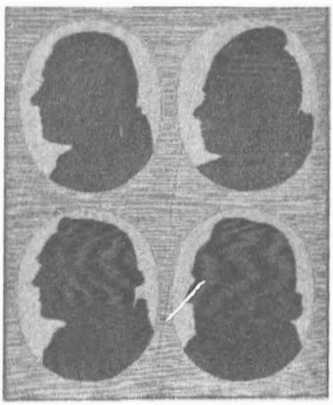
Şekil 5.1: Jean Honoré Fragonard, *Inspiration* [Esinlenme], 1769. Bu esinlenmiş sanatçı tasviri, azizin kutsal ses ile irkildiği dini tablo motiflerini çağrıştırıyor.

Şekil 5.2: Paul Cézanne, *The Poet's Dream* [Şairin Düşü], 1858-1860. Genii, melekler ve iblislere karşı duyulan modern kuşkuculuğa rağmen esinlenme hakkındaki ilahi gazap, yaratıcı kişilerin gizemli şekilde ele geçirildikleri ve dehanın benliğin ötesindeki güçlerle bağlantı kurabileceği inancı varlığını korudu.

Şekil 5.4: Lavater'in Physiognomische Fragmente, 1775-1778 eserinden bir dâhinin gözleri.

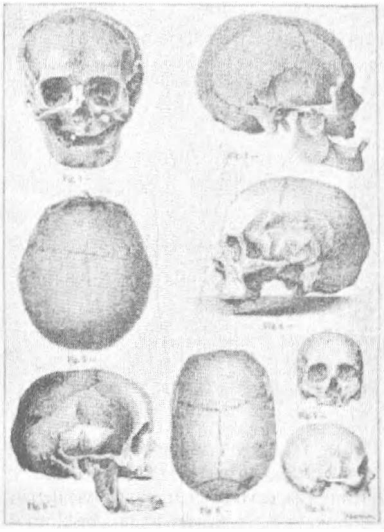

Şekil 5.3: "Dehanın üstünlüğü"nü gösteren dört büyük insanın siluetleri. Lavater, *Physiognomische Fragmente*, 1775-1778.

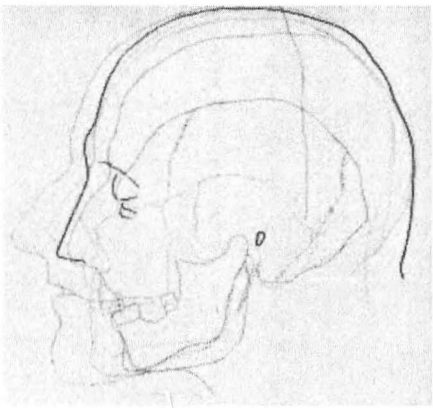

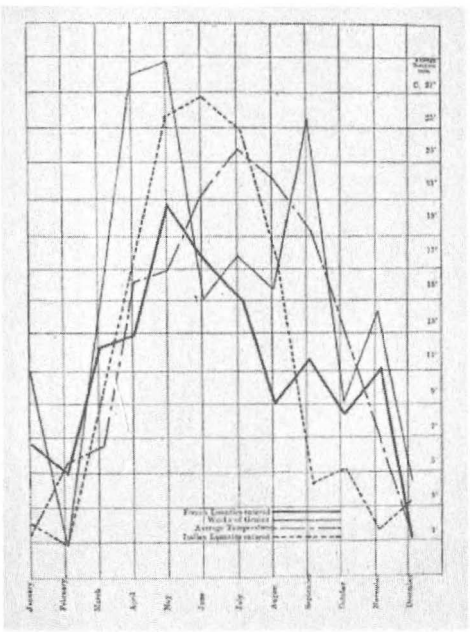
Şekil 5.5: Yahudi dâhi (solda Spinoza, sağda Mendelssohn). Alman psikolog Ernst Kretschmer'in İngilizce'ye *Psychology of Men of Genius* adıyla çevrilen *Geniale Menschen* (1929) eserinden iki görsel. 1930'da Nobel'e aday gösterilen Kretschmer, kitabında, dâhilerin yüz özelliklerini, fizyonomilerindeki kalıcı etkileri kanıtlarını gösteren düzinelerce örnek kullanmıştır.

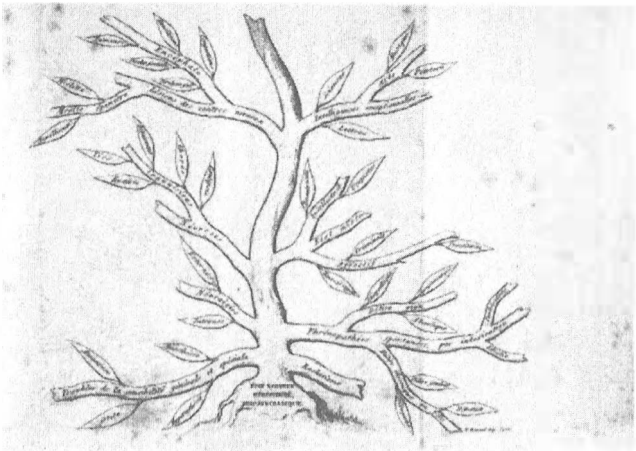
Şekil 5.7: Cesare Lombrosso'nun İtalyanca orijinal adı *L'uomo di genio* (1889) olan kitabının, *The Man of Genius* isimli İngilizce tercümesinin üçüncü baskısından bir görsel. Immanuel Kant'ın İtalyan dâhilerle karşılaştırılan kafatasının üç görüntüsü. Kant'ın kafatası mezardan çıkartılmış ve 1880'de büyük ilgi uyandırarak ayrıntılı incelenmiştir.

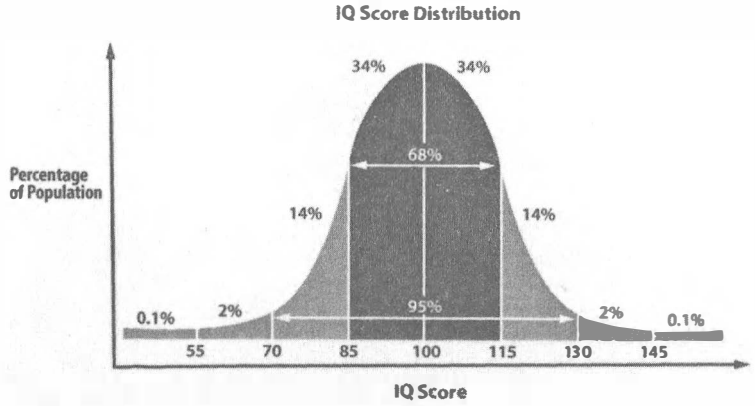
Şekil 5.6: Daha büyük olan daha iyidir. Saygın Alman anatomist Johann Christian Gustav Lucae'nın, Wilhelm Gwinner'ın 1862 tarihli filozof Arthur Schopenhauer hagiografisi için yaptığı bir tasarım. Schopenheaur'ın kafatasının boyutu(en geniş), Immanuel Kant, Friedrcih Schiller, Charles Maurice de Talleyrand, Napolyon, Alman şair Christoph August Triedge ve bir "aptal"ınkiyle karşılaştırılı olarak çizilmiştir.

Şekil 5.8: "Akıl Hastanesine Kabul Edilen Delilerin Aylık Ortalama Ateşlenmeleri ve Dâhilerin İcraatları Arasındaki İlişki". Cesare Lombroso'nun *The Man of Genius* kitabında kullanılmış çok sayıdaki grafikten birinde, modern istatistiğin gücüyle dehanın "mührünün" ve deha ile delilik, hastalık ve başka sapkınlıklar arasındaki ilişkinin gösterilmesi.

Şekil 5.9: Jacques-Joseph Moracu'nun *La psycologie morbide* (1859) kitabından, bünyesel sinir hastalıklarını gösteren bir soy "ağacı". En üstte sağda, suçluları ve fahişeleri gösteren dalın üzerindeki dal, sanat, edebiyat, müzik, resim ve bilim alanındaki dâhileri de içeren "istisna zekâlar"ı göstermekte.

Şekil 5.10: IQ ölçeği. Daha önceki istatistikçilerin çalışmalarından yola çıkan Francis Galton, populasyon havuzundaki diğer karateristikler gibi zekânın da bir Gassian Eğrisini ya da daha ileride entelektüel zekâ (IQ) ölçeklendirmesinde kritik rol oynayacak "çan eğrisi"ni takip etmesi gerektiğini söyledi. Burada, IQ seviyesinin normal varyasyonları gösterilmiştir; nüfusun sadece % 2'si 130 puanın üzerine çıkabilmişken 145 puanı geçenler % 0.1 oranında kalmıştır.

Şekil 5.11: Auguste Joliet, *The Genius of Destruction* [Yıkım *Dehası*], 1872, François Nicolas Chifflart düzenlemesiyle. On dokuzuncu yüzyıl, eskinin deha, kötülük, yıkım ve suç kavramlarıyla yeni bir bağlantı açığa çıkardı.

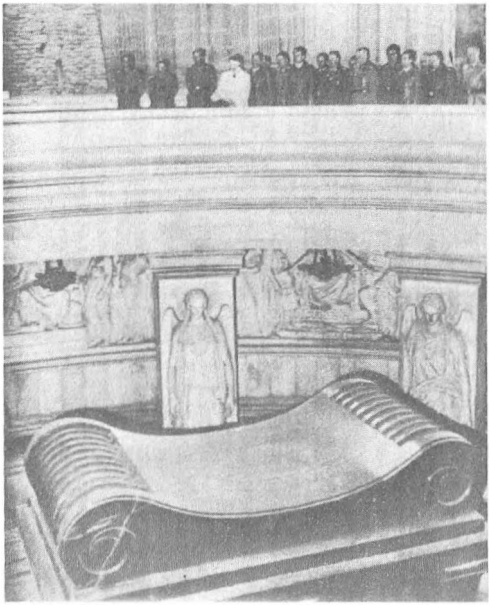
Şekil 6.1: Wilhelm Lehmbruck, *Ode to the Genius* [Dehaya Övgü], 1917. Bir sanat eseri önündeki düşmüş bir melek veya *deha* kurtuluş arayışında. Arkadaki, dehanın sembolü olan kuyrukluyıldıza dikkat edin.

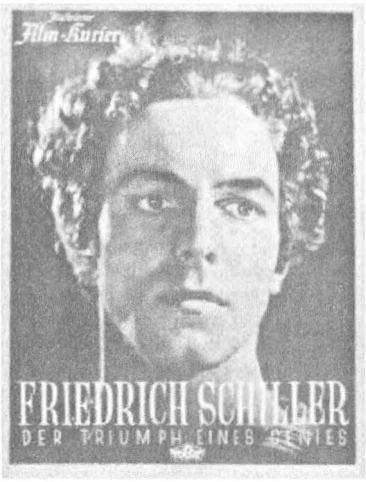
Şekil 6.2: Lider olarak dâhi. Bir yazar ve Dusseldorf Kültür Cemiyeti başkanı olan Lameon, bu kısa eserinde "dâhinin en üstün insan modeli ve kaderinin insanları yönetmek olduğunu" iddia ediyor.

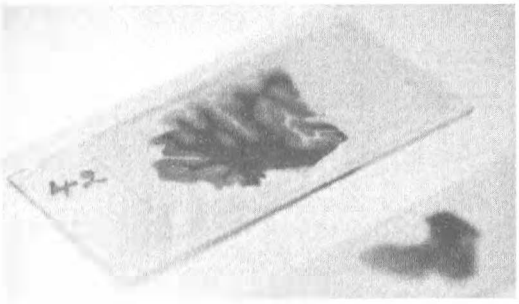
Şekil 6.3: Birleşik deha. Kendisini "dâhiler birliği"ne üye gösterebilmek adına Hitler, Almanya'da stratejik mekânlara hac ziyaretleri yaptı. Burada, Alman filozof Nietzsche'nin Weimar'da öldüğü evde, Nietzsche Arşivi'nde Fritz Röll'ün Niezsche büstünü izlerken. Hitler 1934 yılındaki ziyareti sırasında filozofun seksen sekiz yaşındaki kız kardeşi, ateşli bir Nazi taraftarı olan ElizabethFörster Nietzcshe tarafından saygıyla karşılandı.

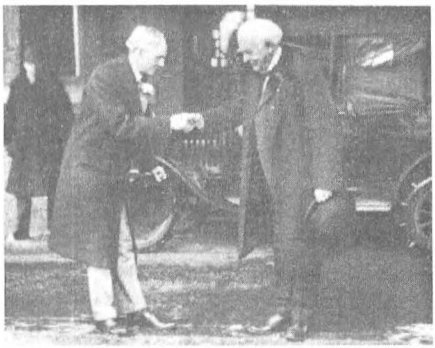
Şekil 6.4: Hitler ve ekibi, meleklerin tepesinde, 1 Haziran 1940'da Paris'te Napolyon'un mezarı başında dâhiye saygılarını sunuyor.

Şekil 6.5: Nazilerin birçok "dâhi film"inden birinin kapağı, *Friedrich Schiller: The Triumph of a Genius* (1940). Alman şairin sıradan yasalara uymalı reddetmesini yüceltmektedir. Filmde şu satır geçmektedir: "Dâhi... sadece annesinden değil bütün insanlıkta doğar."

Şekil 7.1: Bir parça deha. Einstein'ın beyninin mikroskobik dilimi.

Şekil 7.2: İşadamı ve dahinin izdivacı. Henry Ford ve arkadaşı Thomas Edison.

Şekil 7.3: Çağdaş bir deha dini. Yirminci yüzyıl Vietnam dini Cao Dai, Fransız yazar Victor Hugo'yu üç kurucu babalarından bir sayar. Diğer iman edilen figürler arasında Napolyon, Shakespeare, Descartes, Tolstoy, Julius Sezar ve Thomas Jefferson da vardır. Burada Hugo, Tay Ninh, Vietnam'daki Büyük Tapınak'taki bir tabloda, merkezde gösterilmektedir.

Dizin

1789 Fransız Devrimi 191
1917 Bolşevik Devrimi 330

A
Abrams, Henry 139, 151, 168, 369
Adams, John 191
Addison, Joseph 136, 137, 155, 156, 157, 170
Afrikalı 34, 145, 289
Afrodit 52
Agrippa, Cornelius 71, 104, 105, 106, 107, 244
Aktium Muharebesi 70
Alberti, Leon Battista 119
Allah 117, 223, 252, 384
Allegri, Gregorio 172
Alman 93, 104, 134, 135, 147, 152, 158, 165, 174, 216, 228, 229, 244, 253, 261, 264, 265, 270, 273, 280, 281, 297, 313, 316, 319, 321, 322, 324, 325, 326, 334, 335, 337, 339, 343, 344, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 365, 372, 375
Almanya 21, 30, 104, 137, 156, 158, 159, 179, 208, 242, 254, 269, 289, 307, 314, 321, 323, 324, 325, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 355, 363
Altın Çağ 43
Altın Şafak Hermetik Cemiyeti 307
Ambrose 81, 82, 83, 86, 90, 91, 96
Ambrosiana Bazilikası 82
Amerika / Amerikan 28, 29, 137, 141, 142, 145, 191, 200, 231, 285, 289, 300, 304, 374, 375, 376, 383
Ames, Fisher 203
Anglikan 152, 222
Anglo-Sakson 289
anima rationalis 67
Antonius, Marcus 22, 70, 72
Apenin Dağları 123
Apokalips 93
Apuleius 45, 55, 67, 68, 88, 103
Aquinas, Thomas 37, 91, 97, 118
Arap 373
Arendt, Hannah 25, 372
Arı ırk 347, 365, 366
Ariosto 125
Aristotelesçi 112, 113, 115, 116, 151, 239
Arno Nehri 123
Arşimet 40, 332
Aşil 47
Asklepios 99
Atlantik Devrimi 145
Attia 63
Augustus 22, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 97, 193, 207
Avusturyalı 323, 372
Avusturya-Macaristan 340
Aziz Ambrose 81, 86
Aziz Assisli Françesko 98
Aziz Augustine 82, 86, 88
Aziz Augustinus 67
Aziz Bonaventure 91, 97, 98
Aziz Gervasius 81
Aziz Jerome 89, 91, 95

B
Bach, J.S. 175
Bacon, Francis 156, 214, 265
Bağımsızlık Savaşı 218
Balzac, Honoré de 248
Barrington 173
Barthes, Roland 24, 371, 372
Batı 11, 12, 26, 34, 37, 40, 47, 102, 135, 169, 204
Baudelaire 241, 242, 274, 276
Bayreuth 314, 320, 322, 343
Beethoven, Ludwig van 22, 23, 54, 150, 204, 206, 207, 238, 238, 240, 256, 258–257, 266, 267, 278, 304, 313–312, 321, 322–321, 332–331, 352
Belçika 285, 365
Ben-Gurion 377
Berdyaev, Nikolai 331
Bernardus 102, 103, 166
Beyinlerin Panteonu 329
Bezos, Jeff 375
Bilimsel Devrim 140
Binet 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 311
Binet-Simon Ölçeği 298
Birahane Darbesi 341, 343
Birinci Dünya Savaşı 300, 326, 350, 360
Birleşik Krallık 35, 164, 173, 290
Birleşmiş Milletler 298
Blake 222, 226, 227, 228, 230
Bloom, Harold 25
Boileau, Nicolas 161, 162, 163, 164
Bolşevik 330, 333, 336
Bolşevik Valhallası 330
Bonaparte, Napolyon 200, 208, 267
Bon, Gustave le 348

Boyle, Robert 181
Brahe 313, 362
Brahma 34
Brentano, Franz 266
Brezilya 360
Britanya Kraliyet Cemiyeti 173, 360
Broca, Paul 270, 271, 272, 296, 297, 305, 308, 309, 369, 371
Bruno, Giordano 106, 169, 329
Brutus 68, 69, 107, 198
Budist 34
Burns, Robert 237, 238
Bushman 271, 272
Büyük Varlık Zinciri 102, 117, 127, 301
Byron, Lord 204, 205, 218, 219, 220, 234, 238, 239, 240, 246, 249, 250, 252, 255, 283

C-Ç
Calcidius 103
Caligula 77
Candolle 293
Cardinal Richelieu 136
Carlyle, Thomas 232, 237, 238, 239, 253, 316, 322, 333
Cartell, James McKeen 294, 304
Cato 198, 199
Cebrail 93
Chamberlain, Houston Stewart 313, 322, 323, 339, 343, 344, 345, 348, 351
Chamfort, Nicolas 185, 195
Cicero 42, 45, 66, 70, 103, 149, 252, 265, 328
Çift-gidenin 243
cin 68, 74, 77, 85, 96, 107, 133, 307
Çin 33, 70, 373
Cockeram, Henry 122
Colbert 141
Coleridge, Samuel Taylor 222, 223, 245, 246, 247
Coles, Elisha 122
Colman, George 183
Cologne 255
Colombo 141
Columbia Üniversitesi 267, 334
Compitalia 75
Comte 332
Condillac 154, 199
Condorcet 154, 193, 198, 199
Cooper, John Gilbert 28, 146, 165, 170, 374
Corneille 153, 154
Croce 123, 317, 324
Cuvier, George 271, 272, 278, 283

D
d'Alembert 154, 176, 193, 194, 197
Danimarkalı 310, 311, 312
Dante, Alighieri 115, 125, 307
Danton, G.J. 211
Darwin, Charles 154, 277, 282, 289, 293, 294, 337, 362, 363
Davy, Humphry 362
Dee, John 106
d'Églantine, Fabre 194, 198
Deha 17, 18, 23, 24, 25, 32, 33, 35, 61, 62, 65, 66, 67, 73, 76, 79, 103, 105, 121, 128, 131, 135, 136, 138, 144, 149, 153, 154, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 176, 180, 182, 183, 184, 187, 189, 195, 196, 200, 201, 202, 203, 204, 209, 224, 226, 229, 233, 236, 240, 245, 248, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 274, 277, 279, 283, 286, 292, 293, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 317, 319, 328, 329, 346, 357, 372, 374, 377
dejenerasyon 277, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 353
Delacroix, Eugène 127, 232, 233, 241
Delfi 42, 48
Demodocus 47
demon 41, 59, 88, 89, 99
Dennis, John 111, 137
Descartes, René 131, 132, 133, 142, 187, 193, 194, 196, 199, 214, 220, 260, 332, 362, 382
DiCaprio, Leonardo 375
Diderot, Denis 26, 139, 150, 159, 160, 161, 165, 166, 168, 176, 187, 188, 189, 194, 197, 246, 279, 281, 287
Dionysius 96, 163, 201
Dionysos 44, 51
Diyojen, Kinik 46, 187
Donatello 123
Dostoyevski, Fyodor 286, 327, 328
Dryden, John 67, 68, 122, 123
Duff, William 157, 167, 168, 170, 180, 255, 362
Durant, Will 25
Dürer, Albrecht 91, 125, 255
Dzhabaev 338

E
Edison, Thomas 23, 363, 375, 376
Einstein, Albert 18, 19, 20, 22, 23, 154, 175, 181, 220, 258, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 377, 379
Elba Adası 217, 218
Ellis, Havelock 282, 286, 294, 300
Emerson, R. W. 249, 316, 317, 384
Engels, Friedrich 337
Erasmus 62, 117
Erfurt 206
Eros 52
Eski Ahit 222
Esquire 356, 357, 374
Etrüsk 62
Eva 14, 30, 214, 267, 322, 343
Evdokimov, Grigory 330

F
Faust 106, 248, 249, 250, 344, 379
festum geniale 60, 84
Feynman, Richard 18, 377, 379
Ficino, Marsilio 101, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 119, 120, 123, 130, 285
Fizyonomi 261
Flögel 165
Floransa 123, 125
Ford, Henry 375, 376
Ford, Tom 374
Fourier 326, 327
Franklin, Benjamin 137, 185, 186, 190, 191, 192, 200, 258, 375
Fransız 24, 31, 37, 101, 145, 152, 153, 160, 174, 181, 185, 189, 191, 192, 197, 207, 208, 210, 223, 231, 233, 236, 244, 268, 270, 271, 272, 274, 277, 279, 281, 282, 295, 304, 306, 325, 326, 330, 331, 332, 347, 371
Fransızca 36, 122, 132, 133, 135, 136, 141, 176, 197, 234, 259, 273, 276, 307
frenoloji 261, 269, 272
Friedell, Egon 323, 324
Führer 21, 86, 229, 342, 346, 354, 355
Furetière 135
furor divinus 66, 98, 108, 110, 114, 119
furor poetica 66

G
Galen 58, 112
Galileo 142, 220, 360, 362
Gall 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 297, 305, 308
Galton, Francis 178, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 326, 327, 350, 353, 372, 373
Gardener, Howard 302
Gates 375
Gauss, Karl Friedrich 270, 290, 296, 362
gene 61
génie 122, 132, 133, 135, 136, 141, 152, 158, 194, 195, 197, 198, 200, 207, 227, 231, 236
genital 61
Genius 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 35, 48, 54, 57, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 73, 74, 75, 94, 95, 99, 103, 107, 109, 111, 113, 118, 120, 121, 125, 135, 137, 138, 139, 140, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 164, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 178, 180, 181, 183, 186, 188, 190, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 220, 224, 228, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 244, 247, 249, 255, 258, 266, 268, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 325, 327, 328, 329, 347, 350, 353, 358, 361, 362, 368, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382
genius loci 82, 84, 227
gens 61
genus 61, 66, 182
Geoffroy de Saint-Hilaire 215
Gerard 155, 164, 170, 180, 235
Gervasius 81, 82, 83, 90, 96
Giesler, Hermann 359
gignere 61
gigno 61, 116
Gladstone, W.E. 289, 295
Gobineau 347
Goebbels, Joseph 21, 345, 354, 355, 356, 365
Goethe 106, 137, 179, 187, 202, 204, 205, 206, 214, 233, 243, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 266, 268, 269, 303, 304, 313, 320, 328, 344, 357
Gogol, N.V. 286, 327
Gorbachev, Mikhail 339
Gordion Düğümü 69
Gorki, Maksim 335
Gotik 219
Göttingen 271, 333, 339
Goya, Francisco 266
Graham, Robert K. 19, 90, 334, 381
Greco, El 233
Gregory, Paul 91, 97, 329, 335, 336, 337
Grimm, Friedrich Melchoir 171
Grosse, Karl 244
Grotius, Hugo 304
Guevara, Ernesto Che 19
Gulag 378
Güneş 113
Güney Afrika 300
Günther, Hans F. K. 14, 349
Gutenberg, Johannes 332

H
Haber, Fritz 363
Haller, Joseph 346
Hamann, Johann Georg 134, 138, 222, 251
Hannibal 73, 212, 214
Harvey, Thomas 368, 369, 370
Havarilerin İşleri 94, 99
Haymaker, Webb 369, 370
Hazlitt, William 203, 224, 233
Hegel 217, 221, 226, 249, 269, 278
Heidelberg Üniversitesi 345
Helicon Dağı 47
Helvétius 152, 153, 154, 155, 157, 159, 171, 174, 180, 188, 199, 293
Heraklitos 55
Herder 137, 147, 148, 161, 186, 202, 204, 222, 228, 230, 231, 251, 254, 255, 316, 352
Herkül 59, 103, 212
Hesiodos 43, 47, 48, 49, 118
Hindistan / Hindistanlı 34, 373
Hindu 34, 254

Hint-Avrupa 37
Hipokrat 58, 112, 265
Hitler, Adolf 20, 21, 22, 286, 322, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 364, 365, 366, 367, 377, 378
Hıristiyan / Hıristiyanlık 38, 78, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 99, 103, 105, 108, 194, 200, 222, 227, 251, 254, 264, 311, 331, 355
Hobbes, Thomas 144, 151, 152, 154
Hoffman, T. A. 243
Holbein, Hans 255
Hollanda 285
Homeros 43, 47, 49, 69, 137, 156, 157, 179, 184, 213, 230, 255, 265, 327, 332, 346
Horatius 60, 64, 65, 67, 120, 159, 162, 209, 234
Hoşea Kitabı 92
Huarte, Juan 115, 116, 117, 118, 119
Hübner 172
Hugo, Victor 245, 246, 276, 304, 306
Hümanist 129
Humbolt, Alexander von 201, 202, 203, 204, 254, 283
humoral 58
Hunt, Leigh 218, 219
Hunt, Lynn 14, 145

I-İ
İbrahim 85, 105
İbrani 19, 85, 222
İbranice 88, 92, 222
İbranilere Mektup 93, 94
İhtilal 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 207, 211, 213, 289, 329, 335
II. Joseph 265
İkinci Dünya Savaşı 35, 266, 285, 374, 380
İlyada 47, 346
Inaudi, Jacques 296
İncil 38, 50, 89, 93, 95, 102, 222
indulgere genio 62
ingenio 116, 130, 182
ingenium 56, 66, 87, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 165, 224, 262
İngiliz 67, 122, 135, 138, 145, 151, 160, 196, 203, 215, 230, 255, 293, 362, 373
inspirare 48
IQ 10, 35, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 350
İsa 79, 80, 82, 86, 87, 90, 93, 101, 151, 253, 254, 311, 312, 315, 360
İskender 63, 69, 70, 71, 76, 77, 86, 214, 265, 315, 358
İskenderiyeli Klement 98
İskoç 164, 228, 231, 237, 290
İsviçre 285, 359
İsviçreli 147, 259, 291, 293, 315
İtalyan 63, 218, 241, 285, 375
İtalyanca 121, 122, 126, 128, 129, 324
Ithaca 111, 197, 222, 271, 307, 334
Iverson 375
İzafiyet teorisi 364
İzmir 80

J
Jackson, Micheal 20, 245, 255, 258
Japonya 34, 300
Jefferson, Thomas 27, 28
Jobs 375
Johnson, Samuel 167, 339
Joyce, James 12, 19, 137, 190, 318, 364
Jüpiter 75, 146, 170

K
Kabala 102
Kabalacı 25
Kakheperresenb 36
Kaliforniya 10, 23, 267, 356, 365, 370
Kamprad, Ingvar 375
Kansas 370
Kant, Immanuel 161, 168, 169, 178, 179, 180, 197, 220, 224, 230, 264, 270, 308, 362
Kartezyen 133, 147
Katolik 87, 107, 119, 121, 142, 262, 311, 313
Kelt 157
K. Graham 381
kharis 394
Kierkegaard, Soren 310, 311, 312
Kızıl Meydan 330, 331
Klasik dönem 394
Kleopatra 70, 72
Klopstock, F.G. 222
Komünist Parti 336
Konstantin 83, 88
Korsikalı 212, 245
Kral Nemrut 245
Kraniyometrist 394
Kraniyoskopi 261
Kretschmer, Ernst 280
Kroeber 373
Ksenofon 41, 43, 45
Kudüs İbrani Üniversitesi 19
Kuran 34
Kutsal Kitap 102
Kutsal Ruh 56, 81, 87, 90, 99

L
Lafayette, Marquis de 211
Lama 176
Lange-Eichbaum, Wilhelm 324, 325
Laodikea Konsili 100
Lapouge, Georges Vacher de 347

Lar 64
Lares 64, 75
Latin 50, 62, 74, 83, 84, 88, 303, 347
Latince 48, 58, 61, 66, 67, 83, 88, 89, 91, 98, 104, 108, 116, 118, 121, 122, 132, 163, 178, 180, 219, 244
Lavater, Johann Caspar 147, 148, 177, 178, 259, 260, 261, 291, 305, 309
lectus genialis 64, 204
Leipzig Üniversitesi 304
Lélut, Louis-Francisque 272, 273, 274, 275, 276, 278, 280, 308
Lenin, V.I. 220, 288, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 337, 338, 345, 369
Leonardo 125, 126, 127, 128, 194, 313, 375, 376
Leopardi 241, 242
Lessing, Gotthold Ephraim 323, 332
Liguriya 218
Lille 103
Linnaeus 283, 363
Livius 63, 73, 74
Locke, John 141, 144, 151, 152, 153, 265
Lombroso, Cesare 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 305, 308, 309, 327, 350
Londra 21, 38, 54, 61, 62, 63, 84, 89, 101, 104, 109, 111, 123, 129, 138, 145, 149, 150, 151, 153, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 169, 171, 173, 179, 180, 185, 186, 194, 197, 203, 218, 219, 221, 223, 225, 228, 235, 237, 238, 240, 251, 253, 255, 259, 267, 280, 281, 283, 284, 286, 288, 289, 294, 301, 306, 307, 311, 327, 328, 337, 350, 352, 365
Longinus 67, 161, 162, 163, 164, 197, 234
Lowth, Robert 222
Lucifer 38, 305
Luka 90, 97, 111
Lut Gölü Tomarları 38
Luther 110, 311
Lysenko, Trofim 334

M
Macar 367
Machiavelli, Niccolo 210
Macrobius 103
Magnus 91, 104, 244
Maistre, Joseph de 12, 200, 244
mania 51
Mann, Thomas 342, 356, 357
mantike 51
Mao 378
Marcellinus 96, 97
Markos 90, 97
Marksist 139, 140, 332, 333, 378, 379
Martianus 103
Marx, Karl 328, 333, 336, 337, 338
Maudsley, Henry 286
Maurras 347
Mayakovsky, Vladimir 331
McDonald 375
Medici 108
megalophues 56
melankoli 112, 113, 114, 124, 128, 234
Mengele, Joseph 369
MENSA 35
Merkür 113
Mesih 87, 88, 89, 90, 92, 97, 98, 101, 102, 106, 111, 116, 129, 144, 227, 233, 236, 237, 312, 331
Messena 304
Messolonghi 218
Mezopotamya 373
Michelangelo 115, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 212, 245, 358
Mikail 93
Mill, John Stuart 304, 317, 318
Milton, John 39, 55, 156, 167, 238, 249, 283
Mirabeau 191, 192, 193, 198, 211
Mirandola, Pico della 110
Mısır 70, 93, 206, 215, 285
Mısırlı 36, 72, 102
Möbius, Paul Julius 273
Molière 194, 307, 327
Moloocsky, Kadya 378
Moreau, Gustave 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 305, 308, 327
Moskova Beyin Enstitüsü 329, 338
Mozart, W.A. 19, 54, 140, 150, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 184, 185, 207, 236, 255, 332, 358, 361, 363
Muhteşem Devrim 196
Muller, Hermann J. 334
Müller, Karl Alexander von 346
Münih 21, 271, 340, 341, 344, 345, 346, 352
Musa 49, 50, 85
Musil, Robert 372
Mussolinni 342
mutavassıt 46, 110, 372

N
Nazi Almanyası 326, 339
Naziler 286, 356, 358, 364, 365, 366
Neo-Klasik 133, 139, 150, 159, 187, 193
Neo-Lamarkçı 334
Neo-Plantoncu 102
Nero 76, 77
Nerval 276
Newsweek 374, 375
Newton, Isaac 24, 141, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 199, 206, 215, 258, 260, 265, 304, 327, 360, 362, 364, 379
New York 18, 19, 20, 24, 25, 30, 31, 34, 42, 43, 47, 60, 61, 62, 65, 68, 70, 72, 74, 81, 85, 89, 94, 95, 97, 103, 104, 107, 113, 114, 118,

122, 124, 132, 135, 137, 138, 139, 140, 145, 154, 158, 159, 162, 169, 170, 171, 174, 175, 180, 183, 190, 192, 203, 204, 206, 214, 215, 220, 221, 225, 226, 228, 229, 232, 235, 238, 243, 244, 248, 249, 251, 258, 263, 267, 268, 271, 280, 281, 288, 295, 298, 309, 311, 312, 315, 316, 318, 319, 321, 322, 324, 325, 331, 334, 337, 339, 341, 342, 343, 345, 346, 349, 350, 352, 357, 358, 360, 361, 363, 366, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 381, 382, 384
Nicot, Jean 122
Nietzsche, Friedrich 45, 254, 288, 309, 312, 319, 320, 321, 323, 330, 355, 364
Nisbet, John 160, 197, 217, 286
Nobel, Alfred 18, 280, 300, 334, 335, 338, 350, 360, 365, 381
Nordau, Max 281, 286, 288, 321, 350
Novalis 222, 223
Nuh 38, 245

O
objet trouvé 37
Odiseus 47
Odysseia 47
Olimpos 38, 40, 43, 174
Oppenheimer, Robert 377
Origenes 80, 94, 97
Ortaçağ 37, 98, 112
Ossian 157, 231
Ostende 365
Ovidius 60, 64, 72, 76, 265
Oxford 30, 31, 33, 45, 48, 55, 58, 62, 65, 70, 72, 89, 91, 97, 103, 111, 114, 123, 132, 137, 150, 151, 160, 169, 175, 186, 200, 214, 219, 222, 224, 225, 238, 247, 253, 269, 287, 319, 334, 382
Oxford University College 219

P
Pagan 89, 99
Palestrina 313
Papa V. Paul 96
Paracelsus 244, 313
Paris 22, 28, 84, 93, 94, 122, 124, 127, 134, 136, 139, 145, 152, 161, 163, 171, 177, 186, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 205, 206, 207, 208, 212, 215, 223, 228, 231, 232, 247, 265, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 287, 311
Patheon 193, 195, 197
Paul, Jean 24, 30, 41, 42, 44, 96, 110, 136, 140, 159, 169, 172, 196, 206, 223, 242, 257, 270, 273, 296, 321, 325, 329, 369
Penates 64
Petrarca 125
Petrovich, Ivan 335
Petrus 94, 99, 105
Philadelphia 11, 178, 201, 271, 373
Philippi 68, 69
phusis 56, 66
Picasso, Pablo 19, 23, 377
Pindar 54, 56, 137, 156, 157, 184
Pisagor 40, 43, 46
Platon 40, 41, 44, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 66, 67, 78, 88, 99, 103, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 118, 166, 184, 210, 214, 234, 280, 311
Platoncu 46, 55, 67, 102, 108, 109, 110, 112, 151, 226
Plautus 17, 61, 62, 64
Plutarkhos 22, 45, 63, 67, 68, 72, 212, 273
pneo 48
poeien 48
Polikarpos 79, 80
Pompey 70
Pomponazzi, Pietro 114, 115
Prada, Miuccia 375
Princeton Üniversitesi 366, 370
Prometheus 27, 38, 39, 146, 170, 190, 203, 212, 243, 244, 249, 288, 347, 350, 359
Protasius 81, 82, 83, 90, 96
Protestan 111, 120, 142, 170, 254, 354
Proust, Marcel 247, 364
Prusyalı 168, 202
Pythia 225

Q
quasi-scientific 59
Quételet 290
quiddam divinum 42, 77, 87, 217, 252, 364, 372

R
Rab 50, 227
Racine, Jean 194, 307
Ramanjuan, Srinivasa 373
Raphael 125, 255, 350
Reform Hareketi 87, 107
Reformistler 111, 121
Remeau, Jean-Philippe 187
Rémusat 206
Ren 21, 208
Renan, Ernst 311, 312, 347
Rhodes 288
Robespierre, Maximilien 198, 199, 200, 211, 244
Rococo 133
Rodoslu 201, 202, 203, 204
Roma 45, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 81, 84, 89, 94, 95, 96, 102, 167, 172, 193, 195, 204, 219, 227, 342, 352
Romalı 17, 55, 59, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 80, 120, 356

Romantik 118, 127, 169, 175, 201, 202, 203, 204, 211, 216, 217, 218, 222, 224, 226, 228, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 249, 253, 257, 276, 287, 309, 344, 362
Romantizm 139, 204, 249, 313
Romen 166
Romulus 73
Rönesans 30, 49, 61, 81, 93, 102, 103, 104, 108, 111, 113, 114, 122, 127, 128, 132, 135, 138, 142, 150, 167, 179, 224, 232, 234, 240, 314, 323
Roosvelt, Franklin D. 20, 367
Rosenbach 268
Rousseau, Jean-Jacques 144, 159, 177, 184, 185, 191, 192, 193, 199, 210, 238, 240, 258, 259, 265
Rus 272, 325, 327, 328, 329, 331, 335, 336, 337
Rusya 286, 300, 325, 326, 329, 331, 333, 335, 339

S-Ş
Saint-Simon 214, 215, 216
Salzburg 172, 177
San Lorenzo Bazilikası 125
Sanskrit 36
Santa Croce Bazilikası 123
Satürn 112, 113, 124
Savoya 285
Schegel, Friedrich 222, 225, 235
Scheler, Max Ferdinand 86, 229, 230
Schiller, Friedrich 202, 230, 235, 254, 268, 269, 313, 320, 332, 358
Schopenhauer, Arthur 158, 229, 230, 236, 240, 313, 314, 343
Schott, Georg 21, 93, 345
Schubert, Franz 242, 313
Scientific American Mind 18
Scott, Mary 138, 283, 350
Semashko, Nikolai Alexandrovich 326, 329
sêmeion 41
Seneca 66, 149, 234
Servius 68, 81
Setna 33
Şeytan 38, 39, 88, 90, 93, 94, 98, 241, 245, 249, 250, 357, 379
Sezar 68, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 86, 107, 183, 198, 200, 209, 212, 214, 215, 315, 352, 358
Shaftesbury 146, 147, 148, 170, 186, 221, 317
Shakespeare, William 72, 106, 137, 156, 157, 159, 165, 184, 230, 255, 258, 260, 307, 311, 323, 328, 332, 377
Sharpe, William 152, 153, 154, 155, 157, 164, 180, 293
Shaw, Bernard 285, 366
Shelley, Mary Wollstonecraft 106, 203, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 234, 243, 244, 249, 250, 315, 363
Shelley, Percy Bysshe 218, 268
Shockley, William 300, 381
Shultz, Howard 375
Sienalı Catherine 91
Silenus 44, 45
Silvestris 102
Sistine Şapeli 129, 172
Şiva 36
Skolastik 102
Smiles, Samuel 294
Smith, Adam 55, 138, 140, 145, 163, 164, 179
Sokrates 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 67, 69, 78, 88, 90, 97, 105, 107, 112, 134, 135, 188, 214, 251, 252, 273, 274, 275, 278, 279, 323, 351, 371, 384
Sovyet 286, 325, 326, 329, 330, 334, 335, 336, 338, 353
Sözde-Aristoteles 58, 111, 112
Spearman, Charles 302, 303, 304, 374
Spinoza, Baruch 144, 226, 313
Spitzka 271, 272
Spurzheim, Johann Caspar 261, 265
Staël, Germaine de 234
Staël, Madame de 138, 237
Stalin, Joseph 93, 329, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 345, 378
Stanford 27, 150, 171, 222, 298, 299, 300, 301, 304, 329, 342, 350
Stein, Gertrude 247, 318, 373
Stern, William 297, 355, 364, 365
Stockholm, William 96, 271
Strasbourg 255
Strauss 54, 60, 253, 254, 312
Suetonius 63, 71, 72, 91
Süleyman 105
Sulzer 165, 168
Swedenbourg, Emanuel 266
Szilard, Leo 367

T
Tagore 373
Tanrı 23, 25, 26, 27, 36, 37, 38, 39, 47, 48, 49, 50, 67, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 126, 128, 129, 133, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 164, 165, 167, 169, 170, 175, 181, 182, 192, 222, 223, 226, 227, 229, 241, 250, 251, 254, 259, 279, 280, 306, 310, 311, 316, 322, 324, 328, 332, 357, 362, 379
Tasso 129, 232, 233, 234, 236, 240, 241, 242
Tekvin 38, 86, 92, 106
Teller, Edward 367
Terman, Lewis 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 350, 380, 381

Tertullianus 80, 88, 96, 98
Theresa 91
Thot 99
Thurstone, L.L. 302
Tibet 34, 176
Tibullus 60
Time 20, 21, 63, 144, 333, 359, 366, 371, 380
Titian 125, 129
Tocqueville, Alexis de 28, 317, 382, 383
Tolstoy, Lev 286, 327
Toskana 123, 217
Toulouse, Edouard 296
Trelawny 218, 219
Trismegistus, Hermes 99, 102, 108
Trithemius, Johannes 104, 105
Triumvirlik 68
Türck, Herman 315
Turgot, A.R.J. 154, 159, 199
Turin Üniversitesi 282

V
Varro 67
Vasari 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 212
Vaschide, Nicolas 297
Venüs 113
Vergilius 82, 84
Vergil, Polydore 129
Verona 282
Versailles 192
Vesta 64
Vico 284
Vignali 267
Viktoryen 219, 289
Virgilius 156
Vives, Juan Luis 117, 118
Viyana 177, 262, 265, 266, 313, 324, 325, 340, 341, 354
Vogt, Oskar 270, 325, 326, 329, 330, 333, 334, 335, 336, 369, 371
Voltaire 133, 134, 159, 168, 185, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 200, 206, 260, 265, 304, 323, 332
Vulgata 89

W
Wagner, Richard 21, 270, 313, 319, 320, 321, 322, 323, 340, 342, 343, 344, 348, 358, 359
Weber, Max 71, 73, 77, 213, 214
Weimar Cumhuriyeti 326
Weimar Dükü 266
Weiniger, Otto 313
Weirmar 264
Welsted, Leonard 163
Westminster Katedrali Speaker's Corner 219
Westminster Manastırı 182
Wieland 264
Wilde, Oscar 183, 247
Woolf 364
Wordsworth, William 169, 225, 229
Wunderkind 172, 176
Wundt, Wilhelm 304

Y
Yahudi 34, 85, 92, 93, 94, 144, 145, 222, 282, 303, 312, 322, 323, 341, 348, 349, 350, 356, 361, 365, 366, 369
Yahya 105, 227
Yakup 92, 105
Yaratıcı 27, 39, 110, 128, 170, 320
Yeni Ahit 83, 88
Young, Edward 149, 158, 159, 168, 170, 173, 304
Yuhanna 80, 186
Yunan 45, 47, 48, 49, 56, 59, 62, 66, 76, 102, 162, 221, 230
Yunanca 48, 50, 51, 58, 66, 83, 88, 89, 92, 93, 99, 161, 163, 213, 222, 261
Yunanistan 49, 218, 323

Z
Zenon 46
Zeus 38, 43, 69
Zilsel, Edgar 30, 115, 121, 122, 125, 129, 229, 230, 233, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325, 338, 356, 357, 362
Zinoviev, Grigory 330
Zola, Émile 263, 281, 296
Zuckerberg 375

Deha. Bu kelimeyi yüksek sesle söyleyin; tarihte ilk kez Romalı antikçağ yazarı Plautus tarafından iki bin yıl önce kullanılmasına rağmen bugün bile kulağa güçlü ve cazibeli geliyor. Yaratma gücü. Evrenin sırlarına nail olan ilahi güç. Yok etme gücü. Delilik ve acayiplik belirtileri, cinsel cesareti ve muhtelif imkânlarıyla deha, kendilerine insanüstü yetenekler ve tanrısal güçler atfedilmişler için gizemli kuvvetini sürdürüyor. Deha, sahiplerine, dünyanın gizli işlerine ayrıcalıklı bir erişim yetkisi sağlıyor. Deha bizi son ilahi kalıntıya bağlıyor.

Bu kitapta, tanınmış tarihçi Darrin M. McMahon, antikçağdan itibaren deha kavramının izini sürüyor. Bu kavramın yüzyıllar boyunca peygamberler, havariler, azizler, büyücüler gibi birçok dini karakterin yanı sıra Leonardo ve Michelangelo gibi sanatçıların mucizevi yaratıcılığını, Napolyon ve Hitler gibi liderlerin dehşetli yıkıcılığını, Einstein ve Newton gibi bilim insanlarının olağanüstü zekâ ve kavrayışlarını açıklamak için kullanıldığını gösteriyor. Deha kavramı genel olarak evrensel insan eşitliği kavramına meydan okuyor ve ilahi güçler atfettiği dâhileri göğe çıkarıyor olsa da rock yıldızları ve futbol teknik direktörlerinin de dâhi sayıldığı günümüzde dehanın ucuzlatılarak yeryüzüne indirilmeye çalışıldığına tanık oluyoruz.

Bununla birlikte, McMahon, dâhinin de toplumsal oluşumun bir parçası olduğunu ve her zaman o oluşumu inşa edenlere hizmet ettiğini söylemekten geri durmuyor. Bir Einstein ya da bir Hitler de olsalar, onların da üzerinde çalışılmış bir algının ürünü olduğunu tespit ettikten sonra soruyor: Peki, neden bu şekilde dâhi modelleri yaratmaya ihtiyaç duyuyoruz?

Bu anlaşılması zor kavramın ilk kapsamlı tarihi, *İlahi Gazap*, çağlar boyunca deha ve dâhilerin izinden giderek, dehanın günümüzde de modern ihtiyaçları, umutları ve korkuları yansıtan ne kadar etkili bir güç olduğunu gösteriyor bize.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-963-8
9 789755 399638

THG
632620
CVF